ÁLLAMTUDOMÁNYI KLASSZIKUSOK

Robert von Mohl

AZ ÁLLAMTUDOMÁNYOK ENCYKLOPAEDIÁJA

Koi Gyula bevezető tanulmányával

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Robert von Mohl

Az államtudományok encyklopaediája

ÁLLAMTUDOMÁNYI KLASSZIKUSOK

Sorozatszerkesztő:
Patyi András

Robert von Mohl

AZ ÁLLAMTUDOMÁNYOK ENCYKLOPAEDIÁJA

Koi Gyula
bevezető tanulmányával

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ
BUDAPEST, 2024

A könyv a Nemzeti Közszolgálati Egyetem megbízásából jelent meg.

A könyv Heckenast Gusztáv 1866-os kiadása alapján készült.

© A kiadó, 2024
© Koi Gyula, 2024
© Patyi András, 2024

Kiadja a Nemzeti Közszolgálati Egyetem
Ludovika Egyetemi Kiadó
A kiadásért felel: Deli Gergely rektor

Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.
Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu
Felelős szerkesztő: Kamarás-Vida Krisztina
Olvasószerkesztő: Fülöp Éva
Korrektor: Nagy Judit
Tördelőszerkesztő: Fehér Angéla

Nyomdai kivitelezés: Pátria Nyomda Zrt.
Felelős vezető: Orgován Katalin vezérigazgató

DOI: https://doi.org/10.36250/00525_00

ISBN 978-963-653-049-5 (nyomtatott)
ISBN 978-963-653-050-1 (elektronikus)
ISSN 2498-7522

Minden jog védve.

Koi Gyula

Robert von Mohl élete és munkái

Bevezető tanulmány Robert Mohl *Az államtudományok encyklopaediája* című művéhez

Robert von Mohl életéről

Robert von Mohl életéről számos forrás található,[1] ezek között magyar nyelvű tudományos munka eddig nem állt rendelkezésre.[2]

Robert von Mohl 1799. augusztus 17-én született Stuttgartban, és 1875. november 4-én hunyt el Berlinben. Német államtudósként és jogászként ismeretes. Családja 16. századi württembergi közhivatalnoki família volt. Apja Benjamin Ferdinand von Mohl

[1] Időrendi sorrendben: Форстень, Георгий Васильевич [[Forszten, Georgij Vasziljevics]] (1896): Моль, Роберт фон [[Mohl, Robert von {címszó}]]. In Андреевский, Иван Ефимович [[Andrejevszkij, Ivan Jefimovics]] (szerk).: *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона.* [[Brockhaus és Efron enciklopédiai szótára]] XIX/2. Санкт-Петербург [[Szentpétervár]]: Ilja Abramovics Efron–Fridrih Arnol'd Brokgauz [[Friedrich Arnold Brockhaus]] 629–630. Marquardsen, Heinrich (1904): Mohl, Robert von [[címszó]]. In Lilienkrohn, Rochus von – Wegele, Franz Xaver von (szerk.): *Allgemeine Deutsche Biographie.* XXII. Leipzig: Duncker und Humblot, 745–758. Asworth, Philip Arthur (1911): Mohl, Robert von [[címszó]]. In Chisholm, Hugh (szerk.): *Encyclopaedia Britannica.* XVIII. Cambridge: Cambridge University Press, 648. Angermann, Erich (1994): Mohl, Robert von [[címszó]]. In Stolberg-Wernigerode, Otto zu: *Neue Deutsche Biographie.* XVII. Berlin: Duncker und Humblot, 692–694. Önálló monográfia: Angermann, Erich (1962): *Robert von Mohl, 1799–1875. Leben und Werk eines altliberalen Staatsgelehrten.* Neuwied: Luchterhand.

[2] Néhány életrajzi adattal: Márkus Dezső (1904): Robert Mohl. In Márkus Dezső: *Magyar jogi lexikon.* V. *Kiutalványozás – Perfüggőség.* Budapest: Pallas, 453. Koi Gyula (2014): Robert Mohl. In Koi Gyula: *A közigazgatás-tudományi nézetek fejlődése. Külföldi hatások a magyar közigazgatási jog és közigazgatástan művelésében a kameralisztika időszakától a Magyary-iskola koráig.* Budapest: Nemzeti Közszolgálati és Tankönyv Kiadó, 78–79.

https://doi.org/10.36250/00525_01

(1766–1845) orvos-jogász és államtanácsos volt, aki 1811-ben kapott württenbergi Közszolgálati Érdemrendet, illetve nemesi címet. Robert von Mohl dédapja Johann Jacob Moser államjogász volt. Robertnek volt három testvéröccse: Julius von Mohl (1800–1876) keletkutató, sinológus; Moritz von Mohl (1802–1888) közgazdász; valamint Hugo von Mohl (1805–1872) botanikus. Robert von Mohl leánya Anna von Mohl volt (1834–1899), aki irodalmi szalont tartott fenn, és hozzáment Hermann von Hemholtz orvoshoz; egyik fia Erwin von Mohl (1839–1895), a porosz hadsereg vezérőrnagya. A másik fia Ottmar von Mohl (1846–1922) diplomata volt, aki az Amerikai Egyesült Államokban (Cincinatti); Oroszországban (Szentpétervár), illetőleg Japánban (Tokió) szolgált.

A fiatal Mohl Heidelbergben, Göttingenben, valamint Tübingenben hallgatott államtudományt és jogtudományt. Heidelbergben és Tübingenben is csatlakozott diákszervezetekhez *(Alten Heidelberger Bursenschaft; Alten Tübinger Bursenschaft).* Elsajátította a jog- és az államtudomány alapjait, amelyekben később nagy tehetséget mutatott. Fia megmutatkozó tudományos ambícióit az édesapja tanulmányutakkal segítette elő, így jutott el az ifjú Mohl Franciaországba, Nagy-Britanniába, illetőleg Skandináviába. Ugyanakkor a német államtudomány mellett az Észak-Amerikai Unió államának sajátosságait is kutatta. Tanulmányai végeztével 1824-ben promoveálva szerezte meg jogi doktorátusát, ezt követően habilitált. (Doktori disszertációját a rendiség és a képviseleti alkotmány témaköréről írta latin nyelven.)[3] 1824-ben először rendkívüli egyetemi tanárrá, 1827-ben pedig rendes egyetemi tanárrá nevezték ki a Tübingeni Egyetemre államtudományokból *(Staatswissenschaften).* Feljegyezték, hogy az előadástartások kevesebb örömet jelentettek számára, mint a kutatás. 1836-ban az egyetem főkönyvtárosa (könyvtárigazgatója) is lett.

[3] Mohl, Robert von (resp.) – Schrader, Eduard (praes.) (1821): *Discrimen ordinum provincialium et constitutionis repraesentativae*. Tübingen: Ritter.

1829-ben Mittermaier és Zachariä professzorokkal együtt alapítója volt a *Kritische Zeitschrift für Rechtswissenschaft und Gesetzgebung des Auslandes* [[A külföldi jogtudomány és jogalkotás kritikai folyóirata]] elnevezésű tudományos orgánumnak. 1835-ben a szerkesztőség tovább bővült, a folyóirat 1856-ig működött.

1830-ban nőül vette egy teológiaprofesszor, Baur korábbi sógornőjét (férfitestvérének megözvegyült feleségét), Caroline Bechert.

Balingen város képviselőjeként 1845-ben indult a választásokon, és a választási kampány során kissé nyersen kritizálta a kormánypolitikát. Ennek hatására megvonták tőle az egyetemi előadástartási jogot (a *venia legendit*), és valamennyi egyetemi pozíciójából eltávolították. Ulmba költözött, ahol a városi tanács tagja lett, de vissza kívánt vonulni a városi közszolgálattól. Indult a württembergi parlamenti képviselői címért, amelyet el is nyert. Ezt követően a Heidelbergi Egyetem meghívására jogászprofesszor lett 1847-ben. (Előadásokat nem kellett tartania, elég volt kutatómunkát végeznie.) Ezzel egyidejűleg Tuttlingenben lett a helyi parlament tagja. 1848-ban a frankfurti (szövetségi) Előparlament *(Vorparlament)* tagjává választotta Mergentheim és Gerabronn képviselőjeként. 1848. szeptember 25-én az ideiglenes központi hatalom *(provisorische Zentralgewalt),* azaz az ideiglenes kormány igazságügyi minisztere lett. (Van olyan forrás, amely szerint már augusztustól miniszter volt.) A politikai balközéphez sorolt Mohl az Alkotmányjogi Bizottság tagja is volt. 1849. május 17-én lemondott miniszteri posztjáról, és visszatért Heidelbergbe kutatni. 1857-től az egyetemet képviselte a badeni parlament felsőházában. 1863-tól saját jogon volt a parlament tagja, 1867 és 1872 között pedig Baden parlamentjének (első kamarájának) elnöke. 1861 és 1866 között Baden Nagyhercegsége *(Grossherzogtums Baden)* képviselője (követe) lett a frankfurti Szövetségi Parlamentben, 1871-ig pedig müncheni követ. A nagyhercegségi kormányzat reformjának egyik legértőbb szószólója volt.

Munkái 1871-től

1871-től dolgozott a *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft* [[Az összes államtudományok folyóirata]] kiadásán professzor kollégáival, amelynek főszerkesztője is lett. (Nem zárható ki, hogy szerepet játszott ez a lap a rövid életű hazai *Jog- és Államtudományi Folyóirat* létrejöttében, amely szintén 1871-ben indult, és négy tartalmas számot ért meg. Szerkesztője Hoffmann Pál római jogász volt, de olvashatóak voltak itt Concha Győző államtudós vagy Lechner Ágost közigazgatási jogász munkái is. A hazai folyóirat a[z akkor még] kissé gyakorlatközpontú, 1866-ban indult és ma is élő *Jogtudományi Közlöny* elméleti párjaként is felfogható.) Mohl ugyanebben az évben újabb gyakorlati megbízatással gazdagodott, a karlsruhei Legfelső Számvevőszék *(Oberrechnungskammer)* elnöke lett. Indult még a Reichstag képviselőjelöltjeként a badeni választókerületben. Érdekesség, hogy államtudományi munkássága a japán Meidzsi-reformok során is hatott, főként Kató Hirojukira és más gondolkodókra.

Akkor alkotta meg a német igazságügyi reformról írott munkáját,[4] amikor Württemberg követségén dolgozott Párizsban. Ebben a német birodalmi rendek számára kívánt igazságügyi eljárást bevezetni *(Austrägalverfahren)*. Tervezetet is készített erről, amely ugyan figyelembe vette a korábbi ilyen irányú munkákat, mégis sajátos jellegzetességekkel rendelkezett. Munkájában az USA alkotmányjogára[5] is

[4] Mohl, Robert von (1822): *Die öffentliche Rechtspflege des deutschen Bundes.* Stuttgart–Tübingen: J. G. Cotta.

[5] Az USA alkotmányjogának és egyes közigazgatási intézményeinek talán legnagyobb összefoglalása Mohl halála után keletkezett, Woodrow Wilson, az USA-beli közigazgatás modern politikatudományi vizsgálata megindítójának a fellépése (1887) után egy esztendővel: Bryce, James (1888): *The American Commonwealth.* I. *The National Government – The State Governments. The Party System.* II. *The State Governments. The Party System.* III. *Public Opinion – Illustrations and Reflections. Social Institutions.* New York: MacMillan. Időben nem sokkal követte ezt az USA-beli összehasonlító közigazgatási jogi kutatások máig legklasszikusabb alapműve a francia és német egyetemeken pallérozódott jeles szerzőtől: Goodnow, Frank Johnson (1893): *Comparative Administrative Law. An Analysis of the Administrative Systems, National and Local, of the United States, England, France, and Germany.* I. *Organisation.* II. *Legal Relations*. New York: Putnam. Az USA közigazgatási jogfejlődésének, illetve közigazgatási jogtudományi fejlődésének problematikájára: Koi Gyula (2018): 'Upscale Stranger.' The Administrative Law as a Phenomenon in the Anglo-Saxon Legal and Political Thought. In Molnár Attila Károly – Pap Milán (szerk.): *State and Equality.* Budapest: Dialóg Campus, 117–127.

kitért. Amikor visszatért a Tübingeni Egyetemre mint az államtudomány rendkívüli tanára, nyilván tisztában volt vele, hogy egy földbirtokosokkal teli városba érkezik, ahol talán az elméleti karrier kevésbé lehet vonzó a gyakorlati politizálásnál.

Az Amerikai Egyesült Államok szövetségi alkotmányáról írott 1824-es munkájában[6] olvasható a szerző saját meglátásokon alapuló értékelése az USA alkotmányának alapvető jellegzetességeiről. E mű a német szakirodalom szerint meghaladta nemcsak a későbbi német műveket a témában, hanem meg is előlegezte Alexis de Tocqueville paradigmatikus munkásságát.[7] Mohl e korai munkájának szellemi érettsége a legjobb bizonyítéka ítélőképessége józan voltának.

Württemberg államjogáról (alkotmányjogáról és közigazgatási jogáról) írott 1829 és 1831 közötti (és 1840-ben másodszor is megjelent) kétkötetes művét[8] az utókor a tételes (pozitív) közjogírás mintájaként és példaképeként (Muster und Vorbild) jellemzi. Nem nagyon akadt korábban hasonló munka, amely egy adott német állam (Einzelstaat) államjogát ilyen mély tudományossággal, azonban gyakorlatias alapállásból dolgozta volna fel, mint ez. (Érdekesség, hogy Mohl dédapja, Johann Jacob Moser munkáit említi a német közjogi irodalom előképe gyanánt.) Egyszerre volt a filozófiai-államtudományi alapú tanjog és a gyakorlatban érvényesülő hatályos jog (geltendes Recht) foglalata a mű. A tudományos kitartás gyümölcsöző példájaként jellemzi a művet Marquardsen, amely az alkotmányos monarchia tantételeinek alapján állva adja egy adott kor (és egy adott német fejedelemség) alkotmányjogát. A közigazgatási rész szerinte arról nevezetes, hogy ez az első német közigazgatási jog. Ez a kijelentés legfeljebb mint teljes vagy közel teljes közigazgatási jogra igaz, ugyanis a 19. század elején is foglalkoztak már a német nyelvterületen közszolgálati jogi témákkal. Példaként említhető az osztrák Johann G. Megerle von Mühlfeld[9] vagy

---

6 Mohl, Robert von (1824): *Das Bundes-Staatsrecht der Vereinigten Staaten von Nord-Amerika.* Stuttgart–Tübingen: J. G. Cotta.

7 Tocqueville, Alexis (1835–1840): *De la démocratie en Amérique*. I–IV. Paris: C. Gosselin.

8 Mohl, Robert von (1829–1831): *Das Staatsrecht des Königreichs Württemberg.* I. *Das Verfassungsrecht*. II. *Das Verwaltungsrecht*. Tübingen: Laupp.

9 Megerle von Mühlfeld, Johann Georg (1809–1828): *Handbuch für alle kaiserlich-königlichen, ständischen und städtische Beamten, deren Witwen und Waisen.* Wien: [k. n.]. Megjegyzendő,

az a német Carl August Malchus,[10] aki kevésbé a kifejezett közigazgatási joggal, mint inkább még a Polizeiwissenschaftban gyökerező, de annak tanait meghaladó, belső igazgatás (belügyi igazgatás) tanaival foglalkozott. Ugyanígy említhetők a két szerzőt időben megelőző francia (illetve egy esetben franciául alkotó olasz) közigazgatási jog- és közigazgatástan-tudósok,[11] valamint az 1829-es Mohl-művel évre azonos megjelenési idejű francia és osztrák kortársak munkái.[12]

---

hogy a német közszolgálat (az államszolgálati viszony) összefoglalására már a 18. században is voltak törekvések (lásd *Az államtudományok enciklopédiája* 180–181. lapjain írtakat, ahol a magyar alkotmány esetében kiemeli a megyei hivatalnokok nemesség általi választását, ami szerinte „az arisztokrata elem" hatalmas voltának legjelesebb bizonyítéka).

10 Malchus, Carl August: (1823): *Politik der inneren Staatsverwaltung oder Darstellung des Organismus der Behörden für dieselbe.* I–II. Heidelberg: J. C. B. Mohr.

11 Cridis, Giuseppe (1802): *De l'administration publique.* Kézirat. Megjegyzendő, hogy Cridis francia nyelvű műve 147 oldalas kézirat, amelyet 1909 körül fedezett fel Vittorio Biondi a Biblioteca Nazionale di Torino anyagai között. A kézirat csonkítatlan, és az alábbi négy részből áll: az állam alkotmányáról *(De la constitution de l'État);* a vallásról *(De la réligion);* az erkölcsökről *(Des moeurs);* a közoktatásról *(De l'instruction publique).* Az olasz szakirodalom szerint a korai, értékes munka kissé hiányos, és a napóleoni korszak jellegzetességeit hordozza. Az erős valláserkölcsi beágyazottság a *Polizeiwissenschaft* szellemiségéből ered. Vélhetően Nicolas Delamare *science de police*-szal kapcsolatos munkája hathatott rá (bár abban a közoktatás nem szerepel), de a kérdés közigazgatási jogi köntösbe öltöztetése új, illetve nézetem szerint e felvetésem újszerű magyarázata lehet a közigazgatási jogtudomány születésének. (A *Polizeiwissenschaft inneren Staatsverwaltung*gal való, Joseph von Sonnenfels munkásságában megfigyelhető fejlődése nem mutat ennyire közvetlenül a közigazgatási jog felé, bár ő kimondja, hogy az állam belső biztonsága a *Polizeiwissenschaft,* illetve a *Polizei* és a törvényhozás *[[Gesetzgebung]]* azonos értelműek.) A Cridis-műre: Sandulli, Aldo (2009): *Costruire lo Stato. La scienza del diritto amministrativo in Italia 1800–1945*. Milano: Giuffrè, 4. főszöveg és 9. lj. Joseph von Sonnenfels munkái: Sonnenfels, Joseph von (1765–1776): *Grundsätze der Polizey, Handlung, und Finanz. Zu dem Leitfaden des politischen Studiums* I–III. Wien: Hübner–Volke. Sonnenfels, Joseph von (1798): *Handbuch der inneren Staatsverwaltung mit Rücksicht auf die Umstände und Begriffe der Zeit* I. *Enthaltend: nebst der allgemeinen Einleitung einen Theil der Staatspolizey.* Wien: Camesina. Fleurigeon, Marc (1806–1809): *Code administratif, ou Recueil par ordre alphabétique de matières, de toutes les Lois nouvelles et anciennes relatives aux fonctions administratives et de police, des Préfets, Sous-Préfets, Maires et Adjoints… jusqu'au 1er Janvier 1806–1er avril 1809.* I–IV. Paris: Garnery–Valet. Bonnin, Charles-Jean Baptiste (1809): *Principes d'administration publique, pour servir à l'études de droit administratives.* Paris: Clament. Cormenin, Louis-Marie de Lahaye (1818): *Du Conseil d'État envisagé comme conseil et comme juridiction dans notre monarchie constitutionnelle.* Paris: Pillet. Cormenin, Louis-Marie de Lahaye (1822): *Questions de droit administratif.* I–II. Paris: Ridler.

12 De Gérando, Joseph-Marie (1829–1836): *Institutes de droit administratif français, ou Éléments du Code administratif, réunis et mis en ordre.* I–VI. Paris: Nève. Winiwarter, Joseph (1829): *Systematische Darstellung der in den Alt-Österreichischen Deutschen Provinzen bestehenden die öffentliche Beamten, als solche betreffenden Gesetze und Verordungen.* Wien: Mösle. (Winiwarter egyébiránt a polgári jog professzora volt a bécsi egyetemen.) A régi francia, német és angolszász közigazgatási jogi munkákra lásd: Koi Gyula (2018): Englisches Recht – deutsche Rechtsliteratur. Die vergleichende Verwaltung und Rudolf Gneist. In Auer Ádám – Berke Gyula – György István – Hazafi Zoltán (szerk.): *Ünnepi kötet a 65 éves Kiss György tiszteletére. Liber amicorum in honorem Georgii Kiss aetatis suae LXV.* Budapest: Dialóg Campus, 504–506.

A nagy áttekintéssel rendelkező, és az élő jog, valamint a nagy európai államok működése iránt erősen érdeklődő Mohl mégis egy politikailag súlytalan, ám szakértő igazgatási személyi állománnyal, közszolgálattal rendelkező német kisállam belső fejlődését dolgozta fel. Württemberg királyság közigazgatási személyi állománya és belső közigazgatása (belügyi igazgatása) ekkorra már évszázadok óta fejlett volt.

A Polizeiwissenschaft és a jogállam (Rechtsstaat) kapcsolatáról írott 1832-es művét[13] később 1844-ben és 1866-ban is kiadták, 1871-ben orosz nyelvre is lefordították. E munkájában Mohl összefoglalja a Polizeiwissenschaft[14] korábbi irodalmát, és vázolja

---

13 Mohl, Robert von (1832): *Die Polizeiwissenschaft nach den Grundsätzen des Rechtsstaates.* I–II. Tübingen: Laupp.

14 A *Polizeiwissenschaft* (vagy *scientia politico-cameralis*, illetve *science de police*) a 18. századtól megerősödően a közigazgatás és annak tudománya régi alakja volt, amelynek központi fogalma a rend, a belső rend, a belső (belügyi) igazgatás volt. (A 17. századdal induló, gazdaságra koncentráló kameralisztikára épülően jelent meg.) A *Polizeiwissenschaft* azonban nemcsak az elsőként kiváló rendészeti és adóügyi, hanem a szociális és kulturális igazgatást is jelentette, valamint a gazdasági igazgatás megjelenését is. Mindezt a belső rend felügyelet útján (tagadhatatlanul rendészeti eszközökkel történő) biztosítása jelentette. Első művelője (1705-től) a francia Nicolas Delamare volt, de halála után tudománya a német (porosz, württembergi és egyéb) és osztrák területeken gyökeredzett meg főként, a franciák nem értékelték azt a nagymestert, akinek négykötetes művéből, mint őstojásból pattant ki az új tudomány. Lásd erre: Delamare, Nicolas (1705–1734): *Traité de la Police.* I–IV. Paris: P. Cot – J. Cot – M. Brunet. Foucault rámutat arra a tényre, hogy a negyedik kötetet Delamare (vélhetően egyetlen) tanítványa, A. L. Leclerc du Brillet fejezte be, öt évvel a szerző halálát követően, 1738-ban. Delamare műve tizenegy részében az alábbi témákat vizsgálta: vallás, közerkölcsök, egészség, élelmiszerek, közbéke és közbiztonság, közlekedés (közutak), tudományok és szabad művészetek, kereskedelem, kézművesség, mechanikus művészetek, cselédség, napszámosság, szegénység. Lásd Foucault, Michel (2009): *Security, Territory, Population. Lectures at the Collège de France 1977–1978.* New York: Picador/Palgrave Macmillan. 359. 4. vj. Foucault jelzi, hogy Delamare programjának csak mintegy felét valósította meg monumentális művében. Szerinte 1729 és 1739 között a négykötetes munkának volt egy amszterdami kalózkiadása is. Concha és Ereky Delamare-ra vonatkozó értékelésére: Koi 2014: 46–47. A francia *police* és a német *Polizei* kifejezés az akkor nem létező *administration* és *Verwaltung*, azaz közigazgatás szavakat helyettesítette. A mai rendészet jelentés később alakult ki. (Ezért is célszerűbb nem rendészettudományként használni a kifejezést, mert jelentése annál tágabb.) Ez az oka, hogy a *Polizeiwissenschaft*ot túlélő és Lorenz von Stein által kiteljesedő politika nevű tudomány (amely alkotmánytanból és közigazgatásból állt) nem (illetve csekély mértékben) emlékeztet a mai modern politikatudományra. Inkább filozófiai alapú államtudomány volt, a szociológia és részben a szervezés-, illetve vezetéstudomány feladatait is végezte a közigazgatásban, részben ezen tudományok megjelenése után is (Magyarországon 1948-ig, Németországban módosult tartalommal máig). Ugyanakkor meg kell jegyezni azt is, hogy a *Rechtsstaat-Polizeistaat* ellentétpárt tévedés a jogállam-rendőrállam kategóriapár képében egymással szembeállítani. Ugyanis a *Polizeistaat* nem rendőrállamként, hanem sokkal inkább közigazgatási államként értelmezhető. Ebben az esetben a közigazgatási ténykedés fontosságában és akár létezésében is megelőzheti a jogot. (Az első ismert, 4100 évvel ezelőtt fennállt állam legkorábbi fennmaradt jogi kódexe, a sumer *Ur-Nammu törvényei* [[*Ur-Nammu Code*]] sumer nyelven maradtak fenn. E törvényműben olvasható a prológusban egy köz-

a Polizeiwissenschaft és a jogállam különbségeit, ezzel műve óriási lépés volt a jogállam felé. A jogállam határait a jog szabja meg, az állami tevékenységnek e mezsgye a gátja. Ekkorra már a Polizeiwissenschaft-szemlélettel szemben a Verwaltungslehre-szemlélet vált uralkodóvá az oktatásban, azaz az állam rendészeti tényked̈ése csupán egy komponens maradt a számos közül. E művében a württembergi alkotmány egyes adekvát részeit is kommentálta. Munkája szintézise a jóléti állam közigazgatásának *(wohlfahrts-staatliche Polizei),* a szociális kérdésnek, valamint a formális-materiális jogállamiságnak. Ezt a munkáját Josef Isensee, a neves alkotmányjogász akként jellemzi, hogy „liberális keresztvízzel keresztelte meg a befeketített közigazgatás-fogalmat (rendészetfogalmat)" *(„taufte er den verketzerten Polizeibegriff mit liberalem Wasser").* Egyébként magát Mohlt a gyakorlatias óliberális *(pragmatische Altliberale)* jelzővel illették.[15] Az oroszul író finn Forszten rámutat Mohl erős rendészet-kritikájára, illetve jelzi az „egyleti ügy", azaz a különböző egyesületek, szakszervezetek iránti érzékenységét. Ez egyébként a közigazgatástanban Steinnél, Conchánál, Kriszticsnél és Haendelnél is megfigyelhető a későbbiekben. Angermann mutat rá, hogy az 1830-as évektől kezdve jelenik meg munkásságában a szociális kérdés iránti érdeklődés (Steinnél is később jelentős e probléma), a tömeges agrár-munkanélküliség, illetve a korai gyáripari szegénység, a gyárüzemek kemény (mi, magyarok úgy mondanánk, „falanszteri") fegyelme, a társadalmi csoportok közti erősödő különbségek felismerése.

---

igazgatási jellegű fejtegetés különféle területek meghódításáról, illetve egy egységes súly- és mértékrendszer bevezetéséről; lefektette a folyókon történő hajóközlekedés szabályait. Nem tett különbséget szegény és gazdag, árva vagy vagyonos között. Nem szabad mélyebb elemzés nélkül mindebből következtetéseket levonni, mindenesetre valamifajta igazgatási tevékenység már a legkorábbi államok születésekor is alighanem jelen volt a hatalom gyakorlói részéről.) Roth, Martha T. (1997): Laws of Ur-Namma (LU) (ca. 2100 B.C.E., Ur). In Roth, Martha T.: *Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor*. Atlanta: Scholar Press, 13–22. Lásd különösen: 15–16. A jogállam és a joguralom újabb hazai irodalmából: Varga Zs. András (2015): *Eszméből bálvány? A joguralom dogmatikája.* Budapest: Századvég. Varga Csaba (2022): *Jogállamiság – viták közegében.* Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó. Szabadfalvi József (2023): *„A jogállam a jogeszme megvalósítását célzó intézmény." Jogállam-koncepciók Magyarországon a 20. század közepéig.* Budapest: Gondolat.

15 Josef Isensee megállapításaira Pauly utal művében. Pauly, Walter (2011): Wissenschaft vom Verwaltungsrecht: Deutschland. In Bogdandy, Armin von – Cassese, Sabino – Huber, Peter M. (szerk.): *Handbuch Ius Publicum Europaeum.* IV. *Verwaltungsrecht in Europa: Wissenschaft*. Heidelberg: C. F. Müller, 44–45.

A hazai államtani irodalom a 19. század egyik legeredetibb és legdinamikusabb gondolkodójaként hivatkozik rá. Az államtudományt alapjaiban és jellegében különítette el a természettudományoktól. Szerinte az államtant a „társadalom tudományával" kell kiegészíteni. Elsőként vetette fel a „társadalmi kérdést" (azaz a munkáskérdést), és az elsők egyikeként elemezte a jogállamot.[16] A jogállam elemzőjeként Mohl kapcsán a tudományos szocializmus időszakában alkotó jogelmélettel foglalkozók egyike megállapítja, hogy tevékenysége kevésbé politikai, mint inkább tudományos.[17] A későbbi német jogelmélet egyik nagy hatású képviselője, Carl Schmitt utal arra, hogy Mohl a jogállam és a *Polizeistaat* ellentétét csak afféle fecsegésnek tartotta. Ugyanakkor a 19. század német jogirodalmának másik jelentős művelője, Rudolf von Gneist éppen a 18. század állítólagos rendőrállamát állította elénk a jogállam példájaként. Schmitt mindezt az ellentétpárba foglalt képet Otto Mayer tanaiig vezeti vissza, amelyet Fritz Fleiner, Walter Jellinek és Julius Hatschek szerinte kritikátlanul átvett. A jogállam ellentéteként történtek Schmitt szerint más szavakra, kifejezésekre hivatkozások: hivatalnokállam, hatalmi állam *(Machtstaat),* háborúállam, pénzállam, jólétállam, jogtalanságállam *(Unrechtstaat),* nem jogállam *(Nicht-Rechtstaat).* A nem jogállam kifejezést a korabeli német liberálisok válogatás nélkül használták valamennyi nem liberális államtípusra, a bolsevik államra ugyanúgy, mint a nemzetiszocialista államra. Otto von Bismarck szerint a jogállam egyenesen Robert von Mohl által kitalált művi kifejezés.[18]

---

16 Takács Péter (2012): *Államtan. A modern állam és elmélete.* Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 35–38.

17 Sztodolnik László (2023) [[1963]]: A jogállam eszméjének színeváltozásai. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt fogadtatása a társadalomtudományokban. Harc a szavakért: politikai korrektség és recepció.* I. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó, 117–139. Lásd különösen a 120. oldalon írtakat.

18 Schmitt, Carl (2023) [[1935]]: A jogállam. Ford. Cs. Kiss Lajos. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt fogadtatása a társadalomtudományokban. Harc a szavakért: politikai korrektség és recepció.* II. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó, 1315–1324. Lásd különösen az 1316–1317. oldalakon írtakat.

Mohl a megelőző igazságszolgáltatás és törvényes rendészet tárgykörében írt munkájának[19] egyik fő megállapítása, hogy az ítélkezés körében hozott jogszerű aktusok nyilván nem rendészeti kérdések (még ha rendészeti jellegű ügyben történik is az ítélethozatal), hanem – nyilvánvalóan – az igazságszolgáltatástól elválasztva működnek. Mohlt egyébként nem vakította el az abszolutizmust felváltó új állammodell esetében az a tény, amely sokakat igen, hogy a gát nélküli abszolutizmust felváltó új államban sem lehet csak az egyének jogairól és érdekeiről beszélni a kötelezettségek említése nélkül.

A miniszteri felelősségről kiadott, közel 750 oldalas művének[20] témaválasztását a hesseni rendi gyűlés és a tartományi miniszter konfliktusa hozta, amely még az 1850-es években is fennállt. A mű bizonyította szerzője rendkívüli olvasottságát, és kiemelkedő volt a nehéz jogi vitákban tanúsított tudományos véleményeinek visszafogott hangneme is.

Mohl munkásságának egyik legtermékenyebb korszaka akkor volt, amikor a „szakirodalom óceánjában megmártózva" megírta az államtudományok történetéről és irodalmáról szóló munkáját.[21] Mindez felfogható egy olyan kézikönyv megalkotási szándékának, amelynek eredményeképp az államtudomány történetébe és irodalmába kíván bevezetést nyújtani (ez a szándék *Az államtudományok enciklopédiájá*ban is jelen van). A klasszikus erudíció és elokvencia végigvonul a művön.

Encyklopädie der Staatswissenschaften ⟦Az államtudományok encyklopaediája⟧

Mohl egyik fő műve az 1859-ben Tübingenben megjelent *Encyklopädie der Staatswissenschaften*[22] volt (második kiadása: 1872). A kötet

[19] Mohl, Robert von (1834): *System der Präventiv-Justiz oder Rechts-Polizei.* Tübingen: Laupp.
[20] Mohl, Robert von (1837): *Die Verantwortlichkeit der Minister in Einherrschaften mit Volksvertretung, rechtlich, politisch und geschichtlich entwickelt.* Tübingen: Laupp.
[21] Mohl, Robert von (1855–1858): *Die Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften.* I–III. Erlangen: F. Enke.
[22] Mohl, Robert von (1859): *Encyklopädie der Staatswissenschaften.* Tübingen: Laupp.

1866-ban,[23] majd 1871-ben[24] Löw Tobiás fordításában látott magyarul napvilágot. Mohl az államtudományokat dogmatikai államtudományokra és történeti államtudományokra osztja. A dogmatikai államtudományok része a közjogon belül a kormányzati jog (mai szóval közigazgatási jog), az általános államtan, az államerkölcstan, az országászattan (politika) mellett. Ismeretes továbbá a történeti államtudomány, azaz az államtörténet[25] és a statisztika.[26] A közjog: államjog, és ezzel együtt az alkotmányjog megjelenése magától értetődik.[27] A közjogon belül az államjogban az alkotmányjog (és az alkotmánypolitika)[28] „párja" a kormányzati (közigazgatási) jog (illetve a kormányzati ⟦közigazgatási⟧ politika),[29] amelyen belül közszolgálati jogot, igazságügyi, rendészeti, hadügyi, külügyi és pénzügyi igazgatást tárgyal.[30] Az államtudományok ilyen felosztása talán elsőre túlzó, és a mai olvasó számára talán kevéssé igazolható. Azonban nincs egyébről szó, minthogy mára elszoktunk a világos felosztásoktól, az igényes dogmatikai koncepcióktól. Jöhet ugyanis bármilyen technikai fejlődés, az ilyesfajta tudományfelosztást, az államtudományi és jogfogalmi konceptualizálást és koncepciók megalkotását sem számítógép, sem robot, sem mesterséges intelligencia önmagában, teremtőleg nem végezheti el, mert mindez *eminenter* ember általi: embertől embernek szánt tevékenység. Az állam emberi alkotás.

A kötetben a közigazgatásról írtak jól megvilágítják egy átmeneti korszak sajátosságait. Az alkotmány és a közigazgatás vonatkozásában Mohl kiemeli, hogy az igazgatásnak „szellemére és alakjára nézve" tökéletesen alkotmányosnak kell lennie. Fontos az az elgondolása is, hogy az igazgatás nem tűzhet ki magának szabadon célokat, hanem az alkot-

---

23 Mohl, Robert von (1866): *Az államtudományok encyklopaediája*. Ford. Löw Tobiás. Pest: Heckenast Gusztáv.
24 Mohl, Robert von (1871): *Az államtudományok encyklopaediája*. Ford. Löw Tobiás. Pest: Heckenast Gusztáv.
25 Mohl 1866: 470–478.
26 Mohl 1866: 479–485.
27 Mohl 1866: 119–270.
28 Mohl 1866: 391–420.
29 Mohl 1866: 421–447.
30 Mohl 1866: 169–205.

mányban lefektetett célokat kell megvalósítania.[31] Az igazgatást olyan *entitás*nak tartja, amely nem annyira elvekből és intézményekből, hanem cselekményekből áll.[32] Szimptomatikus az a megjegyzése, amely szerint „[[a]] tudományban is még lényeges homály és határozatlanság uralkodik az igazgatás fogalma meghatározása végett".[33] A szakirodalom a közigazgatás vonatkozásában a sokrétű (de elsődlegesen mégis államtanász) Mohl munkásságát illetően a közigazgatás szervezetére *(Organismus der Verwaltung),* a közszolgálati jogra *(Beamtenrecht),* valamint a községi jogra *(Gemeinderecht)* vonatkozó kutatásait emeli ki.[34] Rendkívül értékesek a kötetben a jogállamról írott fejtegetései.[35] Érdekes, hogy a Mohl által alkalmazott (egyébként nem elvetendő) módszertan, hogy előbb vannak az egyes tételek (saját) kifejtései, és ezt követi a szakirodalom elemzése, Concha Győző *Politika (I. Alkotmánytan; II. Közigazgatástan)* című, 1895 és 1905 között írt fő művében is fellelhető. A művet a szakirodalom okkal dicséri, Marquardsen kiemeli koncepcióját, gyakorlati megjegyzéseinek értékét, illetőleg ahogy ő fogalmaz: „férfias kiállásról tanúskodó meglátásait". Fontos a ma már jószerével elfeledett államerkölcstan *(Staatssittenlehre)* tudományos kifejtése is a műben,[36] kiemelt rész az „országászattan", a politika is,[37] valamint a nemzetközi jog.[38]

A Berlinben 1875-ben elhunyt tudós államtudományi és közjogi munkássága rendkívül jelentős, és a legnagyobb német államtudósok és közjogtudósok panteonjában a helye Julius Stahllal, Karl von Gerberrel, Rudolf von Gneisttel, Lorenz von Steinnel és többekkel együtt.

Frankfurt am Main–Kolozsvár–München, 2023. november 15–19.

---

31 Mohl 1866: 93.
32 Mohl 1866: 94.
33 Mohl 1866: 95.
34 Heyen, Erk Volkmar (1982): Deutschland. In Heyen, Erk Volkmar (szerk.): *Geschichte der Verwaltungsrechtswissenschaft in Europa. Stand und Probleme der Forschung.* Frankfurt am Main: Klostermann, 29–50.
35 Mohl 1866: 223–237.
36 Mohl 1866: 330–355.
37 Mohl 1866: 356–447.
38 Mohl 1866: 271–329.

AZ

ÁLLAMTUDOMÁNYOK

ENCYKLOPÆDIÁJA.

IRTA

MOHL ROBERT.

FORDITOTTA

LÖW TOBIÁS.

PESTEN.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

MDCCCLXVI.

https://doi.org/10.36250/00525_02

Pest, 1866. Nyomatott Heckenast Gusztávnál.

A fordító előszava.

Az államtudományoknak bölcseleti alapot szerezni igen sürün kisértették meg, a nyert eredmények ehez képest felette különbözők. Nem szándékozunk ezen eredményeket a történeti fejlemény fonalán részletesen elemezni, csak nehány vonásban annyi nyerjen itt helyet, a mennyi Mohl államfelfogása felderitésére szükséges.

Plato kisérti meg elsöben az állam létegét, végső czélját, egyes alkatrészei ebből folyó jogait s kötelmeit, végre az alakulás lehetséges formáit feltüntetni. Kétezer évi kutatás s nyomozás után még távolról sem lehet arra gondolni, hogy az ebbeli kisérletek befejezést nyerjenek. Jelen tudományosságunk felfogása ellenkezőleg oly annyira eltérö mint soha korábban nem volt. Nagyjában az irodalom s elmélet három még alapfelfogására nézve is különböző irányát lehet megkülönböztetni; e mellett természetesen csekélyebb jelentöségü egyéb irányok is nagy számmal jelenkeznek.

A klasszikai ókorban egység gyanánt fogták fel az államot, melybe minden egyéninek s minden egyesnek bele kell vala olvadnia. Ez volt az élet intézménye s követelménye, ez a tudományos elmélet s vizsgálat eredménye, mely mint később is mindenkor csak az általános nézlet s meggyözödés eszményitett rendjét képezte.

A középkor sajátságos állambölcseletét az általános keresztény világbirodalom elmélete képezte. A mit az egyház tanitott s a min a világ erös hittel csüggött, azt kisértette meg a tudomány megállapitani. Két táborra szakadt a középkori állambölcselet és ugyan a szerint a mint az egyházi vagy a világi kardnak adott elsöséget.

Az ujkor a jogállam elméletével állott elő, mely a közállományt a legkifejlettebb egyéni szabadságra fekteti. A XVII. században Angliában megállapittatván, jelenleg valamennyi polgárosult államban befogadást nyert. Ezen elméletek mindegyike átalános fogalmakból indul ki; logikai következtetésekkel ohajtják az élet dus alakulásait rendszereikbe illeszteni, minélfogva kizárólagosak.

Csak a legujabb kornak volt fenntartva oly elméletet létesíteni, mely az élettel s történettel megegyezőleg a különböző államfelfogásoknak csak relativ igazságot tulajdonít, a mennyiben az utóbbiak az emberi nem egy bizonyos miveltségi fokának megfelelnek. Méltán állíthatjuk tehát, hogy korunk legsajátosabb s legkitünőbb haladási mozzanata: a történeti megismerés. Eme történeti megismerés által belterjüleg öregbedett irány nem arra helyezi törekvését, hogy az államot egy kizárólagos meghatározott bölcselet rendszer következtetése gyanánt fogja fel, hanem ellenkezőleg oly intézménynek nézi az államot, melynek feladata valamennyi, a különböző miveltségi fokozatok szerint változó emberi czélokat megvalósitani, igazoltnak s helyesnek tartja mind azon államnemeket, melyek egy valamely tiltatlan emberi iránynak s törekvésnek eleget tesznek. Ez elmélet tehát az államot nem meddő metaphyzikai, hanem dús természü anthropologiai alapra fekteti, és minthogy elismeri, hogy nem áll hatalmában az embert rendszeréhez idomítani s tetszése szerint alakitani, hanem annak veszi, a minek valóságban s tényleg látja, nem azt kutatja hogy mely s mennyi államfogalom lehetséges, hanem a történet segedelmével a tényleg megalakultakat s létezőket nyomozza. Rendszere tehát legközelebb eme különböző államfelfogások logikai összefüzéséből s rendezéséből áll viszonyukhoz képest az emberi természethez. Azonban természetesen nem elégszik meg a puszta tény feltüntetésével, hanem egyrészt felkeresi azon átalános tételeket, melyek eme államfogalmaknak vagy legalább egy részöknek alapját képezik, másrészt pedig minden egyes nemnél tiszta valóságában s következetességében tünteti fel a gondolatot, a jelenség eshetőségeiből kivetköztetve.

E nézetből indul ki Mohl államfelfogása megállapitásában s átalán az államtudományok tárgyalásában; azért jeles vizsgálatai felkarolják az összes emberi életet a mint az államban s történetben jelenkezik.

Ezen rövid előszóban bemutatván Mohl művét, átadom a nyilvánosságnak; a kik a haladás munkás pártolói ,örömmel fogják Mohl művét fogadni, mely oly erőteljes rendszerben igyekezik az államtudományokat azon szellemben előadni, melyet korunk felfogása a szabadságról s polgárosultságról parancsolólag követel.

Bécsben. **A fordító.**

TARTALOM.

Bevezetés.

Lap

I. Előfogalmak az emberi együttlét létszereiről . . . . . 3—28
1. §. 1. Az emberi életkörök különfélesége 3
2. §. 2. Az egyes ember s életköre 5
3. §. 3. A család 8
4. §. 4. A törzs 11
5. §. 5. A társadalom 13
6. §. 6. Az állam 21
7. §. 7. Az államegyesületek . . 23
II. Irodalmi előjegyzetek . . . . 29—44
8. §. 1. Az államtudományok viszonya egyéb tudománykörökhöz 28
9. §. 2. Az encyklopaediákról általán s az államtudományokéról különösen 32
10. §. 3. Az államtudományok encyklopaediáinak irodalma . 40

I. Dogmatikai államtudományok.

I. Általános államtan . . . . . 47—118
11. §. 1. Az állam fogalma s czélja 47
12. §. 2. Egyéb felfogások rostálása 52
13. §. 3. Az állam keletkezéséről 60
14. §. 4. Az államok különfélesége 69
15. §. 5. Az államhatalom . . . 76
16. §. 6. Polgár s alattvaló . . . 80
17. §. 7. A nép 84
18. §. 8. Az államterület s a népek területi viszonyai 88
19. §. 9. Alkotmány s igazgatás . 91
20. §. 10. Az állam törvényei . . 96
21. §. 11. A pártok az államban . 105
22. §. 12. Az államok megváltoztatásáról s enyészetéről . . 111
II. Közjog . . . . . 119—329
A) Államjog . . . . . 119—270
a) Bölcseleti államjog . 119—255
23. §. 1. A bölcseleti államjog fogalma 119
24. §. 2. A bölcseleti államjog története 122
25. §. 3. A bölcseleti államjog jelentősége az életre s tudományra nézve 129
26. §. 4. A szellemi tevékenység egyéb köreit érintő határok . 133
27. §. 5. A bölcseleti államjog felosztása 137

I. Általános bölcseleti államjog.

1. Alkotmányi jog.

Lap

28. §. a) Az államfő személyes jogviszonya 134
29. §. b) A fölségi jogokról . . 146
30. §. c) Az államfőt nem terheli felelősség s a legfőbb jogátalomban részesül 152
31. §. d) Az alattvalók jogai s kötelmei 155
32. §. e) Az általános jogok képviselői 165

2. Kormányzati jog.

33. §. a) A kormányzati jogról általán 169
34. §. b) Az államhivatalnokok . 173
35. §. c) Az igazságszolgáltatás kormányzatáról 183
36. §. d) A rendészeti kormányzatról 190
37. §. e) A hadügyről 194
38. §. f) A külügyekről 196
39. §. g) A pénzügyi igazgatás . 199

II. Különös bölcseleti államjog.

40. §. 1. A törzsatyai állam . . 206
41. §. 2. A patrimonialis állam . 208
42. §. 3. A theokratia 213
43. §. 4. A klasszikai állam . . . 219
5. A jogállam 223
44. §. a) Általános tételek . . . 223
45. §. b) A jogállam egyes nemei . 228
46. §. 1. A népuralmak 230
47. §. 2. Az aristokratia 237
48. §. 3. Az egyeduralmak . . . 242
49. §. 6. A kényuralom 251

b) Tételes államjog.

50. §. 1. A tételes államjog fogalma, czélja s nemei 256
51. §. 2. A tárgyalás módszere . 260
52. §. 3. Források és segédeszközök 263
53. §. 4. A tételes államjog irodalma 265

B) Nemzetközi jog.

1. Bölcseleti nemzetközi jog.

54. §. 1. A bölcseleti nemzetközi jog fogalma 271
55. §. 2. A bölcseleti nemzetközi jog története 273

Lap

56. §. 3. A bölcseleti nemzetközi jog irodalma 277
57. §. 4. A bölcseleti nemzetközi jog alapelvei 279
5. Az egyes tanok 282
58. §. a) A souverainitas . . . 282
59. §. b) A közlekedés gyakorlása 285
c) A közösség rendje . . 288
60. §. 1. Elvek 288
2. A békés eszközök . . . 291
61. §. aa) Követségek 291
62. §. bb) Államszerződések . . 293
63. §. cc) Biztositó intézmények . 296
64. §. dd) Békebirák s közbenjárók 297
3. Az erőszakos eszközök . 299
65. §. aa) Visszatorlás . . . 299
66. §. bb) A közlekedés megszakasztása 301
67. §. cc) Háború 302

2. Tételes európai nemzetközi jog.

68. §. 1. A tételes nemzetközi jog létele s forrásai 307
69. §. 2. Története s irodalma . . 309
3. Egyes tanai 312
70. §. a) Az államok területe s tulajdonjoga 312
71. §. b) Az államok függetlensége 314
72. §. c) A követségi jog . . . 316
73. §. d. A hadjog 320
74. §. e) Szövetségesek 325
75. §. f) A semlegesek joga . . 326

III. Állam-erkölcstan.

76. §. 1 Az államerkölcstan fogalma s szükségessége 330
77. §. 2. Az államerkölcstan legfelsőbb elvei 334
78. §. 3. A módszer 338
4. Az erkölcstörvény a bensö államéletben.
79. §. a) Az alkotmány erkölcsi feladata 340
80. §. b) Az államfö erkölcsi kötelmei 341
81. §. c) A polgárok erkölcsi kötelmei az állam irányában . . 346
82. §. d) Az államügyzetekkel megbizottak különös erkölcsi kötelmei 350
83. §. 5. Az erkölcstörvény a külügyi viszonyokban 353

IV Országászattan (Politika).

84. §. 1. Az országászattan fogalma s terjedelme 356
85. §. 2. Az országászattan viszonya a joghoz s erkölcshöz . 359
86. §. 3. A politikai tanok különfélesége 364
87. §. 4. A politika irodalma . . 366

I. Az államélet alapjai. Lap

88. §. 1. Az ország 370
89. §. 2. A lakosság 376
90. §. 3. A tulajdon 382

II. Belügyi politika.

1. Alkotmányi politika.

91. §. a) Az összerü államnem szellemi s anyagi feltételeinek számbavétele 391
92. §. b) Az alkotmány alapgondolatának megvalósitása . . 393
93. §. c) Az államhatalom megfelelő felszerelése 396
d) Az államfö.
94. §. 1. Az államfő személye s a rendelési módozat 401
95. §. 2. Az örökösödő fejedelemség rendje 405
96. §. 3. A kormányjogok czélszerü gyakorlása 409
97. §. e) Az alattvalói jogok biztositása 415

2. Kormányzati politika.

98. §. a) A kormányzat förendszerei 421
99. §. b) A jogszolgáltatás politikája 429
100. §. c) A rendészet politikája . 433
101. §. d) Az államháztartás politikája 442

III. Külügyi politika.

1. Az állam biztositása.

102. §. a) Saját fegyverkészülete által 448
103. §. b) Egyéb államokkal való szövetkezés által 454

2. Előnyök szerzése.

104. §. a) A tárgyak 457
105. §. b) Az eszközök 461

II. Történeti államtudományok.

106. §. A történeti államtudományok fogalma s haszna . . . 467

I. Államtörténet.

107. §. 1. Az államtörténet terjedelme s felosztása 470
108. §. 2. Módszer 473
109. §. 3. Az államtörténet irodalma 476

II. Statistika.

110. §. 1. A statistika fogalma s terjedelme 479
111. §. 2. A források 481
112. §. 3. A statistika története s irodalma 484

BEVEZETÉS.

I.

Előfogalmak az emberi együttlét létszereiről.

1. §.

1. Az emberi életkörök különfélesége.

Bármi legyen az állam czélja, tartalma s alakja: minden esetre emberek létszeresített, együttes élete. Ha tehát nem feltétele, ugy mégis könnyítése az állam sajátossága felfogásának, ha az emberi élet egyéb alakulásaihoz s névleg az emberek együttlétéhez való viszonyában tekintjük.

A földi léteg tüneményeinek tüzetesebb szemléje azt mutatja, hogy valamennyi ember több életkörbe van beékelve, melyeknek különböző czéljai vannak, egymás mellett léteznek, egymást kölcsönösen áthatják, de sem ki nem zárják, sem meg nem szüntetik. Ennek oka abban rejlik, hogy az ember egy időben különböző életczélokat tart szeme előtt, melyeknek valósítása az egyesület más-más nemét teszi szükségessé *(a)*.

Ezen életkörök a következők: az *egyes egyéniség* köre; a *család;* a *törzs;* a *társadalom;* az *állam;* az *államszövetség (b)*. Ha ugyanis csak futólag tekintjük is a való életet, észre fogjuk venni, hogy ugyanegy ember ugyanazon időben saját életét éli, család, valamely törzs s nép, nagyobb vagy kisebb számú társadalmi körök — igy névleg egyházi társulatok — tagja, valamely állam polgára s evvel nagyobbszerü népjogi alakulások részvevője. Egyéb viszonylatok nem gondolhatók, vagy legalább ténylegesen nem léteznek *(c)*.

Ezen emberi viszonyok különös lénye mindegyikének helyzetéből világlik ki, melyet az egész sorban elfoglal; igy különösen az állam sajátságainak felfogása csak akként fog tökéletesen és minden oldalúlag világossá válni, ha mint az alakulások összes lánczolatának egyes tagját fogjuk vizsgálni s azokkal összehasonlítani.

(a) A különböző életkörök körültekintő megkülönböztetése az ujabb tudomány haladása, s nem tagadhatni, hogy az emberi viszonyok

tökéletesebb elméleti áthatására alkalmat a socialismus s communismus tanai szolgáltattak. Addig az állambölcselet meg szokott volt elégedni, az embert egyrészt mint abstrakt magány-lényt, másrészt mint a teljes államorganismus tagját tekinteni. A mi e két határpont között s a mi azon túl feküdt, az nem jött tekintetbe. Eme helytelen felfogás következményei valának pedig: az állam keletkezése helytelen magyarázata; tartalma s feladata hiányos tárgyalása; az egyén s az állam átalános világállása meg nem figyelése. E tekintetben különben a tudomány még számos kérdésre nem derített világosságot. Mivel a tudomány ezen haladásának sulypontja a *társadalomról* való tanban rejlik, az emberi együttlét átalános kérdéseit tárgyaló irodalom is ott kerül szóba. L. alant 5. §.

(b) Helytelen volna *a népet* különös, egyrészt a törzstől, másrészt az államtól különböző életkörnek mondani. A népet ugyanis vagy egy nagy törzs értelmében veszszük; de akkor másodszori felsorolása felesleges s a logika szabályaival ellenkezik. Vagy nép alatt az állam összes lakóit értjük, tekintet nélkül különböző származásukra és egyéb organisatioikra, a mikor a nép az állam alanya levén, attól külön választva nem tárgyalhatni.

(c) Egyéb irók felfogásai eltérnek a különböző életkörök fennebbi elősorolásától. Igy Ahrens — organische Staatslehre, Bécs, 1850 — két egyenközü fejlődési sort vesz fel:

Egyén	Vallás
Család	Erkölcsösség
Község	Tudomány
Nép	Nevelés
Népegyesület	Művészet
Emberiség	Ipar
	Jog.

Az emberiségi czélok elérésére mindkét sor egyesülése s kölcsönös áthatása szükséges. — Ricci G. — Del Municipio, Livorno 1847 — ellenben hét „egységet“ vesz fel fejlődési fokok gyanánt; és ugyan: a patriciusi családot; a törzset; a kasztot; a testületet; az oktatást; a kerületet; a községet. — Lehetetlen Ahrens s Ricci nézetéhez szegődnünk. — A mi Ahrenst illeti, mindenek előtt nehány nyilvánvaló hiba ötlik szemünkbe; igy hogy a községet a család fokozatának tekinti, noha tagadhatlanul társadalmi kör, melyre, igaz, nevezetes hatással van az álladalmi befolyás; továbbá, hogy nép s emberiségi viszonylatot vesz fel, noha mindkettő ugyanegyet jelent; végre, hogy a nevelést s ipart külön életfeladatoknak mondja, noha csak eszközök, koránsem czélok. De különben annyiban is lényegesen hibás a felfogás, a mennyiben a társadalmat egészen kihagyja s annak különböző lehetséges középpontjait az emberi együttlét egyéb alakulásaira tukmálja. Ricci felsorolása részben ellenkezik a logikával, mert az említett állapotok egészen különböző eszmelánczolatokhoz tartoznak; részben tökéletlen, mert az emberi együttlét tapasztalatilag létező köreit koránsem meríti a felsoroltak által ki.

2. §.

2. Az egyes ember s életköre.

Minden létező embernek van *életczélja,* és pedig *sajátos* életczélja. Senki sem létezik csupán másokért, csupán idegen czélok eszköze gyanánt; mert valamennyi ember egynemű, bárha fokra nézve elütő, testi s szellemi erőkkel van felruházva, valamennyinek keletkezése, életfolyama s halála ugyanazon törvényeknek van alávetve; s valamennyinek halál utáni állapotára nézve ugyanazon valószinüség uralkodik.

Eme életczéljainak elérésére az ember erkölcsileg *kötelezve,* tehát *jogosítva* is van.

Az elérést pedig feltételezi a kellő eszközök elsajátítása, azaz felfedezése s vonatkozása a magunk személyére. A menynyiben ezen eszközök dolgok, szerzés, birtok és — mert különben a birtok s használat biztosítása lehetetlen volna — kizárólagos tulajdon a következménye. Más emberek irányában pedig, kik hason életczélokra hivatvák s azért azokban nem háborgatandók, részint ugyanazon czélok elérésére való közös törekvés, részint kölcsönös szolgálat keletkezik. Ezen utóbbi viszonyok pedig ismét vagy természettől advák, vagy önkénytesek. Mindkét esetben tartozik az egyes valamennyi résztvevő személyiségét tisztelni, azaz mindegyiknek sajátos életczéljainak elérését megengedni.

Az életczél meghatározása *az emberi természet szükségeiből s tehetségeiből* merítendő, miután külső, minden embertől elismert tekintély által nincs meghatározva.

Tudjuk pedig, hogy az ember természeténél fogva, *érzéki, eszes lény.*

1. Az ember *czéljai s eszközei,* mint *érzéki lényéé:*

A test fenntartása táplálék, ruházat, ótalmazó lakás, az egészség megőrzése által. — Az e végre szolgáló eszközök a következők: vadászat, halászat, baromtenyésztés, földmívelés, iparüzlet; az utóbbiak elérésére szolgálnak ismét: intézmények, készletek, azaz magánbirtok, káros befolyások eltávolítása.

A nem fenntartása. — Eszközök: nemi közösülés, gyermeknevelés, s mint ennek következménye, örökösülő tulajdon.

Érzéki életélvezet. — E végből szükséges: felesleges s finomult dolgok birtoka.

2. *Az eszes lény* czéljai s eszközei:

Az értelem kimívelése s ismeretek gyüjtése. — Eszközök: a gondolatok közlése különféle úton módon, tanítás, tanintézetek.

Az erkölcsérzet kimívelése. — Eszköz: saját tevékenységünk, de gyámolitása kényszer s csábitás eltávolitása által.

A vallásos érzet s hit kimívelése. — Tehát: tanítás s közös istentisztelet az egyesek meggyőződése szerint.

A képzelet s az izlés ébresztése. — Eszköz s következmény a müalkotás s mügyakorlat.

Kétségen kivül eszménye az emberi létnek mindezen szükségek egyidőbeli kielégítése s mind ezen erők összhangzó kimívelése. Az emberek legtöbbjeinél azonban csak részszerü megközelítéséről lehet szó, részint a természet adta tehetségek alanyi tökéletlenségénél fogva, részint a külső viszonyok kedvezőtlen hatása folytán. Névszerint a fizikai élet fenntartása a legtöbbeknél sokkal több időt s erőt vesz igénybe, semhogy a szellemi czélokat elegendőképen szem előtt tarthatnák. Egész időkorok s népek egyoldalu kimívelésre kárhoztatvák a külső viszonyok, s az azokból eredő míveltségi viszonyok folytán. Hol azonban a tökélyt el nem érhetni, ott az értelem parancsa szerint, törekvésünket a lényegtelenebb s a következmény kiválasztása után a *mulhatatlanra* s *feltételre* kell irányoznunk, a kivitelnél pedig az eszközök viszonyszerüségét szem előtt tartanunk.

E szerint az életczélok következő, az esetek legtöbbjeinél szabályul szolgáló sora veendő figyelembe:

Az élet s egészség fenntartása, — mint minden egyéb feltétele;

A nem szaporítása, — mint a fenntartás feltétele;

Erkölcsi s vallásos míveltség, — mint az együttlét alapja s irányul az egész életre;

Értelemmíveltség és pedig az átalános, a különös, habár magasabb míveltség előtt, — mint főeszköz valamennyi többi feladat elérésére;

Izlésmíveltség, — egyrészt kevésbbé szükséges, mint a többi szellemi iránylatok, másrészt csak mint az utóbbiak virága tenyészvén;

Kéjelmes életélvezet, — részint mint következménye az eddigi feladatok elérésének, részint csak akkor van helyén, ha az előbbiek mind megoldvák.

Talán szerencsétlenség, de semmi esetre sem jogtalanság, ha az egyes ember átalános vagy különös okoknál fogva az életczélok ezen egész sorát nem képes átélni; de bizonyára észszerütlen, és tehát erkölcstelen, ha a természetes viszonylatokat felforgatja *(a)*.

Ezen különböző czélokra való törekvés s az elérésökre szolgáló eszközök megszerzése által *minden egyes ember oly életkört von maga köré,* melynek középpontja önmaga, melynek körzete azonban az összes világ. Számtalan emberek együttléte időben s térben ugyanoly sok hasonnemü életkörök egymásmelletti létezését vonja maga után. Ezen egyes lét- és tevékenység-körök terjedelme s tartalma a személyiségek különszerü viszonyainál fogva ugyan igen különböznek egymástól; de valamennyiök létege mégis hasonszerü, ugyanis: *megengedett (tiltatlan) önzés s minden külső vonatkozása a személyre.* Ugyanigy a törvények is, melyeket az egyes saját körében követni tartozik, valamennyi számára ugyanazok.

Ezen törvényeknek nemcsak különböző alapjok, hanem különböző tartalmok is van, a szerint a mint feladatok az ember egy-egy viszonyát szabályozni. E törvények *vallásbeliek,* ha a vallástanból származnak s az embernek az istenséghez való viszonyát illetőleg hoznak szabályokat; *erkölcsbeliek,* ha az ember saját értelme irta elő s ha a maga személye s más teremtmények iránti tisztán észszerü kötelességekről van szó; *jogiak,* a mennyiben az életczélok elérésére szükséges kellékek megszerzését külsőleg kierőszakolható módon rendelik el; *eszélyességi szabályok,* melyek a többé kevésbbé alkalmas eszközök közötti választást könnyítik, névleg gazdászati ügyekben. Helyesen felfogva nincsenek s nem is lehetnek ellenmondásban ezen különnemü törvények, mert az ember természete, a melyből erednek, nem enged helyet ellenmondásnak. Tökéletlen felfogásuk, igaz, nem gátolhatja meg az összeütközést. A különböző tudományok feladata oly tanokat adni, melyek által az ily összeütközésnek elejét vehetni vagy mellőzhetni *(b).*

(a) Ha az ember természetét tökéletlenül, vagy sőt egészen fonákul fogjuk fel, akkor egyéb életczélokra akadunk, mint a fennebb elősoroltakra; de épen egyoldaluságuk, helytelenségök közvetlen bizonyitéka. Ha példul. az embert kizárólag az istenséghez való viszonyában s mint egy más életre előkészitő fokon levőnek tárgyalnók, szem elül tévesztjük, hogy azon kivül embertársaihoz is viszonyban áll, hogy életének e földön is kell értelmének és czéljának lenni s hogy az életnek közvetlen tartalma van. De ugyancsak hamis bölcselet következménye az ember életczélját kizárólag a boldogságban s élvezetben keresni. Először is a boldogság csak egy bizonyos állapot eléréséből eredett érzet, tehát csak következmény s nem maga a dolog, és pedig önmagától beteljesülő s azért nem külön czélba veendő következmény. Másodszor pedig lehetséges, hogy valamely élvezet elérése egy szükséges, talán magas életczéllal ellenkezik, ha ugyanis ezen élvezet oly állapot

gyümölcse, melyre csak valamely kötelesség vagy megerőltetés mulasztása által tehetni szert. Az embernek kell s szabad élveznie; de csak a mennyiben életczéljait többé kevésbaé tökéletesen eléri.

(b) A saját különös életkörében mozgó embert szabályozó törvényeket a tudomány mindenoldalúlag feldolgozta, s a mennyiben alkalmasnak látszott, külső tekintélyek is meghatározták. Igy a vallástanok a hit s cselekvés dolgában, részint mint bölcseleti rendszert, részint mint positiv isteni törvényt. Igy az erkölcstan; a magánjog mind jogbölcseleti, mind tételes alakulásában; végre a gazdászati eszélytan. A jó ezen rendezett felmutatása alapja az értelmes emberi életnek, azonban a felvilágosításnak s szabványoknak nem *kizárólag* lehetséges és szükséges rendszerei. Az egyes ember különböző tevékenységei ugyanis mind jogosultak s mulhatatlanok; de nem szabad arról sem megfeledkeznünk, hogy pusztán az egyes embert, legfelebb ismét csak az *egyes* emberhez való viszonyában veszik tekintetbe, minélfogva koránsem merítik ki az életalakulások bő gazdagságát.

3. §.

3. §. A család.

A személyiség önző, azaz magára vonatkoztatott élete szükséges és jogosult állapot, mivel az ember mindenekelőtt önmagában s önmagáért létezik. De ily elszigeteltségben nem gondolható s még kevésbbé élhet az egyén; részint mivel már emberek egyesületében születik s csak olyanban tartja fenn életét, részint mivel életczéljait egyedi viszonylatában el sem érhetné. Ily értelemben vett természetállapot lehetetlenség, mely soha és sehol sem létezik; azért teljesen hibás s félrevezető kiindulási pont volt, ha korábbi államtudósok — *Hobbes, Rousseau, Kant*, — ily állapotot vettek az állam létegéről s keletkezéséről való elméleteikben alapul. Maradandó egyesületek az emberre nézve feltétlenül szükségesek, a míveltség legalantabb fokán s a legegyszerűbb életczélok mellett is. Világos, hogy ezen egyesületeknél az egyén szabad akarata nincs egészen kizárva s valamennyinél, többé kevésbbé, természetszükség s önkény együtt jár; azonban az előbbi több ily egyesületeknél oly annyira túlnyomó, hogy mindenütt megalakúlnak.

Ezen emberi egyesületek elseje *a család*, mely a legegyszerűbb s a legszükségesebb egyesület *(a)*.

A családot egy férfiú s egy vagy több asszony alapítja *(b)*. Legközelebbi czélja a nemi közösség az alapítók között és az emberi nemzedék szaporítása; szolgál továbbá a legbensőbb kedélyi és értelmi együttlétre, valamint a szükséges életkellékek közös szerzésére s élvezetére.

Keletkezése és tartalma az alapítókra nézve átalán fizikai,

psichikai s gazdászati szükség; minden egyes esetben azután még szabad választás járul hozzá, mely időt s személyt meghatároz. Az alapítók nemi közösüléséből származókra nézve a család nem önkényü tény, a mennyiben a bizonyos családban való születést s az abban való életet illeti az első években; de önkényüvé lesz folytatása a gyermek önállóságának elérése után. A tartam természetesen igen különböző. Az alapítókra nézve csak a halállal szünik meg, mivel az egyik czél megszünésével annál nyomósabban nyilatkozik szokás s gyámoltalanság. A családban nemzettekre nézve a szétválás akarata akkor áll be, midön szükségét érzendik saját családot alapítani s midön az erre szükséges kellékeket megszerezték. Az utóbbi esetben az elválással további barátságos viszony nagyon is összefér, söt erkölcsi törvény által parancsoltatik. Az egyes család tehát lényegileg mulékony viszony, ugyanazon család állítólagos tartama századokon átal csak családok sora, melyek örökösülő tulajdon, hagyományozott erkölcsök és talán nemzedékről nemzedékre szálló sajátságok folytán némi közös jellemet öltöttek s melyeket a tételes jog mesterséges egységgé bélyegezhet.

Az egy család körül képződő életkört a család zárja be s a család tölti tökéletesen ki. A család természeténél fogva minden idegent számüz magától, a mennyiben legsajátosabb létegéről van szó. Azért egyidöben számos családnak kell s lehet fennállniok; egyesülésök azonban a családi czélok közös elérésére nem foglal helyet; szélesebb kört csak egy magasabb elv belevonása által lehet alapítani az emberi együttlét egyéb magasabb alakulása eszközlésére *(c)*. A család fizikai ereje azért igen csekély; azonban erkölcsi, testi és gazdászati hatálya az egyes résztvevöre nézve mégis felette jelentékeny , melyet semmi más által nem pótolhatni.

Az abstract személyiség önzése a családban lényeges változást szenved. Tagadhatlan, hogy fennáll az összességben egyéb családok átellenében és a család is magára vonatkoztatja a kivüle létező összes világot, melynek középpontjául tekinti magát. Azonban a család tagjai között meg lényegesebben alább fokozódik a személyiség és önzés s ha nem is egészen, ugy mégis nagyobbára eltünnek az egyesületben s kölcsönösen megsemmisítik egymást. Azért a család az erkölcsösség legelsö s legnagyobb oskolája is; s a hol a családi élet kóros, a leglényegesebb ösztön s buzdítás hiányzik, melyek tisztán észszerü cselekvöségre serkentenének. Az együttlét magasabb alakulásai

is észrevehetöleg hanyatló állapotban vannak ily esetben, mert az alap satnya s rothadt *(d)*.

A család hasonnemü törvények uralma alatt áll, mint az egyéni élet és mindenesetre az emberi élet valamennyi alakulása. Vannak tehát a családra vonatkozó jogi, erkölcsi, vallásbeli s gazdászati törvények. Mindenek előtt az asszonyok viszonyai, kiknek egész léte kiválólag a családban perdül le és kevésbbé csap át az emberi együttlét egyéb formáiba vagy általok kevésbbé feltételeztetik, határozódnak meg valamennyi viszonylatukban a család által: míglen meg az asszonyok a legnagyobb hatással vannak a család gyarapodására vagy elsatnyulására.

(a) A családi élet eszméjének s részleteinek tudományos feldolgozását hatalmasan előmozdították a socialisticus s communisticus mozgalmak, a család követelt eltörlése létege, és története komolyabb tárgyalását vonván maga után. V. ö.: Bosse, Familienleben, Stuttgart s Tübingen, 1835. E. Laroulaye, Histoire de la propriété foncière en Occident, Par., 1839. — U. a. Recherches sur la condition civile et politique des femmes depuis les Romains jusqu'à nos jours. Par., 1843. — Schützenberger, Les lois de l'ordre social. Par., 1849. I. k. 249. l. — Koenigswarter, Histoire de l'organisation de la famille en France. Par., 1851. — L. Morgan, Woman and her master; or a history of the Female Sex. 2. kiad. I. II. Lond., 1855. — W. H. Riehl, die Familie. Stuttg. s Tüb. 1855.

(b) A család alakulása több férfiu s egy asszony által, a minő Tibetben fordul elő, oly erkölcsi szörnyetegség, hogy nem mondhatni a család egy nemének, hanem iszonyú elkorcsosulásának kell bélyegezni. — A keleti egy férfiú s több asszonyból álló család is kellő erkölcsi alap hiján van s ez intézmény soknemü bajok, névleg államiak forrása; de legalább nem zárja ki a létszerességet, mert az egésznek egy fője levén, az engedelmesség s gazdaság egységét lehetségessé teszi.

(c) Kivételesen a legszorosabb egyesületben maradhatnak a családos gyermekek a szülői családokkal, péld. valamely jószág vagy egy iparág közös mívelésére; de ez esetek nemcsak igen gyérek s különös viszonyok által feltételezettek, hanem mert legbensőbb létegöknél fogva hamisak, azért sulyos viszonyok is. Ily egyesületet ugyanis soká csak az által lehet fenntartani, hogy vagy az egyik vagy a másik mond le a megengedett önzésről, vagy hogy az erkölcsi s természetes köteléket jogi szerződéssé idomítják: mindkét esetben tehát a dolog lényege rövidségére. — A hol pedig a több család egyesülése egy háztartássá nem a résztvevők szabad akaratából történik, hanem külső törvény alapján — mint a határőrvidéki közösségeknél — ott az ugynevezett család csak állami intézmény idegenszerü névvel s álformában.

(d) Hogy mely fontos állami befolyással van a családélet egészséges állapota a népre, Anglia s Olaszország összevetéséből eléggé kitünik. Angliában a családélet komoly, erkölcsi alapja ép oly kétség-

telenül a tántoríthatlan állampolgári érzület s a törvényes szabadságra való képesség támasza s forrása, mint az olaszoknál a satnya családi élet utolsó oka a reményvesztett állami zavarnak. A nemzetiség fellengző felmagasztalása s a sok összeesküvés nem biztosítandják a szerencsétlen nép szabadságát, önállóságát s egységét, a míg az egyes nem tanulja meg a családi életben kötelességét teljesíteni, a törvényt tisztelni s önmaga felett uralkodni. Hogy keleten a soknejűség az önkényuralom erkölcsi alapja, mert minden család azon épült, tehát mindenki meg is szokta, azt átalán elismerik.

(e) A mily bizonyos, hogy a nő biztosítása s nagyrabecsülése a családban a míveltség bizonyítéka s forrása; s a mily tagadhatlan, hogy szolgasága s a méltatlan velebánás a barbarsággal jár: ép oly fonák másrészt az asszonyok u. n. emancipatiója, azaz kiszakításuk természetes földjükből, kiragadtatásuk családi működéskörükből s beléptök a nyilvános életbe és a férfiak tevékenységébe, mi által a nők elvadulnak, a férfiak pedig a család nyugalmát s erkölcsi ösztönét elvesztik. Eme satnya következmény keresztülvitele senkire nézve sem volna oly vészes, mint magokra a nőkre nézve; mert a család teljes felforgatását s minden nemesítő alkata megsemmisítését vonná maga után.

4. §.

4. A törzs.

Az egyes családból lassanként a felnőtt gyermekek folyton haladó elágazása s az ekként mértani arányban növekedő önálló családok által *törzs* fejlődhetik. A törzs tehát csupa közelebbi vagy távolabbi rokonokból áll, melyet történetileg vagy legalább mondailag egy közös törzsatyára vezethetni vissza *(a)*.

Az ily közös származásnak természetes s szükségképeni következményei vannak, mely a míveltség bizonyos fokán s megfelelő külső viszonyok között a létszeres együttlét sajátságos alkatát képezi.

Természetes következmények: a testi alkat s a szellemi tehetségek közös alapsajátságai. Evvel egyuttal közös életmód s életfelfogás is adva van, ebből meg hason szükségletek, valamint hason kielégítési eszközökre való hajlam s képesség fejlődnek. A saját lét s a külső állapotok ezen hasonlatossága még szorosabbra füzi a köteléket, melyet a természetes rokonság s a történeti hagyomány alapított. De minél élesebben kinyomódnak eme sajátosságok egyéb törzsközösségekkel szemközt, melyekkel érintkezésbe kerülnek, annál bensőbb lesz a rokonok összetartása s annál ellenségesebb s kizárólagosabb az idegenektől való elválás. Ily módon rokon törzsek, azaz olyak, melyek mind sarjai egy távolabb fekvő, történetileg talán már

fel sem tüntethető törzsnek, többé kevésbbé izmos egészet képeznek, míglen a törzs egyes tagjának ismét vannak sajátosságai s saját érdekei, melyeket meg is őrizhet *(b)*. A válrokonság különösen akkor nagy, ha a törzsek közös vallásos hitöket megtartották.

A törzsrokonok együttléte magasabb összéletet szül, mely részint egyes közös érdekek elérését közös erővel lehetségessé teszi, részint az emberi viszonylatok egy uj szélesebb eszméjét keletkezteti. Ezen viszony nem önkénytesen s tudatosan képezett, hanem a szó valódi értelmében természetes viszony; minélfogva alapja nem is jogi, hanem történeti s talán erkölcsi s vallásbeli. A törzs által létesülő összélet koránsem szükségképen létszeres élet, hanem legközebb lélektani s élettani. A törzs teljesen közösnek érezheti s tudhatja magát, a nélkül, hogy valaha valamennyi tagjára kiterjeszkedő intézménye lett volna. A törzs szerinti csoportosulás' legfőbb s legüdvösebb következménye, hogy a faj sajátossága belterjüleg fokozódik, kiképződik s megerősül. De épen ez szüli az emberi nem egységében a különféleséget s elökészíti az emberiség' különböző lehetséges életfeladatai elérését.

A családtól a törzs lényegileg abban különbözik: hogy nem csak mulékony viszony, hanem uj születések által az összkör bensejében mindinkább gyarapadik; hogy a legfontosabb életérdekek valamennyi tagjaira kiterjeszkedő közössége nem létezik, hanem csak a lét hasonneműsége; s hogy végre az erők összetevése nem középpontja az egész viszonylatnak, hanem csak esetes véletlenség. Ha ugyanis péld. egy törzs lényegesen baromtenyésztéssel foglalkozik, ugy mindenesetre helyet foghat a közös tulajdon, legalább a mennyiben idegenek kizárása jő tekintetbe egy bizonyos vidékről; egyátalán iparos törzsnél ellenben minden egyes család tulajdonát s foglalatosságát tekintve továbbra is különválasztott életét fogja élni. Ugyancsak valamennyi rokontörzs egyesülése egy közös állami egészszé sem szükséges a mint a tényleges viszonyok böven mutatják.

A törzs tehát a történeti átmenetet képezi az egyes személyiségtől s a családtól a magasabb emberi életkörökhöz; magában véve nincs nagy jelentősége s hatálya, de annál nyomósabban nyilatkozik mint az összhangzó életnézetek' s szükségletek' s ennélfogva a magasabb követelmények', valamint a megfelelő eszközök' s létszerességek' lehetősége s szükségképenisége. Nagyobb népesedési tömegek fokozódó míveltsége s polgároso-

dása a törzset ismét háttérbe tolja, míglen a személyiséget s a családot teljes jelentőségére emeli.

(a) A törzset meg kell különböztetni a fajtól (race) s a nemzetiségtől. — A faj alatt az emberi nem különféle hasonszerű nemeit értjük, melyek a test alkatára, névszerint a bőr színe, az arczszegletek, a haj tulajdonságai stb. által különböznek. Az ily faj nagyszámú egyes törzsekre szakadhat, melyek közös alaptypusuk daczára származásukra nézve tökéletesen különválasztvák s melyek' tagjainak ismét specificus testi s szellemi családi hasonlatosságaik lehetnek. Másrészt lehetséges ugyanigy, hogy egy törzs különböző fajok eredeti összekeveréséből képződik, mely azután tulajdonságaik vegyületét tünteti fel. — A nemzetiséggel a törzs két tekintetben nem egyjelentésű. Először a mennyiben nép, a szó politikai értelmében több, sőt különböző törzsek vegyületéből is állhat, ugy hogy sajátos tulajdonságai s hajlamai koránsem esnek össze az egyes törzsekéivel, hanem épen ellenkezőleg vegyületök eredménye. (Egészen más kérdés az, hogy nincsenek-e az egy törzsből sarjadzott népnek, melynek tehát nemzetisége is egyszerű, jelentékeny állami előnyei.) Ilynemű nagyszerű példát nyujt az észak-amerikai egyesült államok lakossága, melynek szász alapjellemét a kelta s német keveréke már most is nevezetesen megváltoztatta s mely idő folytán szükségképen sajátszerű fejlődést öltend. — Másodszor annyiban sem szabad a nemzetiséget a törzssajátossággal összekeverni, a mennyiben a nemzetiséget képező tulajdonságok koránsem mind közös származás, és tehát testi s szellemi rokonság eredményei, mert ezen tulajdonságokra számos egyéb események s állapotok, mint péld. ipariak, államiak, történetiek stb. is lényeges befolyást gyakoroltak. Épenséggel gondolható, hogy ugyanazon törzs, ha több államban fejlődött, lassanként igen különböző nemzetiségeket fejleszt. Tekintsük csak péld. a németeket s schweicziakat, a hollandokat s flamm belgokat, a beduinokat s a fellahokat.

(b) A különböző hellen törzsek, valamint a számos szláv törzsek példái a részszerű s maradandó különválásnak a közös származás daczára.

5. §.

5. A társadalom.

A tapasztalat tanítja, hogy valamennyi számosabb és a míveltségben haladottabb népességek között ezen embertömegek egyes alkatrészeinek sokféle hasonszerü viszonylatai s részben maradandó alakulásai fejlődnek. Ezen viszonyok középpontja jelentös szakadatlan érdek, mely valamennyi résztvevő akaratának s cselekvőségének közös czélt tüz, de ez által egyuttal hason erkölcsöket és életnézetet, közös intézményeket, végre többé kevésbbé kifejlődött s tudatos létszereket fejleszt. A szellemi, testi s gazdászati irányalatok ezen egyformasága, az erök eme összetétele és — legalább néha — a létszerek hatálya

alapján eme életalakulásoknak nevezetes hatalmok lehet, melylyel tagjaira s harmadik személyekre többé kevésbbé lényeges módon befolyhatnak. Keletkezésök végső alapját nézve egészen természetszerű és koránsem létesülnek mesterséges úton, péld. állami szabvány folytán, hanem ugyanegy tényhez való közös viszonylatok eredménye gyanánt. Terjedelmök s tagjaik száma felette különböző. Gyakran csak egyes helyiségre szorítkoznak, igy a községek; vagy aránylag igen kevés számu tagokat vesznek fel, igy péld. egyházi szekták, némely nemesi osztályok; ellenben kiterjeszkednek nagy népességi tömegekre, söt több mint egy országra s egy világrészre is, péld. a nagy egyházak, a nemzetiségek. A részvétel koránsem kizárólagos, olyaténképen, hogy ugyanazon ember csak az egyik társaságnak lehet tagja; hanem ellenkezőleg mindenki, az alkalmas érdekeken való részvéte szerint, egy időben nagyobb vagy kisebb számú társulatokhoz tartozhatik. Igy péld. egy magyar mágnás egyidöben mint ezen rend, mint a magyar nemzetiség, a katholika egyház, a nagybirtokosok s talán mint egy község tagja jelenkezhetik s működhetik.

Ezen közös állapotok s létszerességek *társadalmiaknak* mondatnak; összességök egy bizonyos országban a *társadalom (a)*.

Ezen társadalmi körök számát sem átalán, sem egy bizonyos országra nézve nem lehet előre meghatározni, mert rendezésök s alakulások a mérvadó érdekek tényleges lételétől függ egy bizonyos nép között s bizonyos időben. A hol az érdekek nagyok s maradandók, társadalmi körök tömbeiül szolgálnak, de csak is akkor. Jelentéktelen viszonyoknak ugyanis nincs elegendő vonzerejök ily hatályos létszert teremteni; s mulékony, habár nagy érdekek nem képesek maradandó alakulásokat hátrahagyni. Igen természetes, hogy mindennél a subjectiv állapotok a döntők; mert bizonyos időben s bizonyos népnél valamely viszonynak a legnagyobbszerű közös fontossága lehet, míglen más embereknél és a míveltség más fokán alig jö figyelembe. Semmi sem különbözőbb azért, mint más-más, söt ugyanazon nép társadalmi állapota különböző időkben. — Az ujkori s az európai míveltségü népeknél különben a következő érdekek társadalmi köröknek is középpontjai:

I. A nemzetiség s a nyelv közössége. Ha különböző törzsek vagy söt fajok egy nagyobb, akár geografiai, akár politikai egészhez tartoznak az összevetődöttek között könnyü szerrel egyesülnek a legközelebbi rokonok s ellenségesen szét-

válnak a többiek; és ez annál nagyobb jelentőségü, minthogy közönségesen vallásbeli, rendi s birtokbeli érdekek is belevonatnak. Innen a térbeli különválás vagy legalább a megszakasztott közlekedés; a különböző erkölcsök s szükségek; sürün gyülölet, üldözés s elnyomás. A legélesebben kinyomódnak az e nemü társadalmi körök, minélfogva a legnehezebben sikerül is kiegyenlítésök, ha már külső jelenkezésben feltünő fajkülönbségtől feltételezvék.

II. Történetileg kiváló s jogilag kitüntetett családoktól való közös származás. Mind az ily származásra való büszkeség, mind a kitüntetés fenntartására irányuló törekvés igen erős köteléket képezhet a résztvevök között, mely minden plebejustól való ellenséges elzárkozottságra vezethet. Evvel könnyen sajátos erkölcsök, bizonyos életfoglalatosság különös kedvelése, sokszerü kölcsönös rokonság járhatnak. Ily társadalmi kör különben egy állam határain túl is terjeszkedhetik, ha a történeti s a különös jogi viszonylatok ily terjedelemben s ily lényeges hasonszerüségben forognak fenn, minélfogva az érdekek, valamint a szellemi s külső allapotok egyenlősége egymástól messzire lakó tagok között is solidaritást szül.

III. A közös személyes jelentőség. Azoknak, kik mívelt-ség, elegendő birtok és állami befolyás alapján a lakosság élén állnak, ha nem is járul kitüntetett születés hozzá, közös állásuk s egyenlö természetes érdekeik vannak a nagy tömeg átellenében. Igy a finomodottabb erkölcsök fenntartása; a tehetség s mívelt-ség természetes befolyásának megörzése; magasabb mívelt-ségi intézetek fennállása stb. Ezen középpont természetszerü s jogos; azonban nem oly erős és elkülönzött alaki viszonyulásra koránsem oly alkalmas, mint péld. a születési aristokratia, és pedig azért nem, mert a társaság határai meg nem határozvák s azon kivül az igények szétágazók. Valamely nép elökelői — optimaták, gentry, honoratiorok — minden esetre felemlítendő s nevezetes társadalmi alakulás, de koránsem oly elkülönzött s önálló, mint a nemesség s rendszerint sajátos külső organizálást is nélkülöz. E tekintetben is, bárha igen tág válrokonság füzi össze valamennyi nép hasonérzületü tagjait.

IV. Hason foglalatosság. A hason foglalatosság minden esetre, hol verseny forog fenn, szakadásra s személyes ellenségeskedésre is szolgáltathat alkalmat; de egyrészt eme háborgató viszonyok tényleg nem állnak be mindenkor a hasonfoglalatosságuak között; másrészt a gondolkodók s szenvedélytelenek előtt a társak egyesülését s az idegenek elöli elkülönzést ajánló

okok túlnyomóak. Hason foglalatosság összhangzó életnézeteket s erkölcsöket szül; minden egyesnek gyarapodása lényegileg ugyanazon külső körülményektől függ; az utóbbiak a mindennapi élet hason rendjét tételezik fel s közös elleneket s ellenséges külső alakulásokat eredményeznek. Innen nemcsak természetes hajlam hasonszerű magatartása a környezet átellenében, hanem az egyes erők hatályos összetételére s egy bizonyos organisatiora, melylyel a közös előnyök eléretnének. Ha ezen állapotokkal, a mint könnyen történhetik, még örökösödés, állami intézmények vagy vallásbeli szabványok egyesülnek, eme társadalmi kör ép oly erős, mint jelentös leszen. Alig kell megjegyeznünk, hogy közös munkálkodás tényleges léte szerint, különféle egyes körök létezhetnek egymás mellett, melyek ismét magok között a legkülönfélébb, barátságos s ellenséges viszonyban állhatnak. Az e nemű legizmosabb rend s legdusabb tagozás példáiul szolgálhatnak Hindostan s Egyiptom kasztjai; sokkal satnyábbak már a czéhek; még lazábbak végre a polgárok s parasztok, az iparosok s kereskedök átalán, a gyári munsok s a gyártulajdonosok stb. közös körei.

V. A birtok közös viszonyai; és pedig két tekintetben:

a) *A birtok nagysága.* A vagyon különbsége rendszerint különböző életrendet eredményez, és ugyan mind azon befolyást illetöleg, melyet másra gyakorolunk, mind azon követelményekre nézve, melyeket igények gyanánt érvényesítünk. Evvel azután különféle erkölcsök s sympathiák járnak. A gazdagok, a vagyonosok s a szegények minden időben élesen szétválasztott osztályait képezték a társadalomnak, és érdekeik gyakran, vagy valósággal vagy legalább a résztvevők hiszeme szerint, egyenlötlenek söt még ellenségesek is voltak. Innen természetes összetartásuk, illetöleg idegenkedésök; söt nem ritkán a legiszonyatosabb harczok, névleg ott, hol az egyik gazdagsága a másik szegénysége' okának tetszett, vagy hol a gazdagság tulnyomó hatalmával visszaélés történt. A különböző vagyoni osztályok valóságos organisatiója ugyan nem létezik mindenkor, névleg nem egy időben; de részint külső intézmény nélkül is jelenkezik a birtok' különböző nagyságának befolyása és a közösség némi érzetében s hason cselekvöség szükségében érvényesíti magát; részint létszer is nem ritkán fordul elö, vagy mint önálló állami intézmény (censusosztályok), vagy egyéb társadalmi alakulásokkal kapcsolatban, péld. a születési rendekkel és a foglalatossági nemekkel. Az utóbbi esetekben természetesen minden osztály sajátságos érdeke kirívóan

mutatkozik s hatalmasan védetik a tagoktól; de keserüen is üldöztetik azoktól, kik nem tagjai s kik kevésbbé kitüntetvék. Ilynemü társadalmi kör a proletariatus csak ujabb időben oly nagy mérvben kifejlödött, minden aggasztó következményeivel még fel sem tüntetett köre.

b) *A birtok neme.* Legalább is ily nagy jelentöségü a birtok különböző tulajdonsága, névszerint hogy fekvő birtokból vagy ingó jószágokból áll. A fekvő birtok hajlamot kelt a maradáshoz s azokat, kik önmagok mívelik földeiket, izmos sarjakkal áldja meg; zordabb állapotok között daczos függetlenségi érzetet szül, finomultabbak között állami változás s a személyiség kiváló tekintetbevétele iránti ellenszenvet. — Az ingó jószág, névleg pénztökék birtoka ellenben inkább hajlandóvá tesz a jó s rosz értelemben vett kosmopolitismusra, mind ujabb vállalatokra és mozgalmasságra; a mikkel gyakran gyáva félelem jár, mely az erőszakot, söt a mulékony nyugtalanságot is rettegi. — A birtokosok e két fajának éles s átható elkülönzése annyiban nem létezik, a mennyiben ugyanazon embernek mindkét nemü birtoka lehet; valóságos organisatio sem szokott a birtok különbsége alapján létezni: mégis átalán félreismerhetlen a földbirtok s az ingó jószágból álló gazdagság különbsége s hatálya és valamely lakósság összes állapota lényegesen más, a szerint a mint vagy az egyik vagy a másik faju birtokosok vannak tulnyomó számmal.

VI. A vallás közössége. Közös vallás s istentisztelet a legtöbb emberre nézve felette jelentős érdek, és a vallás mineműsége értelmi s erkölcsi tekintetben legnagyobb befolyást gyakorol az összes szellemi, részben a gazdászati állapotra is. A természetes állapot, legalább a lényegesen hason míveltségü népnél az, hogy mindnyájan ugyanegy vallást valljanak. Ez esetben a vallás s hatálya összeesik a nemzetiséggel. Ugyanigy sok tekintetben jelentős s üdvös, ha valamely lakósság külső határainak megfelel vallásbeli intézményei bezáródása is. Azonban közönségesen eltér ettől a valóság; és pedig két irányban. Egyrészt ugyanis igen gyakran találkoznak ugyanazon, egyéb tekintetben egységet képező lakósságban különböző vallásbeli meggyözödések s ennélfogva különböző egyházi létszerek is; másrészt némely vallásbeli közösségek s megfelelő egyházaik jóval messzebb terjeszkednek mint egy államra s egy népre. Ennek következményei több egymás mellett létező vallást illetöleg, ha nem is szükségképen, ugy mégis gyakran az, hogy a különböző hívek a többi társadalmi alakulásokat bámu-

latosan átható s szétmaró elkülönzésben élnek; hogy egymás iránt igen sürün keserü ellenségeskedéssel viseltetnek s egymást üldözik; hogy törzsrokonok s különben egyenállásuak között különböző életirányok s míveltségi fokok jelenkeznek; az egyház világterjedelme esetében pedig, hogy oly emberekkel kerülnek érintkezésbe, kik minden más tekintetben különböző befolyások alatt állnak s kiknek egyéb érdekeik távolról sem hasonneműek. Ehez járul még, hogy szükségképen összeköttetésben kell állnia az országon kivül levő, intézményeitől s hatalmaitól teljesen független vallásfönökkel vagy valamely más vallásbeli középponttal. Eme állapotok jelentőségét az emberek együttlétének különböző fokaira nézve, a mint könnyen átláthatjuk, alig vagyunk képesek kellően méltánylani.

VII. A szükebb térbeli együttlakás. A helyi együttlét puszta tényéből számos érdek keletkezik, melyeknek a tagokra nézve legalább relativ jelentőségök van. Igy az utak rendje, az utczák s térek tisztasága, a kellő kutak és csatornák előállítása; ugyancsak a sokadalmak s némi iparok rendezése, a nyugalom, rend s biztosság fenntartása éjjel s nappal; közös tanodák s egyházak építése. Mind ezen czélok közmegegyezést, az erők összetételét, czélszerü alkalmazását követelik: tehát némi létszert tesznek szükségessé. Ily módon a község mindenütt megalakul mint mulhatatlanul szükséges társadalmi kör, a hol emberek közel laknak egymáshoz. Ama körülmény, hogy az állam ez alakulást a legkisebb igazgatási kerületnek nézi és egyéb, sokkal közelebbi czélokra rendelt létszerét sokszerüen felhasználja saját állami czéljainak keresztülvitelére, csak később járul hozzá. E viszony mindenesetre nevezetesen meg szokta változtatni a községek létegét, de koránsem szünteti meg társadalmi alapját *(b)*.

A számos társadalmi körök szellemi és anyagi eredménye az emberek életére s czéljaik elérésére nézve felette különböző a szerint, a mint vagy az egyik vagy a másik érdek lép előtérbe; továbbá a résztvevők viselete s míveltségi foka, valamint valamely létszer hiánya vagy erös alkata szerint; végre a szerint a mint a különböző életkörök egymást áthatják, vagy csak térben s időben egymás mellett léteznek. Az eredmények igen üdvösek, de igen károsak is lehetnek. Összeeshetnek az emberek többi, egyszerübb s összetettebb életkörei irányalataival s azokat akkor gyarapítják s fokozzák; vagy gátolhatják, megváltoztathatják, söt egészen megsemmisíthetik; hatalmok tulnyomó lehet s egy népet kiválólag igénybe vehetnek; de meg alkatré-

szei s érdekei nagyobb egyformasága esetében egészen háttérbe léphetnek, azaz a nép létegével egészen összeeshetnek. Önkényüleg meghatározni sem a társadalmi köröket magokat, sem eredményeiket nem lehet; mert mindkettö természetes és elkerülhetlen úton a tényekből veszi eredetét. Az utóbbiak ugyan talán vagy egészen, vagy részben emberi akaratból származtak, azért tudatosan meg is lehet változtatni azokat; azonban ha egyszer léteznek s a míg fennállnak, szükségképi folyamuk s hatályuk van.

Evvel különben nincs az mondva, hogy a társadalmi körök természetes, lélektani, erkölcsi s czélszerüségi törvényein kivül nem tartoznak külsöleg is szorító szabványokat követni. Mindenek elött nem ritkán a tételes vallás is rendez némi társadalmi viszonyokat. Azután a társadalom is nyerhet kieröszakolható törvényeket és pedig ugyanazon forrásokból, melyek egyátalán jogokat nemzenek. Igy az ész forrásából a bölcseleti jogot, azaz a czéljai elérésére szükséges eszközök meghatározását; a szokás s az átalános jogtudat forrásából tételes jogot, mely az ellene vétökre gyakran igen fájdalmas következményeket ró; végre az illetékes külsö tekintélytöl irott törvényeket *(c)*.

(a) A társadalom jelenlegi felfogása, mint saját életköréé, mely egyrészt különbözik az egyéni élettől s családdá s törzszsé való szélesbülésétől, másrészt az államtól s magasabb alakulásaitól, nagyjelentöségü tudományos tény. A társadalomnak még fogalma is lehetetlen vala, míg az államböleselet nem tudott az állam keletkezése, életteli tartalma s feladata felöl más felfogásra szert tenni, mint mely az államot közvetlenül egyes és különvált személyiségekből keletkeztette. Kétségtelenül jelentékeny érdemei vannak az uj tan körül a socialistikus iránylatnak; de természetesen nem csak maga tévelygett elméletileg s gyakorlatilag hamis uton, hanem másokat is azon hibára ösztönzött, hogy a társadalmat kizárólag a gazdászat nézpontjából tekintsék s törvényei gyanánt csak gazdászati, tehát czélszerüségi szabványokat ismerjenek el. Azért a socialisták felette számos iratai s a nem kevesebb számmal létező birálatok, csak közvetett, föleg negativ jelentöségüek a társadalmi tudományra nézve; egyéb irók is, kik — többé kevésbbé boldogulva s egymástól majd jelentékenyebb, majd jelentéktelenebb pontokra nézve eltérve — a társadalmat való jelentöségében, ugyanis mint az átalános emberi életalakulások egyikét iparkodtak tárgyalni, szinte nagyobbrészt azon hibába esnek, hogy a gazdászati nézpontra kelletén tul nagy súlyt fektettek. — Különben a következö iratok emelendök ki: Schlötzer A. L., Allgem. Staatsrecht. 1793. 31. l. — Hegel, Philosophie des Rechts. Berlin, 1821. — Eisenhart G., Philosophie des Staats. Lipcse, 1843. — Herbart, Allgem. prakt. Philosophie, Hartenstein kiadásában a VIII. köt. — Stein L., Gesch. der socialen Bewegung in Frankreich. Lipcse, 1850. (I. köt.: der Begriff

der Gesellschaft.) — Ahrens A., die organische Staatslehre. Bécs, 1850. — Riehl W. H., die bürgerliche Gesellschaft. Stuttg. s Tübingen, 1851. — Widmann A., die Gesetze der socialen Bewegung. Jena, 1851. — Winter, die Volksvertretung in Deutschlands Zukunft. Göttingen, 1852. — Mohl ez iratok birálatát s saját nézetét lásd: Tübinger Zeitschr. für St. W. 1851. és Gesch. und Literatur der Staatswissenschaften. Erlangen, 1855. I. k. 67. l. — A társadalom különválása eszméjét megtámadja Bluntschli Krit. Uebersch. d. d. Gesetzgeb. III. k. 229. l. Nézete szerint elegendő a jog felosztása köz és magánjogra.

(b) Bluntschli gáncsolja az idézett helyen, 251. l., hogy — ha már egyszer kiválasztottak egyes társadalmi köröket, — miért nem sorolták a *családokat* s a *politikai pártokat* is hozzájok, hanem amazokat külön életkörnek tették, emezeket meg egészen mellőzték; a társadalmi kör minden kellékét ezeknél is feltalálhatni. — Mindkettő érett meghányás után történt. Hogy a családnak közös érdekei is vannak, az tagadhatlan, de azok többé kevésbbé csak esetes következményei, nem pedig czéljai az egyesületnek és létege, mely inkább az emberi személyiség kiegészítéséből áll egy más nemű személy által s a szaporodásból. De ez valami oly *sajátságos*, s az ebből az emberi személyiségre háramló befolyás oly annyira különbözik a külső czélra való közös törekvésből eredő állapotoktól, hogy e két nemű életkört nem szabad összevetnünk. A család kétségkivül jelentős helyet foglal el az emberi együttlét különböző alakúlásainak összrajzolatában; de ebből még nem következik, hogy a társadalmi körök sorába felveendő. — A mi pedig a politikai pártokat illeti, ugy megengedjük, hogy nagy hasonlóságuk van a fennebb elősorolt társadalmi alakulásokkal, minél fogva felsorolásuk azok között igazolható volna; mégis helyesebbnek látszik, róluk mint az *államélet* egyik specificus tüneményéről megemlékezni (l. alant, 21. §.), miután egyesegyedül az államban, és pedig csak bizonyos nemeiben fordulhatnak elő, és átalán csak állami törekvéseket s állapotokat illetőleg léteznek.

(c) A társadalom elismerése sajátságos életkörnek, mely nem esik össze sem az egyes életével, sem az állam intézményeivel, mind alaki, mind tárgyi jelentőségü. Alaki tekintetben, mivel az állam- s jogtudomány logikailag helyes rendjét teszi lehetségessé, jelesül némely tanoknak, melyek a közjog s magánjog között lebegvén, majd az egyikhez, majd a másikhoz soroltattak, mivel valósággal egyikökhöz sem tartoztak, kellő helyet ad. Hogy ez által a tudományok egészen uj épülete emelkedik, az nehézkes s alkalmatlan lehet az elavult nézetekhez ragaszkodókra nézve, de koránsem czáfoló ok. — Tárgyi tekintetben pedig világos, hogy a társadalom elismerése által egyrészt beáll annak szüksége, hogy az állam viszonyát ezen fontos életalakuláshoz tudományosan áthassák s átgondolják, másrészt az államtudományok feloldatnak oly jelentékeny viszonyok rendezésétől, melyek önálló alapot nyertek, míglen eddigelé az államra idegenszerű tukmáltatván, lehetetlen s álkövetelményekkel bolygatták. Az utóbbi áll mind a jogról, mind a politikáról.

6. §.

6. Az állam.

Az ember család, törzs és társadalom által lényegesen elömozdíttatik külső s belső életczéljaiban. Mind a három körben mások ereje a magáéval együtt közösen sokszerü haszon elérésében fáradott, melyekre önmaga elszigetelve soha szert nem tehetett volna. Mindenesetre ő is tartozik másoknak segélyére lenni; azonban minden résztvevő nyeresége összehasonlítlanul nagyobb, mint betétele, mert a társadalom fajilag más javakat hoz létre, mint az egyes erőnek lehetséges volna a legmegeröltettebb fáradozás mellett is létesíteni, és mert a közösség minden egyest szellemileg is kifejleszt.

Azonban az együttlét eddig tárgyalt alakulásai teljes kifejlödése s tevékenysége mellett is még igen tökéletlen az állapot; és pedig több tekintetben.

1. Az együttlét különböző természetszerü alakulásait szabályozó törvények nagyobbrészt nincsenek külső tekintély által adva, hanem a dolog természetéből folynak. Azért az előfordulható részletes esetekre nézve nem szabatosak elegendőképen; koránsem ismertetnek el mindenki által s minden körülmény között; s külső megitélési jel hiján a változó felfogás szerint változékonyak. Innen kétely, viszálkodás, söt zürzavar.

2. Az eddig tárgyalt életkörökben koránsem létezik mindenütt elégséges, bármikor készen álló, minden jogtalan háborgatással megmérköző hatalom. De evvel kérdésbe van helyezve a résztvevők igazságos követelései elérése, valamint az illető organismus léte.

3. A társadalom fogalma, a mint már megjegyeztük, nem hozza magával szabatosan körülírt térbeli határoltságát és ép oly kevéssé annak szükségét, hogy valamennyi társadalmi körök egyenlőképen kifejlödjenek valamely nép között. Az együttlét rendje azonban az emberi nem különböző osztályai éles elkülönítését mulhatatlanul követeli, mert csak is ez úton gondolható a létszer szabatos terve, az intézmények számbavétele, a kötelezettek s jogosítottak biztos megjelölése, elégséges közös hatalom alakítása s elismerése *(a)*.

4. Végre és főleg a társadalomnak csak töredékes, részszerü s esetes élete van. Az egyes társadalmi körök nem benső, mindenkit egyenlően kötelező szükség folytán, hanem a tényleges viszonyok szerint alakulnak; egyéb, talán ép oly fontos viszonyokban rendezett s hatályos társaság nem jö létre, mert

az alapját képező érdek nem maradandó, nem elég erős, vagy nincs eléggé elterjedve. Gyakran egészen hasonszerű állapotok igen különböző társadalmi organisatiót öltenek. Sőt ellentmondások is előfordulhatnak a társadalmi alakulások között, s határozottan ál iránylatok is lehetségesek.

Ha tehát azt akarjuk, hogy valamennyi emberi életczélok összessége elégséges legyen s magok között megegyezzenek; hogy továbbá ne szenvedjünk hiányt a kellő eszközökre nézve a czél elérésében és a vezetés irányában az engedelmesség meg ne vonassék: ugy az emberi nem valamennyi tényleg együvé tartozó, másoktól elkülönzött és a földfelület *bizonyos* részében elő töredéke számára egy egységesen s erősen felruházott organismusnak kell léteznie, mely ama töredék egyes személyiségeit, családait, törzseit s társadalmi köreit összetartja. — *Eme létszer pedig az állam (b).*

Tehát az állam is pusztán csak eszköz az emberi czélok elérésére, minélfogva különbözik ugyan terjedelmére, rendjére, hatalmára s tárgyi feladatára nézve a többi életköröktől, de nem utolsó czéljára nézve *(c)*. A többi alakulások különbségeihez a kiegyenlítő egység viszonyában áll; az ellentmondáshoz s észszerűtlenséghez a győztes hatalmáéban; a tökéletlenséghez s mértéktelen terjeszkedéshez a korlátolásában. — De evvel nem azt akartuk mondani, hogy csak mint történetileg később beálló képződési forma jöhet tekintet alá. Az állam keletkezése ugyan nem eshetik össze egyes személyiségek s nehány család létével, mert az állam számosabb részvevőket s viszonyokat, térbeli kiterjedést és a hatalom szellemi s anyagi alkatrészeit tételezi fel és mert oly kevés s egyszerű viszonyok rendezésére nem is szükséges; ellenben igen is gondolható az állam keletkezése s fejlődése a törzszsel s társadalommal, melyeknek épenséggel nem kellett az államot megelőzniök. Ép oly kevéssé szünnek meg az emberi együttlét egyéb természetszerű alakjai az állam teljes hatályával; söt igen kitünően fejlődhetnek s gyarapodhatnak az államban valamennyi többi életkörök, jelesül a társadalom. Az állam nem megsemmisítésök, hanem kiegészítésök; a körök pedig czélját s tárgyi tartalmát képezik.

Az állam is azon különféle törvények uralma alatt áll, melyek átalán szabályozzák az emberi életet; tehát a jog, az erkölcs, a vallás s az eszély törvényei alatt. Megegyező összeillesztésök a gyakorlati ész s a tudomány feladata.

(a) A következő 7-ik §-ban fog tárgyaltatni, hogy mennyiben leszen egy átalános világbirodalom lehetséges és üdvös. Legközelebb

az átalán létező viszonyok veendők szemügyre. De ezek azt mutatják, hogy az emberi nem számos egyidőbeli, de lényegesen különböző s egymástól távol maradó népségekre szakad.

(b) Többet s közelebbit az állam fogalmáról s létegéről l. alant 11. s 12. §. Itt csak arról volt szó, hogy megjeleljük helyét az emberi életkörök sorában s az emberi körökhöz való viszonyát. — Különben vesd össze az állam viszonyát illetőleg az ember létegéhez: PLANTA, Die Wissenschaft des Staates oder die Lehre von dem Lebensorganismus. I. II. Chur, 1852; és VOLLGRAFF, Erster Versuch einer Begründung der allgemeinen Ethnologie. I—III. Marburg, 1851—55.

(c) Az állam felmutatása az emberi életalakulások sora logikailag szükséges tagja gyanánt a legjobban bebizonyítja az észjogi felfogás tarthatlanságát. Ha az állam se több se kevesebb, mint azon intézmények egyike, melyekre az embereknek különböző czéljaik elérésére szükségök van; s ha ezen intézmények mindegyikének egyedi rendeltetéséhez illő alakja s megfelelő tartalma van: akkor természetesen észszerüleg szó sem lehet az állam mysticus egybefüggéséről az emberi, akár szellemi, akár testi organismussal. Az ily összevetés alkalmat szolgáltathat szellemdús élcz feltüntetésére; azonban az állam létegét s szükséges intézményeit illetőleg sem világot, sem az életben alkalmazható eredményt nem fogunk nyerni, ha a különböző államhatóságokat az értelemmel, az akarattal, a képzelő tehetséggel, vagy pedig épen az agygyal, az orral s köldökkel hasonlítjuk egybe. Tudvalevő, hogy a logika s mennyiségtan legelső törvényeivel ellenkezik lényegileg hasonszerűtlen dolgokat egymással összehasonlítani. De az egyes emberi test vagy szellem s az állam intézményei csak hasonszerűtlen dolgok. — Az állam ily észjogi felfogása időről időre fel-feltünedezik, részint a kor satnya irányából eredvén, részint egyéni titokszerű s költői érzetből. Ujabb időből a következő iratok említendők: NIBLER, der Staat aus dem Organismus des Universums entwickelt. Landshut, 1805. — WANGENHEIM, die Idee der Staatsverfassung. Frankfurt, 1815. — BLUNTSCHLI, psychologische Studien über Staat und Würde. Zürich, 1844. — ROHMER, die vier Parteien. Zürich, 1844.

7. §.

7. Az állam-egyesületek.

Minden egyes állam feladata, népe egységes életét helyreállítani, és pedig minden viszonylatban s valamennyi magában foglalt életkörök jogosult czéljai tekintetbevételével; és minden államnak e tekintetben teljesen bevégzettnek s elegendőnek kell lennie. Az emberi együttlét értelmes rendje azonban még nincs befejezve minden egyes állam elszigetelt tevékenységével. Mert azon túl is jelenkezik még három feladat, s evvel még egy igen széles életkör. Elöször is több állam egymás melletti léte magok s résztvevőik között némi rend szükségét kelti s egyúttal kielégítése eszközét is megjelöli. Másodszor

egyes concret államok tökéletlensége közös kiegészítö intézmények létesítésére serkenthet. Harmadszor végre sok, eszményileg minden állam együttes tevékenysége további jelentékeny elönyök elérését, söt az összes emberiség magasabb együttes élete alapítását teszi lehetségessé *(a)*.

I. Több állam egymásmelletti léte jelesül a következö viszonyokban igényel összhangzó akaratot s tevékenységet:

Mindenek elött az egyesek közlekedését illetöleg saját államaik határain túl, akár idegen államokkal, mint olyakkal, akár azok polgáraival. Az ily közlekedést javalló okok számosak s döntök. Nevezetesen: mindennemü életszükséglet kölcsönös kicserélése, miután egy ország s egy nép sem hozza egyrészt mind azt létre, a mire szüksége van, s fogyasztja másrészt el, a mit létesít s a mit mások felhasználhatnak; ismeretek s tapasztalatok gyüjtése saját országa határain kivül is; egészségi tekintetek stb. — Minél míveltebb s sokoldalubb valamely nép, annál nagyobb tagjainak szüksége ily külföldi közlekedésben élni; — a törökök, hottentották s botokudok épen nem, a spanyolok igen keveset utaznak. A közlekedés mind nagyobb könnyüsége lehetöségét s az utazási hajlamot is növeli. Az egyén ilyszerü viszonyából a külföldhöz az idegen államhoz mint olyanhoz s kormányához való viszonyok erednek. Igy péld. ótalom, gyámolítás s jogsegély követelése, a törvények megszegéséböl eredö következmények.

De továbbá egész társadalmi körök is, habár gyérebben és rendszerint elmosódottabban némi viszonyban állhatnak egyéb államok hasonszerü alakulásaihoz. De ez ismét szükségképen magával hozza eme viszonyok rendezését mind egyesekkel, mind kormányokkal. Igy péld. hason egyházak, hason rendek, hason fajok viszonyai.

Végre az államok magok mint egységek sokféle érintkezésbe kerülnek egyéb egyidöben létezö államokkal. A hatás megjelölése, az akarat-elhatározás s intézmények önállósága, az érdekek azonossága harmadik személyek irányában, az életirány különfélesége, egyes tagjai képviselése a külföldhöz való viszonyában, sokszerü alkalmat szolgáltatnak tárgyalásokra s végzésekre; de ellenségeskedésre s viszálkodásra is.

Mind ezen viszonyok értelmes rendezése mulhatatlanul szükséges, és pedig nem csak azért, mert a bizonytalanság vagy a külsö tényekben mutatkozó visszavonás a külföldi viszonylatokban a saját ország bensö intézményeit is háborgatják, hanem mert a szomszédos viszály az egyes polgár össze-

köttetéseit is veszélyeztetik, az állam maga is rövidséget szenvedhet igényeit illetőleg, söt kérdésbe jöhet összes léte. A nemzetközi viszonyok eme értelmes rendje ismét különböző nézpontokból indulhat ki, ugyanis erkölcsi, vallásos, jogi, gazdászati s eszélyességi nézpontból. A legszükségesebb s a legdusabb természetesen a jogi rend; azért ezen oldala — a nemzetközi jog — a leggyakoribb s a legszabatosabb, míg a többi nézpontból folyó együttlét meghatározása egyrészt magasabb míveltséget igényel, melyet népek ritkábban szoktak elérni — igy péld. a nemzetközi viszonyok rendezése a tiszta erkölcstörvény követelménye alapján —; másrészt nehezen lehet határozott, változhatlan szabályokká tömöríteni, — mint nevezetesen a külföldi viszonylatokat szabályozó eszélytant.

II. Egyes, névleg kis államok elégtelensége mindenesetre nagy hiba; de annál szükségesebb kiegészítésök. A legkevésbbé távol vannak a kielégítő állam fogalmától azok, melyek létszeröket ugyan türhetőleg fenntarthatják s evvel legalább a belügyekre nézve megfelelhetnek feladataik nagy részének, de melyek oly hatalom hiján vannak, mely a külföld irányában mindenkor biztosan megvédhetné. Sokkal hiányosabban felelnek meg jogos követeléseknek azon államok, melyek nincsenek oly tárgyi és szellemi eszközök birtokában, hogy valamennyi szükséges intézményeket létesíthetnék, és melyekben nevezetesen oly intézetek tökéletlenek vagy teljesen lehetetlenek, melyeknek gyarapodó léte számos részvevöktől vagy messzeterjedö tartománytól függ. (Legfelsöbb törvényszékek; egyetemek; pósták; vasutak; vámrendszer.) Az első esetben elégséges több gyenge állam egybefüzése puszta nemzetközi egésszé, mely az egyes tagok belső önállóságát s kormányát érintetlenül hagyja, s csak külmegtámadások elhárítására szabvák kellő körök, szerződések s intézmények; tehát *államszövetség*. Még gyengébb s elégtelenebb államoknak kiegészítésök eszközlésére közös, mindnyájok felett álló, ótalmat s segélyt elegendőképen biztositó államhatalom képzésére kell magokat elhatározniok, melyre természetesen saját souverainitásuk megfelelő részét ruházniok. Ez uton kettös viszony keletkezik, *szövetséges államnak* nevezve, melynek jellemző sajátossága két hatalom létezése megfelelő létszerekkel.

Mindkét állam-alkat számos nehézséggel s hiánynyal jár s mindenkor csak is kisegítő eszközök maradnak a nagy egységes államokhoz mérve; azonban adott viszonyok között az

emberi együttlét nélkülözhetlen s természetszerü alakulásai. Mindkét szövetségi nem intézményei különfélék. Puszta államszövetségben az összesség maradandó létszere nem szükséges mulhatatlanul, időnkénti összejövetelen vagy irásbeli közlekedés utján is elintézhetők a közösséget érdeklő ügyek. De itt is igen meg lesz könnyítve a szerződésbeli szolgáltatások ellenőrzése, valamint a tagok közlekedése egy közös állandó tanács által, melyben a tagok, talán jelentőségük s szolgáltatásuk arányában különböző szavazatjoggal képviselvék. Az ily testület természetesen azonban soha sem igényli a kormány tulajdonságát, hanem mindenkor csak önálló s csak bizonyos egyes czélok kedveért szövetségbe állt államok követeinek gyülekezete marad. A szövetséges állam ellenben valóságos államhatalomra szorul, az államhatalom saját birtokosára, az alattvaló hivatalok rendezett létszerességére, röviden alkotmányra s igazgatásra. Különben mind főgondolata az ily közös államnak, mind a kivitel alakja különböző lehet, az egyes szövetséges államok neme s a czélszerüség szerint.

III. A mi végre az emberiség magasabb együttléte kiképzését illeti az egyes államok vagy talán államszövetségek közreműködése útján, ugy világos hogy valamint az egyes személyiség életczéljai elérését az erők összetétele, a munkafelosztás s kölcsönös szellemi egymásra hatás elömozdítja, ugy hasonló előnyök keletkeznének, ha egész állami szövetségek szerves működés kedveért összeállnának. Az ily szövetségben nem csak elegendő jogi ótalom akadna; hanem egyrészt az eszközök s erők összetétele, másrészt a helyi munkafelosztás nagyszerü alkalmazása által oly tárgyi s szellemi javak hozathatnának létre, melyek előteremtésére az egyes államok eszközei sohasem volnának elegendők; ily szoros kapocs lehetségessé tenné továbbá az egyhelyütt tett javításokat mindenütt befogadni; mindez által pedig az emberi létnek magasabb czél tüzetnék s az összes élet emeltetnék. Világos azonban, hogy sok állam eme szerves életének felfogása is, még inkább pedig következetes s teljes keresztülvitele magas fokú míveltséget igényel, melyet a nemzetközi s szövetséges állami viszonyok számos és hosszú, alantabbi fokról eredett s mélyebb fokú rendjeinek kell megelőznie. Az összes emberiség eme organisatiója elérése a késő jövőnek van fenntartva, ha egyátalán el fog valaha éretni. Akkor az alkalmas formák is meg fognak találtatni, melyeknek idökorai feszegetése semmi haszonnal nem jár *(b)*. Eddigelé alig tétettek egyes elszigetelt s nem mindig tudatos

kezdemények az együttlét ily magasabb kifejlesztésére s még a tudomány is csak a feladat felfogásával van elfoglalva *(c)*.

(a) Kevés belátást tanusítana az emberi nem fejlődése történetébe átalán és a nemzetközi jogéba különösen, ha a nemzetközi rendezés jelenlegi visszás állapotából ellentétben az élet előhaladottabb oldalaival azon következtetést vonnók le, hogy az emberek magasabb fokát el nem érhetik. A haladás e viszonyokat illetőleg tagadhatlanul rendkivüleg lassu; azonban a míveltség mégis jelentékeny utat tört magának, nevezetesen az ókor ellenében, mely az idegent csak jogtalan ellenségnek tekintette. Azért épen nem kell azon reményről lemondanunk, hogy legközelebb a jogi tudat további fokozata, azután pedig lassanként az összes erkölcsi felfogás gyarapodása fog helyet foglalni. Az államszövetség mindenesetre az emberi életkörök sorának bezáró lánczszeme gyanánt említendő, mert logikai szükség s mert legalább tökéletlen kezdeményei léteznek.

(b) Ama követelés, hogy az államok egymás iránti eljárásukat tisztán észszerű törvények alapján szabják meg, koránsem feltételeztetik egy átalános világ*állam* lététől s valamennyi nép közös kormányától egy központi helyről. Nemcsak egyéb szabadabb alakulások is gondolhatók, hanem még igen is valószinű egy ily központi világkormány lehetetlensége.

(c) Az emberi együttlét egyik része sincs oly kevéssé teljes jelentőségében felfogva, vagy az életben elegendőképen rendezve, mint az államok egymás iránti viszonya. Először is már a független államok közönséges mindennapos közlekedésében a különböző nézpontok közül majdnem kizárólag csak a jogi talál az életben s a tudományban méltánylatra és péld. keresztülvitele az erkölcstörvény alapján alig kisértetett meg, alkalmazása kérdésbe sem jött; elnézve attól, hogy még eme jogi felfogás is igen korlátolt s elégedetlen szokott lenni. Továbbá az egy nagyobb egészszé alakulandó, különböző kisebb államok összekapcsolása alig volt még átalános nyomozás tárgya. Megelégedtek az e nemű egyes concret alakulások tételes joga előadásával s legfelebb a jogi különbség feltüntetésével az ily államegyesületek két faja között. Azonban szó sincs azon esetek mélyebb tárgyalásáról, melyekben az egyes államok önállóságáról le kell mondani, s ama elvek meghatározásáról, melyek a faj s a különös forma választását szabályoznák, nevezetesen pedig ezen egész viszony nem pusztán jogi felfogásáról. Azért ily viszonyok között minden a véletlenre van bízva s az emberi szenvedély s kisszerűség még elméleti vezérfonalt s féket sem nyer. Végre az egész emberiség összélete aránylag ritkán s hiányosan tárgyaltatik. Csak kevés író képez e tekintetben kivételt, legalább megkisértvén egy magasabb, átalán emberi álláspont alapjait felkeresni. V. ö.: — Zachariae, Vierzig Bücher, 2. kiad. V. h. 152. l. — Gagern, Kritik des Völkerrechts, Lipcse, 1840. — Fallati, Die Genesis der Völkergesellschaft (Tübinger Zeitschr. für St. W., 1844). — Kalten-

BORN, Kritik des Völkerrechts. Lipcse, 1847. — LAURENT, Histoire du droit des gens. I—X. Gand, 1865. — A béketársulatok s congressusok fáradozásai ugyan jóakaratuak s kitartók; mégis alig fog sikerülni az általok választott uton sikeres eredményt felmutathatni. Mert világos, hogy a háboru mint az államok önsegélye csak akkor fog nélkülöztetni, ha az összes míveltség fokozása által a nemzetközi viszonyokban mások nyers megsértése és a nagyobb erőhatalommal való kérkedés erkölcsi lehetetlenséggé válandott. Észerűleg tehát a feltételek helyreállítására, nem pedig a következmények elérésére kellene törekedni. Az utóbbiak már magoktól beállnának. A békebarátokat s irodalmi dolgozataikat illetőleg l. MOHL, Gesch. und Literatur der Staatswissenschaften, I. k. 438. l.

II.

Irodalmi előjegyzetek.

8. §.

1. Az államtudományok viszonya egyéb tudománykörökhöz.

Valamennyi emberi viszony nyerhet tudományos feldolgozást, azaz létegét alaposan fel lehet tüntetni; azon törvényeket kikutatni s formulázni, melyeket különböző lehetséges viszonyai szerint követ; végre a következményeket is — a gondolkodásra s cselekvőségre való vonatkozásukban — felmutatni. Előadandó továbbá tudatosan a történeti tudomány is. Az egyik vagy másik főtárgy különbsége szerint alakulnak azután a nagy tudománykörök.

Ezen lehetőség forog fenn nevezetesen az emberek együttléte létszerességeit illetőleg is; és pedig ennek tudománya nemcsak a többi emberi viszonyok átgondolásától s előadásától, péld. az egyes ember szellemi és testi természete s a világhoz s istenhez való viszonya áthatásától különbözik; hanem ismét különböző főszakaszokra szakad a szerint, a mint vagy csak bizonyos nemét az együttlétnek, tehát az egyén viszonyát az egyénhez, s mint ennek szükséges kiegészítését, a családot, a törzset s a nemzetiséget, a társadalmat, az államot s az államegyesületeket tüzzük a nyomozás tárgyául. Eme vezérszakaszok mindegyike ismét elkülönzött rendszerekből áll, melyek keletkezésöket a különböző nézpontoknak köszönik, ugyanis a jog, az erkölcs, a vallás vagy az eszély kiindulási alapjának.

Közönségesen ugyan csak az egyes személyiség s a család életkörei, valamint az államéi képezik tárgyát tüzetesebb s rendezettebb tudományos nyomozásnak. A törzs s a társadalom

élete eddigelé csak töredékesen s mintegy alkalmilag vont magára figyelmet, tehát nem is fejlödött tanok s ismeretek összes egészéig; az államegyesületek viszonyait pedig az egyes állam tudományától el sem választva feszegették. Itt tehát természetesen még tágas mező nyílik szükséges s üdvös szellemi tevékenységnek. Ha ugyanis a törzs össztudománya feldolgozása kevésbbé sietös s gyümölcsöző is, mert a törzs-élet legkevésbbé járul az emberi életfeladatok eléréséhez: ugy annál égetöbb szükség a társadalom tökéletes tudományos áthatása. Ugy szinte az összes nemzetközi tárgyak elválasztása az egyes állam fölötti nyomozásoktól nemcsak logikailag helyes, hanem tárgyi tekintetben is igen üdvös; azonban be kell azt vallani, hogy az ily elválasztás után ismétléseket alig lehetne elkerülni, valamint az is igaz, hogy mindkét esetben államok képezik a vizsgálódás tárgyát s nem fajilag különböző emberi viszonyok.

Az államtudományok helyes rendszerének minden körülmény között távol kell maradnia oly egyes vizsgálódásoktól s egész tárgyaktól, melyeknek alapját nem az állam képezi. Azok rájok nézve legfelebb elöismeretek s eredményeiknek csak annyiban van jelentöségök az államot illetöleg, a mennyiben oly életkörök rendezéseit feszegetik, melyek tárgyilag belevonvák az állam egységes létszerességébe s melyeket az állam, viszonylagos jelentöségök szerint becsülni s saját eszközei megeshető elégtelensége esetében nagyobb erejével gyámolítani tartozik. A helyesen vont körzeten kivül fekszenek tehát nemcsak a magánjog tana, az egyes egyén s a család hit- s erkölcs-tanai, az egyesek életeszélyét tárgyaló szabványok — mely utóbbiak alatt nevezetesen a gazdászat átalános tanai értendök; — — hanem a társadalomnak, mint egésznek s egyes köreinek is tudományai *(a)*. Az utóbbiak közé tartoznak jelesül az egyház jogát s dogmáit, a rendeket s községeket — a mennyiben az állam maga részéről nem tartja rendezésöket szükségesnek — s a foglalkozás létszerességeit illető tanok. S csak is a fennebb elöadott okok alapján lehet az egyes állam életének s a nemzetközi egyesületek tanát együttvéve mint egy — de természetesen tagozott — egészéét tárgyalni.

A helyes kiválasztás egyrészről s a tökéletes kimerítés másrészről pedig nem pusztán logikai követelmény, hanem még ama lényegesen tárgyi elönynyel van felruházva, hogy az államra nem tukmáltatnak egészen különböző emberi életren-

dek feladatai, tehát áljogok s álkötelességek sem. Vélelmezett nagyobb tökéletesség ez esetben veszélyes bövítés.

(a) Az ez úton az államtudományok köréből kiváló tárgyak száma igen jelentékeny s sok hiányzik, hogy mindnyája feldolgozásra talált volna. — A mi a **társadalom** tudományát illeti, a következő tagozást igényel, ha nem akarjuk szervesen, hanem — a mi a legtöbb czélokra nézve kényelmesebb — a különböző nézpontok alapján rendezni:

I. Dogmaticus társadalmi tudományok.

1. *Átalános társadalomtan*, azaz a fogalom s az átalános törvények, a különböző alkatrészek s czélok megállapítása.

2. *Társadalmi jogtudomány:*

1) bölcseleti társadalomjog;

2) tételes társadalomjog, péld. a rendek, az iparos osztályok, az egyházak joga.

3. *Társadalmi erkölcstan:*

1) bölcseleti;

2) tételes azaz vallásos.

4. *Társadalmi eszélytan* (társadalmi politika). Itt jő tárgyalás alá nevezetesen a nemzetgazdászat nagy része.

II. Történeti társadalmi tudományok.

1. A társadalom s körei *története.*

2. A társadalom *statistikája.*

Csak egy pillantást kell az elősoroltakra vetnünk, hogy belássuk, hogy ugyan ezen különböző társadalmi disciplinák közül több fel van már dolgozva, részben régtől fogva, részben csak ujabb időben; de hogy még igen nagy hiányok is léteznek. Azonfölül világos, hogy a társadalmi tudományok helyes kiképzését illetőleg felette káros befolyásu, ha eme részszerű feldolgozások a közös középpont tudata hiján, tehát összefüggés, kölcsönös felvilágosítás s a társadalom létege belátásának előmozdítása nélkül eszközöltetnek. Ujabb időben tagadhatlanul történt e tekintetben javulás. — Sokkal tökéletesebb, mint a társadalomról való tan és pedig részben legrégibb időtől fogva, az *egyéni személyiség* tudománykörének feldolgozása, a mint szakaszai következő felsorolásából is kiviláglik.

I. **Az emberi személyiségről való átalános tan** (lélektan s élettan).

II. *Személyiségi jog:*

a) bölcseleti magánjog;

b) tételes, magánjog.

III. **Erkölcstan** az egyes emberre s családra vonatkozólag:

a) bölcseleti s

b) tételes erkölcstan.

IV. *Életeszélytan.*

a) Az emberekke való társalgás tana.

b) Nemzetgazdászat, a mennyiben az egyesek vagyoni forgalmára vonatkozik egyesekkel.

Itt tehát kevesebb pótolandó; s az államtudományok szempontjából csak arról van szó, hogy mind eme az egyéni életre vonatkozó tanok tudatosan s tökéletesen különválasztassanak.

9. §.

2. Az encyklopaediákról átalán s az államtudományokéról különösen.

Valamely tudomány encyklopaediája alatt összes köre, tartalma és valamennyi részei tökéletes átnézetét értjük. De ha azt akarjuk, hogy ennek feldolgozása ne legyen laza közlemények puszta összehordása, ugy terjedelmére, czéljára s módszerére nézve a következő követelményeknek kell megfelelnie.

Terjedelmét illetőleg felveendő ama egyes tanok s egész rendszerek összesége, melyeknek középpontja a kérdéses tudomány tárgyában rejlik. Idegenszerü kizárandó. Más szavakkal: felveendők egy bizonyos faj *valamennyi* tudományai és csak is *azok*.

Valamely encyklopaedia *feladata* háromféle lehet. — I. Bevezetésül szolgálhat az illető tudomány tanulmányozásába. Ez esetben födolog: az alapfogalmak éles megkülönböztetése; a legfontosabb tanok kiemelése s a leglényegesebb vitályos kérdések megjelölése; a förészek helyes logikai rendezése; a fejlődési történet s a könyvismeret vázlata. — 2. A másik czél lehet, egy nagyobb olvasó körnek könnyen felfogható, tehát a felületnél sokkal mélyebbre nem igen ható, de tetszetős átnézetet nyujtani egy tudományos összvidék fölött. Itt arról van szó: a tárgyat, vezértanait, legkiválóbb felfedezöit s iróit fövonásokban rajzolni s ügyesen csoportokba elhelyezni. Sem tudományos tárgyalás, sem a fogalmak technikailag éles meghatározása, a bizonyítások előadása nincs helyén; de igen a gondolatok átnézetes szemlélhetése s élénksége. A részletek közül különösen a feltünök, a sokat pengetettek, s a pillanatnyilag legjelentösebbek veendők számba. — 3. Végre oly czélból is lehet encyklopaediát írni, hogy a tárgyavatottak számára a rendszer, a módszer s a legfőbb tanok birálata gyanánt szolgáljon. E nemü feldolgozásnál feltételeztetik, hogy az olvasó ismeri a körbeli összes anyagot s a legnevezetesebb dolgozato-

kat s főleg az alapigazságok szabatosan helyes megjelölését s formulázását, a különböző disciplinákra nézve folyó eredmények feltüntetését, az összesség s az egyes szakaszok logikailag helyes elrendezését s egymásba helyezését, végre a legtermékenyebb vagy legvitályosabb kérdések eldöntését czélozzák a tudomány összes létszere szellemében. — Nem lehetséges e három különböző feladatot ugyanegy műben megoldani.

A mi végre *a módszert* illeti, ugy minden encyklopaediánál kettős rendszer lehetséges *(b)*. Vagy megelégszünk az anyag külső rendjével a közönségesen feldolgozott egyes-tanok mértéke szerint, melyek mindegyike szokásos neve alatt, teljes kiterjedésében, csak kicsinyben rajzolva, adatik elő s melyek csak is mint egészek hozatnak logikai sorrendbe s összefüggésbe. Vagy megkisértjük az összes tartománykör szerves rajzolatát adni, ugy hogy a tárgyak benső összefüggésök szerint fogatnak fel s adatnak elő, minden egyes szóba hozott tárgy pedig minden oldalu befejezését, tehát minden egyes disciplina álláspontjából való meghányását leli *(c)*. — Itt is tökéletesen kizárja egymást mindkét módszer, s a választást a feladat szerint kell eldönteni, melyet az összes munkálkodás alapjául tüztünk. A tanulmányba bevezető első vezérfonalul a külsőleg rendező módszer határozottan használhatóbb, a tudományos birálat számára meg a szerves tárgyalásnak kell első helyet adni. Könnyen felfogható átnézetet illetőleg nagyobb olvasókörök számára tetszés szerint majd az egyik, majd a másik tárgyalási modor választandó.

Eme tételeknek *az államtudományok encyklopaediájára* való alkalmazásából a következők folynak: Először is *valamennyi* államtudományi ismeretek s tanok figyelembe veendők, azaz valamennyi tárgyak, melyeknek középpontja az állam, akár azt tanítván, hogy mi az állam feladata s mit kelljen e tekintetben figyelembe venni, akár arról adván tudósítást, hogy milyen az állam tényleges állapota. De minden egyéb, az államra nem lényegesen vonatkozó tudomány kizárandó.

A felveendő szakaszokat illetőleg *a tényekre* vonatkozók semminemű nehézséggel nem járnak. Nyilvánvalóan két tárgy karolandó fel, de csak is e kettő. Mert vagy az mondatik el, hogy mi átalán vagy egyes határozott esetekben az állami élet folyama; vagy pedig az kerül tárgyalás alá, hogy miként alakultak az állami viszonyok egy bizonyos pillanatban. Tehát

államtörténet és *statistika*. — Mélyebbre kell hatolnunk, hogy helyesen meghatározzuk a *tanító államtudományok* körét. És pedig mindenek előtt azt kell vizsgálat alá fognunk, hogy mely nemü törvényeknek van az ember államéletére nézve alávetve, hogy hányféle különböző álláspontokból lehet irányában igényeket emelni, tanokat szabni.

Már pedig háromféle ilynemü törvényeket lehet megkülönböztetni *(d)*.

Mindenek előtt jogtörvényeket. Legközelebb ugyanis külső rendbe kell az állam egységes életét hozni, melynek minden tag tartozik magát alárendelni és melyet szükség esetében külső kényszer utján is fenn lehet tartani. Zürzavarban az együttlét czélját nem lehet elérni s arra sem lehet mindig számítani, hogy mindenki önkényt észszerü tevékenységre fog szorítkozni. Meghatározandó tehát, hogy mit tartozik az összesség az egyes irányában szolgáltatni, s hogy miként kell az egyesnek az összességhez, intézményeihez s létszereihez magát illesztenie, hogy továbbá szoríttatni fog s miként fog *az* engedelmességre szoríttatni a valamennyi számára rendelt s fennálló intézmény irányában, a ki tévelyből vagy rosz akaratból háborgatna. E jogrendnek pedig mind az egyes állam belső életében, mind a vele együtt létező államok viszonyában meg kell határozva lenni. Mindkét viszonylatban pedig, a mint magából értetődik, nem lehet a jogtételeket önkényüleg szabni, de továbbá illetéktelen hatalom sem felelhet meg e feladatnak, hanem hozatalukra s fenntartásukra jogosított s képes hatalmaktól kell kiindulniok. De e hatalom meg vagy ama gondolat igazsága lehet, mely a concret állam czéljának megfelel, vagy egy jogosított külső tekintély.

A külső szükségképeniség meghatározása által az államélet nélkülözhetlen alapot nyer; e szükségképeniség a fődologban elegendő is a czélok elérésére. Azonban az ember még egy magasabb törvény alatt is áll, mint a pusztán külső rendezésé alatt; s nem is lehet az állam valamennyi szolgáltatását s az állam tagjai minden cselekedetét, melyek magokban lehetségesek s kivánatosak, külső kényszer által elérni. Szabad jóakarat által sok olyast lehet eszközölni, a mi a pusztán külső renden túl fekszik, és ez azután a legüdvösebb is. Miután az ember átalán s minden életviszonylataiban az erkölcs törvénye alatt áll, azaz köteles minden körülmény között a tiszta észszerüség elveit követni: ugy erkölcsileg kötelezve van, az államéletben

szabad akaratból mindenütt s mindenkor, tehát ott is, hol külsőleg nem kényszerítik s nem is kényszeríthetni, az észszerűt akarni s cselekedni. Az embernek erkölcsi feladatából az államban eredő szabályok képezik azután *az államerkölcstörvényt, az államerkölcstant*, mely szinte nemcsak az egyes állam életét zárja magába, hanem a térben s időben egymás mellett létező hasonszerü alakulásokhoz való viszonyát is felkarolja *(e)*.

Végre világos még az is, hogy az emberek összes cselekvősége az államban *a czélszerűség s eszély törvénye alatt* áll. Csak ha a magában véve helyes gondolat czélszerüen, azaz nevezetesen a megfelelő eszközök használatával keresztülvitetett, felel meg rendeltetésének; s megfordítva a legjobb s legszükségesebb terv is dugába fog dölni, talán károsan fog hatni, ha kelletlen módon fognak hozzá. Nem elegendő az igazságot s jót akarni, hanem észszerü uton kell ezt tenni; s az ily eredményekhez vezető szabványok megfigyelése ép ugy kötelezi az embereket az államban, mint az igazság s erkölcs követelései számbavétele. De a czélszerüségi törvény uralma is kiterjed az államélet valamennyi részeire s viszonylataira, ugy hogy nem csak az egyes államfajoknak s nemeknek van politikájok, hanem ép ugy létezik belső s külső politika is.

Az államélet tudományos feldolgozását eszközlő tökéletes átnézet nyilvánvalóan mind azon tanok tekintetbe vételét igénylik, melyek e három nemü törvények alkalmazásából erednek az emberek együttlétére. Eme tekintetbevétel különféle módon mehet végbe. Itt is lehetséges ugyanis nevezetesen magában véve minden egyes kérdést mind a három nézpontból tekinteni s ekképen tökéletesen felvilágosítani s körültekintőleg meghatározni. Ha azonban, a mint fennebb mondottuk, legalább az encyklopaedia némely czélja kedveért a külső rend előnynyel jár, ugy a három legfelsőbb nézetből eredő tantételeket zárt tanrendszerekben s logikai mellé- s alárendelésben lehet szándékolt átnézetes egészszé foglalni. — Jelen munka az utóbbi rendezést követi.

A mi pedig az államtudományok encyklopaediájából *kizárandó* szakokat illeti, itt mindenek előtt (v. ö. fenn a 8. §.) figyelmeztetnünk kell a többi életkörök valamennyi tudományaira, s valamennyi pusztán átalános emberi előismeretekre. E szerint tehát visszautasítandók: a természetes magánjog; valamennyi társadalmi tudomány, az összes gazdászattan, — a

polgárok vagyonbeli tevékenységének rendőri gyámolítása s az államháztartás vagy pénzügytan *(f)* kivételével; végre azon ismeretek s jártasságok, melyek az államférfiú alaki tevékenységét könnyítik vagy befolyást szereznek neki környezetére.

A helyesen feldolgozott s első vezérfonalul szolgálandó, bevezető államtudományi encyklopaedia második követelménye, hogy az egyes állami disciplinák, a mennyire lehetséges, ugy adassanak elő s neveztessenek meg, a mint *szokásosan* képződtek. Kerülendő tehát mind a szokatlan osztályozás, mind a különböző tanok szokatlan összefoglalása egy uj egészszé; ugyanigy meg kell maradni az eddigi technikai megnevezések mellett még akkor is, ha helyesebbek s nyelvtanilag tisztábbak is találkoznának. Lényegtelen ilynemü változások nem eredményeznek érezhető hasznot, míg azonban könnyen megzavarják az eddig nyert nézeteket s megnehezítik a létező irodalom ismeretét. De evvel koránsem azt mondtuk, hogy logikai hibákat nem szabad kiküszöbölni vagy nyilvánvaló hiányokat pótolni. Ha nem is feladata az encyklopaediának ujítólag fellépni a tudományban, ugy mégis alakilag s anyagilag gáncsolatlanul kell előadnia és közre nem járulni hibák megörökítésében. — Igy e tekintetben nyilvánvalóan gáncsolni kell egyrészt, hogy a nemzetközi jogot népek jogára, államok jogára s diplomatiára szakasztják, vagy ha önálló míveltségtudományt alakítanak a belső állampolitika részeiből, melyeket tehát összefüggésökből kiszakítanak; a mint más részről csakis rosszalást érdemel, ha az átalános államtant, tehát az állam, létege s viszonyai meghatározása a bölcseleti államjoggal füzik egybe.

Ebből az államtudományok — jól megjegyezve külsőleg rendezett — encyklopaediájának következő körülhatárolása s felosztása jelenkezik helyesnek:

I. *Tanító (dogmatikus) államtudományok.*
  1. *Átalános államtan (g).*
  2. *Közjog.*
    A. *Államjog:*
      a) bölcseleti,
      b) tételes államjog (patriarchia, patrimonialis állam; theokratia; antik állam; az ujkori jogállam; despotia).
    B. *Nemzetközi jog:*
      a) bölcseleti,
      b) tételes — európai — nemzetközi jog.

3. *Államerkölcstan (h).*
4. *Országászattan (politika).* (Anyagi alapok; politikai lélektan; belügyi állampolitika vagyis alkotmányi és igazgatási politika, az utóbbi: szervezéstan, igazságügyi politika, rendészettan, pénzügytan; — külügyi politika.)

II. *Történeti államtudományok.*
1. *Államtörténet.*
2. *Statistika.*

(a) Bővebbet az államtudományi encyklopaedia követelményeiről, valamint jelentőségéről s befolyásáról a tudományra s életre l. *Mohl* Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften. I. k. 111. l.

(b) Az anyag betűrendi elrendezése épen nem tudományos feldolgozás. Ha tehát valamely mű az államtudományok összes anyagát nagyobb számu szakaszokban jelszavak szerint szétszaggatja s azokat betűrendbe hozza, ugy az egyes szakaszoknak lehet tudományos értelme s becse, az egész magába foglalhatja az államtudományok összes anyagát; de a gondolatok rendszeres fejlesztéséről s a politikai disciplinák állása átnézetéről — akármely czélt szem előtt tartva — szó se lehet. Attól eltekintve, hogy a szerzők s nézeteik ily műnél alig kikerülhető különfélesége benső egység helyett az egyes alkatrészek ellentmondását hozza létre. Az ily könyvek egyedüli haszna a keresett egyes ismeret könnyű feltalálásában áll; de az encyklopaedia jogosultaknak mondott három czéljai egyikét sem lehet általuk elérni. Csak is a könyvismeret tökéletesebb elérése kedveért s mert a jobb művekben egyes fejezetek csakugyan elismerendő kiválósággal dolgozvák, fogunk ilynemü iratokat is alantabb idézni.

(c) A két feldolgozási módszer viszonyát röviden talán ugy lehetne megjegyezni, hogy a külső rend „a .... tudományok encyklopaediáját", a szerves feldolgozás ellenben „a ...-tudomány encyklopaediáját" nyujtja. Evvel azután azon vita is el volna döntve, valjon állam*tudományok* vagy állam*tudomány* encyklopaediájának ejtendő. Minden egyes esetben a követett módszertől függne.

(d) Fennebb, a 6. §-ben, *négy* nemű törvények említvék mérvadóknak mind az államra, mind az emberi együttlét egyéb alakulásaira nézve, és ugyan a jogon, az erkölcstanon s a czélszerűségen kivül még *a vallás* is. Tehát ugy tetszenék, mintha az összes államtudományok tökéletes felkarolása *a vallásbeli államtan* tárgyalását is igénylené. — Ez átalán s logikai követelmény gyanánt megengedendő; lehetne továbbá a történetben oly egyes míveltségi korszakokra utalni, melyekben vallásbeli törvények szerint kormányozták az államot, melyek tehát tudományosan tárgyalandók volnának. Azonban a keresztény-európai míveltségű népeknél ily államtudomány nem fejlődött s nem

is fejlődhetett. A keresztény vallás nem állít fel sajátos, az államélet számára határozott törvényeket, hanem megelégszik az egyes embereknek adott erkölcsi szabványokkal, melyeket azután természetesen, mint egyén, az államhoz való viszonyában s az államban is alkalmazni tartozik. A mily bizonyosan tehát át van hatva s át kell hatva lenni az államerkölcstannak keresztény nézetektől, ugy még sincs anyag adva egy különös *államvallásra*. Ha pedig egykor a keresztény világ egy részében s bizonyos időben az állam állítólagosan vallásos tantételeken nyugodva emelkedett, ugy hogy keresztény theokratia is fejlődött: ugy ez egyrészt soha sem volt az összes kereszténység nézete, másrészt pedig ismét régen eltünt. Mint történeti s irodalmi jelenség kellő helyén meg fog az államélet e tüneménye is említtetni; de egy vallásbeli államtan felvétele az államtudományok összrendszerébe ép oly kevéssé felelne meg a jelenlegi átalános világnézetnek, mint a tudomány állásának.

(e) Lehetetlen Stahl-lal — Rechts- und Staatslehre. II. k. 2. fej. — a jog s erkölcs különbségét legszélsőbb alapjára nézve abban lelni, hogy *a jog* az emberek erkölcsi cselekvősége volna az *összélet* vonatkozásában a szabályra s rendre, *az erkölcs* ellenben az egyén erkölcsileg tökéletes akarata *az egyén* irányában. Egyrészt az egyesek kölcsönös viszonyait külsőleg határozott s kierőszakolható módon lehetséges meghatározni minden vonatkozás nélkül az államra s az állam általi közvetítés mellőzésével. Jogtalanságnak egyesek között már magában véve s az egyéni életczélok elérése kedveért sem szabad léteznie, semmi esetre pusztán csak azért nem, mert az által az együttlét rendje háborgattatik. Másrészt azonban épen nem láthatjuk be, hogy miért vétetnék az ember erkölcsileg tökéletes akarata az aránylag kevésbbé fontos egyéni viszonyok számára igénybe, nem pedig az állam mindenekkel közös életviszonya kitelhető legjobb létére s hatályára is. Ha az erkölcsiséget tökéletes személyiségnek fogják is fel, még akkor is nyilvánvalóan csak ugy éretett el a tökély, ha az összesség átellenében is a kellő szolgáltatás tételeményeztetik. Az ember átalános tökéletlenségénél s erkölcsi hiányosságánál fogva, nem építheti ugyan az államot pusztán erkölcsre; mindenek előtt külső, szükség esetében kierőszakolható jogi rendre szorul: de ez nem gátolhatja, hogy a magasabb az azontúl biztos alapra emeltessék, a finomabb hozzá fűzessék a korábban felállított vaskosabb oszlopokhoz.

(f) Ez elnevezéseknek „nemzetgazdászat“, „Staatswirthschaftslehre“, „économie politique“, koránsem szabad arra vezetniök, hogy a nemzetgazdászatot az államtudományok közé soroljuk. Ha, a mint magából értetődik, az államtudomány oly tan, mely az állammal foglalkozik: ugy világos, hogy a nemzetgazdászat, akármely névvel ékeskedik is, csak kisebb részére nézve tartozik e körhöz. Valamennyi átalános tanai, tehát a javak, érték, ár, tőke, munkaerő s munkafelosztás, a javak létrehozása s fogyasztása, hitel, a különböző foglalkozási nemek egymásközti viszonya stb. tanai az állammal semminemű összeköttetésben nem állnak, s valamennyi emberi életkörre nézve érvényesek, az

egyéni személyiségétől felfelé. Tehát csak is a mennyiben arról van szó, hogy az állam gazdászati ügyeket az összerővel gyámolítson vagy az állam saját háztartása kerül tárgyalás alá, tartoznak a gazdászati tudomány tanai az állami szakok körébe, a hol azután az egyes czél s rendszer szerint, vagy mint sajátos s külön elnevezett tudomány — mint gazdászati politika s pénzügyi tudomány, — vagy mint az összes belügyi politika részei tárgyaltatnak. De ezen csak részszerü elismerése államtudománynak nem gátolja természetesen a gazdászati tudomány külsőleg s bensőleg tökéletes s egységes feldolgozását; csakhogy azután meg eme terjedelmében nem igényelheti, hogy a politikai tanszakok között helyt adjunk neki. Hogy a nemzetgazdászat valamennyi egyéb részei az állami tevékenység számára *elöismeretek*, koránsem jogosít fel bennünket az állami tanok közé sorolni. Ugy vagyunk velök, mint péld. a tulajdon s birtok, a zálog s végrendeletek tanaival, vagy a különböző seregnemek kiképzését határozó rendeletekkel vagy egy ostromló szakosztály felszerelése szabványaival. Ezen szabályok sem képezik az államtudományok egy részét, mert az államnak intézkednie kell, hogy szükség esetében ótalma alá fogja a jogi viszonyokat, s mert az államférfiúnak mindenesetre kell létegökről fogalmának lennie; vagy mert a kellő védhatalom felállítása a politika dolga, minélfogva az államférfiúnak tudnia kell, hogy a különböző fegyvernemek kiképzése különböző időszakokat igényel, vagy hogy a lőfegyverek előállítása pénzbe kerül. — Nincs ugyan itt helyén, de mégis hadd legyen megjegyezve, hogy a német nemzetgazdászati tudomány szokásos felosztása — nemzetgazdászatra, népgazdászati ápolástanra s pénzügytanra (I. Volkswirthschaftslehre, II. Volkswirthschaftspflege s III. Finanzwissenschaft) — koránsem nyujtja az anyag logikailag helyes felosztását. A nemzetgazdászat részeit ugyanis nyilvánvalóan képezik: minden gazdaság egészen általános fogalma tárgyalása; alkalmazása az egyén s család vagyonéletére; végre alkalmazása a társadalom gazdagságára. Szintugy a népgazdászati ápolástanra csak akkor fog tökéletes logikai világ derülni, s csak akkor fog tárgyi helyességre szert tenni, ha itt is különbség fog tétetni az állam segedelme között, melyet az egyén s melyet a különböző társadalmi körök javára alkalmaz.

(g) Ha talán fel találna tünni, hogy — mint a fennebbi §-ben a társadalmi tanszakoknál — az *általános államtan* külön dogmaticus államtudománynak van említve az államjog, az államerkölcstan s az államesélytan mellett; s ha talán azon kifogás látszik helyén lenni, hogy minden felállítandó alapelvnek az imént említett három tanszakhoz kell tartozni, minélfogva helyes gondolkozási törvények szerint nincs egy negyedik tanszak felállításának jogosultsága: ugy szolgáljon a következő eljárásunk igazolására. Ha az állam határozott intézményéről vagy cselekményéről van szó, mindenesetre a jog, az erkölcs s az eszély szempontjából kell megállapíttatniok s az e három alapra emelendő elvek tökéletes épületei emelődnek; de épen mert az emberi élet az államban nemcsak *egy* nemü elveknek van alávetve, azért *általános létegét* nem lehet elegendőképen s erőszakos szétmarczangolás nélkül

ama tanszakok egyikében tárgyalni, hanem szélesebb alapot kell keresnünk. De épen eme átalános tárgyalása az állam természetének fog az átalános államtanban helyt nyerni. Közönségesen a bölcseleti államjogba illesztetnek eme alapfogalmak; de akkor vagy el kell törpíteni a jogálláspont szoros megfigyelése által, vagy pedig állítólagos jogi tanszakban oly elveket előadni, melyeknek sem jogi alapjok, sem a jogra nézve jelentőségök nincs. Csak az oly államtanárok, kik az államot kizárólag jogi intézetnek nézik, foghatják fel következetesen összes létegét is pusztán a jog álláspontjából. Azért nem volt Kant iskolája uralma alatt átalános államtanról szó. De épen ezen álláspont nem elegendő s elhagyott álláspont.

(h) Az államerkölcstan aránylag igen gyéren feldolgozott része az államtudománynak; minélfogva ugy látszanék, mintha felvétele által vétenénk felállított elvünk ellen, hogy a szokásos felosztás megtartandó. Mivel azonban — mint alantabb a 76. §-ban — be fog bizonyíttatni, hogy az állami viszonyok tárgyalása az erkölcs szempontjából az összes államélet tökéletes tudományos feldolgozása' szükséges alkatrésze, ugy a gyakran elhanyagolt tan tekintetbevétele nem hiba, hanem kétszeres kötelesség. Csak a mellőzhető zavar kerülendő; a nyilvánvaló hiányt pótolni tartozik az államtudós.

10. §.

3. Az államtudományok encyklopaediáinak irodalma.

Azon iratok száma, melyek az államtudományok tökéletes átnézetét akarják nyujtani, igen nagy, nevezetesen a németektől szerkesztettek száma; azonban nagy részöknek épen nincs becse, vagy azért, mert mindjárt kezdettől fogva fonákul rendeztettek be, vagy mert a tudomány kifejlődése után tökéletlenek levének. Azért bibliografiai felsorolásuk e helyt nem felelne meg a czélnak. Elégséges a többé kevésbé használható iratok ismerete; de ezek között méltányos a kiválóan kitünőket különösen kiemelni.

I. Rendszeres munkák.

1. Külsőleg rendezők.

a) Rövidebb átnézetek, — nagyobbára a tanulmány bevezetésére szánva.

Schlözer A. L. Allgemeines Staatsrecht und Staatsverfassungsrecht. Elül: Einleitung in alle Staatswissenschaften. Encyklopaedie derselben. Metapolitik. Göttingen. 1793.

Igen rövid s nincs befejezve, de szellemdus. A társadalomra való utalással.

Rössig C. G. Entwurf einer Encyklopaedie und Methodologie der St. W. Lipcse, 1797.

Jacob, Einleitung in das Studium der Staatswissenschaften. Halle, 1819.

Kronburg, Encyklopaedie und Methodologie der praktischen Staatslehre. Dresden, 1821.

Hegel G. W. F., Grundlinien der Philosophie des Rechts, oder Naturrecht und Staatswissenschaft, im Grundrisse. Berlin, 1820; 2. kiad. Ganstól, 1840.

Nagyszerü s gondolatdus; a különböző életkörök megkülönböztetésében szellemdus; de nem egy balfogást s nehézkes skolasticismust tartalmaz.

Eiselen J. F. G., Handbuch des Systems der Staatswissenschaften; Boroszló, 1821.

Hegel iskolájából, de önálló s sokkal világosabb; különben szinte skolastikus alaku.

Pölitz K. H. L. Grundriss für encyklopaedische Vorträge über die gesammten St. W. Lipcse, 1825.

Schön J. Die Staatswissenschaft, geschichtsphilosophisch begründet. Boroszló, 1831.

Terjedelmére nézve tökéletlen, különben életteli s gondolatdús.

Bülau F., Encyklopaedie der Staatswissenschaften. Lipcse, 1832; II. kiad. 1856.

Terjedelemre s felosztásra nézve szabatos; tetszetös előadás, de tudományosabb részletek hiján; a 2-ik kiadás sokban javított.

b) Nagyobb olvasókörre szánt iratok.

Pölitz K. H. L. Die St. W. im Lichte unserer Zeit. I—V. Lipcse, 1823 s 24; II. kiad. 1827 s 1828.

Terjedelmére nézve elég teljes; de nem oda tartozó tanszakok belevonásával s egyebek hibás felosztásával; bö irodalom. Tartalmára nézve vizenyös, szellemnélküli irat.

Brougham, Lord H., Political philosophy. I—III. London, 1844.

Sem teljes, sem befejezve nincs; de államférfiúi felfogással s felette tanulságos, különösen tételes államintézményeket illetöleg.

UNGEWITTER F. G., Populäre Staatswissenschaft oder staatswissenschaftliches Handbuch. Halle, 1845.

STRUNE G. Grundzüge der Staatswissenschaft. I—IV. Mannheim, 1847—48.

c) Tudományos tartásu munkák.

RÉAL G. de, La Science du Gouvernement. I—VIII. Aix-la-Chapelle, 1751—1764. 4-edrét. — Német fordításban: SCHULIN J. P., die Staatskunst. I—VI. Frankfurt, 1761—1767.

Az első terjedelmesebb mü e tárgy fölött; tartalomdús s egyes részekben még most is használható.

VOSS Ch. D., Handbuch der allgemeinen Staatswissenschaften. I—VI. Lipcse, 1796—1802.

ZACHARIAE K. S. Vierzig Bücher vom Staate. I—V. Stuttgart, 1820—1832; 2. kiad. (teljes átdolgozat). I—VII. Heidelberg, 1839—1843.

Különös berendezés; sürün sophistika s játék; de ismeretekben s gondolatokban felette dús; nagybecsü a szakavatottra nézve.

ROTTEK KÁROLY, Lehrbuch des Vernunftsrechts und der Staatswissenschaften. I—IV. Stuttgart, 1829—1835.

Terjedelmére nézve részben sok, részben kevés; iránya egyoldalu; de értelmes, a czélt szem előtt tartó s szilárd akaratú.

ECKENTHAL D. G. allgemeine Staatslehre. I—III. Neustadt, 1833—1835.

SCHMIDTHENNER F. Zwölf Bücher vom Staate, oder systematische Encyklopaedie der Staatswissenschaften. I. s III. köt. Giessen, 1839—1843.

Befejezetlen; nem a dologhoz tartozó tudományossággal; alapos s értelmes.

EISENHART H., Philosophie des Staates oder allgemeine Socialtheorie. I. II. Lipcse, 1843—44.

2. *Szervesen tárgyaló munkák.*

RÖSSLING J. C. H., Die Wissenschaft von dem einzig richtigen Staatszwecke. Erlangen, 1811.

LIPS A., Die Staatswissenschaftslehre oder Encyklopaedie und Methodologie der Staatswissenschaften. Lipcse s Erlangen, 1813.

Fritof A., La science du publiciste. I—XI. Paris, 1821—23.

Egészen fonák.

Hagen K. H. Von der Staatslehre u. von der Vorbereitung zum Staatsdienste. Königsberg, 1839.

Ahrens H. Die organische Staatslehre. I. Bécs, 1850.

Még befejezetlen; fontos nevezetesen a társadalom tanát illetőleg.

Stein L. System der Staatswissenschaft. I. II. Stuttgart s Tübingen, 1852—57.

Befejezetlen, de alig keresztülvihető sikeresen az érthetlen skolastika miatt.

Morgenstern L. Mensch, Volksleben und Staat im natürlichen Zusammenhange. I. II. Lipcse, 1855.

Szellem- s ismeretdús.

II. Betürendi encyklopaediák.

Rotteck s Welker, Staatslexikon oder Encyklopaedie der Staatswissenschaften. 1. kiad. I—XV. s függ. I—IV. Altona, 1834—1845; 2. kiad. I—XII. 1845—1848; 3. kiad. Lipcse, 1857.

Ugyan aránytalan, de egyes igen jeles szakaszszal; inkább az életnek mint a tudománynak szánva. A harmadik kiadás még nincs befejezve.

Dictionnaire politique: Encyclopédie du langage et de la science politique. Avec une introduction de Garnier Pagé. Publ. par E. *Duclerc* et *Pagnerre*. 2-de éd. Paris, 1843.

Tudományos szempontból jelentéktelen; tulzóan szabadelvü iránynyal.

Political Dictionary, forming a work of universal reference, both. constitutional and legal. I. II. London, 1845—46.

Értelmes s használható, nevezetesen angol intézményeket s nézeteket illetőleg.

Hermann vom Busche, Populäres Staatslexicon. Stuttgart, 1852.

Bluntschli s Brater, Deutsches Staatswörterbuch. I—IV. Stuttgart s Lipcse, 1856.

Komoly, tudományos szellemben s megfelelő alakban; mérsékelt-szabadelvü iránynyal. Még nincs befejezve.

WAGENER H. Staats- und Gesellschaftslexikon. Berlin, 1858.

A reactionarius párt szellemében.

Ezenfölül a nagy *Krünitz*-féle gazdászati encyklopaediában, a *Weiske*-féle Rechtslexikonban, ugyancsak Brockhaus Conversations-Lexiconjában, nem különben franczia s északamerikai utánzataiban számos, reszben igen jeles értekezés talált helyet az államtudományok köréből *(a)*.

(a) Az államtudományi encyklopaediák tüzetesebb birálatát s részletesebb felsorolását l. MOHL, Geschichte und Literatur der St. W. I. köt. 113—163. l. — A magyar művek irodalmát l. PAULER jog s államtud. encyklopaediájában, mely műre elég legyen ez ízben egyszer mindenkorra utalnunk.

I.

DOGMATIKUS ÁLLAMTUDOMÁNYOK.

I.

Átalános államtan.

11. §.

1. Az állam fogalma s czélja.

A különböző emberi életkörök fejtegetéséből (l. fenn, 1—7 §§.) az állam jelentösége s czélja átalán kiviláglott. Szabatos fogalmát a következöen kell meghatároznunk.

Az állam ama intézmények maradandó egységes létszeressége, melyeknek, egy összakarattól vezetve valamint fenntartva s keresztülvive egy összérőtől, azon feladatuk van, hogy egy bizonyos s térileg elzárt nép valamennyi megengedett életczéljait, és pedig az egyéntől a társadalomig, elömozdítsák (a).

Az állam eme felfogása, magyarázata s igazolása a következö megjegyzésekből foly.

Az államnak *maradandó* intézménynek kell lenni, mert életczélok forognak fenn s ótalom s segély elérésökre szükséges, a míg egyátalán emberek léteznek. Az állami intézmény szüksége azért soha sincs teljesen kielégítve, hanem ellenkezöleg pillanatonként megujúl. Pusztán mulékony intézetek ennélfogva mindenképen elégedetlenek volnának; s ha valaha állam megszünik, nyomban egy másiknak kell helyébe lépni, ha nem akarjuk, hogy nagyszámú emberi viszonyok a legnagyobb zavarba s inségbe kerüljenek. Ennyiben örökösnek is nevezhetni az államot, noha concret egyes jelenkezése változásnak van alávetve, s pedig nemcsak ténylegesen s esetesen, hanem fogalmánál s jogosultságánál fogva is, a népek különböző míveltségi fokozatai az állam más-más alakját s tételményét igénylik.

Az államnak továbbá *egységes* létszerességnek is kell lennie, részint a rend, biztosság s arányosság külsö okai értelmében, részint benső szükségnél fogva, hogy az egyes emberi

törekvések szétszaggatottsága s egyoldalúsága egy magasabb egészszé egyesüljenek. A mint az egyén egyes erői s törekvései a személyiségben szerves egészszé tömbülnek: ugy az egyes nép különböző erői s irányai az állami létszerességben *(b)*.

Az állami létszeresség tartalma s részei megjelölésére szükséges vala, a legszélesebb szót választani, mert a miket meg akarunk jelölni, alakra s rendeltetésre nézve felette különbözök. Minélfogva *intézményeknek* kellett mondanunk, s nem törvényeknek, jogszabványoknak stb. Az utóbbiak mindenesetre alkatrészei az államnak; de nem egyedül ök azok.

Hogy az állam egységes egész legyen, *összerőtől* kell vezéreltetnie s alkalmaztatnia, mert különben az egyes cselekvények s részek között ellentmondás jelenkeznék s zavar támadna. De evvel nincs az mondva, hogy az államtevékenység vezérletét csak is valamennyi részvevő akaratának megegyezése teszi lehetségessé. Bárhol tekintessék valamely akarat az állam vezetésére jogosultnak s képesnek, vagy bárhol jelenkeznék ily erő a részvevők átellenében az ellenmondásnak még lehetőségét is kizárva: ott fennforog *összakarat*. Igy péld. az isteni akarat leszen az összakarat, ha valamely nép hisz egy közvetlen állami gondviselést; ugyanigy egy vagy több hatalmas akarata, melynek belső tiszteletből vagy akár csak félelemből nem mernek ellentmondani: de mindenesetre átalános szavazás által is lehet az összakaratot képezni. A lényeges az, hogy az állam ellenmondástalan legfelsöbb akarat által egységben összetartassék s alkalmaztassék.

Az összerő szükséges az államban, mert csak az egyes erők összetétele által lehet ama hatalmat képezni, mely az emberi életczéloktól elzáró külső gátakat elhárítja, a mivel az egyesek ereje nem bír. Azon felül meggondolandó, hogy az állam valamennyi részvevői nem gondolkodnak s cselekednek mindenkor észszerüen s hogy nem ritkán, pusztán értelmi okok nem elegendök, hogy az állam átalán tölök is akart czélja s a keresztülvitelökre szükséges eszközei elismertessenek. Az államra tehát gyakran azon szomoru kötelesség háromlik a logikailag szükségest kierőszakolni. Mivel azonban az ily államellenes eljárás terjedelme igen nagy lehet, az állam pedig csakhamar megszünnék, mihelyt akarata nem volna a legfelsöbb: ugy a rendelkezése alá bocsátott hatalomnak olyannak kell lenni, hogy minden körülmény között tulsulya legyen. De ezt épen csak az összerő által érhetni el.

Hogy az államtól elömozdítandó életczélok *megengedettek* tartoznak lenni, azt nem kell külön bizonyítani. Tiltott feladatokra irányuló intézmény, maga is tiltott volna. De hogy mi van megengedve, azt nem lehet átalán, hanem csak az egyes államban s esetben meghatározni. Itt természetesen azon nézetből indultunk ki, hogy *több s különböző életczélok gondolhatók;* de e feltevésnek teljes jogosultsága van. Az emberi természet oly dúsan van szellemi s testi erökkel megáldva s azok különös érvényesítése s betöltése oly annyira az egyes akaratára van bízva, vagy függ inkább oly határozottan a nép összes fejlödési fokától: hogy bizonyára nem egy egyes határozott életczél szabatott valamennyi idök s népek számára. Tehát nem is lehet csak egyet felvennünk az állam fogalmába. De evvel természetesen nem azt akartuk mondani, hogy valamennyi különböző életczél egyjelentöségü s egyenlö magasságú. Hanem ellenkezöleg el kell ismernünk, hogy némelyek közülök csak alantfoku míveltségen álló népeket elégítenek ki, mások pedig az átalános szellemi haladással fejlödnek s gyarapodnak. E nézet veleje tehát az, hogy mind az, a mi következetesen fejlödött az emberi természetből, jogosult is. Mindenesetre sürün azt tartják, hogy az összhangzó fejlödés elömozdítása az egyedüli helyes államczél; ez azonban hibás vélelem. Az összes léteg összhangzó fejlödése mindenesetre az emberi sajátosság legmagasabb életczélja s eszménye; azonban nemcsak elérése ezen állapotoknak, hanem felfogása is, csak magasabb míveltség feltétele alatt lehetséges. Kevésbbé dúsan felszerelt emberek s kevésbbé kifejlödött összes népek egyes eröik kimívelésével is beelégedhetnek. Magasabbra nem levén képesek, nem is állhat feladatukban s kötelességökben. De nagyobb vagy kisebb számú egyes s alárendelt erök kezelése nemcsak tökéletlen megfejtése az összhangzás feladatának, hanem fajilag is különböző valami. Minélfogva az állam feladata meghatározásában nemcsak ama legfelsöbb s legalsóbb fokot szabad szem elött tartani, mert a többi természetes állapot elérése ép oly önálló s jogosult. Ha egész nép az összhangzó mívelödés czélját tüzheti maga elé, ugy ez annál üdvösebb reá nézve, és államának is ily kivánatos állapotnak kell megfelelni; de azért a többi állapotok koránsem szünnek meg, minélfogva azokért is kell gondoskodni *(c)*. Hogy a népek czéljainak eme különbségéből a különféle fajú államok keletkeznek, azt alant (14. §.) fogjuk megmutatni; de bármily feladatot tüz is maga elé az egyes faj, minden esetre állam marad. Az államfogalom korlátozása

egyes, a szemlélőnek talán különösen kedves czéljára, ennélfogva logikai hiba, mely azonfölül sokszerü s nagy igaztalanságok forrása.

Nép alatt itt csak az egységesen s térileg együtt lakozó s egyéb hasonló összetódulásoktól különböző embertömeget értünk; de nem olyszerü egységet, mely minden idegen törzs összekeverését kizárja, s másrészt valamennyi ugyanazon nemzetiséghez tartozókat felkarolja. Valamely állam lakóssága hason származásának ugyan nevezetes politikai előnyei vannak; de az államfogalomnak nem *szükséges* feltétele, a mint ez a tapasztalásból is kiviláglik. (V. ö. különben alant a 16. §.)

Hogy az állam fogalmához külön *vidék* is tartozik, az nem szenved kétséget, mert feladatai' s eszközei' kiterjedési határainak meg kell szabva lenni s gátoltalan hatályának azok között biztosítva; azonban az imént adott határozmány után, hogy mi értendő államilag nép alatt, felesleges volna a térbeli alapot másod ízben is külön felemlíteni.

Hogy az állam feladatához tartozik *valamennyi életkör* előmozdítása, melyek népességében tényleg előfordulnak, tehát czélját képezik, az abból is eléggé kitünik, hogy valamennyiök segélyre szorulnak. Mindenesetre igen különböző terjedelmüek az állam tételményei, a szerint a mint az egyes természetes körök' sajátos ereje nagyobb vagy kisebb s a fejlődés ama foka szerint, melyre a mívelődés eme köröket emelte; de még a legnagyobb társadalmi körök s a legmagasabb míveltségi állapotok sem nélkülözhetik teljesen *(d)*. Jelentékeny elszegényedés fogott helyt a tudományban s sokszerü mulasztás s fonákság az életben az által, hogy soká, és pedig nem csak az észjogi oskola által, hanem a közönséges tudalomban is, csak az egyes személyiség s czéljai hozattak összeköttetésbe az állammal; s számos tulzott követelmény s ellenségeskedés nem háborgatta volna az ujabb korban az államot, ha mindenkor elismertetett volna, hogy a társadalomnak, bár minő állapotban legyen, mindíg van igénye az állam irányában *(e)*.

Végre csak *előmozdítása*, nem pedig teljes átvétele a népek életczéljainak az állam dolga. Lehetséges ugyan, hogy az állam részvevöitől tökéletesen eltekintve helyettök él s működik. Bizonyságai ennek a klassikus ókor államai s némely theokratia. Azonban ez nem áll mindenkor; s illik, hogy ne is legyen ugy. Az állam ily terjedt tevékenysége részint szük korlátok közé szorítja az egyes személyiséget s összes létét e földön; részint az állam is igen nehezen érheti el ama eszközö-

ket, melyeket az egyesek önelhatározása ilyszerü pótolása igényelne.

(a) Alig szorul komolyabb védelemre, hogy az államfogalom meghatározásában *határozott* s *általános* czélja hallgatagul feltételeztetik. Amazt ugyan az állam észjogi felfogása védői — igy péld. *Müller* Elemente der Staatskunst, I. k. 27. l. — vagy egyenesen tagadják, vagy — mint *Schleiermacher*, System der Sittenlehre 274. l. — legalább hallgatagul mellőzik; az utóbbit *Haller* — Restauration der Staatswissenschaften — támadta meg: azonban a hibás eljárás felől könnyen kiki meggyőződhetik. — Hogy az észjogi oskola az államot, mint szerves egészet nemtekinti sokoldalu s dus fejlődésében közös középponttal s czéllal, hanem a világrend természetszerü alkatában az élő lényekhez hasonló természettel, már fenn a 6. §. *(c)* jegyzetében előadatott, a mikor ezen nézetet meg is czáfoltuk. S valóban az ily nézet játékszerüsége legvilágosabban itt mutatkozik, midőn, magában véve következetesen, nem ismer el sajátos állami czélt, minélfogva az állam cselekvősége s tételeményei sajátos szabályai s megitélése helyreállitására minden alap hiján van. Ha tehát nevezetesen *Müller* azt állítja, hogy az állam oly kevéssé létezik az egyes ember, mint az utóbbi az állam kedveért, hanem mindkettő osztatlan közösségben egy isteni gondolat kifejezése, valamint a csiga nem a csigaház s az utóbbi nem a csiga kedveért létezik, hanem ketten együtt egy élet alakjai: ugy csakugyan fisikai természetalkatoknál, melyek együtt képeznek egy egészet, nem forog fenn az eszköz s czél viszonya; de más szint ölt a dolog, ha emberek s egy értök alkotott intézmény kerül szóba. Itt egyenesen méltatlan s izetlen, mindkettejök hasonjelentőségéről szólani; s az ész elutasíthatlan követelménye, hogy minden intézménynek legyen czélja, legyen czélja embereket illetőleg, ha emberi erő képezi s kezeli. — Ha pedig *Schleiermacher* az i. h. az állam fogalmát egyedül a hatóság s alattvaló bármiként kidomborodó viszonya ellentétében látja, anélkül, hogy e viszonynak valamely rendeltetést tulajdonítana: ugy ez — a mint czéloztatott — feltüntetheti ugyan a természetszerü törzs s a tudatosan rendezett közügy különbségét, azonban mégis csak az emberi egyesületek ezen további fejlődési foka külső alakjáról tett említést. A hatóságnak azonban parancsoló jogát szükségképen észszerü alapra kell fektetnie, s az alattvalókat engedelmességre elégséges okoknak kell serkenteni. Bizonyos czél nélküli parancs nyers önkény, ha nem őrültség; a czél nélküli engedelmesség a személyiség s az erkölcsi kötelesség teljes megtagadása. — *Haller* az állam keletkezését egyes szerződések tömbéből fejti ki, melyekben kinek-kinek sajátos czéljai vannak. Elnézve attól, hogy ez a felfogás legfelebb *Haller* patrimoniális államára illik, s már a maga papi államára s szabad községeire nem: ugy egyátalán teljesen önkényes felvétel, hogy az államczélt illetőleg a felfogások ténylegesen szétfutnak vagy szétágazniok kell. A tapasztalat ellenkezőleg azt mutatja hogy nevezetes egyesség uralkodhatik, a mi fel is fogható, mert eme követelmény az összes míveltségi állapotokból foly. Meglehet, hogy nem valamennyien lesznek az államczél

egyenlően világos tudatában vagy talán nem is adhatnak oskolai fogalomhatározmányt az államról: evvel még mindíg igen jól összefér az átalános megegyezés a fölött, hogy mit kelljen az államtól követelni. Még a magánszerződések tömbéből álló patrimonialis államban is lehetetlen a czélok tökéletes szétfutása, s annak alapját is közös czélok képezik, nevezetesen kölcsönös ótalom s gazdászati előny.

(b) Különös nyomatékkal emeli ki — noha másképen állapítva meg mint e helyt történt — az egység szükségét az államban: Rössler, System der Staatslehre. Lipcse, 1857.

(c) Az emberi életczélok különböző lehetőségéről l. nevezetesen: Welker, Letzte Gründe von Recht, Staat und Strafe. Giessen, 1813. — Duden, Ueber die wesentlichen Verschiedenheiten der Staaten und die Strebungen der menschlichen Natur. Köln, 1822. — Vollgraff, Die Systeme der praktischen Politik. Giessen, 1828. Az utóbbi különösen túlozva.

(d) V. ö. Dupont-White, L'individu et l'état. Éd. 2. Par., 1858.

(e) Félszeg gondolkodás bizonyítékaul szolgálhat, ha az államot bajnak nyilvánítják — igy Zachariae, — vagy ha az államhiányt, anarchiát, végczélnak tűzik — mint Proudhon. Hogy az állam az egyén önkényét korlátolja, tökéletesen igaz; de ha ezen korlátozás csak az észszerűtlen s a társadalmat veszélyeztető önkény ellen irányul, akkor távolról sem baj, hanem ellenkezőleg üdvös áldás. Nem tekinthetik továbbá panaszosnak, hogy szünetlenül készen kell oly erőt tartani, mely a szükséges korlátozást keresztülvigye, miután mulhatatlanul szükséges a czél elérésére. De a ki a czélt akarja, annak észszerűen az eszközöket is kell akarnia. A mi pedig Proudhon kívánságát illeti, ugy az állam a felette gyenge egyéni erő kiegészítése s az értelmetlenség ellen ótalom. Angyalok együttlakása tehát talán nélkülözhetné, sohasem embereké. De evvel igen is összefér, hogy az államhatalom gyengébb lehet, ha a nép képessé lett nagyobb számu ügyeket maga elvégezni. V. ö. *Roessler*, allgem. Staatslehre, 363. l.

12. §.

2. Egyéb felfogások rostálása.

Részint szándékos hibák, részint ama kívánság, hogy bizonyos gyakorlati tantételeket már az állam fogalmára lehessen alapítani, számos eltérő fogalommeghatározásokat keletkeztettek az államról. Az említésreméltóbbak helytelensége legalább saját nézetünk negativ szilárdítására vezetend s megóv bennünket átható hibáktól *(a)*.

Ily helytelen fogalommeghatározások öt faját lehet megkülönböztetni, melyek mindegyike több — kifejezésben vagy mellékvonatkozásokban jelenkező — alnemet zár magába.

I. Az állam összes tagjai' átalános boldogságára rendelt emberek társasága legyen. (Baco; Thomasius; Bentham.) —

Eme látszólag felette jóakaró s a legjobb következményekre vezető felfogás nem állja ki több oknál fogva a közelebbi vizsgálatot. — Mindenekelőtt homályos. Ugyanis kétséges, hogy alanyi vagy tárgyilagos boldogság értetik; azaz a tényleges átalános megelégedettség állapota, vagy oly körülményállás, melylyel kinek-kinek meg kellene elégednie. Hogy e két állapot nem szükségkép ugyanaz, mindenki átlátja; minélfogva még a szóhangzás szerint is bizonytalan, hogy mi mondatott az állam létegéről. — Másodszor pedig helytelen az alternativa mind két tagja. Ha ugyanis a boldogság alatt alanyi jólétet értenek, ugy az államtagok egyéni érzületében s gondolkodásában rejlik. Az emberek ismerete szerint azonban lehetetlenség, valamennyi egyes egyéneket ugyanazon eljárás által elégedettekké tenni. Azonkivül épenséggel nem tudjuk bizonyosan, hogy az állam lehetséges intézkedései a megelégedettség ily érzetét felkelthetik-e; sőt még azt se, hogy valamely állapot észszerűsége létrehozza-e minden körülmény között ezt a hatályt. E tekintetben tehát lehetetlen feladatot rónak az államra. Ha pedig a boldogságot tárgyilagos értelemben veszik, ugy mindenek előtt azon kérdésre kellene feleletet adni, hogy melyik az az állapot, melylyel mindenki megelégedett tartozik lenni. De ez nem történik; igy tehát mi sincs mondva az állam létegéről s feladatáról. — Harmadszor hamis felfogás uralkodik az ember jogosultságára nézve földi életét illetőleg. Az ember ugyanis e létében kétségtelenül határozott feladatokat tartozik megoldani; s minden esetre joga van a szükséges eszközök megszerzésére. Már pedig a feladatok s eszközök között a boldogság az ember sem szellemi, sem testi tulajdonságaiból, és ép oly kevéssé valószinü jövendő rendeltetéséből nem mutatható fel. Ha tehát az életfeladatok elérése s az arra szolgáló eszközök birtoka az egyest boldoggá teszi; ugy ez kellemes véletlen, melyet nem kell visszautasítani; de nem általa tölti be életczélját s nem érte adatnak neki a szükséges eszközök, tehát többi között az állam. Az életfeladat mindig az marad, akár boldoggá tegyen a feléje való törekvés, akár nem. — Negyedszer végre azért felette veszélyes a szóban forgó fogalommeghatározás, mert az átalános boldogság helyreállítása törekvése vagy ürügye alatt nyitott kaput tár a személyiség teljes elnyomásának s mindennemü kényuralomnak *(b)*.

II. Az állam jogintézetnek tekintetik. — Eme fogalommeghatározás, bármeddig volt is legyen uralkodó, nem hat a dolog létegébe s felette szük. Kétségtelenül feladata az állam-

nak a jogot, a mennyiben ótalmára szorul, megvédni; azt is készségesen megengedjük, hogy a jogótalom az emberi együttlét első s elengedhetlen feltétele: de evvel még nincs az mondva, hogy eme feladat kiemelése a dolog sajátságos magvát érinti, sem az, hogy az államnak különben nincs egyéb teljesítendő feladata. Első tekintetben ugyanis megjegyzendő, hogy a jogótalom nem kivántatik önmagáért, valamint a jognak egyátalán nem önmagában van becse, hanem csak mint egyéb kivánatos s szükséges állapotok feltétele *(c)*. Hogy az állam sajátos létegére akadjunk, mélyebbre kell hatolnunk s fennállása utolsó okát feltüntetnünk; de ez nem jogrend teremtése, mely maga is csak eszköz, hanem az emberi czélok elömozdítása. A mi pedig a fogalom szük voltát illeti, ugy e kettő világos. Elöször, hogy tényleg nemcsak egyes példái, hanem nagy nemei léteznek oly államoknak, melyeknek tartalma s iránya a puszta jogrendben — már első tekintetre — nem talál befejezést. Igy péld. a theokratia, a klasszikai ókor állama, mely a népélet átalános egységét eszközölte stb. A kérdéses fogalommeghatározás tehát az általa felkarolandó állapotok nagy részét kizárja. Azután pedig minden államban, bárminő legyen is különben, több szolgáltatandó, mint puszta jogótalom. Minden pillanat a mindennapi életben mutatja, hogy sok oly viszonyban kérnek s adnak sokszerü ótalmat s gyámolítást, melyeknél szó sincs a jogról. Igy péld. a természeterök káros behatásai elöli megótalmazás, a közlekedés könnyitése, az összes szellemi mivelödés elömozdítása stb. A jognak legtökéletesebb, emberektöl el sem érhető helyreállítása sem felelne meg valamely nép tényleg létező szükségleteinek. A nép egyik mivelödési fokán sem vétetnének számba azon okok, melyek az együttlét egységes létszerességét szükségessé teszik *(d)*.

III. Az állam oly „társaságnak mondatik, melynek feladata az emberiségi czél helyreállítása. — Habár bizonyos, hogy az állam egyike azon eszközöknek, emberi életczélok elérését elömozdítani, ugy még sem szabad eme átalános szolgálattételnek korlátolt értelmet adni, hogy csak egy egyes, határozott czél tüzetett s engedtetett az embereknek, mely tehát egyedüli jogosult feladata az államnak; s ép oly kevéssé helyes, az államra tolni az emberi czélok közvetlen s sajátos elérését. — Az első felvétel félszegségét már fentebb (2. s 11. §§.) megmutattuk. Bármiképen határoztatnék is azért meg az az *egy* emberiségi czél, mindig csak részleg volna igaz, a többi állapotokat illetöleg pedig igaztalanság követtetnék el, vagy lehetet-

lenség követeltetnék. S ezen mit sem változtat, hogy a czél lehetőleg magasra s messzire tüzetik, vagy hogy valamennyi erők összhangzó kimívelésében találjuk. Kevésbbé mívelt népeknek is van joguk létezni s intézményeiket azon czélokhoz mérni, melyek míveltségi fokukkal összhangzásban vannak s abból folynak. Oly életfeladat reájok erőszakolása, melyet csak történetök további fejleményökben s talán csak igen későn foghatnak fel s leszen tehát számokra lehetséges, most még elérhetlen s észszerütlen volna, s azonfölül tényleg létező szükségletek meg nem engedett rövidségére történnék. Az állam ilyszerü felfogása valóságos prokrustes-ágy. — Az államra pedig közvetlenül valamely életczél elérését tolni, bárminő legyen is különben, annyit jelent, mint az egyes ember, tehát az összes nép életfeladatát s jogosultságát mellözni. Az embernek jogában s kötelességében áll, hogy életét önmaga élje, tehát czéljait is önmaga elérni törekedjék. Csak ott, hol erői cserben hagyják, nézzen segély után, többi között az államé után. De ha az állam maga veszi kizárólag eme czélok üzését kezébe, a viszony teljességgel megfordíttatik. Azonfölül az állam ilyszerü mindent elnyelő s tolakodó tevékenysége a polgárt saját eszköze eszközévé teszi s ekképen észszerütlen viszonyt keletkeztet, az állam cselekvőségében eszközökre szorulván, melyeket pedig csak tagjaitól nyerhet.

IV. Az államot továbbá az átalános istenbirodalom földi, mindenesetre tökéletlen képmásának mondják; feladatául pedig tüzik, az utóbbit telhetőleg megközelíteni. (Schlegel; de Maistre; Stahl.) — A kizárólag vallásos életfeladat jogosult feladat; azonban nem az egyedül lehetséges s észszerü, minélfogva nem is az egyedül jogosult. Nemcsak hogy az ember többi szellemi tulajdonságait s szükségleteit tekintetbe vevő élet egyátalán, s talán még magasabb fokban meg van engedve, mint az egyoldalu vallásos; hanem szemrehányásul sem szolgálhat valamely népnek, ha mívelődési foka s a külső viszonyok nyomása folytán kiválólag az anyagi életfeladatokra tereli figyelmét. Ha tehát meg nem vonhatjuk valamely kizárólag vallásos irányu népnek jogát, életét ahoz képest rendezni s ennek folytán az államot is következetesen alapítani: ugy abból még nem következik, hogy egyéb népeknek is, vagy ugyanazon népnek más időben, hason életnézeteinek s államintézményeinek kell lenni. A theokratia bizonyos körülmények között tökéletesen védhető, söt szükséges államintézmény; azonban nem az egyedül gondolható s tényleg létező. Az ily fogalom-

meghatározás tehát logikailag szük s gyakorlatilag felette veszélyes. Ha pedig, a mint eme tan hívei rendszerint, ha nem is mindíg, szokták, a vallásos életfelfogást kizárólag egy bizonyos dogmára alapítják, ugy az által vagy az államfogalom eltorzításig menő összeszorítása keletkezik, vagy átalános hiterőszak következik *(f)*.

V. Ha pedig végre az állam czélját az élet erkölcsi egysége helyreállításában, az erkölcstörvény uralmában látják (Aristoteles, Hegel, Roessler): ugy ebben csak negativ igazság talált kifejezést. Kétségkivül ne kövessen s nem szabad az embernek, tehát a nép létszerezett egységének sem erkölcstelen czélokat követni s erkölcstelen eszközöket alkalmazni; de evvel még nincs egy bizonyos, az állam által elérendő feladat adva. Hogy mi legyen tisztán észszerű, tehát erkölcsös is, e fölött a nézetek az egyesek s egész népességek különböző művelődési foka szerint igen szétágazók, s pedig mind tárgyára, mind terjedelmére nézve. Nyilvánvalóan meg kell a létszeres együttlét tárgyilagos feladatainak is határozva lenni, ha az állam fogalmának tartalmat s cselekvőségének határozott, megitélhető czélt akarunk tüzni. Ha pedig ez történik ugy csakhamar szét fognak ágazni a követelmények az alanyi felfogás s a külső viszonyok szerint; s azért mi sem marad hátra, mint — a fentebbi 11. §. felállított fogalommeghatározás szerint — valamennyi nem észszerütlen életczélok előmozdítását feladatul tüzni. Ha pedig csak egy egyes tételes állapot ismertetnék el kizárólag erkölcsösnek, ennélfogva megengedettnek, ebből ugyanazon igazolhatlan korlátolás támadna, minőt a kizárólagos vallásos hit keletkeztet. A világi bölcselet eltörpítő s igaztalan kényszere ép oly türhetetlen, mint a vallásbeli dogmáé. Azt sem szabad szem elül téveszteni, hogy nagyszámú, teljességgel nem észszerütlen életczélok semminemü összeköttetésben nem állnak az erkölcsiséggel, — igy névleg valamennyi fáradozás a természeteröket meghódítani — s mégis kétségkivül tárgyai az állami gondoskodásnak. Vagy meg kellene e tekintetben meg nem engedett s igaztalan módon az államfeladatok körét szorítani, vagy belevonásukat mesterkélt úton eszközölni. Amazt gyakorlatilag, az utóbbit tudományilag nem lehet megengedni.

Nem lesz még felesleges az államfogalom meghatározásában elkövetett oly hibákat is feltüntetni, melyek ugyan csak egyes jelvényére vonatkoznak, tehát nem hatolnak a dolog

magváig, de jelentékeny tekintélyektől követtetvén el, messzeterjedő kártékony befolyást gyakorolhatnak.

Ide tartozik mindenek előtt, a már Grotiustól az állam fogalmába felvett határozmány, hogy *szabad* emberek társasága. Valamennyi államrészvevő személyes szabadsága mindenesetre szerencsés gyümölcse előrehaladottabb művelődésnek; de nem mulhatatlan feltétele a létszeres, egységes együttlétnek. A nép részszerü szolgasága mellett is gondolható még állam. Számtalan példa bizonyítja ezt minden világrészben s korban.

Igen gyakran s egész jogbölcseleti iskoláktól felvétetik a *szerződésszerű* alakítás s vezetés az állam fogalmába. Bár miképen álljon is az állam jogi keletkezése, s nevezetesen alapítása szerződés alapján: e kettő világos. Először, hogy a történet itt is a legtöbb esetben egyébre utal, a mi utját állja annak, hogy a fogalommeghatározást ugy foglaljuk, hogy a tényleg létező állapotok legtöbbjét ne karolja fel; másodszor, hogy elég észszerü alkalom kinálkozik oly összakarat képzésére, melyek eredetileg sem szerződésen nem alapulnak, sem szerződés alakjában nem jelenkeznek. Igy péld. az átalános erkölcsi alávetés egy természeti törzsfő alá, az igaznak hitt isteni akarat követése stb. Egyszóval: szerződés alapján talán keletkezhetik bizonyos esetben állam, de nem egyedüli s ennél fogva szükségképeni módja a keletkezésnek, tehát nem is lényeges alkatrésze a fogalomnak.

Ha a *függetlenség, souverenitás,* jele is felvétetik gyakran, ugy ez kettős tekintetben helytelen. Először azt mutatja a mindennapi tapasztalat, hogy léteznek politikai alakulások, melyek mindenképen megfelelnek az állami követelményeknek s gyakorolják jogait, de azért még sem egészen függetlenek egy kivüle álló hatalomtól. Ily alakulásoktól soha sem vonatott meg az állami megnevezés. Másodszor pedig ily határozmány felvétele által egyszer mindenkorra megsemmisülne annak lehetősége az előrehaladottabb művelődésü államokat egykoron egy magasabb összintézményben egybefoglalni, ha az utóbbi nem volna ismét állam, a mi nem egyátalán szükséges s mindíg nem is lehetséges.

Végre elejétől fogva meg nem engedendőnek látszik, hogy *Eisenhart* (Philosophie des Staats, I. k. 117. l.) az államot emberek „munkafelosztó“ (arbeitstheilig) egyesületének nevezi czéljaik elérésére. A munkafelosztás mindenesetre igen fontos alakja valamennyi emberi foglalatosságnak, és készségesen elismerhetjük, hogy minden némileg művelt államban nemcsak a lakós-

ság alkalmazza a munkafelosztás törvényeit a javak dusabb s jobb előállítására, hanem maga az állam is ezen elv szerint osztja fel s foglalkodtatja létszereit: azonban eme czélszerüségi szabvány távolról sem közelíti meg az állam létegét s semminemü felvilágosítást nem ad feladata s egyéb emberi egyesületektől való különbsége felöl. Itt is azon törekvés, hogy az élet bizonyos alakulását s nevezetesen különböző jogosult rendeit magára az állam legátalánosabb fogalmára lehessen alapítani, az utóbbi elferdítésére vezetett.

(a) A különböző államfogalmak átnézetét illetőleg l. nevezetesen: Raumer, Ueber die geschichtliche Entwickelung von Staat, Recht und Politik. Lipcse, 1826; II. kiad. 1831. — Murhard, Der Zweck des Staates. Göttingen, 1832. — Struve, Grundzüge der Staatswissenschaft, I. k. 1. l. — Roessler, Staatslehre. 283. l.

(b) Hogy mily eredményekhez vezet, ha az együttlét czéljául az átalános jólét vétetik tárgyilagos értelemben, mutatják nevezetesen a socialismus s communismus államtervei, valamint az ugynevezett állam-*regények* legtöbbje. Mind ezen veszedelmes, de igen szellemdús, kritikai részökre nézve jól megfigyelendő iratokban az ember létével s életviszonyaival kényök kedvök szerint bánnak. A személyiség s az egyes életczélok tiszteletéről, sőt még az erkölcsösség s illem legközönségesebb szabályai számbavételéről, a lélektani tapasztalat s az átalános nemzetgazdászat törvényei megfigyeléséről szó sem szokott lenni. A világjavítások oly gyökeresen kiirtanák a szabadságot, hogy soha fenyítő intézet korlátlanabb s szigorubb nyomást nem gyakorolhatna. L. Mohl, Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften. I. k. 65. l.

(c) Nehezen foghatni fel, miképen lehet *Hartenstein* — Grundbegriff der ethischen Wissenschaft, 519. l. — egy részt azon nézetben, hogy az állam fogalma azon nyugszik, hogy minden egyes egyén ótalmat keressen magánérdekei megvédésére a hatalomnál, minélfogva az állam első s legnyomósabb feltétele a jogrend; másrészt pedig, hogy a jog nem jelenkezik eszköz gyanánt egyéb czélok elérésére, hanem sajátos czélnak, melynek elérését az állam benső méltósága parancsolja. Itt nyilvános ellenmondás uralkodik. Ha az állam feladata ótalmat nyujtani harmadik személyek czéljaira s erre a jog első feltétel gyanánt szükséges, akkor nyilvánvalóan eszköz s nem czél. Valjon az állam s intézményei összessége, „a jog eszméjéhez" van-e kötve, vagy más szavakkal, hogy a jogrendnek az összes államra ki kell-e terjedve lenni, nem tesz e tekintetben különbséget.

(d) Az állam felfogása puszta jogintézmény gyanánt *Pufendorffal* veszi kezdetét, *Kanttól* soká ellenmondástalanul trónra emeltetett, s végre a szabadelvű német s franczia oskolában legfelsőbb kiképzését nyerte, de tudományilag végét is érte. Utóhangja még a jog- s rendőri állam különbsége fölötti meddő vitákban hallszik. — Mulatságos nézni, mint sürögnek forognak e nézet emberei, a fogalmakon s szavakon erő-

szakot követvén el, hogy az élet elutasíthatlan szélesebb követelményeinek szűk alapjokon megfelelelhessenek L. különösen péld.: Behr, Polizeiwissenschaftslehre. Würzburg, 1848. — Mit se változtat nyilvánvalóan a dolgon, ha az egyes viszonyok, melyekben a jog kezelendő volna, felsoroltatnak, mint péld. *Bitzer* — System des natürlichen Rechts. Stuttg. 1841. — tette. Mindennemü felsorolás által nem mellőzik a felette szűk felfogást. — Felette különös pedig, ha *Zachariae* — Vierzig Bücher vom Staate — különbséget akar tenni az állam gyakorlati s természetes czélja között; gyakorlatinak csak a jogótalmat ismeri el, mert a többi igen költséges volna, természetesnek pedig az átalános emberi míveltség előmozdítását. Nemcsak hogy a jogótalomra való szorítkozás a legköltségesebb volna, a mint a tapasztalat is mutatja, hogy az államok a magok s a nép pénzbeli érdekében egyebet is szolgáltatnak, hanem egyátalán helytelen, az állam természetesnek felismert czélját czélszerüségi okoknál fogva röviden cserben hagyni. Minden esetre az életben is szem előtt kell tartani; s ha nem is érhetni el az eszközök hiányosságánál fogva tökéletesen, ugy legalább a czélt soha sem szabad elhagyni, s elérésére minden kitelhetőt megtenni. — Megjegyzendő különben e tekintetben, hogy habár *Ahrens* is a jogeszme valósítását tűzi államczélnak, ő csak a szavak, nem az értelem szerint tartozik ide. Ama feladat alatt ugyanis átalán az emberi czélok elérésére szükséges valamennyi eszköz helyreállítását érti. De ez egész más valami s sokkal tágabb.

(e) Ama elméletek közül, melyek az államnak *átalános emberi czélt* tulajdonítanak, *Hegelé* különösen kiemelendő kifejtése nagyszerű sajátosságainál fogva. Hegel az állam czéljának, mert az észszerű emberi cselekvőségé, az erkölcstörvény valósítását mondja. Kifejtése a következő. Az ember viseletének három foka van: 1. A jog foka, azaz a másik külső becsülése tekintet nélkül az érzületre; 2. az erkölcsé (Moral), midőn az ember egyesegyedül érzületét követi; 3. az erkölcsösségé (Sittlichkeit), a tisztán külső s a tisztán belső közvetítéseé. Az erkölcsösségnek pedig ismét három egymásra következő körben kell mozogni. 1.a család; 2. a község, azaz több család öntudatlan egyesülete; 3. a polgári társadalom körében, hol az ellenkező érdekek könnyen kiengesztelődnek. Az erkölcsösség valósítása a társadalomban, tehát az észszerű akarat legmagasabb fokozódása az állam. — De itt elnézve az életkörök elősorolásában mutatkozó helytelenségtől, s elnézve továbbá azon lehetetlenségtől, az erkölcstörvényt teljes terjedelmében az állam külső eszközei által helyreállítani, csak egy fő ellenvetést említünk, mely valamennyi ily egyes emberiségi czélok államczéllá való avatását nem tűri meg. Hiszen csak kell ugyanis ama népállapotok számára is oly szerves együttlétnek léteznie, melyek még eme legfelsőbb államfeladatot nem foghatják fel. Nyilvánvaló tehát, hogy a fogalommeghatározás szűk.

(f) A keresztény vallás igazsága s a vallását parancsoló kötelezettség nem fog rövidséget szenvedni, ha az államczél felkutatásában egyéb tényleg létező életfeladatok is számba vétetnek. Lehetetlen ugyanis abból kiindulni, hogy valamennyi népek, mert nem vallják a

keresztény vallást s részben az idő szerint nem is vallhatták, *nem* képeznek egyátalán államot, vagy csak céltalan s értelmetlen államot. Ha tehát csakugyan a keresztény világnézet a legutolsó s legmagasabb mívelődési fok; ha továbbá — a mit különben itt nem tárgyalunk s meg nem engedünk — épen Stahl felfogása tárja fel kizárólag a kereszténység igazságát: ugy ebből csak az következik, hogy az e hitet követő népeknek megfelelő államczéljok van; de semmiképen sem, hogy más mívelődésű népeknek nem áll jogukban szinte bírni állammal, melyet szükségleteik szerint határozhatnak el. Csak ha egyszer keresztények, lép életbe az akkor alkalmas életfeladat. De az államfogalom tudományos meghatározása magába tartozik zárni az állam valamennyi logikailag lehetséges fajait. Egy szóval, a keresztény theokratia már akár következetesen, akár következetlenül fejlesztetnék is, sem a kizárólag gondolható, sem a kizárólag létező államfaj; faji fogalma tehát nem mérvadó a többi államokra nézve.

13. §.

3. Az állam keletkezéséről.

A történet mutatja, hogy a sok, valaha jelenkezett állam igen különböző úton keletkezett. Némelyek lassúan, majdnem észrevétlenül fejlödtek kisebb törzsekből s földesúri jószágokból; másokat vallásalapítók rendeztek; ismét másoknál valamely hatalmas személyiség szolgált a jegeczedés középpontja gyanánt; igen sokan hódítások vagy egyéb nyilt erőszak folytán alakultak; egyesek tagadhatlanul szerződések alapján.

Mindenekelött azon kérdésre kell felelnünk, valjon a tényleges keletkezés eme különbségének jelentősége van-e az államok életére s hatályára nézve, nevezetesen változást szenved-e joglétök átalán és cselekedeteik jogszerüsége különösen?

Semmi esetre sem függ ugyan valamely emberi állapot létege s hatálya a részvevőket illetöleg minden tekintetben keletkezése jogi alakjától. Valamely viszony oly úton léphet életbe, melyet a jog szempontjából nem lehetne védelmezni s mégis sok jót eredményezhet; s megfordítva az is lehetséges, hogy valamely intézmény vagy egyéb emberi állapot keletkezése ellen jogilag mit sem lehet elöhozni, s hogy azok mégis eltévesztik czéljokat vagy legalább panaszra szolgáltatnak alkalmat. Azonban mégis mindig igaz marad, hogy mind a jogilag meg nem támadható tartam, mind az egyes cselekedetek törvényessége jogos eredettöl van feltételezve, mert a minek egyátalán nincs joga létezni, a további tartam jogát nem

veheti igénybe, s hogy a ki nem jogilag létezik, jogi hatályokat sem szülhet. Minél fogva még az üdvös állapotot is veszélyes úton kérdésbe vonja a keletkezés eredeti hibája, melyet csak igen kedvező egyéb tulajdonságok által lehet megengesztelni. Ama kérdés is, hogy miképen lehet fennálló állapotot érvényesen megváltoztatni, sok tekintetben a keletkezés nemével függ egybe, mert gyengébb jog által, mint mely az eredeti állapotot létrehozta, nem szenvedhet érvényes változást.

Ugyanez áll az államban; s azért valóban keletkezésének elegendő jogalapja' kérdése nagy jelentőségü. Tételményei tartalma alapítása módja által nincs szükségképen feltételezve; nem is kivántatik továbbá állapota pusztán jogi szilárdsága: azonban mivel az emberi viszonyok biztosságára nézve nagy becsü, hogy a fennálló államintézmények létele ne kerüljön egyhamar kérdésbe; se az egyes cselekvények érvényét már átalános okoknál fogva megtámadni ne lehessen; s mivel a szükségesnek talált javítás sérthetlensége felette nagybecsü: az állam jogi keletkezését szabályozó elveket mindenesetre lehetőleg fel kell derítenünk s meghatároznunk.

A nagy nézetkülönbség e tekintetben *(a)* főleg a kérdések megkülönböztetése s biztos állása hiányából keletkezik. Ugyanis nyilvánvaló, hogy a következő három kérdés állítandó elkülönítve fel s veendő tárgyalás alá: 1. Egyátalán meg van-e az államok létele jogilag engedve? — 2. Ha ez áll, elégségesek-e a keletkezés s fennállás átalános jogosultsága az államalapítás valamennyi tényleges esetére; vagy pedig minden concret esetben közelebbi jogi feltételek s követelmények teljesítendők? — 3. Mely jogilag megtámadhatlan alapítási nemek léteznek?

1. A mi az átalános kérdést illeti, arra kétségtelenül s feltétlenül igennel kell felelni. Miután az ember csak az államban biztosíthatja élete különböző köreit s érheti el czéljait, ugy az ily összeköttetések léte minden körülmény között, minden korban s minden nép között meg van engedve. Az átalános elégséges ok, mely minden ügyzet jogi érvényéhez szükséges, teljesen kielégítő mértékben létezik. Hogy tehát egyátalán alapíttatnak és léteznek államok, nem lehet jogi megtámadásnak kitéve.

2. De evvel természetesen nincs az mondva, hogy az államalakítások átalános megengedése folytán jogilag közömbösek ama utak s módok, melyeken az egyes államok életbe lépnek, vagy hogy keletkezésök nincsen további feltételeknek alávetve. Bármi megengedett, söt szükséges legyen is átalán valamely

viszony, ugy egyes esetekben a létesüléskor oly alaki vagy tárgyi hibákat követhetni el, hogy a jog szempontjából nem is létezik. Igy péld. az erőszak vagy ámítás által létrehozott házasság érvénytelen, bármennyire meg is van különben a házasság engedve; igy hasonlóképen olyaktól eredő elidegenítések, kik képtelenek rendelkezni, noha magában véve a tulajdonátruházás megengedett dolog; ugyancsak a lényeges ámítás befolyása alatt létrehozott szerződés is semmis, habár kölcsönös akaratelhatározásból keletkezhetnek is jogviszonyok. Miután pedig nem láthatjuk be, hogy miért legyenek épen az állami viszonyok létesítésénél egyéb elvek érvényben, mint a különben jogilag mérvadók; ugy erre nézve két oldalról kétségbevonhatlan tételek folynak. — Egyrészt áll az, hogy mind azon alapok, melyekből egyátalán jogi kötelezettség keletkezik s a melyekre valamely viszonyt jogilag fektethetünk, államalapításkor is alkalmazást szenvednek. Ennélfogva tehát épen oly hibás azt állítani, hogy jogilag állam *csak* is a részvevők szerződése alapján keletkezhetik, mint tagadni, hogy ez úton *épenséggel* nem lehet államot alapítani *(c)*. Feltéve, hogy a szerződők valamennyi követelményeket megfigyelik, melyeket a szerződés érvényes kötése igényel, kétségtelenül keletkezhetik állam a társak nyilvános megegyezése alapján. Azonban a jogi alapítás ezen faja koránsem az egyedül lehetséges. Mellette még egyéb elégséges okok foglalnak helyet, s az utóbbiak között olyak, melyeket még könnyebben lehet alkalmazni. Másrészt pedig tagadhatlan, hogy állam alapításakor is követhetni el hibákat, melyek ellenkeznek a concret állapot jogi életével s elismerését a jog szempontjából meg nem engedik. Alig lehetséges, valamennyi ezen előfordulható hibákat felsorolni; de kétségbevonhatlanul ide tartoznak a következő esetek:

a) Ha az alapítók egyedül önkényü erőszak által, tehát a nép megegyezése, valamely magasabb elégséges tekintély s benső szükség hiján létesítik az egyesülést s szabják meg a formát *(b)*.

b) Ha szándékos vagy esetes tévely uralkodik az alapítandó állam létegére s főformáira, tehát a czélra s eszközökre nézve.

c) Ha feltételek szabatnak s nem teljesíttetnek.

d) Végre ha egy ujonnan alakult államintézményben a nép csak egy része életczéljaira voltak tekintettel, a többieket ellenben tökéletesen elhanyagolták.

Közelebbi felvilágosítás kedveért még a következő két

pont veendő figyelembe. — Először is nem szenved kétséget, hogy egy eredetileg jogtalan állapot utólag megjavul, a pusztán tényleges állapot jogilag érvényessé változván. Nevezetesen lehetséges ez egy eredetileg jogtalanul felerőszakolt államviszonyba való utólagos szabad beleegyezés utján; és ugyan itt is nem pusztán nyilván kinyilatkoztatás által lehet a beleegyezésnek kifejezést adni, hanem hallgatagul is bizonyító, cselekvőleges vagy szenvedőleges viselet által. Az ily utánkövetkező elismerés nem csak a hiányzó jogot adhatja egyátalán meg, hanem az illető állam valamennyi eddig előfordult cselekedeteit jóváhagyhatja; későbbi hallgatag beleegyezés bizonyítéka, ha a kezdetleg ellentmondók nem csak nyugodtan alávetik magokat az uj rendnek, hanem saját czéljaik elérésére ténylegesen felhasználják. — Másodszor pedig jó arra figyelmeztetni, hogy nem lehet átalános ok gyanánt érvényesíteni valamely államintézmény jogi érvénye megdöntésére, ha az uj egyesülettől kilátásba helyezett tétemények *nem is egyenlők teljességgel a lakósság valamennyi alkatrészei számára.* Miután az állam csak az emberi életczélok elérése eszköze, az életczélok pedig ugyanazon nép különböző alkatrészei szerint különbözők; ugy a hatályok egyenlőtlensége igazolható, a concret esetben talán még szükséges is. És még ha az egyes intézmények elégedetlensége, evvel pedig a lakosság némely részei részszerű kielégítlensége forogna is fenn, ugy ebből csak a javítás kötelezettsége, nem pedig az összes állapot érvénytelensége folyna, ha csak az állam létege a nép életczéljainak egészben megfelelne.

3) A mondottakból kiviláglik, hogy az államalapítás nevezetesen következő egyes fajai jogosaknak, ennélfogva tehát jogi következményeket nemzőknek elismerendők.

Először, a részvevők *szerződése* alapján történt valamennyi alapítások. Erre nézve azonban ismét két lényegesen különböző alfajt kell megkülönböztetnünk:

azon eseteket, melyekben az állam alapítását szándékozók *összessége* valamennyien nyilván megegyeznek s meghatározzák a közelebbit;

azután pedig ama viszonyokat, melyekben egyesek vagy közösségek nagyobb vagy kisebb száma *egyes szerződések* alapján csatlakozik önkényt valamely létező hatalomhoz s alárendeli magát neki, ez úton pedig egyes alkatrészek összecsődülése folytán lassanként egy egész képződik. Itt az egyes csatlakozók viszonyai a közös középponthoz lényegileg különbözők lehetnek; s mégis jogérvényesen alakul az állam, ha csak vala-

mennyi szerződő szabadon beleegyezik, tehát kielégítését leli, s ha egy egységes gondolat *egy* létszerességbe fűzi az egyes részleteket *(d)*.

Másodszor a *jogosult tekintély* általi alapítás. Az utóbbi ismét kétnemű lehet.

Mindenek előtt *vallásos tekintély*. Ha valamely nép nem csak egy isteni világuralmat átalán, hanem egy különös s nevezetesen nemzeti gondviselést élénken hisz, akkor az állam közvetlen alapítása isteni parancs folytán logikai lehetőség s vallásbeli szükség a nép számára *(e)*. Azon esetben tehát, ha az ily különös isteni rendelvényt s gondoskodást tényleg bekövetkezettnek tanítják s hiszik, az abból keletkező állam is jogilag érvényesen alapíttatott. Valamennyi részvevő feltétlenül mérvadónak elismeri a rendelő tekintélyt. Valjon ezen vallást átalán s a közvetlen isteni államalapításról való tanát különösen egyéb népek is igaznak tartják s osztják vagy nem, mitse változtat a részvevők alanyi kötelezettségén, tehát a tárgyilagos jogállapoton.

Továbbá *atyai* is lehet az államalapító tekintély. Ha ugyanis valamely törzs a patriarchalis erkölcs s életnézet megőrzése mellett szorosabb s szilárdabb létszerességeig fejlödött; és ha az uj rend czélszerüsége nézetét az atyai tekintélylyel felruházott törzsfő vagy a hason tekintélylyel felfegyverzett vének is osztják: ugy az államot eme személyek, kiknek akarata a többire nézve erkölcsi okokból s szokásból törvény, egyoldalulag jogkötelezettséggel rendezhetik.

Végre harmadszor valamely állam alapítása a concret esetben akkor is elismerendő jogilag bekövetkezettnek, ha ugyan erőszakkal s a részvevők ellenkezése daczára eszközöltetett, de a tényleg létezett körülmények között bebizonyíthatólag az *egyetlen lehetőség* vala, a nép összességét oly állapotba helyezni, melyben a mivelödési foka követelte életczéljait elérhette. — Az ily eset két tényt tételez fel. Először oly fizikai erőszak létezését, mely a kérdéses népet eddig meggátolta s azontúl is meggátolni fenyegeti, az életczéljainak megfelelő államintézményeket elérhetni; és ugyan lehet eme erőszak valamely barbár despotáé, talán egy hódítóé, egy vagy több anarchikus párté, vagy végre a gyarmatok irányában igaztalan s önző szándékokkal eltöltött anyaországé. Másodszor a megfelelő államrend helyreállítására megkisérlett békés s rendszeres lépések hiábavalósága. Ily esetben tehát erőszak utján eltávolítandó az emberi természet veleszületett kötelezettségeinek s jogosultsá-

gainak ellenségesen ellentálló hatalom; az államnak pedig, melyet az emberiségi célokért diadalmasan küzdő hatalom helyreállított, tökéletes jogosultsága van létezni, mint egyetlen egy eszköze a bensőleg s külsőleg szükséges feladatok elérésére *(f)*.

Valjon a jogilag érvényes államalapítások egyik vagy másik faja forog fenn ténylegesen, az minden egyes esetben a tények szerint itélendő meg és valamely alapítási faj ellen nem szolgálhat ellenvetésül, hogy egy más esetben más forog fenn s ismertetik érvényesnek el. Mindkettő jogosult lehet, mindkettő a maga nemében s különös alapjain. Azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy lehetőképen ugyanazon népnél különböző időkben az államléteg (nemcsak puszta javítása, hanem) uj megállapítása is fordulhat elő, ha vagy bensö zavarok folytán az eddigi intézmények teljesen felforgattattak, ha ujabb, lényegesen különböző életfelfogások által tökéletesen más célok keletkeztek, vagy külső események folytán terjedelmére s alkatrészeire nézve szenvedett változást. Ily esetekben idő folytán ugyanazon népnél különböző alapokon vétethetik foganatba államalapítás, mely azért mégis egyenlőképen jogszerű lehet.

(a) Az állam jogi keletkezésének kérdése nemcsak sokszerűen, hanem nagy szenvedélylyel is tárgyaltatott. A vélemények nevezetesen két főosztályra szakadnak, a szerint a mint vagy csak *egy* jogos alapítási faj engedtetik meg, vagy több nyer helyet. Mindkét osztályból ismét dús ágazatok sarjadznak szét. A kizárólagosan *egy* alapítási nemet védők közül ugyanis némelyek — igy nevezetesen *Kant* oskolája — átalános szerződések alapján való alapítást követelnek; mások — igy *Stahl*, Philosophie des Rechts II. 2, 137. l. — csak az isteni alapítást ismerik el; ismét mások — igy névleg *Haller*, Restauration, I. k. 18. l. — csak a természetes erők befolyását engedik meg. E fölött természetesen hatalmas háborút indítottak egymás ellen. Ugyanigy azok felfogásai, kik több alapítási lehetőséget vesznek fel, sokban eltérnek egymástól s épen nem válnak ki gondolataik világossága által. Ide tartoznak péld.: ZACHARIAE, Vierzig Bücher vom Staate, 2. könyv; — SCHMITTHENNER, Zwölf Bücher vom Staate, I. k. 10. l.; — BLUNTSCHLI, Allgemeines Staatsrecht, 2. kiad. I. k. 201. l.; —. ZÖPFL, Staatsrecht, I. k. 51. l.

(b) Az államot *erőhatalomra* alapítani törekvő kisérleteket régtől fogva önmagával ellentmondóknak s erkölcsileg megvetendőknek ismerték el; igy péld. LANGUET műve *Vindiciae contra tyrannos*; GRASWINKEL elhirhedett könyve: De juribus Majestatis (1642). Azonban még mindig fel-felbukkan, könnyen felfogható okoknál fogva a kisérlet,

a tényleges erőhatalmat is magában véve s mindenre jogosultnak feltüntetni. — Épen nem könnyű ama elmélet határozott értelmét felfogni — nevezetes képviselője *Zöpfl* Staatsrecht, I. k. 73. l. — mely szerint az állam' észszerűsége érvényessége metafizikai alapja, a hatalom ellenben történeti jogalapja legyen. Ugyanis kétségtelennek látszik, hogy valamely történeti jogalap csak a történeti azaz tételes jogállapotot képes megfejteni, de sohasem fog azon kérdésre feleletet adhatni, hogy miképen lehet valamely viszony érvényét átalán, tehát átalános okokból megmagyarázni. Már pedig épen csak az utóbbi kerül a szóban forgó esetben kérdésbe. A mi pedig ama nagy jelentőséget illeti, melyet a hatalomnak mint olyannak tulajdonítanak, ugy elismerendő az elv keresztülvitelére nézve, de legtávolabbról sem létegére s becsére nézve. A hatalom erőt mutat, nem jogot; eszköz, de nem czél.

(c) A szerződési elmélet fejtegetése nevezetes helyet foglal el az államtudományok történetében, jelesül a természetes államjogában. Alapját megvetette *Grotius H.;* a tant azután valamennyi ujabb mívelt népek irodalmában bőven tárgyalták s folytatták. Igy az angolok között nevezetesen Hobbes — *Elementa philosophica de cive.* Par., 1642; s *Leviathan.* London, 1651; — Locke — *Two treatises on government.* Lond., 1680. — Algernon Sidney — *Discourses concerning government.* Lond., 1698. — Hollandiában: Huber — *De iure civitatis.* Ed. 4. Francof., 1705. — Spinoza — *Tractatus theologico-politicus.* 1670. — Francziaország különösen s meg nem határozható hatálylyal az összes világra nézve: Rousseau J. J. — *Du contrat social,* először 1752. — s utána az ország összes forradalmi s később alkotmányi oskolája. — Németországban Grotiust már Pufendorf is követi; azonban sajátlagos megállapítását s sokévi elterjedését a tannak főleg Kant eszközölte — *Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre,* 2. kiad. 1798. Több mint egy emberkoron átal csak az ő tanítványai álltak ki a síkra, közöttök különösen említendők: Feuerbach, Gros, Krug, Rotteck. — Az olaszok közül ide tartoznak: Lampredi — *Juris publici universalis theoremata.* I. II. Liburn. 1777. — Baroli, *Diritto naturale.* I—VI. Crem., 1837. — Tolomei — *Corso elementale di diritto naturale.* I—III. Padov., 1849. — és Soria di Crispan — *Philosophie du droit public.* Éd. 3. I—IX. Brux., 1853. 1854. — L. az irodalmat bővebben Mohl Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften, I. k. 227. l. — A szerződési elmélet ellenei többi között: Haller, *Restauration der St. W.* I. k. 295. l.; — Schleiermacher, *System der Sittenlehre,* 275. l.; — Thilo, *der Staat,* Boroszló, 1827; — Zachariae, *Vierzig Bücher vom Staate;* I. k. 73. l. — Stahl, *Philosophie des Rechts,* II. k. 2. szak. 141. l. — Zöpfl, *Staatsrecht,* 4. kiad. 1. köt. 70. l. — Ha a czáfolat arra szorítkozott volna, hogy a szerződési elmélet *kizárólagos* érvényét megdöntse, vagy egyes párthívei kézzel fogható hibáit megigazítsa, igy péld. összefüggetlen egyének atomisticus természetállapota felvételét vagy a különböző alapszerződések nevetséges sorát: ugy teljesen jogosult s hasznos lett volna. Azonban czéljától messze elvetődött fáradozása által, a szerződés lehetetlenségét egyátalán bebizonyítani s hatálya alaptalan okai által lényeges csorbát

szenvedett. Könnyen beláthatni ugyanis a következő okoskodások helytelenségét:

1. Államalapítás szerződés utján tényleges lehetetlenség s tényleg soha valósággal elő nem fordult. Itt egyszerűen felmerül a kérdés: miért volna az átalános megegyezés hasonmívelődési fokon, hasonszerű külső szükségletek s társadalmi állapotok, végre egyszerű viszonyok között teljességgel lehetetlen? S jogosan lehet ama merészséget vagy tudatlanságot szigorúan megróni, mely a szerződések alapján oly felette sűrűn előforduló államalapítások tényleges megtörténtét tagadni akarja. Gondoljunk csak péld. ama sok északamerikai államok alapítására le egészen korunkig; maga ezen szövetséges állam alapítására; ama sok Európában szerződés alapján létesült alkotmányokra stb.

2. A szerződés már feltételezi az államot, az utóbbi tehát nem keletkezhetik szerződés utján. *(Schleiermacher)*. Itt nehezen felfogható zavar forog fenn a szerződés határozott alakjára — mely csakugyan csak törvény értelmében, tehát államban létezhetik — vagy a szerződés keresztülvihetősége feltételeire, és egy kötelező akarategyesülés jogi létegére nézve. Hogy miért ne létesülhessen ez utóbbi s miért ne legyen kötelező ereje a hatóság hozzájárulása nélkül, azt valóban át nem láthatni. Nincs is ezt illetőleg valamely ok említve.

3. Szerződés által csak a keletkezés formáját, de nem az államhatalom létegét lehet meghatározni. Felelet: az utóbbi nem is czéloztatik; hanem ellenkezőleg csak a keletkezés akar megállapíttatni. Az állam létege magában véve s hatalmáé természetesen egészen más alapokon nyugszik.

4. Az állam ez uton emberi önkény által keletkezik; tehát az emberektől függne, ha egyátalán semminemü egységes létszerességet nem akarnának. Erre nézve természetesen megengedjük, hogy a hol nem létezik állam, nem is alapítandó; azonban az nem is kerül kérdésbe. Az állam átalános szükségét a szerződési elmélet is tökéletesen elismeri; nincs is másról szó, mint jogi alapításáról, hol s mikor nyilatkoznak ezen szükség hatályai. Többet nem szolgáltathat elmélet, bárminő legyen különös hatálya.

5. Szerződés a szabadság ellen is irányulhat. Mindenesetre; de nincs is arról szó, hogy mely áhított s kedvezőtlen következmények erednek az államalapításról való helyes nézetből. Ha a szabadság nem volna elegendőképen biztosítva maga az állam keletkezése által, ugy utólagosan keresendők eszközök megőrzésére.

6. A szerződés utóvégre is csak erőhatalmon, ugyanis a tömegen alapszik. Itt nyilvánvaló fogalomzavar uralkodik. Hogy a többségnek több hatalma van, mint a kisebbségnek, az természetesen világos; ugyancsak az is, hogy a kezdetleg más véleményhez szítók végre a többséghez tartoznak csatlakozni, mert nem volnának képesek legközelebbi kívánságukat életbe léptetni, ők tehát, ha nem is szívesen, de mégis jogilag érvényesen későbbi megegyezésöket adják: de teljesen téves a kötelezettség s a jogi állapot keletkezését a többség hatalma következményének mondani, egyedül az akaratok átalános megegyezéséből eredvén.

7. Valamely viszony közös elismerésének nem kell épen szerződésen alapulnia, hanem vagy minden embertől felfogott igazságából eredhet, igy péld. az átalános természettani tények vagy törvények elismerése, vagy egy észszerű rend szükségéből. Az első lehetőség felvétele puszta sophisma. Nem az okról van szó, hogy miért fogja ki-ki az érzéki világ tüneményét egyenszerűen fel vagy miért ismeri el ki-ki a természettörvényt; hanem ezen kérdésről: miképen lehet az emberi akaratot az együttlét viszonyait illetőleg lekötni. A mi pedig valamely viszony keletkezését vagy elismerését egy elterjedt érzetből, erkölcsi vagy anyagi szükségből illeti, ugy a szükség csak a lét tényét fejti meg átalán, de koránsem a tünemény jogalapját az egyes esetben s különös alakja érvényét. Ha igaz is, hogy ezen jogalap nem keletkezhetik kizárólag a részvevők szerződésszerü beleegyezése folytán, ugy legalább jogtudósok között nem szabadna a fölött vitának folynia, hogy a szerződés mindenesetre lehetséges s megengedett eszköze. — Nem szorul komoly védelemre, hogy az észszerű szerződési elmélettől távol tartsuk azon vádakat, melyeket ellene a népfelség fogalmával való visszaélés miatt emeltek. Az állam alapítása szerződés utján koránsem tételezi fel az államhatalom eredeti gyakorlását mindenki által, vagy a tisztán önkényű változtatgatás jogát.

(d) Haller müvének *(Restauration der Staatswissenschaften)* egyik érdeme, hogy tüzetesen megállapította egy lassankénti államalapítás lehetőségét ótalomra s védelemre szorult személyek ugy testületek egy hatalmassal kötött egyes s különböző szerződései által. Ezen felfogást, mint nemtelent megtámadni, nevetséges; mint szükségképen szolgaságra vezetőt rajzolni, nyilvánvaló félszegség; minden jogtalanság védelmét reá tukmálni, teljesen alaptalan. *Haller* felfogása hibája egészen másutt rejlik; ugyanis történetileg s tudományilag igazolatlan kizárólagosságában, s a másnézetűek fél-őrült megtámadásaiban.

(e) Az állam isteni alapítása következetlen s külső czélokhoz alkalmazott gyengülése s elferdítése gyanánt tekinthetni, ha *Stahl* a (fejedelmi) államhatalom *közvetett* isteni alapításról tesz említést. Ki az egyes államot s intézményeit isten parancsára fekteti, az nem szorul bölcseleti megállapításra s bizonyításra, hogy az állam erkölcsileg-jogi intézmény, de mint ilyen észszerű s szükséges. Ama parancs tökéletesen elegendő. Következetesen csak a theokratiát érheti el; a történeti s természetes jog s az isteni rendelet összekeverése logikai lehetetlenség.

(f) Nem azért tehát, mert a hatalom magában véve s mint olyan jogot keletkeztet, hanem mert adott körülmények között a szükséges czél elérése egyedüli eszköze, ismertetik el az általa eszközölt államalapítás jogtalan gátolás ellenében jogilag fennállónak. Minden egyéb megengedett alapítási mód kivánatosabb, főleg czélszerűségi okoknál fogva; de azért végleges alkalmazása ellen szükség esetében nem lehet kifogást tenni, hacsak azt nem akarnók állítani, hogy önkény s jogtalanság meggátolhatják mások életczéljai elérését, s hogy nem áll az ember jogában, észszerűtlen gátakat mellőzni, mert utjában állanak. Az egészséges természetes érzet soha sem kétkedett, hogy a görög állam alapítása teljesen jogosult vala, mert a török barbarság alatt észszerű élet-

czélok részleges szem előtt tartása is lehetetlen vala. Érett gyarmatok benső jogosultsága sajátos állam alapíthatására sarkalatos elvvé vált, most csak a sajátos állam felel meg a magasabb mívelődésből fejlődött életczéloknak. Ki vonná kétségbe ama cselekvőség jogát s az abból eredő szülemény jogszerű fennállását, ha valakinek vagy többeknek sikerülne a közép- vagy délamerikai szárazföldön egy államot tenni az ott uralkodó anarchia helyébe? — Hogy erőszakos változásokat már létező államokban is hasonlóképen védelmeznek (l. alant a 22. §.), nem csökkenti az ujonnan történt alapítást igazoló bizonyítás erejét. Ugyanazon jogalap tényleg különböző viszonyok között különböző cselekvésmódokra vezethet.

(g) Magából értetődik, hogy ujonnan alapítás alatt nem értetődik a lényegében megmaradó államléteg puszta változása s javítása. Jogosultsága egyéb feltevéseken alapszik. Azonban épen oly világos, hogy nem csak reformról van ott szó, a hol valamely mindenesetre régóta fennálló államállapot egész létegében s főfeladatában, talán még külső alkatrészeiben is átalakulást szenved. Nagy Sándor ázsiai birodalma egészen önálló fejlemény vala; a spanyol Mexico nem folytatása az acztekok birodalmának; hódító Vilmos teljességgel uj államot alapított Angliában; Németalföld 1815-ben; Belgium 1830-ban ujonnan alapított államok voltak. Mind ezen esetekben az állam *alapítása* jogosultságának kérdése még nincs eldöntve.

14. §.

4. Az államok különfélesége.

Miután az államtól elömozdítandó népczélok nemre s terjedelemre nézve igen különbözők lehetnek, s miután az államok alapítása sokféleképen eszközölhető: különbségöket tartalmok s alakjok tekintetében egyelőre vélelmezhetni. S e vélelmet a tapasztalás dúsan igazolja. Mind a történet, mind a jelenkor szemléje nemcsak a létszerűség egyes részei nevezetes eltéréseit mutatja, hanem az összes irányéit is.

Ezen különféle tünemények gáncsolatlan s mindent felkaroló felosztása nemcsak logikai szükség, hanem könnyítésül s irányadóul szolgál mindennemű alapelvek felállításában az állami élet számára. Megállapításuk tehát a tudomány fontos feladata *(a)*. De itt magától értetődik, hogy a főfelosztás a lényeges különbségek szerint történik s csak az alosztályokat képezhetni forma vagy szám-viszonyok szerint. Egyéb eljárás útján bensőleg összetartozó szétválasztatik és az elvileg különböző összehányatik. Az se szorul további igazolásra, ha a tudomány is csak azon államállapotok felsorolására s rendjére szorítkozik, melyek már jelenkezésbe léptek s a pusztán gondolható alakulásokat tekintetbe nem veszi. Amazok száma is elég

nagy. *Államfajoknak* neveztethetnek pedig azon főszakaszok, melyek a lényegileg ugyanazon életnézetből eredő államokat karolják fel s ugyanegy czélt követnek; *államnemek* ellenben alosztályaik, a nevezetes formák hasonlósága szerint összeállítva.

Ebből pedig a következő felosztás foly: *(b)*

Első főfaj. Oly államok, melyek alapját a *családatyai hatalom* képezi s melyek czélja a törzsélet rendezése. A határolt téren való egységes együttlét mindenesetre legalantabb foka, s a pusztán társadalmi állapot természetes viszonyaihoz legközelebb állanak; mégis már az államokhoz sorolandók, ha elismernek közös hatalmat s legalább a szükséges intézményeket megtették a rend s kezelése biztosítására. *Patriarchalis államok.*

Második főfaj. Oly államok, melyek a *közvetlen isteni alapítás* s az emberi dolgok isteni szabvány általi további közvetlen rendezése hitén alapulnak: azaz *theokratiák.* Az utóbbiak két jól megkülönböztetendő nemre szakadnak:

Tiszta theokratiákra, azaz oly államokra, melyekben a vallásbeli s országászati ügyek vezetése ugyanegy kézre van bízva, tehát egyház s állam ugyanazon egészet képezik, s az összes életet e földön egyedül csak az embernek istenhez való viszonyában fogják fel. A papok itt szükségképen valamennyi közös ügyek kezelői, bárminemüek legyenek is.

Vegyes vagy *dualisticus theokratiákra.* Itt a földi életnek legalább annyiban tulajdonítanak sajátosságot s önálló becset, a mennyiben a tulvilági viszonylatok elintézésétől elkülönített kormányt rendelnek, különben mindig csak az isteni parancs értelmében s az istenségtől megszabott formában. Létezik tehát sajátos világi kormány a világi ügyek számára s különös kormány a vallásbeli s egyházi tárgyak vezetésére; mindketten elválaszthatlanul egybekapcsolvák ugyanazon isteni törvény által, s mindketten ugyanazon isteni tekintélyen alapulván. Csak arra nézve létezhetik talán eltérés s keletkezhetik vita, hogy valjon a vallásfönök, a kinek a hit s istentisztelet dolgában mindenesetre önálló s legfelsöbb hatalma van, a világi ügyek vezetését is igényelheti-e, ugy hogy az utóbbiak fője csak isten közvetett helytartója; vagy valjon a két hatalom, kiki a maga körében, egyenlő magasságban s egymástól függetlenül teljesíti az isteni rendelvény öt illető részét *(c)*.

Harmadik főfaj. Oly államok, melyek alkatrészei elkülönített csoportokban s helyzetekben sorakoznak egy *hatalom* köré,

hogy ótalma alatt s rendszerint területén egyes megengedett czéljaikat biztonságban követhessék. Mind a hatalom tételnyei, mind megfordítva az egyes alkatrészek ellentételnyei s az alávetési feltételek felette különbözök lehetnek, állandó egyedül a középpontot képező hatalom önállósága s eredetisége s másrészt az ótalomra való igény. Ezek a *patrimonialis államok.* — Ezen államfaj sajátságos neme a *katonai hűbérállam*, melyben a kölcsönös harczias védelem tömbét s majdnem összes tartalmát képezi az együttlétnek.

A negyedik főfaj azon államokat karolja fel, melyek *valamennyi egyes polgárok* összéletének lehető legnagyobb bensőségét s kielégítését tüzik czéljokul; s pedig oly annyira, hogy az egyes egyén az összességben elvész s nem tart különös, sajátos életczélokat szeme előtt. Minden egyes csak az összes egész alkatrészének tekinti s érzi magát, s gyarapodásának önönszemélyiségét áldozatul hozza. Ez a *klasszikus* vagy *antik állam*, ugy nevezve, mert a görögöknek s rómaiaknak ez életfelfogásuk vala. Különben a következő három különböző nemre szakad:

először *egyeduralomra, monarchiára*, melyben a kormányhatalom egyetlen egy személyt illet, már akár a polgárok választása, vagy örökösülő tekintély s jogok, vagy ellenállhatlan erőhatalom utján kerül is birtokába;

másodszor *aristokratiára*, azaz egyes kiválók uralmára, melyek vagy bizonyos híres családokból való eredetök, érdemek vagy birtok folytán hivatvák e kitüntetésre;

harmadszor végre *demokratiára*, ha a polgárok összessége fenntartja magának az átalános ügyek vezetését s teljes gyülekezetekben határoz fölöttök *(d)*.

Ötödik főfaj. Az ujkor *jogállama.* Az utóbbi kettős ellentétben áll egyrészt a theokratia, másrészt az antik állam ellenében. Amaz ellenében, a mennyiben a jelen életnek e földön önczélt tulajdonítunk és ugyan valamennyi emberi erő lehetőleg tökéletes kimívelését s az együttlét rendjét ez értelemben követeljük, a hit-életet pedig csak eme fejlödés egyes oldalának tekintjük, melynek létszerességét közvetlen határára s czéljára szorítjuk. Az ó népek állama ellenében pedig, amennyiben az állam czélját s hasznát nem csak a gyarapodó *együttlétben*, hanem az egyén, a különös társadalmi körök közvetlen kielégítésében keressük. Az egyén itt oly kevéssé vész el az összességben, az ember oly kevéssé a társadalomban, hogy ellenkezőleg az állam terjeszti ki s szorítja össze tételnyeit az egyesek

alanyi észszerü követelményei szerint, s az egyén csak emberi czéljai elérése kedveért válik polgárrá. — Ezen nagy államfaj nemei mindenekelőtt ugy osztandók fel, mint az antik államéi; tehát itt is *fejedelmi* uralmat, az *előkelők* kormányát s *népuralmat* kell megkülönböztetnünk. E nemek közül azonban egyesek tovább fejlödtek s szétágaztak, nevezetesen a *monarchia* s *demokratia*. Az elöbbi ugyanis az ujkori jogállamban *korlátlan, rendi s népképviseleti* egyeduralomra szakad, a szerint a mint a kormányhatalom *egy* személyre van ruházva alkalmazása módja korlátozása nélkül, vagy a nép bizonyos rendeinek részök van a kormányban, vagy végre a polgárság összessége bizonyos számu férfiakat megbíz kebléből az átalános érdekek s jogok érvényesítésével az államfö netaláni balfogásu kormánya ellenében. A jogállam demokratiája pedig vagy *tiszta*, ha a polgárok közvetlenül összeállnak egy gyülekezetté, vagy *képviseleti*, ha az ország kormányát a különböző kerületek választott képviselöi intézik, kik akkor az összesség megbizásában s nevében lépnek össze s kezelik az átalános ügyeket.

Hatodik főfaj. Kényuralmak, despotiák, azaz oly államok, melyekben kizárólag *az uralkodó akarata* törvény s az általa elöírt irány az összesség czélja. Itt tehát az egyének önálló igényeiről szó sincs; átalán az egész együttlétnek nincs magasabb feladata, mint a fönök önkényét keresztülvinni s szükséges eszközeit elöteremteni. Csak a mennyiben a maga érdekében áll s személyes szeszélye s érzülete parancsolja, igényelhetnek az alattvalók ótalmat s elömozdítást. A nép csak az *egy* személye kedveért létezik. A dolog természetében fekszik, hogy ezen államfajnak nincsenek különböző nemei; katonai kényuralom az egyedül lehetséges forma *(e)*.

Össze nem tévesztendö az államok föfeladatai s alapformái ezen különfélesége az elöször Montesquieutöl megkisérlett különböző szellemiránylatok felállításával, melyek az egyes államfajokat áthatják s éltetö elemöket képezik. Ily elveknek mondja ö maga a fejedelmi kormány számára a becsületet; a szabad államok számára az erényt, hazaszeretetet; a kényuralmak számára a félelmet; utána sokat meghányták e gondolatot s részben kalandos elferdítést szenvedett. Igen helyes kétségen kivül, hogy minden sajátságos életnézet megfelelö gondolkodásmódot és uralkodó hajlamokat s szenvedélyeket szül, ugyancsak az is tagadhatlan, hogy eme szellemsajátosság az államéletben is szerez magának érvényt; s mindenesetre nevezetesen az államesély dolga, az ily hatalmas emeltyüt minden

egyes esetben helyesen felismerni s ügyesen alkalmazni; azonban ezen hangulatok nem alapjai, hanem ellenkezőleg eredményei a lényeges államkülönbségeknek, mitse mondanak a megfejtendő feladatokra nézve s nem jogokat, sem kötelességegeket nem állapítanak meg. Tehát csak alárendelt érdekü kérdés, valjon az említett szellemirányok igazak-e és kimerítők-e. Különben a leghelyesebb volna uralkodó érzületnek a patriarchalis államban a gyermekded törzsszeretetet mondani; a patrimonialis államban az egyéni jog megőrzését, párosulva a hübérállam különös alakjában harczias szellemmel; a theokratiában hívő jámborságot; az antik államban közérzületet s áldozatkészséget; az ujkori jogállamban sokoldalu míveltségi ösztönt, de tiltatlan s erkölcstelen önzést is az egyes formák szerinti különböző fokozatokban, péld. a korlátlan egyeduralomban mint becsületvágy, a népuralomban mint függetlenségi érzet, népképviseleti örökösülő államokban mint féltékenység s bizalmatlanság; a kényuralomban végre erkölcsi elvetemültséget s gyávaságot.

(a) Az államok különféleségét tárgyaló irodalom felette nagy. L. péld.: Herren, Ideen über Politik. 2. kiad. I. 978. l. — *Schleiermacher*, Ueber die Begriffe der verschiedenen Staatsformen, Abhandl. der Berl. Akad. 1814. — Welker, Letzte Gründe. — Duden, Verschiedenheit der Staaten; — Grundsätze und Ansichten über Staatsformen und deren Abtheilung aus dem Wesen des Staates selbst. Lipcse, 1832. — Leo, Naturlehre des Staates. Halle, 1833. — Rohner, Die vier Parteien, 126. l. — Bluntschli, Psychologische Studien über Staat und Kirche, 229. l. — U. a., Allgemeines Staatsrecht, I. k. 237. l. — Zachariae, Vierzig Bücher vom State; III. k. 4. l.

(b) Igen számos kisérlet létezik az államokat különbségeik szerint felosztani. Teljes felsorolásuk s birálatuk azonban épen oly időveszteséggel járna, mint kevéssé volna tanulságos; s a legjobb birálat utóvégre is a való felosztási elv felállításában rejlik. Azért itt csak nehány példára s megjegyzésre szorítkozunk. — Az államalkotmányok már Herodotosnál előforduló s Aristotelestől — Polit. III, 4, 1. — érdemlegesen tárgyalt felosztása a kormányzók száma alapján tökéletesen helyes vala az antik állam és ezen államfaj körén belül. Azonban tökéletlen vala már felállítása idejében is, a mennyiben az ázsiai, a görögök előtt nem ismeretlen theokratiákat s kényuralmat nem veszi tekintetbe; s épenséggel megfoghatatlan, hogy később is, midőn ujabb világnézetek az államok még sokszerűbb alapkülönbségeit szülték, még mindíg megmaradtak ezen felosztási alapnál. E felosztás, mely a pápát vagy a kalifákat, XIV. Lajost s a lengyel királyt, az alkotmányos angol királyt s végre a dahomei királyt mint egynemű államjogi lényeket összehányja, homlokán hordja hibás voltát; és valamennyi foltozgatás csak növeli a bajt, mert egy pusztán alárendelt felosztási elv

használhatása kedveért rendszerint még azon további hibába is esett, hogy el-elhagyta a felosztási elvet. Ide tartoznak *Montesquieu* felosztása egyeduralmakra, köztársaságokra s kényuralmakra, *Heerené* köztársaságokra, autokratiákra s kényuralmakra, *Machiavellié*, *Mülleré*, *Schmidhenneré* egyeduralmakra s köztársaságokra, *Halleré* fejedelemségekre s szabad községekre, melyek közül az elsőbbek ismét patrimonialis urak, papok s hadi főnökök államaira szakadnak; végre *Bluntschlié* ideokratiákra, köztársaságokra, aristokratiákra s egyeduralmakra, melyeknek ismét számos alnemei vannak. — A mit pedig *Schleiermacher* a fenn idézett értekezésben a három forma viszonyáról szól a lakosság szellemi képzettségéhez, az ugyan igen szellemdús s megmagyarázza létöket az egyes esetekben: de a lényegesen különböző állapotok meg nem különböztetését s a felsorolás tökéletlenségét el nem hárítja. Látszólag mélyebb *Kant* s sok franczia tudós, így péld. *Lanjuinais* s *Destutt de Tracy* már Aristotelestől érintett felosztása, mely az átalános s különös jót szemügyre vevő államokat különbözteti meg; az összes állami tünemények felosztási elveül azonban ez ha lehetséges még tarthatlanabb. Világos ugyanis: 1. hogy valamennyi állam, a kényuralom egyedüli kivételével, az átalános jó számbavételét czéljának mondja; 2. hogy mind alakra mind feladatra nézve a legkülönbözőbb tarkán összehányatik. — Végre az államok összehasonlítása az emberi élet koraival, tehát gyermekkori, ifjusági államok felvétele stb. — amint *Welcker* s *Rohmer* teszi, *Bluntschli* pedig védelmezi — csak többé kevésbé költői vagy élczes hasonlat, de nem tudományos felfogás s korántsem alapja az élet követelményeinek. Hogy népek vének vagy ifjak, az ép oly kevéssé világos értelmi fogalom vagy helyes politikai magyarázat, mintha him s nőstény népek között tétetnék különbség. Az ily elnevezések a képzelet szólamai s képei, melyek a tudományban idegenszerű, majdnem kéjelmetlen benyomást tesznek.

(c) A mily kevéssé helyeselhető, ha az ujkori jogállamnak kizárólagos vallásos alapot akarnak adni, miután feladata valamennyi emberi erők s szükségletek egyidőbeli s egyenszerű előmozdítása s a vallásos fejlődés oly viszonyban áll hozzá, mint akármelyik más szellemi erő gyakorlása: ugy másrészt ép oly kevéssé van igazolva, ha a theokratia nem ismertetik el külön állami főfajnak. Valóban kevés gondolkodásra s csekély történeti ismeretre utal, ha egyszerűen elmellőznek oly államnemet, mely minden időben s minden világrészben előfordult, melynek egyes példái gyakran ezer évi fennállást mutatnak, s melyek törvényhozását azon felül jobban ismerjük, mint a legtöbb egyéb államéit. A theokratiák, ha egyedül csak a közjog s államesély szempontjából tekintjük is, a legnagyobb érdekkel vannak minden gondolkodó emberre nézve, s több emberismeret s merészség van bennök alkalmazva, mint talán valamennyi többi államintézményben együttvéve. V. ö. Bluntschli, St. Wörterb. I. k. 250. l.

(d) Az ujkori állam meg nem különböztetése a görögökéitől s rómaiakétól annyiban megbocsátható s felfogható, amennyiben a külső formák s alnemek körülbelül ugyanazok s igy könnyen arra indíttathatunk, a hason alosztályokra szakadót magát is egyneműnek tartani.

Azonban a két államfaj szellemének közelebbi vizsgálata csakhamar engesztelhetlen ellenmondásra fog utalni a régiek közös élete s az ujabbak atomisticus önzése között. Azért épen oly félszeg, a régiek államélete példáit s tanait korunkban egyszerűen mint mérvadókat alkalmazni, mint saját modern nézeteinket ama kor eseményei fejtegetésébe belefektetni. Felette ízléstelen s lényeges tudatlanság jele volt, midőn a nagy franczia átalakulás közben Görögország s Róma valóságos s állítólagos tanait alkalmazhatóknak tartották s mindenkor minták gyanánt emlegették. Szükségképen mint valami teljesen idegenszerű s ujabb életünkhöz szerves összefüggésbe nem hozható tünemény jelenkeznek. S volt-e valaha olvasó, ki nem érezte volna, hogy még Machiavelli bámulatos elmélkedéseiben is az antik történeti alap teljességgel különböző s mit sem bizonyító? Arról nem is szólva, hogy a legfőbb idegenkedés, mely egész népségeket a communismus minden államtervei ellenében eltölt, elvégre is, habár sokak előtt öntudatlanul azon ellenkezésen alapszik, mely a tiltatlan önző lét felhagyásától s a mindent felkaroló összességbe való belépéstől visszarettent. A mit a spartaiak eltűrhettek s a mi hatalmassá tette őket, az ránk nézve nyomorgóbb volna mint rabszolgaság; s a jog s boldogság platói eszménye, teljesen következetesen életfelfogásunkkal, a természetelleniség végpontja s majdnem barbarság. — V. ö. a régiek államnézeteire nézve: Vollgraff, antike Politik — System der praktischen Politik II. k.; — Kaltenborn, Die Vorläufer des Hugo Grotius, 29. l.

(e) A kényuralmat gyakran a korlátlan egyeduralom elfajulásának szokták mondani, vagy az utóbbival hasonjelentőségűnek. De ez teljesen helytelen. Mindkét államfaj alapgondolata lényegesen különböző. A jogállam korlátlan monarchiájában ezen államfaj czéljából semmi sincs félretéve és a fejedelmet mind azon kötelességek terhelik s csak azon jogai vannak, melyek ama czél teljesítéséből folynak. Nem alanyi szeszélye keresztülvitele s személye kéjelmének elérése az állam bevallott czélja; s a bizalom ama túlsága, mely szükségtelennek tart minden külső kényszerítést az államfőt következetes s alkotmányos cselekvőségre bírni, ugyan gondatlan s a tapasztalás folytán igazolatlan lehet, de nem lemondás valamely elvről; átalán csak czélszerüség- nem elv-kérdés forog fenn. A kényuralom az emberek együttléte teljesen önálló alakulása. Hogy erkölcsileg satnya népéletet tételez fel, mitse változtat a fogalomban s a tényben; nem is igazolja tehát teljes mellőzését a tudományban. Itt az erkölcsi utálat oly kevéssé van helyén, mint a fizikai nem volna némely állatfajok vizsgálatánál. Igaz, a despotia kevés anyagot szolgáltat jogbölcseleti fejtegetések számára, azonban mégis mindig gondolható s sokszerűen fennálló államfaj. — Hogy tehát a zsarnokság nem egyjelentésű a kényuralommal, azt alig kell megjegyeznünk. A zsarnokság az államhatalommal való erőszakos visszaélés, mely minden nemben s formában épen nem gyéren előfordulhat, míg a kényuralomnak nem kell szükségképen zsarnokinak lenni, hanem megeshetik, hogy enyhe s jóltevő.

15. §.

5. Az államhatalom.

Már az állam fogalmában rejlik valamely parancsoló, rendező s végrehajtó hatalom létének lényeges jele (l. fenn a 11. §.). *Ez az államhatalom (a).*

Részint azon *jogosultságból* áll, hogy a szükségest megtegye; részint a kivitel s az engedelmesség kierőszakolása *eszközeiből.* Az utóbbiak ismét majd emberi erők, és ugyan mind szellemiek, mind testiek, majd pénzből s müszerszámokból.

Az államhatalom *jogi alapját* ugyanazon alap képezi, melyen maga az állam nyugoszik, tehát a nép életnézete s szükséglete; az államhatalom csak e szükséglet valósulása. Valamely theokratiában péld. az államhatalom isteni szabványon alapul; patrimonialis államban *annak* házi hatalmán, a ki köré az egyes ótalomkeresők gyülekeznek; az ujkori jogállamban a részvevők közös szabad akaratán. Egy szóval, a ki az állam jogosultságát elismeri, hatalma jogosultságát is meg fogja engedni.

Az államhatalom *nagyságát* elvileg csak nemlegesen határozhatjuk meg. Ugyanis nem szabad feladatához képest gyengének lennie; hanem ellenkezőleg képesnek kell lenni az emberek minden lehetséges ellenállását az államczélok kivitele ellen megtörni s az adott körülmények között legyőzhető valamennyi természetakadályt elhárítani. Tehát nem csak tényleg, hanem jogilag is különböző a különböző államfajokban s nemekben; és ugyan nem csak a terület népessége s szomszédok számbavételével, hanem az egyes állam feladata szerint. Minél nagyobbak s jelentősebbek az egyes állam czéljai, annál nagyobbnak kell lenni hatalmának is. Gyarapodik tehát, nevezetesen az ujkori jogállamban is a nép s állam mivelődése sokoldalusságával s legfelebb a nép erkölcsisége s jogérzete egyidőbeli öregbedésével lehet alábbszállítani.

Az államhatalom alkalmazása s hatálya egy bizonyos *tulajdonost* igényel, mely azonban nem lehet más, mint ama fizikai vagy jogi személy, melyet az államléteg rendezése s vezetése illet. Tehát a törzsfő, az országló, a fejedelem, az elökelők, a népgyülés stb. Eme tulajdonos hatalma nagyobb vagy kisebb részét alárendeltekre ruházhatja, a hol önmaga nem lehet jelen s tevékeny; s mivelt államokban eme átruházott hatalomosztalékok messze szétágazása s mesterséges fokozása

elkerülhetlen. De soha sem lehet szó a részszerü s alárendelt képviselök teljes függetlenségéröl; mindíg fölöttük kell állnia az összes hatalom tulajdonosának s joguk kutforrásának, ugy hogy benne a hatalomtelj, souverainitás, egyesüljön.

Helytelen ama gondolat, hogy az államhatalom jogi birtoka *mindíg a népet illeti.* Ez sem az eredetre nézve nem áll, — már péld. a patrimonialis államban vagy a theokratiában az államhatalmat teljesen különböző hatalom alapítja; sem a birtokot illetöleg, s pedig nemcsak az említett államfajokban, hanem az állam minden formáiban, melyekben a népgyüléstöl vagy a választó polgároktól különböző együttes vagy egyes államfö létezik. S még kevésbé következnék a nép általi eredetleges alapításból vagy a néptöl kezdetben gyakorolt birtokából azon jog, hogy tetszés szerint ismét visszavonhatja saját gyakorlása végett *(b).*

Az állam s föje hatalomteljének természetesen az összesség s az egyesek engedelmességének kötelezettsége felel meg, és ugyan azon terjedelemben, melyben az egyes állam létege, vagyis czélja igényli. Eme bensö jogosultságon tul nem megy a természetes kötelesség. *Az állampolgári engedelmesség tehát valamennyi államban csak feltételezett vagyis alkotmányszerü; de természetesen felette különbözök a feltételek s határok.* Hogy a határt az egyes esetben nem lehet mindíg könnyen megszabni, egyes államfajokban, nevezetesen a theokratiában s a korlátlan fejedelmi uralomban igen messzire van tüzve, a tétel igazságán mitse változtat. Az egyes államfajok alapgondolata szerint itélendö tehát meg e tétel, „hogy istennek inkább tartozunk engedelmeskedni, mint embereknek". E tétel *jogilag* csak a theokratiában igaz; a többi államokban csak erkölcsi jelentösége van, s csak annyiban lehet hatálya, a mennyiben valamely államszabvány össze nem férönek jelenkeznék a nép elismert életnézetével, tehát a létszeres együttlét végleges alapjával.

Az államhatalmat a következö sajátságok illetik:

1. Az államhatalom kizárólagos, tehát oszthatlan. Több legföbb hatalom, melyeknek az államtagok egyenlö engedelmességgel tartoznának, ellenkeznék a létszeresség, azaz a többségben létesülö egység fogalmával; azon fölül a szabványok kikerülhetlen különbsége zavart s enyészetet szülne. A hol valamely állami alakulás annyiban összetett, a mennyiben az államczélok egy részét legközelebb számos alárendelt létszeresség intézik el, a maradék pedig valamely magasabb egy-

séges egészet illeti, tehát nevezetesen valamely szövetséges államban, mindkét fél feladatai élesen megkülönböztetendők, minélfogva a jogok s kötelességek megfelelő felosztása mulhatatlanul szükséges *(c)*.

2. *Az államhatalom örökös*, azaz nem szünik meg az időleges birtokos halála vagy egyéb megszünte által; hanem inkább azonnal átmegy egy uj birtokosra, ha egyidőben az állam is nem szünik meg egészen *(d)*. Szükségesek tehát minden faju s nemü államokban szabványok, melyek ezen esetről gondoskodnak. Még ha az uj birtokos csak bizonyos feltételek alatt veheti is át a hatalmat, azok teljesítésének kérdése ugyan az igénylő személyét, de nem magának az államhatalomnak tartamát s létegét érinti.

3. *Az államhatalom mindent felkaroló*, és ugyan azon értelemben, hogy hatályát az összes területre s valamennyi államrészvevőre kiterjeszti. Hogy mennyire vetvék alája az egyes cselekedetek s emberi viszonyok, az természetesen a concret állam létegétől s egyes törvényeitől függ.

4. *Az államhatalom végre nincs felelősségnek alávetve.* Ez már logikai követelmény, mert a felelősség valamely magasabbat tételez fel, a ki előtt az igazolás történnék s a kitől az itélet eredne. Az államhatalom felett álló hatalom azonban nem létezik; különben az utóbbi volna maga az államhatalom, mely fölött azután nem állana senki. Azonkivül a legfőbb hatalom birtokosa felelősségre vonása gyakorlati lehetetlenség s megkisérlése is nagy szerencsétlenség. Lehetetlenség, mert senki se kényszerítheti s vetheti parancsa alá azt, a ki az egységesen rendezett nép összes hatalma felől rendelkezik; baj pedig kikerülhetlen következménye magának a kisérletnek is, mert szükségképen elkeseredett belküzdelmet kell szítania. Csak a már megdöntött, s egy ujabb hatalmasabb által pótolt államhatalmat lehet — habár jogtalanul — sikeresen felelősség alá vonni; azért oly tragikus hatásu az ily esemény szemléje.

(a) Az államhatalom s souverainitás átalános irodalma: Feuerbach, Antihobbes, oder über die Grenzen der höchsten Gewalt. Erfurt, 1798. — Ancillon, Ueber Souverainität und Staatsverfassung. Berlin, 1816. — Zachariae, Vierzig Bücher, I. k. 82. l. — Schmitthenner, Ueber das Wesen der Staatsgewalt. (Breslau, Jahrb. 1841. 431. l.) — Zöpfl, Staatsrecht. I. k. 76. l. — Humboldt V., Ideen über die Grenzen der Wirksamkeit des Staates. Boroszló, 1851. — Dupont-White, L'individu et l'état. Éd. 2., Par., 1858.

(b) A nép eredeti s elidegeníthetlen souverainitása tanát minden időben állitották mélyen járó állami hullámzatok esetében a fennálló

hatalom ellenségei s hatalmas támadó eszköz gyanánt kezelték. Igy *Hotman* III. Henrik s a ligue elleni harczaiban, *Junius Brutus* s *Buchanan* az angol átalakuláskor. De csakhamar ellenei is akadtak, igy *Hugo Grotius* (a régi irodalmat illetőleg l.: Hertius, Opusc. I. k. dissert. 9.). — Legszélesebb terjedelmet s legnagyobb befolyást szerzett e tannak Rousseau J. J. — Rousseau nem egyszer tanította, hogy az államhatalom — souverenitás — jogilag egyedül a népet illeti, egyedül megbizása alapján gyakorolhatni; tehát minden pillanatban általa visszavonható, önmaga gyakorolhatja vagy más valakire ruházhatja. Ezen tételek legjobb czáfolata, melyek a legtöbb faju s nemű államok létegével egyenesen ellenkeznek, melyekkel tehát szilárd, ennélfogva észszerű államintézményt össze nem egyeztethetni, az állam létege valamint különböző czéljai s nemei helyes felfogásában rejlik, helyén lesz tehát itt is arra utalnunk. Azok pedig, kik tulságos buzgalmokban a jakobinus elveket csak az isteni, patrimonialis vagy történeti fejedelemi hatalom egyoldalu feltüntetésével vélik visszaverhetni, önmagok a hibásak, ha szertelenül kizáró s ez által helytelen tanuk ép oly egyoldálu s meg nem engedhető, de látszólag szerencsés tanokat idézett elő. Teljesen badar dolog természetesen minden körülmény között, ha nem csak a nép, hanem minden egyes egyén souverainitását emlegetik. Ez annyit tesz, mint nemcsak az állam, hanem minden emberi egyesület, sőt még a család fogalmát s lehetőségét is tagadni. — Az államhatalom jogi tulajdonosa egyszerű kérdését az otromba visszaélés következtében, melyet e tekintetben ismételt ízben tanusítottak, szertelenül sokat s bőven tárgyalták. L. péld.: Murhard, Die Volkssouverainität im Gegensatze der Legitimität. Kassel, 1732. — Thilo, Die Volkssouverainität in ihrer wahren Gestalt. Boroszló, 1833. — Munzenbrecher, Die deutschen regierenden Fürsten und die Souverainität. Frankfurt, 1839. — Bluntschli, Allgemeines Staatsrecht. II. k. 1. l.

(c) Határozott ellentétben áll ama tétellel, hogy az államhatalom egységes s osztatlan, az ismeretes, már Aristotelestől előadott, később Locketól felkarolt, végre főleg Montesquieutől elterjesztett tan: hogy az államhatalom három lényegesen különböző alkatrészre szakad s hogy minden szabad alkotmányban tökéletes szétválasztásuk s fizikailag különböző egymástól független személyekre vagy testületekre való átruházásuk szükségképen eszközlendő. Ezen gondolat helytelenségét ugyan már átalán elismerik a tudományban; de csak miután az elméletben a legnagyobb zavart, az életben legnagyobb kárt szülte vala. Hisz számos alkotmányt is alkottak alapjára, ugyanazon rosz hatással a rendre s szabadságra. — Eme átalános s oly soká tartó tetszést valóban alig lehet felfogni, miután a tan ép ugy ellenkezik a támogatására idézett tényekkel, mint a logika s állameszély vezérelveivel. Tényleg nem igaz ugyanis, hogy az angol alkotmány eme felosztás megczáfolhatlan példája. A logikával ellenkezik: 1. a bírákat mindenütt a végrehajtó hatalommal egy fokra helyezni, noha a bíróságok csak a törvényeket alkalmazzák s végrehajtják, minélfogva az ugynevezett birói hatalom nem egyéb, mint a végrehajtó egyik része; 2. mert a törvényhozás s

végrehajtás még koránsem meríti ki az állam egész feladatát s tevékenységét s az államhatalom czélját, minélfogva az utóbbi eme felosztása teljesen tökéletlen. Politikailag alkalmazhatlan a tan különféle okoknál fogva. Legközelebb most az államhatalom csak egy része átruházása egy bizonyos személyre sem az egyoldalu visszaélést, sem a többek egyesülését közös elnyomás eszközlésére nem gátolja meg. Azután pedig, mert az államhatalom eme szétszakítása folytán az átalános jólétre szolgáló rendezett együtthatás helyébe elkeseredett visszavonás s kölcsönös meggátlás, a törvényes szabadság helyébe pedig csak anarchia lépne. Eme gáncsokat pedig *Constant* s mások foldozó munkái vagy nem is érintik vagy részben még öregbítik. A népképviselet gondolata s haszna azonban szerencsénkre oly kevéssé alapszik az államhatalom eme hamis szétosztásán, hogy össze sem egyeztethetni vele a szavakon s fogalmakon elkövetett erőszak nélkül. — L. a mondottakra nézve: Mohl, Literatur und Geschichte der Staatswissenschaften, I. k. 271. l. — Bluntschli, Allgemeines Staatsrecht. 2. kiad. I. k. 397. l. — Stahl, Lehre vom Staate, 3. kiad. 198. l.

(d) Az államhatalom örökös tartamát az egyeduralomra nézve jelentősen fejezi ki az ismeretes franczia közmondás: *Le Roi est mort; vive le Roi!*

16. §.

6. Polgár s alattvaló.

Lehetséges, hogy az ember ugyanazon viszonyhoz részint mint jogosult, részint mint kötelezett áll, s természetes, hogy akkor mindkét viszonylatban más-más törvényeket tartozik követni. Ez áll az államról is. Vannak ugyan egyes államfajok, mint péld. a kényuralom vagy a theokratia is, melyekben a kötelezettség viszonya majdnem kizárólag jelenkezik; azonban legtöbbnyire jogosultak a részvevők az összesség létszeressége irányában bizonyos igényeket táplálni, s bizonyos tételeket szolgáltatni. Ez mindenesetre igen különböző mértékben történik; és valamely állam tételei, valamint az engedélyezett szabadság foka fölötti itélet, épen a szerint határozódik meg, valjon többek a tételek vagy a jogosultságok.

A legtöbb államfajban alkalmazhatjuk tehát az *alattvaló* s *polgár* fogalmát valamennyi személyre, az államfő egyedüli kivételével. Alattvaló az államrészvevő, a mennyiben engedelmeskednie kell s közrejárulni az összterhekhez. Polgárnak nevezendő pedig, a mennyiben jogában áll czéljai elömozdítását az államtól követelni; különös nyomatékkal annak nevezik, a hol s a mennyiben törvényes része van igényei biztosítására az állam vezetésében.

Ha mindazok, kik az államhatalomnak alávetvék, alattvalók-

nak nevezendők, ugy azok sincsenek kivéve, kik egyébiránt kivételes állást foglalnak el. Igy péld. az egyeduralomban az uralkodóház valamennyi herczegei a trónörökössel együtt; az előbb független államok fejedelmei, melyek egy nagyobba kebelezvék s hatalmának alávetvék; az egyházi közösségek főnökei azon állam határán belül, melyhez lakás s egyéb polgári viszonyaiknál fogva tartoznak *(a)*. Az alattvaló állása sem jogtalan, sem becstelen. Nem jogtalan, mert a kötelezettségek törvény által határozvák meg, s mert ugyanazon személynek tételményei mellett igényei is vannak, talán messze menők, mert az alávetéssel az államgondolat s kezelése alá a legkülönfélébb jogok s elegendő ótalom erőszak ellen igen összefernek. S nem becstelen, mert az ember erkölcsi méltósága valamely hasznos s szükséges intézmény, tehát az államhatalom' kezelése elismerése által nem szenved csorbát.

Rendszerint *maradandó* s *kizárólagos* az alattvalói viszony. *Maradandó*, mert kétség esetében egész életünkre az államhoz tartozunk; *kizárólagos*, mert természetesen csak *egy* nép s *egy* egységes létszerességhez tagjai lehetünk. Különben kivételek lehetségesek. Először futólag, idegen államban tartózkodván, melynek tagjává ugyan nem lehetünk, ha vidékére lépünk, de melynek törvényeit s intézményeit követni tartozunk ottlétünk idejében. Az idegen nem köteles a vendégállam fenntartásához tételesen közrejárulni; azonban semmiképen sem szabad törvényeit s intézményeit háborgatni s ennyiben alattvalója. Azután, másodszor, két államban való megtelepedés által kettős viszony keletkezhetik, a midőn a tárgyi viszonylatok tekintetében az illető mindkét államnak kell engedelmeskedni, személyes tekintetben mindegyiknek a tartózkodás tartama idejében; ha csak egy helyütt tartózkodhatik, a választás dönt. Végre harmadszor, ha valamely állam alattvalója — törvényes engedélyt feltételezve — egy másik szolgálatába lép. Ekkor az egész szolgálati idő alatt az utóbbi alattvalója, de sok tekintetben a hazai államhoz is alattvalói viszonyban állhat, s a különös viszony megszakadása után elvégre is visszatér az utóbbihoz. — Össze nem tévesztendő az ily kettős alattvalói viszonynyal azoknak állása, kik valamely testületileg rendezett államhatalmon, péld. aristokratián vagy tiszta népuralmon résztvesznek. Ezeknél az egyszerű polgárjoghoz az összuralkodás joga járul, s az utóbbit illetőleg, nevezetesen a míg gyakorlásával foglalkodnak, kiváló jogokat élvezhetnek; azonban csak összességét eme uralkodó testületnek

illeti az államhatalom, s az egyes tag, részvéte egyedüli kivételével, valamennyi életviszonylataiban alattvaló.

Az állampolgár jogosultságai, mint olyak, három nemre oszlanak. Az egyik magába foglalja az átalános államczélok teljesítésére irányuló követelményeket, s részint igényekből áll, melyeket a concret állam tételes törvényei nyilván elismernek, részint puszta következtetésekből, melyek az állam természetéből átalán s az illető államfajéból különösen következetesen leszármaztattak. Második neme az egyén nemleges szabadságjogai, azaz azon határozmány, mely minden államrészvevő átellenében megszabja az államhatalom s tulajdonosa részéről bizonyos cselekedetek megengedését s bizonyos bánásmódtól való biztosítást. Végre egy harmadik nemet, bárha nem minden államnemben, az uralkodási cselekményekben való részvétel jogosultsága képezi. Ha ujabb időben a második osztályban találkozókat föleg állampolgári jogoknak nevezik, ugy ez elnevezés magában helytelen, mert felette szük; de bizonyítja ama nagy nyomatékot, melyet épen most, következetesen az összes életfelfogással eme nemleges szabadságra fektetnek. Más időkben, péld. a klasszikus ókorban, a társuralkodásra emelt igények, a politikai jogok, állottak elsö sorban. Semmi sem lehet különben minden körülmény között félszegebb, mint a terjedelmes állampolgári jogokkal felruházottak' alattvalóságát tagadni *(b)*.

Napjainkban igen közönséges, az egyén összes viszonyát az államhoz, és ugyan mind az igényeket, mind a kötelezettségeket illetöleg kizárólag a jog szempontjából felfogni. Ezt annyiban természetesnek lehet mondani, a mennyiben e fölfogásból kiviláglik, hogy mennyit lehet szükség esetében erőhatalommal kierőszakolni s a mennyiben az ily erőszakalkalmazás az emberi tökéletlenség átellenében különös becsü. Azonban a felfogás eme módja mégis igen egyoldalu, tehát hamis. Az ember az együttlét eme viszonyaiban is mint valamennyi egyébben még más törvényeket tartozik követni, mint a jogéit; ugyanis az erkölcséit s az eszélyéit. Ha valamely alattvaló csak azt tételményezi a közügynek, a mire szoríthatni, akkor ugyan büntetlen marad s jogilag feddhetlen. Azonban könnyen megeshetik, hogy az erkölcstörvény a dologra s alakra nézve továbbmenöt ró reá; és akkor nem teljesítette vala kötelességét, s a közügy nem fog jól állani, ha ezen tekintetben nem járt volt el. Ugyancsak nincs minden megtéve, ha az állam tételményei a polgár irányában a szigoru jogtörvény megett el nem maradnak,

minélfogva többet ki nem erőszakolhatni; feladatához tartozik ugyancsak, a czélszerüség s eszély követelményeit megfigyelni, mert csak ez uton érhetni valósággal azt el, a mi az adott körülmények között a legüdvösebb s lehetséges. Azt se lehet bizonyára tagadni, hogy valamely államhatalom tulajdonosa kötelessége s lelkiismerete parancsait még távolról sem végezte vala el, ha a jogszabványokat szigoruan meg is tartotta volna; mert, ha telik eszközeiből, azt is el tartozik végezni, a mit az erkölcstörvény parancsol. A jog természetesen minden továbbinak alapja s feltétele; de nem a lehetséges tökély.

(a) Ha a német birodalomban tilos volt a birodalmi fejedelmeket a császár alattvalóinak mondani, ugy ennek alapja ugyan nem magas rangjokban, hanem igen az országfelség birtokában rejlett, mely az államhatalom egy része vala s a melyet tehát a császárral megosztottak. Korunkban azonban valamely nemesi urnak akármely régi s nevezetes származása, akármennyi előjoga s fejedelmi vagyona volna, mégis mindig alattvaló, mert államhatalom áll felette.

(b) Ama állítás, hogy a törvénynek, de nem valamely embernek alattvalói vagyunk, nem pusztán csak meddő szóvita, hanem lényegileg hibás. Az államtárs alattvalója az államhatalomnak, nemcsak a hol törvényeket hajt végre, hanem a hol egyátalán jogos téren áll. Ellenben helyes volt, ha szőrszálhasogatásig pontosak akarunk lenni, hogy Fülöp Lajos miniszterei a királynak beadott jelentéseikben nem „alattvalóinak“, hanem „szolgáinak“ nevezték magokat. Hivatalos irataikat az államfőhöz mint hatóságai, tehát „szolgái“ adták ki, nem mint alattvalók átalán. Ellenben a francziák egészben véve a juliusi forradalom után épen ugy mint az előtt „alattvalók“ voltak. — Különben *fit a potiori denominatio.* Az oly államokban, hol a kötelezettségek túlnyomók, mint péld. Oroszországban minden körülmény között s viszonylatban bátran alattvalónak nevezhetni az államtársat, tehát akkor is, ha alkalmilag jogairól van szó; s megfordítva Északamerikában mindig csak polgárról lehet szó, tehát ott is, hol engedelmeskednek vagy legalább engedelmeskedniök kellene.

(c) Jelentősebb mintsem eszélyes s helyes, hogy napjainkban az államtársnak kizárólag csak jogairól s nem kötelezettségeiről is van szó, és ugyan mind a törvényekben, mind az elméleti fejtegetésekben. Önkénytelenül s öntudatlanul állami viszonyaink kettős alapvonása nyomódik ebben ki: először összes élet- s államnézetünk önző szétszakadottsága; másodszor pedig a belterjű bizalmatlanság a kormányok jó akarata s tételményei ellen. Az is említésreméltó, hogy a polgár erkölcsi kötelezettségei s az eszélyi tekintetek épenséggel nem tárgyaltatnak; bizonyára utóhatályának vehetjük ezt ama soká uralkodó, kizárólagos nézetnek, mely az államot pusztán jogintézetnek tekintette. A tételes államtörvénybe természetesen csak azt vehetni fel, a mit kikényszeríthetni; de ez először nem gátolja a kötelezettségek felvételét; azután

pedig legalább a tudomány szabadságában áll, követeléseiben mindenoldalu lenni. — Sok jót mond e tekintetben: Stahl, Lehre vom Staate, 3. kiad. 518. l.; ugyancsak egyetmást Schmitthenner is, Zwölf Bücher, III. köt. 383. l. s Morgenstern, Der Mensch. I. k. 103. l. — A többiek mind hallgatnak az alattvalók kötelezettségeiről s pedig nemcsak a továbbmenőkről, hanem a jogiakról is. Welcker államszótárában péld. nincs is külön czikk az alattvaló szóról.

17. §.

7. A nép.

Az állam részvevői összessége képezi a *népet* vagy *a nemzetet*.

Ezen állami értelemben teljesen helytelen, csak egyes osztályokat népnek nevezni; már akár csak a lakosság alsóbb rétegeit, vagy talán egy kiváló törzsét neveznénk annak; és ugyancsak közönbös, valjon ez elnevezésből az illető osztály számára előjogokat vagy hátrányokat akarnánk leszármaztatni. A néphez tartoznak az elökelök épen ugy mint az alsóbb ranguak, a gazdagok mint a szegények; s ha s a míg valamely állam egy egészet képez, ez egészszé tömörült összes vagy töredékes nemzetiségek egy egységet képeznek *(a)*.

Állami tekintetben számbaveendő a nép *száma, származása,* emberi élete *törvényei, míveltsége foka.*

1. A lakosság száma különböző s nevezetes jelentőségü, és ugyan mind *absolut* nagysága, azaz az állam bensejében élö lakosság összes száma, mind *relativ* nagysága, azaz eme szám viszonya az ország területéhez. — A mi az első pontot illeti, ugy átalán kedvező következményü, tehát kivánatos a nagy szám. Legalább a legtöbb esetben az állam hatalma s külbiztossága legfőbb feltétele. Fokozza az államban a nemzetiségi érzetet; lehetségessé tesz hatalmas közvéleményt; a kifejtett s számos hatóságokkal ellátott alkotmány s igazgatás követelte szellemi eröket elöteremti; kivihetővé tesz egynémely hasznos intézményt, mely számos részvevöket tételez fel; végre — s ennek önkényü államokban nagy becse lehet — lehetségessé tesz a tömegben elrejlő életet. Valamely lakosság viszonylagos nagysága pedig a fölött határoz, valjon az állam tulnépesedés, vagy csekély számu népesség állapotában létezik vagy ugyan sürü, de a fennforgó segélyeszközöknek megfelelő népességéében; a minek ismét a legkülönbözőbb s legfontosabb következményei vannak az átalános jólétet illetöleg s a mitől számos s mélyhatályu intézmények s törvények függnek *(b)*.

2. *A származás.* — Az emberi nem több *fajra* szakad,

azaz lényegesen különböző s a testi s szellemi sajátosságra nézve mindíg ugyanazon tulajdonságu osztályokra; a faj meg ismét *törzsekre*, azaz ugyanazon főfaj hason ágazataira, ismét határozottan kinyomódott s tartósan sajátos tulajdonságokkal. A fajok különbsége nagyobbára élettani, s főleg a börszinben s a koponyaalkatban nyilatkozik; a törzsek különbsége ellenben inkább lélektani s mindenekelőtt a nyelvben mutatkozik. Eme származási viszonylatok azonban nem pusztán csak élettani s lélektani tekintetekből nevezetesek, hanem nagyjelentőségüek az összes állami életre nézve. Először is nem minden fajt tett a természet minden éghajlat számára alkalmasnak. Léteznek bizonyos égövek s helyek, melyek valamely faj tagjaira nézve felette károsak, vagy legalább megerőltető munkát nem engednek meg. Ily vidékeken tehát nem képezhetnek külön államot, s legfelebb csak csekély számban s mint uralkodó osztály élhetnek. Azután megfelelő életmódot is nemz a faj- s törzssajátosság, de evvel együtt különböző miveltséget is, s ennélfogva különböző igényei is lesznek az állam létege s egyes intézményei irányában. Ha nem is igaz, hogy bizonyos fajok s törzsek már természettől képtelenek magasabb fejlődésre szert tenni s a tehetősebb osztályok irányában örökös szolgálattételre kárhoztatvák: ugy a képességek különbsége s ennélfogva az állami követelmények s tételmények maradandó különbsége tagadhatlan. Hogy mely jelentősége van e körülménynek a jogra s az állameszélyre nézve, az szembetünő. Végre az emberi nem különböző s többé kevésbé eltaszító természetes osztályai egymás mellett léte a legkülönbözőbb s legfontosabb befolyással van az államok tartására s végzetére, már akár különböző törzsü szomszédok lépnek fel egymás ellen, akár ugyanazon állam lakossága volna különnemü alkatrészekből összehányva *(c)*.

3. Az emberi élet fogalma *természettörvényeknek* van alávetve, melyek hatályuk rendszeressége bámulatot, söt majdnem borzalmat keltenek. Igy nevezetesen a két nem számviszonyai változhatlansága, a házasságok termékenysége, az élet közép tartama, a halandóság szabályossága a különböző életfokokon. Eme törvények olyképen rendezvék be, hogy az egyesnél ugyan nem nyilatkoznak mindenkor, de teljesen jelenkeznek nagyobb számu emberek körében, valamint számosabb egymás utáni esetekben, tehát térben s időben. Az éghajlati viszonyok, az életmód, többféle nyilvános intézmények ugyan némi kedvező vagy kedvezőtlen eltéréseket keltenek e törvények országában;

de részint csekély jelentőségüek e törvények, részint ismét állandók bizonyos körökben s helyiségeken, tehát számba vehetők az élet számára való gyakorlati alkalmazás végett. Mind ismeretök tehát átalán, mind vidéki eltéréseik fellelése fontos feladat a tudományra s életre nézve *(d)*. Használhatóságuk példái pedig többi között a következők:

a) A lakosság jövendő alakulása kiszámítása; a miből felette fontos következtetések vonhatók az állam helyes eljárására nézve az eddigi lakosok szaporítását, kevesbítését vagy egyentartását illetőleg.

b) A különböző korosztályok állapotának ismerete; fontos bizonyos életkorok számára hozandó intézmények péld. a tanodák, az ápoldák kellő rendjét illetőleg, azután sokféle tételményi lehetőség, mint péld. a katonakötelezettség, a fejadó fizetése, a választó szavazatok átadása s hasonlók tekintetében.

c) Biztos tényleges alapok nyerése számos segélyintézet, péld. az özvegypénztár, életbiztosítások, nyugalmazási törvények, életjáradék számára.

d) Az emberek egészségére s életére befolyó káros helyi viszonyok felfedezése, ha bizonyos korosztályokban, foglalatosságoknál, helyiségeknél rendellenes módon nyilatkoznának.

e) Szabályellenes állapotok felmutatása a társadalmi élet egyes részeiben, nevezetesen péld. a házasságok, a törvénytelen születésű gyermekek, az özvegyek számában.

4. *A míveltség foka.* Ha eddig fejtegetett összes felfogásunk az állam létegéről s czéljairól nem volt hamis, ugy valamely nép míveltségének állami fontossága sem szorul különös bizonyítgatásra. Hisz — legalább átalán s hol túlhatalmas igaztalan hatalom nem emelkedik gát gyanánt — az állam egész alkotmánya s összes intézménye attól függ. Azonkivül a tudás hatalom; erkölcsileg ép míveltség a család s társadalom gyarapodó állapotának legbiztosabb talpköve; végre a vallásos míveltség neme s foka vagy jelentékeny támasz, vagy ugyanoly gát, néha még középpontja is az állami életnek.

(a) Nemcsak a *populus Romanus* zárta magába mind a plebejusokat, mind a patriciusokat; hanem ugy kell annak lenni valamennyi nemzetnél. Mindennemű szorítkozás a népesség csak egy részére jogtalanság s jelentékeny hátránynyal jár. Oly alkotmány, mely — mint a korábbi magyar — a populushoz csak a nemességet sorolja, a nagy többséggel pedig misera plebs contribuens gyanánt bánik, szükségképen meggátolja az ország fejlődését s megérdemli vesztét. De ép úgy csak a nagy tömeg megvetendő hízelgése vagy tudatos demagog bujto-

gatásm ondhatja a magasabb míveltségi, vagyoni s rendi viszonyokat a *néptöl* különválasztottaknak s tőle ellenségesen idegenkedőknek. A mily jogtalan s káros a többség jogainak s érdekeinek elhanyagolása, ép oly igazolatlan s bűnös dolog az összesség való kimívelődése átellenében elszakítása azon osztályoktól, melyek az adott körülmények között elérhető legmagasabb fokra vergődtek. Mintái s vezetői nem ellenségei a népnek, s jobb állapotaik meg nem semmisítendők, hanem átalánosakká teendők.

(b) Miután a lakosságszám, ha nem is valamennyi, ugy mégis legtöbb állami viszonylatai az országászattan körébe vágnak, l. a közelebbit, alant a 89. §-ben.

(c) Az emberi nem fajai különfélesége felette számos kutatás s sokszerű vita tárgya volt és ugyan természettudományi, theologiai, nyelvészeti, történeti s földrajzi álláspontokból. Eme nagy irodalomból nevezetesen a következő munkák említendők használatul az államtudományokban: Prichard, Lectures on physiology, zoology and the natural history of man. Ed. I. Lond., 1819; Ed. by Norris. Lond., I. II. 1856. — Agassiz, The diversity of origin of human races (Christian examiner. Bost. 1850.) — Gobineau, Essais sur l'inégalité des races humaines, I—IV. Par., 1853/5. — Nott and Gliddon, Types of mankind. I. II. Philad. 1856. — Ugyanazok, Indigenous races of the earth. Philad. 1857. — Közvetlen alkalmazásában az államra tárgyalták pedig nevezetesen: Corche, Traité de legislation. Ed. 2. II. s III. k. — Zachariae, Vierzig Bücher vom Staate. II. k. 146. l. — Stahl, Staatslehre, 3. kiad. 161. l. — Courhet de Lisle, La science politique fondée s. l. science de l'homme, ou études des races humaines. Par., 1838. — Vollgraff, Ethnographie und Ethnologie. Marbg. 1853. — L. különben a népesség eme viszonyát illetőleg az államhoz alant a 37. §-et.

(d) Az emberi élettörvények tana sokszerűen fel van dolgozva. Elnézve a népesség hatályai elméleteiről a gazdászati s egyéb társadalmi viszonyokra, a mint Plato s Aristoteles óta s nevezetesen pedig a Malthus által előidézett átalakulás óta számtalan irótól a legkülönfélébb irányban előadatott, itt nevezetesen azon iratoknak van jelentőségük, melyek a tények megállapítására s felszámítására, valamint a döntő természettörvények felkeresésére vállalkoznak (Népnevelési statistika s népesedési tan — Populationistik). Igy nevezetesen: Süssmilch, Göttliche Ordnung in den Veränderungen des Menschengeschlechtes. 4. kiad. I—III. Berl. 1775. — Casper, Die wahrscheinliche Lebensdauer. Berl., 1835. — Quetelet, Sur l'homme et le developpement de ses facultés. I. II. Brux., 1836. — Moser, Die Gesetze der Lebensdauer, Berlin, 1829. — Bernoulli, Populationostik oder Bevölkerungswissenschaft. Ulm, 1840. — U. a. Neue Ereignisse der Bevölkerungsstatistik. Ulm, 1843. — Horn, Bevölkerungswissenschaftliche Studien aus Belgien. I. k., Lipcse, 1854. — A népesedési tudomány összes irodalma átnézetét l. Mohl, Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften. III. k. 443. l.

18. §.

8. Az államterület s a népek területi viszonyai.

Az ember élete a földön perdül le s valamennyi szükségleteivel arra van utalva. A földön való megfelelő, közvetlen vagy közvetett osztalék nélkül nem is létezhetik; minél könnyebb s dusabb alkalom kinálkozik fizikai természete követelményei kielégítésére, annál nagyobb a kéjelem, s annál háborítlanabbul foghat szellemi czéljai eléréséhez. Ugyanez áll valamennyi összetett életalakulásokról egészen fel az államig. Ország birtoka hiján valamely nép kóborló tömeget képezhet, de nem él államban; az ország megfelelő sajátossága hiányában az állam épen nem felelhet meg vagy csak igen nehezen feladatainak. Azért az államtudományokra nézve is felette nagy jelentőségüek a területi viszonylatok *(a)*.

1. Mindenek előtt a *terület biztossága*, azaz határai biztos megjelölése szükséges. E nélkül az államnak nincs korláta sem a részvevők sem az oda nem tartozók irányában; ennélfogva folytonos vita az engedelmesség fölött, biztos kellő rend lehetetlensége, a feladat terjedelme bizonytalansága s az elérésére szükséges eszközök határozatlansága. Néha olyszerü valamely ország földirati fekvése, hogy maga a természet szabta meg határait s avval együtt az összetartozó vidék összességét; ez esetben azután minden eltérés visszavonás' s veszély' forrása. A határok el nem ismerése vagy megsértése harmadik személyek részéről nemcsak anyagi hátrányt szül, hanem az állam concret létének aláásása.

2. A legszámosabb következményei vannak a terület nagyságának és ugyan mind az absolut, mind a viszonylagosénak, — az utóbbit részint a népesség számához, részint egyéb államokhoz való viszonyában értve. Az absolut nagyság szabja meg, kivételektől elnézve, *a népesség számát;* nagy jelentősége van az idegen támadások elleni védképességre nézve; bizonyos államformák, péld. a tiszta népuralom, patriarchalis kormány befogadása lehetősége felett határoz; a népesség szükségleteinek megfelelő *különböző* természetadományokat szolgáltat vagy megtagad. Átalán az államterület jelentékeny terjedelme előnnyel jár, s a hol lehetséges, törekedni kell szerzésére; azonban az emberi erők korlátoltsága s a térben s időben előálló nehézségek nagy száma az átnézhetőre s elérhetőre való szoritkozást hozza magával *(b)*. — Hogy mennyiben kell a

terület nagyságának a népesség számával helyes viszonyban állani, azt a megelőző §-ben érintettük. Egyéb, vagy szomszédos, vagy mégis befolyásos államokhoz való viszonyában pedig azért van jelentősége az ország nagyságának, mert terjedelme szerint, vagy mint ereje s védképessége vagy gyengesége s függetegsége egyik eleme gyanánt jelenkezik. Itt természetes, határozott s maradandó mérték nem foglal helyet, miután a kivánatos terjedelem változékony idegen tényektől függ.

3. *A földgömbi viszonynak*, a földgömbön való fekvésnek nevezetesen kettős vonatkozása van az államélethez:

a) *Feltétele az éghajlatnak.* De ettől meg, legalább részben, függ továbbá: az ország termékenysége; a nép életmódja, tehát míveltsége is, valamint a törvények s intézmények egy része; a kereskedelmi közlekedés a böség s szükséglet arányában; végre néha még a külső biztosság is, péld. egészségtelen hőség, homoksivatagok, jég által. Különben sokszerü tapasztalat mutatja, hogy az éghajlat hatályai nem feltétlenül mérvadók, az ember ellenkezőleg képes kitartás s ismeretek által jelentékeny kedvezőtlenségét legyőzni, s megfordítva a legkedvezőbb éghajlat sem nyujt biztosítékot a nép s állam romlása ellen, ha erkölcsi s értelmi feltételek hiján van *(c)*.

b) Felette nagy fontosságu a más népekkel folytatott békés közlekedésre nézve az ország fekvése nagy vízi utakon. — Mindenekelőtt igen kedvező jó kikötőkkel ellátott part birtoka nyitott *világtengeren;* kevésbé természetes a zárt tenger melletti fekvés. Mélyen az országba ható tengeröblök gazdagság s míveltség szerzői; s oly ország, melynek nem nyílik a tengerhez utja, soha sem fog világállásra szert tenni. — Mind feltétele a tengeri fekvés teljes felhasználásának, mind könnyítése a belközlekedésnek azután, másodszor valamely nagy *folyamvidék* birtoka minden mellékfolyóival. Az ilyen természetes egészet képez iparra, kereskedelemre s míveltségre nézve, s a hajózható folyó a be- s kivitel legkényelmesebb eszközlője *(d)*. — Mindenesetre lehetségessé teszik az ujkor találmányai hiányzó vízi összeköttetéseket hasonlóképen könnyen használható s olcsó szárazföldi utakkal legalább részben pótolni; azonban mindkét közlekedési eszköz haszna azonosságáról szó se lehet.

4. Továbbá az államterület mértani alakja épenséggel nem közömbös, és ugyan mind a belintézményeket mind a nemzetközi viszonyokat illetőleg. Rendszerint a lehető legöszszerübb tömörség s kikerekítés a legkivánatosabb feladat.

5. Végre az államterület *földtani sajátossága* sokszerü befolyással van az emberek gazdászati, társadalmi s evvel együtt politikai állapotaira.

a) A földtani sajátosságtól függ a *források* gazdagsága, jósága s felosztása, de ettől ugyancsak nemcsak a mezei gazdaság s iparok, hanem egyátalán az emberek léte fő feltétele.

b) A föld sajátossága sokszerüen feltételezi *a tenyészet* minemüségét s gazdagságát. Emberi mesterség általi gyarapítás ugyan lehetséges, de csak bizonyos határok között.

c) A legnagyobb jelentőségü a földben található ásványok minemüsége s sokasága. Valjon vas, szén, arany, ezüst stb. az állam határán belül nyeretik vagy nem, lényegesen befoly a nép tevékenységére, gazdagságára, hatalmára, legalább ha a legalsóbb mivelődési fokon már túlemelkedett. Hogy azonban az emberek akarata s belátása itt nem eszközölheti a hiányzót, hanem csak a létező felfedezésében tehet szolgálatot, állami tekintetben is figyelemre méltó.

d) A föld minemüsége befolyással van az emberi *telepedések* számára s nemére nézve, és ugyan mind a népességszám, mind a lakhelyek felosztása s sajátságai tekintetében. Mind kettőnek pedig meg van gazdászati fontossága s átalán fontossága a mivelődésre s állami életre nézve.

(a) A területi sajátosság befolyásának tana az állam életére koránsem tárgyaltatott oly alaposan s terjedelmesen, a mint a tárgy fontossága magával hozza. V. ö. alant a 86. §-ben az *(a)* jegyzetben idézett iratokat. — Eddigelé csak egyes szempontok tüntetvék fel, melyek részben félszegül tárgyaltattak. Ha péld. tagadhatlanul Montesquieué az érdem, hogy figyelmessé tett vala az éghajlat jelentőségére a nép testi s szellemi sajátságait, ennélfogva tehát törvényt s alkotmányt illetőleg: ugy az egész igazságot, majdnem mintha szándékosan az által hibázta el, hogy csak a melegre s hidegre fektet nyomatékot s az utóbbiban találja a férfiasság s valamennyi erény kutforrását. S *Comte* — traité de legislation — valóban nem ütötte helyre a hibát, a hőségnek tulajdonítván az erkölcsösitő s szellemitő tulajdonságokat, a hideget pedig butitónak s mozgalmasság nélkülinek mondván.

(b) Valamely birodalom túlságos terjedelme káros hátrányairól felette tanulságos felvilágositást nyujtanak a római birodalom s Oroszország. Amaz mind virágzása korában, midőn a távol fekvő tartományok a zsaroló helytartók kezei alatt nyögtek, mind romlása idejében, midőn a sok egyidőben s egymástól távol támadó ellenségek ellenében nem védhette magát; Oroszország hivatalnokai romlottsága s a távol fekvő részek barbarsága által. — Ha az északamerikai egyesült államok legalább eddigelé roppant területöket mind gyarapodó jóléttel képesek

kitölteni, ugy ennek lehetőségét a foederativ alkotmány eszközli, mely erőteljes életet kapcsol egybe egységes kormánynyal.

(c) Hogy az éghajlat befolyása nem az egyedüli, de nem is főfeltétel, mely a népjellemre befoly, leginkább mutatja a különböző lakosságok egyenetlensége ugyanazon éghajlat behatása daczára, s a nemzeti jellem megőrzése a különböző éghajlatok alatt. Hasonlítsuk csak össze a régi rómaiakat a mostaniakkal; nézzük a Törökországban vegyest lakozó törzseket: vagy másrészt az angolszász lakosság azonosságát minden éghajlat alatt; a franczia sajátosság feltünését Canadában s Louisianában. De evvel természetesen nincs az mondva, hogy az éghajlat s földi minemüség épenséggel nem gyakorolnának befolyást az emberekre s ennélfogva az államokra sem; csak hogy óvakodjunk e viszonylatot töredékesen felfogni s méltatni, s maradjunk minden túlzástól távol.

(d) Hogy mely fontosságu az összes folyamvidék birtoka a tengerig, mutatja péld. a Missisippi; hogy mely hátránynyal jár az összedarabolt birtok s az alsó folyamvidék elzárása valamely idegen hatalmasság által, kiviláglik másrészt a Rajna s a Duna vidékeiből.

19. §.

9. Alkotmány és igazgatás.

Az állam mindenesetre fogalmilag egy egységes egészet képez, és ennélfogva összes intézményének önmagában megegyezőnek kell lennie. Épen oly kevéssé volna jogos, mint logikai s eszélyes, ha egyik rész a másikkal, vagy ha részlet s kivitel a magasabb alapelvvel ellenkeznék. De evvel természetesen összeegyeztethető nemcsak — a mi magából értetődik — az állami tevékenység tárgyának s legközelebbi czéljának különfélesége, hacsak meghatározott körén nem lép túl; hanem az egyes állami intézmények s szabványok nagyobb vagy csekélyebb jelentősége, a szerint amint önállóan rendelkeznek vagy csak az adottat végrehajtják, vagy a mint az általok előteremtendő haszon nagyobb vagy csekélyebb. S miután az államlétszeresség egyes részei között annyiban is mutatkozik lényeges különbség, a mennyiben részben maradandók s változhatlanok, részben pedig a változó szükségletekhez képest hasonlóképen változnak: ugy az ez irányban eszközölt felosztás a tudományra s életre nézve nemcsak meg van engedve, hanem még hasznos s némi tekintetben szükséges is.

Eme felosztás az állandóság, jelentőség s szabványi erő alapján a most igen közönséges felosztás *alkotmányra* s *igazgatásra (a)*.

Az alkotmány ama intézmények s szabványok összessége,

melyek a concret államczélt meghatározzák, a valósítására szükséges létszerességet lényeges alapelveiben rendezik s fenntartják, a végrehajtására mulhatatlan államhatalmat az alak, határok, s tulajdonos tekintetében megjelölik, végre az államtagok — mind az egyesek, mind a társadalmi körök — s az összesség közötti viszonyokat elvileg szabályozzák.

Az igazgatás ellenben ama rendeletek s cselekmények összege, melyek arra rendelvék, hogy az alkotmány tartalmát valamennyi egyes előforduló esetben alkalmazzák s e szerint az összes életet az államban egységesen vezéreljék.

Az alkotmány tehát a talpkő, az alapelv, a támasz s a maradandó; az igazgatás a változékony, a hatály s alkalmazás az államban *(b)*.

Minden államnak van alkotmánya; csakhogy természetesen az államczélok s az az által feltételezett intézmények különféleségénél fogva, nevezetes s lényeges eltérés jelenkezik az alkotmányok között mind tartalmokat, mind alakjukat illetőleg. Az se szükséges épenséggel, hogy az alkotmányi szabványok külön arra rendelt okmányokban hordassanak össze, vagy hogy egyátalán irásba foglaltassanak; megtörténhetik, hogy az elvek különböző helyeken szétszórtan ejtettek ki, vagy hogy csak szokáson alapulnak; miután az egyes intézmények különböző időkből származnak s különböző tekintélyektől erednek *(c)*. Végre az alkotmányi szabványok érdemleges részletessége épenséggel nem feltétele s biztosítása czélszerüségének s szilárdságának. Az ily tüzetesség gyakran csak esetleges következménye hosszadalmas viszályoknak, melyeknek ismétlődését általok iparkodnak meggátolni, vagy visszás törvényhozói törekvésnek, mely minden lehetséges eshetőséget eleve kiván eldönteni.

Teljesen helytelen valamely állam alkotmányát kizárólag a *jogrend* egy része gyanánt felfogni. Mindenesetre kiválólag jogi viszonylatai vannak, részint mert a concret állam jogi rendje legfőbb alapelveit is az alkotmány képezi, részint pedig azért is, mert a legtöbb határozmány vagy jogosultságot nyujt vagy engedelmességet követel, tehát jogviszonyt állapít. Az alkotmányi jog fejlődése tehát mindenesetre az országos jogrendszer anyagilag fontos feladata s lényeges része. Azonban az alkotmány, mint valamennyi emberi viszony, az erkölcs s eszély törvényének is alá van vetve s a tudomány dolga, az alkotmányi élet ez oldalát is mívelni, mind megalapítása, mind fejlesztése tekintetében. S még határozottabban nyilatkozik az

igazgatást illetőleg, hogy nem pusztán jogintézet. Semmiesetre ne legyen jogtalanság s ne kövessen el jogtalanságot, azonban a részletes kivitel helyes volta s az emberekkel s dolgokkal való velebánás bizonyos állapotok elérése eszközlésére kiválólag a czélszerüség törvényei alatt áll. Valamely igazgatási intézmény, igen igazságos s mégis felette elégtelen, sőt káros is lehet s valamely igazgatási cselekmény jogilag feddhetlen s mégis felette félszeg. Az összes államélet csakis teljesen egyoldalu s ez által hamis felfogása elégedhetik meg a puszta jogszerüséggel.

Az alkotmány jogi létrehozása, s megváltoztatása lehetőségének kérdése nem szorul különös feleletre. Mindkettő tökéletesen összeesik a concret állam jogi keletkezésével s változásával.

Az alkotmány s igazgatás viszonyát illetőleg pedig a következő tételek mérvadók:

1. Az igazgatásnak szellemére s alakjára nézve tökéletesen alkotmányosnak kell lenni. Az elv s az alkalmazás, az átalános s különös, a létszeresség s tevékenysége közötti ellenmondás mindenesetre össze nem fér a gondolkodás s czélszerüség törvényeivel, a legtöbb esetben a jog s az erkölcs követelményeivel sem. Sokszerüen megállapított szükség tehát, hogy minden concret alkotmánynak különös, sajátos igazgatása legyen; s semmi se lehet fonákabb, mint egyes igazgatási részeket egyszerüen egy idegen állam-alapgondolatba átültetni, a nélkül, hogy korábban megvizsgáltatnék, valjon alkotmányszerüek, tehát következetesek s kivihetők. Az ellenkező esetben nemcsak a bensö egységet háborgatják, hanem felette kétes, hogy még az anyagi haszon is elérethetik-e az idegen környezet s feltevések között, vagy talán épen az ellenkező eszközöltetik.

2. Az igazgatás nem tüzhet magának szabadon sajátos czélokat, hanem egyes egyedül azokhoz tartozik símulni, melyek az alkotmány által nyujtvák. Alkotmány s igazgatás annyiban igaz nem fedik egymást, a mennyiben némely elve, vagy az érzéki világba lépő intézménye is az alkotmánynak nem ad közvetlen alkalmat valamely tevékenységre s végrehajtásra; azonban az igazgatás teljesen az alkotmány gondolata körén belül van.

3. Miután azonban különböző eszközöket tarthatunk alkalmasoknak valamely czél elérésére, és czélszerüségök az alkalmazás ideje s czélja szerint változik, a nélkül, hogy ez által maga a czél legkevésbé is változnék vagy elérhetösége csorbát szenvedne; ugy az igazgatási ügyekben elövett változás

még koránsem bizonyítéka akár a ténynek, akár a szándéknak, hogy az eddigi alkotmányt elhagyták. A míg az eddigiektől való eltérést még logikailag következetesen az alkotmány elve alá foghatjuk, mindíg csak a czélszerüség kérdése jöhet szóba. Az igazgatás se szenvedjen túlnyomó okok hiján változást, mert ez mindíg fáradságot s költséget szül, a polgárt bizonytalanná teszi jogaira s kötelességeire nézve, a hivatalnokot megfosztja a cselekvőség megszokásától s biztosságától, végre egy megszokott csekély tökéletlenség kényelmesebb egy uj javításnál. Azonban kétségkivül jogszerüen sürübben fordulnak elő változások az igazgatásban, mint az alkotmányban, melyet csak akkor szabad megváltoztatni, ha a nép összes életfelfogásában lényeges változás áll be, vagy legalább a létező átalános létszeresség tapasztalatilag képtelennek bizonyúl az alapgondolat keresztülvitelére *(d)*.

4. Az igazgatásnak feladata tehát, a leghatályosabb, legbiztosabb, legegyszerübb s a legkevésbé nehézséget okozó s költséges kiviteli eszközöket előteremteni. Részint maga a siker is az eszközök helyes választásától függhet; részint ama nagy követelmények átellenében, melyeket minden oldalról támasztanak, ugyancsak takarékosan kell az államnak bánnia eszközeivel s nem haszontalanul eltékozolnia; részint végre nem követelhet a polgároktól több közrejárulást vagy egyéb tételményt igazgatása keresztülvitelére, mint a mennyi épen szükséges, azaz a czélnak teljesen megfelel. Miután pediglen az igazgatás nem annyira elvekből s intézményekből mint inkább főleg cselekményekből áll, ugy koránsem elégségesek a megfelelő átalános szabványok, hanem az alkotmány által közvetve vagy közvetlenül gondjaira bízott minden egyes esetben szabatos személy- s tárgyismerettel, körültekintöleg s eszélyesen, de gyorsan, szilárdan s ha szükséges bátran is tartozik eljárni.

(a) A jelenleg oly közönséges különbség alkotmány s igazgatás között, aránylag uj, legalább a tudomány alaki tárgyalásában s felosztásában. A mult század államtudósai közül egyik se osztatta fel ily módon anyagát, s egyik se tárgyalta az államélet mind két oldala létege s egymáshoz való viszonya tárgyi alapelveit. Csak az amerikaiak által szokássá emelt alkotmányokmányok szerkesztése folytán keltetett fel az államlétszeresség részei s az államhatalom cselekedetei közötti lényeges különbség tudata; s a fogalom eme eredete világosan mutatkozik némely teljesen hamis, de igen elterjedt felfogásban. Igy említést tesznek még ma is „alkotmánynélküli“ államokról, noha ez alatt csak az alaphatározmányok rendszeres irásbeli összeállítás hiányát akarják

megjelölni. Vagy nemcsak alakilag, hanem anyagilag is az ország „alkotmányához“ sorolják mind azt, a mi az alkotmányi *oklevélben* benfoglaltatik, noha abban alkalmilag felette lényegtelen dolgok is fordulhatnak elő. — A tudományban is még lényeges homály s határozatlanság uralkodik az igazgatás fogalma meghatározására nézve. V. ö. KRUG, Ueber Staatsverfassung und Verwaltung. Königsb. 1806. — WANGENHEIM, Die Idee der Staatsverfassung. Frankfurt, 1816. — SCHLÖZER, Ueber Staatsverfassung und Staatsverwaltung nach Fievée. Lipcse, 1816. — ZACHARIAE, Deutsches Staatsrecht. 2. kiad. II. k. 1. l. — ZÖPFL, Deutsches Staatsrecht. 4. kiad. I. k. 30. l. — HOFFMANN, Tübinger Zeitschr. für Staatswissenschaften. 1844. 191. l. — STAHL, Lehre vom Staate, 2. kiad. 205. l. — rövid s jó. — Sok elszórt jegyzetet l. GAGERN művében: Resultat der Sittengeschichte. IV. k.

(b) Ebből következik az is, hogy az államélet némely tárgyait nem sorolhatni kizárólag sem az egyik, sem a másik részhez, hanem legfelsőbb alapelvéhez képest az alkotmányba, egyes elintézésére nézve pedig egyesegyedül az igazgatás körébe vág. Így péld. az átalános katonaszolgálati kötelesség alkotmányi elv, ellenben az ujonczozás igazgatási szabvány; s az alkalmazásában előforduló számtalan ügy az igazgatás dolga. Vagy a sajtószabadság elve egyrészt; a sajtórendőrség kezelése — kötelességpéldányok szolgáltatása, biztosíték nyujtása, keresetek indítása stb. — másrészt.

(c) Az alkotmányoklevelek számos esetben ismétlődő kidolgozása s nyilvánossá tétele mindenesetre világtörténeti esemény, mert körülbelül megegyező tartalmukban az európai míveltségű népek nézetei olyképen nyilatkoznak a fölött, hogy mi szolgálna az államnak üdvére, mint soha más időben nem történt vala. Még inkább pedig azért, mert ugyanazon gondolatok gyakori ismétlése a jog s szabadság bizonyos követelményeit mind tovább terjeszti, ugy hogy nagy események fordulópontjaivá váltanak s előreláthatólag még sokáig is maradnak. Azt sem akarjuk tagadni, hogy az alkotmányi elvek rendszeres felsorolása s irályi összetömörítése egy okmányban mind alkalmazását az életben, mind tudományos fejtegését felette könnyíti s elterjedését s ismeretét a nép között igen előmozdítja De jelentőségök elismerése mellett nem tagadhatni az e nemü alaptörvények érezhető hiányait sem. Miután csak a legátalánosabb tételeket tartalmazzák s tartoznak tartalmazni, ugy egyrészt helytelen vagy kivihetlen szabványok felállítása épen nem lehetetlen, másrészt pedig az állam összes alapja vagy legalább egyes főrészeinek megváltoztatását felette megkönnyíti. Ehez járul, hogy az alkotmányi oklevél lakonikus szabványai végrehajtásával ugyancsak soká szoktak késni, a mi a félretett törvény gonosz példáját nyujtja s kiáltó ellenmondásokat, valamint bonyolódott kételyeket szül. Végre az államállapítás eme szokása folytán ama veszélyes szokás fejlődött, idegen népek törvényeit egyszerüen átvenni, noha sem meg nem felelnek a szükségletnek, sem átalán kivitelök feltételei fenn nem forognak. Egy szóval: ha az alkotmányi oklevél valamely egész s tökéletes állami életfolyam élesen s szabatosan összetömörített eredménye, s ha elég soká változatlanul fennál, hogy minden részeiben keresztülvi-

tessék közönséges törvények s gyakorlások által: akkor természetszerű betetőzés, helyes forma s jó alap. Ha azonban csak a hab, melyet a politikai tenger heves forrongása felvert, akkor mulékony s nem nyujt horgonyhelyet, legjobb esetben tehát üres csalódás, talán csak bajok szülője.

(d) Az alkotmány s igazgatás puszta *jogintézménynek* való hamis felfogásának főoka az, hogy az állam alapkérdései a bölcseleti államjogtanban, s nem külön általános államtanban szoktak tárgyaltatni, a hol természetesen csak a jogszempont van helyén. L. péld. Schmitthenner, Zwölf Bücher vom Staate, III. k. 410. l. — Különben ezen egyoldalu felfogás koránsem az egyedül előforduló hiba. Épen ugy gáncsolandó az aránylag igen csekély tudományos tárgyalás, melyben az igazgatási rész átalán részesül. De ennek ismét kettős alapja van. Először is mindenesetre oly korban, mely az államélet ujjáalakulását fennen sürgeti, a vezérelvek megállapítása a legelső szükség. Egy második s sürűbb ok a tudatlanság s kényelem. Hogy az igazgatás kérdéseiről, már akár jogi, akár politikai álláspontról nézetet szerezhessünk magunknak, tételes ismeretek, valamint az élet s fennálló intézetek szabatos felfogása szükségesek. De az utóbbiakat megszerezni fáradságosabb, mint a szabadságjogokat, népképviselet s hasonlókat illető átalános elveket türhetően feszegetni.

20. §.

10. Az államok törvényei.

A törvény parancsoló szabvány, melyet az illetékes tekintély az államban a részvevők miheztartása végett közhirré tesz. — Nem szükséges, hogy az együttlét valamennyi viszonyai, sőt még a jogviszonyok sem épen törvények által rendeztessenek. Szerződés, autonomia, azaz egyesek önálló jogosultsága valamely engedelmességi követelésre, vagy végre szokásjog, azaz a részvevők részéről való önkénytes, közös jognézletből eredő elismerés is rendezhetnek emberi viszonyokat. Az állam feladata: részint oly viszonyokat, melyek a részvevők önöntevékenysége által vagy nem intéztethetnek el harmadik személyekre nézve kötelezőleg, vagy melyeket nem bír elég határozottan s minden kételyt eloszlatólag eldönteni, törvények útján szabályozni. Miután a törvény fogalmában a követés szigorú kötelezettsége rejlik, ugy nyilvánvalólag csak oly követelményeket szabad törvénybe felvenni, melyeknek kivitelét szükség esetében erőszak által is kikényszeríthetni *(a)*. Az államtörvényhozás tárgyai tehát: egyrészt az egyesek s az állam egységében foglalt alárendelt életkörök jogviszonyai, a mennyiben segélyző gyámolítása szüksége fennforog; másrészt az összesség alakjai s intézményei, melyeknek használatát s követését

nem szabad s nem lehet a részvevők szabad akaratára hagyni. A hol ily kényszer az egyes érdekekre nézve helyén van, így nevezetesen számos rendőri ügyekben, a törvényhozás jog s kötelesség.

A törvények jelentőségök s a mi evvel közönségesen összefügg, maradandóságuk szerint különbözően osztatnak fel *(b)*.

Alkotmányi törvények azok, melyek — közömbös akár tömör rendszeres alakban s zárt egész okmányban, akár egyes részletekben — az államfaj létegét s az államfaj legfőbb formáit határozzák meg. A fődologban az összesség létszerességével foglalkodnak, a mennyiben az utóbbi maradandó. Azonban a mennyiben egyesek, vagy egyes társadalmi körök viszonyai egymáshoz vagy az összességhez oly fontosságuaknak tartatnak, hogy megállapításuk a concret állam létegére nézve döntőnek jelenkeznék s változtatásoktól lehetőleg óvakodni akarnánk; szintén felveendők az alkotmányi törvények közé.

Egyszerű törvények ama parancsoló szabványok, melyek csak részletekre s következtetésekre vonatkoznak, de mégis maradandó s ünnepélyes úton módon volnának megállapítandók. Rendelményeikben természetesen az alkotmányi vagy alaptörvények szellemét tartoznak követni s tovább fejleszteni. Az utóbbi körön belül az elfogadott módon megváltoztathatók; azonban ezek is főleg maradandóságra szánvák.

Puszta *rendeletek* vagy *intézkedések* oly parancsok, melyeket ugyan átalán szintén az államhatalom vagy egyik nyilván arra rendelt hatósága bocsát ki, s melyeket a részvevők szinte követni kötelesek; de melyek mégis csak a törvények magasabb nemeinek további fejlesztését tartalmazzák vagy csekélyebb ügyeket rendeznek. Eme rendeleteknek természetesen mindenekelőtt alkotmányosoknak s törvényszerüeknek kell lenniök.

A törvények mindezen nemeinél a parancs *átalánossága* lényeges sajátság. Tehát jövendő miheztartás végett mindazon esetekre nézve, melyek logikailag gondolata körébe vágnak s valamennyi személy számára advák, kiket az állam akarata szerinti engedelmesség kötelessége terhel. Ama átalánosságnál fogva különböznek egyes határozott esetekben hozott államdöntvényektől, péld. itéletektől, melyeknek ugyan szintén van kikényszerítő hatályuk, de csak az illető egyént s kérdést illetőleg. Határozott jogeset rendezése külön törvény utján nincs

egengedve, a mennyiben már betelt tényekről van szó, mert ezekre nézve a fennálló alapelvek mérvadók.

A törvény kibocsátása joga kizárólag az államfőt illeti, mert az ily átalános parancsok kibocsátása csak egy helyről eredhet, hogy végtelen zavar ne foghasson helyet, és mert a parancs kikényszerítése utóvégre tőle függ. De evvel természetesen igen összeegyeztethetni több vagy kevesebb államtagok részvétét a törvények előkészítésében s megállapításában vagy a jog átruházását az államfő bizonyos hatóságaira alárendelt szabványokat kibocsátani. Az első esetben semmi sem történik az államfő akarata ellenére s kezében van letéve az utolsó határozat, minélfogva a kibocsátásban való közrejárulása fenn van számára tartva. A részleges átruházás esetében alárendeltekre a parancsok bensö egységét a felsöbbség elé való terjesztés kötelezettsége s az utóbbi joga változásokat elövenni eszközölheti *(c)*.

Annak, kit a törvény kibocsátása joga illet, egyedüli jogosultsága is van *hiteles magyarázatát* eszközölni, azaz a törvényhozó akaratára nézve *ugy* nyilatkozni, hogy kötelező erővel bírjon minden jövendő esetben. Különbözik ettől a törvény alkalmazása az egyes esetben az illetékes hatóság által, valamint az elméleti fejtegetés a tudomány által. Eme utóbbi két esetben is feltárandó ugyan a törvényhozó valódi szándéka s a szerint alkalmazandó, illetöleg magyarázandó: azonban az alsóbb hatóságok felfogásának nincs kényszerítő ereje az államfő átellenében, hanem csak az utóbbi nyilvános vagy hallgatag elismerése által nyer átalános jelentöséget; a pusztán elméleti fejtegetés pedig csak magánnézet, mely közvetlenül senkit sem kötelez, és melynek összes jelentősége logikai szabatosságától függ *(d)*.

A törvényhozási jog kiterjeszkedik az államélet minden részére s viszonyára — nem csupán csak talán a jogrendre; mégis anyagi tekintetben több oldalról korlátozva van *(e)*.

Elöször nem kötelezhet a törvényhozó fizikai lehetetlenség tételényére *(f)*. Ad impossibilia non datur obligatio.

Másodszor nincs megengedve, valamely törvényt változhatlannak s minden időre maradandónak nyilvánítani. Az állam parancsai érvényessége utolsó alapjában az egyesület összerü alapgondolatán, azaz a nép életczélján alapul. Miután pedig lehetetlen az utóbbit egyszer mindenkorra megállapítani, megváltozása pedig magával hozza az állam s valamennyi intézménye megváltoztát: ugy valamely teljesen változhatlan tör-

vény lehetetlensége magából kiviláglik. Össze nem tévesztendő evvel a könnyelmű s gyakori szükség nélküli változgatás nehezítése. Az utóbbi nemcsak meg van engedve, hanem még hasznos is.

Továbbá *visszaható erő* nem tulajdonítandó a törvénynek; azaz csak az uj szabvány kihirdetése óta keletkezett viszonyok s cselekedetek tárgyaltatnak az utóbbi határozmányai értelmében, döntethetnek el s szabályoztathatnak; az eddig érvényben volt törvényhozás alatt létesültek ellenben az utóbbi szabványai szerint intézendök el. Az alattvaló a fennálló törvények követése által megtette kötelességét s jogot szerzett magának az ily cselekvési mód által létesült állapotokra s igényekre; nyilvánvaló erőszakoskodás volna, ha attól ismét megfosztatnék, mert a törvényhozó utólagosan megváltoztatta akaratát.

Továbbá *szerzett magánjogokat* nem szabad törvény által megsérteni, mert különben az összes jogrend nyílt veszélynek tétetnék ki, s főleg főhaszna, az állapotok biztossága s megbízhatósága lerontatnék. Kivételek csak oly esetben nyerhetnek helyet, midőn egyrészt az egyesek joga sértetlen megóvásából általános hátrány keletkeznék, másrészt pénzbeli kárpótlás lehetséges. — A *nyilvános jogok* változhatlanságáról ellenben szó sem lehet, mert nem önálló tulajdona annak, ki avval felruháztatott, hanem csak az általános államczélok s intézmények kifolyása. Ha tehát az utóbbiakat érvényesen megváltoztathatja a törvényhozás, ugy a személyes állapotok önként beálló megváltozása kárpótlásra való igény nélkül magából értetődik.

Végre a törvényhozó egyik szabványát sem ruházhatja fel *magasabb nemű* törvények érvényével; tehát az egyszerű törvényeket nem alkotmányi törvényekével, vagy rendeleteket egyszerű törvényekével. Ez a logika elutasíthatlan követelménye; és épen oly elutasíthatlan azon következtetés, hogy a lehetetlent tartalmazó törvényt nem lehet, söt nem is szabad követniök, sem az egyszerű polgároknak, sem az érvényes törvények végrehajtásával felruházott hatóságoknak *(g)*.

A törvények végrehajtásának szükséges feltétele kihirdetésök. Nem lehet valamely parancs irányában engedelmességet követelni, ha még léte sem ismeretes. Nem csak, hogy az avatatlan akár egyszerű polgár, akár alárendelt hatóság engedelmetlensége megfenyítéséről nem lehet szó; hanem az is megeshetik, hogy a pusztán alkotmányszerű engedelmesség elve s

tehát az ellenállási jogosultság jö alkalmazásba, ha a ki nem hirdetett törvény végrehajtása az eddig fennálló szabványokkal ellentétbe kerül, melyeknek eltörlése ki nem hirdettetett. — Az engedelmességre kötelezettek előtti kihirdetésnek a czél tekintetéből valósággal s nem csak színleg kell eszközöltetnie. Tehát oly módon kell történnie, hogy az illetők csakugyan megismerkedhessenek a törvénynyel. Tehát nem szokatlan helyen, hol a kihirdetést nem várhatni; nem oly alakban, mely a *kényszerítő* parancsot fel nem tünteti; nem oly módon, mely a megjegyzést nehezíti; nem érthetlen nyelven *(h)*. A hol tehát egy országban az összlakosság különböző törzsei különböző nyelveket beszélnek, a törvények minden nyelven való kihirdetése szükséges.

Számosak a követelmények, melyeket valamely törvényhozás jelességétől igényelhetünk és ugyan mind az alakot, mind a tartalmat illetőleg *(i)*.

Tartalmára nézve a következő sajátosságok képezik a szabatos törvényhozás kellékeit:

Az összerű államgondolat következetes általvitele az összéletre való minden alkalmazásában. A hol az alkotmány vezérhatározmányaival ellenmondás mutatkoznék, közvetlenül érvénytelenség áll be; azonban kevésbé vaskos eltérések is gondolhatók, melyek azután az államot létegében eltörpítik s a polgár öntudatát a jogról s kötelességről homályosítják, a nélkül hogy az alaki ellenmondás fogalma alá lehetne sorolni. Az ilyeket is kell kerülni. Csak ha az egész mintegy egy öntetből való, lehet hatályai egyformasága' a következmény. Különösen szemügyre veendő e követelmény az állam alkotmányában eszközölt lényeges ujítások után, nehogy egyrészt a korábbi, azontúl idegenszerüvé vált állapotok fennmaradjanak az államlétszeresség távolabbi részeiben, sem másrészt oly intézmények ki ne hagyassanak, melyek az uj tökéletes érvényesítésére szükségesek volnának. Valamely alkotmány s átalán törvényhozás hosszú tartama nevezetesen azért is oly nagy becsü, mert az utóbbi esetben sem az időn sem az alkalmon nem mulnék, valamennyi következtetéseket megvalósítani. És igen aggályos ellenben valamely idegen állam törvényhozásának befogadása, bármily jeles volna is az utóbbi magában véve, mert a két állam alapgondolata tökéletes bensö megegyezése alig lehetséges.

A tényleges szükséglet kielégítése. Az állam nem létezik önmagáért, hanem a nép czéljai elömozdítására. Ebből követ-

kezik immár, hogy a törvényhozásnak is egyedül a dolgok megfelelő rendje föladata. Se többet, se kevesebbet ne tételményezzen, mint mennyit minden adott időben követelnek; s még kevésbé van arra rendelve, az államfő netaláni kedvencz dolgainak szolgálni vagy kisérleteket eszközölni. A tényleges, való szükséglet kielégítése azonban a következő feltételek teljesítését tételezi fel:

A tényálladék pontos felderítése. Ha a törvényhozó ótalmazni s segélyezni akar, ugy tartozik a valót ismerni. Parancsoló szabványok, melyek hamis tényálladékon nyugodnak, legjobb esetben nem használnak elegendőképen, legsürübben azonban épenséggel kárt okoznak. Minél ismeretesebbek tehát a szükségletek mind terjedelemre, mind tárgyra nézve, és minél pontosabb a kielégítésökre fennforgó eszközök ismerete, annál biztosabban s hatályosabban járhat el a törvényhozó. Mind azon intézkedések, melyek az ily átnézet szerzésére szolgálhatnának, az eset minemüsége szerint alkalmazandók. Ez intézkedések nevezetesen a következők: tárgyavatott hatóságok előterjesztései; szakértő tanuk kihallgatása — enquêtek; statistikai munkálatok; szakértők egybehivása a tervezetek kidolgozására vagy megbirálására; sajtószabadság; rendi gyülekezetek tanácskozásai *(j)*.

A tudomány s idegen törvényhozások állása számbavétele. Idegen, helyes gondolatok követését nem lehet jó szerrel kizárni; mert nemcsak könnyítése a munkának a másoktól végbevitteket felhasználni, hanem bizonyára tetemes erkölcsi s politikai vétek, önhittségből és elkerülhető tudatlanságból abbanhagyni a jobbat. Eszközök: A tudomány emberei belevonása; a tervezetek közhirré tétele végleges megállapításuk előtt; felszólítás megbirálásukra s az utóbbiak jutalmazása; elégséges könyvgyüjtemények; szakértők utazásai a külföldön.

A törvényhozás szorítkozása az átalán érzett szükségletre s a helyes geografiai területre. A törvényhozás szertelen nagy tevékenysége könnyen zavart szül a szabványokra nézve, a polgároknál s hivatalnokoknál habozó ismeretet, végre félretevését hozza magával. A sok a jóból roszra fordíthatja a dolgot. Bajmóczos s igaztalan pedig oly intézményeket, melyek többé kevésbé kiterjedt *helyi* szükségletnek felelnek meg, mindenkire kiterjeszteni s általok az utóbbiak előtt alkalmatlankodni. Nagy birodalmakban a tartományi törvényhozás igen helyén van.

Az eszközök arányossága. Az állam tételményei tárgyaik

s becsök szerint igen különbözök; ugyancsak a keresztülvitelökre szolgáló eszközök is a szellemi s anyagi erök alkalmazása szerint. A haszonnak s eszköznek természetesen minden egyes esetben helyes viszonyban kell állnia. Ha tehát valamely törvény viszonylagosan csak csekélyebb szükségleten segítene, ellenben terjedelmes intézményeket, számos hivatalnokokat, jelentékeny pénzbeli költséget találna igényelni: ugy kibocsátása észszerütlen volna, ha magában véve mit se lehetne is tartalma ellen felhozni. Nevezetesen arra kell szemügygyel lenni, valjon nem kiván e valamely törvény végrehajtása szertelenül sok szellemi eröket. Miután az állam semmi esetre sem rendelkezhetik feles számú nagy emberek felöl s azok kelletén sokba is kerülnének: ugy a mennyiben találkoznak, a legfontosabb nyilvános ügyek számára szánandók, s a kevésbé jelentös dolgok, melyek segedelmök nélkül épen, vagy csak félszegül létesülnének, abbanhagyandók. A nép míveltsége átalános foka két részröl tételezi fel a törvényhozást: elöször az abból folyó igényekre nézve az életre s államra vonatkozólag; másodszor a végrehajtásra alkalmas szellemi erök tekintetéből.

A törvények szabatos külalakja a következö tulajdonságokat igényel:

Elvekre való szorítkozást s kisszerü casuistika mellözését. A törvényhozó természetesen, ha különböző szabványokat ad, különnemü esetek számára tartozik ezt kifejezni; azonban nemcsak lehetetlen a viszonyok valamennyi kisszerü árnyékolatait fellelni s mindenikét külön döntvény utján elintézni, hanem az ily finom különbségek tárgyalásának kisérlete is tetemes nehézségeket szül az alkalmazásban, miután a valóságban elöforduló egyes esetek alárendelése egy átalános tétel alá sokkal könnyebb s biztosabb, mint a közelebbi kisebbszerü határozmány analog alkalmazása. Teljesen sajátszerü esetekben, melyek elintézése az átalános elvek szerint értelmetlen volna, a hatóságoknak kellö tér, az államfönek megkegyelmezési s felmentési jog nyujtandó.

A szerkezet rövidségét s egyszerüségét. Szabatos gondolatokat mindenkor szabatosan ki is lehet fejezni, s remélhetöleg biztos a törvényhozó gondolata. Miután a törvények nem csak a hivatalnokok s a tudomány emberei, hanem és pedig legközelebb a nép számára határozvák, a kifejezés könnyen érthetösége elöny s kötelesség. Evvel igen is összefér a szerkezet szabatossága s kellö helyén — pontosan megmagyarázott — mükifejezések használata *(l)*.

Az összes törvényhozás rendszeres összeállítása az államélet egy egész részét illetöleg, *tehát a codificatio* csak ott van helyén, a hol a tárgy tökéletesen kimeríttetett, s a hol előreláthatólag az adandó szabványok átalán maradandók lesznek. A hol azonban az állam parancsai gyakori megváltozása a viszonyok s a szükségletek változtával mutatkoznék mulhatatlannak; vagy a hol az államtevékenység vagy a polgárok magok közötti viszonyának gondolata még nem állapodott meg, tehát a hol még a kisérletek állapotában volnának: ott egyes törvények sokkal inkább helyén vannak, mert a szükséglet szerint megváltoztathatni, a nélkül hogy zavar s homály hozatnék a szabványokba s a törvényhozó tekintélye csorbát szenvedne. Az egyes törvényeket s időnkénti javításukat egész szakaszok megállapítása követhet, az utóbbiakat pedig maga a codificatio.

(a) Nyilvánvaló hiba, ha a törvényhozót az indokot, célokat s tárgyat illetőleg a *jog*körre akarják szorítani. Igaz ugyan, hogy a törvények soha s semmi viszonylatban olyast nem szabad parancsolnia, a mit szükség esetében nem lehetne kikényszeríteni, hogy a törvényhozó nevetségessé ne tegye magát s a megvetés tárgyává ne váljék: azonban, hogy mely okok alapján s mely előnyök számára kelt azután a törvény, az közömbös, ha csak egyátalán igazolva van. Miután pedig az emberi élet minden esetre az erkölcs s eszély törvényeinek is alá van vetve, azontúl pedig valamely nép elismert vallásbeli szabványok alatt is állhat: ugy mind látköre, mind hatálya a törvényhozónak messzire van tűzve, csakhogy mindenkor kikényszeríthető legyen szabványa.

(b) Közönségesen csak a modern jogállam képviseleti alkatai esetében tesznek különbséget alkotmányi s egyszerű törvények s rendeletek között. Ez azonban téves. Itt ugyan mindenesetre kiválólag élesen kitünik már alaki tekintetben is a parancsok különfélesége; azonban a parancsoló szabványok közötti különbség a dolog természetében rejlik, minélfogva minden államfajnál jelenkezik, csakhogy különböző elnevezések alatt s különböző következményekkel az alkalmazásra nézve. Igy péld. a theokratiában a szent könyvek képezik az alkotmányt; a vallásfők további parancsai az egyszerű törvényeket, alárendeltebb fokozatuk a rendeleteket. Igy helyesen történt a középkori patrimonialis államokban különbség az országos szabadalmak, országos alaprendeletek s szabadságlevelek — *Landesprivilegien*, *Landesgrundfesten*, *Freiheitsbriefe* —; az egyszerű országos végzemények, nyiltparancsok s törvények — *Landtagsabschiede, Manifeste, Gesetze* —; végre a kanczellári szabványok, rendeletek között — *Kanzleierlass, Decrete* stb. — A parancsoló szabványok különböző nemeit illetőleg l.: Mohl, Staatsrecht des Königreichs Würtemberg, 2. kiad. I. köt. 193. l. — Schmitthenner, Zwölf Bücher vom Staate, III. k. 362. l. — Stahl,

Lehre vom Staate, 3. kiad. 272. l. — Bluntschli, Allgemeines Staatsrecht, 2. kiad. I. k. 476. l.

(c) Nehezen lehet kivenni, hogy miként akarja Zachariae — Vierzig Bücher vom Staate — a szokásjog létét az állam irott törvényhozása mellett a nép törvényhozási joga további léte által az államfőé mellett megmagyarázni. Világos, hogy itt fogalomzavar uralkodik. Jog, azaz bizonyos cselekedetekre való kikényszeríthető kötelezettség különböző forrásoktól eredhet, tehát többek között a szokásból is, ugyanis a nép általános jogi öntudatából. Egészen más azonban a törvényhozás jogosultsága, azaz valamely parancs kimondásáé az állam nevében. Ez a jog csak az államfőt illetheti, ha nem akarunk az anarchiának tért engedni.

(d) A törvények értelmezéséről l. különösen: Zachariae, Versuch einer allgemeinen Hermeneutik des Rechts. Lpg. 1805. — Thibaut, Theorie der logischen Auslegung. Alt. 1806. — Mailher, Traité de l'interpretation des lois. Par., 1822. — Savigny, System des römischen Rechts. I. k. 206. l. — Günther, Betrachtungen über das Gesetz im Staate. Lpzg., 1842.

(e) A törvényhozási jog korlátairól l.: Vollgraff, Die historisch-staatsrechtlichen Grenzen moderner Gesetzgebung. Marbg. 1830. — Zachariae, Vierzig Bücher, 4. köt. 20. l. — Wippermann, Beiträge zum Staatsrechte, 119. l.

(f) Oly törvények példái, melyek lehetetlent rendelnek, nem oly igen gyérek. Igy egy állandó arany- s ezüstérték megállapítása; változhatlan mennyiségű termesztmények tételének elrendelése stb.

(g) Ez a kizárólag alkotmányszerű engedelmesség elhirhedett kérdése, vagy egy egyes különösen fontos esetre vonatkoztatva ama kérdés, valjon a bírónak az alkotmányszerű, különben alakilag is feddhetlen törvényt vagy a törvényellenes rendeletet kell-e alkalmaznia. E tárgy bővebb feszegetését, valamint irodalmát l. Mohl, Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften. I. k. 320. l.

(h) Csak a mindennapi megszokása teszi felfoghatóvá, hogy ama iszonyú badarság fel nem tünik, mely az idegen, holt nyelveken szerzett törvénykönyvek alkalmazásában rejlik, tehát az élet oly rendjében, melyet a polgárok nagy száma nem ért, noha szabványai értelmében tartoznak élni.

(i) A törvényhozás mint tudomány s művészet irodalma: Iselin, Versuch über die Gesetzgebung, Zürich, 1759. — Filangieri, Scienza della legislazione. I. könyv. — Zachariae, Die Wissenschaft der Gesetzgebung. Lpzg., 1806. — U. a. Vierzig Bücher vom Staate. IV. k. 1. l. — Bentham, Influence of time and place in matters of legislation; Nomography; Essay on the promulgation of laws; Papers rel. to Codification. V. ö. Mohl, Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften; III. köt. 610. l. — Mundell, Philosophy of legislation. Lond., 1834. — Gerstaecker, Systematische Darstellung der Gesetzgebungskunde. I—IV. Lpzg., 1837. — Kitka, Ueber das Verfahren bei Abfassung der Gesetzbücher. Brünn, 1838. — Morgenstern, Mensch, Volksleben und Staat. I. köt. 284. l. — Bluntschli, Allg.

Staatsrecht, 2. kiad. I. k. 476. l. — Mohl czikke „Gesetz“ Bluntschli Staatslexiconjában. IV. k. — Ezenkivül a parlamentaris eljárásról írt művek, tehát Jeffersoné, Mayé, Cushingé igen hasznos utmutatásokat s példákat tartalmaznak, a törvényhozás legalább egy eleméről oly államban, melynek népképviselete van.

(j) Remélhetőleg eljő még az idő, mely egészen érthetlennek találandja, hogy miként hozhattak valaha törvényeket statistikai előmunkálatok, parlamentaris tárgyalások, s a szakavatottak meghallgatása nélkül, vagy talán még tanácsuk ellenére is; tehát a tények s a szükségletek biztos tudomása hiján. Jelenleg természetesen még elég törvényt bocsátanak ki ily előkészületek nélkül, de meg is érzik bizonyára rajtok.

(k) Némely éles megjegyzést tartalmaz a jó törvényhozás alakja s tartalma átalános követelményeit illetőleg Zachariae műve: Vierzig Bücher vom Staate. IV. köt. 22. l.

21. §.

11. A pártok az államban.

A jelenkor története s ismerete mutatja, hogy némely államban az összes nyilvános életet a különböző pártok küzdelme mozgatja, mely az egyesek felfogását törekszik uralomra juttatni. Néha ezen tusák évszázadokon által eltartanak s az államok s népek végzetét döntik el; a diadal utáni iparkodás véres visszavonássá s pusztító üldözéssé fajulhat, mely egyesek s egész osztályok romlását rejti méhében. A pártok pedig rendszerint befolyásos társadalmi körökből alakulnak, a minél különösen a születés, a birtok s vallás mozzanata jut érvényre. — Az állami élet eme alakulása azonban nem szükségképeni s átalános. Más népeknél vagy ugyanazon népeknél más-más korokban nyoma sem látszik az ilyszerü közös tevékenységnek s következményeinek *(a)*.

E tünemény gyakori előfordulta s mélyen ható fontossága igényli, hogy már itt tárgyaljuk, az államról való átalános tanban.

A mi mindenekelőtt a párt fogalmát illeti, ugy jól megkülönböztetendő a szövetkezésétől (factio) s az összeesküvésétől. — A *szövetkezés* czimboráskodó személyek találkozása, kik valamely tiltott önző czélt, minden alkalmas, tehát önző s erkölcstelen eszközök közös alkalmazása által is elérni iparkodnak. Czéljai s eszközei tudatában van, külsőleg elzárkózott, bensejében szilárdan tagozott; az is lehetséges, hogy szövetkezését s eszközeit titokban tartja. Az egyesület tartama tulaj-

donképen csak a czél elérésére szorítkozik; biztosítása azonban huzamosabb összetartást is igényelhet. — *Összeseregléseknek* nevezhetni pedig, ha valamely kérdés a polgárok szenvedélyeit s kívánságait oly annyira felszítja s oly élénken foglalkodtatja, hogy az eldöntés bizonyos nemét közösen akarók nyilván egymáshoz simulnak s együttes lépéseket tesznek, de biztos létszeresség s körülhatárolás nélkül s a nélkül, hogy egyéb viszonyokban össze kellene tartaniok, semmi esetre sem pedig a közösség fenntartásával a czél elérése után. Az alkalmazott eszközök törvénytelenek, nevezetesen erőszakosak lehetnek, de nem becstelenek, melyeket oly sokan, addig egymástól oly idegenek nyilván még is átallanának alkalmazni. — *Az állambeli párt* ellenben azoknak összessége, kik az államhatalomnak valamely jogi, erkölcsi vagy politikai szükség meggyőződéséből bizonyos irányt akarnak szabni, bizonyos állami intézményeket s állapotokat helyreállítani, e végre pedig, mindenkor az összerű alkotmány alapján, vagy a kormányt magát törvényes úton megszerezni, vagy legalább elhatározó befolyást szerezni reá. A pártnak állami eszmény lebeg szeme előtt, melytől valamennyinek, tehát természetesen saját tagjai jólétét is remélik várhatni; nem pedig közvetlenül s kizárólag önző szándék. Czélja tudatában van, nyilván bevallja s minél több párthivet iparkodik szerezni. Minden kifejlett s életerős pártnak megvan többé kevésbé kinyomódott alakulása s elismert vezére *(b)*. Eszközei a szenvedélyek hullámzatakor szintén erőszakosak, sőt erkölcstelenek is lehetnek; azonban ez utóbbi körülmény nem rejlik a dolog létegében. A párt tartama az alapját képező meggyőződés fennállásától s tetterejétől függ. Erőhatalom csak külsőleg nyomhatja el a pártot, ellenben a czél elérhetlensége s helytelensége meggyőződése lassanként közömbösséget szül; vagy egy ujabb hatalmasabb érdek visszalépni serkenti a részvevőket s ekképen gyorsabb végét eredményezi. Nem ritkán felbomlanak a pártok a győzelem elérése után, már akár személyes visszavonás folytán a préda miatt; akár véleménykülönbség következtében, mely a következtetések nemére s terjedelmére vonatkozik.

A mondottakból foly, mint következik:

1. Annak oka, miért léteznek némely államokban pártok, másokban nem. Pártok lehetetlenek oly államokban, melyekben az alattvalóknak nincs törvényes részvétök a közügyek igazgatásában, vagy a hol legalább az erősebb államhatalomtól egyenszerü engedelmességben tartatnak. Igy péld. a tiszta

theokratiában vagy a korlátlan egyeduralomban. Más államformákban az államügyeken való élénk s széles terjedelmü részvét nem rejlik az együttlét szellemében. Ha tehát itt pártok keletkezése jogilag s tényleg nem is volna lehetetlen, ugy mégis alig lehet elvárni. Példái a patriarchalis s patrimonialis államok. Végre ott is, a hol élénkebb nyilvános élet uralkodik s tér nyílik becsvágyó törekvéseknek, néha — igaz, csak rövid időre — ugy fordulhat, hogy vagy általános megegyezés jelenkezik, vagy tökéletes aléltság közömbössé tesz az állami állapotok irányában, minélfogva sem véleménykülönbség, sem kivánatos czélok nem mutatkoznak. — Rendes s egészséges időkben ellenben valamennyi államban léteznek pártok, melyek a polgárok szabadabb mozgalmaiból fejlödnek s valamely fejlödésre törekednek. Soha az elérendö uj állapot nincs árnyoldal, soha az elhagyandó régi minden elöny hiján; mindkettö legalább a kisebbségekre nézve. Rendszerint különböző utak vezetnek ugyanegy czélhoz. Gyakran a felmerülö uj irány mellett a korábbi még nem halt ki, vagy a társadalom különböző részeiben egymás mellett különböző hatalmas érdekek érvényesülnek. Legbizonyosabban ott léteznek pártok, a hol magának a népnek törvényes része van a kormányon, minélfogva annak eldöntése, hogy mi történjék az állammal, közvetve vagy közvetlenül a tömegeket illeti. Tehát a népuralom mindkét alakulásaiban s a népképviseleti egyeduralomban.

2. Koránsem rejlik a párt létegében, hogy mindenkor ellenségesen álljon a kormánynyal szemközt; sőt ellenkezőleg minden pártnak észszerüen oda kell törekednie, hogy a kormányt a maga szellemében vezérelje, tehát párthíveit bele juttassa. Ha elérte vala ezt, ugy nem a kormány ostromlása, hanem ellenkezőleg gyarapítása s fenntartása feladata. Államilag mívelt népek között értelmes pártok sohasem fognak törekedni, a kormányt magában véve lehetetlenné tenni, vagy oly követelményeket felállítani, melyeket semmiféle igazgatás nem volna képes beteljesíteni; hanem csak arra fognak iparkodni, hogy a concret, felfogásaiknak ellentálló kormányt megbuktassák, s semmi olyast nem fognak követelni, a mit önmagok nem akarnának vagy nem bírnának végrehajtani, ha a hatalomra szert tettek. Ebből könnyen megmagyarázhatni, hogy miért foglalnak a conservativ pártok, ha ellentmondásban vannak, szabatosabb s államférfiubb állást a fennálló kormány s átalán a közügyek irányában *(c)*.

3. Teljesen homályos a gyakran hallott követelés, hogy a

kormánynak távol kell maradnia minden párttól, a valódi államférfiunak a pártok felett állnia. Söt ellenkezőleg minden kormánynak azon pártra kell támaszkodnia, mely irányelatával s tevékenységével megegyez; szabadabb államban még könynyíteni is fogja a közügyek vezetését, ha a kormány épenséggel a leghatalmasabb pártból választja vezérférfiait s átalán szellemében igazgatja az államot. A pártokon felül álló kormány utopia, mely a valóságban könnyen szövetkezéssé válhat s azon veszélynek teszi ki magát, hogy minden oldalról dynastikus önzés s döre hivataluralom gyanánt az átalános gyülölet s támadás tárgya leszen. Szintén ugy az államférfiúnak is csak annyiban kell a pártokon felül állnia, a mennyiben illik, hogy valamennyiök létegét ismerje s kiváló s gyenge tulajdonságait megitélje; a nyilvános hatalom kezelése esetében legjobbikára kell támaszkodnia s szellemében vezérelnie. Csak a fejedelemre nézve van annyiban helyén a követelés, hogy minden párt körén kivül álljon, a mennyiben személyesen s feloldhatlanul egyikével se szövetkezzék, hanem mindegyikéhez oly viszonyban álljon, hogy a körülmények szerint s saját multja meghazudtolása nélkül megváltoztathassa kormányát.

4. Kétségkivül igen kényelmetlen s ártalmas a heves pártküzdelem, nevezetesen ha változó szerencsével hosszúra nyulik, tehát ha egyenlöen erösek a felek. Háborgatja az ügyek nyugalmas menetét, a társadalmi körökben mélyen ható, még a családi életet is érintö szakadottság keletkezhetik; a nyilvános állásu férfiak a szenvedélyes küzdelem közben idö elött s vétlenül elhasználják magokat; a győzedelmeskedö párt rendelményei nem ritkán gyülöletesek s igaztalanok vagy önzök; legroszabb esetben hatalmas megrázkódtatás s véres polgárháborúk következhetnek. Azonban a közügyeken való élénk s többoldalu részvét haszna mégis tulnyomó. Ily állapotban a hatalomkezelök *léha* tevékenységétöl s döre közömbösségétöl nem kell tartani; ismételten, és ugyan minden oldalról befolyásra tesznek szert kiváló férfiak; az ellenfél ellenörködése otromba hibák kerülését eszközli; a legfontosabb államkérdések betetözése s méltányos kiegyeztetése csak élénk vitatások után lehetséges; a polgári szabadságot végre nem lehet ajándékozni, sem egy fogásra elsajátítani, hanem csak hosszú küzdelmek útján kivívni. A pártélet tehát zivatarokat igen, de nem ismer rothadást s alélt nyugalmat.

5. A pártok körülbelül egyenlö hatalma s a döntetlenül maradott küzdelembe való belefáradás néha egyezkedést szül

az állam közös kormányzását illetőleg, a különböző pártok férfiaiból alakult miniszteriumot, a közállomások s a köztekintély felosztását a különböző pártok között s hasonlókat. Ez azonban csak ott lehet tartós s hasznos, a hol vagy soha sem valának az ellentétek szertelenül nagyok, vagy a hol őszinte kölcsönös engedékenység utján eloszlattak. Akkor több párt tartósan egygyé olvadhat. Rendszerint azonban csak félszeg intézkedés vagy legfelebb fegyvernyugvás az ily egyezkedés. Kölcsönös bizalmatlanság, a legfontosabb ügyekben lábra kapott léhaság s a tekintély minden oldalu elvesztése hosszabb vagy rövidebb ideje után meg szétszakad az össze nem illő s a szakadás mélyebb s keserübb, mint valaha volt. Csak is a fennebb említett esetekben lehet tehát ily kisérletet tanácsolni. — Össze nem tévesztendő az eddigi ellenfelek ilyszerü szövetkezése közös kormányzás végett több párt egyesületétől egy ellen közös leküzdésére; az ilyek természetszerük s gyakran hatályosak. A barátság maradandóságára a kiküzdött diadal után azonban nem lehet számítani.

6. A párttörekvések tárgya lehet az államélet minden viszonylata, péld. az alkotmányforma, szabadság vagy szük fékü kormány, vallásgyakorlat, örökösödési jog, a külföld iránti tartás stb. A legtartósabbak s leghevesebbek bizonyára azon pártok, melyek társadalmi, nevezetesen egyházi alapon nyugodnak. Szabad államokban pedig minden időben két pártirányalat jelenkezik: az egyik a nemleges szabadságjogok szilárdítására s gyarapítására, a másik a kormány hatalmára s rendre irányul. Mindkettő ismét több pártra szakadhat a szerint a mint czéljaikban s eszközeikben mérsékeltek vagy valamennyi következményeik tekintet nélküli valósítására iparkodnak. Ily esetekben a végső pártok erőszakoskodásra nézve hasonlók lesznek egymáshoz s több szeretettel viseltetnek egymás iránt mint gyengébb árnyalatu nézettársaikhoz. Megeshetik gyakran azon fölül, hogy a pártok a fajok s törzsek, történeti elözmények s vallásos viszályok által nevezetesen egymásba fonódnak *(d)*. Nem egyezik meg az államférfiú követelményeivel valamelyik politikai pártot különösen kitüntetni; az idők s népek változó szükségletei, a vezérek személyisége, az esetes szenvedélyek s szeszélyek szerint mind másként alakulhat haszon s kár, dicséret s gáncs.

7. Össze nem tévesztendö végre a pártokkal ugyanazon államgondolat körében ama állapot, midön valamely állam nem elégíti ki a nép vagy egy nevezetes része életfelfogását

átalán s ennek folytán számosakban megfogamzik a teljes, szükség esetében erőszakos megváltozás terve. Itt nem a befolyás törvényes küzdelme mutatkozik, hanem a feloszlás kezdőpontja s legjobb esetben valamely tökéletes ujjáalakulásé.

(a) A pártokról l.: Rohmer, Die vier Parteien, Zürich, 1844; szellemdús de sokszerűen félszeg irat, nem egyéb pártműnél dogmatikus köpenyben. V. ö. Welcker, Staatslexikon. 2. kiad. X. köt. 479. l.

(b) Igen különbözik a pártok természetszerű s ártalmatlan alakulásaitól, ugyanis bizonyos férfiak szabad elismerésétől vezérek gyanánt, sajátos közegek fennállásától a közös vélemény képviselése végett, végre némely eszközök használatától a czélok előmozdítása kedveért — a formailag tagozott létszerességek, melyek a pártra parancsoló hatalmat, rendszeresen felosztott hivatalokat, pontosan megszabott összefüggést, pénz s életerő felől való rendelkezést tukmálnak. Az ily intézmény állam az államban s a körülményekhez képest legyőzhetlen akadályokat gördíthet a törvényes hatalom utjába. Különösen félős, ha a tagok feltétlen engedelmességre kötelezik magokat, talán titkos főbbek parancsa szerint. Az ily nemü pártlétszerességek össze nem férnek rendezett államléteggel, és az utóbbiakkal való élet s halálra menő küzdelem igazolva van, de el sem kerülhető, bármi legyen is valóságos vagy állítólagos czéljok. Ily egyesületek példái a jakobinusok, a carbonarik, az 1849-diki badeni országos bizottság. Az angol nép politikai képzettsége kitünő bizonyítványa, hogy ugyan egy bizonyos czél keresztülvitelére eltűri a párthívek alaki rendezését, minő például az anticornleague vala; ellenben a tartós alárendelést egy legfőbb tanács s az ez által létesülő maradandó s átalán közügyekre vonatkozó hatalom alá a közvélemény az állammal, törvénynyel s joggal össze nem férhetőnek tekinti s semmi áron el nem tűri. Ha a pártok titkos szövetségekké, eskütevésre s rendszeres közlekedéssé fajulnak, ugy vagy összeesküvések vagy gyermekségek, de nem egészséges állami élet természetes alakulásai.

(c) Igen tanulságos a nagyobb vagy csekélyebb állami képzettség következményeit illetőleg az angol pártok s a német szabadelvüek viseletének összehasonlítása az 1848-diki mozgalom után. Míglen amazok, ha a többség elérése után a parliamentben a kormányra jutottak, a kormány átvételét saját keblök legkiválóbb férfiai által diadaloknak tekintik s azontúl a fennállott miniszterium hűséges támaszai valának: a német alkotmányos párt csakhamar elfordult eddigi vezéreitől, midőn azok, s velök a czélba vett intézmények váratlanul diadalt arattak. Kormánypártinak lenni s neveztetni szemrehányásnak tekintették, számba sem véve azt, hogy kik valának a miniszterek és mit cselekedének. Ily csekély belátás mellett képes lehet valaki a kormány intézkedéseit szünetlenül tehetetlen keserűséggel megszólani, de soha sem az államhatalmat kezelni.

(d) Tisztán állami alapokon nyugvó pártok, péld. a whigek, toriek s radikalok Angliában, a kalaposok s sapkások Svédországban, a

conservativek, liberalisok s demokraták az összes európai szárazföldön, a republikánusok s demokraták Északamerikában. Vallásos színezetű pártok: a guelfek s ghibellinek; a puritanok s independensek; a hugenották s liguisták; a gensek s a spanyol érzületűek. Társadalmi alapokon épült pártok: a patriciusok s plebejusok Rómában; a német s olasz városok nemzetségei s céhei; a normannok s angolszászok hódító Vilmos után; a fehérek s színesek az antillákban. A különböző alapok jelentős összenövései többek között Irlandban láthatók, hol kelta származás s katholika vallás ellentétben áll a szász nemzetiséggel s protestáns vallással; vagy Magyarországban, hol magyar nemzetiség a szabadság eszméivel jár karöltve.

22. §.

12. Az államok megváltoztatásáról s enyészetéről.

Megeshetik, hogy az állam a maga czéljának, tehát a nép összerü életfeladata előmozdításának meg nem felel. És ugyan a következő négy eset lehetséges e tekintetben:

1. Az állam *mindenkor* elégtelen vala hiányos alapjánál fogva. Vagy az államhatalmat szabták volt mindjárt kezdetleg gyengének, vagy a feladat elérésére szükséges hivatalnokok létszeressége maradt el, vagy az állam létegével össze nem férhető tény nem mellöztetett, vagy a nép szellemével s szokásaival ellenkező alkotmányformára esett vala a választás *(a)*.

2. Az államintézmények idövel *romlásnak indultak*, ugy hogy már nem hatnak czélszerüen, talán tételesen ártanak *(b)*.

3. Az állam fenntartására az eddigi módon hozandó *áldozatok* felette sulyosakká váltanak, akár a követelmények öregbedése, akár a kevesbült téteményi képesség folytán *(c)*.

4. *A nép életczéljai változtanak meg*, ugy hogy péld. a hívő jámbor felfogás helyébe pusztán értelemszerü, a tenyésző törzsélet helyébe az erők sokoldalu, tevékeny kimívelése lépett, vagy hogy valamely eddig más ország czéljainak akaratlanul szolgáló nép immár saját czéljait követi, a közügyek részvételtől kizárt azokon résztvenni akar *(d)*.

Nyilvánvaló hiányok javítása, és nevezetesen az eszköz s czél ellenmondásáé, logikailag, jogilag s erkölcsileg szükséges; azért minden szabvány, mely az államintézmények változhatlanságát feltétlenül meghatározza, félszeg s tiltott intézkedés. Ezt csak az tagadhatja, ki nem átallja a történet ellenkező tanusága daczára állítani, hogy a népek összes szellemi élete s evvel együtt tárgyi szükségleteik maradandók s soha sem

változók. Mindenek elött valamely elégtelen állami lét hosszú tartama koránsem ok szentesítésére, hanem ellenkezőleg annál igazságosabb ok a végleges javítás eszközlésére.

Másrészt ellenben könnyen beláthatni, hogy a megváltoztatás nem minden neme tiltatlan s kivánatos. Sőt ellenkezőleg szükséges, hogy jogilag meg nem támadható módon eszközöltetett s tartalmilag czélszerü lett legyen *(e)*.

Észszerütlen mindenek elött valamely államhatóságot azért, mert a fennálló állapotok javításával bízatott meg, a jog, erkölcs s czélszerüség minden törvénye alóli felmentéssel felruházni. Nincs semminemü egyéb rendkivüli jogosultsága, mint a szükséges változás egynémely tilalmai meg nem figyelése *(f)*.

Ennélfogva tehát:

Az 1. pontot illetöleg a fennálló alkotmány tökéletes megváltoztatása mindenesetre mulhatatlan, ha oly félszeg s elégtelen, hogy pusztán részleges javításától mitse lehet remélni. De ép oly kétségtelenül be kell egyes rosz intézmények elhagyásával elégedni, ha ez által valamely egészséges s szabatosan müködö létszerességh helyreállítását eszközölhetni. Ha tehát nevezetesen az igazgatás s a közönséges törvényhozás megváltoztatása kielégítené a szükségletet, az alkotmány megdöntése nem czélszerü, de nincs is megengedve.

A 2. pontot illetöleg. Nem szertelenül nehéz a javítás feladata, a hol vagy pusztán csak visszaélések lopództak a magában véve jó intézmények közé, vagy a födologban ép egész egyes részei romlásnak indultak. Itt parancsok s tilalmak, ujabb ellenörködések, rosz intézmények felcserélése jókkal elegendök. Sokkal nehezebb természetesen a javítás, ha a rothadás már az összes létszerességre kiterjeszkedett. Itt mind az alkotmány értelmében a javításra hivatottak jó akaratán, mind a segély anyagi eszközein is fog mulni. Az ily állam rendszerint teljes romlása eléje siet, nevezetesen csak két eszköz létezik ujjászületésére: valamely nagy szerencsétlenség, mely a népet legbensöbb valójában megrázkódtatja, ennek folytán minden létező jó eröt tevékenységre serkent s minden tarthatlant s rothadt viszonyokat megsemmisíti; vagy pedig egy nagy férfiú, ki uralkodó belátással s vasakarattal kitisztítja az augias-istállót. Az utóbbit azonban nem lehet tetszés szerint kapni; a szerencsétlenség gyógyszere, mely természetesen nem maradhat el, könnyen halálát okozhatja a betegnek *(g)*.

A 3. pontot illetöleg. Elviselhetlenekké vált terhek köny-

nyítése két módon lehetséges. Vagy oly államczélok felhagyásával, melyek magokban véve okadatoltak s hasznosak, de mégsem képezik a feladat magvát; vagy egy más állammal való egyesülés utján, ugy hogy a magasabb igazgatási kiadásokban megtakarítás eszközöltetik. Az első eszköz a helyi korlátolt hazaszeretet, s az eddigi uralkodók hiúsága s önzése esetében kevesebb ellentmondásra fog akadni, ellenben az államhaszon maradandó korlátozását maga után vonni. Ellenben, ha valamely állam eddigi önállósága teljes feladása szertelenül nagy áldozatnak látszanék, államszövetség alapítása folytán legalább nevezetes része mentendő meg önálló életének *(h)*.

A 4. pontot illetőleg. Egészen uj életirány számára egyedül az állam összes létege megfelelő ujjáalakulása szerezhet kielégítő állapotot. Csekélyebb változás folytán el nem érni a czélt s hatalmas következetlenségekre vezet az államlétszerességben. De természetesen jelentékeny nehézségekkel jár az ily átható átalakítás, mert alig várhatni, hogy az uj életfelfogást íziben mindenki egyhangúlag magáévá tegye s nevezetesen az eddig kiválólag kegyeltek nehezen határozzák el magukat előnyeikről lemondani; azért itt rendszerint csak hosszú küzdelem s erőszakos eszközök fognak czélra vezetni.

Korszerű s kielégítő javítások mulasztása nemcsak erkölcstelen s jogtalan, hanem eszélytelen is. Legközelebbi következménye az államélet nyavalyáskodása, mind messzibbre terjeszkedő elégületlenség, a polgárok állami elsatnyúlása s átalános kéjelmetlenség. Hosszabb tartama esetében s különösen sulyos körülmények között lázadások s erőszakos felforgatási kisérletek sem fognak elmaradni, melyek következményei a legkedvezőbb esetben egyesek sokszerű szerencsétlensége, az összes társadalmi élet hosszú időre ható megrázkódásai, végre boldogtalan átmeneti viszonyok, de könnyen véres polgárháborúk, iszonyú bünök, a népjólét teljes felforgatása s mind ujabb mozgalmak is lehetnek. A törvényes úton eszközölt elegendő s időszerű javítás az egyedüli, de biztos elhárítási eszköz. Természetesen nem szabad az utóbbit összezavarni a gyáva s esztelen engedékenységgel a kisebbségek jogosulatlan követelményei vagy a pórtömegek lármás izgalmai irányában.

Sem a tudományban, sem az életben nem lehet ama nehéz s csiklandós kérdést mellőzni: *valjon jogos-e* a polgárok erőszakos felkelése vagy az eddigi hatalomkezelők akarata ellenére létesítendő változtatás, ha az állam kivánatos ujjáalakulása nem eszközöltetik szabad akaratból, békés s törvényes

úton? Természetesen végtelenül jobb, ha ez a kérdés nem szorul gyakorlati válaszra; és azok, kik önzés s makacsság által tényleges megoldását eszközlik, a legnagyobb politikai hibába s a legfőbb erkölcsi vétségbe estenek. Mivel azonban az elméleti felelet mellőzése nem hárítja el az életben előfordulható eseteket, ellenkezőleg körültekintő feszegetés világosságot, tehát hasznot is szerez: ugy a következő tételek felállítása szükségesnek látszik.

Mindenek előtt kiválasztandók azon viszonyok, melyekben semmiképen sem lehet szó az állam erőszakos átalakítása jogáról. — Legközelebb ilyek mind azon esetek, melyekben a közönséges törvényes eszközök nincsenek még teljesen kimerítve. Még nem foghat ott az önvédelem helyet, a hol még a rendes segedelemhez lehet folyamodni. Magából kiviláglik ezen esetekben, hogy mily jótékonyak azon államintézmények, melyek a nép szavának rendezett úton szereznek kihallgatást. — Ép oly kevéssé forog fenn valamely erőszakos lépés joga, ha az átalakítás szüksége még nem átalános. Az állam az összes nép életczéljai előmozdítására van rendelve, de nem a kisebbség eltérő felfogásáéra; és e tekintetben teljesen közömbös, valjon a kisebbség szellemileg előrehaladottabbnak tartja magát a tömegnél. Az utóbbi feltevése alatt az összességet tanítás utján serkentheti követésére; azonban ezen czél eléréséig nincs jogában elszigetelt terveit reája erőszakolni. Minél végzetesebb a fennálló irányában való erőszakos felkelés minden kisérlete, s minél könnyebben balul sülhet el s öregbítheti ennek folytán a bajt: annál tiltottabb s eszélytelenebb minden elhamarkodás, tehát nevezetesen mind azon tervezgetés, melyhez előreláthatólag nem fog a nép tulnyomó többsége szegődni. — Végre nem forog fenn ok az állam átalakítására, ha alkotmányszerüen igazgattatván, megfelel a nép szükségleteinek s kivánalmainak s csak esetesen jár el az államhatalom tulajdonosa — már akár fizikai, akár jogi személy — törvénytelenül s zsarnokilag. Itt arról lehet szó, hogy a vétkes elmozdíttassék azon helyről, melylyel visszaélt; de nem az államintézmények megváltoztatásáról. Söt ellenkezőleg, ha eme személyváltozás tényleg s jogilag helyreállott volna, a fennálló törvények értelmében legközelebb jogosult fog az elmozdíttatott helyébe lépni ama megbízással s intéssel, hogy a megsértett alkotmányt állítsa ismét helyre s tisztelje maga is.

Megengedett forradalomról tehát csak ama egyetlen egy esetben lehet szó, ha valamennyi alkotmányszerű eszközök

kimerítése után, vagy a mi evvel egy jelentésü, törvényellenes uton való elzárásakor a nép összességétől az uj életirány kielégítésére szükségesnek tartott intézmény erőhatalommal megvonatik. Itt nyilván a nép önvédelmi joga áll helyre; és ugyan annál határozottabban, ha magasabb emberi életczélok elérése találna kérdésben forogni. Az elégtelenné vált állapot megőrzése joga senki számára sem létezhetik, miután oly államnak, mely a nép összerü életczéljainak útjában áll, nincs jogosultsága. Bárha tételes törvény hiján nem is jogi bün, az uj életiránynak s következményeinek ellenállni: ugy az ily magaviselet az erkölcs s eszély álláspontjából a legkeményebb gáncsot érdemli meg. Ugyancsak az sem szorul bizonyítgatásra, hogy a megváltoztatandó állam neme nem tesz különbséget a megváltoztathatás jogára nézve. Az oly theokratiának péld , mely a nép hitét elvesztette, ép oly kevéssé van joga tovább fennállani, mint a patriarchalis államnak, melynek csekély tételeményei nem felelnek meg többé a gyarapodott életkövetelményeknek.

Igy hangzik a felelet jogi szempontból; de nem szabad szem elül téveszteni ama hatalmas nehézségeket, melyek az ily törvénykivüli lépések keresztülviteléből erednek. Már ama körülmény , hogy erőszakos eszközökhez kell folyamodni, mutatja, hogy komoly ellenállást lehet várni, már akár az eddigi hatalmasok, akár a kisebbség részéről. Talán, sőt valószinüleg idegen államok is belekeverednek, az elragadástól tartván, vagy a zavarban előnyökre halászván. Lehetséges tehát, hogy számos évi elkeseredett s pusztító harcz az ily mozgalom következménye. A nemzeti jólét s míveltség a vértengerben veszhet oda; egyesek s egész pártok üldözései, kivégeztetései, elkergetése ezrek életét s boldogságát forgathatja fel. E mellett a kedvező siker épen nem bizonyos, hacsak már annál fogva sem, mert a kimerültség s kétségbeesés akármely gyülöletes, az eredeti törekvéstől távol eső uralmat is mentő horgonynak tekint. Talán nem is hozhatni többé maradandó s tartós rendbe az államot, mely tökéletesen elhagyta kerékvágását. A nép különböző alkatrészei ellenségesen állnak szemközt s mivel egyike sem tulhatalmas, változó szerencsével küzdenek egymás ellen, s mind ujabb mozgalmak hosszú sora által az állam s társadalom tökéletes enyésztét eredményezik. Végre igen nehéz, a tények beállta előtt a népérzület valódi létegét ismerni, tehát az erőszakos eszközök tanácsosságát s jogszerüségét megbirálni. Egyesek nyilatkozatai, bármi hangosak s eltökéltek legyenek is, nem szolgálhatnak mértékül. Míg a látszólag átalános nép-

hangulat csak pillanatnyi mozgalom lehet a legszélsőbb felületen; valamely mélyebbre ható mozgalom belterjüségének bizonyossága nem forog fenn. Ilyképen a kedvezőtlen elsülés igen is lehetséges; de ez meg nemcsak a szerzők s legközelebbi társaikra gyüjt végtelen nyomort, hanem számos másokat is sanyarúságba sodor s eddigi állapotaik roszabbra fordultát eredményezi. — Mind ezekből kiviláglik, hogy a jog, erkölcsiség s eszély egyenlő követelménye az államban az erőszakos változtatásokat kerülni, a hol bárminemü kétely forog fenn az átalános szükségletre nézve s annak lehetősége, hogy az eddigi állapotok ki fognak elégíteni. Nemcsak a gyáva következetlenség s jellemtelenség itéli a forradalmakat a siker szerint, hanem tényleg csak a győzelem adja a jogot, mert csak abból lehet az utóbbi feltételeinek létére nézve következtetést vonni *(i)*.

(a) Találó példáit oly államintézményeknek, melyek kezdettől fogva hamisak valának, mert a közhatalom gyengének volt szabva, sokat lehetne felsorolni az 1789 óta keletkezett alkotmányok történetéből. Igy péld. mind ama alaptörvényeket, melyek az első franczia (1791-diki) alkotmány családjához tartoznak; továbbá a cortes-alkotmányokat valamennyi utánzataival. Nevezetesen némely államszövetségek intézményei említendők, melyek kezdettől fogva a gyenge közhatalom bajában nyavalyáskodtak, csak átkot s elégületlenséget keltettek s rendszerint gyalázatos véget értek. Igy péld. az 1781-diki északamerikai szövetség; 1815-diki svájczi szövetség; a német szövetség. — Oly államintézmények példái, melyek kezdettől fogva semmit sem értek, mert a nép szellemével s szokásaival ellenkeztek: az 1798-diki svájczi egységes állam; a különböző köztársaságok Franciaországban; a spanyol gyarmatok képviseleti demokratiái.

(b) Példák: a német birodalom enyészte előtt; a franczia királyság a forradalom előtt; a velenczei aristokratia a XVIII. században; az angol parliament a reform előtt; Törökország — ha egyátalán ért valaha valamit. Nem is említve a keleti s nyugati római birodalmat, a mongol birodalmat stb.

(c) Ily elégtelenség nyomorú példái valának az államczélok elérésére szolgáló eszközök hiánya miatt a német törpe államok a secularisatio s mediatisálás előtt a XIX. század elején; és igen el van terjedve a meggyőződés, hogy a lehetetlenekké vált állapotok megszüntetésére még megközelítőleg sem történt meg minden. Itt említendő egyes svájczi kanton, Monaco stb.

(d) Ide tartozik a német patrimonialis államok átalakulta jogállamokká; megerősült gyarmatok elszakadása az anyaországtól, mint péld. Észak-Amerikában; annyi-mennyi európai korlátlan fejedelemség átidomulása képviseleti államokká.

(e) A mint az életben nem ritkán az átalakulás törekvése bizonytalan czéljára s eszközeire nézve, péld. valamely állapot megtámadása

átváltozhatik azon személy elleni küzdelemmé, a ki képviseli; vagy a mint megfordítva egy zsarnok államfő elleni harcz a fennálló államrend megtámadását vonja maga után: ugy az irodalomban is az ellenállási jog feszegetése törvényellenes kormánycselekedetek vagy gonosz fejedelmek átellenében tarka vegyületben találkozik az államalkotmány megváltoztatása jogának tanaival s vita-kérdéseivel. E két faju iratok éles elválasztása tehát lehetetlen s bármily lényegileg különböznek is tárgyaikra nézve. Az alkotmányszerű engedelmességről értekező iratok irodalmát l.: Mohl, Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften, I. köt. 320. l.; a forradalmak jogát s politikáját feszegető iratok közül különösen megjegyzendők: Aristoteles, Polit., lib. V. — Volney, Les Ruines, Par., 1791. — Ferrand, Théorie des révolutions, I—IV. Par., 1817. — Ehrhard, Ueber das Recht des Volkes zu einer Revolution, Jena, 1795. — Murhard, Das Recht der Nation zur Erstrebung zeitgemässer, ihrem Culturgrade angemessener Verfassungen, Frankfurt, 1832. — Routt, Dissertation on the ruins or revolutions of Empires. Lond. 1832. — Zachariae, Vierzig Bücher, III. k. 76. l. — Stahl, Lehre vom Staate, 3. kiad. 541. l.

(f) Határozottan ama sűrűn felállított s követett tan ellen kell nyilatkoznunk, hogy valamely alkotmányozó gyülés minden jogkötelezettség alól fel van mentve s az állami állapotokat teljesen tetszése szerint rendezheti. Ha érvényesen el van döntve, hogy az eddigi államintézményekben lényeges változások teendők, ugy magából megszünnek ama jogok, melyek az államlétszerűség megváltoztatandó részei fenntartására vonatkoznak; és ép oly világos, hogy a törvényhozónak jogában áll a dolgok uj rendjének megfelelő jogokat megállapítani. Azonban oly viszonyok, melyek nem esnek a megváltoztatandók körébe, nem rendeltetnek azért, mert egyebek ujjáalakítandók, külön hatalom alá, hanem a közönséges elvek szerint tárgyalandók s tisztelendők. Azon kivül meg kell említenünk, hogy a hol magánjogok érintetnek a változtatások által, kárpótlási igény fog helyet; és eme elv szigoru megfigyelése, a jogi oldalról el is nézve, czélszerűségi okokból is szükséges. Igazságos eljárás által részint megkiméljük az uj intézményeket ellenmondástól s későbbi megtámadásoktól, részint sokszerű tapasztalás azt mutatja, hogy hosszú idő után is a viszonyok kedvezőbbre fordulta esetében csak előlépnek a kárpótlási igényekkel, mikor azután szertelenül terhesek.

(g) Hogy miképen juthat valamely állam teljesen tönkre eredetleges ép alapja daczára szellemhiány s minden rugó belefáradása folytán, ugy hogy az első lökésre romba dől; de hogy miképen rázkódik is fel ily szerencsétlenségre a nép s edződik meg, mutatja Poroszország az 1806- és 1813-diki években. Nem oly szerencsés vala az összes Németország, midőn arról volt szó, nyomorultan elsatnyult s nyomorultan elveszett birodalma helyébe uj rendet alapítani. Csak tökéletlen, összefoltozott mű létesült, mely sem becsületét, sem jogát, sem végre jólétét a nemzetnek nem biztosította. Vajha sikerülne neki időkorai s alapos javítás által a különben elkerülhetlenül beálló szerencsétlenséget elhárítani. A romlás körülbelül elég bizonyos volna; valjon kedvező

fordulatra adna-e alkalmat, bizonytalan. Mindenesetre végtelen volna a boldogtalan kor sanyarúsága, s a fordulatra szükséges megerőltetés összehasonlítlanul nagyobb, a megelőzésre s javításra szükségesénél.

(h) Hogy mely utakat kell oly államoknak választaniok, melyeknek önálló létök számára nincsenek eszközeik, Észak-Amerika egyesült államai mutatják; továbbá a Svájcz 1848-ban. De nem is állott ott személyes hiuság s az egyesek érdekén csüggő gond utban!

(i) Ép oly helytelen, a forradalmat elkerülhetlen természeti eseménynek mondani, mely semminemű számításoknak s erkölcsi törvényeknek nincs alávetve, s melyet talán valamennyi következményeivel, mintegy a földrengést, fejünk felett elzúdulni engedünk; mint elengedhetlen véteknek tekinteni az isteni világrend ellenében, semmiképen sem menthető jogtalanságnak és bűnök s sanyarúságok vegyületlen tömegének, mely ellen minden körülmény között élet-halálra kell küzdeni s melynek részvevőit s szerzőit az emberiség elvetemedett sepredékének nevezni. Egy szóval, sem Thiers s egyéb francziák gépszerű fatalismusában, sem Stahl édeskés theologiájában, fogalomzavarában s nyilvánvaló álokoskodásaiban nem rejlik az igazság. Az erőszakos átalakulások nem pusztán természeti erő s tény eredményei, hanem az emberi hibák s szenvedélyek logikailag helyes következményei s már indokaikban elháríthatók, sőt talán megindultokban is feltarthatók erőszakosabb ellenszerek által. A jogtalanság s erkölcstelenség vádja pedig csak akkor éri, ha elegendő mentség hiján kezdetett, azaz kevésbé fontos panaszok miatt, a siker észszerű elvárása ellenére s a míg még egyéb törvényes eszközök kinálkoztak a baj elhárítására. Mindenesetre rendszerint végtelen nyomor s bűnök sora kiséri; azonban a vétkesség sulyosabb része azokra nehezedik, kik az elviselhetlen dőreség s jogtalanság védelme által eme iszonyú s bizonytalan gyógyszerhez nyulni kényszerítettek. A kérdés itt tulajdonképen, mint az államélet sok egyéb eseteiben is ugy alakul, valjon köteles és erkölcsileg jogosult-e az ember az erőhatalmat s jogtalanságot összes életczéljai rövidségére eltűrni? valjon nem létezik-e az államéletben az önvédelem állapota? A férfias érzetből s az emberi jogok tiszteletéből kelt felelet természetesen nem igazolja a dicsvágyó, feldult életű összeesküvőket, sem a kegyetlenségeket, mint állítólagos forradalmári eszközöket, nem védelmezi s nem takarja el. A ki pedig eme, hallgatás által csak el nem hárítandó állapotot illetőleg a jog- s erkölcstörvényeket feszegetve szemügyre veszi s elvileg eldönteni iparkodik, az nem ellensége, hanem ellenkezőleg előregondoskodó barátja a megállapított jognak s általános jólétnek.

II.

Közjog.

A. ÁLLAMJOG.

a) Bölcseleti államjog.

23. §.

1. A bölcseleti államjog fogalma.

A bölcseleti államjog ama *jogtételek* rendszere, melyek valamennyi államrészvevő, mint olyak jogosultságait s kötelmeit meghatározzák, a mennyiben eme tanok egyrészt az egyes állam bensö életére vonatkoznak, másrészt az állam létegéből átalán és egyes neméből s fajából logikai következetességgel folynak.

Nevezetesen tehát a következő négy pont érdemel közelebbi vizsgálatot.

1. Valamely államfogalom megállapítása s megfelelő alakja átalános kiszemelése az együttlét rendjére távolról sem elégséges. Ha el akarjuk a czélt érni, ugy az összerü létszerességnek minden részében hatályba kell lépni és a cselekvés valamennyi, államéletben előforduló eseteinek az államhatalomnak alá kell rendelve lenniök. De ez természetesen nem történhetik önkényüleg s elvtelenül, hanem logikailag meghatározott, szabatos szabályok szerint.

2. Az államjog felkarolja *valamennyi* államrészvevők, mint olyak jogviszonyait. A tárgy helyes körülhatárolása kettös tekintetet igényel: egyrészt valamennyi jogra s kötelményekre való kiterjeszkedést, melyek mind egyeseket, mind egész osztályokat s társadalmi köröket illetnek; másrészt oly tételekre való szorítkozást, melyek állami viszonyokat szabályoznak.

Ennélfogva az államjog tartalma az érdekelt személyek álláspontjából indulva ki két nagy szakaszra oszlik:

a) *Az államfő jogkövetelményeire.* Az államfőre van bízva, az állam czélját megvalósítani; e végből pedig részint a szükséges állandó intézményeket megszabni s fenntartani; részint az egyes esetben határozni s végrehajtani. Erre nézve biztosított helyzetre van szüksége s azon jogra, hogy a megkivántató terjedelemben parancsokat osztogathasson s kivitelöket kikényszeríthesse s ellenörizze. De eme jogi állásnak másrészt valamennyi többi, azaz az alattvalók engedelmességi, tiszteleti s közrejárulási kötelezettsége felel meg.

b) *Az alattvalók az államtól igényelt jogi követelményeire.* Az állam az összerü nép életczéljait tartozik elömozdítani; a népet pedig összességében s egyes tényleges alkatrészeiben tökéletes jog illeti eme határozmány lehetöleg teljes kielégítését követelni. Eme jog már magában az állam fogalmában rejlik, az engedelmesség s a tétemény átvétele által pedig még inkább megszilárdul. A belöle eredö követelmények utóvégre az államfö ellen irányozvák, mert ö az állam személyesítése és tulajdonosa a végrehajtásra megkivántató államhatalomnak. A mi a kivitelre szükséges intézményeket illeti, ugy természetesen sokszerüen eltérök a különböző államnemekben s alfajaiban; azonban a jog vidékébe vágnak mindig, bármilyek legyenek is különben anyagilag, mert itt is alkalmazhatni az ellenszegülö akarat ellenében a kikényszerítést és az összerü államczél szerint az alattvalókat illetö elönyök megengedése nincs az önkényre bízva, hanem az utóbbiak határozottan megszerzett igénye.

3. Az államjog egyedül a *benső* államélettel foglalkodik. Az államot tehát elvileg önmagában bevégzettnek tekintjük; csak a terület fizikai határán és az összerü államgondolat különös feladatán belül fejlödö élet szabályoztatik s határoztatik meg jogi oldala szerint. E mellett azonban természetesen jól megjegyzendö, hogy minden államban, miután tényleg nem egyedül létezik térben s idöben, már bensö létszerességében sem hagyathatik egyéb államok fennállása tekinteten kivül, hogy szükség esetében a tulsó jogának elérésére eszközeihez lehessen folyamodni, és mert egyes államrészvevök viszonyai, még a bensö életben is a külföldhöz való vonatkozásaik által az állam tevékenységét igénybe vevö módon érintetnek. Az

ennek utján létesült intézmények s elvek ugyan tekintetbe veszik egyéb államok tényét is, azonban mégis a bellétszeresség egy részét képezik, tehát a jogi elvek tudományos tárgyalására nézve is a belügyeknél veendők figyelembe. Az természetesen szükséges, ha a határok összezavarását ki akarjuk kerülni, hogy a külügyi viszonyok rendezésére vonatkozó, az államélet bensejében jelenkező feltételeket vagy következményeket megkülönböztessük azoktól, melyek a nemzetközi jog körébe vágnak *(a)*.

4. A jogtételek leszármaztatása *az állam létegéből* átalán s nemeiéből s fajaiéból különösen a bölcseleti államjog megkülönböztető jele a tételes jog átellenében. Valamely törvény fennállhat, vagy mert külső, megfelelő hatalommal felruházott tekintélytől ered; vagy mert benső szükségből foly, tehát külső kényszerítés s parancs nélkül. E két fajú törvények között ellenmondás magában véve épen nem szükséges, mert a tételesen megszabott magában véve is észszerű lehet, sőt annak is kell lennie. De nemcsak hogy a tételes törvény határozottabb s a részletekre nézve tüzetesebb lehet, míg a benső szükségből folyó rendszerint szélesebb s áthatóbb; hanem még ellentétek is nem épen lehetetlenek. Ha ugyanis a tételes tekintélynek vagy hamis felfogása van feladatáról, vagy ha azt hiszi, hogy a tényleges viszonyoknál fogva nem rendelheti el az észszerűnek tökéletes valósítását: ugy a tételes s bölcseleti jog között majd nagyobb, majd csekélyebb különbség fog jelenkezni. Ez esetben a két különböző törvény érvényben fog lenni a maga körében, s egyik sem szenved a másik fennállása s viszonylagos helyessége által rövidséget. Hogy miképen alkalmaztatnak azután az ily eltérő törvények az életben, az más, nem e helyt tárgyalandó kérdés.

A bölcseleti jog érvénye utolsó oka logikai szükségessége az összerü, értelmes államczél elérésére nézve, és azért ez állásponról nincs annak jelentősége, a mi nem szükséges mint eszköz vagy nem értelemszerű czéljához képest. De épen mivel az állam s nemei létegéből foly a bölcseleti jog, két lényegileg különböző alkatrészből áll: ugyanis oly tételekből, melyek az állam legátalánosabb létegéből magából erednek, melyek tehát egyaránt szólnak valamennyi államfaj s formái számára; és olyakból, melyek csak az államgondolat különös eltérése következményei s csak e különös körre nézve van érvényök. *Más szavakkal: a bölcseleti államjog átalános s különös jogra szakad.*

(a) A gondolkodás szabályaival ellenkezik s kényelmetlen a benső államélet s a határos nemzetközi jog némely, külső viszonylatokra vonatkozó tanait egy külön államtudománynyá fejleszteni, „államok joga“ nevével, mely mintegy semleges területet képezne az államjog s a nemzetközi jog között. Az előkészületi intézmény s a következtetés vagy a benső élet rendjéhez tartoznak még, vagy már több, egymástól független államok viszonyaira vonatkoznak. E szerint történhetik azután a felosztás s akkor a bensőleg összetartozó külsőleg is egy egészet képez. — Más véleményű Held, System des Verfassungs Rechtes, I. k. 26. l.

24. §.

2. A bölcseleti államjog története.

A bölcseleti államjog tudományos tárgyalása az ó-kor, a középkor és az ujkor három szakaszára oszlik, melyek mindegyikét az államról való teljesen különböző felfogás jelzi.

I. A klasszikai ó-kor.

A bölcselet ezen ágának is a görögök valának legkiválóbb feldolgozói; a rómaiak csak mint tanítványok s utódok sorakoztak melléjök. A kedvező végzet megörzötte mindkét nép fő iratait, ugyanis *Plato* két művét az *„államról“* s a *„törvényekről“; Aristoteles* „politikáját“; végre *Cicero „értekezését az államról“* — az utóbbit, igaz, csak töredékesen. A klasszikai ókor e szakbeli tevékenységének ismerete s megitélése tehát lehetséges.

A mint minden korban történik s a mint egyébként alig volna kivánatos, a görögök s rómaiak bölcseleti államjoga nem az egyes író tisztán alanyi felfogása s nem az egyéni életnézet eredménye; hanem lényegileg az életről s államról uralkodó népnézeten nyugszik s csak az utóbbit iparkodik átalánossá tenni s tudományosan megállapítani. Az irodalom megérthetése tehát ama nézet felfogását szükségessé teszi. A hellen életnézetre nézve pedig két pont mérvadó. Az első az ember, mint olyan tiszteletének hiánya. Csak a polgárnak, a mennyiben s mert részt vesz a közügy vezetésében, van becse; eme viszonylatnak pedig áldozatul hozatik nemcsak a hivatott egyénisége s vele született joga, hanem, ha szükséges, mások joga is. A polgárban az ember egészen elenyészik az államrészvevőben; az idegenek pedig jogtalanok, a munkás osztályok csak eszközök, a szükség rabszolgái. A második pont az állam felfogása nem az együttlét rendje, hanem összrend gyanánt. Az egyes polgár az államban nem követi sajátos, önálló czéljait, hanem

az egész szerves alkatrésze, s csak az állam czéljaiért s czéljaiban él. Az egésznek jóléte annyiban az övé is, a mennyiben reá, az alkatrészre is kiterjeszkedik. Az állam nem kedveért létezik, hanem megfordítva ő az állam kedveért; az utóbbi élő létszeresség nek tekintendő, mely jóval magasabban áll az embernél, nemcsak hatalomra, hanem jogra nézve is. — Ehez járul még, hogy legalább a görögöknél a jog s erkölcsösség nem volt elég élesen elválasztva, minélfogva, ha valamely állapot észszerűnek tetszett, a helyreállítására való jogosultság fölött nem is kétkedtek.

E nézet kellő közepében áll Plato két müve; mint szellemdus s tántoríthatlanul keresztülvitt kifejezése, jelentős míveltségtörténeti érdekkel bír. Különben magok között ismét eltérnek. Az „államról" való könyvekben a tökéletes platói eszmény festetik, és a magában véve jó, az igazság eszméje tárgyaltatik. Az eredmény: minden egyes egyén teljes felhasználhatása az összesség érdekében, és pedig olyképen, a mint épen alkalmas. Sem a test, sem a szellem, sem a vagyon az egyesé, de a legfőbb emberi boldogság részesévé válik, az összes egészet legteljesebb virágzásban szemlélhetvén. — Ezen eszményétől jóval alább hagy Plato a „törvényekben", követelményeit az emberek életképességéhez idomítván. De még itt sincs az ember veleszületett jogáról szó; nemcsak hogy a rabszolgaság, a kereskedők s iparosok megvetése meg van tartva; hanem még a szabad, azaz a kormányban részvevő polgár élete és háztartása legbensőbb viszonylatáig az összesség állítólagos használához képest idomíttatik.

Egészen más Aristoteles tárgyalási modora; de azért alapnézete koránsem tér el Platoétól. Nem alkot eszményt, hanem rostálva szemléli a fennállót. Fő feladata, az állam előtte ismeretes formái sajátosságait az általános közjóra való jelentőségök szerint vizsgálat alá venni s tanácsával kisérni; azonban ő is az összélet gondolatából indul ki s a szerint méregeti az egyének jogait s kötelességeit.

Cicero művében csekélyebb önállóság s jelentőség mutatkozik; sokban Aristoteleshez simul.

II. A középkor.

A keresztény vallásban alapuló megbecsülése az embernek, mint olyannak és az antik élettől egészen idegen érzülete a tevékeny felebaráti szeretetnek az együttlétnek teljesen más irányt s jelentőséget szabott s kölcsönzött, mihelyt a keresz-

ténység szelleme adott létet az átalános életfelfogásnak. Már ez is szükségessé teve egy uj állambölcseletet; az ember élete elé sajátos czél tüzetett, s minden egyénnek istentől szabott rendeltetése jutott osztályrészül. Ehez járult még, hogy az állami együttlétről tökéletesen uj nézet képződött. Az uj keresztény világnézlet hitte az emberi dolgok isten általi legfelsőbb vezetését. Az összes kereszténységet felkaroló világállamot pedig, melynek az egyes országok csak alárendelt alkatrészeit képezék vala, tartotta a megparancsolt eszköznek. Hogy a kereszténység eme szent római birodalma igazgatását egy papi s világi fő között megosztotta, nem változtatott lényegesen a dolgon. A czél, ugyanis istennek tetszős keresztény élet folytatása, ugyanaz vala az istenbirodalom mindkét felében, a világiéban s a papiéban, csakhogy különböző formákkal s eszközökkel.

A római birodalom romlása után következett évezred tudományilag csekély tevékenységet mutatott; azért a bölcseleti államjogot tárgyaló müvek száma az összes középkorból szertelenül csekély. Még sem hiányzik az államgondolat tárgyalása teljességgel: söt több, jól megkülönböztetendő osztályra szakadnak.

Először ugyanis ugy esett, hogy az épen érintett keresztény életnézetet a míveltek nem osztották, mert ismeretök csekély mértékét az antik népek irataiból merítették, de avval együtt pogány életbölcseletet is szíttak magokba. Igy az államra vonatkozó átalános kérdések alapjában különböző két tárgyalása keletkezett. Az egyik az átalános népnézet megfelelő kifejezése vala, tehát keresztény theokratikus; a másik ellenben a régiek bölcseletéhez simult, nevezetesen Aristoteleséhez, a mennyiben épenséggel megérthette. Az utóbbi ugyan más éghajlatból való növényzet vala s csak törpe, nyavalyás életet élt, miután az életteli népnézet ép földje hiányát megsínlette; azonban mégis könnyen elökelöbbnek tartották, mert tudományosabb vala. A valóságra persze a legcsekélyebb befolyással nem volt.

A másik különbség abban állott, hogy a keresztény államfelfogás körén belül ismét éles viszály keletkezett. A mint az életben is heves küzdelem folyt a császárok s pápák, a welfek s ghibellinek között az uralom miatt; s a mint itt egyrészt a pápa, mint isten szellemi helytartója számára e földön, a főhatóság jogát a világi ügyekben is igényelték, másrészt a császár, a világi kard istenrendelte viselője számára függetlenséget

követeltek e föld dolgaiban: ugy e két nézet a különböző iratokban is képviselőkre akadott. *Létezett welf s ghibellin bölcseleti államjog.*

A középkor iratai közül nevezetesen a következő jelentős példák jelzik a három irányt:

Keresztény-theokratikus irók az egyházi fő pártolásával: AQUINOI TAMÁS — *De rebus publicis et principum institutione;* — s ISOLANUS ISIDOR — *De regum principumque institutis.*

Keresztény alapokon állnak ghibellin iránnyal péld.: DANTE — *De monarchia;* — MARSILIUS — *De translatioen imperii;* — ANDLÓI PÉTER — *De imperio romano, germanico.*

A görögökhöz s rómaiakhoz simulók közül nevezetesen említendők: EGIDIUS ROMANUS, ENGELBERTUS ADMONTENSIS, FRANCISCUS PATRICIUS, mindenek előtt pedig MACCHIAVELLI Livius felett írt értekezéseiben.

Tudományos szükségleteinkhez s formáinkhoz alkalmazták ezen elméleteket *Majer*, *Eichhorn* és *Stahl.*

III. Az uj kor.

A középkor scholastikus s theokratikus bölcseletét kettős esemény döntötte halomra. Egyrészt a tudomány ujjáalakulása, mely ismét részben a klasszikai míveltség megujulása, részben Baco uj vizsgálati módszerének volt eredménye; másrészt a reformatio, melylyel meg nem fért az egységes világállamról való tan és mely egyátalán az észszerü kutatást indította meg a szellemi törekvések minden mezején. A hatályok azonban csak lassanként álltak helyre, mivel mindenek fölött az egyházi versengések tartották az átalános részvétet lebilincselve.

Az uj államjogbölcselet alapítója gyanánt *Hugo Grotius* lépett fel, kit törekvése, bölcseleti jogot állapítani meg a népek kölcsönös viszonyai számára átalán a jog s különösen az államjog utolsó észszerü forrásai vizsgálatára vezetett. Grotius volt az, a ki az államok jogi keletkezését átalános szerződésre alapította, és az ily szerződések kötése okának egyesegyedül a rendezett együttlét szükségét mondotta. Az egyén tökéletes korlátlanságát tartotta az eredetleges jogi állapotnak; a lehető legcsekélyebb korlátozást az államban is a jog s czélszélszerüség követelményének. Az állam különböző intézményei választását a hasznosság elvei alapján kivánta eszközöltetni.

Eme észjogi alapgondolat átalános elismerésben részesült, de a különböző európai népeknél eltérő módon fejlödött, a sze-

rint a mint vagy külső szükségletek s tapasztalatok, vagy a szellemi felfogás sajátosságai voltak reá befolyással.

Legelőször Angliában fogták fel az uj szerződési elméletet s fejlesztették tovább. Itt a Stuartok hatalmas harcza a népszabadság ellen kivánatossá s szükségessé tett vala oly átalános alapot, melyből az élet törekvései kiindulhattak. És ugyan mind a Stuartok párthívei, mind ellenei az államhatalom szerződés utján való keletkezésének tanára támaszkodtak. Amazok élén állott *Hobbes Tivadar* — két müvében: *de cive* s *Leviathan*, ki a királyi hatalom korlátlan teljét visszavonhatlan átruházására alapította, mit az átalános jogtalanság elöli félelem tett szükségessé. Ellenében a legfelsőbb hatalom felelősségét *Locke* s *Sidney* szintén a szerződési alapításból származtatták le. Az 1688-diki forradalom tényleg az utóbbi felfogás részére döntötte el legelőször a diadalt; lassanként, habár csak hosszú idő után, elméletileg is hátat fordítottak Angliában a feltétlen engedelmesség tanának. Jelentékeny támogatásban további kimívelésére nézve nem részesült a bölcseleti államjog ezen országban. *De Lolme* mérsékelten s a népképviseleti egyeduralom tudományos alapján franczia szinezetben tovább vitte a jogállam tanát. *Godwin* s *Bentham* köztársasági alapokra fektették; *Burke* a fejedelmi hatalmat s az elökelő társadalmi osztályokét iparkodott érvényesiteni; *Bowyer — Commentaries on universal public law, 1854* — jelenleg azon kisérlettel fáradozik, hogy az észszerü alapot a tételes vallásossal összhangzásba hozza.

Hollandiában is heves harczot kell vala kiállnia a jogállam tanának a korlátlan s isteni alapításon nyugvó kormányhatalom védői ellenében. Az első nézet képviselői közül hírnévre tettek szert *Graswinkel* s *Horn;* ellenökben áll mindenekelőtt *Huber Ulrik* — De iure civitatis, 1705. —; nevezetesen az által tünt ki, hogy az állam szerződésen való alapítását nemcsak a külső hatalmaskodás elöli félelemre, hanem kiválólag az ember társadalmi s erkölcsi létegére támasztja. Miután *Spinoza Baruch* nagyszerü tüneménye az államjog mezején nyom nélkül eltünt vala, sokkal később *de Test* s *De Wal* a német jogbölcselet szellemében ismét visszafordultak a szerződési elmélethez.

Franciaországban a bölcseleti államjog kimívelése csak *Montesquieu* s *Rousseau János Jakab* által indult tudományos virágzásnak. Ama világhírü művében „a törvények szelleméről“ — 1748, átdolgozva 1757-ben — nem pusztán jogi

elméletet tüzött czéljául; azonban lényeges uj eszmékkel bövítette az eddigi felfogást. Részint arra figyelmeztetett, hogy a terület fizikai minösége a népek szellemi sajátságaira elhatározó befolyással van, ennélfogva állami szükségleteikre s tételményi képességökre; részint a népek megfelelö szellemirányalatára fektette a különböző államformákat; végre az államhatalom felosztását tanította s minden hatálynemeit a jog s szabadság megörzése végett más-más személyekre javallotta ruházni. Ugyancsak Montesquieu volt, ki a népképviselet egyesítését az örökösödő királysággal az ujkori államok legjobb alakja gyanánt magasztalta s ez által elterjesztését hathatósabban eszközölte mint bárki. — *Rousseau* ellenben — föleg *Du contrat social*, 1752. czimü müvében — az emberek eredetleges szabadságáról s egyenlöségéröl s az állam szerződés általi alapításáról való tant ékesszólással s látszólagos éles logikával legszélsöbb következetességig feldolgozta. Rousseau az állam czéljának minden ember egyenlö boldogságát tartja, a népnek jogát pedig a szabadságra elidegeníthetlennek. — E két iró hatálya épen oly nagy vala, mint tartós, a mi különösen világosan látszik ama roppant irodalmon, melyet a nagy franczia állammozgalom a XVIII. század végén létre hozott. A mérsékeltebb nézet szószólói, mint péld. *Necker, Mounier, Malouet* lényegileg Montesquieuhez csatlakoztak: a tökéletes felforgatás s köztársaság pártolói ellenben Rousseauhoz, igy nevezetesen *Sieyes, Condorcet, Target, Gadin.* A császárság alatt a bölcseleti államjog továbbfejlesztése külsö okoknál fogva lehetetlen volt; a bourbonok visszatérte ellenben ismét megindította és pedig két irányban e téren is az irodalmi tevékenységet. Egyrészt ugyanis a jogállam pártolói tudományilag komolyabb, politikailag körültekintöbb s nevezetesen a népképviselet tanában az összes európai szárazföldre nézve mérvadó iskolát képeztek. Igy névleg: *Constant, Rossi, Guizot* s mások. Másrészt azonban egyuttal egy uj theokratikus felfogás s az ujkori állam heves megtámadása kapott lábra; legderekabb képviselöi ezen iránynak *de Maistre, Bonald* s *Ballanche.*

Németországban a bölcseleti államjog tárgyalását közvetlenül Hugo Grotius indította meg. *Pafendorf* vala az elsö, ki tanait az egyetemekröl hirdette. Öt követte *Thomasius* s késöbb *Wolf;* mindnyájan pártolói a szerződési elméletnek s a jogállamnak, habár némi eltérö felfogással s kivitellel. Alakilag legjobb okadatolását, legvilágosabb tárgyalását s legmesszebb elterjedését az állam ezen felfogásának *Kant — Metaphysische*

Anfangsgründe der Rechtslehre, 1798. — eszközlötte. Az irók száma magában Németországban több százra rúg, közöttük sok híres s derék férfiú akadt. Igy többek között: *Hoffbauer, Bauer, Krug, Gros, Rotteck,* nevezetesen pedig *Martini,* kinek tankönyve évtizedeken által egyenesen el volt fogadva az osztrák államban. — Később már több önállóság mutatkozott s azért jelenleg Németországban sokkal több jogbölcseleti oskola létezik, mint bárhol egyébütt. Mint nevezetesebbek említendők *Herbart, Kraus,* melyet jelenleg *Ahrens* képvisel kitünően, végre *Hegel* oskolája. Arról nem is szólva, hogy Németországban is részben jogosult, részben jogosulatlan visszahatás kapott lábra az emberek atomistikus szétszakadása, az államnak puszta jogintézménynek való felfogása és szerződés általi alapítása ellenében. E tekintetben két irány jelenkezett. Egyrészt *Haller* s *Jarke* azon fáradoztak, hogy a fejedelmi hatalmat ismét önálló jogra fektessék; másrészt *Müller, Stahl* és *Kraus,* bárha egymástól lényegileg eltérő módon, isteni eredetünek bizonyítják az államhatalmat. — A természetes szükség épen Németországban tehát oly államjogbölcseletre vezetett, mely az állam különböző lehetséges s jogosult felfogásait mind tekintetbe veszi, azaz mindegyikét, viszonylagos igazságaira, de csak is arra nézve, elismeri. E nemben a legsikeresebb kisérletet *Bluntschli* tette — *Allgemeines Staatsrecht,* 2. kiad. 1857.

Miután *Olaszországban* régtől fogva kevésbé kedvezők valának a külső viszonyok az állam tana kifejtésére nézve, ugy nem a fölött kell csodálkoznunk, hogy a tehetséges nép nem fejtett ki e téren annyi tevékenységet, mint egyéb országokban, mint inkább a fölött, hogy mégis oly sokat tett. Persze csak a XVIII. század közepe óta akadnak ide vágó iratok, de ezen idő óta nem kevés számmal. Az olaszok legtöbbje a jogállami bölcselethez szegődik, nevezetesen *Kanthoz,* mely az osztrák államokon által jutott el hozzájok; ide tartoznak a régiebb *Lampredin* kivül, nevezetesen: *Baroli, Rinaldini, Tolomei* s *Soria di Crispan.* Mások Krause nézetét követik, névleg: *Melchiorre, Ambrosoli* és *Boncompagni.* Egészen önállók, felette gondolatdúsak, de alig éldelhetők *Romagnosi* művei.

Végre azon müvek is felemlítendők, melyek az *északamerikai egyesült államokban* jelentek meg. Hogy ott csak a jogállamnak akadnak pártolói, alig kellene megjegyeznünk; de ilyek az ifju irodalomban már sokan nevezetes jelentőségre tettek szert. Elnézve azoktól, kik az Angliától való elszakadás igazolását tüzték feladatukul, mint *Payne, Adams J.* s *Livingstone,*

nevezetesen említendők a „foederalista“ hírneves szerzői: *Hamilton A.*, *Jay*, és *Madison;* de kivülök, többé kevésbé, az ország tételes törvényei fejtegetői, mint *Marshal*, *Story* és mindenek előtt a déli államok s a rabszolgaság szellemdús védője: *Calhoun.*

(a) A bölcseleti államjog története sokszerűen fel van dolgozva; a következő iratok, nevezetesen egymással összevetve, jó átnézetet szereznek: Glafey, Geschichte des Rechtes der Vernunft. Leipzig. 1739. — Stahl, Geschichte der Rechtsphilosophie. 3. kiad. Heidelberg. 1853. — Hinrichs, Geschichte der Rechts- und Staatsprinzipien seit der Reformation. I—III. Leipz. 1848—1852. — Fichte, Die philosophische Lehre von Recht, Staat und Sitte in Deutschland, Frankreich und England von der Mitte des XVIII. Jahrhunderts. Leipz. 1850. — Mohl, Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften. I. köt. Erlangen, 1855. 217. l. — Vorländer, Geschichte der philosophischen Moral, Rechts- und Staatslehre der Engländer und Franzosen. Marb. 1855. — Blakey, History of the political literature from the earliest times. I. II. Lond., 1855. — Fehr, Entwickelung und Einfluss der politischen Theorien. Insbr. 1855.

25. §.

3. A bölcseleti államjog jelentősége az életre s tudományra nézve.

Az életben levő s működő állam az emberi míveltség tökéletlenségénél fogva tételes jogra szorul, azaz elismert tekintélytől eredő, mindenkitől fennakadás nélkül elismert s az összhatalomtól kezelt parancsra. Az állam létegéből rendszeres gondolkodás utján nyert tannak, tehát a bölcseleti államjognak, nincs meg eme külső ereje; nem tényleges, hanem egyes-egyedül logikai szükségességen alapúl. Mégis eme tisztán az értelemből fejlesztett és csak is bensö igazságukra támasztott tételek rendszerének nemcsak a tudományra nézve van fontossága, hanem helyes alkalmazása esetében s meghatározott korlátok között közvetlen jelentősége is az életre nézve *(a)*.

A tudomány szempontjából, azaz az ember önmagáról s a világról való mindenoldalú felvilágosítását illetőleg, a bölcseleti államjog kettős irányban nevezetes. — Elöször is egyátalán nagy érdekü tudni, hogy mely kényszerkötelezettségek folynak bensö szükségből az emberre nézve egy bizonyos államnemben való életéből; más szavakkal, mely korlátozás éri mulhatatlanul szabadságát s önelhatározását illetőleg az embert, mert

egyátalán nem élhet állam nélkül, söt mivelödési foka szerint bizonyos államfajban tartozik élni. Az állami együttlét elönyeinek összevetése a létesítésére szükséges áldozatokkal mindenkor felette fontos adalék a földi lét felfogására, már akár az egyik, akár a másik oldalra hajolnék is a serpenyö. — A bölcseleti államjog másodszor nélkülözhetlen adalékot nyujt valamely nép minden idöbeli összerü állapotai megitélésére. Ugyanis mértéket nyujt az itélö számára, hogy mennyiben van minden egyes esetben az illetö államgondolat keresztülvive és megfelelhet-e nevezetesen a részvevök jogosult követelményeinek; továbbá valjon a különös valóságban nem rovattak-e kényszer útján oly terhek az alattvalókra, melyek nem folynak a dolog természetéböl s nem is igazolhatók. Mindenesetre lehetséges, hogy még egyéb elháríthatlan események is befolyással voltak a tételes kötelmek terjedelmére s nagyságára; azonban minden körülmény között szükséges az itéletre nézve a magában véve szükséges ismerete. A történet s statistika számára az ily mérték megállapítása épenséggel elkerülhetlen.

Még sokszerübb becse van a bölcseleti államjognak *az életre* nézve. — Teljesen félszeg volna persze valamely, akármily helyes jogbölcseleti tétel számára kikényszeríthetö eröt igénybe venni. Még kevésbé lehet arról szó, hogy az ily tétel egy kétségbevonhatlan tételes törvénynek elébe tétessék; a kihirdetett törvénynek kötelezö ereje van a polgárra nézve, a míg alkotmányos uton meg nem változtatott — elnézve most ama gyér kivételes esetektöl, melyek a tételes tekintély elleni felkelést igazolják. Ezt parancsolja a jog fogalma s tanácsolja az állameszély. A következö czélokra nézve ellenben alkalmazhatni a bölcseleti államjogot az életben:

Elöször is tökéletes rendszere a fennálló törvényhozásban levö *hiányok felfedezésére vezethet*, még mielött érzékeny károk figyelmetessé tettek volna a mulasztásra. Ha a fennálló tökéletlenség hiányának ismeretét felhasználják, ugy sok bajnak s gyengeségnek elejét lehet venni.

A bölcseleti jog *másodszor tárgyi birálatára szolgál* a fennálló tételes törvényhozásnak, és ez úton nemcsak alkalmat szolgáltat javítások eszközlésére, hanem az utóbbiak tartalmát is megszabja *(b)*. Hogy erre nézve egyéb viszonyok is számba veendök, igy péld. bizonyos állapotok történeti megalapítása, melyekhez sokszerü érdekek vagy kedvessé vált szokások füzödnek, aránytalan költekezés, külföldi viszonylatok, az erkölcstörvény követelményei stb. természetesen magából érte-

tődik. Az elvont jog nem az egyedüli törvény, mely alatt az emberi életviszonyok állanak; s az embernek elég sürün meg kell a viszonylagos jóval elégednie *(c)*.

A bölcseleti jogot harmadszor gyakran sikeresen alkalmazhatni a törvények kétes helyei *felvilágosítására*. Ha ugyanis arról van szó, hogy a törvényhozó valószinü akarata felderítessék, és ha sem nyelvtani sem történeti okok egy bizonyos magyarázatot szükségessé nem tesznek: ugy ama felvétel, hogy a törvényhozó az összerü jogintézmény természetéből folyó szabványt akarta elrendelni, a helyes megismerés természetszerü útja; söt e felfogás kötelességgé van téve, a míg a netaláni ellenbizonyítás eszközöltetett volna, mert fel kell tételeznünk, hogy a törvényhozót szabatos gondolkodás s tudatos szándék vezette. — A bölcseleti államjog eme hasznosítása nevezetesen az ujkori jogállamokban talál sürü alkalmazásra, mert ott ki van mondva s minden oldalról elismerve, hogy az állam valósággal a legbensöbb létegéből folyó követelményeket telhetöleg teljesíteni tartozik.

Negyedszer végre ama haszna van az állam természetéből leszármaztatott jogtételeknek, hogy a *jogöntudatot* gyarapítja s növeli. A polgár ez útn értesül, hogy minek kellene magában véve léteznie és magasabb mértéket nyer önmagától s másoktól várt igényeire nézve. Ha ily szellem hatja át a tömeget, ugy az államczél elhibázásától a megszokotthoz való esztelen ragaszkodás vagy rosz kormány által kevésbé kell tartani. Minden emberi viszonylatban bebizonyúl ama mondás igaz volta, hogy „a tudomány hatalom".

Nem is kell megjegyeznünk, hogy a bölcseleti államjog mindezen hasznos alkalmazásai szabatos, helyes tan felállítását feltételezik. Hamis elméletek épen ellenkező eredményekhez vezetnek. Nevezetesen épen ezért is oly nagy jelentöségü, hogy az államnemek s fajok lényeges különbségét felfogjuk, miután bizonyára alig van károsabb valami a tudományban s életben, mint a különnemü fogalmak s következményeik összezavarása.

(a) A tételes tudományú férfiaknál található megvetése a bölcseleti államjognak az e tudományszak tekintetében elkövetett hibákból, de félszeg felfogásból is ered. — Először is nem tagadhatni, hogy elég gyakran félreismerik a bölcseleti jog természetét s jelentöségét, közvetlen hatalmat tulajdonítván neki a tételes jog ellenében s ellenmondás esetében az utóbbit saját körében, az életben való alkalmazásában amannak hátratevén. Ez ellen tiltakozni teljesen jogában áll a tételes

jog képviselőjének. De eme visszaélésből koránsem következik, hogy a bölcseleti jog megfelelő körében illetéktelen s igaztalan, ugyanis akkor, midőn azt tanítja, hogy mely kényszerintézményeket követelhetni az államban mint magokban véve észszerűeket. — A második tévely abban áll, hogy a bölcseleti államjogot szabatos határozottság hiányáról vádolják, s ennek következtében csekély értékűnek állítják. Természetesen nem várhatni a lehetséges, részletes kérdések feszegetését, midőn egyes-egyedül csak a dolog létegéből leszármaztatandó tételek feltüntetéséről van szó; a külalak, időhatározatok s hasonlók továbbá a viszony benső természetéből alig dönthetők el. Azonban elég dőre dolog, ilyes részletességeket s esetlegességeket követelni a bölcseleti jogtól; azért nem tarthatjuk szemrehányásnak, ha a tudomány nem felel oly kérdésekre, melyeket nem is szabadott volna hozzá intézni. Ha ellenben az állítólagos határozatlanság abban állana, hogy valamelyik feldolgozó tételei nincsenek világosan átgondolva s szabatosan kifejezve, ugy az egyes szakavatlan képtelenségéből nem lehet vádat kovácsolni maga a dolog ellen. Épenséggel lehetséges a bölcseleti államjog tételeit logikai éllel kifejezni; s végre is a tételes jog magyarázói körében is ugyancsak számosan akadnak, kiknek feleletei nem elégítenek ki. — A kicsinylés harmadik, s talán legdúsabb forrása a bölcseleti államjogot tárgyaló irók jelentékeny nézetkülönbsége. Megtagadnak minden számbavételt az oly tantól, melynek tartalmára nézve magok a feldolgozók a legnagyobb ellenmondásban vannak. Ugyan kit kellene vagy lehetne követni a vitályos vagy legalább eltérő nézetek képviselői közül? Hogy választani kell a különböző felfogások között, az mindenesetre áll; ugyancsak azt sem lehet tagadni, hogy sok helytelent, sőt alaposan dőrét írtak össze a bölcseleti államjogról. Azonban okul eme különbséget s részleges helytelenséget maga a tudomány s helyes alkalmazása ellen nem említhetni. Az értelmes olvasó hadd keresse fel az igazat; és fel is keresheti. Ha pedig léha fejűek, s a tudománynyal csak futólag foglalkozók nem tudnak magukon segíteni, ugy ez oly eset, mely ugyancsak minden tudományszakban előfordul. — Végre, negyedszer, nem lehet eltitkolnunk, hogy a bölcseleti államjog legtöbb rendszere annyiban részese az igaztalan gáncsnak, a menynyiben különböző, észszerű államfelfogás lehetőségét nem ismerik el. Ez által, bármily helyesen dolgozzák is fel a választott egyes államgondolatot, egyoldalúak, illetőleg helytelenek lesznek. Azonban ezen könnyen esik segíteni. A hibásan feltétlenül igaznak mondott tant csak viszonylagosan helyesnek kell elismernünk s alkalmaznunk.

(b) Schmitthenner — Zwölf Bücher, III. köt. 12. l. — legalább is *helytelenül* mondja a bölcseleti államjogról, hogy az összerű állam „erkölcsi“ birálatát eszközli. Ha a jogot s erkölcsöt — a mint kétségtelenül ugy kell eljárnunk — a tudományban szétválasztjuk, és ha az államjog az államélet jogi, az államerkölcs pedig erkölcsi alapja elveit tárja elénk: ugy világos, hogy amaz nincs jogosulva az utóbbi kérdései felett itélni. Feltéve, de meg nem engedve, hogy az állam kiválólag erkölcsi intézmény, ugy a szükebb jogi kört mégis mindíg saját elvei szerint kell felfogni. Ezzel különben összeegyeztethető az erkölcsi birá-

lat eszközlése; csakhogy helyes volta végett s hogy a jogi rend idegenszerü mérték alkalmazása által fel ne forgattassék, saját alapján kell nyugodnia.

(c) Ha Napoleon a fölött panaszkodott, hogy Francziaországot az „ideologusok" juttatták tönkre, ugy az csak kötve igaz, s semmi esetre sem bizonyít a való tudomány ellen. Igaz, a világ egy országában sem alkalmazták oly homlokegyenest félszegül a jogbölcseleti tételeket, mint épen ott; azonban egészen elnézve valamennyi egyéb okoktól, melyek a nagy állami mozgalmak kedvezőtlen fordultát eredményezték, jól megfontolandó, hogy az alkalmazott jogbölcseleti tanok már magukban véve teljesen helytelenek voltak, s hogy azonfelül, ugy a mint jelenkeztek, loglkai makacssággal alkalmazták a tényleges viszonyok számbavétele nélkül. Ha valamely ház, mely az építéstan elvei ellenére s az alap számbavétele nélkül építtetett, összedől: ugy annak nem a tudomány az oka, hanem ellenkezőleg félszeg alkalmazása és ismeretek hiánya.

26. §.

4. A szellemi tevékenység egyéb köreit érintő határok.

Egyrészt az államjog, másrészt az államerkölcs s országászattan között huzott határvonalon kivül, egyéb szellemi körök átellenében is szükséges amannak elválasztása; nevezetesen arra kell figyelemmel lennünk, hogy *az állam* jogi felfogása ne találkozzék *egyéb* emberi állapotok jogával, melyek az államhoz többé kevésbé közel állanak. Ez nemcsak az alaki tudományos határok háborgatását szülné, hanem tárgyilag is helytelen tételekhez vezetne, mert a különböző emberi életkörök, különös czéljaik szerint, különböző törvényeknek vannak alávetve.

1. Az állam- és magánjog különbsége. Átalában világos itt a huzandó határvonal, miután kétségenkivül áll, hogy valamennyi jogszabványok s intézetek, melyek *az egyes s a család* — az egyéni személyiség szükséges kiegészítése — viszonyait egyéb *egyének* s *családok* átellenében szabályozzák, a magánjog tárgya; ellenben a népélet létszeresített egysége, valamint az összességtől eredő gyámolító segély, nem különben a végrehajtásra szükséges intézmények s eszközök az államjog körébe vágnak *(a)*. Mégis szükséges a kölcsönös viszonyt némely tekintetben közelebbről szemügyre venni. — Először ugyanis az állam kötelessége, tehát joga is, habár a magánjogi körök rendje legközelebb nem az ő feladata, a magánjog szabályozására szükséges tárgyilagos alapelveket parancsoló szabványok utján megállapítani, a mennyiben a szokásjog vagy autonomia

nem gondoskodott volna az utóbbiról. Részint ugyanis átalán elismert alapelveknek kell létezniök, ha s a hol épen nem vagy biztonsággal fel nem ismerhető egyéni akarat nem forog fenn. Részint eltiltandók a magánosoknak az oly intézkedések s határozatok, melyek a közjóval egyenesen ellenkeznek. Részint végre az igen valószinüleg beálló jogtalan akarata s konoksága egyes egyéneknek terjedelmes intézményeket tesz szükségessé jövendő, magánjogi háborgatások elhárítására — polgári jogrendőrség, — elégséges igazságszolgáltatás alkalmazására, végre a hozott itéletek végrehajtására. Mind eme intézkedések, valamint alaki megállapításuk jogosultsága az államjog része, míg maga a jogrend, mely általa létesül, a magánjog tárgya. — De továbbá egyes személyiségek lényegileg az államhoz füzvék s nélkülözhetlen szervei, de azért személyiségökről még sem mondanak le; sem rabszolgái az államnak, sem pusztán gondolati lények. Ezek tehát kettős jogviszonylatban állanak. Államjogi viszonylatban, a mennyiben az államlétszeresség alkatrészei s a mennyiben kölcsönösen egymásra hatnak; magánjogiban, a mennyiben eme állami helyzet körén kivül élnek s emberekhez s dolgokhoz viszonyban állanak. E két viszonylat elkülönítése nem lehetetlen épenséggel, de igen nehéz; s minden egyes esetben megvizsgálandó, valjon az összerű jogintézet az államlétszerességben való helyzet következménye vagy a tisztán emberi viszonyoké. Gyakorlati okoknál fogva czélszerünek fog tetszeni mindkét oldal elkülönítlen tárgyalása, s akkor a szabad választás fogja eldönteni, a két nagy jogvidék melyikébe soroltassék az illető tárgy előadása. Igy péld. a fejedelemi magánjogé, a hivatalnokok, népképviselők jogáé. — Végre maga az állam is annyiban magánjogi viszonylatban áll, a mennyiben kötelességében levő tételményei eszközlésére tulajdon s egyéb hasznosítható jogok birtokában van; más szóval mint fiscus. Nem volna épen lehetetlen s elvileg igaztalan, az állam eme vagyonviszonylatait illetőleg egyéb elveket megállapítani, mint melyek a magánosok hasonnevü tulajdonviszonyaira nézve érvényben állnak; s akkor azután az ily különös törvényhozás logikailag helyesen az államjog körébe tartoznék: azonban — persze meg nem vetendő kivételekkel a római jogban — hasznosabbnak s illedelmesebbnek tartották, a vagyonos államot a magánosokra nézve fennálló elveknek alárendelni. Ez által az állam jogköre egy része a magánkörbe vitetik át s a kettő közötti határ félretolatik, a mi különben, a mint mondva volt, nem rejlik a dolog természe-

tében, hanem tételes jogi határozmányok következménye, melyeket az egyes államokban tetszés szerint lehet rendezni *(b)*.

2. *Az államjog s a társadalmi jog közötti különbség.* — A társadalom elismerése sajátos, egyrészt az államtól, másrészt a személyiség viszonyaitól különböző életkörnek, az illető jogrendszerek elválasztása szükségességét hozza magával. Azelőtt erre nézve hatalmas zavar uralkodott és eldönthetlen, — mert a logikával ellenkező — vita a felosztást illetőleg. Igy péld. a községek jogainál, a czéhekénél, az egyházakénál, a nemességénél, melyek majd mind a magán- majd ismét mind az államjoghoz soroltattak és ekképen majd felesleges kétszeres, majd semmiféle tekintetben nem részesültek *(c)*. Az államjog s társadalmi jog közötti helyes határvonalt könnyü megtalálni, mert nem lehet kétes, hogy melyik vidékbe tartozik valamely életkör; valjon ugyanis a tudatos állami létszerességnek egy része vagy az emberi érdek természetszerü szüleménye. Azonban e téren is két pontra nézve vehetünk észre találkozást a két kör között. Elöször ugyanis rendszerint kénytelen leszen az állam, az egyes társadalmi kör teljes szabadságát annyiban megnyirbálni, a mennyiben az összlétszerességnek fenntartására szükségesnek mutatkozandik. Az ily beavatkozás pedig parancs s tilalom, távoltartás s tételes intézmény alakjában jelenkezhetik. Másodszor valamennyi vagy legalább legtöbb társadalmi körnél kiegészítő s gyámolító tényező gyanánt tartozik az állam közrejárulni, a hol saját erejök a hasznos czél elérésére nem elegendő. Itt könnyen sokszerü részvét foghat helyet az ily kör intézményeinél s cselekedeteinél, tehát a jogok találkozása is. Mindkét esetben ugy kell a két jogkör közötti határvonalt huzni, hogy mindegyikébe ama tanok s tételek essenek, melyek létegében rejlik legfelsőbb megállapításuk. Tehát péld. a czéhek létszereit, egymástól való elkülönítésöket, tagjaik politikai vagy törvényszéki kiváltságait rendező törvényhozás az államjogba tartozik; míg a czéhek különböző osztályai jogviszonyai, a tagok igényei a társasági pénztár irányában, a czéhek benső rendezése a társadalmi jog részei. Vagy a nemesség állami jogai az államjogban, testületi intézményei a társadalmi jogban tárgyalandók. Egyházi egyezmények, államfelügyeleti hivatalok az egyházak fölött az államjog körébe; az egyházak létszere, az egyházi hivatalok illetősége a társadalmi jogéba. — Hogy ezen felosztás értelmében a jogtudomány eddigi rendszerét meg kell változtatni, az ugyan nehézkes, de hasznos eredményekhez vezet.

3. Az államjog viszonya a büntető joghoz s a perbeli eljáráshoz. — Szigorúan véve az állam intézkedései a jognak fenntartását s jogitéletek mondását czélzó külső eszközöket s intézményeket illetőleg az államjog szerves részei *(d)*. Azonban az e téren mutatkozott hatalmas törvényhozói, tudományos s gyakorlati tevékenység a büntető jog s mindkét perbeli eljárás kiválasztását eredményezte, s tanaikat önálló jogi szakmákká fejlesztette. Bár mennyire kevésbé rendszeres is ez utóbbi, ugy czélszerüségi okoknál fogva meg lehet a dologban nyugodni; csakhogy persze alig lehet kikerülni, hogy egyes pontok, melyeknél az állam vagy az államfő nem pusztán mint parancsoló hatalmak, hanem egyuttal mint jogszabványok tárgyai jelenkeznek, vagy a hol általános állampolgári jogokról van szó, vagy kizárólag az államjogban, vagy legalább egyenlőképen tárgyalandók. Eme következetlenség esetei: a megkegyelmezési s elengedési jog, a felség-árulási s sértési vétség, a miniszteri felelősség; továbbá a törvény előtti egyenlőség, az igazolatlan bebörtönzéstől való biztosítás határozmánya, a vagyonelkobzás tilalma.

(a) Eme kétoldalu fogalommeghatározás, habár különböző kifejezéssel, oly gyakran ismételtetett, hogy általán elismertnek tekintethetik. V. ö. péld. Savigny, System des R. R. I. k. 22. l. — Puchta, Cursus der Institutionen. I. k. 21. §. — Stahl, Rechtsphilosophie, 2. kiad. II. köt. 239. l. — Zachariae, D. Staatsrecht. 2. kiad. I. k. 2. l. — Néha két szabályt állítanak fel az állam- s magánjog közötti különbséget illetőleg: 1. a magánjogot a részvevők akarata szerint meg lehet változtatni, nem ugy az államjogot; 2. az államjogban kötelezve van a jogosult jogát gyakorolni, nem ugy a magánjogban. V. ö. Bluntschli, Allgemeines Staatsrecht, 2. kiad. 3. l. — Zöpfl, das Staatsrecht, 4. kiad. I. köt. 27. l. — Gerber, ueber öffentl. Rechte, 29. l. Eme szabályoktól nem tagadhatni el részszerű igaz voltukat; azonban nincsenek szabatosan kifejezve, azután pedig számos kivétel akad. — Az elsőt illetőleg: Legalább is részben helytelen kifejezés, hogy a magánjogot az egyes megváltoztathatja. Az egyén tagadhatlanul megváltoztathatja rendszerint alanyi jogát, egyoldalulag vagy szerződés útján; de a mennyiben a jog tárgyilag fennáll már akár szokás, akár törvényhozás, akár birói itélet alapján, mit se változtathat rajta. Néha még alanyilag is tartozik az államtól szabott, vagy szokás által megállapított szabályokat követni. Az egyes ugyan péld. megszabhatja a bérlet feltételeit, egyébként is a mint az állam szabály gyanánt elrendelte; de nemcsak nem változtathat a törvénykönyven, hanem alanyilag is kénytelen a végrendeletre vagy szükségképeni örökösre nézve szabványait követni, ha intézményeinek jogi létet akar adni. — A második pontot illetőleg: Az ugynevezett jogosult az államjogban rendszerint meg van bízva a végrehajtással vagy valamely intézmény személyesítése; és e tekintetben

minden esetre *kell* cselekednie. De az ily cselekményt *jognak* mondani, mindenesetre helytelen. A mennyiben a jogosultról van szó, a végrehajtás, szabatosan kifejezve, kötelesség, s erről a kötelezett természetesen nem mondhat le. Ellenben másrészt az államjogban is találkoznak tulajdonképeni szabad jogok, pusztán jogosultságok, melyek teljesen a jogosult rendelkezésének alávetvék. Ilynemű esetek: a polgárok kérelmezési — társulati — sajtószabadsági jogai; a fejedelem vetoja, megkegyelmezési, tiszteleti s jutalmazási joga. — Különben alig szükséges figyelmetessé tenni, hogy az *államjog* s *közjog* nem egyjelentésű kifejezések. A közjog sokkal szélesebb fogalom, mint az államjog, mert mindazon jogokat magába zárja, melyek nem vonatkoznak az egyesek, mint olyak viszonyaira. Felkarolja tehát az államjogon kivül a nemzetközi, s kétségenkivül a társadalmi jogot is.

(b) Alig szorul bizonyításra, hogy *Bluntschli* eme tétele: (Allg. Staats-R. I. k. 3. l.) „a fiscus jogai a magánjogba tartoznak, mert az állam, a mennyiben kizárólagos tulajdona van, magánszemélyhez hasonlatos, mint fiscus épenséggel magánszemély“ petitio principii. Hiszen épen az a kérdés: valjon az állam tulajdonával alá legyen-e vetve azon elveknek, melyeket egyesek követni tartoznak? A tulajdon „kizárólagosságában“ nem rejtezhetik az eldöntő mozzanat; mert az államnak számos kizárólagos joga van, melyek azért nem tartoznak a magánjog körébe.

(c) Fel nem foghatni, hogy a nyilvánvaló lehetetlenség, a jogélet némely részeit logikai következetességgel vagy az államjog vagy a magánjog körébe sorolni, vagy csak kielégítőleg elosztani e két czím alá, nem tett már jóval korábban figyelmetessé, hogy kell még e két jogkörön kivül egy harmadiknak is létezni. Persze könnyen el van intézve a dolog, ha mint Held, System des Verfassungsrechtes, I. k. 18. l. az államjogon kivüli „valamennyi jogot“ magánjognak mondja. De ekképen sem a magánjog tételes fogalma nincs előadva, sem a zavarnak eleje véve, mely ily roppant és a legkülönszerűbbet felkaroló tömegben szükségképen előáll. Ama kérdés is igen különös gondolatot kelt: valjon a társadalmi jog, ha elismerünk ilyet, a magán- vagy az államjoghoz sorolandó. Hiszen épen abban rejlik a társadalom létege, hogy sem az állam sem a magánélethez nem tartozik.

(d) V. ö. Held, System des Verfassungsrechtes. I. k. 19. l.

27. §.

5. A bölcseleti államjog felosztása.

Az állam létegéből leszármaztatott jogelvek tárgyuk s jelentőségök szerint több nemre szakadnak, melyeknek különbsége a rendszerben is számbaveendő.

Legközelebb ugyanis a tanok vagy *általánosak*, azaz minden államot nem- s fajkülönbség nélkül illetők; vagy *különösek*, melyek csak egy bizonyos államfaj vagy államnem létegét

tárják fel. — A bölcseleti államjog egy átalánosra s több különösre szakad *(a)*.

A tantételek második különbsége felosztásuk *alkotmányi* és *igazgatási jogra* (l. fenn a 19. §-et). — Az állam bölcseleti jogtana is különbséget tesz az állam alapgondolata s az egyes végrehajtási eszközök között, habár a dolog természetében rejlik, hogy az utóbbi nemü, átalános értelmi alapelvekből leszármaztatott tanok kevesebb számmal vannak, mint azok, melyek az alkotmányt szabályozzák. A kivitel is mindenesetre alá van vetve a jogtörvénynek; azonban a födolog mégis átalános szempontból a czélszerüség. A tételes államjogban mindkettőjök terjedelmi viszonya épen meg van fordítva.

Hogy azonban az államjog felosztása *belsőre* s *külsőre* sem czélszerü, sem pedig logikailag szabatos, azt már fennebb megmutattuk *(b)*.

(a) Közönségessn csak a *tételes* államjogot osztják fel átalánosra s különösre, a mikor meg a fölött lehet vita, mennyiben létezik tényleg átalános tételes jog bizonyos számú megnevezett államokat — péld. a német, svájczi, északamerikai államokat — illetőleg. Annak oka, hogy miért fordul elő oly ritkán ugyanezen felosztás a bölcseleti jogban — melyet gyakran röviden „átalánosnak“ mondottak — egyesegyedül abban keresendő, hogy az utóbbira ama álrendeltetést szokták tukmálni, egy bizonyos bölcseleti rendszerbe illő *állameszmény jogszabványait* kifejteni — mely állameszmény persze csak egy lehet, — a helyett, hogy átalán az állam *létege* feltüntetését követelték volna mindennemü lehetséges különbségeiben.

(b) L. fenn 23. §.

I. Átalános bölcseleti államjog.

1. Alkotmányi jog.

28. §.

a) Az államfő személyes jogviszonya.

Az állam fenntartására és czéljai elérésére rendelt hatalom kezelésének s alkalmazásának fizikai vagy jogi személyt kell illetni *(a)*. Ez az *államfő*, a ki tehát az államhatalom testesülése és az összerü állam képviselöje gyanánt jelenkezik *(b)*.

Mindazon államokban, melyekben eme helyzetet fizikai személy vagy kevés számú személyek foglalják el, szakadatlanul hatályban van az államhatalom. Hol azonban nagyobb gyülekezet áll az állam élén, ugy az csak hosszabb vagy rövidebb időközökben gyül egybe, minélfogva csak ezen idő alatt forog fenn a jogok s kötelességek gyakorlásának lehetősége. Ily esetekben szükséges, hogy mindenkor legyen az államfönek megbizottja — a ki ismét vagy fizikai vagy jogi személy lehet — részint az államfőtöl eldöntött ügyek végrehajtására, részint a dolgok megfigyelésére s elökészítésére a legfelsöbb hatóság rendes gyülései számára, részint végre az elöre nem látott, sürgetö esetekben a szükséges intézkedések megtételére. A legbonyolódottabb e viszony képviseleti népuralomban, melyben az államhatalom jogi tulajdonosa, ugyanis a szavazatképes polgárok összessége, látható egységben soha sem jelenik meg, hanem csak választások s talán kerületi szavazás utján nyilvánítja akaratát, míg az államfö feladatainak legnagyobb részét arra rendelt helyettesek intézik el, már akár képviselök gyülése, akár legfelsöbb végrehajtó hivatalok legyenek is az utóbbiak. — Theokratiában elméletileg magát az istenséget lehet államfönek nyilatkoztatni, a ki akaratát jóslatok, inspiratiok stb. által adja tudtul, ha ugyan megtestesülve emberi alakban nem

országol birodalmában; rendszerint azonban egy helytartó tökéletesen kitöltendi az államfő helyét.

A legnagyobb jelentőségüek természetesen az államfő személye megjelölése s az államügyek vezetésére nézve illető jogok feletti határozmányok. De az utóbbiak igen különbözők az államok különböző nemeiben s fajaiban. Részben az egyes államnem különös természete által egyszer-mindenkorra meg van szabva; részben azonban szabad választás van engedve több lehetőség között. Az utóbbi esetben a döntő körülmények politikai jelentőségüek, azaz czélszerüségi meghányásból folynak, minélfogva közelebbi feszegetésök is az országászattannak van fenntartva (L. alant a 94. §-et.). A maradandó jogi határozmányok pedig a következők:

1. Személyes képesség. — Egy államfajban sem képesített jogilag minden egyes egyén az államhatalom kizárólagos vagy részszerü birtokára s gyakorlatára. Minden körülmény között meg kell lenni a komoly ügyzetek végrehajtására megkivántató szellemi s testi képességeknek; de továbbá sok államnem létegében némely különös feltételek teljesítése is rejlik. Még a népuralomban is csak egy kisebbségé az államhatalom birtoka; és a legtöbb államban csak kevés képesített találkozik, talán mindenkor csak egyetlen egy tökéletesen. De bár minők legyenek is a tételes vagy a nemleges határozmányok, hiányukat soha sem pótolhatják akármely egyéb tulajdonságok vagy érdemek; söt ha tévely vagy csalás által már meg is történt volna a birtokelfoglalás, azonnal megsemmisül az igazság felfedezése után. Ép oly kevéssé lehet a közelebb vagy távolabb hivatottak csak egy részének magánegyezkedése alapján a jogosítvány rendjét felbontani vagy valamely hiányzó tulajdonságot elengedni. Az ily eltérést minden esetre a fennálló jog érvényes uton eszközölt megváltoztatásának kell vala megelőznie.

A legsürübben követelt tulajdonságok pedig a következők:

a) Bizonyos családokból való származás. — Nem lehet ugyan már magának az államnak létegéből leszármaztatni, hogy csak olyak, kik egy bizonyos családból vagy egy szükebb törzsből sarjadznak, ruházandók fel az összhatalommal; kitünő vagy legalább az ügyzetek vezetésébe beavatott elődöktől való származás továbbá épen nem nyujt biztosítékot az illető saját képesültségére nézve. A bizonyos családokból való származás tehát nem az összes államéletből

folyó szükséges tulajdonság. Mégis igen nagy számmal vannak azon államok, melyekben e határozmány első helyen áll. Ha ugyan nincs is az állam legátalánosabb fogalmával kapcsolatban, ugy mégis bizonyos egyes nemeiben lényegileg szükséges következménye a különös államgondolatnak. Igy nevezetesen már fogalmában rejlik a patriarchának, az aristokratiának s az örökösödő királyságnak, minélfogva itt jogi szükség, hogy csak bizonyos meghatározott családok tagjai legyenek az államhatalom birtokában vagy társbirtokában; ugyancsak a theokratiában is fennállhat ez elv nemcsak ellenmondás nélkül az alapgondolattal, hanem az illető dogma tartalma szerint, következetes összefüggésben is. A többi államfajban vagy nincs a származásnak jogi jelentősége, mint a rendi államban, hol a földbirtok határoz; vagy egyenesen ki van zárva, mint a választó királyságban, a theokratia némely alkataiban s a népuralom mindkét jelenkezésében. — Hol azonban a hatalom birtokosaira vagy társbirtokosaira nézve fennáll ez a feltétel, ott következetesen némely egyéb határozmány is érvényben van. Legközelebb a jogosult nemzetségek házasságait illetőleg, ugy hogy megfigyelésöktől függ a képesség átörökítése az utódra. Semmi sem maradhat bizonytalanságban vagy az alapgondolattal ellenkezésben. Továbbá azon államfajokban, melyek az államhatalom csak egy birtokosát ismerik, meg kell határozva lenni, hogy ki a *legközelebb* jogosult az államhatalom birtokára egyátalán képesítettek közül; más szavakkal az *örökösödési jogon* kivül az *örökösödési rendnek* is meg kell határozva lenni. Végre eldöntendő, valjon a birtokos végrendeleti szabványa, gyermekül fogadás, önkénytes átengedés változtathat-e a szabályon vagy sem; mind erre üdvösebb nemmel felelni.

b) Testi s szellemi képesség az ügyzetek végrehajtására. — Kétségen kivül a legfelsöbb emberi sajátságok összege nem kelletén sok, ha valamely állam vezetésére való kizárólagos vagy legalább lényegesen határozó befolyásról van szó. Mégis természetesen épen nem lehetséges, az összerü államgondolat értelmében az államhatalom birtokára meghivottól eme rendkivüli képesség tételes bebizonyítását követelni. Részint megoldhatlan ellenmondások származnának ebből a személyes — péld. születés általi — jogosultságokkal; részint nem is lehet biztos, otromba

visszaélésektől megóvható vizsgálati utakat találni. Néha még, ha a követelmények csak legkevésbé is magasak volnának, képesítettek, tehát jogosultak hiján is volnának, vagy legalább az összes államforma jelleme változást szenvedne. Igy péld. a népuralomé, ha csak egy vagy igen kevés találtatnék képesítettnek. Meg kell tehát nemleges követelményekkel elégedni, azaz csak azokat kizárni, kik kétségtelenül teljesen képtelenek testileg s szellemileg. De ezt minden áron kell követelni; abbanhagyása minden államfajban épenséggel értelmetlen, tehát jogilag lehetetlen. Különben természetesen nem zárja ki az átalános elv megállapítása a tényálladék megvizsgálását a vitás esetben, söt ellenkezőleg a megelőző vizsgálat feltétele. — A legnagyobb jelentőségü e kérdés oly államokra nézve, melyeknek egy főjök van, miután itt egyrészt a személyiség elhatározó befolyással van az összesség javára vagy kárára, másrészt a képtelenek kizárása számtalan nehézséggel jár, mivel oly könnyen utat törhet magának szenvedély s ármány s oly kérdések felett is kell határozni, melyek elintézésében a jobb ellenségévé válhat a jónak. Minden egyes részlet felhozása itt nem volna helyén; megelégedünk kiinduló pontok gyanánt a következő két tételt felállítani. Először is, hogy valamennyi, az alkotmány értelmében az államakarat képzésében részes személyek s testületek a szokásos uton beadják szavazatukat a fő fontosságú határozmányra nézve, melytől egy egész kormánykorszak törvényes volta s nyugalma függ *(c)*. Másodszor, hogy ugyan nem következetes, de az államra nézve üdvösebb, a személyesen képtelent egészen ki nem zárni, hanem színleg meghagyni a kormányban s csak helyettest rendelni a kormányhatalom kezelésére. Nevezetesen kiskorúaknál azon államfajokban, melyekben az államhatalom átvételére egy bizonyos személyt a születés jogosítja fel s időleges képviselet képzelhető, az utóbbi rendelendő el, miután eme képtelenség meghatározható idő multával magából elenyészik, az államhatalom maradandó elvesztése pedig mulékony hiány miatt igazságtalanság volna. Azon fölül legalább számos esetben is a korosabb ifjuság éveiben nehezen esnék eldönteni, valjon az összerü esetben jogi megszerzést gátló körülmény forog-e fenn, minélfogva oly módú intézkedés tanácsos, hogy egyrészt a megkinálás perczében fennforgó kiskoru-

ság nem zár ki a megszerzéstől, másrészt az önálló uralkodás beállta mindenesetre s a személyes képesség különbsége nélkül határozott időre elhalasztatik.

c) *Meghatározott valláshoz való tartozás.* Eme tulajdonság elengedhetlen a theokratiában s alig nélkülözhető a patriarchiában s a klasszikai államban; ellenben semminemű jogi viszonylatban nem áll a jogállam különböző államfajaihoz, melynek sokoldalú czélját minden vallás tagja elérheti, ha csak a kellő míveltségi fokon áll.

2. *Jogi szerzés.* — Bizonyos sajátságok puszta birtoka az államhatalom birtokára vagy társbirtokára nézve legfelebb az aristokratiában s demokratiában elegendő, feltéve hogy itt nincsenek kevés számmal a jogosultak s a tényleges gyakorlás nincs bizonyos formákhoz kötve, péld. eskütételhez stb. Minden más esetben még külön kell megszerezni az államhatalmat, hogy jogi birtoka eléressék. De ez kettőt tételez fel: nem-jogtalan megüresedését a kérdésben forgó állomásnak, tehát halál, önkénytes lemondás, törvényes eltávolítás általi megüresedést; másodszor törvényszerű átszállást a jogosultra, tekát örökösödő jog esetében az örökösödési rend szabványai értelmében, törvényes választás vagy kinevezés, az uralom jogérvényes megszerzése által patrimonialis államban. — Oly szerzés, mely eme feltételek hiján van, *bitorlás*, mely nem állapít jogot, hanem csak tényleges viszony, a legtöbb esetben vétség *(d)*. Hogy utóbbi cselekedet helyreütheti-e a hibát, attól függ, valjon megszerezheti-e az illető az egyes esetben megkivántató tulajdonságokat, és valjon a birtoklásra sajátlag jogosult érvényes módon mellöztetett, egyátalán nem létezik-e közelebbi jogosult. *Visszahelyezés*, *restauratio*, a jogosult visszahelyezése jogtalan félbeszakasztás után. A jogszerütlen uralkodó kormánya ugyan az utóbbira nézve soha sem keletkeztet jogokat; de igenis keletkezhetnek harmadik személyekre vonatkozólag az eleinte csak tényleges állapotból jogviszonyok, ha a sajátlag jogosultnak észszerüen nincs reménye birtoka visszanyerését illetőleg. A legfelsőbb szükség ugyanis az állam fennállása, s nem tilos ahoz viszonyba lépni, ki a fennforgó körülmények között egyedül engedi meg a fennállást. Ugyancsak nem követelheti az, ki nem képes az államhatalom ótalmában részesíteni, hogy eme ótalmazó hatalom jogi következményei javára szolgáljanak.

3. *Az államhatalom birtoka tartama.* — Az államhatalom maga addig tart, míg az állam; birtokosa azonban változhatik,

és ugyan mind a jogosult éltének elenyészte, mind a jogosultság megszünése által. Az utóbbi esetben az állomás megtartása a jog tartamán túl bitorlás, s az utóbbi következményeit hozza létre a jogosulatlanná vált birtokosra nézve. A birtoklás megszünése okai a következök:

a) A birtokos halála;

b) A személyes képesség elenyészte az államfö vagy a legfelsöbb hatalom társgyakorlása megszerzésére s betöltésére;

c) A határozott birtoklási idö lefolyta, ha nem holtiglan szereztetett meg a jogosultság, péld. az ideiglenes választás vagy egy harmadik személy képesültségeig való helyettesítés esetében;

d) Az állam teljes megváltoztatása, ha vele az államhatalom megváltoztatott birtoklása jár és jogilag érvényes úton eszközöltetett;

e) Az államhatalom megvonása a történt visszaélés esetében;

f) Az önkénytes lemondás, miután a kormány megtartására irányuló kényszert sem jogi, sem eszélycsségi okokból nem lehet védelmezni. A lemondásnak azonban teljesen, visszavonhatlanul és feltételek nélkül kell történni, mely utóbbiak az alkotmányos államhatalom rövidségére lehetnének;

g) Külellenség általi elkergetés, ha minden észszerü remény a visszahelyezésre dugába dölt. A lehetetlenre nem irányulhat jog s az állam nem létezhetik az államhatalom jogosult tulajdonosa nélkül.

4. Az elödök kormány-cselekményeinek elismerése. — A személy változta által semmiben sem változik meg az államhatalom, s cselekményeinek nem azért van érvényök, mert egy bizonyos ember végezte volt, hanem mert a jogosult tulajdonostól alakilag feddhetlen módon s illetösége határai között eredett. Ennélfogva jogi erejök tartama nem attól függ, hogy szerzöjök személyesen a hatalom birtokában van-e, hanem attól, valjon tárgyi vagy alaki okoknál fogva történt e változás. Az utód tehát csak annyiban szüntetheti meg elödei kormánycselekményeit, a mennyiben jogosítva van saját korábbi cselekményeit egyoldalulag megváltoztatni. A kormány alakja s az államhatalmon való részvevök száma nem tesz erre nézve különbséget, és az imént felhozott tételek koránsem állnak csak fejedelmi uralomban érvényben *(e)*.

(a) Mindenesetre teljesen fogalom s értelem nélküli dolog azon államokban, melyeknek fője jogi személy, az egyes fizikai személyeket, kikből az utóbbi áll, „souveraeneknek", az államhatalom tulajdonosainak vagy államfőknek mondani; miután csak is az összszemélyt illeti ezen elnevezés. De tagadhatatlan, hogy minden egyes a mennyiben az összszemély alkatrésze gyanánt gondoltatik s cselekszik, az államhatalom *társbirtokában* van. Evvel igen is jól össze lehet egyeztetni az alattvaló jogi állását s kötelmét valamennyi többi viszonylatban.

(b) Az államfő személyes jogviszonyait illetőleg l. a 15. §. *(a)* jegyzetében idézett irodalmat; továbbá nevezetesen: Maurenbrecher, Die deutschen regierenden Fürsten und die Souverainität. Frankf. 1839. — Bluntschli, Allgemeines Staatsrecht, I. k. 335. l. — Zachariae, Deutsches Strafrecht, I. k. 284. l. — Zöpfl, Staatsrecht, 4. kiad. 1. k. 76. l. — Held, System des Verfassungsrechtes. II. k. 115. l.

(c) Semminemű körülmény között nem szabad képviseleti egyeduralomban a *népképviselők* közrejárulását a legközelebb trónra hívott személyes képtelensége bizonyításának helyreállításában mellőzni. Megvizsgálásuk, elismerésök ép ugy ótalmára szolgál az eltávolítandó jogának, mint a belépő helyettes jogának biztosítására. Ezen fölül jogában áll a népnek a felől bizonyos meggyőződést táplálni, hogy a követelt engedelmesség a helyettes irányában jogilag meg legyen állapítva. Egyoldalu nyilatkozat valamelyik részről nem nyujtja ama biztosítékot; s hogy mely jogi ereje legyen oly személyek s testületek határozatainak, melyeknek különben az államügyekben semminemű illetőségök nincs — mint péld. a családtanácsnak —, alig lehet megérteni Még titkos ülések sem tanácsosak ily fontos, minden homálytól s bizonytalanságtól lehetőleg megóvandó ügyben.

(d) A bitorló s közbecső uralkodó jogi állására nézve l. a következő iratokat: Pfeiffer, Inwiefern sind Regierungshandlungen eines Zwischenherrschers verbindlich? Kassel, 1818. — Schaumann, die rechtlichen Verhältnisse des legitimen Fürsten, des Usurpators und des Volkes. Kassel, 1820. — Stickel, Beitrag zu der Lehre von den Handlungen eines Zwischenherrschers. Giessen, 1825. — Zachariae, Ueber die Verpflichtungen restaurirter Regierungen; Tüb. Zeitschr. für St. W. IX. köt. 79. l. — Zöpfl, Staatsrecht, II. k. 2. l. — Bluntschli, Allgem. Staatsrecht. II. köt. 47. l.

(e) Az elődök kormánycselekedetei kötelezettsége tanát sűrűn feldolgozták. L. az idevágó irodalmat: Zachariae, Deutsches Staatsrecht, 2. kiad. I. köt. 353. l.; különösen pedig: Kamptz, Erörterungen der Verbindlichkeit des weltlichen Reichsfürsten aus den Handlungen seiner Vorfahren. Neustrelitz, 1800. — Eberts, Versuch über die Verbindlichkeit der Handlungen eines Regenten für seinen Regierungsnachfolger. Landshut, 1819. — Reyscher, Zeitschr. f. deutsch. R. II. k. 68. l.

29. §.

b) A fölségi jogokról.

Az államfő feladata, az államot valamennyi egyes alkalmas esetben tevékenységnek indítani, azaz kormányozni. Természetesen mind terjedelme mind iránya a kormánytevékenységnek, valamint az erre megkivántató jogokénak az államnemnek czélja szerint különböző; következőleg az egyes intézmények s formák is e szerint különbözőleg határozandók meg. Azonban, a mi e feladat körén belül fekszik, azt közvetve vagy közvetlenül, egymagának vagy az alattvalók részvéte mellett az államfőnek szabad s kell végeznie *(a)*; a mi pedig eme czélok körén kivül vagy talán vele ellenmondásban áll, az abbanhagyandó. A jogosultság s kötelezettség kérdése az egyes esetben legközelebb az illető állam törvényei szerint döntendő el; ezek hiján pedig a felelet az állam létegéből átalán s különös neméből s fajából származtatandó le. Valamely jog nyilvános kiemelésének hiánya még nem elegendő ok teljesen tagadni; az eldöntés a szerint irányul, valjon szükséges eszköze-e valamely kétségtelen s alkotmányos államczélnak *(b)*. Ha azonban az állam fenntartásáról s megmentéséről van szó váratlanul beálló veszedelem esetében, s a rendes törvényes uton eszközlendő segedelemre nem telik az idő, akkor jogosítva van az államfő a fennálló intézmények s jogok megsértésével a szükségest előlegesen elrendelni *(c)*.

A czélok s az ebből következő állami formák különbségénél fogva nem lehet szó, mint megjegyeztük, a fölségi jogok tökéletes megegyeztéről; a következők mégis mint az együttlét minden nemében s fajában érvényben álló pontoknak tekinthetők:

1. A benső államéletet illetőleg.

a) A *jogrend* fenntartására irányuló gondoskodás, mint valamennyi élet- és államczél elérése mulhatatlan feltétele, bármily korlátolt vagy terjedelmes volna is különben. Erre nézve szükséges: 1. minden kétely lehetőleges eltávolítására s a jogszabványok kellő terjedelmére irányuló tevékenység, akár a törvényhozó eljárása, akár a szokásjog rendezése, akár a törvényszéki eljárás folytán; 2. fenyegető jogháborgatások meggátlását czélzó intézmények alkotása (Praeventivjustiz); 3. törvényszékek alkotása a háborgatott jog helyreállítására akár polgári, akár büntető ügyekben, és eme hatóságok háborítlan s jókori

hatálya biztosítása; 4. az eldöntött s jogerőbe lépett itéletek végrehajtása. Hogy mennyiben kell eme fejedelmi tevékenységnek az államfő törvényhozói rendelményében vagy személyes s közvetlen cselekedetében nyilatkoznia, részint az összerü állam tételes szabványaitól, részint az egyes cselekedeti mód természetétől függ. Némely államban, sőt egész államfajokban az államfő képességeibe s szenvedélytelen jogi akaratába helyezett bizalmatlanság személyes tevékenysége korlátozását szükségesnek láttatta; igy péld. jogszabványok egyedüli kibocsátására, az egyes jogesetek vezetésére s eldöntésére nézve stb. Ez esetben, a dolog jelentős fontosságánál fogva, a korlátozási rendelmények szoros megfigyelése a legelső uralkodói kötelezettség s a legfontosabb alattvalói jog. De mind ezen rendszabályok csak czélszerüségi okokból folynak, csak a szabály kivételei, elvileg tehát az államfő tartozik az összes feladatot megoldani, *kétes* esetben az államfőt illeti a jogosultság s kötelezettség *(d)*.

b) Az államhatalom alkalmazása *segedelem adására* az egyes alattvalók, valamint a nép tényleg létező társadalmi alakulásai számára mind azon esetekben, melyekben az illető állam fajának létege szerint közrejáruló tevékenysége kötelezettség reá nézve, mert a legközelebb érdekeltek saját ereje nem elegendő czéljaik elérésére. Az államfő tevékenységének ezen része felette különböző terjedelemre s irányra nézve. Felette csekély s alig észrevehető patriarchalis vagy rendi államban, míglen a theokratiában az élet minden alakulásában nyilatkozik, de kizárólag csak a vallásos parancsok végrehajtására és a vallás parancsolta életrend valósítására; a jogállamban pedig alig betölthető feladatokkal van terhelve, az egyes ember életczélja összes emberi ereje kiképzése levén: az állam kötelessége gyanánt tehát ugyanily terjedelmü gyámolítás jelenkezik. De bármily nagy vagy kicsiny legyen is erre nézve az államfő feladata, mindenkor különböző viszonylatban s intézményben fog nyilatkozni. Részint ugyanis a nép állapotai s szükségletei tartós s átalános ellenőrzése gyanánt, hogy semmi szükséges el ne mulasztassék s semmi káros lábra ne kapjon. Részint törvényes szabványokról való gondoskodás gyanánt, ha a segedelmezésre nézve a polgárok jogai s kötelezettségei nyilván s maradandóan megállapítandók, a polgárok s hivatalnokok

miheztartására vonatkozó formák meghatározandók, mulhatlan feltételek s határozott eljárási nemek elrendelendők. Részint a különböző hivatalok helyreállítása gyanánt, melyek az államfő legfelsőbb vezetése alatt, megbízásában s helyében, de ennélfogva s a rend eszközlése végett pontosan meghatározott illetőségi s eljárási mód szerint tartoznak az államsegélyzés egyes eseteiben eljárni. Részint a legfontosabb peres s nem-peres ügyek maga a fejedelem elintézése gyanánt, melyet nem lehet vala a hivatalokra bízni, nevezetesen, hogy az állam-akarat egysége biztosíttassék. Részint végre a megkivántató tárgyi eszközök előteremtése, kezelése s utalása gyanánt mindezen feladatok megoldására. — Itt is korlátozását eredményezheti egyes viszonyokban a visszaéléstől s képtelenségtől való félelem az államfő kizárólagos tevékenységét, mely korlátok az összerű alkotmány alakulásához képest különbözőleg vonandók; de ezek az államtevékenység eme szakában még inkább kivételek, mint az igazságszolgáltatásában előfordulók és az állam segedelmezése alkalmazása lényegileg az államfő személyes akaratába van fektetve.

2. Az állam *külügyi* viszonylatai tekintetében.

Nemcsak a tételes nemzetközi jog elve, hanem a dolog legbensőbb létegében rejlik, hogy az államot minden viszonylatában egyéb egyidőbeli államokhoz kizárólag államfője képviseli, s hogy csak az utóbbi — természetesen megbizottja is — követelhet, határozhat, cselekedhet az összességért. Egyéb államokkal szemközt ugyanis egység gyanánt jelenkezik az állam; akaratát egyedül valamely fizikai vagy jogi személy nyilvánithatja s kezelheti, ki élén áll s összes ereje felől rendelkezik, s az állam bensejében is kikényszeríti az engedelmességet egyezményei s határozatai irányában. Alárendelt s csak részszerű hatóságok önálló cselekményei zavarokat keltenének és sem jogosultságot, sem kötelezettséget nem eredményeznének az összességre nézve. Azért e tekintetben az államfőt illeti:

a) Az állam összes, külügyi, *békés* képviselete; tehát a szenvedőleges s cselekvőleges követségi jog; idegen államokkal való tárgyalások vezérlete, szerződések kötése; az állam bensejében valamennyi nemzetközi viszonylat rendezése, ugy szintén az egyes polgárok képviselete a külföldön. A jogállam csak némely nemeiben foghat az alattvalók közrejárulása a szerződéseknél átalán, vagy legalább az

utóbbiak ama nemeiben s feltételeiben helyet, melyek az állam bensö törvényhozását vagy pénzügyeit érintik.

b) Illeti továbbá az állam jogai védelmezése a nemzetközjogilag megengedett *erőhatalmi eszközökkel*, tehát visszatorlás vagy háboru által. Az utóbbira nézve természetesen azonban annyiban meg van némely államnemben az alattvalók közrejárulása engedve, a mennyiben csak bizonyos, meghatározott téteményre kötelezvék, öregbedése tehát megnyugvásuktól függ. Ilyek részint a rendi államok, részint a jogállam szabadabb nemei.

3. Az állam összes feladatai megoldására a megkivántató *eszközök* előteremtése s alkalmazása mulhatatlanul szükséges. Ez utóbbi is elvileg az államföre van hagyva. A megoldásra szükséges eszközök pedig legkivált alárendelt *hivatalnokok* megfelelő számából s mivoltukból; *fegyveres hatalomból* s *pénzből* vagy *jószágból* áll.

a) Az államfő jogára nézve, hivatalokat rendelni, kellő hivatalnokokkal ellátni, az ügyrendet s illetőséget meghatározni. lásd, az összefüggés kedveért, a 33. s 34. §-et.

b) Az államczélok elérésére a fegyveres erő két lényegileg különböző esetben szükséges: külállamok megtámadása s jogtalansága elleni védelemre; és a törvényellenes akarat leküzdésére az állam bensejében, melyet a hivatalok s büntető igazságszolgáltatás befolyása meg nem törhetett. A fegyveres erő legélesebb kifejezése az államhatalomnak; logikai következetességgel az államhatalom birtokosát illeti alkalmazása s következőképen elkészültsége helyreállítása is; és ugyan teljesen közömbös, mely elemekből áll is, valjon szárazföldi vagy tengeri hatalomból, állandó katonaságból vagy polgári örseregből. Ugyancsak részint a sereg hadügyi használhatósága, részint az állam s egyes polgárai biztossága a fegyveres nép erőszakoskodása elöl a fegyveresek feltétlen engedelmességét tételezi fel az államfő irányában. A fegyveres erő alárendelése az államfőtől független főség alá vagy az államegység romlását vagy a csak színleges államfő alárendelését szülné a hadvezér hatalma alá; a sereg engedelmetlensége pedig a legveszedelmesebb anarchia, ugy hogy bízvást az engedelmességgel való visszaélés törvénytelen kormánycselekedetek végrehajtására inkább eltürendő *(e)*. — Evvel összeegyeztethető a törvények, tehát az államnem szerint az államakarat egyéb tényezői befolyása a fegyveres erő

nagyságára, alkotási nemére, eltartására, rendes s rendkivüli alkalmazására az állam bensejében a rend fenntartására; továbbá a közrejárulást illetöleg a had s béke jogában. Szükséges csak az, hogy a fennlevö hatalom senki másnak parancsolatjára ne álljon, mint csak az államfönek, és hogy sokan s nem-szakértök beleszólása által ne váljék hasznavehetlenné.

c) Részint a kimerítés s eltékozlás keserves tapasztalása, részint jelentékeny érzékenység mind abban, a mi a birtokot s tulajdont illeti, sürün az államfök szükebb korlátozását eredményezték a pénzeszközök beszedése s felhasználása dolgában, mint egyéb, talán magokban véve fontosabb, viszonylatokban szükségesnek látszanék. Egész államfajokban s nemekben, igy navezetesen a patriarchalis s a rendi államokban s a népképviseleti fejedelemségekben, az államfö a pénzszolgálmánynak sem neme, sem nagysága felöl nem rendelkezhetik tetszése szerint, hanem a közrejárulók beleegyezése különböző mértékben szükséges. Mégis szükségletében nevezetes jogai maradnak meg az uralkodónál az állam gazdagsága tekintetében is. A nép tételeményei meghatározásán vagy legalább meghatározásában való közrejárulásán kivül, az uralkodót illeti: az egyesek tételeményei kellö beszedésére megkivántató intézmények; az összes államvagyon kezelése s fövigyázata legfelsöbb vezetése s ellenörzése; a kiadások tényleges elrendelése. Ha az állam szükségletei egészen vagy részben sajátos földbirtokából vagy ipara által fedezvék, ugy az államföt illeti eme jövedéki forrás lehetö legjobb igazgatása.

(a) Helytelen, ha az államfö jogait egyszerüen az államhatalom tartalmával egyjelentöségünek tartják s azért gyakran az utóbbi mellett elmulasztják szemügyre venni. Több államfajban s államnemben ugyan összeesik ama két fogalom és jól rendezett államban nem lehet az államfö kizárva az állam valamelyik feladatára való behatástól: azonban mégis mind jogilag, mint politikailag lehetséges, hogy bizonyos esetekben az államhatalom alkalmazása nem függ egyoldalulag s minden viszonylat tekintetében az államfötöl. Abban áll azután a szélesebb vagy korlátoltabb terjedelmü politikai szabadság, valjon az alattvalók közrejárulnak-e némely fontos államcselekményekben vagy nem.

(b) Nemcsak rövidlátó s dőre, hanem egyenesen jogtalan dolog — mert az államczélok elérésének gátja — ha az államhatalom s különösen az államfö jogai törvényszerü felsorolása nyilván ama záradékot tartalmazza, hogy további jogosultság nem illeti. Itt nyilvánvalóan

valamely számba nem vett, de tényleg beálló esetben a következő, egyenlően gonosz eshetőségek fordulhatnak elő: a természetszerűen végrehajtásra hívott, tehát kétségben az államfő, kénytelen a tételes törvényt megszegni s magát nagy nehézségeknek s felelőségnek kitenni, hogy valamely államczélt ne hagyjon teljesítlenül; vagy a szükséges teljesítése pusztán alaki okoknál fogva elmarad. A jogok felsorolását s szétosztását az államakarat különböző hatóságai között nem lehet rosszalni; de az alkotmányos cselekedet jogi lehetőségét nem szabad egyátalán elzárni oly esetekben, midőn a törvényhozó valamely indító okot nem vett figyelembe.

(c) Jól megkülönböztetendő ettől a tételtől, hogy az államfő a törvényes szabványok logikai következetességében rejlő, de nyilván ki nem fejezett jogot igénybe tartozik venni, ama tan, hogy önvédelmi jog illeti, mely valósággal fennálló jogok ideiglenes mellőzését sem zárja ki Az ily diktatorság ugyanazon alapelven nyugszik, hogy az államczél elérésére szükségest szabad s kell teljesíteni; azonban egészen más iránya s hordereje van; mert az önvédelem sajátlagos joga. Nem ritkán bibelődtek avval, legalább az eset beálltát bizonyos formák által meghatározni, hogy szükségtelen önkénynek elejét vegyék, igy péld. a Habeas-Corpus-Acte eltörlését parliamenti határozat alapján, az ostromállapot korlátozását bizonyos esetekre s időre stb.; de világos, hogy ez következetlenség és vagy veszedelmes korlátozás, vagy semmitmondó intés. Ha a szükség e korlátot is átaltörni parancsolja, ugy ennek is meg kell történni s a dolog mégis igazolva van. V. ö. ZACHARIAE, Deutsches Staatsrecht, 2. kiad. II. köt. 119. l.; BLUNTSCHLI, Allg. Staatsrecht. 2. kiad. II. köt. 108. l.

(d) Kétségtelenül azt tanítja a tapasztalat, hogy a vitályos jogügyzetek közvetlen vezetése s eldöntése az államfők által, némi hátrányoknak van alávetve; áll ez mind a köztársasági, mind az egyeduralmi államfőkről. Független bírák rendelése, kik egyesegyedül a jog tárgyilagos állása felőli belátásuk s meggyőződésök szerint jogosítvák s kötelezvék az egyes esetben eljárni, mindenesetre igen tanácsos. Azonban az államfő ebbeli korlátozása szigorúan véve csak kivételnek tekintendő, ennélfogva szűk körben magyarázandó; s tehát még ott is, hol ama intézményt a leglelkiismeretesebben megfigyelik, még mindíg jelentékeny része a jogrendnek az államhatalom tulajdonosának van alárendelve. Az államfő személyes beleegyezése igazságszolgáltatási dolgokba vagyis a kabineti igazságszolgáltatás (Kabinetsjustiz) sulyos uralkodói vétek ott, hol el van tiltva; de csak mert s a mennyiben ez történt. Minden időben léteztek államok, melyek az államfő sajátos igazságmondását megengedték, sőt még követelték is; és ezekben az uralkodó ez iránybeli tevékeny személyes működését felette magasztalják. Igy volt ez régtől fogva a patriarchalis államokban: így a souverän népgyülés a klasszikai államokban bizonyos eseteket magának tartott fenn eldöntés végett; igy a római imperatorok, a német császárok, Franczia ország szent Lajosa bírák valának birodalmaikban; s még jelenleg is, legalább jogilag, legfelsőbb bíró a franczia államfő a kormányzati igazságszolgáltatás dolgában. Az egész kérdést közönségesen

csak egy oldalról tárgyalják; nyilvánvaló pedig, hogy a bírák függetlenségét is felette korlátlanra szabhatni, sőt babonát is lehet vele űzni. A törvényszékeknek sem szabad államot képezniök az államban. V. ö. egyrészt: KLÜBER, Die Selbstständigkeit des Richteramtes, Frankf., 1832. — PFEIFFER, Die Selbstständigkeit und Unabhängigkeit des Richteramtes. Götting., 1851. — Másrészt VAN LENNEP, De partibus, quas reges habuerint habeantque etiam nunc in administrande justitia. Amst. 1849; — ZACHARIAE, Deutsches Staatsrecht, II. k. 205. l. — BLUNTSCHLI, Allgem. Staatsrecht. II. k. 91. l.

(e) Félszeg intézmények példái nem pusztán a hűbérállamban, mint péld. valamennyi hűbéresei fegyverjoga, vagy a koronahadvezérek léte Lengyelországban; hanem nem ritkán ujabb időben is találkoznak, persze mindenkoron íziben a büntetéstől követve. Igy péld. a franczia alkotmányozó gyűlés határozata, mely a nemzeti őrsereg felőli rendelkezést teljességgel megvonta a kormánytól; igy az 1848-diki követelmény a sereget az alkotmányra megeskettetni; igy a tanakodó klubbok megengedése a franczia seregnél. S nehezen lehet az 1858-ban előidézett feliratokat a franczia sereg egyes osztályai részéről állami s nemzetközi követelményekkel összeegyeztetni.

30. §.

c) Az államfőt nem terheli felelősség s a legfőbb jogótalomban részesül.

Kétségtelenül elkövethet az államhatalom tulajdonosa az államügyek vezetésében hibákat, sőt sulyos jogsérelmeket is.

Ugyancsak az sem szenved kétséget, hogy eme cselekmények erkölcsi gáncsot érdemelnek; s türhetetlen visszaélések esetében az ellentállási jog, sőt még a zsarnok elmozdítási joga is helyt nyerhet.

Az államfő *jogi felelőssége* s elmarasztalása elkövetett törvényszegései miatt azonban nem lehetséges. Részint magában véve ellentmondás volna az ily felelősség; felelős csak magasabb irányában lehet valaki, s az államfő felett senki sem áll. Részint kivihető sem volna az ily intézkedés az összhatalom kezelője ellenében; mert csak megkisérlése is felette veszedelmes, miután könnyen további jogtalanságot szülhet, sőt tökéletes törvényfelforgatásra is ingerelhet, s ez által benső harczra s talán teljes megigázásra vezethetne. Itt csak két baj között lehet választani; a felelősség s büntetés eltávolítása pedig a csekélyebb *(a)*. — E tétel érvényben van mind a fizikai, mind a jogi személyeket illetőleg, kik az államhatalom birtokában vannak.

E viszonylat jogi következményei pedig a következők:

Az államfő végleges elhatározása vagy beteljesedett cselekménye ellen nincs felebbezésnek helye. Ha az illetőség körén belül, a törvényesen megszabott formák szerint s valamely nyilván parancsoló vagy tiltó alaphatározmány megsértése nélkül történt, érvényben marad, bárha nyilván erkölcstelen vagy kártékony volna is. Hogy mennyiben tartoznak a legközelebb érintettek valamely jogsértő kormánycselekményt eltürni, az alkotmányszerü engedelmesség elveiből világlik ki; az ellenében támasztandó védeszközök mindenesetre puszta tények s nem alakilag érvényes jogcselekedetek. Az önvédelem állapota és nem per.

A kártékony vagy jogellenes kormánycselekedet megszüntetése mindenesetre erkölcsi kötelessége az államfőnek; létesítésére azonban — az érintett legvégsőbb önvédelmi eseteket leszámítva nincs az alattvalóknak más utjok, mint jobb belátás s helyesebb akarat keltése kérelem s felvilágosítás által. Az is megeshetik, hogy az eltörlés nem is lehetséges többé, ha ugyanis harmadik személyek számára jogok keletkeztek belőle. Az ily esetekben csak kárpótlásról lehet szó; s az utóbbi is csak méltányos, de nem szigorúan jogos, a mennyiben a kérdésben forgó cselekmény alakilag érvényes volt.

A felelősség alóli feloldás csak az államfő személyére szorítkozik. Valamennyi többi államrészvevőre nézve, bármily közel állanának is hozzá, sem a vád, sem a birói itélet lehetetlensége vagy politikai nehézsége nem forog fenn. Annak számbavétele sem tartóztathat vissza, hogy az uralkodó mint büntárs büntetlenül marad; a többi vétkest azért mindenesetre felelősségre vonhatni az őket terhelő jogtalanság miatt, és a büntető jog semmiképen sem kivánja, hogy vagy valamennyi vétkes megbüntettessék vagy valamennyi büntetlenül maradjon. — A képviseleti alkotmányokban kifejezett miniszteri felelősség azért sem eme államfaj sajátossága, sem jogilag gáncsolandó helyettesítése az el nem érhető vétkesnek, még nem is pusztán intő intézkedés; hanem csak az általános viszony közelebbi, tüzetesebb meghatározása *(b)*.

A felelősség alóli államjogi feloldással össze nem téveszthető a *fokozott átalom*, melyben az államfő részesül, s mely abban nyilatkozik, hogy állami állása megsértése átalán sulyos büntetéssel toroltatik meg, személyisége elleni büntettek pedig szigorubb büntetéssel, mint ha ugyane cselekmény magánszemély ellen irányult volna. Sőt büntettnek nyilatkoztathatni átalán oly cselekményeket, melyek alattvalók átellenében

teljesen büntetlenek, ha az államfő ellen követtetnének el. Felségárulás a kormányjogok megtámadása; vagy jogtalan bitorlásból áll az alattvaló részéről, vagy az államfő háborgatásából jogai gyakorlásában. Ugyancsak az uralkodó élete, egészsége s személyes szabadsága mindennemü megtámadása. A felségbántás ellenben becsületbeli megsértése. — Eme tételek s intézmények igazolása a következő két pontból foly. Először is némely államfajok összes felfogása értelmében bizonyos erkölcsi vagy vallásos méltóság s jelentőség illeti az államfőt, melynek megsértése különös, sulyos vétséget állapít meg. Igy péld. a patriarchiában, mely a törzsfő iránti gyermeki kötelességet előírja; a theokratiában, melynek főnöke, ha ugyan nem a testté vált istenség, mégis mindenesetre általa különösképen kegyelt, ennélfogva szent személyiség; sokak, persze érthetlen s homályos felfogása szerint a jogállam vagy patrimonialis állam uralkodója is, mint a ki isten kedvező kegyelméből hivatott ezen állásra. Másodszor pedig, és ugyan valamennyi államfajban s államalakban, tehát ott is, hol kizárólag az értelemszerü felfogás kapott lábra, czélszerüségi okoknál fogva telhetőleg biztosítva kell lenni az államfő személyének erőszakoskodás ellen. Minél nagyobb a veszély, melynek az állam részvevője, vagy söt még egyik szerve ki van téve, annál határozottabbnak kell a nyujtott jogótalomnak lenni. Különös veszély környezi pedig mindenek előtt az államfőt, mert arra van hivatva, hogy a törvénytelen akaratnak s az önző szenvedélyeknek mindenütt utját szegje, tehát kiválólag magára vonja az illetők boszúját s fellobbanó haragját. Az is figyelembe veendő, hogy a dicsvágy is személye megtámadása által akarhatna magának érvényt szerezni, de ennek folytán az államrend a legkomolyabb bajoknak volna kitéve *(c)*.

(a) Ugyanigy fogja fel a dolgot: Bluntschli, Allgemeines Staatsrecht, II. k. 69. l. — Különben nem mindíg igy sült el az eldöntés. Ha ugyan a rómaiak jognézete s szilárd kormányt áhító hajlamuk a felelősség alóli feloldás mellett nyilatkozott, ugy ennek ellenkezőjét tapasztaljuk a régiebb német államéletben. A german államokban a fejdelmek felelőssége sokszerüen elismertetett, sőt maga a császárét is igénybe vették a választó fejedelmek. Valjon csekélyebb férfiúi bátorság, vagy fokozódott állami belátás-e az oka, nem akarjuk eldönteni; kétségtelen mindenesetre, hogy az ujkor átalános nézete a felelősség alóli feloldás mellett nyilatkozott; nem lehet még *Bluntschli* nézetéhez sem szegődnünk, ki eme feloldást csak fejedelemségekre akarja szorítani, a köztársasági államfőket pedig a felelősség kötelességének alávetni. Az ujabb köztársasági alkotmányokban mindenesetre akadunk

szabványokra a választott elnökök, kormányzók, szövetségi tanácsosok stb. beperelését s az itéletmondásra rendelt bíróságokat illetőleg; de itt nincs is szó államfőkről a szó jogi értelmében, hanem a sajátlagos államfő ugyanis maga *a nép* legfelsőbb hivatalnokairól, melyet végelemzésben az államhatalom illet. A hivatalnokok felelőssége lehetőségét s czélszerüségét pedig senki sem fogja kétségbe vonni. — Ha pedig talán az I. Károly s XVI. Lajos elleni perekre hivatkoznának, mint a felelősség eszközlésének s igénylésének bizonyságára, ugy meggondolandó, hogy eme eljárások nem voltak jogszerű cselekmények, hanem forradalmi tények. Épen mert teljesen felforgatták s félretolták e vádaknál a dolgok jogi rendjét, szülnek oly hatalmas benyomást s képezik élét a fennálló államjog felforgatására irányuló törekvéseknek.

(b) A miniszteri felelősséget l. alant az 59. §-et.

(c) Ha azt állítjuk, hogy a felségsértés s bántás szigoruabb büntetésnek vetendő alá, nem akarjuk természetesen ama észszerűtlenséget s barbárságot védelmezni, mely e tekintetben kényuralmakban s aljas rabszolgai gondolkodás idejében mutatkozott. Ugyancsak az ily vétségek megalázó büntetéseit sem, péld. a térden való megengesztelést a pu-zta kép előtt.

31. §.

d) Az alattvalók jogai és kötelmei.

Az államfő *jogainak* természetesen *az alattvalók kötelmei* felelnek meg; e két fogalom tökéletesen fedi egymást. A hol tehát s a mely terjedelemben jogosítva van az államfő cselekedni s parancsolni, ott az alattvalók engedelmeskedni tartoznak; és ugyan az eset mivolta szerint, vagy egyszerű abbanhagyás vagy tevékeny tétemény által. Engedelmetlenség esetében ellenök irányul az államhatalom és vagy a dolognak megfelelő büntetés nyer helyet vagy közvetlen kényszer a túlhatalom alkalmazása által *(a)*. Minél nagyobbak és terjedelmesebbek valamely államfaj czéljai, annál messzebb terjednek az államrészvevök kötelmei is; s a nemleges szabadság megfordított arányban áll a mivelödéshez *(b)*. De ugyanezen okoknál fogva végét éri az alattvalók kötelezettsége is az állam s az államfő jogosultságával. Oly parancsnak, melynek kibocsátására nem áll fenn jog, nyilvánvalóan senki sem tartozik engedelmeskedni: s az alkotmányszerü engedelmesség elve valamennyi államban érvényben van. Az egyetlen különbség az államok között csak az, hogy a parancsolás joga némelyek létege s alkotmánya szerint messzebb terjed vagy kevésbé élesen van formulázva, mint másokban.

Ugyancsak az államfő kötelmeivel s feladataival az alatt-

valók jogai állnak szemközt *(c)*. Az utóbbiak pedig két nemüek, a szerint ugyanis a mint vagy az államfaj különös létege következménye gyanánt a közügyek rendjében s vezetésében közrejárulás illeti az alattvalókat, vagy személyes s társadalmi viszonyaikra nézve az államtól tételeményeket követelhetnek, de szenvedőlegesen tartoznak elfogadni. Amaz képezi a *politikai jogokat*; az utóbbi esetben *állampolgári jogokról* van szó szükebb értelemben. Mindkettőt együttvéve, persze nem elég határozottan, az *alkotmányszerű* vagy *alapjogok* nevével jelzik. Állampolgári jogok az állam minden fajaiban s nemében illetik a polgárokat; a politikaiak csak egyesek kedvező járulékai. Egyikök se tévesztendő természetesen össze magánjogi igényekkel, melyekkel valamely polgár az államhoz való különös viszonylatánál fogva bírni találna, és melyeknek semmi közök a kölcsönös viszony létegével s átalánosságával *(d)*.

I. *Állampolgári jogok szűkebb értelemben.*

Azon igények, melyeket az egyes alattvaló már csak mint részvevője az államegyesületnek személyére nézve követelni jogosítva van, tartalmokat illetőleg igen különbözők az államok faja, azaz czélja szerint. Az átalános bölcseleti államjogban csak alakilag vagy iránylatuk szerint jelölhetjük meg.

a) *Az államon való maradandó részvét joga.* Az állam szükséges intézmény az életczél elérésére; és pedig épenséggel egy bizonyos államon való részvét szükséges a legtöbbek öszszerű mívelődésére s külső viszonylataira nézve. Miután az emberek nem az állam, hanem ellenkezőleg az állam az emberek végett létezik; miután továbbá az állam kormánya nem választhatja kénye kedve szerint tevékenysége terjedelmét s tárgyait, hanem ellenkezőleg a tényleg létezőket elismerni s rólok gondoskodni tartozik, ugy nincs az államban senkinek se joga, azokat, kik jogszerü uton levének az államegyesület tagjai, belőle kiutasítani, és akaratjok ellenére vagy egy határozott más államba sorolni, vagy valamely más egyesület felkeresésére kényszeríteni. A ki valamely néphez tartozik, annak jogában áll abban élni s halni s a számára létező intézményeket élvezni. Csak, ha valamely államrészvevő az összerü állam czéljával s intézményeivel egyátalán össze nem egyeztethető gondolkodásmódot tüntetett fel tényleg s állandóan, nyerhet helyt jogilag büntetésül kiutasítása. Az ily intézkedés különben legközelebb áll a halálbüntetéshez, mert az összes életrendeltetést megváltoztatja s az együttlét valamennyi eddigi kötelékeit szétszakítja; elrendelését tehát az egyes esetben hasonszerü,

habár talán némileg kevésbé sulyos okok fogják igazolni, mint a halálbüntetés kimondásáét. — Ellenben kétségtelen jogában áll az alattvalónak az államot szabad akaratból elhagyhatni, tehát kivándorlási jog illeti. Az oly embernek, ki eddigi államegyesületében nem érheti el lényeges életczéljait, nemcsak jogában, hanem erkölcsi kötelességében áll azt elhagyni s magának alkalmasabbat keresni. Valjon elmenetele az eddigi állam szellemi s anyagi erejét kevesbíti, az közömbös, miután nem az ember eszköz az államra, hanem az utóbbi eszköz az emberre nézve. Csakhogy magából értetődik, hogy a kivándorlást kivánó szabad elhatározása által nem oldatik fel akár az összesség, akár egyesek átellenében megállapított kötelmei alól. Eme kötelmek nemei szerint tehát vagy visszatartóztathatni tökéletes téteményezésökig, vagy elegendö biztosíték szolgáltatására kényszeríthetni. Oly magánjogi viszonylatokat, melyek a tartózkodási helyre nézve rónak valakire kötelmet és az önkénynek útját szegik, a kivándorlási kedv nem forgatja fel *(e)*.

b) *Amaz előnyök megadására irányuló jog*, melyeket *az illető államnem* minden egyes részvevönek kilátásba helyez. Egyesek vagy egész osztályok önkényes károsítása ellenkezik a legfelsőbb államgondolattal és a legvégsöbb jogtalanság az állam részéről. A megadás tehát nem kegyelem, melyet tetszés szerint megvonhatni; hanem az állam s az államfő valóságos jogkötelme; mert saját létök fel van tételezve eme tétemény által. Az eszközök kimutatható s el nem hárítható elégtelensége esetében legalább az arányosság törvényét kell megfigyelni. Mindenek elött tehát a lét fenntartására mulhatatlanul szükséges, nevezetesen a jogótalom téteményezendö. A továbbit a fontosság dönti el, a mi értelemszerü emberi becslés szerint itélendö meg. Mindenek elött tehát nevezetesen a feltétel állítandó helye a feltételezett elött; a sokra nézve jelentős továbbá elsőséggel bír a fölött, a minek csak csekély számu részvevö elött van fontossága. Kétségtelenül igen nehéz a szellemi s anyagi javak feddhetlen számbavétele. Végre megjegyzendö, hogy a fennálló nemzedék életczéljait nem szabad a következö nemzedékek sikeresebb javáért áldozatul hozni, de ép oly kevéssé megnehezíteni az utódok létét s tökéletes kifejtését a szükséges eszközök elprédálása folytán.

c) *A személyiség s a társadalmi viszonyok háborítlan kifejlődése joga*, a mennyiben a különös állam czéljai s intézményei nem szegik ennek utját. Erre nézve hatalmas különbség

uralkodik az államok között. Míglen egyes fajok, így péld. a klasszikai állam s a theokratia az összes ember jelentékeny részét igénybe veszik, a patriarchalis államban a személy s a társadalmi osztály alig érintetnek, s a jogállamban is elvileg önálló marad az egyes személyiség, habár itt az államtól követelt igények nagy terjedelme az állam részéről való követeléseket is felette gyarapítja. De sehol sem igényli az összerü államczél az egyes személyiség s céljai tökéletes megszüntetését. — A legelterjedtebb igények gyanánt pedig a következők jelenkeznek: a szabad, veszélytelen foglalkozás, ugyszintén a szellemi és testi erök gyakorlásának joga, tehát mindenekelött a rabszolgaság s függetegség eltörlése *(f)*; a saját gazdasága tetszés szerinti kezelésének joga; a szabad gondolatnyilvánítás s idegen gondolatokkal való megismerkedés joga; vallásszabadság *(g)*; annak joga, hogy másokkal önkényü egyesületekbe lépjünk tiltatlan magánügyek közös gyakorlására. — Különben ugyanazon oknál fogva, a mely a magánjogok korlátozását teszi szükségessé az államegység kedveért, az állam ama jogosultsága is foly, hogy valamely átalán szabad gyakorlásra bízott tevékenységnek gádort szabjon, ha a korlátlan szabadság az állam jelentékeny háborgatását szülné.

d) Igazságos s kímélö bánásmód igénylése az államhivatalnokok részéről a *befogatás, házmotozás, levelek elkobzása* tekintetében. A személyes szabadság eme korlátozásait nem lehet teljesen mellözni, nevezetesen mint büntettek felfedezése s megfenyítése eszközeit; azonban a polgár méltán követelheti, hogy csak az államszükség parancsolta esetekben és a czél elérésével összeegyeztethetö legkimélöbb fokban nyerjen helyet. Ennélfogva ha nem is feltétlenül szükséges, mégis felette hasznos külön törvényes megállapítása az elfogatásra stbre jogosító alkalmaknak és ótalmazó formák rendelése a hatósági hatalommal való visszaélés esetében *(Habeas-Corpus-Acte)*.

e) *A tulajdon megvédése joga* az állam s hivatalnokai részéről való önkényes igaztalan megrövidítés ellenében. Alig gondolhatni államot, legalább nem kifejlettebbet, a mely ne követelne a polgárok vagyonából közrejárulást, feladata elérése eszközeképen; de ennek törvény s jog szerint kell történni, tehát csak átalános szabványok értelmében, az arányosság szigoru megörzésével, egyesek tulajdonának rendkivüli, nyilvános okokból el nem kerülhetö megsértése esetében kárpótlás mellett.

f) *A panasz joga* be nem teljesített jogszerű igények vagy tételes jogtalanság szenvedése miatt. Az állam összes joga végső alapján az emberi életczélok előmozdításában gyökerezik; s csak hogy az utóbbiakat elérje, él az ember államban. Tévely s a feladat hiányos teljesítése az emberi természet tökéletlenségénél fogva mindenesetre lehetséges; de épen eme lehetőség miatt jogában kell állania a ki nem elégített egyénnek a figyelmet felkölteni s javítást követelni. Ennek következtében az állam kötelessége, nemcsak a panasz s kérelmezés jogát megengedni, hanem a panaszok alapos megvizsgálását s az illető esetben, megszüntetését eszközölni.

II. *Az alattvalók politikai jogai.*

Az alattvalók részvétele az államügyeken az államok különböző fajai s nemei szerint különböző. Némelyikben, igy nevezetesen a theokratiában, a korlátlan fejedelemségben s az arisztokratiában, az ily részvétel magával az összerű együttlét fogalmával ellenkezik. Egyéb fajaiban s nemeiben eme részvétel különös gondolatában rejlik és sajátossága is a szerint idomúl. Igy a rendi fejedelemségben vagy a népképviseleti államokban. Egyéb államnemekben ismét létezhetik is, nem is ily részvétel, a nélkül, hogy a külön fogalom s czél a polgárok nagyobb vagy csekélyebb közrejárulása folytán lényegesen fejlődnék vagy hiánya által rövidséget szenvedne. Ez áll a patriarchalis s az urrendi államokban.

A polgárok részvétele pedig háromféle lehet. — Először ugyanis törvényes közrejárulás illetheti az államhatalom bizonyos cselekményeiben, már akár összességében, akár képviselői vagy megbizottjai által gyakorolják is e jogot. Helye lehet ennek a törvényhozás, az állam bevételei s kiadásai megállapítása, külügyi szerződések, a háboru s béke ügye tekintetében. — Másodszor oly jogosultság is gondolható, melynél fogva bizonyos nemü ellenőrzés illeti a polgárokat a kormánycselekedetekre nézve, magokat hanyagság, roszakarat vagy törvénytelenség elől megóvandók; itt ismét vagy szorosan meghatározvák a beelegyedés esetei vagy átalán a nép jogaiból s érdekeiből folyhatnak. — Végre harmadszor bizonyos államügyek kizárólagos elintézése lehet, akár az alattvalók összességére, akár egyes osztályaira vagy talán helyetteseire bízva. Igy péld. a tartományi igazgatás bizonyos részei, az igazságszolgáltatás — esküdtszékek által; a szegényügy, egyes tanintézetek stb.

Hogy mely viszonylatokban nyerjen helyt a közrejárulás

eme különböző neme, az nem annyira a jog, mint inkább az államszély szempontjából intézendő el. Sok függ mindenek előtt nevezetesen a nép művelődése fokától, és pedig mind az általános, mind különösen az állami művelődéstől. Minél magasabb amaz, annál terjedtebb igényeket fognak emelni az államügyek vezetésére nézve; s minél kifejlettebb az utóbbi, annál biztosabban lehet a közügyek egy részét a népre hagyni. Főszabályul szolgáljon azonban minden körülmény között, hogy a fennálló jogok mindennemű megváltoztatása, már akár ujabb törvényhozás, akár tényleges eljárás által, mindenkor az érdeklettek közrejárulásával eszközöltessék.

A politikai jogok megengedéséből folyó jogi következmények általában a következők:

Mindenek előtt az oly kormánycselekedetek, melyeket az államhatalom tulajdonosának vagy nem szabad egyoldalúlag vagy épen nem elővenni, csak az alattvalók illető jogának valóságos gyakorlásának feltétele alatt létesülhetnek jogérvényesen. A polgárok belevonásának elmulasztása tehát mindenesetre az elrendelt ügy érvénytelenségét vonja maga után, lehet, hogy a hibásak — csak nem az államfő — felelősségre vonását s megfenyítését is. Valjon sürgös ügyekben s a törvényes közrejárulás helyreállításának lehetetlen eseteiben helyt nyerhet-e az államfő időiglenes egyoldalú eljárása s a jogosultak csak utólagos jóváhagyása, legközelebb a tételes szabványoktól függ; jogilag tiltatlan, sőt szükséges is az alakilag törvénytelen eljárás akkor, ha a szabály megfigyelése esetében veszély háramolnék az államra (l. fenn a 29. §-et).

Ugyancsak a tételes törvényhozás dolga annak meghatározása is, valjon a közösen eszközlendő cselekmény első megindítása az egyik vagy a másik részről eredjen; különben erre nézve czélszerűségi okok legyenek a döntők. Általában mindkét részt illető jogosultság a legalkalmasabb intézmény.

Valamely politikai jog észszerű gyakorlására szükséges feltételekre s előkészítő cselekményekre nézve nem lehet a jogosultakat háborgatni; de igen oly formákat s határokat szabni, melyek a közrendet, a kormány rendes menetét és az államfőnél maradó jogokat nem engedik megtámadni. Ide tartozik nevezetesen a jogosultak illetősége, feladataik alkalmas megoldására összegyülni, értekezletet tartani eszközlendő választásokra nézve, háborítlan összeköttetésbe elegyedni valamely cselekedetnél különösen érdemlett személyekkel, tudósításokat beadni a hatalom kezelőinek stb. *(h)*.

Magának a közrejárulás jogának fogalmából foly, hogy az illető hivatottak nem lehetnek felelősségnek vagy igaztalanságnak kitéve tevékenységök tartalma vagy alakja miatt, feltéve hogy illetőségök korlátain belül maradnak s nem ejtenek az államfő s hatóságai jogain csorbát. Az államesély dolga, az észszerü felelősség határozmányait ugy szabni, hogy ne szolgáljanak a szabad közrejárulási jog tényleges megszüntetésére.

Az államhatalom s a nép közrejárulni jogosított alkatrésze közötti véleménykülönbség esetében legközelebb jogi szükségességgel a kérdésben forgó államcselekmény abbanhagyása fog helyet. Az államlétszeresség egysége azonban nincs helyreállítva, sem az élet szükségletei kellőleg számba véve, ha a ki nem egyeztethető véleménykülönbség esetei számára nincs törvényes eldöntés rendelve *(i)*.

Ugyanez áll ama szabványokról, melyek szerint az alattvalókat csak a végrehajtott kormánycselekedetek ellenörzése illeti, azon esetben, ha a jogpontra nézve határozott ellentmondás mutatkoznék. Az ily magasabb eldöntés hozataláig, vagy ennek hiján, a kormány megtámadott joga ép oly jó, mint az ellentmondóké, s semmiképen sincs kötelezve az ellenkező kívánalomnak engedni, csak azért, mert e kivánság kiejtetett.

De bármiképen alakult legyen is az államfő s a nép jogosult alkatrésze közötti visszavonás, semmiképen sem áll a közrejárulók jogában oly cselekményeket eszközölni állásuk megóvására, melyek össze nem férnek az állam létével. Az egyik rész netaláni tulcsapása nem jogosítja fel a másik részt az államot felforgatni s saját kötelmeit nem teljesíteni. Minélfogva nevezetesen a rendek általános adómegtagadása jogótalom eszközlésére, semmiképen sem megengedett eljárás. A gyülés megtagadhatja valamennyi, igazolatlannak tetsző kiadást, ugyancsak a kártékonynak vagy jogtalannak látszó bevételeket elvetheti; szabadságában áll panaszt, sőt törvényes keresetet támasztani az alkotmányellenesen eljáró hatóságok ellenében: de nem tagadhatja meg az államtól a létére s jogkötelmei teljesítésére szükséges eszközöket *(j)*.

Az észak-amerikai s franczia példák szerint sokszerüen megkisérlett összeállítása az állampolgári s politikai jogoknak rövid tételekbe — emberi- s polgárjogok, alapjogok stb. — veszedelmes egy dolog, mely felette szabatos alaki tárgyalást s értelemszerü kezelést igényel, hogy ne váljék sokszerü bajok szülőjévé. Egyrészt ugyanis az ily általános elvek mindenesetre forduló pontot képezhetnek az összes államintézményben s a

törvényhozásra nézve is a további fejlődésnek irányt szabhatnak. Másrészt ellenben a szertelenül bő szerkezet zavarokat idézhet elő az észszerű részletes határozmányokat illetőleg és egyátalán a míg fel nem dolgoztatott a fennálló jogban komoly tévelyeket s félreértéseket kelthet *(k)*. Az ily legátalánosabb tételek törvényes kihirdetése tehát csak akkor tanácsos, ha általuk az állam lényeges változása talál nyomós kifejezést s az uj törvényhozás kiinduló pontja maradandólag meghatározódik, azonfölül részletes s közvetlenül valósítható törvények útján való mihamarabbi kifejlesztése a legközelebbi jövőben várható. Különben mind tartalmilag, mind alakilag a legmeggondoltabb szerkezet szükséges; s minden körülmény között a legtanácsosabb, eme rövid tételeknek csak a törvényhozó átellenében tulajdonítani érvényes kötelezettséget, beteljesítésökig pedig a fennálló jogot érvényben hagyni.

(a) Fenyitések alkalmazása az alattvalók engedelmetlensége miatt az államhatalom irányában a legközönségesebb eszköz a törvényes rend kikényszeritésére. Átalán elegendő s az emberi méltóságot kevésbé sértő, mint a közvetlen fizikai erőszak. Az utóbbi azonban mégis szükséges, a hol a bekövetkezhető bajt nem lehetne jóvá tenni, vagy ha az államintézmény összes léte koczkán van, végre hol a törvények elleni kikelés gazsága szertelenül nagy mértékben s veszélyes példát adva jelenkezik. Igy péld. tűzvész vagy árvíz alkalmával, csekélyebb vagy nagyobb nyilt ellenszegülés, erőszakos rendbontás vagy jogsértés eseteiben, ragadós nyavalyák elleni intézkedések fenntartására.

(b) Kétségtelenül kevésbé veszi a közügy a kóbor nomadot, a hűbérest a katonai hűbérállamban, vagy a városi polgárt a rendi államban igénybe, mint az ujkori jogállam a polgárt. Azonban az utóbbi intézmény tagjai számára összehasonlítlanul sokat tételményez. Hasonlítsuk csak össze a beduin, egy középkori lovag s egy korunkbeli angol, franczia vagy német sorsát.

(c) Az állampolgári s politikai jogok átalános irodalmát l.: Mohl, Staats-Recht des Königreichs Württemberg, 2. kiad. I. köt. 323. l. — Vogel, Darstellung der Rechte und Verbindlichkeiten der Unterthanen, Lpz. 1841. — Ottow, Die Grundrechte des deutschen Volkes. Frankf., 1849. — Schützenberger, Les lois de l'ordre social. Par., 1849, I. k., 202. l. — Soria de Crispan, Philosophie de droit public. Bruxelles. 1853., I. s II. köt. — Zachariae, Deutsches Staatsrecht, I. köt. 398. l. — Zöpfl, Deutsches Staatsrecht, I. köt. 202. l. — Held, System des Verf.-Rechtes, II. k. 543. l. — Bluntschli, Allg. Staatsr. II. k. 476. l.

(d) A szűkebb értelembe vett állampolgári jogok s az alattvalók politikai jogai gyakori összezavarásából, a mint nemcsak elméletileg, hanem elég sűrűn a törvényhozásban is, péld. alkotmányi okleveleken jelenkezik, nem puszta elméleti tévely, hanem káros következményű az életben is. Ugyanis arra ad alkalmat, hogy e különböző nemű jogok,

melyek igen jól szétválaszthatók, együtt járjanak a megengedést s megtagadást illetőleg.

(e) Belterjű állami önérzetről tanúskodik, ha az angol államjog értelmében a polgár allegiance-a, az oroszé szerint az alattvalói viszony jogilag sohasem szakadhat meg, s ha a franczia jog a kivándorlásról felteszi, hogy visszatérési szándékkal (avec esprit de retour) történik; e tekintetben valamennyi német alkotmány nagyrabecsült kivándorlási joga elég nyomorultnak tetszik: azonban ama fel nem oldható államhűbérség sem védelmezhető jogilag. Mindenesetre irigylendő ama érzet, mely a tévely alapját képezi; azonban épen az egyesek érzetére kellene hagyni, valjon hatalmas, népsajátosságát kielégitő hazájában akar-e vagy képes-e maradni, vagy nem.

(f) A rabszolgaságra nézve az állam irányában való jogigény nemcsak azt követeli, hogy önmagának ne legyen rabszolgája magánbirtokában, vagy hogy az összes lakosságot ne hozza magához ily viszonyba; hanem méltán azt is kivánja, hogy az alattvalók között személyen való tulajdonjogot semmiképen el ne tűrjön. Legközelebb magánjogi kérdés ezen ügy; mivel azonban egyrészt a rabszolga nem érheti el az államtól kilátásba helyezett előnyöket, másrészt a rabszolgaság stb. összes állapota csak az államtörvények ótalma alatt állhat fenn: ugy mindenesetre közvetlenül az államhatalomhoz intézendő követelmény, azaz tehát állampolgári jog, hogy ne legyen a rabszolgaságnak helye. Sőt eme jog megadása a legelső kötelesség, miután minden további életczél elérése feltétele. — Mindenesetre egész államfajokban s nemekben, igy a klasszikai államban, a keleti kényuralmakban s theokratiákban, a jelenkor szláv jogállamaiban, sőt a legujabb időkig az Egyesült-államokban is nagy mértékben jelen volt s jelen van a rabszolgaság s függetegség: mégis átalános gyanánt állíthatni fel eltörlése követelményét. Egyik államnem sem, a klasszikai államot leszámítva, hozza már létegében magával a rabszolgaságot, hanem mindenütt csak a mivelődés hiánya s az önzés esetes következménye.

(g) Alig kell megjegyeznünk, hogy a gondolat s lelkiismereti szabadsága ugyan drágakő a legtöbb államfaj polgárai számára, de elvileg meg nem fér a theokratiával. Valjon elegendő kárpótlást nyujt-e az utóbbi eme állampolgári jog megtagadásáért a hit biztositása s az összes élet vallásos rendje által, oly kérdés, melynek eldöntésére nézve a vélemények igen szétágaznak.

(h) Nehezen lehet eldönteni valjon ama kisszerü eszközök, melyek által nem ritkán meggátolni akarják s mindenesetre megkeserítik a politikai jogok önálló s meggondolt gyakorlását, jogtalanabbak, nyomorultabbak vagy — a keltett elkeseredettségnél s gyülölségnél foggva — eszélytelenebbek. A bátorság s nyiltság hiányának bizonyitékai, és azon fölül rendszerint még a legközelebbi czélt sem engedik elérni. Azon kormány, mely ilyeseket rendel vagy csak el is tűr, önmaga fölött mond rémitő itéletet.

(i) Tagadhatlanul jelentékeny tökéletlensége a képviseleti egyeduralmaknak, hogy az államfő s az alattvalók közötti orvosolhatlan véleménykülönbség esetében nem létezik jogilag érvényes, észszerü el-

döntés. Az egyszerü abbanhagyás számos esetben még nem elegendő; az egyoldalu eljárást sem lehet továbbá helyeselni, hogy a kölcsönös közrejárulás gondolatának tökéletes tönkrejutása meggátoltassék. A kedvezőtlenül szavazó gyülés megengedett feloszlatása s uj választások elrendelése következményeiben bizonytalan, némely időben nehezen alkalmazható rendszabály s azon fölül nincs helye nem-választott képviselők átellenében. A korunkban tényleg alkalmazott eszközök, ugyanis a kormánynak minden áron megszerzendő befolyása a közrejáruló gyülekezetre, vagy pedig a parlamentáris rendszer, komoly aggodalmakra szolgáltatnak alkalmat. Amaz az összes állami erkölcsösséget veszélyezteti, és még sem biztos; az utóbbi pedig a személyes fejedelmi hatalom jelentékeny s maradandó alávetését tételezi fel a nép többsége alá és az állam kormányában hatalmas hullámzásokat von maga után. Teljesen magánálló, független államban minden igénynek megfelelő, alkalmas intézmény fellelése talán lehetetlenség; ellenben kisebb államokban, melyek fölöttük álló államszövetségbe egyesültek, kétségkivül lehet független és elegendő hatalommal felruházott hatóságot alkotni a vitályos ügyek eldöntésére.

(j) Az államélet kevés tárgya felett uralkodnak annyi zavaros fogalmak, mint az adómegtagadás állitólagos jogára nézve az ujkori, képviseleti államokban. Nemcsak, hogy sokan elvileg létezőnek mondják e jogot, hanem még a népképviselet rendszere főtámaszának s főeszközének nyilvánitják. A lehetőség s hasznosság tényleges bizonyságai gyanánt pedig részint a középkori rendek rendkívüli követelmények megtagadására, részint Angliára szoktak hivatkozni. Mindenek előtt az utóbbi hivatkozás helytelenségét fogjuk kimutatni. Részint ugyanis Angliában a parlamentaris rendszer áll fenn, míglen a continensen a népképviselet dualistikus felfogása az uralkodó, a minek következménye az, hogy ott a bukó félben levő párttól vonatik meg további uralma eszköze, míglen itt a kormány, sőt maga az állam a megtámadás tárgya. Részint pedig tényleg Angliában sincs szó az alkotmányi elvek megszilárdulása óta az összes adók megtagadásáról; hanem legfelebb próbakövül használtatik fel valamely csekély bevétel vagy kiadás megtagadása, vajjon többségben van-e még a miniszterium az alsóházban. — S ép oly kevéssé találó a régiebb rendek éljárására való hivatkozás. Eme rendi államokban az állam bevétele s kiadása főpontját az ily tárgyalás nem is érintette. A rendek megtagadásakor rendkivüli tételmények szolgáltatása forgott kérdésben, a minek teljesitésére nem állott fenn jogi kötelezettség. — De ettől el is tekintve úgy az államtól a léte s kötelmei teljesitése követelte eszközöket megtagadni s ebben a népjogok ótalmát látni, épenséggel badar dolog. Hogyan lehet észszerűen szó oly *jogról*, mely az állam határozott kötelmei félretolását megengedi, s miként lehet az ily mindeneket felbontó dolgot jogótalomnak bélyegezni? Azt sem szabad szem elül téveszteni, hogy a rendek csak az államhatalommal közrejárulni hivatvák, de nem az utóbbi teljes alávetését eszközölni kiéheztetése által. — Össze nem tévesztendő az ily politikai okokból folyó adómegtagadással a financzterv nagyobb vagy kisebb részének el nem fogadása a rendek által és az utóbbiak

ebből keletkező kivánalma, hogy czélszerübb adózási tervezet dolgoztassék ki.

(k) V. ö. Schützenberger. Les lois de l'ordre social. Par., 1849., I. k. 202. l. — Az ember- és polgárjogok magyarázatának legélesebb részben tulzó kritikáját irta Bentham e két iratában: *The book of fallacies;* és *Anarchical fallacies.* L. Bentham, Works, II. k. 189. l. 480. l. Franczia forditásban: Dumont, Oeuvres de J. Bentham. Brux. I. k.

32. §.

e) Az átalános jogok képviselöi.

Némely államfajban a nép vagy egyik része átalános jogainak képviselete az alkotmány lényegéhez tartozik, és ugyan mind az állampolgári jogok megóvására, mind a politikai jogok gyakorlására. Igy mindenek elött a képviseleti népuralomban és a rendi egyeduralomban; lehetséges s nem elvből, hanem inkább esetleg a patriarchalis állam némely eseteiben is. A czél, ótalmat nyerni a rosz kormány ellenében, ama tévedések, hátrálás és szenvedélyesség nélkül, melyeket a tömeg közvetlen közrejárulása keltene; továbbá legalább valamennyi polgár közvetett közremüködését nagyobb területen s számosabb lakosság között is lehetségessé tenni *(a)*.

Politikai jogok gyakorlása és átalános állampolgáriak védelmezése képviselök által legelöször a középkori germán államokban fordult elö *(b)*. A klasszikai állam nem ismerte e jelenséget, mert teljes létegétöl idegenkedik, mely az egyén tökéletes beleolvadását kivánta az összességbe és az ebből folyó közvetlen részvétet a közügyeken. Itt ugyan helyt nyerhetett az egyik államhatóság korlátozása egy másik által — péld. a tanácsé a néptribunok által —; de nem a nép s az államhatalom szembesítése és sokak legfelsöbb tiszteleti joga átruházása egy egyénre. Kétségtelenül jelentékeny csorbát szenved az egyeseket illető jogosultság az államélet jogai képviselök által eszközölt gyakorlása folytán és bizonyos körülmények között csak látszatja marad meg. Azonban az ujkor nagy államaiban eme intézmény mégis egyedüli lehetösége a tömeg közrejárulásának, s hogy képes kinek-kinek ótalmat nyujtani, a tapasztalás bizonyítja.

Az összes viszony leglényegesebb kérdése a következö: kötelezö felhatalmazás értelmében tartoznak-e a képviselök eljárni; vagy pedig átalános, törvényes illetöségök határán belül meggyözödésök szerint mozoghatnak? A jog szempontjából a felhatalmazási viszony a legtermészetesebb, de a korlát-

lanabb megbízás sem bensö lehetetlenség. Czélszerüségi okoknál fogva az utóbbinak adandó feltétlenül az elsöség, mert az egyes felhatalmazottakat kötelező megbízás esetében sem az utóbbiak között nem igen lehetne megegyezést eszközölni, sem a kormánynyal folytatott értekezés jelentékeny hasznot nem eredményezne. Valamennyi tényleges felvilágosítások vagy alaposabb okok hatálytalanok volnának; a képviselök még oly szilárd uj meggyözödésének semmiféle hatálya; s az utóbbiak s a kormány közötti véleménykülönbséget nem oszlathatná el kölcsönös engedés, hanem mindenkor a tervezet tökéletes bukásával végzödnék, ha az államfö nem akarná magát feltétlenül alávetni a képviselök határozmányának. A képviselök ily függetlensége mellett mindenesetre jelentös véleménykülönbség jelenkezhetik közöttök s megbizóik között; s szándékos ámítás vagy a választók önámítása is helyt nyerhet a választott állami nézeteire és személyes czéljaira nézve. De ez annyiban csekély jelentöségü, a mennyiben a képviselö cselekményei ennek folytán nem válnak érvénytelenekké, a képviseltek nevében s átalános felhatalmazásuk alapján beadott nyilatkozat kötelező erejét az utóbbiakra nézve továbbra is megörizyén. A véleménykülönbség erkölcsi s politikai félszegségén a törvényes képviseleti idö lefolyta után uj választás által lehet segíteni, míg az idököz̈ben mutatkozó hátrányokért gazdag kárpótlást nyujt a szabad állás elönye. — De ennek szükséges következménye az, hogy a képviselö választására jogosítottnak nem állhat szabadságában az utóbbinak szolgálati ideje tartama alatt bárminemü megbízást adni vagy állása feladására felszólítani. Az utóbbi sem volna egyéb, mint közvetett kényszer. És épen oly kevéssé felel meg a rendszernek, ha a képviselöségre jelölt részletekbe menö biztosításokat ad eleve jövendö nyilatkozatai tartalmára s cselekményei módjára nézve. Az ily igéret ugyan nem jogilag, de mindenesetre erkölcsileg teljesen kötelező volna; s mégis akkor szokták ez igéretet letenni, mikor még mások, nevezetesen a kormány nézeteit nem ismerik, gyakran mielött érdemlegesen megismerkedtek volna a tényekkel, végre számba nem véve az egykori cselekedet pillanatában uralkodó viszonyokat s nehézségeket *(c)*.

A képviselö rendelésében a közrejárulás részvétét, azaz a *cselekvöleges választási jogot* illetöleg, eme elökérdés eldöntése fog határozni: valjon a közrejárulást az államügyekben az egyes jogosítottat illetö jog szempontjából, vagy a közhaszon elérésére szolgáló megbízásáéból tekintjük? — Az elsö esetben

el kell ismerni az abból folyó következményt, hogy valamennyi, átalános állásánál fogva az elintézendő ügyzetek által személyesen érdeklett egyénnek, további tulajdonságai számbavétele nélkül, ha csak rendelkezési képesség hiján nincs, jogosultsága is van, a közös képviselő rendelésében résztvenni. Csakhogy méltán lehet majd követelni, hogy a választáson való részvét joga a képviselendő érdekeken s jogokon való részvét viszonya szerint nagyobb vagy csekélyebb legyen. Átalános jogok képviselői választásakor tehát a legátalánosabb szavazatjog lesz helyén, szükebb körü jogok képviselete korlátozottabb terjedelmü választási jogot fog igényelni. — Az utóbbi feltevéskor ellenben nemcsak a legkiválóbb, hanem az egyedüli tekintetnek kell lenni, hogy ugyan az eszközlendő cselekmény követelte értelmiséggel felruházott, valamennyi polgári, de csak is azok, vegyenek a választásban részt. Ez esetben a kivánatos szellemi s anyagi sajátságok tetszés szerinti meghatározása, az erkölcsileg meg nem bízhatók vagy értelmileg használhatlanok teljes kizárása, végre a személyesen ugyan nem érdeklettek, de alkalmas választásra különösen képesítettek belevonása következetes s czélszerü. — Nyilvánvalóan az utóbbi felfogás a helyesebb. Egyrészt ugyanis az átalános államgondolat s az összes létszerességre számíthatni, másrészt a kérdésben forgó különös jogok s érdekek lehetőleg leghatályosabb képviseletére; egy szóval: jó választásokra. A kinevezések átengedése esetében a jogosultaknak semminemü biztosíték nem létezik, hogy az utóbbiak valósággal helyesen fogják fel feladatukat, és hogy nem járnak el önző, államellenséges értelemben. Miután a törvény csak átalános szabványokat adhat, de nem képes az egyes emberek sajátságait megbirálni, ugy természetesen a választásra különösen képesítettek megjelölése nem történhetik egyébként, mint bizonyos körök vonása által. Ha ez esetben sem fog a véleményezett sajátság tényleges fennállása mindenkor bebizonyulni: ugy ez mint az emberi intézmények tökéletlensége elkerülhetlen következménye sokkal kevesebb hátránynyal jár, mintha egyszerüen és egészen átalánosságban valamely jogon való részvételről némely nehéz cselekedet igényelte erkölcsi s szellemi képesültségre vonatnék következtetés *(d)*.

Ugyanigy a szenvedőleges választási jogra, azaz némely jogok s érdekek megkinált képviselete elfogadási jogosultságára vonatkozó szabványok is különbözők, a szerint a mint a választottat a személyes igény kifejezésének vagy az értelme-

sek kiszemeltjének tekintik. — Az első esetben csak a jogosultak köréből való választás következetes. Egy bizonyos jog tulajdonosainak némi részök van az államügyzeteken; valamennyinek közvetlen gyakorlása lehetetlen, minélfogva valamennyi nevében eljáró egyesekre szorítandó. Eme helyettesek, tehát a jogosultak bizottmánya, ennélfogva keblökből választandók. Más szavakkal: itt a szenvedőleges és cselekvőleges választási jog körei tökéletesen fedik egymást; és valamint a közrejárulás jogosultsága egyátalán valamely jog birtokától van feltételezve, ugy az utóbbi elegendő biztosítéknak tekintendő a kérdéses állomás betöltésére megkivántató képességet illetőleg. — Ha ellenben a választás különösen képesültekre van bízva, ugy a választandók képességök szerinti kijelölése ugyanezen gondolatból foly. Itt tehát jóval terjedelmesebb, s lényegileg különböző sajátságok szerint szabott szenvedőleges választási jog foroghat fenn. Minél inkább azon voltak, hogy értelmes választókra tegyenek szert, annál szabadabb s korlátlanabb választásokat lehet reájok bízni. — Hogy a jogképviselethez való örökösödő jog csak az első nézettel fér meg, magától értetődik. A felette nagy s öröklőleg biztosított tartamu jogbirtoknál fogva különben nem is feltünő vagy ellentmondó. Ugyanigy némely hivatalok betöltése is, melyekkel megfelelő jogok egybekötvék, elegendő jogosultságnak és képesültségnek tekintendő.

(a) A jogvédelem létegéről s az államügyeken való képviselők általi részvételről l. többi között: Thilo, Was ist Verfassung und was Volksrepräsentation? Breslau, 1835. — Sismonde de Sismondi, Études sur les constitutions des peuples libres. Brux., 1836. — Cherbuliez, Théorie des garanties constitutionelles. I. II. Paris, 1838. — Möhl, Ueber das Repräsentativsystem. — Witzleben. Die Grenzen der Volksrepräsentation in der constitutionellen Monarchie. Leipz., 1847. — Mohl, Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften. I. k. 265 l.

(b) Unger, Geschichte der deutschen Landstände. I. II. Hannover, 1844. — Guizot, Histoire des origines du gouvernement réprésentatif. I. II. Brux. 1851.

(c) V. ö. Dahlmann, Politik, 2. kiad. 164. l.

(d) Az elméleti írók véleménykülönbsége a helyes választási rendszert, s az elégedetlenség az életben a fennálló intézményeket illetőleg a követendő alapgondolat felőli uralkodó homályból folynak. Ha ugyanegy időben elismerik a jogosultság rendszerét a választókat egyenszerűen felosztván az egész országban, de a belátás rendszerét is oly tulajdonságokat követelvén, melyek a gyülekezet összmegbizásával semminemű tárgyilagos összefüggésben nem állnak, hanem csak kivánatos szellemi sajátságokat volnának biztositandók: ugy feloldhatlan ellentmondásba kerültek. Ha ehhez járul, hogy a választási belátás s

szándék biztositékát kizárólag a vagyoni viszonyokra támasztják, ugy szükségképen növekedik a rendszer zavara s az elégedetlenség mind két részről. Azok, kik jogaikat követelik nagyobb vagy csekélyebb mértékben mellőzvék és pedig a leggyülöletesebb megkülönböztetés, a vagyoné által; azok pedig, kik jó választások eszközölhetése tudatában vannak, méltán egyéb tulajdonságok számbavételét kivánhatják, mint a vagyonét és az *ebből* leszármaztatott jobb átalános miveltségéét és megőrző érzületéét. Egyes javitgatások a részletekben, péld. némely körök, igy az ugynevezett értelmiség felvétele, még öregbitik a bajt, mert a következetlenséget növesztik. Itt csak az egyik vagy másik rendszerhez való nyilt csatlakozás segithet a bajon; de persze meg a jogosultsági rendszerhez való szegődéskor a választási jog helyes, *arányos* felosztása nehézséggel jár; a képesültségi rendszernél az önkényü eljárás ellenvetése s az egész gondolat irányában uralkodó ellenszenv győzendő le. Magában véve teljesen következetes az átalános választási jog rendszere is; azonban lényegileg hamis alapon nyugszik, ugyanis valamennyi jog tényleges egyenlőségén, noha csak a jogképesség egyenlősége forog fenn. — Ugyancsak következetes, de a képviselt jogok s érdekek nagysága s tárgya szerint fokozódott választási rendszereket inditványoztak: Winter, Die Volksvertretung in Deutschlands Zukunft. Gött. 1852; az 1852-diki Deutsche Vierteljahrschrift. 3. számában foglalt értekezés szerzője, Das Repräsentativ-System, seine Mängel und deren Abhilfe; és Bluntschli, Allgemeines Staatsrecht, I. k. 428. l. — Az átalános szavazatjog hátrányairól nagyjelentőségü megjegyzéseket mond: Sismondi, Études sur les constitutions des peuples libres. Brux. 1836. 37 l. — A legujabban Hare s John Stuart Mill léptek fel uj nézetekkel; l. az utóbbinak kitünő művét: On the Representativ-Government.

2. Kormányzati jog.

33. §.

a) A kormányzati jogról átalán.

Ha a kormányzat feladata, az alkotmány összes tartalmát valamennyi egyes előforduló esetben érvényre juttatni, ha e végből tökéletesen alkotmányszerünek és ezen fölül czélszerünek és kielégitőnek kell lennie (l. fentebb a 19. §.): ugy tevékenysége két fő osztályra szakad.

Először ugyanis rajta áll *az eszközöket* fellelni, rendezni és készen tartani, hogy minden előforduló esetnek mennyiségi-

leg s minöségileg megfeleljen; más szavakkal: lehetséges tevékenysége különböző iránylatai követelte hatóságai betöltendök, hivatalos megbízásokkal ellátandók és a megfelelö anyagi eszközökkel felruházandók.

Másodszor pedig tényleg *cselekedni* tartozik az igazgatás, a *hol* s a *mint* illik.

Ezen feladat jogi következményei pedig a következök:

1. *A kormányzati hatóságok számának,* valamint az egyesekbe beosztott személyekének oly nagynak kell lenni, hogy átalán képesek legyenek a reájok esö ügyzeteket jókor és mégis megfontoltan s alaposan elvégezni. Minél míveltebb valamely nép, annál nagyobbak s különbözöbbek az igények oly intézmények s segélyzések elöteremtésére, miket csak egyesült erök utján eszközölhetni. Mindenesetre oly irányt vehet az ily elörehaladott nép társadalmi s állami míveltsége, mely a magánerö mind szabadabb kifejlésének és nevezetesen minél számosabb szükségletnek önkénytes egyesület s államkivüli létszeresség utján való kielégítésének (selfgovernment), ennélfogva az állami tételmények megtakarításának kedvez; azonban részint nem áll eme irányiat a míveltség növekedtével szükségképen be, részint a legöntevékenyebb népnél is marad mindíg elég szükséglet, melyeknek kellö kielégítésére az egyesek ereje nem elegendö. Átalában tehát igaz a tétel, hogy a mívelödés növekedtével az állam irányában való igények is öregbednek. Növekedésökkel pedig ugyancsak a hatóságok terjedelmének is gyarapodniok kell *(a)*. — A munkafelosztásnak megfelelö berendezése a hatóságoknak kiválóan elö fogja mozdítani az ügyzetek sikeres elintézését. Szükséges a rendkivüli segélyzés lehetösége is az ügyek szertelen nagy megszaporodása esetében.

2. Ellenben az állomások vagy személyek mindennemü feleslege kerülendö, és pedig nemcsak mint a gyors végzés gátlása, szellemi erök tékozlása s végre mint mindennemü visszaélés szülö oka; hanem nevezetesen mint az adóköteles polgár iránti jogtalanság. A formák lehetö egyszerüsége, bajmócz s czéltalan ellenörzés kerülése, végre, a hol csak a jogbátorság s a mindenoldalu meghányás szüksége engedi, az ügyzetek egyesekre s nem testületekre való átruházása, a legkiválóbb eszközök a kormányzati hatóságok a tényleges szükség szerinti szorítkozására.

3. Az állam végleges végzeménye kelletén túli elhalasztása szintén jogtalanság az alattvalók irányában. Minél fogva

követelhetni, hogy az egyik fél rosz akarata általi huzavonásának eleje vétessék; hogy a hivatalnokok teljes erővel azon legyenek, hogy a fennforgó esetek eldöntessenek; végre hogy alapos, gyakori és váratlan vizsgálatok magasabb hatóságok által feltüntessék az ügyek mibenlétét s meggátolják a hátrálékok szaporodtát.

4. A kormányzat cselekvési kötelezettsége igen különböző, a szerint a mint oly eset forog fenn, melyben az állam csak az illetők különös felszólítása után tartozik közbelépni, vagy pedig már átalános okoknál fogva s az egyesek különös felszólítása nélkül tevékenységét kifejteni. Az előbbi eshetőségnek részint valamennyi polgári jogperlekedésben van helye; részint a rendőri ótalmazás oly eseteiben, melyekben az államintézmény czélja akkor is eléretik, ha nincsenek is mindenütt kikényszerítve, hanem csak a reá szoruló egyesek rendelkezése alá helyezvék. Saját ösztönéből tartozik ellenben az állam eljárni egyrészt az összes *megelőző igazságszolgáltatásban* (praeventivjustiz), valamint a hol valamely jogtalanság megfenyítése a feladat; másrészt a hol a rendőri ótalmazás oly átalános szükség, hogy felszólítlan beleavatkozása mindenütt s mindíg kivánatosnak tetszik; harmadszor végre mindenütt, hol az államlétszeresség s egyes alkotmányi szabványok fenntartásáról s keresztülviteléről s az állameszközök előteremtéséről van szó *(b)*. Mind az idétlen s kelletlen cselekvés, mind a hanyag vagy roszakaratu mulasztás s tétlenség a kormányzat részéről igaztalanság, ha az ellenkező kötelessége.

5. Ha valamely alattvaló a kormányzat igazolatlan beleavatkozása vagy helytelen mulasztása folytán kárt szenvedett volna, ugy jogosítva van kárpótlási igényt emelni. Hogy a kereset legközelebb a hibázó hivatalnok vagy az összes állam ellen támasztandó, attól függ, valjon a kérdéses cselekmény törvényes szabvány értelmében önállólag a hivatalnoktól volt-e végzendő, — igy nevezetesen a biró törvényszéki eljárása — vagy valjon illetékes, magasabb hatalomtól volt-e elrendelve, habár csak átalánosságban. De az első esetben is tartozik az állam jót állani, ha a hivatalnok nem képes fizetni, mert a polgár mindenesetre az államtól volt kényszerítve, épen ama bizonyos hivatalnokhoz fordulni és annak hivatalbeli eljárását az államakarat nyilatkozatának elismerni. Magából értetődik, hogy nemcsak a tevékenység, hanem a mulasztás is feljogosít kárpótlást követelni, ha a sérelemnek utját szeghette volna az állam helyesen alkalmazott főfelügyeleti joga *(c)*.

6. Az államkormányzat olcsó volta ugyan nem a legfőbb tekintet, söt mindenekelőtt a czélt kell elérni s ehez képest a megkivántató eszközöket alkalmazni; azonban mégis a polgárok iránti jogi kötelezettség, csak elkerülhetlen terheket róni vállukra. Ennélfogva mind az abbanhagyandó, a mi nem szükséges a czél elérésére, már akár felesleges intézményekből s személyekből, akár az igazgatás fényüző beruházásából álljon is az utóbbi. Igy nevezetesen nagyobb hivatalnoki fizetések, mint melyek a kellő szellemi erök nyerésére s a becsületesség megörzésére pénz dolgában megkivántatnak, egyátalán kerülendök *(d)*.

(a) A jelenkori állam feladatának tökéletes félreismerését bizonyítja, ha itt-ott a korábbi korszakok csekélyebb kormány költségeire utalnak, mint mintákra. Régen hátat fordított a patrimonialis állam korszaka, mely alig nyujtott némi igazságszolgáltatást és ezt is csak részszerűen, a megelőző igazságszolgáltatás jelenlegi intézményeiről és az összes rendőri tevékenységről, péld. az egészségi rendőrségről, a szegények gondoskodásáról az állam részéről, mindennemű nyilvános oktatásról, művészi s tudományos államgyüjteményekről, postákról, országutakról, csatornákról, vasutakról, telegrafokról mit se tudott. Azért nem is lehet szó többé az igazgatás kezeléséről egy kanczellár, nehány tanácsos s írnokok által. A ki a czélt kivánja, annak az eszközöket is kell kivánnia; a ki a míveltség élvezeteiben részesülni óhajt, meg kell árát adnia. Tökéletesen badar dolog tehát, ha néha a rendek gyülése nem szavazza meg a kormányzati eszközök szaporodtát, noha az elintézendő ügyek a lakosság gyarapodtánál s az államtevékenység ujonnan keletkezett iránylatainál fogva jóval meggyültek. Az államkormányzat öregbedő követelményeit s az államkiadások ennek megfelelő szaporodtát egyesegyedül a közös ügyek saját elintézése gátolhatja meg helyesen szervezett magánerő, nevezetesen a nép egészséges társadalmi alkatrészei élénkitése által. Valjon azonban az ilyszerű elintézés valóban *olcsóbba* kerül-e, az egészen más kérdés. Legközelebb csak az *állam*-háztartásból tünik el az illető összeg.

(b) Egészen hamis, e tételt, a hol panaszló nincs, ott bíró sem lehet, az államtevékenység oly ágaira is átvinni, hol vagy a közjó átalános okainál, vagy az egyéni szükséglet átalános terjedtségénél fogva az államlétszerek folytonos, saját ösztönü tevékenysége követeltetik. A büntető jog szabatos felfogása értelmében még a jogsérelem megfenyítésekor sem szükséges a sértett fél különös felszólítása; s a hol kivételesen jónak látják az utóbbit kivánni, igy péld. a becsületsértés, házi latorság, házasságtörés stb. eseteiben, ez egyesegyedül az érzület — valjon helyes? — kiméléséből történik s nem elvből.

(c) Éme ép oly fontos, mint nehéz kérdésre nézve l. Zachariae, Deutsches Staatsrecht, II. k. 53. l. s az u. o. idézett bő irodalmat; Zöpfl, Deutsches Staatsrecht, II. k. 793. l. — Ha az utóbbi az államot feloldja a bíró jogellenes cselekményeért való jótállás alól, ugy az ellentmondásban van saját okaival, melyekkel az igazgatás jótállási kö-

telmét támogadta; hogy ugyanis az állam a hivatalok berendezését magáénak elismeri s a polgárokat kényszeríti, azokkal s a rendelt hivatalnokokkal élni. Ez ugyancsak a törvényszékekről épen úgy áll, mint az igazgatási hatóságokról. Ugyane véleményt osztja Zachriae, Vierzig Bücher, I. k. 99. l.

(d) Felette félszeg takarékosság a hivatalnoki fizetések szertelen csekély volta, ha sem az életszükségletek magasabb árai, sem egyéb tevékenységi módok remélhető jövedelmei nem vétetnek számba. Ez csak a hivatalnokok tökéletes elkorcsosulását eredményezheti — a minek a nép drágábban adja meg árát, mintha elegendő fizetések szabvák — s a tehetséges s önérzetű férfiak távoltartását az államszolgálattól. Sőt úgy felel meg az emberi természetnek, hogy a szigoru szükséget meghaladó fizetések legyenek kitűzve rendkívüli használhatóságért s szolgáltatásért az államszolgálatban. Noha csak kevesen érhetik el, sokan iparkodnak kiváló érdemek által szert tenni reájok. A lordkanczellár egyetlen egy fényes állomása Angliában száznál több ügyvédet a legmegerőltetőbb munkálkodásra serkent.

34. §.

b) Az államhivatalnokok.

Önként kiviláglik, hogy még a legkisebb államban sem alkalmazhatja az államfő egymaga az összhatalmat az együttlét czéljai elérésére s az ehez képest fennálló s szükséges jogok gyakorlására, hanem hogy e végre a tételeknek mennyiségileg, minőségileg s helyileg megfelelő számú hatóságoknak kell rendelkezésére lenni, más szavakkal, hogy különböző nemü államhivatalnokokra szorul *(a)*. Ugyancsak az is világos, hogy mind a szolgálattétel rendje s biztosítása, mind az alattvalók kötelezettsége az államhatalom megbizottjai irányában engedelmességgel lenni mindazok kétségtelen s kizárólagos megjelölését kivánja, kiknek joguk s kötelezettségök van bizonyos ügyeket elvégezni.

Az ily intézmény természetesen számos jogviszonyok alapja s tárgya. Az államok különbsége ugyan nem csekély befolyással van az utóbbiakra; mégis a következő átalán érvényes alapelveket állíthatni fel *(b)*:

I. *A kinevezés joga.*

Lényegileg az államfőt illeti azokat megjelölni, kik alárendelt segédjei gyanánt s parancsai alatt végezik a kormánycselekményeket. Az államhatalom legfelsőbb birtokosa létszereit ugyanazon szellemnek kell eltöltenie, mint öt magát, hogy benső ziláltságnak s sokszerü gátnak utját szegjék. A kellő engedelmesség kivánja, hogy töle függjenek; végre a legalkal-

masabbnak felkeresése s a már szerzett érdemek ismerése a legkönnyebben eshetik annak, ki valamennyi ügyek élén áll s az államban történő mindennemű dologról tudomást szerezhet. Minélfogva általános szabály, hogy az államszolgálat különböző ágainak hivatalnokait az egyeduralmakban az államfő kinevezi, a kormányzó jogi személy pedig választja. — A kivételek a következők:

1. Nagy államokban az alárendelt hivatalokat, a közelebbi magasabb hatóságok tölthetik be, nehogy fontosabb ügyektől vonassék el az államfő s hogy halasztgatásnak eleje vétessék. Igen széles terjedelmű államokban, vagy a hol egész tartományok az anyaföldtől távol helytartók által kormányoztatnak, a kinevezés eme átruházása kiváló állomásokra is kiterjeszkedik. Ugyanigy háborús időben az előléptetés joga az államfőtől távol eső, az ellenséggel küzdő sereg vezérére nézve ha nem is mulhatatlanul szükséges, mégis legalább felette tanácsos, mind a legnagyobb buzgalom serkentésére, mind a seregek létszeresége folytonos épentartása végett *(c)*.

2. A hol valamely ügyzet kezelése az egyik vagy másik hivatalnok kizárólagos felelőssége alatt történik, igy péld. valamely pénztári hivatalban, ott igazságos az utóbbinak alárendelt segéde kinevezésében lényeges befolyást engedni.

3. Néha némely állomás betöltését az alattvalókra is bízhatni, vagy hogy némi tér engedtessék demokrata vagy arisztokrata elemeknek, vagy bizonyos osztályok szellemébe helyezett bizalomból. Az utóbbi egészen korlátlan fejedelmi uralmakban is helyt nyerhet igy péld. Oroszországban a nemesi választásokban *(d)*.

II. *A hivatalnokok választása.*

Az egyes állomások betöltése számos uton történhetik, a nélkül hogy a jog csorbát szenvedne.

1. *Sorszolgálat* által, és ugyan akként, hogy bizonyos ügyzetek elintézését határozott rendben váltakozva s rendszerint rövidebb időre vállalják magukra a polgárok.

2. *Kényszerválasztás* által, azaz egyesek megjelölése által, kik akaratjok ellenére is, de teljesen jogi kötelem gyanánt tartoznak bizonyos állomást, határozott időre magukra vállalni. Természetesen az ily esetben is csak képeseket szabad választani, minélfogva szükségessé válhatik, tehát igazolva is van, a lakósságot osztályokra szakasztani.

3. *Az állammal kötött szabad szerződés által.* Vagy az állam szólíthat fel némely előnyök kinálása s némely képesült-

ségi feltételek szabása alatt; vagy a pályázótól is eredhet az ajánlat valamely hivatal átvállalására. A képesültségi feltételekre egyrészt s az állam tételeire vonatkozó általános törvényes szabványok megállapítása másrészt mitse változtat a szabad egyezkedés jogi viszonylatán az egyes esetben, hanem csak az értekezletek rövidítésére s nagyobb határozottságra szolgál. Lehetséges, hogy az ajánlat vagy kinálás az egyik vagy a másik részről a hivatalok egész fajaira vonatkozhatik, vagy csak bizonyos egyes hivatalokra szorítkozik *(e)*.

4. *Az állomás birtokosával kötött szerződés által.* Feltéve, hogy az állam tételes törvényei bizonyos hivatalokat magánjogi birtok tárgyainak nyilvánítottak, és hogy a birtokosnak meg van engedve tulajdonát magánjogi úton harmadik személynek átengedni — mely intézmény ellen politikai szempontból sok kifogást lehet emelni, de a mely nem tartalmaz jogi lehetetlenséget; — a hivatalok szerzése magánosok közötti bárminemü szerződés alapján helyt nyerhet. Igy nevezetesen adás-vevés alapján. Ha ezekre nézve az állam fenntartja magának a főfelügyelet jogát vagy bizonyos feltételeket szab, hogy érdekeit lehetőleg biztosítsa, ugy ez mitse változtat az ügyzet magánjogi természetén *(f)*.

5. *Öröklés által* bizonyos örökösödési rend szerint. Természetesen szintén csak valamely örökösödő jog törvényes vagy jogi megadása feltétele alatt.

Eme különböző eszközök közötti választás lényegileg a czélszerüség kérdése. Jogi szempontból csak az jegyzendő meg, hogy a kényszerhez mindaddig nincs szükség, tehát mindaddig jogilag sem helyeselhető, a míg elegendő önkénytesek akadnak nagy áldozatok nélkül az államra nézve; továbbá, hogy az alattvalóknak valóságos joguk van a közügyek derék vezetését követelni és hogy ennélfogva a nyilvános hivatalok azon betöltési módjai, melyek meg sem kisértik a szükséges tulajdonságokat előteremteni, nemcsak czélszerütlenek, hanem jogilag is kerülendők; harmadszor végre, hogy a rendkivüli kényszerátruházáskor, mely nem veszi valamennyi képesítettet egyenlőképen igénybe, a személyes részvétet meghaladó belevontak kárpótlást igényelhetnek *(g)*. Eme tételek alapján s a czélszerüségi tekintetek számbavételével a következő szabályokra akadunk:

Bizonyos sorrend követése a szolgálattételek felrovásában magában véve igazságos, s nevezetesen a vagyon egyenetlensége nem szolgálhat okul az egyenlőséget felbontani. A birtok különböző nagysága igazolja az államnak szolgáltatandó

anyagi tételmények arányos fokozatát, miután az állam is hasonló viszonylat szerint ótalmazza s mozdítja elő a vagyont; ellenben a polgárok személyéhez egyenlő viszonyban áll az állam, minélfogva egyenlőképen tartoznak személyökkel a gátra lépni, a hol egyátalán szükséges. Világos azonban, hogy a készültség hiánya az egyes szolgálattétel számára, a sor szerint felszólítandók csekély személyes képesültsége, végre a teher egyenlő felosztása által okozott gyakori változtatása a szolgálattevőknek csak kevés nyilvános ügyzeteknél engedi meg sorrend szerinti ellátást; nevezetesen némely biztonsági szolgálatokban, az igazságszolgáltatás némely egyszerű ügyzeteiben stb. Valamennyi egyéb esetben a nyilvános hivatalok sorrend szerinti betöltése nemcsak czélszerűtlen volna, hanem valóságos igaztalanság az alattvalók irányában, kiknek igényeit ilyképen épen nem elégítené ki az állam.

A kényszerválasztás ellen, jelentékeny kifogásokon kivül, nevezetesen azt is fel lehet hozni, hogy mindazon szolgálattételnél, melyek az egyes végrehajtó részéről szellemi vagy erkölcsi megerőltetést igényelnek, erre a kényszerített részéről nem számíthatni. Tehát csak oly ügyeket bízhatni a nem önkénytesen vállalkozókra, melyeknek pontos elintézését felvigyázat s szigor által kikényszeríthetni. Áll ez főleg a közönséges szárazföldi s hajóhadi katonaszolgálatról; ha csak míveltebbek vonatnak a dologba a helyi, jogi s rendőri ügyek követelte szolgálattételről, péld. az esküdtek, szakavatottak szolgálattételeiről *(h)*.

Miután végre az államügyek átruházása *örökösödés* vagy *magánszerződés* alapján mind a megeshető tökéletes képtelenségnél fogva, mind számos egyéb czélszerüségi okokból mellőzendő: *ugy szabály gyanánt a szabad szerződés alapján eszközölt betöltés* jelenkezik.

III. *Sikeres betöltés biztosítására szolgáló intézmények.*

Kétségtelenül az uralkodó vagy a különben jogosított önön való érdekében fekszik az államhivatalok lehető legjobb betöltése. Egyébiránt is erkölcsi s jogi kötelezettségök. Különböző nemü félszeg okok azonban tapasztalatilag kevésbé képesültek választását tehetné kivánatossá; ennélfogva a következő szabványok, melyeknek czélja a legjobbak választását s mindenesetre a képtelenek eltávolítását kikényszeríteni, igazságosak s czélszerüek:

1. Az államhivatalokra minden körülmény között egyátalán *képtelenek*, tehát nevezetesen az asszonyok, a kiskoruak, az

utóbbiakkal egy fokon állók, a büntettesek, az idegenek *megjelölése;* — az utóbbiak képessége fenntartásával az állampolgárjoggal való felruházás esetében. Igaztalanság ellenben azok kizárása, kik a hivatalt bizonyos időig betöltötték. Könnyen megeshetik, hogy az utóbbiak az egyedül képesültek; élénk közszellem mellőzze a helytelen isméti megválasztás badar szokását.

2. Azon elv alaki elfogadása, hogy mindenkor *a viszonylagosan legderekabb választandó.* Ennek eszközlésére a következő módok ajánlkoznak:

a) Bármely alkalmas egyén képesültsége minden hivatal betöltésére, tekintet nélkül a születésre s rangra.

b) Vizsgálatok s próbaidők szabása; szükséges továbbá ama hivatalok törvényes felsorolása, melyeknek betöltése bizonyos nemü vizsgálatoktól van feltételezve *(i).*

c) Valamennyi pályázó megbirálása egy magasabb, ha lehet, testületi hatóság által.

d) A szolgálati idő el nem ismerése előléptetési ok gyanánt, kivéve ama magasabb vagy jobban fizetett állomásokra nézve, melyek nem igényelnek egyéb képesültséget, mint a mely a betöltött alantabb fokú hivatal számára elegendő vala; s itt is, ha valamennyi többi körülmény egyenlő.

e) Az állomások betöltése bekövetkezett megüresedése után, tehát minden váromány eltiltása.

IV. *Az államszolgálati viszony jogi természete.*

Teljesen félszeg éleseszüség az államszolgálati viszonyt valamelyik magánjogi szerződésnem köpenye alá hozni s a szerint méregetni jogi tulajdonságait. Részint ugyanis mind azon nyilvános szolgálatoknál, melyek sorrend szerint vagy kényszer-kiszemelés utján látandók el, szó sincs szerződésről, s mégis természetesen ott is alkalmazvák jogtételek. Részint még ott is, a hol tényleg létezik szerződés, az nem magánjogi jogviszony, hanem a közjog sajátságos viszonya, mely egyszerüen a dologban rejlő alapelvek szerint mérendő s tárgya értelmében jelölendő meg. Az államszolgálati viszonyból folyó jogi következtetések pedig főleg a következők:

1. *A szolgálat tökéletes ellátása kötelezettsége.* Az átruházott s átvett feladat végrehajtása az alattvalók irányában jogosultság, az államfő irányában kötelezettség, tehát sem tetszés szerint nem szolgáltathatni, sem abban nem hagyhatni, hanem tökéletesen, a mint csak a szellemi s anyagi lehetőség megengedi s a mint az állam követeli, kell téteményeztetnie *(j).*

Azonban nem rejlik a szolgálati viszony átalános természetében, hogy az állam a nyilvános hivatalnok összes ideje felöl rendelkezhessék, különös szolgálatán túl is. Ezt csak akkor lehet követelni, ha a szerződésben világos feltétel gyanánt volna megemlítve, vagy pedig a kényszer útján átruházott szolgálat, péld. a hadszolgálat különös természetéből folyna. Ugyancsak valamely hivatal átvállalása koránsem jár azon kötelezettséggel, minden más állomást s az államtól utalt tartózkodási helyet elfogadni. Ezt csak akkor követelhetni, ha minden szolgálati viszony alapját átalános feltételek képezik, s az utóbbiak felruházzák a kormányt ama joggal.

2. A felsöbbek szolgálati parancsai irányában való *engedelmesség*, kik ellenben a felelösséget vállalják magokra. Csak oly megbizásokat szabad visszautasítani, melyek nyilvánvaló büntettet tartalmaznak. — Sajátságos kivétel létezik a szolgálati engedelmesség kötelmére nézve a népképviseleti egyeduralmakban, az államfö parancsai a miniszterek egyike ellenjegyzését igényelvén, a kik azután az összes felelösséget magokra veszik. Reájok nézve ugyanis nem forog fenn az ellenjegyzés eszközlése feltétlen kötelezettsége, hanem a között s a visszalépés között választhatnak.

3. *Felelösség a hivatallal való visszaélés miatt,* és pedig két iránylatban. — *Egyrészt az államfö* átellenében. Az átruházott hivatalt csak a közjóra szabad alkalmazni, de nem a szolga magán érdekeire, még kevésbé jogtalanságok elkövetésére. Ugyancsak a kitüzött feladat lehető tökéletes megoldása s minden hanyagság kerülése a szolgálatban jogi kötelezettség. Mindkét esetben az átalános vagy különös törvények értelmében fenyítés fog helyt nyerni s az államfö joga s kötelezettsége az illető jogi eljárás megindítását eszközlöbe vétetni. Nem forog fenn semminemü ok, az államfö irányában követelt eme felelösség miatt egyéb hatóságokat alkalmazni, mint a közönséges biróiakat. — *Másrészt az alattvalók vagy képviselöik* irányában. Ha valamely nyilvános hivatalnok jogtalan cselekedet vagy mulasztás folytán egyes polgár vagy az összesség jogait sérti, megfenyítése eszközlendö s a viszonyok szerint kárpótlásra marasztalandó el. Kétség esetében a sértett fél a birósághoz fordulhat; a közönséges törvényszékek az illetékesek. Néha azonban saját hivatalok rendelvék az ellenörzés átvállalására s a keresetek támasztására, vagy különös törvényszékek illetékesek, némely hivatalnokok vagy némely büntettek számára. Igy péld. a néptribunság Rómában, a

justiza major Arragonban, s az ujkorban a népképviseleti gyülések mint vádlók, a pairi kamarák s az államtörvényszék mint birák. — Az állam kárpótlási kötelmét illetöleg l. a 33. §-et.

4. *Hivatalbeli titoktartás.* Kivánatos, hogy az igazgatás egészben lehetöleg nyilvános legyen; de különbözik ettöl a hivatalnok részéröl való kicsacsogása az állam vagy egyesek oly titkainak, melyeknek tudomására hivatala s csak is annak utján jutott, kivált ha ebböl kár keletkezik. Itt a reá bizott jószág sérelme forog fenn.

5. Ellenben a hivatalnok meg jogosítva van az államtól követelni:

a) Állomása törvényes vagy különösen megigért *fizetését;*

b) *Különös ótalmat* a hivatalban vagy a miatt támasztott erőszakoskodás ellen;

c) Az állam általi *képviselést* valamennyi átalános, ugy különös szolgálati utasítás által elrendelt hivatalos cselekményekben.

Különös szolgálati szabvány, mely az államhivatalnok jogait s kötelmeit nyilván s részletesen megállapítja, mindkét félnek biztos alapot vet, eloszlatja a kételyeket a jogkérdések eldöntésében, és részletes értekezéseket feleslegesekké tesz az egyes hivatalok átruházásakor.

V. *A viszony tartama.*

Az önkény elkerülésére, mely az egyes szolgálattevö rövidségére s kárára az akaratja ellenére reá rótt kötelezettséget szertelenül meghosszabbíthatná, vagy az önkénytesen átvállalt hivatalt a felruházott kivánsága s elönye s talán az összesség ellenére idö elött megvonhatná, az államszolgálat tartama törvényes megállapítása mulhatatlanul szükséges. De eme törvénynek kettös iránylatot kell követnie. A sorrendi szolgálat s kényszerkiszemelés esetében a derék ellátással összeegyeztethetö legcsekélyebb idöközre való szorítkozás az alattvaló jogi követelése. A szerződés alapján felruházott hivataloknál a viszony folytatása a tökéletes téteményi képesség idejében a szabatos alapgondolat. A hivatalnokok gyakori változtatása sok hátránynyal jár az ellátási ügyességre s a szakavatottságra, az államkormányzat következetességére, messzelátó tervek kivitelére, végre a tetteröre nézve a hivatalbeli idö vége felé; azonfelül a hivatalok tartamának bizonytalansága nem ritkán vétkes kizsákmányolására serkent kárpótlás gyanánt az ismét elejtendö jövedelemért. Továbbá csak akkor

szabhat az állam méltányossággal s jelesül sikeresen jelentékeny feltételeket a szolgálatra való alapos elkészültséget illetőleg, ha nemcsak előnyös s tisztes, hanem biztos állomást is nyujt. Szabály gyanánt tehát annak kell érvényben lenni, hogy a hivatalnokot csak jogszerü birói végzemény alapján szabad elbocsátani *(k)*; s hogy, ha az állam nem veszi továbbra igénybe szolgálattételét, vagy ha az utóbbi nem jelenkezik kivánatosnak, legalább fizetésében s hivatala által nyert rangjában hagyassék meg. Csak ama hivatalokban, melyeket díjtalanul önkénytesek látnak el, s melyeknek betöltése tehát nem nyujt fenntartó életállást, hanem ellenkezőleg áldozatba kerül, foghat kár s méltánytalanság nélkül helyet a gyakoribb, sőt még a nem-önkénytes változás is. Ugyanigy az elbocsáthatás megnehezítése okai legalább nem oly nyomósan jelenkeznek azon szolgálattevőkre nézve, kiktől csak gépies munkálkodást várnak. — A betegség s aggkor miatt munkaképtelenekké váltak nyugdíjakban való részeltetése, továbbá az özvegyek s árvák gyámolítása nem jogilag szükséges következménye az államszolgálati szerződésnek; hanem egyesegyedül a számítás dolga, valjon ez uton, vagy magasabb, felesleget nyujtó fizetések által elégíttetik ki e tekintetben minden szolgálati jelölt természetes követelménye sikeresebben mind az államra, mind a hivatalnokokra nézve.

(a) Néhány ujabb író, igy Haller — Restauration der Staats-Wissenschaft — kisérletei az *állam*szolgálat fogalmát s elnevezését ismét eltávolítani s helyébe *fejedelmi* szolgálatot tenni, történetileg s fogalmilag tagadhatlanul szabatosak a *patrimonialis* államra nézve; minélfogva következetes eszközei azoknak, kik ez államnemet egyátalán visszaállítani s az egyedül jogosultnak jeleníteni iparkodnak. De ép oly világos, hogy eme felfogás s iparkodás elleneinek, ennek ellenszegülniök kell. Valamennyi *jelenkori* állam törvényhozása s alkotmánya különben is ellene szól. — Ha pedig a cserét talán azért kellene eszközlőbe venni, hogy a hivatalnokoktól vak engedelmességet szabadjon követelni alkotmányellenes parancsok irányában is: ugy nemcsak czél s eszköz volna egyaránt alávaló, hanem fel sem lehetne fogni, hogy mit nyerne ezáltal a kormányönkény rendszere. Becsületes ember magánszolgálati viszonyban sem vetemedik gonoszságra, s a gaz az államszolgálatban készségesen lesz a jogtalanságnak is hitvány áruja. V. ö. Stahl, Staatslehre, 3. kiad. 308. l. — Különben az e §-ben kifejtett jogtételek, noha méltányosak s az államok legtöbbikében alkalmazhatók, a patrimonialis állam sajátosságai mellőzésével tárgyalvák.

(b) Az államszolgálati viszonyra vonatkozólag l.: Moser, Der Herr und der Diener. Frankf., 1759. — Seuffert, Von dem Verhältnisse des Staates und der Diener des Staates. Würzb. 1793. -- Von der

Becke, Von Staatsämtern und Staatsdienern. Heilbronn, 1797. — Scheffner, Gedanken und Meinungen über Manches im Dienst. 1—4. Königsb., 1802—1821. — Goenner, Der Staatsdienst. Landshut, 1808. — Brewern, Das Verhältniss der Staatsverwaltungsbeamten im Staate. Leipz. u. Riga, 1835. — Heffter, Ueber die Rechtsverhältnisse der Staatsdiener (Beitr. zum D. Staats- u. Fürstenrecht, 106. l.). — Meisterlin, Die Verhältnisse der Staatsdiener. Kassel, 1838. — Schmitthenner, Zwölf Bücher. III. k. 502. l. — Seybold, Das Institut der Aemter. München, 1854. — Morgenstern, Mensch, Volksleben und Staat, I. k. 175. l. — Zachariae, Deutsches Staats- und Bundesrecht. 2. kiad. II. köt. 17. l. — Bluntschli, Allg. Staatsrecht. 2. kiad. II. k. 115. lap.

(c) Igen tanulságosak Wellington panaszai, hogy a leghatalmasabb eszköz hián van a seregre hathatni, mivel nincs feljogosítva előléptetést eszközölni. — Mennyivel czélszerűebbek valának a jogosítványok, melyekkel 1855-ben a franczia hadvezér a Krimben fel volt ruházva!

(d) Valamennyi megyei hivatalnok a nemesség általi választása legvilágosabb bizonyitéka, mily hatalmas volt az aristokrata elem a korábbi magyar alkotmányban.

(e) Nehezen lehet felfogni, miért ellenzik némelyek — igy ujabban ismét Zachariae s Bluntschli — az államszolgálati viszony megállapitását szerződés által. Kétségtelen azon tény, hogy a nyilvános szolgálatok minden egyes esetben ajánlat és elfogadás utján létesülnek, valamint az is, hogy valamely jogviszony ilyszerű helyreállítása *szerződés*. A keletkezés eme jogi természetén mitse változtat az államfőtől a hivatalnokra ruházott jogok tartalma s nevezetesen ama kérdés, vajjon kiváltságos természetűek. Az alattvalók irányában való jogok s az állam s az államfő iránti kötelmek a legkevésbé sem változnak azon körülmény folytán, hogy eme viszony képviselője szerződés utján vállalta át. Miután a felsőbb hivatalnokok nyilván nem sorszolgálat folytán léptek hivatalba, sem kényszer utján nem szemeltettek ki, hanem önkényt ajánlkoztak a hivatal átvállalására s szabad határozat folytán ruháztattak fel vagy szabad akaratból kináltattak meg s vállalták fel: ugy nyilván a szerződés s nem más jogviszony kellékei forognak fenn. Persze igen ízetlen dolog ezen szerződést a római jog névtelen szerződései, vagy a meghatalmazási viszony, a precarium s a locatio conductio operarum formáiba kényszeríteni. — L. Schmittlenner a. i. h.

(f) Össze nem tévesztendő a német szolgálati űzérkedéssel, eme hihetetlen gazsággal s korcs kinövéssel a XVIII. században azon rendszer, mely bizonyos hivatalokat a koronkénti birtokos magántulajdonának tekint, és ennél fogva az utóbbinak — de nem az államnak vagy a fejedelemnek — megengedi elidegenitését adás-vevés utján. Kétségtelenül félszeg eme felfogás s nevezetes hátrányai vannak. Azonban nyilván elismert jogi viszony s nem büntett. Igy péld. a tulajdonjog a tiszti állomásokra az angol szárazföldi seregben; igy Franciaországban a forradalom előtt számos bírói állomásra való magánjog s még mai napság is a jegyzők, ügyvédek (avoués) s váltóűzérek állo-

másaira. — Az ily intézmény hátrányairól l. Bellet, Offices et officiers ministeriels. Par., 1850; védelmezni igyekszik: Bataillard, Du droit de propriété et de transmission des offices ministeriels. Par., 1840.

(g) Egyike a legkiáltóbb igaztalanságoknak jelenlegi államéletünkben ama csekély kárpótlás, melyet a kényszer utján seregbe soroltak kapnak, s mely alig elegendő a legszükségesebb életfenntartási eszközöket a szolgálati idő tartamában megszerezni. Persze nem lehetne az összes életczél vagy legalább a legjobb ifjúi évek háborgatása követelte kártérítést a jelenkori állandó seregek nagyságával összeegyeztetni. Vajjon azonban az utóbbiak leszállítása szerencsétlenség volna-e? igen kérdéses.

(h) Hogy magasabb hivatalokat is lehet kényszerkiszemelés utján másokra ruházni, annak példái gyanánt szolgálhatnak a senatori állomás Hamburgban, a sherifállomás Angliában stb.

(i) Az államvizsgálatokat itt csak jogi szempontból fogtuk fel. Hogy ezen rendszer, ha a követelmények terjedelmökre vagy tartalmokra nézve túlságosak s észszerűtlenek, jelentékeny károkat is okozhat, nevezetesen ha a szabadabb átalános emberi míveltségnek utját szegi; s hogy a vizsgálatok egyátalán nem szolgálhatnak mindennemű jó tulajdonság feltüntetésére: oly igazság, melyet jelesül napjainkban mindenütt elismernek. A baj oly magas fokra hágott, hogy hajlandók volnánk mindennemű vizsgálat fölött pálczát törni, ha nem nyujtanának némi ótalmat képtelen rokonok s előkelők kedvezése ellen. — V. ö. Ueber Staatsdienstprüfungen D. Viertel-J.-Schr. XVI. sz. 79. l. — Morgenstern, Mensch, Volksleben und Staat, I. k. 191. l.

(j) A hivatal ellátása az állam megbizásában s czéljaira történik s semmiképen sem a szolgálattevő magánjoga gyanánt s hasznára. Ha tehát a magasabb államhatalom a hivatalnoktól tevékenysége összes vagy részszerű felfüggesztését követeli, ugy talán ez nem lesz helyeselhető, sőt az összerű állam alkotmánya szerint talán panaszra s további jogcselekményekre fog alkalmat szolgáltatni a törvények s törvényes intézmények ótalmára jogosultak péld. a rendi gyülés részéről: de magának a hivatalnoknak nincs joga, a tilalom ellenére is további hivatalbeli cselekedeteket végezni; az utóbbiak tehát érvénytelenek volnának. Más kérdés a hivatalnok igénye fennmaradása fizetésére s rangjára nézve, melyre fentebb a 260. lapon feleltünk.

(k) A hivatalból való önkényű eltávolítás ellenében teljes jogi ótalomban közönségesen csak a bírói állomásokkal felruházottak részesülnek, az igazgatási hivatalnokok ellenben csak csekélyebb biztonságra számíthatnak, igy valamely legfelsőbb testületi hatóság végzésére vagy hasonlóra. Némely országban, péld. Francziaországban, még erről sincs szó, az igazgatási hivatalnokok sorsa teljességgel a kormány kezébe levén helyezve. Ezt semminemű ok nem igazolja, sőt az igazgatás biztonságának hia felette káros következményü. Hogy a birákra nézve további ok is járul a lelkiismeretesen ellátott hivatalban való ótalmazásra, ugyanis független igazságszolgáltatás kivánsága, tagadhatatlan;

azonban valamennyi többi ok az igazgatási hivatalnokok biztos állását is követeli. Bátran állíthatni, hogy a németországi igazgatási hivatalnokok, legalább közönséges, biztos helyzete, sok kedvezőtlen politikai állapot eléggé nem méltatott correctivje; s a míg Francziaország igazgatási hivatalnokait önkénynek teszi ki, minden fáradozása tudományos készülésre serkenteni, dugába fog dőlni, s az igazgatás azonfölül mindenkor akármely bitorló, önkényű uralkodó lelkiismeretlen eszköze leend. — Az állam valamennyi hatóságai közötti tökéletes politikai megegyezés állitólagos szüksége koránsem igényli a jó igazgatás alapjainak megrendítését: a nyilvánvaló engedelmetlenség jogosan s elmarasztaló itélet alapján elbocsátást vonván maga után, valamely kiváló férfiú határozott ellenszegülése esetében pedig egyszerű feloldása az ügyzetek alól jogi állása meghagyásával elegendő levén.

35. §.

c) Az igazságszolgáltatás kormányzatáról.

Az állam feladata: biztos jogrendet létesíteni s fenntartani, csak akkor van megoldva, ha mind a jogháborgatások elhárítása, mind a háborított jog helyreállítása szemügyre vétetett s mindkét tekintetben történt annyi, a mennyi az emberi erökből telik. E végre azonban a következö követelmények számbavétele szükséges:

I. A fenyegetö jogháborgatás elhárításáról való gondoskodás, *a megelőző igazságszolgáltatás* — praeventivjustiz, helytelenül *„jogi rendőrségnek“* s *„önkénytes törvénykezésnek“* is nevezve — természetszerüen a tétemény legelsö része. Jobban megfelel a szilárd s átalános jogrend eszméjének s sokkal üdvösebb az illetö felekre nézve, ha jogháborgatások egyátalán nem fordulnak elö, mintha, talán csak késön s tökéletlenül, utólagosan javíttatnak meg. A gondoskodásnak azonban mindennemü jogokra ki kell terjeszkednie, bármi legyen is tárgyok s bárkit illessenek, s akár erőszakos vétkes sérelemről, akár a jog alaptalan kétségbevonásáról legyen szó. *Más szavakkal, a megelőző igazságszolgáltatás mind az államot, mind magánosokat tartozik védeni, s mind büntetteket, mind polgári jogperlekedéseket meggátolni.* Feladata határát egyrészt kizárólag az emberek szellemi sanyagi ereje korlátoltsága, másrészt a polgárt illetö személyes szabadság szabja, melylyel megengedett czéljait elérni iparkodik. Részint az utóbbi oknál fogva, részint mert az oly jogháborgatás, mely valamely állított igény puszta tagadásából áll, kevésbé veszélyes cselekedet, mint az erőszakos támadás, a megelözö igazságszolgál-

tatás határai szükebbre szabvák a polgári, mint a fenyítő ügyekben. — Különben magából értetődik, hogy az igazságszolgáltatás e részéhez csak az állam ama intézményei s cselekedetei sorolandók, melyeknek tárgyát *nyilván s kizárólag* a jogrend fenntartása képezi. Mindenesetre valamennyi intézkedés, melyek nagyobb mivelödést eredményeznek, a jog fokozott tiszteletét is szilárdítják. Ugyancsak a háborgatott jog rögtöni helyreállítása is számosakat mindennemü háborítás teljes abbanhagyására fog serkenteni, mert az utóbbi csak megfenyítéssel vagy legalább visszautasítással s kellemetlenségekkel kecsegteti. Azonban eme jó következmények csak mintegy mellékesen jelenkeznek, s az azokat nemző államintézményeknek legközelebb s kiválólag egyéb céljai vannak, a melyek szerint be is rendezendök. Tehát nemcsak a szabatos logika, hanem a tárgyi feladatok számbavétele is azt igényli hogy a megelőző igazságszolgáltatás rendszeréből kivetessenek.

Az igaztalanság elhárítására rendelt államintézmények önálló czélja s sajátságos mivolta különös elvek felállítását igényli, melyek az államtevékenység csak e részét veszik tekintetbe. A leglényegesebb szabályok pedig a következök:

1. A lehetséges jogháborgatások egyik faja sincs elvileg kivéve a megelőző igazságszolgáltatás tevékenysége alól. A fenyítő ügyekben, nevezetesen pedig polgári jogperlekedésekben különben elöfordulnak némely kivételek, melyeknek csak czélszerüségi okoknál fogva van helyök, tehát a szabad önkénynyel járó túlnyomó haszon eseteire szorítandók.

2. Csak jogsértések képezik a megelőző igazságszolgáltatás tárgyát; tehát nem az érdekek megsértése harmadik személyek által, valamely ember erkölcstelen cselekedetei vagy káros kezdeményei önmaga irányában.

3. Ellenben nem tagadhatja meg segélyét, ha a jogtalan cselekedet ugyan már kezdetét vette, de a jogháborgatás folytatását s bevégeztét meg lehetne gátolni. A jogtalanság elkövetett része megfenyítése természetesen a bíróságoknak marad fenntartva.

4. A megelőző igazságszolgáltatásnak jogában áll cselekvöleg közbelépni, mihelyt annak valószínüsége forog fenn, hogy a jogrendet háborítani akarják. Eme valószinüségnek, önkény s balfogások elhárítására, mind tárgyilagosnak, mind alanyinak kell lenni; de a bizonyítás elvei, sem a polgári, sem a fenyítö eljárásban, nem nyernek alkalmazást, miután a megelözés feladata nem az, egy bizonyos tényt valamely átalános

elv alá sorolni, a mire természetesen mindenekelőtt a ténynek kell megállapítva lenni; hanem inkább a következő kérdés megitélése: valjon valamely jövendő, tehát még nem is létező ténytől előreláthatólag lehet-e tartani, de még elhárítható-e? A bizonyítás elvei pedig csak a már beállott tények kimutatására szánvák.

5. Az állam nem várja be a keresetet, hogy valamely megtámadott jogot elhárító ótalmában részesítsen; sőt inkább íziben cselekszik, mihelyt elegendő okoknál fogva a jövendő jogsérelem valószínüségétől tarthat.

6. Minél fontosabb a megtámadott jog, s minél kevésbé lehet a már megsértett kárvallottat előbbi állapotába visszahelyezni, annál erélyesebbeknek s messzehatóbbaknak kell az elhárítási eszközöknek lenniök. — Ugyanez áll a felette vakmerő vagy gyakori háborgatásról.

7. Az állam megelőző tevékenységére nézve korlátozásoknak van helyök:

a) Ha a megelőző eszközök sikerének tárgyilagos s szellemi lehetetlensége vagy csak nagy valószinütlensége is forogna fenn. Nemcsak czéltalanul eltékozoltatnék ily esetben az állam ereje, hanem tekintélye is csorbát szenvedne; ezenfölül a természetes szabadság is megnyirbáltatnék, anélkül, hogy sikeres haszon volna következménye.

b) Az államsegély nem kerül alkalmazásba, a hol s a mennyiben képes az egyes egyén saját ereje s gondoskodása által s a törvényes rend körén belül önmagát megvédeni. Eme ótalmi feladatára nézve sem akar az állam az egyén helyében cselekedni s ép oly kevéssé szabadságán csorbát ejteni mint kötelmeit magára vállalni; hanem csak ott fog közbelépni, a hol az összerő alkalmazása szükséges.

c) Egyesek fennálló jogainak korlátozását — megelőző intézkedés gyanánt — csak ott lehet felhasználni, ahol egyéb eszközök nem elegendők, s a hol a megvédendő jog az ótalmazás végett korlátozandó joggal jelentőségre nézve legalább egy sorban áll. Aránytalan eszközök alkalmazása egyátalán tilos.

d) Az okozott korlátozás miatt kárpótlás nyujtandó nem ugyan magának a megvédendőnek, de igen harmadik személyeknek, kik az ótalmi eszközök alkalmazásakor birtokukban megsértettek.

II. *A helyreállító jogszolgáltatás* két lényegesen különböző részre szakad: polgári jogszolgáltatásra (Civiljustiz) s büntető jogszolgáltatásra (Criminaljustiz).

1. *A polgári jogszolgáltatásnak* feladata, az államlakosok s az állam mind azon perlekedéseit, melyek a magánjog létére vagy határaira s feltételeire vonatkoznak, elintézni s a törvényes jogrend helyreállítását minden egyes esetben eszközölni. Mindenkor bevárandó különben az egyik érdeklett fél felszólítása, mert az igénybe vett ugy a követelésére nézve visszautasított önkénytes engedékenysége esetében nem forog fenn jogháborítás; kinek-kinek szabadságában állván igényeit tetszése szerint korlátozni vagy feladni. — A perlekedés elintézésére szolgáló szabványok vagy az összerü esetre hozott különös s jogilag megengedett egyoldalu határozmányok; vagy az ország átalános joga — törvénye vagy szokása — mely különös határozmányok hiánya esetében és ott lép hatályba, hol az utóbbiak elvileg kizárvák. — A jogperlekedések két faja különös tekintetbevételt igényel. Először azok, melyekben az állam jogrendje valamely külföldi viszonynyal kerül éritkezésbe. Tehát ha egy idegen emel igényt az állam alattvalója ellenében; ha az állam területén fekvő jószág képezi tárgyát valamely idegenek közötti pernek; végre ha az idegen törvény uralma alatt létesült cselekmény érvénye elismerését követelik az államtól. Másodszor azon esetek, melyekben egy állítólagosan megsértett jog felett foly perlekedés valamely alattvaló s az állam között. A fentebb említett esetekre — a nemzetközi magánjogra — nézve nem szükségesek annyira különös hatóságok vagy külön eljárás, mint inkább elegendő s a nemzetközi jognak megfelelő törvényes határozmányok szabása. Az utóbbi tekintetben mindenekelőtt meghatározandó, valjon a perlekedő államhatalom egyszerüen a közönséges törvényszékek illetősége alá tartozzék, vagy valjon külön hatóságok s külön perrendtartás rendelendők az itélet hozására. Számos ellenkezés daczára az utóbbi intézmény látszik helyesebbnek, mind ha az államhatalom viszonyát veszszük tekintetbe az alattvaló irányában, mind ha a kormányzati törvények s czélok erre nézve szükséges pontos ismeretét.

2. *A büntető jogszolgáltatás* azon átalános meggyőződésen nyugszik, hogy az alattvalóra megfelelő baj hárítandó, ha az állam nyilvános parancsa vagy tilalma ellenére, tehát különös engedelmetlenséggel, erőszakosan vagy álnokul, az összesség vagy egyesek jogát megsértette. Eme meggyőződést mindenesetre különbözőleg szokták jogilag megállapítani; s nincs is jelentős következmények nélkül, valjon az elijesztés, visszatorlás, a jogrend védelmezése elveivel vagy egyébként igye-

keznek a büntető jogot okadatolni: azonban a büntetés jogosultságát s szükségét illetőleg a legtökéletesebb megegyezés uralkodik. Ugyancsak azon sem kételkedik senki, hogy a büntetés csak ott foghat helyet, a hol az állam nyilván büntetéssel fenyegette a törvényszegést; továbbá, hogy a büntetést csak akkor lehet elrendelni s végrehajtani, ha elegendően ki van mutatva, hogy a tiltott cselekedet csakugyan megtörtént s hogy egy *bizonyos* személy hajtotta végre; végre, hogy a büntettes beszámítás alá eshetik s nem gyakorlott igazságos önvédelmet. A törvény fenyegette büntetéseknek arányosaknak kell lenniök, azaz a sértett jog fontosságával növekedőknek vagy alábbszállóknak; nem szabad czéltalan, be nem számítható, az érzetet sértő bajokat okozniok, melyek folytán harmadik személyek is elfajulnának; söt inkább mind a megfenyítettet, mind másokat is, kik a dologról tudomást vettek, jobbítani képeseknek kell lenniök.

3. A helyreállító jogszolgáltatás mindkét faja különben még a következő igényeket is méltányosaknak mondja:

Mindenekelőtt igen terjedelmes *törvényhozás* szüksége fog jelenkezni. Ha szokásjog s talán az állam alkotmánya szerint nagyobb vagy csekélyebb mértékben autonom szabványok állanának is fenn, ugy mind a fenyítő jogszolgáltatás valamennyi tiltott cselekmény s az azokra szabott fenyítések részletes megállapítását igényli, mind pedig a magánjogi viszonyok szabályozása a jól rendezett s felette nagy terjedelmü szabványok egész rendszerét. Mindkét tekintetben átalakításokat fognak időről időre a népek életintézményeinek s mivelődési fokainak változásai követelni. — Ugyancsak az eljárást is törvény által szükséges szabályozni mind a polgári, mind a fenyítő ügyekben, hogy az egyes esetben ne kapjon zavar s késedelmezés lábra, kiki előterjeszthesse a mellette szóló jogi okokat, s az állam jogi hivatalnokai minden önkényének eleje vétessék.

Azon okok, melyeknél fogva a jogszolgáltatás ellátására rendelt hivatalnokoknak az egyes eset tárgyalására s elintézésére nézve *függetleneknek*, azaz az államfő vagy valamely hivatalnok parancsaitól menteknek kell lenniök, átalánosságban már tárgyalvák (L. fenn a 29. §. *(d)* jegyzetét). A kérdés tüzetesebb vizsgálata különben még a következő tételekre vezet:

Egyrészt jól megjegyzendő, hogy a függetlenség végett követelt kivételes állapot csak a *törvényszékeket*, és azokat is

csak annyiban illeti, a mennyiben bizonyos egyes jogügyeket vezérelnek s eldöntenek. A jogszolgáltatás általános felügyeletére s működése folyamatban tartására rendelt hatóságok mindenekelőtt, nevezetesen az igazságügyi miniszter s államügyész nem igényelhetnek ily állást. Továbbá a birói hatóságok sincsenek az államfő parancsai alól felmentve a netalán reájok bízott egyéb ügyzeteket s birói tevékenységök tisztán anyagi részét illetőleg. Ily viszonylatokban valamennyi többi államhivatalnokkal egy sorban állnak. Végre nem forog fenn ok, az összes megelőző igazságszolgáltatást ily függetlenségben részeltetni. Természetesen az utóbbiak ügyzetei is, a hol a polgárok megszerzett jogairól van szó, csak a törvények értelmében foghatnak helyet, és itt sincs tér engedve a kormányhatalom önkényü általános vagy különös rendelményeinek; de ettől elnézve az államhatalmat szükségképen illeti azon jog, hogy bekövetkezhető károk elhárítására parancsokat s rendelményeket adjon ki.

Másrészt a birói függetlenség czélja, ugyanis az államhatalom személyes befolyása távoltartása az egyes jogügyzetekre azt kivánja, hogy ne csak parancsok osztogatása legyen eltiltva az egyes peres ügygyel foglalkozó biró számára, hanem hogy az illetőséget se lehessen önkényüleg meghatározni, söt inkább egyszer mindenkorra törvény utján legyen szabályozva. Csak akkor van ugyanis lehetetlenné téve, hogy a lelkiismeretes s beleszólásoknak hozzáférhetlen biró helyébe engedékenyebb egyének lépjenek. Ennélfogva azon elvnek kell érvényben lenni, hogy senkit sem szabad *természetes birójától*, ugyanis az állam törvényszéki rendje által egyszer mindenkorra valamely személyre vagy tárgyra nézve illetékesnek nyilatkoztatott birótól megvonni. Tehát nem szabad az összerü peres ügyet illetéktelen bíróhoz utasítani, sem nagyobb vagy kisebb számú esetek számára kivételes törvényszékeket rendelni. — Kivételek csak elegendő visszautasító ok által vagy szükség esetében igazolvák, ha az állam fenntartása időiglenesen rendkivüli intézményeket tesz szükségesekké, és nevezetesen gyorsabb s kevesebb technikai nehézséggel járó jogszolgáltatást követel *(f)*.

Végre arra kell figyelmetessé tenni, hogy mert mind a polgári mind a büntető jogszolgáltatás az államterület összes terjedelmében s az államhatalomnak maradandólag vagy időiglenesen alávetett valamennyi egyénre nézve tartozik a jogrend fenntartásáról gondoskodni, *senkitől sem lehet a bíróhoz való*

férhetést megtagadni. Az utóbbinak dolga oly követeléseket visszautasítani, melyek nem alkalmasak a törvényszékek tevékenységére; azonban alanyi jogtalanságról senkinél sem lehet szó, még a büntettest vagy az idegent illetőleg sem.

(a) A jogszolgáltatásról az állam szempontjából l.: ZACHARIAE, Deutsches Staatsrecht, 2. kiad. II. köt. 203. l. s az ugyanott idézett irodalmat; nevezetesen BLUNTSCHLI, Allg. Staatsr. II. köt. 193. l. — mely jeles értekezésnél csak az sajnos, hogy a jogrend kezelése egyjelentésűnek van mondva a perrendtartással, s ennek folytán az összes megelőző jogszolgáltatás ki van zárva. — A megelőző igazságszolgáltatásról lásd különösen: PÖHLMANN, System der Staatsthätigkeit zum Schutze der Privatrechte. Baireuth, 1829; MOHL, System der Präventivjustiz. 2. kiad. Tüb., 1845.

(b) A megelőző jogszolgáltatás tudományos elismerése még minden helyes logika s lényegileg különböző tartalma számbavétele ellenére egészen más főelvek alá hozatván közönségesen mint a rendészet alkatrésze, az ugynevezett jogrendészet tárgyaltatik. Különben végre is el kell ismerni, hogy a jövendő jogháborgatások elhárítása igazságügyi dolog s jogi elvek szerint tárgyalandó.

(c) Azon elv, hogy a jogügyzetekben puszta valószínűségi okok szerint lehet s kell eljárni, mindenesetre ellenkezik a jogtudósok felfogásával, de csak mert az utóbbiak rendszerint egyjelentésűnek veszik a jogszolgáltatást a birói végzeménynyel. Különben a helyreállító jogszolgáltatás is kénytelen gyakran nagyobb vagy csekélyebb valószínűség alapján eljárni, és ugyan mind polgári mind büntető ügyekben.

(d) A nemzetközi magánjogra s irodalmára nézve l. alant az 59. §-et.

(e) Míg Franciaországban a sajátos kormányzati jogszolgáltatás léte nemcsak elméletileg el van ismerve, hanem tudományos feldolgozása is terjedelmére s benső értékére nézve a közjog leglényegesebb részét képezi: Németországban még mindig vitáznak a fogalom eltűrése fölött s sokan a jog s igazság árulásának nézik a jogszolgáltatás ezen részének elismerését. Eme hamisan alkalmazott lelkiismeretesség természetes következménye nem biztosabb jogótalom, hanem vagy átengedése az alattvaló s az állam között fennforgó peres ügynek a közönséges igazgatási hivatalnokoknak s szabadabb önkényöknek, vagy legjobb esetben tudományos átgondoltság nélküli eljárás, mely a sajátságos viszonyokat nem veszi tekintetbe, tehát biztosítékot sem nyujt az igazság végleges győzelmére nézve. — Az ide vágó irodalom a következő: Az igazgatási jogszolgáltatás *ellen* nyilatkoztak: MITTERMAIER, Archiv f. d. civil. Praxis. IV. s XII. k. — HOFACKER, Jahrbücher, I. s II. köt. — PFEIFFER, Praktische Ausführungen aus allen Theilen der Rechtswissenschaft, III. k. — MINIGERODE, Was ist Justiz- und was Administrativsache? Darmst. 1835. — JORDAN, Administrativjustiz

Weiske Rechtslexikonjában. I. k. — Kuhn, Das Wesen der deutschen Administrativjustiz. Dresd., 1843. — Az igazgatási jogszolgáltatás *mellett* nyilatkoztak: Köstlin, Ueber Verwaltungsjustiz. Stuttg., 1823. — Weiler, Ueber Verwaltung und Justiz. Mannh., 1826. — Pfizer, Ueber die Grenzen zwischen Verwaltung u. Civiljustiz. Stuttg., 1828. — Funke, Die Verwaltung in ihrem Verhältnisse zur Justiz. Zwickau, 1838. — Pöhlmann, Das Wesen der administrativ contentiösen Sachen. Würzb., 1853. — A szertelenül bő franczia irodalmat l. Mohl, Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften, III. k. 193. l.

(f) L. Bluntschli, a. i. h. 202. l.

36. §.

d) A rendészeti kormányzatról.

Az államnak nem csupán a jogrendet kell fenntartania a nép között, hanem kötelességében áll közvetlenül az összerő alkalmazása által *a polgárok életczéljait*, tehát érdekeiket is *előmozdítani*. Eme tevékenység terjedelme mindenesetre igen eltérő a különböző államokban, az illető nép míveltségi foka s az állam rendelkezése alá helyezett eszközök nagysága szerint. Azonban a legfejletlenebb népállapotok s a legegyszerűbb államfajokban sem hiányozhatik teljességgel eme tevékenység; jelentősége egyenes viszonyban áll a szellemi s anyagi fejlettséghez.

Eme tevékenység tudományos összviszonylata a *rendészet (a)*. Azon szabályok pedig, melyeket az állam tevékenysége eme nagy mezején követni tartozik, kétfélék; egyrészt ugyanis czélszerüségi tételek, hogy ugyanis miként lehet a kivánt egyes segélyezést a legbiztosabban, a legkönnyebben s a legolcsóbban helyreállítani, másrészt jogtételek, miután az érdekek elömozdításában is legalább csorbát nem szabad ejteni a jogon. A szabványok első faja lényegileg tételes tartalmú s a rendészet tudományos feldolgozása jelentös részét alkotja; a jogtételek ellenben inkább nemlegesek, azt tanítván, a mi kerülendő, s némileg az államtevékenység határait szabván meg *(b)*. — Csak az utóbbiakat lehet itt az államjogban tekintetbe vennünk.

Az államnak jogi kötelességében áll, rendészeti intézkedéseket szabni, már akár maradandó intézetekből, akár cselekedetekből álljanak is, ha a polgárok valamelyik érdekére nézve a következő körülmények összefolynak:

1. *A czél jogi s törvényes tiltatlansága.* A rendészet, mint mondva volt, nem a jogrendről gondoskodik az államban;

azonban még sem állhat feladatában, a polgárt gyámolítani, ha érdeke tartalmára s végrehajtására nézve össze nem egyezik a joggal. Nemcsak ellentmondásba kerülne az állam önmagával ily segélyzés által, egyrészt a jogot védelmezvén, másrészt meg háborítván; hanem egyátalán a jogrend fenntartása első feladata az államnak, mert megoldása feltétele valamennyi többi czélnak.

2. *Az érdek s a kivitelre megkivántató eszközök erkölcsi feddhetlensége.* Az állam saját tevékenysége a nép erkölcsisége tételes gyámolítására igen különböző a különböző államfajokban, s némelyikben, nevezetesen a jogállamban, talán egyátalán nincs helye. Azonban hogy önmaga vétkezzék az erkölcs ellen vagy hogy az erkölcstelenséget a nép között az összerő alkalmazása által önmaga segítsen öregbíteni, az természetesen semminemű viszony között nem állhat jogában s kötelességében. Nem azért mert ellensége az erkölcsnek, nem foglalkozik vele; hanem mert korunkban azon nézet az uralkodó, hogy csak az ember önön bensö akarata erkölcsösség s nemz erkölcsösséget, eme akarat pedig sem az államtól nem függ, sem töle nem eredhet.

3. *A czél kétségtelen és ugyan átalánosabb hasznossága.* Hogy hasztalan törekvést nem szabad az összerü alkalmazása által, tehát az egyes polgárok rövidségére elömozdítani s gyámolítani, az az épemberi értelem kivánsága; annál is inkább, mert rendszerint az államsegélyzés igénylése sokkal terjedelmesebb fog lenni, mint az állam rendelkezése alatti eszközök száma, minek következtében a haszontalan kivánalmak elömozdítása a hasznos czélok sikeres gyámolítását tenné lehetetlenné. — A gyámolítandó czél átalános hasznosságának kivánalma nem rejlik magában a dolog létegében; söt korán sincs eltiltva s koránsem kevésbé fontos valamely emberi czél azért, mert csak kevesen vannak, kik elérni iparkodnak; és bizonyára igen kivánatos volna, ha az állam képes lehetne, teljesen magán álló, de magában véve észszerü czélokat is gyámolítani. Azonban az eszközök elégtelensége e tekintetben korlátozást tesz szükségessé; és miután kétség kivül észszerübb s igazságosabb, sokak szükségletét kevesek vagy egyesek kivánsága elé tenni, ugy nem uralkodhatik az irány felett kétség, a melyben a határ vonandó.

4. *A magánerő elégtelensége.* Az állam nem tartozik közvetlenül valamennyi részvevöje összes életczéljai eléréséről gondoskodni, hanem csak ott nyujtani ótalmat s segélyt, a hol

az egyesek erejéből nem telik. A jog, kötelesség s végre önön hasznuk azt parancsolja az alattvalóknak, hogy czéljaik felé való törekvésökben a rendelkezésök alá bocsátott legvégső eszközöket is alkalmazzák; áll ez pedig nemcsak az egyes egyénre nézve, hanem az önállóságnak ott is helyt kell fognia, a hol összerök szolgáltatják az eszközöket, már akár önkénytes egyesületek, akár társadalmi körök részéről. Az állam segélyzési tevékenysége oly esetekben, melyekben a magánerök elegendök lettek volna, egyrészt az államhatalom képzésére s megkivántató eszközei szolgáltatására kötelezett polgárok, másrészt a legközelebb érdeklettek természetes szabadsága rövidségére történik. Azon fölül az utóbbiak rendszerint legjobban fogják ismerni szükségleteiket s kielégítési eszközeiket; tetterejöket s ügyességöket továbbá leginkább fokozza önöngyakorlatuk, s végre a szükségtelen államsegély megadása a szükséges gyámolítástól vonná meg az eszközöket. Az állam s magánosok tevékenységének csak is ilyszerü határvonala következetes megfigyelése által lehet a törvényhozás s igazgatás háborító s anyagilag hátrányos hullámzását elkerülni. — Az állam rendészeti működésére nézve a legfőbb jelentőségü, az egyesületi szabadság legélénkebb kifejlése és az alkalmas társadalmi körök legerőteljesebb létszeressége. Korunk méltán gáncsolt szertelen rendészeti tevékenysége legnagyobb részt a nép egyedi felbomlása következménye, mely a középkortól futó míveltséget jellemzi. Persze egyrészt mulhatatlan eredménye a rosz lelkiismeret félelmének, mely az egyesületi élettöl idegenkedik s minden áron uralkodni áhítozik. — Különben természetesen az államot illeti, rendészetileg közrejárulni, ha a magánerök ugyan egynémelyeket létesíthetnének, de nem elegendön. Ugyancsak akkor is az államon áll az egészet létesíteni, ha az illetök ugyan elegendön elláthatnák a kérdéses intézkedések egy részét, azonban az egészen még sem nélkülözhető államsegély csak intézkedéseik tökéletes egybekapcsolása s egymásrahatása esetében volna képes a kivántat szolgáltatni.

Az állam rendészeti gyámolítása létegében rejlik a polgárok általi szabad alkalmazása; mégis akadhatnak esetek, melyekben az állam *kényszernek* is engedhet tért. Az utóbbi különösen három esetben elkerülhetlen. Mindenekelött, midön a szándékolt czélt csak ugy érheti el az intézmény, ha átalán tisztelik s megfigyelik. Másodszor, midön arról van szó, hogy az állam valamely intézményének rendje ne háboríttassék, mely

esetben az egyestöl függ, valjon szándékozik-e az állam segélyével élni vagy sem, de ha igénybe veszi, azt a meghatározott úton módon kell cselekednie. Harmadszor végre büntetésül, ha a polgárok valamely államintézményt károsítani, s mások általi használását megakadályozni akarnák *(c)*. — Teljességgel másodrendü ama kérdés, valjon az állam rendöri hatóságai önönmagok alkalmasak-e a kényszer alkalmazására, vagy valjon az államtevékenység egyéb ágai segélyére utalvák. Átalán nem lehet kétségbevonni saját illetöségét, miután az államhatalom helyes létszeressége ugy hozza magával, hogy valamennyi része azon eszközökkel legyen felruházva, melyek fenntartására s céljai elérésére szükségesek. Nevezetesen tehát a rendészet jogában kell állnia a megkivántató esetekben az engedelmességet az ellenszegülök közvetlen szorítása utján kikényszeríteni; s ha a kényszerítés fenyítésböl áll, nem forog fenn magában véve ok, a rendöri hatóságoktól megvonni a jogot az utóbbira nézve határozni. Különben a törvényszékek megfontolt eljárása s a jogszabványok gyakorlottabb alkalmazása tekintetéből igazolva van azon kivétel, hogy a rendészet sulyosabb büntetések esetében csak mint vádló lép fel, s a törvényszék látja el a vizsgálatot s itéletmondást.

(a) A rendészet fogalma mindenesetre a legvitályosabb az összes államtudományokban, ugy hogy külön terjedelmes irodalmat létesített és a legujabb időben is felette szétágaznak a feldolgozók alapnézetei. Ennek oka részben az állam fogalma s létege fölött átalán uralkodó homályban rejlik, nevezetesen a különböző államfajok összezavarásában; részint a hibás tételes intézményekhez s törvényekhez való ragaszkodásban; végre részben számos tárgyilag s alakilag, de nem végső okára nézve különböző államtevékenység logikai tárgyalásának képtelenségében. L. Mohl, System der Polizeiwissenschaft. I. k. (Einleitung).

(b) Az itt előadott értelemben fejti ki az államrendészet főelveit s egyes intézményeit: Mohl, Die Polizeiwissenschaft nach den Grundsätzen des Rechtsstaates. I. II. 2. kiad. Tüb., 1844. Ugyanott l. a tudomány történetét s irodalmát.

(c) Helyén lesz itt néhány példa a rendészet kényszerítő intézkedései igazolására. — A czél elérése kivánta átalános miheztartás szükségénél fogva: ragadós nyavalyák elleni rendszabályoknál, tüzveszély elhárítására hozott szabványoknál, veszedelmes iparkészületek eltávolításánál a lakházak közeléből; a pénzverés tilalmánál. — A kellő rend fenntartása végett: gyógyszertárak berendezésénél; zálogintézeteknél; lelenczházaknál; a posták, országutak vagy csatornák használásánál; nyilvános tanintézetek vagy az állam különféle gyüjteményei látogatásánál.

37. §.

e) A hadügyről.

A népek s az államfők még tökéletlen mívelödése kényszeríti valamennyi államot, hogy kültámadások elleni védelmezés végett telhetöleg felszerelve legyen. Az államhatalom elleni országos felkelés lehetősége is szükségessé teszi a fegyveres hatalom készentartását. Eme hatalmas s nagy áldozatokat igénylö eszköz az igazgatás fontos alkatrésze; különben itt is kívánhatni némely jogkövetelmény megfigyelését *(a)*.

Ha az összesség vagy létszeressége védelmezése szükséges, ugy logikai következetességgel foly, hogy valamennyi polgárnak kötelességében áll közrejárulni; és ugyan, ha kívánatos, mind személyes tétemény, mind a pénzerök elöteremtése által. — A személyes szolgálat különféleképen lehet rendezve. Mindenekelött valamennyi — természetesen fegyverképes — férfiú átalános kötelezettsége foroghat fenn; az utóbbi ismét majd a sorszolgálat, majd a polgári örség, majd egyesek kényszerkiszemelése alakjában jelenkezhetik; s nem szenved kétséget, hogy ha eme tétemenyi nemek egyikét az államakarat illetékes tényezöi a felszerelés szükséges vagy csak legczélszerübb alakjának ismertek fel, az érintett egyének kénytelenek a terhet magokra vállalni *(b)*. Azonban az ily átalános szolgálati kötelesség nem az egyetlen egy lehetöség, fegyveres hatalmat alkotni. Lehet egyes önkénytesek toborzása utján is létesíteni, kiknek megfelelö elönyök helyeztetnek kilátásba; vagy idegen zsoldos seregek átvétele által zárt s gyakorlott létszerességgel; végre katonai gyarmatok alapítása s egyes harczos törzsek kiválasztása is gondolható. A jog szempontjából eme szerelési eszközök egyike ellen sem lehet kifogást emelni, de egyikét sem különösen ajánlani; a törvényhozás dolga — ha egyátalán elönyösebbeknek tartatnának az átalános szolgálati kötelességnél — közülök választani, illetöleg ügyesen összeegyeztetni. Erre nézve megfigyelendö egyrészt a czélszerüség, azaz elegendö fegyveres erö nyerése; másrészt a polgárok joga, hogy sem személyes sem pénzbeli tételményöket illetöleg tulságosan ne vétessenek igénybe, ugy szintén a lehetö biztosítás, hogy nem fognak a sereggel visszaélni s alkotmány- s törvényellenes vállalatok létesítésére alkalmazni *(c)*. — De továbbá a katonaság tételményén kivül még a harczi készlet egyéb alkatairól van szó; a kellö eszközök szolgáltatása az alattvalók köteles-

sége. Igy az erödök, fegyverkészletek, laktanyák, zsold stb. igényelte eszközöké. A feladat maradandó levén, természetesen tételének is rendszeres gyanánt jelenkezik. De ha kivételesen az egyesek vagyonának rendkivüli megtámadását tenné a fegyverkészletek elöteremtése szükségessé, ugy az utóbbi is helyt nyerhet, a törvényes kártérítés átalános szabványai megfigyelése mellett. Igy péld. telkek átengedése esetében erödítvényi müvekre, vagy harczképes lovak szolgáltatásakor.

Fö fontosságu a törvény elötti egyenlöség elvét ez ügyben is megörizni, magának a személyiségnek oly szertelen nagy terheiröl s mélyen ható áldozatairól levén szó. Áll ez a követelés nemcsak a pénzbeli adózásokra s a fegyverszolgálati személyes kötelemre nézve nagyjában, hanem berendezéséről s egyéb igényekről is, melyek a katonai czél tekintetéből kivánatosak. — E szempontból nevezetesen jogilag is elvetendö különösen kegyelt vagy jobban tartott seregosztályok, — gárdák s hasonlók — képezése, ha az ily intézmény diszül s játékul legyen szolgálandó s nem különös vitézség jutalmául s biztos tartaléksereg szerzésére. — Továbbá, ugyane jogi oknál fogva kerülendö a katonaság elszállásolása a polgárok lakházaiban, s minden esetre tökéletes kártérítés nyujtandó a netalán mégis elöfordult esetekben *(d)*. — Végre bizonyos körülmények között élelmi szerek vagy egyéb szükségletek tételének nyezését, vagy harczi készletek szállítására szükséges paripák s szekerek szolgáltatását sem lehet majd egyébként mint kényszer útján eszközölni: ez esetben is nyomban tökéletes kárpótlás eszközlendö.

Nevezetes fontosságuak a sereg mind jogára, mind használhatóságára nézve a hadvezéri állomások fölötti szabványok. De erre nézve az államfajok s a seregek alkotása különbsége nevezetes eltéréseket szül. Míg a hübérállamokban a parancsnokság jogszerüen a hübérnököket illeti, rangjok fokozata szerint a hübérszerzödés alapján; aristokratiákban lényeges joga az uralkodó nemzedékek ifjabb tagjainak; zsoldos seregekben talán azt illeti, ki bizonyos számu legénységet toborzott össze: a lakosság minden osztályából képzett seregben egyedül a használhatóság s az érdem fog a vezéri állomásokra képesíteni. A születés kitüntetése vagy kegyenczek elöléptetése nemcsak nevezetes hiba, mert a kitüntetés ösztönét elfojtja s a tehetséget s tapasztalatot nem jutalmazza meg, hanem kiáltó jogtalanság is.

(a) Az állam fegyveres hatalmát érintö jogkérdéseket illetöleg l. Stahl, Staatslehre, 3. kiad. 565. l. — Morgenstern, Mensch, Volksle-

ben und Staat, I. köt. 412. l. — Bluntschli, Staats-Recht. 2. kiad., II. köt., 162 l.

(b) Felesleges piperkedés s képmutatás a polgárok katonakötelezettségét külön tiszteleti jognak mondani. Hogy a fegyver kezelése az illető akaratja ellenére lényegileg kötelezettség és ugyan terhes kötelezettség, azt minden ékesszólás daczára kiki jól tudja, legkivált pedig azok, a kiket elért a végzet. Azonban a viszony szabatos felfogása által a szükséges áldozat nem szenved rövidséget. Sőt ellenkezőleg a kötelezettség beburkolása által valamely jog köpenyébe teljességgel helytelen szempontból tünik fel.

(c) Az utóbbi tekintetnél fogva aggályosnak tetszik a fegyveres hatalmat önkénytesen toborzott zsoldosokból, nevezetesen idegenekből alkotni. Az ilyek természetesen, miután nem vesznek egyebet számba mint viszonyukat zsoldot fizető uraikhoz, könnyebben hajlandók valamely dicsvágyó s erőszakos államfőt jog- s szabadságellenes terveiben gyámolítani. De még erre nézve sem lehet átalán kárhoztató ítéletet mondani. Annak bizonyságaul, hogy a zsoldos seregeknek nem kell szükségkép a szabadság elnyomása s a hatalmaskodók eszközeinek lenniök, hanem, hogy a polgárok joga s szabadsága túlhajtott számbavételénél fogva még hozzájok is folyamodnak, Anglia ismételt ízben mutatott eljárására lehet utalni. Persze, hogy itt hatalmas intézmény van rendelve az alkotmányos szabadság megőrzésére, s ugyancsak az összes nép erőteljes jogöntudata is elegendő ótalom mindennemű visszaélés ellenében. Mindenkor attól fog tehát függni, valjon az állami élet átalános alakulása megengedi-e a sereg ilyszerű alakítását.

(d) Az angol törvény ugyan, mely a katonák elszállásolását a polgárok lakházaiba feltétlenül tiltja, ama iszonyu visszaélésekben leli magyarázatát, melyeket a két utolsó Stuart e tekintetben gyakorlott; azonban uton levő katonák vendéglőkben való elszállásolása szükségképeni következményei, a szertelen nagy költség s a sereg mozgékonysága aggályos megnehezítése, nem teszik ezen elv elfogadását ajánlatossá egyéb országokban.

38. §.

f) A külügyekről.

Valamely kormány feladata egyéb államokhoz való viszonyát illetőleg kettős irányban jelenkezik. Legközelebb az összesség jogait s érdekeit tartozik a külföld irányában védeni s biztosítani, de kötelességei teljesítését is idegen államok iránt eszközlöbe vétetni. Másodszor pedig kötelességében áll, egyrészt egyes alattvalói jogigényeit s tiltatlan előnyeit képviselni s az utóbbiak szerzését előmozdítani, ha idegen államok nem engednek nekik elegendő tért s a magánosok saját fáradozásai szabatos egyezkedés nyerésére nem elegendők; másrészt az egyeseket távol tartani idegen államok s polgárok jogait az

inneni területröl sértegetni. A tevékenység eszközlése, a megindító alkalom szerint, igen különböző. Általános ügyekben hivatalos tevékenység kerül alkalmazásba, mihelyt valamely uton kiderül a közrejárulás szüksége. A magánosok gyámolítása kérelmökre s joguk elegendö bebizonyítása után nyerhet helyet. Az egyesek ellenörzése s kényszerítése pedig akkor vétetik eszközlöbe, ha vagy idegen államok kivánják az ótalmazást, vagy ha a kormány önön felügyelöinek esik tudomásul valamely végrehajtott vagy szándéklott jogsértés.

Eme különböző kormányfeladatok végrehajtása minden esetre a födologra nézve idegen államok irányában s a külföldön eszközöltetik, minélfogva jogi oldala feszegetése a nemzetközi jogba s nem az államjogba tartozik. Mégis egy része a belügyi kormányzat s joga körébe vág. Elöször ugyanis a hatóságok rendelése a külügyek ellátására s az egyes alkalmazott hivatalnokok kinevezése kizárólag belügyi dolog, s csak azon esetekben kerülnek nemzetközi szabványok s szokások alkalmazásba, midön egyes hivatalnokok külföldre küldetnek s az állam területén kivül vannak hivatalos végzendöik. Aztán meg maga az állam, illetöleg az államfö, önön alattvalói irányában is tartozik némely jogi kötelmeket teljesíteni a külföldhöz való viszonyt illetöleg, melyeknek megállapítása s megfigyelése azután kizárólag az országos jog tárgya, ellátása s kezelése a kormányzat alkatrésze *(a)*.

A mi mindenek elött a *nemzetközi ügyzetek* ellátására rendelt *hatóságokat* s *hivatalnokokat* illeti, ugy az utóbbiak részben s föleg *külön* arra rendelvék; részben némely esetben a belügyekre szánt hatóságok is tartoznak közrejárulni. Amazoknak csak csekélyebb része van az országban az ügyzetek vezetésével s összefoglalásával megbízva, nagyobb részök különböző nemzetközi állomásokat töltenek be a külföldön — mint követek, consulok, segédhivatalnokok, biztosok stb., — hogy ott államuk nevében s befolyásával megoldják az imént érintett feladatokat. Nem forog fenn ok, eme hivatalnokokat, kinevezésöket, szolgálati jogaikat s kötelmeiket illetöleg egyéb elveket alkalmazni, mint melyek egyátalán érvényben vannak az állami szolgálattevökre nézve. Csak consuloknál állhat be — természetesen nem egészen czélszerüen — ama eset, hogy nem is alattvalói az államnak s még e hivatal átvételével sem lépnek alattvalói viszonyba, hanem az átvállalt szolgálatot nem érintö valamennyi tekintetben hazai államuk tagjai maradnak s mint ilyek az utóbbiak törvényeinek alávetvék. A

hivatalra nézve természetesen a külön szolgálati szerződés szabta jogkötelességeknek vannak alárendelve.

A kormánynak az alattvalók irányában fennálló jogi kötelmei gyanánt jelenkezik pedig a külügyeket illető következő cselekmények kielégítő ellátása:

Minél pontosabb s tökéletesebb *tudósítások* szerzése az állam s alattvalói jogainak s érdekeinek mibenlétéről külföldön. Teljesen alapos erre nézve azon követelés, hogy a külföldön rendelt biztosok oly viszonyokat is szemügyre vegyenek, melyek ugyan nem érintik közvetlenül az államot, mint hatalmat vagy a kormányt, de a melyek az ország szellemi míveltségére vagy iparára s kereskedelmére nézve hasznot helyeznek kilátásba. — E szerint kell tehát ezen hivatalok kiszemelésében eljárni.

Alkudozások s *értekezletek* kora s erőteljes megindítása idegen államokkal, a hol az utóbbiakkal való egyezkedés mutatkoznék valamely jog biztosítására vagy valamely előny nyerésére szükségesnek. Az illető hatóságoknak azt sem szabad szem elől téveszteniök, hogy az állam nem önönmaga végett áll fenn, hanem alattvalói életczéljainak előmozdítására; továbbá, hogy az átalános mívelödés s jólét magának a kormánynak hatalmát is gyarapítja.

Szerződések kötése, vagy, az egyes eset mivolta szerint, egyoldalu *megállapítása oly alapelveknek*, melyek a külföldhöz való szabatos viszonyt helyreállítják s a népek együttléte magasabb feladatait előmozdítják. — Hogy mennyiben van az alattvalóknak, nevezetesen képviselöik utján, ily szerződések kötésén ugy ezen alapelvek megállapításán részök, az egyes állam alkotmányától függ. Az állam külföldi viszonyának jogi természete különben épen nem változik azon mód által, mely szerint bensejében az államakarat képződik.

Idegen államok iránti átalános jogi s különös egyezkedés utján megállapított *jogkötelmek szigoru megfigyelése*, mire nézve nevezetesen két tárgy említendő. Egyrészt arról kell gondoskodni, hogy az innenső alattvalók idegenek jogait, és ugyan egész államokéit és egyes részvevöiét, ne sértegessék tiltott módon. Másodszor azon jogtételek részletes meghatározása, melyeket az állam, nevezetesen törvényszékei, azon esetekben alkalmaznak, midön közrejárulása harmadik személyek jogának biztosítására szükségessé válnék.

(a) Nyilvánvaló hiba, hogy a külügyek ellátása azon része, melyet az országban s belügyi hivatalnokok eszközölnek, a közjog tárgyalásában épen nem nyer helyet. Az államjog rendszerei az összes feszegetést a nemzetközi jogba utalják, a mely meg nem törődik vele, mert nem nemzetközi, hanem egyoldalu s belügyi jog gyanánt jelenkezik.

39. §.

g) A pénzügyi igazgatás.

Már maga az alkotmány végrehajtása, még inkább pedig az eddig tárgyalt igazgatási ágak épentartása jelentékeny *anyagi eszközöket*, tehát *pénzt vagy pénzbeli értéket* igényelnek. Hogy az utóbbiakat azon nép tartozik elöteremteni, mely az államot képezi s előnyeit élvezi, logikai következetességgel foly. És ugyancsak kétségtelen az is, hogy ezen eszközök időkorai behajtása, készentartása s megőrzése, végre észszerű alkalmazása a kormány feladata *(a)*. Lehet hogy oly államokban, melyeknek alkotmánya megengedi s kívánja félszeg kormány ellenében az alattvalók ótalmát, a bevételek s kiadások megállapítására s a határozatok végrehajtása ellenörzésére nézve valamely úton módon közrejárulnak az állampolgárok: azonban a végrehajtás, tehát az összes államháztartás sajátképeni kezelése mindenkor a kormányt illeti s az igazgatás lényeges alkatrészét képezi *(b)*. Elvi kivételre ezen legátalánosabb tanokat illetőleg csak a patrimonialis államban akadunk, melyben a kormánykiadások fedezése legközelebb az államfő dolga s melyben az alattvalók, legalább a mennyiben eredeti jogi kötelezettségről van szó, csak bizonyos szolgálmányokat tartoznak téteményezni és ugyan a fejedelemnek *(c)*.

Az államháztartás igényelte eszközök szerzését különböző, jogilag egyenlően megengedett módon lehet eszközölni. A két kiváló rendszer azonban a következő: saját államjószág elkülönítése az összes nemzeti vagyonból, hogy jövedelmei fedezzék az állam szükségleteit; vagy pedig adók követelése közvetlenül az állampolgárok vagyonából. Az államjószág ismét különböző, jövedelmet hajtó birtokból állhat, nevezetesen földbirtokból, iparokból s tőkékből; a két első faju birtokot illetőleg majd esetes, azaz a magánjog átalános szabványai szerint megszerezhető birtok, majd kizárólagos, jogilag csak az államot illető tulajdon, monopol vagy regal lehet. Természetesen egybekapcsolható e két rendszer, és ugyan ugy, hogy az elégtelen államjószág által nem fedezett részét az államszükségleteknek az alattvalók tartoznak téteményezni.

Jogi szempontból egyenlőképen feddhetlen a két rendszer, tehát csak a czélszerüség s a tényleges viszonyok fogják eldönteni, valjon s mennyiben kelljen az egyikhez vagy másikhoz folyamodni. Ugyanigy az állambirtok valamennyi nemei magokban véve jogilag tiltatlanok. Még az egyedárusságokat is eltürhetni, ha csak megfelelő jövedelmet nyujtanak az államnak, bátor a czélszerüség s eszély szempontjából számos vádat lehet ellene felhozni. Csak átalánosságban jegyezzük meg, hogy az államjószág, nevezetesen a mennyiben iparokból áll a nép jelentékenyebb gazdászati képzettsége esetében, nagyobb jövedelmet fog szolgáltatni, ha egyesek kezeibe jut s ha egyesek mívelik, minélfogva az ily viszonyokban elidegenítését nemzetgazdászati okok ajánlják. Ugyancsak megeshetik, hogy az államot illető egyedárusság annyi nehézséget szül, hogy közvetett hátránya meghaladja az állampénztár hasznát. Valjon azonban még ez esetben is nem fog jogi okoknál fogva fenntartása szükségessé válni, azt egyedül az összerü eset viszonyából lehet eldönteni.

Különben az államszükséglet szerzésére nézve a következő jogi tételek jegyzendők meg:

A nép tartozik, az államczél elérésére szükséges eszközöket előteremteni; de e kötelezettség csak a *tényleg szükséges eszközökre* szorítkozik. Sem puszta kedvtelésekre, sem a nyilvános intézetek s hatóságok fényüzö felszerelésére, sem végre az államfö vagy mások erkölcstelenségeire s balgaságaira nem kötelesek a polgárok vagyonuk egy részét a haza oltárára tenni. — *A szükséges kiadásokhoz* tartozik különben — a jogi kötelezettségektöl elnézve — nemcsak az anyagi életjavakról való gondoskodás, hanem a nép mívelödési foka szerint, a szellemi míveltség elömozdítása is *(d)*.

Szükséges kiadás *az államfő rangszerinti fenntartása.* Még oly államokban is, melyekben az államhatalom gyakorlása jogi személyt illet, szükségessé válhatnak az e czélra szánt kiadások; mindenesetre pedig valamennyi egységesen kormányzott államban. Egyedül a patrimonialis államra nézve forog erre nézve elvi kivétel fenn, mint a melyben az összes kormányzat a magánjog kifolyása és külön, jelentékeny vagyon magánbirtokának eredménye. — Az államfö követelte eme kiadás is csak a tényleg szükségesre szorítkozik. Egyébiránt csak is czélszerüségi kérdés, valjon az államfö felszerelése egyszer mindenkorra vétessék eszközlöbe, talán megfelelő jószágok átengedése utján, vagy valjon idöröl idöre s illö alkalmak-

kor történjék. Az egyszer megállapított s elfogadott intézkedésen természetesen csak mindenoldalu megnyugvás folytán lehet változtatni. Izetlen vitának fog eleje vétetni, ha pontosan meg lesz határozva, hogy mely kiadások terhelik mint személyesek az államfőt s melyek az állampénztárt, mint az összességért eszközöltek.

Az államjószág kezelése, mint valamennyi többi kormányfeladat, *az államfő legfelsőbb vezetése alatt áll.* Azonban nem szolgálhat egyéb czélra, mint az állampénztár jövedelmeit telhetőleg gyarapítani. Az államjószágnak nevezetesen nem az a czélja, hogy az államfő személyes kéjelmére szolgáljon, vagy hogy kegyelt hivatalnokoknak, bérlőknek s kegyenczeknek aránytalan jövedelmet nyujtson. Ilyszerű visszaélés az adóköteles alattvalók irányában közvetlen jogtalanság. Csak is ott léphet az egyenes jövedelem háttérbe, a hol az államjószág egy részét egyéb közczélok elérésére fordítják *(e).*

Az alattvalók által szolgáltatandó *tételeket* illetőleg megkülönböztetendők *a főségi jogok, regaliák jövedelmei s az adók.* Mindkettőre nézve szigoru igazság szerint kell eljárni; főelvül szolgáljon a tételek arányos egyenlősége. — Absolut egyenlőség, a regaliák s az adóköteles vagyon után szolgáltatandó tételek különbségénél fogva, sem tényleg nem volna lehetséges, sem pedig igazságos, miután az államintézményeket az alattvalók különbözőleg veszik igénybe, a gazdagabb nagyobb ótalomban részesül s czéljaiban is inkább gyarapodik.

Különben a két jövedéki nemre nézve követendő jogi alapelvek különbözők.

A főségi jogok, regaliák oly jövedelmek, melyeket az államfő valamely joga gyakorlása alkalmakor követelnek. Igy péld. a pénzbírságok, engedélyekért s kegyelmi tényekért járó díjak jövedelmei, a bányászati regál átengedésekor szedett bevételek stb. A beszedésnek természetesen törvényen vagy szokásjogon kell alapulnia, s csak a szabott nagysági viszonyok szerint szabad eszközöltetnie. Hogy eme jövedelmek az állampénztárba folynak, nem szenved kétséget, még ha az államfő valamely cselekedetével *közvetlen összefüggésben* állna is a fizetési kötelezettség, mert nem önön személyében, hanem mint uralkodó hajtja végre az illető cselekményt. Az e nemü követelések sajátképeni alapja igen különböző lehet. Részint történeti viszonyokkal függnek egybe, részint arra rendelvék, hogy az államintézmény félszeg felhasználásának utját szeg-

jék. Különben semmi esetre sem lehet helyeselni, ha oly kormánycselekmények, melyekre az alattvalóknak valóságos joguk van, külön árúba bocsáttatnak; ugyancsak azt sem igazolhatni, ha valamely magában kártékony intézkedés a díj lefizetése után megnyeri a szükséges engedélyt, vagy egyátalán olyas valami történik pénz kedveért, a mi különben ily bevétel nélkül a közjó érdekében abban maradt volna.

Az adók közvetlenül a polgárok vagyonából szedetnek és ugyan kizárólag annak alapján, mert szükség esetében tartoznak az állam fenntartásaért síkra szállani. A jog követelményeinek kétségtelenül általános jövedelmi adó felel meg leginkább. De ha az utóbbi beszedését szertelen nagy akadályok nehezítenék, ugy a jog szempontjából a vagyoni adó legközelebb áll hozzá. Csak tökéletlen s vaskos segédszer a vagyon vagy jövedelem *egyes fajai* terhelése vagy sőt egyes *cselekmények* megadóztatása, melyekről a vagyon vagy jövedelem birtokára lehet következtetést vonni. Ama első tekintetre egyátalán igazságosnak tetsző rendszer, mely az állam minden szolgálatáért arányos fizetést szed díjak alakjában, nem állja ki a próbát legalább mint kizárólagos s az összes államkiadás megszerzésére szánt rendszer. Egyrészt türhetetlen sok irást s ellenőrzést igényel, másrészt tényleg igaztalan is volna, mert azok, kik esetlegesen közvetlen érintkezésbe kerülnének az állammal, péld. jogótalmáért folyamodnának, mindazokért tartoznának fizetni, kik habár csak közvetett, de felette jelentékeny hasznot merítenének az állam s intézményei létéből *(f)*.

A különben átalános tételményi kötelezettség alóli *felmentés* csak azon esetben van igazolva, midőn az elv szigoru keresztülvitele méltánytalan vagy észszerütlen volna; vagy különös jutalmazás s közhasznu vállalatokra való serkentés gyanánt. Ellenben egész rendek, mint olyak adómentessége, kézzel fogható igaztalanság azok ellenében, kiknek kötelmei amazok kedvezése folytán öregbednek. Kétszeresen igaztalan a dolog, ha a kegyeltek a magasabb rendekhez tartoznak, melyekre különben is tényleg a legtöbb haszon háramlik az államból.

Miután az alattvalók csak az államczélokra tényleg szükséges eszközöket tartoznak tételményezni, a kormány jogkötelme gyanánt jelenkezik a közpénzek s egyátalán az államtulajdon *takarékos s becsületes igazgatása*. Ez nevezetesen két irányban leszen teljesítendő.

Mindenek elött arról kell gondoskodni, *hogy az igazgatási*, nevezetesen *az adóbehajtási költségekre* nézve *a legnagyobb takarékosság* uralkodjék. Igazgatási költségek *nélkül* persze nem lehet az államháztartást ellátni, söt mint a magánháztartásokban az általakarékosság méltán gáncsot érdemel; azonban soha sem szabad elfeledni, hogy eme költségek átalán bajos dolog, melyet a lehető legszükebb határok közé kell szorítani; és hogy az adókötelezettek csak az államczélok sikeres elérésére szükséges eszközöket tartoznak tételményezni, de nem hogy a pénzügyi hivatalnokoknak, adóbérlőknek s hasonlóknak kövér jövedelmök legyen. Mind azon bevételi ágak tehát, melyek aránylag csekély jövedelmet juttatnak az állam pénztárába, nemcsak czélszerütlenek, hanem igaztalanok is.

Másodszor pedig megfontolandó, hogy csak *a gondosan megőrzött s becsületesen kezelt állampénz* töltheti ki valósággal feladatát, közös kiadásokat fedezvén; a csalás vagy orzás által elidegenített, vagy hanyagság folytán eltékozlott összegtől ellenben hasztalan fosztattak meg az adókötelezettek, kik kétség esetében másodszor is kénytelenek fizetni, miután az államszükségletek födözetlenek maradtak. Minélfogva valamennyi állami jövedelem s egyátalán az államjószág megörzésében a legszigorúbb pontosság, alkalmazásában a legnagyobb takarékosság tartandó szem elött, a mi nemcsak az állam háztartásának válik hasznára, hanem egyátalán elengedhetlen jogkötelem. Közpénzek elsikkasztása különösen szigoru büntetésekkel fenyítendő; az államfő jogi s lelkiismereti kötelessége azután ezen törvényeket kiméletlenül végrehajtatni.

Méltán követelhetni, hogy a bizonyos időben élők maguk hordják azon kiadásokat, melyeket az általok rendelt s hasznukra váló államintézmények igényelnek; tehát nem áll jogukban későbbi nemzedékekre tukmálni, a mit nekik kell vala tételményezniök. Ebből átalános elv gyanánt foly, hogy az *államadósságok* felvételét jog szempontjából nem igazolhatni. Csak akkor nem lehet az államadósságok ellen jogilag kikelni, ha az utódokra is átalszálló s legalább is hasonértékü s jelentőségü előny szerzése igényli a kölcsön felvételét *(g)*. Ha azonban, a mint ez épenséggel megeshetik, valamely mulhatatlan kiadást nem lehet a folyó bevételekből fedezni, péld. a védelmi háború igényelte költségeket, s ennek folytán a kölcsön felvétele kikerülhetlenné vált volna: legalább azt kivánhatni, hogy oly

rövid időben törlesztessék le, hogy még magokat a cselekvőket terhelje a következmény.

(a) Az államháztartás, nevezetesen a bevételek tudományos tárgyalása nem igen mellőzheti a jog szempontjából való vizsgálatot, minélfogva az e nemű jelesebb iratok az igazgatásra nézve is jelentősek. A kitünőbb munkák: Rau, Finanzwissenschaft, 3. kiad. 1850. — Bluntschli, Allgemeines Staatsrecht, II. k. 369. l. A gondolatok szabatossága s a helyes itélet jellemzi e dolgozatot. — Stahl, Staatslehre, 576. l. Szellemdús s merész álokokkal fűszerezve.

(b) Ha egyes esetekben a rendi testületek az állampénzek nemcsak megtagadása s ellenőrzése birtokában vannak, hanem külön pénzügyi igazgatást is vezetnek, azaz bevételeket szednek s államkiadásokat közvetlenül eszközölnek, ugy ez az államfő visszaélései megelőzött tapasztalásaiban lelheti történeti megfejtését, de helyeslést semmiképen sem vívhat ki, miután az állam egységét s a rendek állását felforgatja s könnyen ízetlen viszályokra s ujabb visszaélésekre nyujt alkalmat. Teljesen értelmetlen az ily eltérés az elvtől, ha a rendeket csak az államháztartás egy részének igazgatása illeti, a nélkül, hogy az eszközlendő kiadásnak megfelelő bevételök volna; a mint péld. Würtembergben reájok van bízva az államadóssági pénztár ellátása. Itt csak munkaszaporítás lehet következménye, az adókötelesek további biztosítása nélkül.

(c) A patrimoniális állam sajátságairól l. alant a 41. §-et. — Eme államfaj háztartása tökéletes eltérésénél fogva e helyt nem lehetett szabványaira tekintettel lennünk.

(d) Az államjószág történetileg persze nem észszerű okokból alapíttatott, hanem főleg a patrimoniális s hűbérállamok átváltoztakor jogállamokká a fejedelmek családi birtokaiból keletkezett. De ha egyszer jogilag érvényes módon létezik, igazgatása s alkalmazása is általános elvek szerint eszközlendő. — Hogy az államfő személyes állása függetlenebb, ha a családi birtokok rendszerénél maradnak s nem cserélik fel az udvari költségvetés (Civilliste) rendszerével, talán igaz. De ebből épenséggel nem következik az átengedés jogi lehetetlensége; s egyátalán kérdéses, valjon eme függetlenség a népre nézve előnyös-e?

(e) Hatalmas vita folyt a fölött, valjon az államban a kiadásokat a bevételek vagy a bevételeket a kiadások szerint kelljen-e megállapítani? E kérdést nem lehet egyszerű igenlés vagy tagadás által eldönteni. Egyrészt ugyanis világos, hogy a magángazdálkodás azon szabályát, mely a kiadásokat feltétlenül a bevételekhez parancsolja szabni, az államháztartásban azért nem kell feltétlenül alkalmazni, mert a bevételek nincsenek szorosan meghatározva, s szükség esetében a nép összes vagyonát igénybe lehet venni. Azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy az állam oly czélokat tartozik beteljesíteni, melyek előtt eltünnek a vagyoni tekintetek s hogy feltétlen jogi kötelmek terhelik. Másrészt azonban az is kétségtelen, hogy az erők megfeszítése hosszabb vagy rövidebb időben az élet gazdászati alapja tökéletes romlását fogja maga után vonni s hogy a polgárok ugyan kötelesek az államczél elérésére

szükségeseket tételenyezni, de nem felesleges szolgálmányokat is. Ebből következik, hogy a mennyiben lényeges államczélok eléréséről s jogi kötelezettségek teljesítéséről van szó, a bevételek a kiadásokhoz szabandók; a hasznos vagy sőt ékességül szolgáló dolgokat illetőleg a bevételek mérvadók. A budget felosztása változhatlan s változó részre, melyek közül amaz a feltétlenül szükséges kiadásokat tartalmazza, emez ellenben a viszonyok s lehetőségek szerint változó nagyobb vagy csekélyebb kiadásokat, épenséggel nem megvetendő indítvány.

(f) Ama tant, mely csak az állam egyes szolgálattétele után szedendő bevételt enged meg, szellemdúsan védelmezi: Krehl, Beiträge zur Bildung der Steuerwissenschaft. Stuttg. 1819. Azonban semmiféle czáfolat fényesebben be nem bizonyítaná a keresztülvitel lehetetlenséget, mint maga ezen tárgyalás.

(g) Oly államadósságok példáját, melyeket jó lelkiismerettel későbbi nemzedékekre hagyhatni, a vasutak építésére felvett pénzek nyujtják. Persze itt is fel van tételezve, hogy utóbbi találmány nem fogja e közlekedési eszközt a felhasznált pénzek lefizetése előtt használhatlanná tenni.

II. Különös bölcseleti államjog.

40. §.

1. A törzsatyai állam.

Ha valamely nép még nem vált meg a törzsélettől, minélfogva sem sokszorosan tagozott társadalma, sem gazdászati fejlödöttsége nincs; ha továbbá vallásos szükséglete nem igen fejlett ki: ugy *a törzsatyai, patriarchalis* kormány a természetszerü állapot *(a)*.

Ezen államfaj alapja a törzsrokonok közös életfelfogása, együttlétök kizárólagos szüksége s az érzület ebből folyó barátsága s a követelmények egyszerüsége. Az ily nép megelégszik, mihelyt békés térbeli együttléte legszükségesebb elvei háborítlanul fennállnak; mihelyt a netalán elöforduló visszavonás elhárításáról gondoskodva van; és mihelyt végre külsö ellenségek közös visszaverésére létesült a szükséges intézmény. Eme czélok elérésére kevés s egyszerü határozmányok elegendök. Az áhított rendet nem annyira a jog, mint inkább az erkölcstörvény állítja helyre; s kevésbé tételes szabványok, mint szokások állnak fenn.

De még az ily egyszerü intézmények is igényelnek kormányt. A dolog természetében azonban nem fekszik, hogy eme vezérlet egyes egyénre, mint a törzs s állam elismert föjére legyen ruházva; valamennyi családatya gyülekezete vagy a vének szükebb körü tanácsa is határozhatna a közös ügyek fölött, vezérelhetné s igazgathatná a fennálló kevés intézményeket, s szükség esetében elrendelhetné az összerö együttes müködését. Egyetlen egy fö elismerése a leghasonszerübben összeesik a családélettel s a legalkalmasabb is az egyszerü állapotokra nézve.

A közelebbi szabvány, hogy ugyanis ki legyen az egységes államfö, czélszerüségi okok szerint hozandó. Vagy vála-

tás fogjon helyet, már akár az egész törzs, akár csak egyes kiváló családok közrejárultával; vagy örökösödés utján az elismert alapító közvetlen utódai kezében maradhat a törzs vezérlete. Az utóbbi a természetesebb fejlemény. Azonfölül az államfő választása hátrányai ezen eredetleges állapotok között is mutatkoznának néha.

Egy fő rendelésével, bármi nemü legyen is különben, igen jól össze lehet egyeztetni azon szabványt, hogy kellő alkalmakkor bizonyos számu vénekkel hányja meg a szőnyegen forgó ügyet, valamely életkérdésben pedig átalános gyüléshez forduljon.

Az államfő két kormánycselekedete áll első vonalban: a birói hivatal s a fővezérlet hadban. Ha a nép vallásával összefér, ugy a főpap hivatásának betöltése is természetszerü fejlemény, sőt jelentékeny befolyást fog gyakorolni az államfő tekintélye s hatalma öregbítésére. De bármily korlátolt vagy széles körü legyen is az ily államfő feladata, mindenesetre inkább erkölcsi alapon s szokáson nyugszik, semmint élesen megszabott s állapított jogviszonyokon. Állása, ugy szintén köteles tételményei, nem különben a rendelkezése alá helyezett eszközök, a családatyáéi. Mutatkozik ez cselekedetei mértékén, s a körülményekhez símuló változandóságukon, a követelt engedelmesség mivoltán, valamint a fenyítés jogán s választásán. — Állandó, alárendelt hivatalnokokról már elégséges foglalkozás hiányánál fogva sem lehet szó. Legfelebb alvezérek léteznek hadban s felügyelők némely intézmények s érdekek fölött.

Ugyancsak nem forog fenn ok rendszeres államadókat követelni; de másrészt meg épenséggel semmit se tételményez az állam az együttlét alaki rendezettségén kivül. Az államfő még közös jövedelemre sem szorul. Saját vagyonából él, mint valamennyi többi tagja a törzsnek, és *ugy* él, mint a többi. A kormány csekély bajlódásaiért dús kárpótlást nyujt a nagyobb tekintély s talán a hadi zsákmányon s az idegenek ajándokain való jelentékenyebb osztalék.

A mint az egész fejlemény tisztán természetszerü alakulás s szokáson nyugszik, ugy az ily államban alig létezik tulajdonképeni irásbeli törvényhozás. Tulnyomó a szokásjog; és ha valaha ujabb rendelmény volna szabandó, bizvást az emlére bízhatni; innen a törzs vénei természetes tekintélye. Kivétel csak ott forog fenn, hol vallásbeli oklevél tartalmazza a jog s állam fölötti szabványokat.

Az ily egyszerü s kevésbé erőteljes intézmény természetesen csak a legegyszerübb viszonyoknak felel meg. Ily csekély hatalom egyedül kisebb népeket korlátolt területen tarthat rendben s fenyíték alatt, és az eszközök hiánya oly intézmények létesítésének is utját szegi, melyek magasabb életczélok s kedvezőbb anyagi érdekek elérését erőteljesen elömozdítanák. Mihelyt a legalantabb míveltségi fok fölé emelkedett valamely nép, nem elégedhetik meg a törzsatyai állammal s tételeményeivel. A legkevésbé alkalmas pedig azután a törzsatyaság elvének, ugyanis a családfő tekintélyének s jogának megtartása, jelentékeny anyagi erővel s a mesterséges igazgatás intézményével párosultan. Ily esetben a legszélsőbb s legmegalázóbb önkényuralom fog helyet az atyai jog ürügye alatt s alakjában *(b)*.

(a) A törzsatyai állam tudományilag kevésbé tárgyalt fajáról l. Leo, Studien zu einer Naturlehre des Staats. — Schmitthenner, Zwölf Bücher vom Staate. III. köt. 26. l.

(b) A törzsatyaság lényegileg más viszonyokra átvitt elvének iszonyu nyomása példáját nyujtja China.

41. §.

2. A patrimonialis uralom.

A patrimonialis állam létét feltételezi *egyrészt oly hatalom, mely nagy birtokon nyugszik*, — talán személyes tulajdonságokon is, — tehát magában véve létezik, s nem mesterséges átruházás utján keletkezik s nem harmadik személyek elismerése folytán nyer jelentőséget; *másrészt oly életfelfogás*, mely kiváló nyomatékot helyez a birtokra s szerzeményre, ugy szintén jogi biztosításukra, de magasabb követelményei nincsenek. Az ily esetben természetszerüen ugy fordul, hogy azok, kik személyök vagy vagyonuk ótalmazását igénylik, erre nézve a hatalmashoz fordúlnak; ekképen azután a kölcsönös tételeményeket meghatározó szerződés, vagy hallgatag megegyezés s szokás alapján létesülend a kivánt viszony. — Erre nézve különben közömbös, valjon a szóban forgó hatalmas egyes *egyén* vagy jogi személy, péld. városközség. Ugyanigy épenséggel nem szükséges, hogy valamennyien, kik a védszövetségbe lépnek, hason jogállapotot élvezzenek. Ótalomigényök foka s viszontételeményök mértéke szerint egyeseknek vagy egész osztályoknak különös jogaik s kötelmeik lehetnek *(a)*.

Azon nép míveltségi állapota, melynek ez államfaj megfelel, már némileg magasabb lehet, mint az egyszerü családéletet folytató törzséé, nevezetesen földmívelést s kézi ipart már az ily rend ótalma alatt üzhetni. Kevésbé alkalmas még a patrimonialis állam is magasabb szellemi szükségletek kielégítésére vagy oly anyagi érdekek elömozdítására, melyek nagyobb s költségesebb intézményeket tételeznek fel. Egyrészt ugyanis nehezen esnék a pontosan megszabott tételeknél fogva a védszövetségeseknek a kivánt eszközöket elöteremteni, a mihez az ur kötelezettségének hiánya is jár; másrészt egyátalán nem verhet magasabb szellemi élet gyökeret ily szük magánjogi s magángazdászati felfogás terén, s az együttlét ily töredékes s esetleges rendje között.

A fejedelem ily államban nem gyakorol átruházott hatalmat s nem tölt be feltételek alatt átengedett méltóságot. Nem létezik pusztán a nép czéljai kedveért s legkevésbé a nép első hivatalnoka. Söt inkább önön joga alapján birtokolja hatalmát és ugyan mint magántulajdont; ugyancsak a következtetések s egyezmények is önön személyes jogai, melyeket haszna s tetszése szerint gyakorol; határt csak mások elidegeníthetlen jogai szabnak. Nem a nép választotta s emelte trónra, hanem ellenkezőleg ő egyesítette a népet maga köré s tömbítette ótalma folytán egységgé.

A fejedelmi hatalom s anyagi alapja szerzését mindazon módozatok által eszközölhetni, melyek alapján egyátalán szereznek jogokat s tulajdont: tehát örökség, adás-vevés, csere, házasság, elfoglalás stb. alapján. Nevezetesen hódítás is képezheti alapját, hacsak később joggá változott át, akár az eddigi birtokos elismerése, akár elévülés vagy bármi folytán.

A patrimonialis állam kormányzata lényegileg a hatalomkezelő saját ügyeinek ellátásából áll czéljaira s eszközeivel. Átalános ügyzetek elintézése csak azon különös viszonyok s egyezmények következménye, melyek az ótalom s hatalom kiterjesztéséből keletkeztek. A hatóságok elkülönítése az udvartartás, a magánjavak s az államszolgálat szerint tehát itt nem fog helyet; hanem ellenkezőleg valamennyi hivatalnok a fejedelem személyes szolgálatában áll s ügyeinek ellátására van rendelve, bárminö kapcsolatban bízná is meg öket.

De evvel épenséggel nincs az mondva, hogy a fejedelem hübéresei s alattvalói viszonyában jogosítva van kénye kedve szerint eljárni. Söt inkább ugyanazon kötelezettségek forognak fenn, melyek az emberi közlekedést egyátalán szabályozzák.

Legközelebb tehát szigorúan megfigyelendők azon jogi kötelmek, melyeket szerződés, egyoldalu szabványok vagy szokásjog állapított meg a fejedelem s az alattvalók között, már akár kiterjeszkednek az összességre, akár csak egyesekre vagy osztályokra *(b)*. De továbbá a fejedelem erkölcsi s vallásbeli kötelme, ha nem is volna *jogilag* kötelezve, embertársai, legközelebb pedig védenczei javára fordítani lelkiismeretesen hatalmát. Az oly hatalomkezelő, ki csak a fennálló jogviszonyokat ismeri el s kezeli, nem szolgáltat alkalmat jogi panaszra; azonban a külsőleg kikényszeríthetőre szorítkozván nem is teljesíti magasabb kötelességeit, melyek annál nagyobbak, minél dúsabb eszközöket juttatott a gondviselés kezébe jót mívelni.

Ily viszonyok között az alattvalók helyzete az ur lényegileg önző állása daczára épenséggel nem jogtalan; sőt ellenkezőleg valamennyiöknek vagy legalább egyeseknek jelentékeny igényeik lehetnek a fejedelem irányában. Azonban e jogok kizárólag tételes alapon nyugszanak s mit se lehet átalános tételekből s valamely eszmény szerint rendezett együttlét létegéből kivánni. A fejedelem kiszabott tételményein kivül szükségeltető intézményeket az életczélok elérésére az illetőknek kell önön erejök alkalmazása által kelyreállítaniok; mire nézve azonban a fejedelemnek épenséggel nem szabad utjokba akadályokat gördíteni. Könnyen felfoghatni tehát, hogy épen a patrimonialis államban fejlödik ki a társadalom létszeressége.

Nem ellenkezik az eredetleg hatalmas s a feltételesen átalmába ajánlott védencz közötti viszonynyal — habár épenséggel nem is szükséges — hogy az alattvalók, mint a gyengébbek, jogaik nyirbálatlan élvezését, valamint tételményeik igaztalan tulhajtása meggátlását illetöleg biztosítást igényeljenek. Csakhogy magából értetödik, hogy az ily intézmény folytán nem szenved a biztosított jogok létege változást. Sem más alapot nem nyernek, sem az eredetleges szándékot s határozmányt meghaladó terjedelmet nem.

Eme szavatosság pedig különböző nemü lehet. Erkölcsi biztosítékot várnak a kormány elfoglalásakor teendő esküktől, vagy a kiadott oklevelek ünnepélyes megujításaitól. Valamely törvényszék rendelése által szigorúan jogi alapon orvosoltathatnak némely sérelmek, a mikor azonban nehezen lehet azon jogosultságot s hatalmat rendezni, mely az itélet végrehajtásával volna felruházva. Végre az egyes jogosultak vagy az összesség képviselöit panasztételi jog illetheti, melynek a

rendes vagy rendkivüli tétemények megtagadása adhat nyomatékot. Söt nem ellenkezik ezen államfaj létegével, ha az alattvalói jogok tökéletes biztosítására az alattvalók közrejárulása némely kormánycselekedeteknél nincs kizárva. Miután a kormány magánjog, ugy birtokosa engedményezhet rajta részvétet, mintegy szolgalmakat, a nélkül hogy állami okokból erre nézve valamely határt lehetne szabni *(c)*. De ép oly kétségtelenül nem következtethetnek másrészt a jogosultak nyilván meg nem engedett jogokat az államélet átalános eszményi felfogásából. A meddig a *körülírt* jogok terjeszkednek, addig jogosultságuk is, egy hajszálnyival se tovább. Ugyancsak gyüléseik alakulta is részint a határozott egyezmények, részint a képviselendő jogok különfélesége szerint szabályozvák, de nem a jogegyenlőség stb. átalános gondolata alapján.

A patrimonialis állam igazgatásának terjedelme kizárólag az egyes esetben szabott kölcsönös tétemények től függ. Átalán érvényes tételeket e tekintetben nem szabhatni; a következőket mégis átalag alkalmazhatóknak tekinthetni.

Gyakoribb s terjedelmesebb irásbeli törvényhozásnak itt semmi sem áll utjában. Söt inkább mindkét fél tétemények minden kétséget eloszlató meghatározása, valamint a biztosítási intézmények rendje pontos feljegyzést igényel; ehez csatlakozik magából a többi jogok s viszonyok hason megállapítása.

A törvénykezés, tehát törvényszékek rendelése s betöltése nem feltétlenül szükséges feladata a patrimonialis államnak, az alattvalók magok intézkedhetvén a jogrend fenntartása felől kellő intézmények felállítása folytán; azonban majdnem a legtöbb esetben épen a jog biztosítása leend az összes közös viszony főalapja, minélfogva az államfő feladatát képezendi a szükséges intézetek rendelése. De evvel igen jól összeegyeztethetni a kivételes törvényszékeket, szabadalmas bíróságokat, a rendek részvétét a jogszolgáltatáson.

Igen csekély jelentőségüek szoktak lenni a rendészeti intézmények a patrimonialis államban. Az összes míveltségi fok, nevezetesen azon gazdászati állapot, mely ez államfajban kielégítését leli, e szolgálattétel nagyobb terjedelmét nem igényli. Azonfölül rendszerint nem oly nagyok az alattvalók köteles tétemények, semhogy tetemesebb kiadásokat megengednének.

Elvileg felette egyszerünek kellene az államháztartásnak lennie, miután a védszövetségbe való felvétel folytán szolgál-

tatandó alattvalói tétemények a fejedelem pénztárába kerülnek, a hol a födologgal, a fejedelem vagyonával együtt ugyanazon hivatalnokok kezelik hason elvek szerint. Azonban részint a gazdászati ügyekben akadható visszaélések elkerülésére rendelt intézmények, részint az alattvalóknak meghagyott kiadások rendszerint bonyolódottabb háztartást eszközölnek. Egymástól elválasztva létezik a fejedelem s az ország pénzügyi igazgatása; mindegyiknek külön bevétele, kiadása, számadása s talán adóssága van. Eme különböző háztartások egybekapcsoltát pedig részint bizonyos meghatározott összegek kölcsönös fizetése, részint közös kiadás fedezése végetti egyesülésök eszközli. Magából értetödik, hogy a fejedelem adósságai épen oly kevéssé terhelik az alattvalókat, mint megfordítva az utóbbiaké nem amazt. Csak ha eredetleg vagy utólag átvállalták volna az adósságot, háramlik az illető félre az idegen kötelezettség teljesítése, a miért nem ritkán különféle állami jogokat kell cserébe adni *(c)*.

A katonakötelezettség sincs itt átalános elvek szerint megszabva, hanem a védviszony különös egyezményei alapján alakul; a különböző rendek tétemények igen eltérök lehetnek, a nélkül hogy igaztalanságról volna szó. Az alattvalók személyes s pénzbeli messzeterjedöbb szolgálattételeit önkényt kell az alattvalóknak magokra vállalniok; a mennyiben rendkivüli szolgálmányokról van szó, a hadat tárgyaló tanácskozmányokba az alattvalók is belevonandók. Saját eszközeivel, a rendszerint kötelezettekkel vagy toborzott legénységgel tetszése szerint indíthat s vezethet a fejedelem hadat.

Egyébiránt a patrimonialis állam három különböző alakja különböztetendö meg: *a földesúri állam,* a melyben jelentékeny fejedelmi földbirtok képezi a középpontot; *a katonai hübérállam,* melyben valamely hódító az országot emberei között felosztotta kölcsönös fegyveres védszövetség feltétele alatt; végre *az uralkodó városközség,* mely meghódoltatott tartományokat védelmében részesít s parancsa alá helyez. Az utóbbi esetben a népuralom vagy az aristokratia minden neme fennállhat az uralkodó községben, a nélkül, hogy ennek folytán lényegileg változást szenvedne az alattvalókhoz való viszonya.

(a) Kétségtelenül a legjobb mü a patrimonialis állam átalános joga fölött *Halleré* (Restauration der Staatswissenschaften), és ugyan teljes terjedelmében, az egyházi államokat kivéve. A mü alaphibája, ugyanis a patrimonialis elv átalánosítása az államok minden nemére, természetesen nem nagy jelentőségü, midőn kizárólag a patrionialis állam tár-

gyaltatik. — VOLLGRAFF, — System der praktischen Politik, III. s IV. k. — árt szabatos alapnézetének az antik s az ujkori államok különbsége fölött tulhajtásai s kalandos állitásai által, nevezetesen az által, hogy a germán-szláv népek valamennyi fejedelemségeit egészen az ujkorig egytől-egyig patrimonialis államnak mondja, a mi által elvileg különbözőt összezavar. — *Schmitthenner*, — Zwölf Bücher vom Staate, III. köt. 26. l. — igen terjedelmes fejtegetése a patrimonialis államról sem alapgondolatára nézve nem világos, sem az előadott történeti fejlődést valónak nem állíthatni. — *Bluntschli*, Allgem. Staatsrecht, I. köt. 339. l. — csak a hűbérállamról emlékezik meg az európai középkorban.

(b) Bluntschli igen helyesen jegyzi meg — Allgem. Staatsr. I. k. 347. l. — hogy a hűbérállam — szabatosabban a patrimonialis állam átalán — kiválólag **jogállam**. Azonban az elfogadott szokás, a modern államot jelölni e névvel — noha a jogrend tevékenysége csekély részét képezi — nem teszi tanácsossá ez elnevezést amarra átruházni.

(c) Mindkét fél jogának és előnyének megfelel, ha a patrimonialis államban a fejedelem vagy az uralkodó község s az ország gazdászata külön van választva, a jogczimek pontosan meghatározvák és mindenkor kétségtelenül fenntartvák.

42. §.

3. A theokratia.

Nem kevés vallás tanítja, hogy az emberek életét közvetlenül isteni hatalom vezérli s hogy az utóbbi magának tartja fenn az állami állapotok vezérletét s rendezését. Majd egy bizonyos népre szorítkozik e gondoskodás, melyet ezáltal az istenség választott népének nyilatkoztat, majd pedig világvallás alakjában valamennyi népet felkarol. A hol egy ily tan hite mérvadó valamely nép összes életére nézve, ott megfelelő államot is fog nemzeni, mely legbensőbb létegében, tehát valamennyi intézményére nézve, lényegileg különbözik az együttlét egyéb létszerességeitől *(a)*.

Ezen államfaj jogi megállapítása a legcsekélyebb nehézséggel sem jár. A hívők kötelezettsége, magokat az isteni parancsból folyó valamennyi intézménynek s törvénynek alávetni, semminemü kétségnek vagy feltételnek nincs alávetve; s bizalommal s örömmel fognak a rendelményeknek engedni, bárminemüek legyenek is, miután a legfőbb bölcseségtől eredendők s egyedüli czéljok az emberek földi s tulvilági java. Még a látszólag káros intézményeket is ellenkezés nélkül kell fogadni, mert csak rejtett vagy távolabbi haszon származik belölök. De természetesen elengedhetlen feltétel az illető vallás tökéletes elismerése. A hol az utóbbi meg van ingatva, ott

az összes állam létét veszély fenyegeti; ha pedig tényleg más vallásbeli meggyőződés fogott helyet, az addig hitt államnak sem értelme sem jogosultsága nincs. Különben az alapul szolgáló vallás tartalmának nincs lényeges jelentősége. Tévelyes tanok is képesek államot alkotni, ha csak egyátalán összefér velök az istenség közvetlen behatása az emberi ügyekre s ha s a mennyiben a nép között hitelre akadnak *(b)*.

Azon állam, mely az istenség ily közvetlen rendelménye folytán alakult, és — részvevői hite szerint — az isteni hatalom közvetlen vezérlete alatt áll, *a theokratia (c)*. Az ily államfaj felvétele nemcsak a vallásos hitre nézve nem lehetetlenség, hanem az értelmes gondolkodás is elsajátíthatja, hacsak az istenség közvetlen behatása egyátalán erkölcsi vagy logikai lehetőségnek tekintetik. Miután ez alapon egész rendszerét alkothatni a szabatos következtetéseknek, a theokratiának bölcseleti államjoga is van.

A vallástan, mely az isteni beavatkozást tárgyalja az állami ügyekbe s az isteni akarat kinyilatkoztatását, igen különböző lehet, anélkül, hogy ebből lényeges különbség származnék az állam jogi természetére nézve. Valjon azt hiszik vagy tanítják, hogy az istenség testté válása, vagy akarata kinyilatkoztatása jóslat vagy a szent lélek sugalma által, vagy maradandó átruházása lelkesített s szent papságára az isteni kormány alakja, az állam vezetésére nézve közömbös, miután mind ezen esetekben a jog s a jogi kötelem végső alapja a kétségtelen isteni parancsban rejlik *(d)*.

Lényeges jelentőségü ellenben a különbség, valjon a theokratiában a vallásos s világi életet elválaszthatlanul egybekapcsoltnak s egymást kölcsönösen áthatónak tekintik, s a szerint azután nem is tesznek különbséget állam s egyház között, hanem csak egyetlen egy életrend létezik, melynek fője s vezérlője az uralkodó legfőbb pap; vagy valjon a világi ügyek rendje, bárha még mindíg az istenség közvetlen parancsa alapján, de mégis mint elválasztott létszerességgel áll fenn s mellette, de csak a vallásbeli ügyeket s a túlvilági életet illetőleg mint második intézmény az egyház, a midőn világi s egyházi fő létezik egymás mellett. Az első, nyilvánvalóan következetesebb felfogást s rendet *tiszta vagy osztatlan theokratiának* nevezhetni; az utóbbit dualistikusnak. Mindkét alaknak mindenesetre közös alapjok van, azonban a részletes következmények eltérnek egymástól.

Mindenekelőtt azon legfőbb elveket adjuk elő, melyek valamennyi hitállamban egyenlőképen érvényben állnak.

Valamennyi e fajú államban *a vallástan* a fődolog. A vallástan ugyanis nemcsak az egyes embernek istenhez s a világhoz való viszonya fölötti hitágazatokat, az istentiszteletet s a papok állását s szellemi hatalmát rendező szabványokat, továbbá talán erkölcsi rendelményeket tartalmaz; hanem magába foglalja az állam, az államfő kormányzati jogosultsága, végre az együttlét intézményei jogi alapját is. Éme vallástan legátalánosabb s legteljesebb hitének megőrzése az állam legfontosabb feladata. Hitetlenek vagy máshitűek elleni türelmetlenség a theokratiában nem szigor s jogsérelem, hanem egyesegyedül az állam önvédelme. Valamely hitágazat megtámadása nem pusztán istentelenség, hanem felségsértés is.

A theokratia valamennyi alakzatában nélkülözhetlen továbbá oly intézmény, melyet *az istenség akarata közvetlen kinyilatkoztatásának tartanak s hisznek,* mert még a legterjedelmesebb alkotmányban s törvényhozásban sem lehet az idő folytán előfordulható valamennyi kérdés elintézéséről eleve gondoskodni s a csak később beálló szükségletek kielégítését eszközölni. Hogy mely alakban történik s mely feltevések alatt az istenség eme legfőbb törvényhozó akarata megkérdése, az jogilag közömbös. Magából értetődik valamennyi hívő feltétlen engedelmessége az ily legfelsőbb határozat irányában; az alattvalók közrejárulása az államakarat eme legfelsőbb nyilatkozatain, vagy a birálat s az ellenmondás joga nem is gondolható. Legfelebb a dualistikus theokratia azon viszonylataiban nyerhet helyet az alattvalók részvétele a törvényhozáson s kormányzatban, melyek lényegileg a világi államhoz tartoznak és a világi államfő vezetése alatt állnak.

Miután a hit egysége s szilárdsága, melyek a theokratia életfeltételei, a nép összes míveltségétől feltételezvék, a theokratiában nem csak az összes *nevelésnek*, hanem a *tudománynak s irodalomnak* is kizárólag s tökéletesen a papság kezében kell lenni. Oly tanok, melyek habár csak távolabbi következményökben, össze nem férnek a hitágazati tételekkel, ezen államfajban nem nyerhetnek jogosultságot, söt nem is türethetnek. Nevezetesen szóba sem jöhet az államvallás igazsága szabad feszegetése, a Szentirás alanyi magyarázata s történeti tényei rostáló vizsgálata. Még oly tudományok sem juthatnak az egyházi tanokkal össze nem férő eredményekhez, melyek távolabb fekvő tárgyakkal foglalkodnak. Ebből szár-

mazó anyagi vagy értelmi kárt az állam szempontjából nem lehet tekintetbe venni; csak is ez áron tarthatni a theokratiát fenn. A midön valamely nép a szabad míveltséget s az igazság bilincstelen vizsgálatát többre kezdi becsülni, mint a hit megörzését, akkor az addig fennállott államfaj átalakultát várhatni; természetesen tökéletesen jogosult is ez az átalakulás, a hitállam többé meg nem felelvén az életfelfogásnak s az abból eredő életczéloknak *(e)*.

Az államrészvevők egyenlősége a törvény előtt a theokratiában lehetetlen. Ha valamennyi világiak, magasak vagy alacsonyak, egyenlő alárendeltségben állnak is az egyházi hatalom alatt a hit dolgaira nézve, ugy legalább a papokat illetőleg külön jognak kell fennállnia. A papokat, mint az istenséghez közelállókat előjogok illetik; nevezetesen biráik csak saját főnökeik lehetnek.

Felette nagy jelentőségü a theokratiára nézve *a papi méltóság megszerezhetését* szabályozó rendelmény. Különben csak két következetes szerzésmód létezik: öröklő papi kasztból való származás; vagy szent s olthatatlan felavatás általi felvétel. Az utóbbi esetben a papok szüziessége mulhatatlanul szükséges, nehogy közelebbi viszonyai legyenek a papnak, mint rendjéhez, az egyházhoz s az államhoz való viszonya.

Végre valamennyi theokratiára nézve áll azon követelmény, hogy a papság s átalán az összes vallásos intézmény gazdászatilag önálló s a világiak kedvező akaratától független legyen. Innen magából foly az egyház földbirtoka elidegenithetlensége elve.

A theokratia külső berendezése ellenben felette különböző, a szerint a mint *tiszta* vagy *dualistikus* theokratia. Amazt természetesen könnyebben lehet rendezni, mint a papi s világi kormány bonyolódottabb egybekapcsoltát.

A tiszta theokratiában az állam s az egyház egyesülte élén isten személyesitője vagy helytartója áll. Vezetője valamennyi világi s egyházi ügynek; tanácsát, s ha szükségesnek mutatkoznék, korlátozását a papság főnökei gyülekezete képezi. Vezetése alatt a papok jól rendezett uralma az összes államra kiterjeszkedik a vallásos feladatok s a különféle államügyzetek közös ellátására. Alkotmányi oklevél gyanánt a szent iratok szolgálnak; az egyházi törvények a további fejleményt tartalmazzák. Helyesen használják a templomokat törvényszéki s egyéb közügyi teendőkre. Szigorú szertartási törvényhozás szabályozza a mindennapi s házi élet legbensőbb

valóját, hogy az egyház s állam, vallás s törvény elválaszthatlan egybefüzése szüntelenül szem elött lebegjen s a pap uralma valamennyi életviszonyra kiterjeszkedjék.

Csak a fegyveres hatalom rendje nyujt komoly nehézséget. Lehetséges ugyan, hogy a vallás harczias, s akkor a hadisten papjai fegyverjártasok s a sereg vezérei lehetnek; azonban rendszerint ellenkezik a vallásos tan létege ily intézménynyel. Ez esetben vagy külön, bárha igen kitüntetett, de mégis alárendelt hadi törzset kell alkotni, vagy zsoldos seregekre s vezéreikre a védelmet bizni; mindkét eshetőség nyilvánvalóan veszélyezteti az alkotmányt *(f)*.

A dualistikus theokratiában főfeladat az ügyzetek felosztása az egyházi s világi államfő között, melynek sikeres megoldásától az állam összes joga s végzete függ. Átalán természetesen nem uralkodhatik a fölött kétség, hogy az egyházi főt illeti valamennyi vallásbeli ügy vezetése; azonban a részletekre nézve szükségképen nehézségek erednek a fölött, hogy a pusztán közvetett védintézetek közül melyek hagyassanak az egyházra; és főleg nehéz feladat oly intézményeket szabni, melyek a két hatalom között az összhangzást fenntartják, illetőleg helyreállítják, anélkül, hogy egyiköknek se menne jogos körében függetlensége veszendőbe. A tapasztalat mutatja, hogy a világi fejedelem egyházi nevelése, papok alkalmazása a tudósabb államügyzetekben s az egyházi büntetés s átok elöli félelem nem elegendők mindenkoron, a főpapnak elhatározó befolyást szerezni.

Rendíthetlen állandóság s hosszú tartam a theokratia létegében rejlik, s kétszeres szilárd alapra van fektetve, mert világi kardján kivül egyházi kard is övedzi. Azonban mégis csak tántoríthatlan, átalános hit feltevése alatt áll fenn. Tehát sem azon népek állama nem lehet, kiknek életfelfogása egyátalán nem lényegileg vallásbeli felfogás, sem jogilag s tényleg nem állhat fenn, ha a mívelödés uj fejleménye a nép eddigi hitét lazává tette vagy egészen megváltoztatta. Ez esetben léteért küzdött harczában vagy a legnyomasztóbb kényuralommá változik, mely testet s szellemet kegyetlenül bilincsekbe ver, vagy más államfajba megy át.

(a) A theokratia államjogát átalános szempontból kevésbé tárgyalták, semmit ezen államfaj elméleti s történeti fontosságánál fogva várhatni. Dicséretes kivételt teszen *Haller*: Restauration der Staatswissenschaften V. s VI. köt. — felfogása azonban felette szük. — *Stahl*: Staatslehre — fejtegetése vét a következetesség ellen. — *Bluntschli*:

Allg. Staatsrecht, I. kötet. 250. lap. — csak történeti s országászati szempontból tárgyalja a theokratiát; mellőzi tehát a jogit. — Az egyes fennálló theokratiákról kevés mű nyujt gazdag tudósítást; — a legnevezetesebbek a bramintheokratiára nézve: MENU's Gesetzbuch; BOHLEN, Ueber das alte Indien; a héber theokratiára nézve: MICHAELIS, Mosaisches Recht; LEO, Geschichte des jüdischen Staates; HÜLLMANN, Staatsverfassung der Israeliten; DUNCKER, Geschichte des Alterthums, I. köt.; a buddhatheokratiákra nézve: TURNOZ s HUC Reisen nach Thibet; PRINSEP, Schilderung des Buddhaismus; Egyiptomról: WILKINSON, BUNSEN stb. művei; Peru felől: PRESCOTT, Eroberungsgeschichte.

(b) Ha Haller azon véleményben van, hogy csak az igaz, tehát a keresztény vallás szolgálhat hosszabb időre theokratia alapjául, az ál vallások ellenben nem: ugy a történet hazudtolja meg. Valamennyi fennállott theokratia közül a keresztény állott a legrövidebb időig fenn és fejlődött a legtökéletlenebbül ki.

(c) Közönségesen a tulvilági életre való utalást is fel szokták venni a theokratia fogalmába, ugy, hogy az állam eme későbbi állapot előkészítő intézete gyanánt jelentkezik. Ez a legtöbb hitágazatra nézve áll; de azért még sem mulhatatlanul szükséges eme hitágazat theokratia alapítására. A gondolat középpontja az állam berendezése s vezetése közvetlen isteni parancs szerint, mely azonban pusztán e földi életre terelheti figyelmét. Nehezebben fog a theokratia kormányzata esni, ha főbbjei nem utalhatnak boldog tulvilágra hitben s engedelmességben töltött élet után, vagy nem fenyegethetnek végtelen, talán örök büntetésekkel.

(d) Hogy az istenség és a látható fő mindennemű egybekapcsolatát alkalmazhatni, s hogy a hivőknek sokat merészen fel lehet találni, elegendőképen mutatja a tapasztalat. Nemcsak a pápa s a császár s amannak csalhatatlansága alkotott theokratiát; hanem Buddha testté válása is a nagy Lamaban, Manu Kapak származása a naptól s a chalifák származása a prófétától is.

(e) Teljesen értelmetlen a keresztény egyház türelmetlenségéről panaszkodni s példa gyanánt Gallilaeire mutatni. Hisz épen feltétlen hiten alapszik a theokratia; a hitnek pedig legkonokabb ellensége oly tudomány, mely a szent iratok vagy a későbbi egyház tantételeit vagy történeteit lehetetleneknek bizonyítja. Az ily tudomány tilalma talán kétségbeesett eszköz; de tényleg az egyetlen egy, ha átalán fenn akarják a theokratiát tartani.

(f) A hadisten megkönnyítette a fegyveres erő berendezését a muhamedán, a mexikói s perúi theokratiákban; külön harczias kasztokat alkottak Indiában s Egyiptomban, a mi persze folytonos veszély forrása lőn; a leggyengébb vala a keresztyén theokratia intézménye, mely egybekapcsolatlanul s önállóan világi kardot helyezett az egyházi mellé.

43. §.

4. A klasszikai állam.

Teljesen különbözött vala a létszeres együttlét valamennyi egyéb felfogásától az ókor klasszikai népeié, ugyanis a görögöké s rómaiaké. Miután azonban észszerü alapja van, ugy nemcsak a történetileg életbe lépett államintézmények tökéletes átnézetében veendő szemügyre, hanem tudományos átalánosságában is lehet s kell tárgyalni s ekképen *a klasszikai vagy antik állam* nevezete alatt a bölcseleti államjog egy részét alkotja *(a)*.

Eme államfaj alapgondolata *lehetőleg tökéletes közéletre* irányul, melyben az egyes személyiség kielégítést lel ugyan, de teljesen elvész az átalánosságban. Különben ezen közélet iránylata s kitüzött czélja a nép mivelödése s külső viszonyai szerint felette különböző lehet: egyaránt körébe vonhat hadat s uralmat; tudományt s müvészetet; ipart s kereskedést.

Tovább fejlesztve a tökéletes közélet alapnézete a következő lényeges tételekre vezet:

Az egyes ember egyedül összes törzsével való benső egybekapcsolatában lelheti tökéletes kimivelödését s kiegészitését.

Az összesség létege valamennyi alkatrészére hatalmasan befoly, minélfogva amannak virágzása s boldogsága az egyén életczélját is betölti. Ennek jogi következménye az, hogy valamennyi egyén vagy teljesen elejteni tartozik külön czélját, vagy legalább az összességé alá sorolni s gyarapitására alkalmazni. Ha e végből czélszerünek tartanák, megszüntethetni a magántulajdont, az egyéni családéletet, söt még a kizárólagos házastársi jogot is. Még az életre sincs senkinek se feltétlen joga, ha ellenkezésben találna jutni a közjóval; igy péld. gyenge gyermekeket el kell veszteni. Az egyén életfoglalatosságát illetőleg — legalább elméletileg követelhetni ezt — nem önmaga, hanem az állam teszen kinek-kinek tehetsége szerint rendelést. Közös nyilvános nevelés különben is mulhatatlan eszköz. Oly szellemi irány követése, mely az összességével össze nem fér, sulyos vétség volna, minélfogva eltiltandó s megfenyitendö. Még találmányok s uj szokások is lehetnek tilalom s üldözés tárgyai, ha attól lehetne tartani, hogy a fennálló népsajátosság magvát megváltoztatják. Hogy az ily állam minden polgára a seregben is tartozik szolgálatot tenni, az

épen ugy magából értetödik, a mint hogy egytalán köteles hivatalokat, megbízásokat s terheket magára vállalni, melyekre különösen alkalmasnak itélték.

Ellenben teljes része is van a polgárnak az államéleten. Idejét a köztéren vagy alkotmányos gyülekezetekben s ügyzetekben tölti; igényt tarthat az állam valamennyi javai s elönyei élvezetére; teljes fenntartását követelheti az államtól, ha saját vagyonából nem telik; a külföldön ótalom illeti, mint az állam alkotó részét. A halálbüntetés után a legsúlyosabb fenyíték a számkivetés, mint mely az összes lét valamennyi szokásaitól s czéljaitól megfoszt.

Eme s valamennyi ujabb népek élet- s államfelfogása lényeges különbsége félreismerhetlenül szembe ötlik. A régieknél az egyes egyén az állam szolgálatában áll, üdvében közvetve önön czéljai beteljesedését leli fel; az ujkoriaknál az állam létezik valamennyi egyes kedveért, dicsöségét tehát a polgárok jólétében keresi. Amott a szabadság a kormányban való részvételen alapszik, itt abból áll, hogy a kormány lehetöleg keveset avatkozzék a polgárok ügyeibe. Az antik államban a polgár téteményei személyisége kifejlödése, az ujkoriban személyisége korlátozása. A görögöknél s rómaiaknál a népuralom, nálunk a fejedelmi kormányzat az államgondolat legszabatosabb kifejezése *(b)*.

Az ily tömör s önmagában teljesen egységes egészben idegeneket nem lehet felvenni. Ha czélszerüségi okoknál fogva türetnek, ugy tökéletesen elkülönzött osztályt képeznek, mely valamennyi sajátlag állami jogból ki van zárva; utódaikat, talán csak több nemzedék után, ha tökéletesen beleélték magokat, veszik fel a polgárok sorába. Ugyanez áll a rabszolgákról s szabadonbocsátottakról; és ugyancsak merö korcsosulás jele, ha az utóbbiak gyorsan s nagy tömegekben vétetnek fel.

A házi rabszolgaságot alig lehet elkerülni ily államban, hogy a polgár, míg mások érte dolgoznak, az államügyzeteknek s átalán a közéletnek szentelhesse magát.

Ezen államfaj elöfordulható *alakzatai* a következö három:

Tulajdonképen csak **a tiszta népuralom** teljesen következetes, és ugyan oly módon, ha valamennyi polgárnak közvetlenül része van az államügyzeteken. Nem csak összeegyeztethetni evvel, hanem épenséggel az egyetlen szabatos kiviteli mód, ha kinek-kinek szavazati osztalékát nem pusztán a fejszám, hanem a közjó s a közélethez való jelentösége határozza.

Tehát helyesen terjedelmesebb szavazatjoguk lehet a gazdagoknak, kik többet adóznak s költségesebb fegyvernemekhez sorolvák; vagy méltán külön meghallgatandók történetileg kiváló nemzetségek, melyeknek szokásai s tartása a közös élet létegére döntőleg befolynak. Az alsóbbrendü polgárok puszta képviseletéről azonban szó se lehet. E gondolat épenséggel össze nem fér ezen államfelfogással s az egyesnek viszonyával az összességhez; a személyesen csekélyebb jelentős befolyása korlátoltabb lehet; azonban az államon való részvétele mindenkor közvetlen.

Egyrészt az ügyzetek előkészítésére, nevezetesen meggondolatlan határozatok meggátlására, másrészt a végzemények végrehajtására természetesen oly intézmények szükségesek, melyek kevesek nyugodtságát s cselekvési képességét egyesítik anélkül, hogy az összesség jogát veszélyeztetnék. Ezek rendszerint egy kisebb tanács választásában állnak, melyet a népgyülések elé terjesztendő indítványok vizsgálata s előleges javallata illet, ugy szintén a végzemények ellenőrzése s végrehajtása; nyilvános szónokok rendelésében, kik a javaslatok okait s ellenokait a nép előtt nyilván tárgyalni tartoznak; a hivatalok választásában, a mit rövid időre s talán sors által is eszközölhetni; végre káros indítványok büntetések általi fenyegetése. Rendkivüli veszélyek megbírására helyt nyerhet az összes államhatalom átruházása egyesekre; de csak rövid időre s szigorú felelősség terhe alatt; söt még az ostracismus is elkerülhetlen, azaz számüzése oly egyénnek, ki kiváló személyisége vagy érdemei által a közszabadságot veszélyeztetni találná.

Azonban **aristokratikus kormányforma** is megfér a klasszikai állam alapgondolatával, ámbár csak némileg mesterkélt magyarázás után. Ha ugyanis onnan indulnak ki, hogy kiki tehetségei szerint tartozik az összélethez közrejárulni s hogy a jobbak természetes joga s észszerü kötelessége a kormányt kezelni; ha továbbá a tapasztalat utján igaznak, bizonyultnak veszik e tételt, hogy magasabb tulajdonságokat azon polgároknál kell keresni, kik bizonyos külső állást foglalnak el, tehát vagy történetileg kiváló nemzetségektől származnak, vagy nagy, nevezetesen öröklött gazdagság birtokában vannak; ha végre a polgárok tömegének a közéleten, habár nem is a kormányon illetlenül meghagyatik résztvétele: ugy a legfőbb kormányzat átruházását a véleményezhetőleg legjobbakra annyira mennyire összeegyeztethetni az általános össz-

élet fenntartásával. Söt akadtak kiváló szellemü s a népuralom hátrányai alatt szenvedett férfiak, kik már az ókorban is az aristokrata kormánymódot mondották a legjobbnak *(c)*. A legerösebb természetesen ily körülmények között ott az aristokratia, a hol a papsággal szövetkezik. — A hatalom visszaélése ellenében a tömeg rövidségére mindíg lehetséges s tanácsos intézményeket szabni. Igy péld. néptribunusokat rendelni, kiknek megnyugvása szükséges a törvény érvényére nézve.

A legkevésbé egyezik össze a klasszikai állammal **egy egyesnek állandó kormánya,** mert itt az állami közélet csakugyan semmi egyéb költészetnél s nevezetesen az egyén czéljai s érdekei döntök, de nem az összesség szükségletei s nézetei. A legtürhetöbb ezen kormánymód a magistratura alakjában; azonban itt is félelmetessé s gyülöletessé fog válni, minélfogva íziben végét érendi *(d)*.

(a) A klasszikai állam létegéről l. Welcker, Letzte Gründe, 342. l. — Vollgraff, Antike Politik. Giessen, 1828. — Hermann, Griechische Staatsalterthümer, 4. kiad. Heidelb., 1855. — Plass, Die Tyrannis. I. II. Bremen, 1852. — Bluntschli, Allgem. Staatsrecht, I. kötet.

(b) Hatalmas zavar keletkezett abból, hogy nem tettek különbséget a klasszikai s az ujkori jogállam között, amannak tanait s tapasztalatait egyszerüen a jelenre alkalmazván. Igy *Bodinus* nagy müvében az államról egyátalán a régiekből indul ki; sőt maga *Machiavelli* is a római államra alapítja fejtegetéseit. Azonban csak is félmíveltséget s gondatlanságot árul el, ha mai napság is e hibába esnek, midőn a tények s fogalmak sokkal világosabban jelenkeznek. Aristoteles bámulatra méltó politikája nem veszt értékéből, ha csak ott engedünk neki közvetlen befolyást jelen életünkre, midőn az átalános emberi természet követelményeit tárgyalja, de nem a hol kizárólag görög államgondolatokat s intézményeket feszeget.

(c) Sokrates s iskolája részint nyilt, részint elrejtett támadásairól a népuralom ellen l. Mohl, Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften. I. k. 71. l.

(d) Hogy mennyire ellenkezik az egyes uralma a hellen szellemmel, mutatja azon körülmény, hogy soha tyrannis hét nemzedékig nem tudta magát fenntartani.

5. A jogállam.

44. §.

a) Általános tételek.

Teljesen a józan értelmesség álláspontját foglalja el az ember, ha egyrészt a földi életnek közvetlen s önálló czélt tulajdonít, másrészt pedig összes ereje kifejtését legközelebb mint egyéni személyiség s mint tisztán egyedi feladatot iparkodik elérni. Ez életfelfogásban tudatos s magasabb czélt tűz magának, melyet azonban sem kizárólag vallásos fejleményben, sem egy nagyobb közösségbe való beleolvadásban nem keres; hanem inkább összes valója lehető legsokoldalúbb kimívelésében.

A földi lét ezen felfogása hatalmas befolyással van az emberek együttléte összes rendjére. Első vonalon áll eme megértésben mindenesetre az egyedi személyiség maga s a család megengedett czéljaival és annak jogával s kötelmével, hogy a mennyiben telik, az utóbbiakat saját erejével iparkodjék elérni. Azonban természetesen itt is fennforog a másokkal való egyesülés, nevezetesen társadalmi alakulások s egységes állam' szükséglete. Társadalmi alakulásokat képeznek azok, kik valamennyiökkel közös érdekeket egyenként nem bírnak elérni és azért önkénytes egyesületekbe állnak, vagy bizonyos, tudatos szándék híján is hason viszonyok alapján valamely nagyobb közösséget képeznek. A szétziláltság tehát a szabály; a társadalmi kör kiegészítés, melyre a szükség serkent. És ugyanez áll egy fokkal magasabban az államról. Csak a társadalmi egyesületek elégtelensége, s a rend s jog biztosítása' szüksége vezet mindent felkaroló, egységes államhoz. Elv gyanánt itt is az egyén s a társadalmi kör önállósága őrzendő meg; mindkettőt az állam egységes gondolata s összhatalma egészíti ki.

Az utóbbinak pedig kettős feladata van. Először, a jogrendet fenntartani az államerő összes területén, mint magában véve szükségest s üdvöst, s mint minden további fejlemény feltételét. Másodszor az észszerű emberi czélokat elömozdítani, a hol s a mennyiben az egyes vagy már kisebb körökké alakult részvevök saját erejéből nem telik. — Itt tehát sem az összes életet átható jámbor hitről, sem magasabban vagy alacsonyabban hangolt kedélyi indulatokról nincs szó, hanem egyes egyedül világos s számító értelmi belátásról. Az ez által

keletkező viszony kétségkivül lényeges haladás az emberi nem fejlödésében, miután az önelhatározással erőteljes gyámolítás jár karöltve, a mi áldásosan hat az emberi erök kimívelésére; valjon azonban legtökéletesebb fejleménye-e, a mint sokan hívságosan hiszik, nehezen lehet eldönteni. Ha azonban ezt az államfajt a *jogállam* nevével szokták jelölni, ugy ez elnevezés több tekintetből nem szerencsés, jelesül nem teljes; azonban mégis jónak látszott az igen elterjedt nevet megtartani, nehogy zavar keletkezzék *(a)*.

A jogállam keletkezése lassanként s történeti uton mehet végbe, midön valamely nép egy alantabb míveltségi fokról, kezdetben talán lassan s öntudatlanul, a kizárólag értelemszerű életfelfogásra emelkedik. De ugyancsak az is megeshetik, hogy alapítás s berendezés a részvevők világos tudatával s egyezkedés alapján létesül.

Egy *bizonyos* kormányformát ezen államfaj sem benső szükségnél, sem külső okoknál fogva nem igényel. Alkalmazást nyerhet az államhatalom minden rendje, mely csak egyátalán kilátásba helyezi a fennérintett két főfeladat elérését. Nevezetesen valamennyi résztvevő közvetlen közrejárulása a kormányon csak a czélszerüség kérdése, kivitele lényegileg részint a nép s a terület terjedelmétől, részint a tömeg míveltségi fokától függ.

A jogállam valamennyi alakzatában azonban léteznek mint az alapgondolatból közvetlenül folyó következmények az egységes hatalmat illető bizonyos jogok és ugyancsak az egyes részvevök s a tényleg fennálló társadalmi körök bizonyos igényei *(b)*.

1. *Az államhatalom sajátos jogai* a következők:

Igényt tarthat az állam valamennyi részvevője *alkotmányszerű engedelmességére*, akár személyes minőségökben, akár mint testületek vagy társadalmi körök tagjaiéra. Miután a jogállam valamennyi polgárai életczéljait egyenlőképen iparkodik elömozdítani, ugy valamennyit egyenlő kötelem is terhel irányában és egyesek kivételét vagy kedvezését a tételeményekre s engedelmességre nézve össze nem egyeztethetni ezen államfaj létegével, azonfölül igaztalanság is, vagy legalább méltánytalan egyenlötlenség azok irányában, kik a teljes tételeményre szorítvák.

Jogában áll *mind azon intézkedéseket megtenni,* melyek az államczél elérésére szükségesek. A rendes esetekben természetesen az alkotmány közönséges rendelményei s formái köve-

tendök; de rendkivüli eshetöségekben jogában kell állnia megfelelö rendkivüli cselekedeteket eszközlöbe venni, még ha nyilván nem is foglalja magában a törvényhozás ezt a jogosultságot. Ily jog minden esetre észszerüen valamennyi állam kormányát illeti, bármi nemü legyen is; azonban a jogállamban különösen kiemelendö, miután egyrészt messze terjedö feladatánál fogva könnyen megesik, hogy alkalmazni kénytelen, másrészt az ily rendkivüli jogosultságot nehezen lehet összeegyeztetni a jogállam többnemü alkotmányformájával. Az állam feladata nem szorítkozik itt, mint a patrimonialis államban, egyes körülírt esetekre; de nem is nyerheti az államhatalom, mint a theokratiában, hatalmát valamely kivüle s felette álló, jogosultságára nézve meg nem támadható felsöbb lénytöl: hanem a tisztán értelemszerü, az összes emberi élet felkarolására rendelt s zárt egészet képezö intézménynek egyszerüen e tételre kell támaszkodnia, hogy a ki a czélt akarja, annak az eszközöket is kell akarnia; s szükséges, hogy legyen annyi bátorság s belátás, mely a kellö esetben megengedi a közönséges viszonyokra számított gádorokat keresztültörni. Evvel a jogállam különös alkata szerint még mindíg összeegyeztethetni az egyes esetben azon felelösséget, mely a segély szorító sietösségét s a közönséges eszközök elégtelenségét feltüntetni tartozik.

Határoz a fölött, valjon *a gyámolítás igénylése egyes* esetében elegendö fontos s átalános érdek forog-e fenn, mely az összerö alkalmazását igazolja. Kétségkivül kiki jogosítva van a jogállamban, alanyi életczéljai elömozdítását az államtól követelni. Azonban épen oly kétségtelen, hogy eme segély lehetöségének határt szab az állam rendelkezése alatt álló eszközök' terjedelme s hogy észszerü dolog, összeütközés esetében az átalánosabb hasznot a korlátoltabb elé tenni. (L. fenn a 36. §-et, 191. l.) Már pedig annak eldöntését, hogy melyik érdek érdemli meg a kitüntetést, nem bízhatni az egyes segélyezést áhítókra, hanem az államfö, mint az összesség képviselöje eszközli, mint a ki valamennyi szükségletet s eszközt számba vesz, ha nem akarják az államczélok valósulását, söt az állam létét egyesek önzése, makacssága s tudatlansága folytán veszélyeztetni.

Az államfö jogosítva van *az államvagyonból megfelelö jövedelmet huzni*, miután az illetö fizikai vagy jogi személy nem magándolog gyanánt s személyes czélok elérésére kezeli a kormányt, hanem csak mint az államhatalom személyesitöje a nép czéljait iparkodik elérni. — Csak a tiszta demokratiában

nyer, ha nem is jogi, ugy túlnyomó czélszerüségi okoknál fogva kivétel helyet, miután valamennyi szavazatképes polgár a kormányzó népgyülés tagja, tehát véglegesen kiki önmagának fizetne, vagy az adók vagyon szerinti felosztása esetében, a szegényebb polgárt a gazdagabb tartoznék fenntartani, a mit az egyenlőséggel s egyenjogusággal nehezen lehetne összeegyeztetni.

2. *Az államrészvevők átalános jogai gyanánt* pedig a következő igények jelenkeznek a jogállamban: *(c)*

Mindenekelőtt *törvény előtti egyenlőség*, azaz számba veendő kinek-kinek életczélja tekintet nélkül személyes viszonyaira, s tárgyilag alkalmazandó az átalános szabvány az egyes rangját, állását stb. figyelembe nem véve.

Másodszor kinek-kinek jogában kell állni, nemcsak minden *tiltatlan életczélra törekedni*, hanem kellő esetekben gyámolítást is igényelni. Tiltatlannak ismerendő el pedig, a mi sem harmadik személyek kétségtelen jogaival nem ellenkezik, sem a fennálló államintézményeket s az átalános czélok teljesítését az állam részéről nem háborgatja. Az egyedüli igazolt kivételek oly foglalkozások, melyek veszélytelen folytatása közelebbről fel nem tüntethető tulajdonságoktól függ; azután meg oly korlátozások, melyek a nyilvános szegényápoldák terheit kelletén túl nem öregbítik.

Harmadszor *minden képes egyénnek egyenlő részének kell lenni a közügyeken*, a mennyiben az utóbbi az állam különös neme szerint egyátalán illeti az alattvalókat, tehát akár a hivatalok betöltésén, akár a közvetlen szavazatjogon vagy cselekvőleges s szenvedőleges közrejáruláson a képviseletben. Elengedhetlen feltétel azonban erre nézve a képesültség, miután észszerüen nem illethet jog gyakorlata olyant, a ki arra nem képes. Magából értetődik, hogy a képesültséget részint személyes bizonyítás, részint és pedig a legsürübben bizonyos törvényes s átalános feltételek teljesítése nyujtja.

Negyedszer *személyes szabadság*, mivel valamely államrészvevő alávetése egy másik alá bárminemü rabszolgaság s függetegség által amannak jogilag nem engedi meg életczéljaira törekedni, a mi a jogállam alapgondolatával homlokegyenest ellenkezik.

Ötödször *a gondolatközlés szabadsága* minden alakban, mint a mely mulhatatlanul szükséges a minden oldalú szellemi kimívelésre, melyre a jogállam polgárainak korlátlan igényök van. Magából értetődik azonban, hogy a gondolatközlés tar-

talma s alakja által nem szabad jogokot sérteni és hogy erre nézve mind fenyítések mind megelőző intézmények szabandók, a mennyiben az utóbbiakat az összes igény rövidsége nélkül eszközölhetni.

Hatodszor *szabad vallásgyakorlat*, a mennyiben egyesek vagy az összesség joga nem szenved ez által rövidséget és az állam alkotmánya s egységes létszeressége nem háborgattatnak. Oly polgár, kinek vallásos meggyőződése össze nem fér a jogilag fennálló állammal, ezen alanyi felfogásánál fogva sem az összességnek megfelelő államgondolat megváltoztát nem kivánhatja, sem büntetlenül engedelmetlen nem lehet. Számára semmi egyéb nem marad hátra, mint az államot elhagyni. Ugyancsak egész vallásos egyesületnek — egyháznak vagy szektának —, melynek tana vagy külső intézménye meg nem egyezik a jogállam gondolatával vagy összerű esetben az alkotmánynyal, ép oly kevéssé van jogában feltolakodni, mint az államczélokkal ellenkező egyéb társadalmi alakulásnak. Ha terjedelme oly nagy s befolyása oly mély, hogy képes felfogásának megfelelőbb államfajt létesíteni, ugy törvényes uton hadd fáradozzék ez irányban; addig azonban tartozik a kisebbség engedni; mert az eltérő nézet erkölcsi alapja nem ad jogosultságot a fennálló törvény irányában engedelmetlen lenni.

Hetedszer, *a helyváltozás joga*. A jogállam polgára nem csak annyiban tartozik az államhoz, a mennyiben egy bizonyos társadalmi alakulás tagja, hanem az összes egész egy része, s az egész államterület képezi hazáját. A hol tehát legsikeresebben valósíthatja czéljait a hazán belül, ott ütheti fel tartózkodási helyét. Evvel igen jól összeegyeztethetni a testületi jogok megszerzésére irányuló feltételeket és kivételes rendelményeket a gyanúsak s szükölködök kényszerü korlátozására s kiutasítására nézve.

Nyolczadszor végre kinek-kinek jogában kell állani *önkénytes egyesületeket alkotni* megengedett azaz tiltatlan s nem kártékony czélok közös elérésére. Hogy mennyiben szabad állami feladatokat is ily egyesületek által megoldani iparkodni, az alkotmánytól függ. A hol a nép elvileg ki van zárva a közügyeken való közrejárulástól, ott az ily befolyásra irányuló egyesületeknek nem volna tiltatlan czélja s ellenkezésben is állana az alkotmány gondolatával. Ellenben helyök van ott, a hol s a mennyiben a polgárok politikai jogai gyakorlását elökészitik s könnyitik.

(a) A jogállam bölcseleti államjoga' irodalma felette bő, nevezetesen azért, mert a legtöbb iró bölcseleti államjogát kizárólag ez alapra emeli. L. fenn a 24. §-et és Mohl, Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften. I. k. 215. l.

(b) Ama számos ujkori alkotmányoklevélnek nagyobbrészt az volt rendeltetése, hogy a jogállam fője s polgárai átalános jogai' alapelveit pontosan megállapítsa. Hogy átalán szabatosabban jártak el a fejedelmi jogok formulázásában, el kell ismerni, nevezetesen izgatott időkben a szabadsági jogok kiszabásában sokkal messzebb mentek, semmint erőteljes kormánynyal összeférhet. Ebből azonban nem következik, hogy az állampolgári jogok formulázása egészen abbanhagyandó, de igen az, hogy kellő elővigyázattal fogjunk a dologhoz. V. ö. 31. §. 156 l. — U. o. az irodalmat is.

(c) Az alattvalók jogviszonyait, a mint egyátalán valamennyi államfajban a népélet létszeres együttléte létegéből folynak, fenn — l. 31. §. 159 l. — tárgyaltuk. Részletesebb kifejtése azért látszott szükségesnek a jogállamra nézve, mert közvetlen jelentőséggel bír a jelenkorra nézve s mert az egyes államrészvevők jogai a legkifejlettebbek.

45. §.

b) A jogállam egyes nemei.

A jogállam' czéljának semmiképen sem szükséges következménye egy *bizonyos* kormányforma; söt inkább jogilag helye lehet az államhatalom valamennyi alakulásának, melyek minden emberi életczél elömozdítását megengedik s kilátásba helyezik. Ennélfogva csak a czélszerűség kérdése, hogy a különböző lehetséges formák közül melyik választandó s a jogilag lehetséges nemek sora még koránsem tekintendő bezártnak.

Eddigelé három különböző faju intézmények alkalmazvák *(a)*, melyek közül kettő alnemekre szakad.

Ugyanis az államhatalom vagy **a népet,** azaz az összerű állam törvényei szerint a politikai jogok gyakorlására képesült állampolgárokat illeti; mely esetben azon nevezetes különbség forog még fenn, hogy a **tiszta népuralomban** a jogosultak mind egy nagy gyülekezetben össze lépnek tanácskozni s végzést hozni, a **képviseleti népuralomban** ellenben a polgárok legközelebb keblökből arányos számú képviselöket választanak, a kikre bizzák ezután a népet illető jogok gyakorlását.

Vagy kisebb számú **kizárólag jogosult nemzetségeket** illet a legfőbb hatalom, melyet közösen kezelnek. Ezen jogosultság alapja különböző lehet, péld. bizonyos elődöktől való származás, vagy határozott nemü s nagyságu vagyon bir-

toka; de a kizárólagos kitüntetés gondolata mindíg ugyanaz marad *(b)*.

Vagy végre akár választás, akár örökösödés utján hivott **egyes egyén az államhatalom tulajdonosa.** Ez esetben ismét három lehetőség foroghat fenn. Mindenekelőtt **korlátlanul** birhatja az államfő a hatalmat, azaz a nélkül, hogy külső korlátok volnának szabva vagy valakit közrejárulási jogosultság illetne. Lehetséges azután, hogy a különböző **rendeknek** legyen bizonyos kormányjogokhoz közrejárulás engedve. Végre **az összes nép képviselőit** illetheti azon jogosultság, hogy az államhatalom tulajdonosát kihágásoktól s visszaélésektől távol tartsa, mire nézve részint közrejárul bizonyos közügyekben, részint védjog illeti.

Bármily fontos is a jogállam különböző nemei között a választás, ugy az összes államfaj jogi alapja nem szenved változást az államhatalom alakzatai különfélesége folytán. Nevezetesen korlátlan kezelése nem ad az illetőknek jogot egészen kényök-kedvök szerint eljárni s a jogállam átalános czéljait megváltoztatni vagy megcsonkítani. Az összes különbség csak abban áll, hogy az ily államfők a felfogásra s végrehajtásra nézve senkinek beleegyezésére s közrejárulására nem szorulnak, hanem egyesegyedül csak erkölcsi s vallásos okoknál fogva a jog becsülésére utalvák. A kényuralom teljesen különböző államfaj, s nem pusztán csak szigorúan alkalmazott korlátlan egyeduralom a jogállamban.

Evvel azonban korántsem akartuk azt mondani, hogy az átalános okok, melyek különben az állam megváltoztatására jogosítják a népet, ne nyerjenek alkalmazást, midőn a jogállam különböző fajai választásáról van szó. Sőt inkább miután ezen formák sajátossága az összerü míveltségi fok s a külső viszonyok szerint nagy fontosságú a nép czéljai elérésére a jogállamban, teljesen alkalmazást nyer az állami javítások s szükség esetében az erőszakos átalakítások tana (l. fenn a 22. §-et) ezen egyes államfajok *bensejében* is.

(a) Azon körülmény, hogy az ókori klasszikai állam is ismerte a monarchia, aristokratia s demokratia három formáját, azon tévelyre vezetett, hogy e felosztás valamennyi államra nézve áll.

(b) Az aristokratiának nincsenek alfajai, miután a nép közrejárulása a kormányon, tehát a képviseleti aristokratia ugyan jogilag nem lehetetlen, de eszélyi okoknál fogva minden időben mellőztetett.

46. §.

1. A népuralmak.

A népuralom s ugyan mindkét alakzatában e kettös tételen alapszik: hogy minden önálló s itéletképes ember természetes jogában áll saját ügyeit elintézni, minélfogva az összes polgárzatéban az államügyeket ellátni; továbbá, hogy a kisebbség tartozik a többség végzeményének engedni a közös jogokra s érdekekre nézve *(a)*. Az elsö tétel elvileg kizárja *egy* egyén vagy egyesek kormányát, akár önhatalmú, akár átruházott jog alapján. A második tétel pedig múlhatatlan feltétele személyök többsége' rendjének s cselekvési képességének. Külön jogi bizonyításra nem szorul, hogy minden személyesen képesültnek jogában áll a közös ügyeken résztvenni. A közös ellátás nem az egyetlen lehetséges, jogi módozat *(b)*, — és e tekintetben a demokrata nézet nem ritkán szertelen terjedelmet nyer; — azonban nyilvánvaló, hogy *jogosult* nézet, mihelyt hátat fordítottak a magasabb, az egyes ember akaratától független hatalomtól, mint az állam alapjától. Nem ily egyszerü a többség uralma jogi megállapítása. A mily könnyen felfoghatni ugyanis azon esetben, midön átalános közmegegyezés elfogadta az elvet: oly kevéssé értetödik magából, hogy valamely embernek le kelljen mondania életczéljairól s a legsikeresebb kivitel felöli meggyözödésröl, mert mások más véleményhez szítanak. Az egyetlen egy, de természetesen döntö, ténylegesigazolása a dolog gyakorlatiszükségessége. Ha nem akarjuk, hogy az állam minden pillanatban bomlásnak indúljon, akkor véleménykülönbség esetében is bizonyos, egységes határozmány szerint kell cselekedni. Miután pedig sem joggal, sem méltányossággal nem követelhetni, hogy a többség engedjen a kisebbségnek; miután továbbá épenséggel nem lehet állítani, hogy az igazság kiválólag a kisebbség körében honol; mi sem marad egyéb hátra, mint a többség véleményéhez szegödni. A kisebbségnek különben mindíg jogában áll minden tiltatlan eszköz segedelmével a maga részére vonniaz átalános meggyözödést s ennek folytán idövel magának szerezni meg a többséget; helyén vannak egyébiránt oly intézmények, melyek a kisebbséget önkény s nyomás ellen biztosítják legalább bizonyos tekintetben s korábban megállapított viszonyokban *(c)*.

Minden népuralomban felette jelentösek *a polgárjog megszerzését*, ennélfogva a közügyeken való közrejárulást *szabá-*

lyozó határozatok, miután az uralkodó hatalom sajátságait illetöleg döntő erejök van. Erre nézve kétségtelen jogtalanság egyrészt önálló, értelmileg s erkölcsileg képesült államrészvevöket kizárni a közügyeken való közrejárulástól; másrészt az is nyilvánvaló, hogy olyak, kiknek képtelensége nem szorul bizonyításra, vagy kik viszonyaiknál fogva nem örizhetik meg önállóságukat, mellözendök. Minélfogva asszonyok s gyermekek mint szellemileg képtelenek, vétkesek s döre tékozlók mint erkölcsileg meg nem bízhatók, magánszolgálatban állók, családgyermekek s alamizsnából élő egyének mint nem-függetlenek joggal kizárvák. Azt is igazolhatni, ha idegeneket vagy épen nem, vagy legjobb esetben csak hosszú évi tartózkodás után bocsátanak a közrejáruláshoz, mert felölök méltán azt vélelmezhetni, hogy állami kérdésekben teljességgel különböző alapnézetet osztanak és a személyeket s dolgokat nem ismerik kellöképen *(d)*.

Miután az államot szükségképen kell kormányozni, s miután a demokratiában a legfőbb érdekü, hogy a kormány tényleg a nép többsége értelmében járjon el: az egyesek közrejárulását a közügyeken nem pusztán *jog*, hanem egyuttal *kötelem* gyanánt is lehet felfogni, minélfogva ki is kényszeríteni.

A népuralom mindkét nemében külön érvényben álló tételek a következök:

I. **A tiszta** *(autokrata)* **népuralom.**

Oly állam alapítása s fenntartása, mely népgyülés által leszen kormányzandó, nem pusztán akarat dolga, hanem inkább sokszerüen fel van tételezve számos külviszony által, melyek egyidöbeli fennforgása hiján ily kormányforma tényleg kivihetlen, de továbbá ez esetben nem is lesz megengedve, mert a *lehetetlen*, nem lehet *jogszerü*. E feltételek a következök:

1. *A területnek s a lakosság számának oly mértékre kell szorítkoznia*, hogy valamennyi polgár az ügyzetek szükséglete szerint elég gyakran s gyorsan összegyülekezhessék s hogy az általok képezett gyülésben lehetséges legyen a tanácskozás.

2. *Az elöforduló ügyzeteket nyilt gyülésben lehessen eldönteni* anélkül, hogy *éghajlati viszonyok* által háborgatástól kelljen tartani; tehát vagy folyton enyhe éghajlat vagy az összes államviszonyok oly egyszerüsége kivánatos, hogy a szükséges végzeményeket mindenkor kedvezö évszakokra hagyhatni.

3. *A polgároknak gazdászatilag képesülteknek kell lenniök,* hogy az államügyeknek elegendö időt szentelhessenek. Ez a tömegre nézve, ha a rabszolgaság meg nem engedett s felette káros eszközéhez nem akarnak folyamodni, csak felette egyszerü ipari s gazdászati mozgalom esetében lehetséges és ha türhető átalános jólét uralkodik.

Azonkivül eme alapfeltételekkel egy sorba helyezendö *jelentős s maradandó különbségek hia a lakosság összetételét illetőleg.* Ha a népgyülés tagjai lényeges sajátságokra nézve, nem csak egyénileg, hanem nagyobb tömegekben eltérnek egymástól, ugy ebből részint gyakori különbség fog keletkezni a nézetekre s követelményekre nézve, részint kölcsönös gyülölet származni. Ebből csak hátrányos következmények háramolhatnak a gyülés tanácskozása nyugalmára s tárgyilagosságára. Ilynemü esetek péld. a törzs vagy faj különbsége és a vallás-különbség.

Miután a jelenlegi mivelt népek s fennálló államok legtöbbjénél ezen feltételeket hiába keressük, ugy a tiszta demokratia elfogadásáról s fenntartásáról rendszerint szó se lehet, minélfogva az ide irányuló törekvéseket észszerütleneknek s jogtalanoknak bélyegezhetni *(e).*

A tiszta népuralomra kivételesen alkalmas esetekben mindenekelött elválasztandók egyrészt oly ügyzetek, melyeknek elintézése elvileg az államföt illeti, tehát a *népgyülésnek* tartandó fel, másrészt oly ügyek, melyek alkalmatlanok egy nagyobb tömeg tanácskozása s végzése tárgyát képezni vagy csak elöleges meghányás után, tehát bizottmányhoz utasítandók kezelés végett. Nagyobb gyülés tárgyát nem képezhetik: az összes folyó igazgatás, minden közvetlen felügyelet és minden tényleges cselekvés; elökészítésre szorulnak: fontos indítványok; végre mint a végrehajtáshoz tartozók említendök: a végrehajtási utasítások szerkezete, az eszközök tényleges behajtása. Felette tanácsos a jogszolgáltatás megvonása mind az állami, mind a polgári ügyekben s önálló törvényszékekre való bízása, mert mindazon okok, melyek az egyeduralmakban is czélszerüeknek mondják az államfö bele nem avatkozását az egyes jogügyekbe, kétszeresen nyomósan jelenkeznek a népuralmakban *(f).*

A kormányzó népgyülésnek ennélfogva a következök tartvák fenn: egyebütt elökészített mindennemü törvények megállapítása; a béke s had joga, ugyszintén a szerződés joga a külfölddel; a polgárok adói s személyes szolgálmányai fölötti

rendelkezés; a magasabb hivatalnokok választása; hivatalbeli vétség s állambüntettek miatti keresetindítás, de nem itélethozás; valamint nem különben a nyilvános jutalmak odaitélése. — Igen szükséges szigorú s a kezelést előmozdító gyülésrend megállapitása. A szavazatképesség joga nem ad jogot mint szónok szerepelni a népgyülésben. Tanácsos továbbá némely hivatalnokot azon jogosultsággal s kötelességgel felruházni, hogy szükség esetében rendkivüli népgyülést hirdethessen. Jó lesz végre törvényes úton megszabni azon módozatot, mely alatt veszély s zavar esetében messzeterjedő meghatalmazást biznak egyes személyekre.

A kisebb tanács vagy senatus rendelésekor gondosan mellőzendő a népuralomtól idegenkedő elem; ellenben felette czélszerü, ha a köztársaság legjobb államférfiait magába foglalja. Az állomások betöltésére nem marad ugyan egyéb hátra, mint hogy a nép válaszszon a nép közül, ellenben méltán lehet belépti feltételül előírni, hogy hosszabb s magasabb szolgálatot látott legyen el államhivatalokban, ugyszintén hogy érettebb kort ért legyen el. Gyakori választások helyreállítják az államkormányzat és nagy gyülés s a senetus közötti megegyezést s az utóbbiak tagjai egybekapcsolását polgártársaikkal. Hogy a legkiválóbb hivatalnokoknak székök van a kisebb tanácsban, magából értetődik. Különben mindenkor csak határozott, rövid időre eshetik a hivatalnokok választása, nehogy utat nyissanak magoknak a hivatal befolyása birtokában alkotmányellenes hatalomra szert tenni. Valamennyi polgár foglalkozása az államügyekkel és a népuralom intézményei s viszonyai legalább rendszerinti nagyobb egyszerüsége az állomások ilyszerü betöltése hátrányait eloszlatja.

Az állampolgári jogok közül a népuralomban a szabad gondolatközlés s az egyleti szabadság joga különösen becses; ugyancsak a lehető legszabadabb községalkotmány is, részint mint a népuralom gondolata következetes alkalmazása, részint mint mulhatatlan gyakorlás az önkormányzatban. Ellenben igazolhatók ez államfajban szigoru erkölcstörvények, melyek a nép sajátossága fenntartására irányulnak, söt még mélyen ható rendelvények is mind szertelen gazdagság, mind függővé tevő szegénység meggátlására, hogy a polgárok közötti egyenlőség fenntartassék.

II. **Képviseleti népuralom** *(repraesentative Demokratie).*

A tiszta átalános népgyülésen alapuló népuralom fennebb

emlitett tárgyi feltételei hiánya, valamint az egyeduralom vagy többek uralma ellen fennforgó ellenszenv keltették az ujkor népei között azon gondolatot, hogy ugyan népszerüen, de mégis csak *a polgárok kebléből kiváló képviselők által* kormányozzák magokat. Ide járult még a legtöbb esetben, de nem mindig s szükségképen, a hatalomfelosztás szükségessége felöli meggyőződés a jog s szabadság vélelmezett védelme kedveért. Világos, hogy ez az államalakzatot a legszámosabb nép között, terjedelmes területen, minden éghajlat alatt s a legbonyolódottabb s legsokszerübb államfeladatokra nézve is alkalmazhatni. Egyetlen egy tényleges feltétele, nem annyira befogadásának, mint sikeres fennmaradásának, a közügyeken való átalános élénk részvét.

A képviseleti népuralom legfontosabb törvénye a *képviselők választása felöli rendelvény.*

Miután a népuralom fogalmában rejlik, valamennyi önálló s különös képtelenségi oknál fogva ki nem zárt polgárnak részt engedni az állam kormányzatában: ezen államformában a képviselök választásában való közrejárulást jognak s nem megbizásnak kell tekinteni. Tehát a cselekvöleges választási jogot sem lehet csak a kiválólag képesült polgároknak fenntartani; ugyancsak a jogegyenlöség feltétlenül uralkodó elve tiltja a népuralomban a választókat rendek, érdekek stb. szerint felosztani. Az ily felette terjedelmes közrejárulás netaláni hátrányai, mint az alkotmány elkerülhetlen következményei türendök *(g)*. Ellenben épenséggel nem ellenkezik a népuralom fogalmával, ha a választottak itt kétszeresen szükséges derék képesültségét biztositani igyekeznék a szenvedöleges választási jog korlátozása által; tehát péld. közvetett választás vagy a megelözött szolgálattétel és érettebb kor feltétele által. Nem áll fenn továbbá jogi akadály a nép képviselöit, ha czélszerünek mutatkoznék, különböző osztályokba sorolni eltérö jogokkal; ez esetben a választások is különböző módon volnának eszközlendök.

A képviselő testület állása az átalános népgyülésé, miután az összesség jogai alkotmányszerüen reá ruházvák. Nem szorul azonban bizonyításra, hogy a nép, ha s amennyiben szükségesnek vagy illendönek tartja, egyes tárgyakat végleges eldöntésének — kerületi üléseken s a beadott szavazatok összefoglalása által — tarthat fenn. Alkotmányi kérdéseket s az alkotmány megváltoztatását illetö kérdéseknél a nép ilyszerü nyilatkozata épenséggel szükséges *(h)*. — Különben a gyülés jogozataira s ügyzeteire nézve nevezetes különbséget tesz, valjon a kormány-

zat ellátása a gyüléstöl különválasztott fizikai vagy jogi személyre van bízva, vagy valjon a testület eszközli *(i)*.

Az első esetben a gyülés meghatalmazása az átalános szabványok megállapitására szorítkozik, tehát a törvényhozásra, az adók s szolgálmányok kivetésére és az államszerződések jóváhagyására; végre a végrehajtó kormány ellenörzésére. Az kormányzattal felruházott személyt illeti az államhatalom kezelése, a mennyiben ez az államczélok végrehajtására szükséges. Azonban nevezetesen két pontra nézve különbözik egyéb, saját joga alapján kormányzó egyéntöl. Elöször ugyanis csak a nyilván reáruházott jogok s ügyzetek illetik, minélfogva még szükség esetében sem egészítheti ki az utóbbiakat az államfeladatok természetéből, hanem a nép dolga, az alkotmány kiegészítése vagy rendkívüli intézkedés végzése által segíteni a bajon. Másodszor pedig felelös a reábizott hatalom végrehajtására nézve; elvileg az összes népnek, mint az államhatalom jogszerü tulajdonosának, tételes szabványok szerint a különösen jogosultaknak, nevezetesen talán a képviselö gyülés vagy egy részének.

Ha ellenben a nép által választott képviselök gyülekezetét illeti alkotmányszerüen a kormányzat ellátása, ugy tevékenysége köre jóval gyarapodik. Természetesen csak a fontosabb esetekben tehet önmaga rendelést; azonban kebléből kiküldött bizottmányok vagy a föhivatalnokok jelentései által kezében tarthatja a kormány gyeplöjét. Ezen intézmény szükséges következménye az összes gyülés maradandó együttléte, miután az igazgatás legfőbb vezetése soha félbe nem lehet szakítva.

Azon kérdést, valjon a képviselö testülettöl különböző kormány rendelendö-e, czélszerüségi okok alapján s nem *jogi* szükségnél fogva kell eldönteni, miután, a mint imént megjegyeztük, az államhatalom sajátképeni tulajdonosa bármikor megbízhatja ama gyülést a kormányzat ellátásával s az utóbbi feltétlenül nem képtelen feladadát megoldani. Nem is lehet természetesen tagadni, hogy az elkülönített igazgatási hatóság czélszerübb intézménye épen nem ellenkezik ezen államfaj létegével, söt inkább határozatba menvén, a kormányzati politika szabályai szerint végrehajtandó. Valjon az ügyzetek legfőbb vezetése egy egyénre vagy néhány kevésre bizandó, ugyan nem jelentéktelen, de mégis csak alárendelt kérdés. Mindenesetre a néptöl kell az illetöknek választatniok.

Az egyesek állampolgári jogai a képviseleti népuralomban

a különös államgondolat alapjánál fogva nem igényelnek sajátos megállapitást; csakhogy magából értetödik, hogy ezen népuralomban is telhetöleg széles körüeknek kell lenniök.

(a) A népuralomra nézve l.: Gagern, Resultate der Sittengeschichte; III. k. *Die Demokratie.* — Zachariae, Vierzig Bücher vom Staate. 2. kiad. III. köt. 192 l. — Brougham, Political philosophie. III. köt. — Billard F. De l'organisation de la république. Éd. 2, Par., 1848. — Bluntschli, Allgemeines Staatsrecht I. k. 265. l. — Igen tanulságos erre nézve az összerü példák törvényei tanulmányozása. V. ö. Hermann s Boeckh athén alkotmánya; Story s Tocqueville az egyesült államok alkotmánya fejtegetését.

(b) Félszeg felfogás a népuralmat a jogállam egyetlen egy tökéletesen igazolható alakzatának tekinteni. A kérdés sulya az imént említett államfaj valamennyi czéljai elérésére esik, a kormány alakzata csak eszköz. Ha egy más kormányforma szintén elegendő ezen czélok elérésére, tökéletesen oly igazolt, mint a népuralom; és ha be lehetne bizonyítani, hogy még alkalmasabb, ugy nem átallanánk igazoltabbnak mondani. — Épen oly alaptalan az állítás, hogy a népuralom egyedül egyezik meg az ember méltóságával. Az értelmes emberre nézve a legméltóbb, czéljai számára a legsikeresebb eszközöket választani, s szükség esetében még némely szabadságról is lemondani, ha valamely fontos előny feltétele.

(c) A többség joga megállapítása különösen a túlzott szabadság barátainak szerzett sok bajt; és valóban épen oly mesterkélt mint badar bizonyítások kerültek napfényre. A kisérletek roszul sültek el, mert ez uralom tényleg nem jogon alapszik, minélfogva jogsérelem gyanánt jelenkezik, mihelyt nem ismerik el a gyakorlati szükséget jogi alapnak. V. ö. péld. Froebel, System der socialen Politik, II. köt. 95. l.

(d) Az északamerikai egyesült államok nevezetes példáját nyujtják a polgárjogok szabatos megállapítása szükségének.

(e) A képviseleti népuralom azonnal kifejlődött, mihelyt az ujkori államokban ellenszenv keletkezett az egyeduralmak ellen. Igy Németalföldön, Angliában a Stuartok elleni harczban, Amerikában.

(f) Aristoteles az előadott véleménynyel ellenkezőleg a derék népuralomban a törvénykezést az összes nép számára tartja fenn.

(g) A mily helyes átalán azon nézet, hogy az állami választáson való közrejárulás jogosultságát nem szabad a személyes jog szempontjából felfogni, ugy ez a képviseleti népuralomra nézve mégis másképen áll. A népuralomban átalán az egyén veleszületett jogából indulnak ki, mely szerint közrejárulás illeti az államügyeken. Ha már külső okoknál fogva nem akarnak vagy nem lehet e joggal élni, hanem ha képviselőkre leszen ruházandó: ugy az egyes állampolgár csakugyan jogában s nem megbizásban fog eljárni. Bluntschli, Allg. Staatsrecht, I. köt. 284. l.

(h) Kétségtelenül különféle veszélylyel s hátránynyal jár az egész nép közvetlen szavazata — v. ö. Bluntschli, a. i. h. 280. l. —;

azonban itt is eltűrendők a főelv jogilag szükséges következményei. L. Krit. Zeitschr. für auswärt. Rechtsw. XXVII. k. 283. l.

(i) A kormányzati ügyzetek ellátása a képviselő testület által igen gyéren fordul elő; az előfordult példák forradalmi mozgalmas időkből valók. Igy péld. a hosszu parlament Angliában, a congressus Amerikában a forradalmi háború idejében, a nemzeti konvent Franciaországban. Ez élményekből tehát az elmélet kevés hasznot meríthet. Az északamerikai államok példája után különben alig fogják valahol valamennyi ügyzetet egy testületre bízni. Legalább Frankfurtban is 1848-ban külön kormány rendelése ment határozatba.

47. §.

2. Az aristokratia.

Az aristokratia a jogállam azon alakzata, melyben az államhatalmat *aránylag kevesen birtokolják s gyakorolják és ugyan önönjoguk alapján.* — Egy bizonyos arányszámot nem kell határozni, csakhogy jóval kisebbségben kell az uralkodó egyéneknek a nép összessége irányában lenni, ha az aristokratia fogalmát fenn akarják tartani. A hatalom birtoka önönjoguk alapján pedig azért szükséges, mert nyilvánvalóan *az*, vagy *azok* volnának sajátképeni tulajdonosai az államhatalomnak, a kiket illetne a kormányzók kinevezése vagy a hatalom átruházása, minélfogva az aristokratia nem jelenkeznék sajátos államfaj gyanánt, hanem vagy az egyeduralom, vagy a képviseleti népuralom többé-kevésbé czélszerűen berendezett alakzatát képezné. A választási aristokratia önön lényével ellentmondásban áll *(a)*.

A tételes jogban a hatalom szerzését a kisebbség részéről különböző módon eszközölhetni; hogy azonban az aristokratiának a bölcseleti államjog rendszerében helye legyen, elegendő oknak kell fennforogni e kitüntetést illetőleg. Feltétlen logikai szükség hiányában itt is elegendő jogosult létére nézve kétségbevonhatlan képessége a jogállam czélja elérésére.

Első tekintetre kétféle okok jelenkeznek határozott kevesek ily képességére nézve: tényleges, tagadhatatlan befolyás a társadalomra s népre; kitünő kormányzói tulajdonságok birtoka. Az első esetben ugyanis a kormányzó kisebbség hatalmában áll, az akaratából folyó államintézményeket ellenszegülés nélkül megvalósítani; az utóbbi esetben a közügyek vezetésével felruházottak kétségtelenül a legjobbat fogják akarni s létesíteni.

Közelebbi vizsgálat azonban csakhamar megmutatja, hogy nagy befolyás birtoka magában véve még nem nyujtja ész-

szerü megállapítását a kizárólagos kormányjognak. Az államhatalom tulajdonosai személyes befolyása mindenesetre a rendes engedelmesség helyreállitását, tehát jelentékeny elönyöket helyez kilátásba, de korántsem nyujt biztositékot a nép igazságos követelményeinek megfelelő egy kormányalakzatot illetőleg. Sőt ellenkezőleg inkább az állam kizsákmányolását várhatni a kisebbség elkülönített, anyagi erő által valósítható céljai számára. Kétségtelenül elegendő számbavételt igényelhetnek jelentékeny érdekek az államban, s minden kormányhatalom jó politikája oly egyesekre vagy pártokra támaszkodni, kiknek nagy befolyásuk van. De ez korántsem egyjelentésü az államhatalom kizárólagos átengedésével azok részére, kik képesek hatalmas befolyást gyakorolni környezetökre, már akár rendkivüli birtok, akár szellemi felsőség által. Hatalom tehát sem észszerü ok további hatalom kizárólagos átruházására s mások feletti uralom kizárólagos jogára.

Másként áll a dolog, midőn kiváló sajátságok birtokát érvényesítik az államügyzetek derék ellátására nézve. Még ezen kiváló tulajdonság sem nyujt szigorúan véve jogot; azonban legalább észszerü dolog azokra hagyni a közös ügyek ellátását, kikről fel lehet tenni, hogy jobban fogják elintézni mint mások. Habozás nélkül el lehet ismerni, hogy az ily kiváló képességre viszonylag csekély kisebbségnél lehet akadni. Ha tehát biztos eszköz jelenkezik, mely a kormányra különösen képeseket kiszemeli, ugy az aristokratiát észszerün megállapítottnak s jogilag megengedettnek nyilváníthatni.

Ezen válságos pontra nézve azonban természetesen hiányzik a biztosság és egyedül a lehetőségek s valószinü eshetőségek mezejére vagyunk utalva. Oly társadalmi vagy állami kisebbséget, melynek valamennyi egyes tagját magasabb állami képesség illetne *benső szükségnél fogva*, annál kevésbé lehet találni, mivel, mint megjegyeztük, választás össze nem fér az összerü államalakzat alapgondolatával. Nem marad tehát egyéb hátra, mint oly viszonyokat keresni, melyekben legalább *valószinüséggel* várhatni kiváló képességet. Bizonyos nemzetségekből való származás, melyek a közügyekben kiváltak volt, és jelentékeny gazdagság birtoka az egyedüli ilyszerü viszonyok. Szükségképeni s közvetlen viszonya egyik ténynek sincs a jó kormányzat képességéhez s akaratához, azonban valószinü következtetéseket mindíg vonhatni. Derék s híres elődöktől való származás jó nevelés s némely tehetség mellett azon törekvést kelti, hogy azoktól el ne maradjanak az utódok; korai készület

a közügyekhez ismereteket s gyakorlatot gyarapít, családi szilárd becsületü hagyomány önérzetet s elökelö gondolkodásmódot kelt. Jelentékeny vagyon birtoka pedig eszközöket nyujt magasabb kimívelödésre, sanyarúságot, aljasító következményeivel távol tart törekvéstöl s cselekedettöl; s további kitüntetésre serkent egyéb tekintetben. Ezen vélelmezések magokban véve nem értelmetlenek; de szerencsétlenségre kevésbé kedvezö valószínüségek, söt nyilvánvaló hátrányok sorakoznak oldala mellé. Nem lehet ugyanis tagadni, hogy a kiváló nemzetségektöl való származás s jelentékeny vagyon birtoka rosz, nevezetesen jó kormánynyal össze nem férö sajátságokat fejleszt; amaz jelesül dölyföt, önzö kasztszellemet, komoly munkálkodás elleni ellenszenvet; emez pedig a pénzbüszkeséget, elpuhultságot. S minden esetre világos, hogy az egyik vagy másik úton módon kiváltak nem karolják fel az egész nép összes állami tevékenységét, minélfogva jogosultságuk a közügytöl derék eröket von meg; továbbá, hogy a többség teljes mellözése sokakban, legkivált pedig a legeröteljesebbekben irígységet s gyülöletet kelthet.

A kérdés tehát igy alakúl: a kilátásba helyezett kormányzati derékség az aristokratiában oly jelentékenynek, tényleges beállta oly bizonyosnak, s elönyei a kedvezötlen viszonyok ellenében oly tulnyomóknak tartandók-e, hogy az államhatalom átruházását észszerü fejleménynek állíthatni? — Ezen kérdést a *birtok-aristokratiát* illetöleg tagadólag kell eldönteni. Az ilyennek jó tulajdonságai sem döntö jelentésüek, sem elegendöleg meg nem bízhatók; a lehetséges, s a mindenesetre beálló hátrányok pedig oly számosak, hogy azon alapuló kormányt nem lehet igazolni. Többet nyomnak *a születési aristokratiát* megengedö okok, mivel sajátos tulajdonságai közvetlen viszonylatban állnak az államügyzetek ellátásával, vélelmezhetö hibáik kevésbé hátrányosak, kizárólagosságukat körükön kivül álló egyes kiváló erök felvétele egyensulyozhatja, és tapasztalatilag csekélyebb ellenszenvet keltenek, mint a nagy gazdagság kitüntetése. Ha ez még nem is elegendö, az aristokratiának teljesen megtámadhatlan észszerü alapot adni, ugy legalább igazolásul szolgál, hogy ez államalakzat a jogállam bölcseletében helyet nyert.

Feltéve megengedése helyes voltát a következö egyes tételek igényelnek közelebbi vizsgálatot.

Kétségtelenül a legfontosabb szabvány aristokratiában *azon nemzetségek megjelölése,* melyeket a kormányzati jog

illessen. Nemcsak hogy eme jogosultakra nézve nem szabad kétségnek uralkodni, hanem még a családjogot, nevezetesen a házasságot illetőleg is pontos szabványok hozandók. — A kormányképes nemzetségek számát meghatározni nemcsak hogy nem szükséges feltétlenül, hanem jelentékeny politikai hiba is, mert elrekeszti a törvényes utat a dicsvágy s érdem előtt s mert kihalt családokat nem enged pótolni. Az „aranykönyv" habár gyér megnyitásának meg kell tehát engedve lenni, mire nézve megfelelő törvényes intézménynek kell léteznie.

Az aristokratia gondolatában nem akadhatni oly okra, mely keblében *a jogosultság különféleségét* kizárná. Söt ha a nemzetségek egy része kevesebb igényt tarthat kitüntetésre, ugy a jogok csak részszerű megengedését ajánlhatni *(b)*. — Ugyanigy igen jól összefér az intézmény létegével, söt czélszerüségi okoknál fogva követelendő is, hogy *a személyesen képtelenek* ki legyenek zárva; söt, hogy mindazok, kik igényt tartanak a kormányra törvényes uton bebizonyítsák képesültségöket; az is lehetséges, hogy bizonyos szolgálati pályát kell alárendeltebb állomásokban megfutniok, mielőtt felvétetnének a kormányzó testületbe *(c)*.

A jogosultak száma szerint vagy összességök *egy* gyülésben vezetheti az aristokratia kormányát; vagy az is megeshetik, hogy két, tehát egy *nagy* és egy *szükebb* tanács fog szükségessé válni. Az utóbbi esetben emennek feladatát az ügyzetek elökészítése, az ellenörzés s a legfelsöbb igazgatás és talán a titokban tartandó ügyzetek ellátása képezik; az összes gyülését pedig a törvényhozás, a külsö államélet különösen kiváló eseteire vonatkozó végzemények, végre a hivatalok betöltése.

Részint az államügyzetekben való gyakorlat, részint a politikai megbízhatóság szüksége az állam csak némileg fontos hivatalai nemzetségek tagjai általi betöltését igényli; önön társaik elleni bölcs bizalmatlanság az állomások gyakori változtát teszi tanácsossá *(d)*. Ha czélszerünek tartatnék, a kormányzó gyülés elnökeül és talán a kormányzati hivatalok élére egy egyes férfiut maradandólag állítani, ugy ez csak alaki kitüntetés lehet, az államhatalom személyesítése; valamennyi valóságos kormányjogot az összes jogosultak gyülései számára kell fenntartani. A legkevésbé fér össze az ily állomás örökösödése a nemzetségi uralom biztosságával.

Elnézve az állami állástól, tehát a magánéletben az aristokratia minden egyes tagja *alattvaló*, tehát a törvények irányában engedelmességgel tartozik. Különben *magánjogi kitün-*

tetések sem összeférhetlenek a legfőbb alapelvekkel; de ép oly kevéssé különös korlátozások vagy kötelezettségek felrovása azon esetben, ha az utóbbiak átalános okoknál fogva szükségeseknek jelenkeznének az aristokratia tekintélye s biztossága fenntartására *(e)*.

Nem forog fenn ok, hogy *az állampolgárok* jogviszonyaira nézve sajátos elvekhez folyamodjanak; a jogállam közönséges követelményei elegendők, s teljesen végre is hajthatók. Az alattvalók képviselete a kormány átellenében ugyan nem logikai s nem jogi lehetetlenség; azonban nevezetes eszélyességi okok ellene szólnak, miután valamennyi ilyszerü intézmény szakadatlan harczot fog kelteni az aristokrata s demokrata elem között, melyben könnyen a tömeg részére fog a diadal eldőlni *(f)*.

(a) Az aristokratiák felőli irodalom: Gagern, Resultate der Sittengeschichte. II. köt.: Aristokratie. — Zachariae, Vierzig Bücher, III. köt. 173. l. — Brougham, Political philosophy, II. kötet. — Bluntschli, Allgem. Staatsrecht, I. köt. 289. l. — Fődolog különben derék aristokrata alkotmányokat tanulmányozni, igy nevezetesen Spartáét, Rómáét, Velenczéét és Bernét.

(b) Az aristokratia benső osztálya nevezetes példáját nyujtja a velenczei „serrar del consiglio", mi által a nemzetségek legnagyobb része ki volt zárva a legfőbb méltóságok megszerzésétől.

(c) Az aristokratia ifjabb tagjai' államférfiúi kimívelésére nézve jeles intézmények állottak fenn Rómában a nyilvános hivatalok betöltése rendszeres fokozatában; ugyancsak Bernben is részint hason intézmény folytán, részint az ifjuság kora oktatása által színleges kormányban, melynél valamennyi valóságos hivatal betöltetett s az életben előforduló ügyzetek gyakorlatul tárgyaltattak.

(d) Tulzó bizalmatlanság volt, midőn a velenczei aristokratia későbbi korban a szárazföld vezérletével nem kebléből választott egyént bízott meg, hanem külföldi hadvezért fogadott zsoldjába.

(e) A velenczei nobilik ellenőrzése a tízek tanácsa s az államinquisitorok által, valamint törvény s szokás általi sokszerű különös korlátozásai elegendően bizonyítják, hogy az államügyzeteken való kizárólagos részvét és jelentékeny személyes jogkorlátozás igen jól összeférnek egymással.

(f) Ha a történet azt mutatja, hogy a tiszta aristokratia egyike a legszilárdabb s legkitartóbb államformáknak, úgy ép oly kétségbevonhatlanul azt is bizonyítja, hogy az aristokratia s demokratia vegyülete folytonos belmozgalmak szülő oka. Csak Rómára s a középkori olasz városokra kell utalni. Még ha képviselő gyülés alakjában jelenkeznék is a demokratia közrejárulása, akkor sem mutatkoznék kedvezőbb eredmény.

48. §.

3. Az egyeduralmak.

A jogállam összes államhatalma *egyetlen egy* emberi egyén általi birtokolása, s az utóbbinak evvel járó feladata az ezen államfaj czéljai követelte végtelen számos s nehéz rendeleteket vezérleni s megszabni, az értelem minden követelményével ellenkezni látszik, akár az emberi képességek mértékét, akár a jogosult tökéletes képtelensége' lehetőségét, akár végre valamennyi többi államrészvevő jogát s méltóságát szemügyre véve. A történet azonban nemcsak azt mutatja, hogy a legtöbb, nevezetesen, hogy a legnagyobb s legmíveltebb népek között honos e kormányforma, hanem azt is, hogy egészben sikeresebb eredményeket mutat fel, mint a többi látszólag észszerübb intézmény. Behatóbb gondolkodás feltárja e tünemény okait.

Az egyeduralom *gyakori előfordultát* a jogállamban könnyen magyarázhatni meg abból, hogy tényleg több lehetséges kiinduló pont létezik ezen kormányalakzat számára. A legfőbb hatalom birtoka ugyanis történetileg lehet elökészítve valamely egyén jelentékeny állása folytán egyéb államfajban, midőn az utóbbi jogállammá alakúl; vagy oly kiváló személyiség' fénye s szolgálmányai' következménye lehet, mely valamennyinek összhangzó elismerése szerint mindnyájok felett áll s mindenhez jobban ért, mint a többi; továbbá azon népeknél is, kik érettek a jogállam számára, gyakran elegendö ok a jelentékeny hatalom birtoka' ténye, hogy ellentmondástalanul alávessék magokat s védelmet s ótalmat keressenek; végre az egyeduralom elönyei világos tudata is önkénytes elfogadására vezethet.

A mi pedig a tétemények legalább viszonylagos kiválósága okait illeti, ugy azok az államhatalom fennforgó szilárd összefoglalásában; az egy egyéntől eredö kormánytervezetek egységében s maradandóságában; a végzés s parancs lehetö gyorsaságában; az államfö személyes jelenléte lehetöségében ott, a hol reá szorulnak; végre a fejedelem egyesek s pártok érdekei s szenvedélyei fölé emelkedö kiváló állásában rejlenek. De természetesen merész ez az intézmény, mert az állam s nép sorsa *egy* személyre van alapítva s ezen személy megjelölése egyik módja sem nyujt biztosítékot, hogy érzületre, értelemre s tetterőre nézve a kellő fokot elérendi; és mert az ily ural-

kodó sajátos állásában is a romlás magva fekszik. Azonban ebből észszerüen nem következik, hogy az összes gondolatot szükségképen el kell vetni, hanem hogy oly intézményeket kell keresni, melyek rosz oldalát javítani képesek a nélkül, hogy a sajátos előnyöket felforgatnák *(a)*.

A fejedelmi méltóság megszerzését a jogállamban két uton eszközölhetni. Először vagy olyak általi **választás útján**, kiket az egyes államban e jog illet; vagy **örökösödés** folytán határozott törvények értelmében. A trón betöltése e két módja között választani kétségkivül felette nagy fontosságu a nép s az állam sorsára nézve. Különben nem jogi, hanem czélszerüségi okok fognak dönteni e kérdésre nézve, melynek tárgyalása ennélfogva az országászattanba utasítandó (l. alant a 94. §-et). A jog szempontjából csak kevés tételt kell kiemelni.

Oly fejedelemségekben, melyek az örökösödés elvei szerint töltetnek be, a legfőbb s a legfontosabb államtörvény az örökjog értelmében hivatottak legpontosabb, minden kételyt s minden igaztalan igényt kizáró megjelölése. E törvény által azonban nemcsak a jogosultság feltételei szabandók meg átalán, hanem ugyancsak hasonló pontossággal az átalán jogosultak igényei sorozata is. Tehát nemcsak az örökösödési *jog*, hanem az örökösödési *rend* is szabályozandó, és ugyan az utóbbi minden előfordulható feltevés alatt *(b)*, ugy hogy mindenkor világos legyen mind az, hogy egyátalán ki tarthat igényt a kormányra, mind pedig az, hogy a jogosultak közül épen az idő szerint ki a legközelebb jogosult. E végből szabványok hozandók: az asszonyok örökösödési joga, a fejedelmi családok házasságai *(c)*, az örökbefogadás módozata vagy lehetetlensége, a kizárást maga után vonó személyes hiány, valamennyi törvényesen jogosult kihalása fölött.

A választási egyeduralomban ellenben a cselekvőleges s szenvedőleges választási jog, a választás módja, végre az ország kormányzata megüresedés esetében rendezendő. A jogállam létegében átalán vagy egyeduralmi alakzatában különösen, továbbá a kormány választás utján való átruházása' gondolatában nem rejlenek magában véve oly okok, melyek épenséggel az eljárás eme vagy ama alakzatát vagy a cselekvő s szenvedőleges jogok bizonyos terjedelmét vagy korlátozását igényelnék; a bonyolódott ügy szabatos rendezése egyedül az államesély dolga. Azonban már jogi okoknál fogva követelhetni, *hogy csak szabatos választás' eszközlése s derék kor-*

mányzat ellátása' képessége nyujthat igényt, és hogy tehát a nép átalános jogáról a választásban résztvenni, s valamennyi polgár jogi képességéről, megválasztatni, szó sem lehet. Ugyancsak az egyesnek az alkotmányhoz s megváltoztatására megkivántató alakzatához való viszonyában rejlik, hogy a választók s jelöltjök közötti egyezményeknek kormányjoga korlátozását, törvénytelen kedvezmények megadását, gyülöletes törvények eltörlését illetöleg semminemü kötelező erejök nincs, tehát alapos igényt sem nyujtanak.

Tapasztalatilag *az egyeduralom három faja* fordul elö a jogállamban. Mindnyájoknak helyök van a bölcseleti államjogban, mert sajátosságaik értelemszerü alapokon nyugszanak. Az egyik ugyanis mindenekelött az egységes hatalom elönyeire fekteti a sulyt, míg a másik kettö szemügyre veszi a visszaélés s képtelenség elöli aggodalmat *(d)*.

1. **A korlátlan egyeduralomban** (absolute Monarchie) a fejedelmet illeti az összes államhatalom mindennemü külkorlátozás nélkül s az alattvalók minden közrejárulása kizártával. Minden esetre egyesegyedül a jogállam czéljai végrehajtására kell az utóbbiakat felhasználnia, nevezetesen magát távol tartani minden jogtalanságtól s minden önkénytöl; ugyancsak teljességgel érvényben van a pusztán alkotmányszerü engedelmesség elve. Azonban ama feladat megoldása csak is a fejedelem jogérzetére s lelkiismeretére van hagyva; és az alattvalókat illetö ellentállási jog biztos s nyugodt alkalmazása számára nincs tér hagyva. Ezen kormányalakzat tehát legteljesebben biztosítja az összerö szabad alkalmazását az államfö elött hasznosaknak s szükségeseknek tetszö czélok számára; azonban nem nyujt biztosítékot, hogy csak közczélok fognak figyelembe vétetni, söt az is megeshetik, hogy egyrészt a polgárok igazságos követelményei nem teljesíttetnek, másrészt pedig túlságos terhek rovatnak reájok s jogaikban sérelmet szenvednek.

Azon kérdés, valjon lehetséges vagy hasznos-e a korlátlan egyeduralomban alkotmányi oklevél vagy alaptörvények sorozata, felette meddö kérdés. Nem forog fenn gát egyes törvényeket e névvel jelölni; ugyancsak összeegyezhetö az államalakzat létegével, különös jelentöséget tulajdonítani nekik, kiválólag szigorú megtartását az államfö részéröl is követelni, és azt is elvárhatni, hogy talán koronázás alkalmával az utóbbira nézve igéretet tegyen: azonban különös haszon ebböl sem háramlik. Az erkölcsi kötelem öregbítése folytán sem a tény-

leges követés nem biztosíttatott, sem a korlátlan törvényhozó nem gátoltatik, változásokat, toldalékokat kiadni vagy teljes visszavételét elrendelni.

Ugyanez áll a közönséges törvényhozásról. Kétségkivül kötelességében áll a fejedelemnek, oda müködni, hogy az utóbbi terjedelmére nézve telhetőleg elegendő, alakjára s tartalmára nézve pedig telhetőleg jó legyen. Az is lehetséges, hogy oly intézmények szabatnak, melyek alkalmasak megfelelő előkészületet s kidolgozást eszközölni, talán tanács vagy hasonló valami megelőző meghallgatása folytán. Azonban utóvégre csak is a fejedelem kifejezett akarata a szabály.

De természetesen itt is csak ugy igényelhetni engedelmességet, ha a parancs kétségbevonhatlanul és ha azok számára bocsáttatott ki, kik megfigyelésére kötelezvék. Szükségesek tehát a törvényhozás alakzatára és kihirdetésök módjára vonatkozó szabványok; és ha a fejedelem erre nézvé korlátozásnak veti magát alá, péld. a parancsok bizonyos alakja megfigyelése alá, ugy az utóbbiak elhanyagolása alaki érvénytelenségét vonja maga után az egyes esetben.

A közhivatalnokok nem a fejedelem magánszolgái, hanem alárendelt segédjei az államvezérletben; azonban magából értetődik, hogy nincs az államügyzetekben parancsától független akaratok, tehát joguk sem végérvényes ellentmondásra, hanem kötelességökben áll a korlátlan államfő megbizását végrehajtani. Egyéb államjogi felelösség, mint a fejedelem irányában, nem létezik rájok nézve. Csak a törvényszékek függetlensége van itt helyén, söt itt kiválólag.

Az alattvalók jogai különben azonosak az átalán a jogállamban fennforgókkal; csakhogy semminemü politikai jogokat nem igényelhetnek, melyek közvetve vagy közvetlenül közrejárulást engednének a kormányzaton, tehát a fejedelmi akarat korlátlanságán csorbát ejtenének *(e)*.

2. **A rendek által korlátolt egyeduralom.** Miután tapasztalatilag sem erkölcsi okok, sem a tényleges ellentállás elöli félelem az államhatalom tulajdonosát nem tarthatják távol visszaélésektől, minélfogva az alattvalók mind jogai, mind érdekei a fejedelem által rövidséget szenvedhetnének: észszerüen követelhetni az utóbbiak védelmére, hogy magoknak az alattvalóknak engedjenek rendszeres befolyást a kormányra. Ez legközelebb panasz indítása vagy szükség esetében sérelem elöhozása jogában állhat; de igen czélszerüen némely esetben kormánycselekedeteknél való közrejárulást is fognak

engedni. Ugyanis mert némely és ugyan a legfontosabb esetekben, péld. a törvényhozásban, államháztartásban, a külfölddel való szerződésekben stb., az okozott jogtalanság vagy kár kiegyenlítése utólagos panasztevés folytán nehéz, sőt lehetetlen dolog: ugy megelőző intézmény inkább helyén van. Az utóbbi az alattvalók közrejárulásában keresendő, mert méltán várhatni, hogy akaratokkal nem fognak önönkárosításukba egyezni, a viszonyok nem ismerését s hamis megitélését pedig derék férfiak kiválasztása s czélszerű tárgyalás által mellőzhetni. Mindenesetre veszendőbe megy ily intézmény által az államfő önállósága s hatalma egy része; azonban dús kárpótlást nyer az erkölcsi felelősség kevesbülése, a közvélemény megnyugtatása s az ügyek kivánatos állapota folytán *(f)*.

Az alattvalók eme közrejárulása sokféleképen lehet rendezve. Egyik neme, mely alapvonásaiban sokszerü történeti alkalmazást szenvedett, azon gondolaton alapszik, hogy a kormánycselekedetekben a szándékolt közrejárulás mindenkor a nép azon osztályának engedtessék át, melynek joga s érdeke legközelebb kérdésben forog. Felosztják tehát a népet társadalmi osztályaira vagy rendekre s az utóbbiakra bizzák azután az illető ügyekben a felügyeletet, sérelmi jogot s kivételesen közrejárulást. Egészen átalános, azaz a nép összességét illető ügyekben együttesen müködhetnek valamennyi rendek *(g)*.

Erre nézve kiválólag a következő három pont jő figyelembe.

Mindenek előtt az, hogy *melyek a jogosult osztályok, s kik adjanak akaratuknak kifejezést.* — Az első pontra nézve nem lehet észszerüen előleges határozatot hozni, mert minden egyes állam összerü viszonyai veendők szemügyre. A társadalom történeti fejleményének kell alapul szolgálni, s a czél elérése egyrészt épen ugy követeli, hogy ujonnan keletkező, sajátos jogokkal s érdekekkel felruházott társadalmi osztályok figyelembe vétessenek, mint másrészt, hogy oly rendek, melyek idővel elvesztették jelentőségöket, mellőztessenek. Ez okból nevezetesen a nép korábbi történeti alakulásokon alapuló felosztása papságra, nemességre s városokra korántsem változhatlan, vagy csak jelenleg is tényleg kielégítő felosztás. Minél fejlettebb valamely nép élete, annál számosabb felosztást lehet majd megkülönböztetni.

Az egyes rend jogai érvényesítését pedig könnyen felfogható okoknál fogva alig lehet majd valamennyi tagjai összessége által eszközölni; hanem jogosult képviselők jelölendők,

kik mind a kormány átellenében mint társaik megbizottjai lépnek fel, mind az utóbbiakat cselekedeteik által kötelezik. Sok esetben, nevezetesen alakilag nem létszerezett s nagy számu társadalmi osztályokban külön erre rendelt választás leszen a természetszerü s helyes eszköz. A hol azonban valamely rendnek intézményei ellátására különben is jogosult elüljárói vannak, az utóbbiak kétségkivül a kormány átellenében is megfelelő képviselői. A választások azonban nem szükséges alakzata a közügyeken való részvételnek. Kevésbé számos s külső viszonyaiknál fogva pénz s idővesztegetésre képes rendek kétségkivül összességökben személyesen is megjelenhetnek; csakhogy ebből nem szabad szavazatuk' jelentősebb nyomosságára nézve következtetést vonni.

Másodszor *szabályzandó a sérelmi jog gyakorlása jogi következményei s alakzata.* A fődolog itt természetesen alkalmas, azaz államügyekben jártas s minden oldalról független biró rendelése. Csak külön *államtörvényszék* alkotása felelhet meg minden igénynek, az utóbbi is csak nagy nehezen *(h).*

Harmadszor végre szorosan meghatározandók azon esetek, *melyekben a rendek kivételes közrejárulásának helye van a kormánycselekedetekben.* A fősuly itt azon nehézségen vagy épen lehetetlenségen fekszik, elkövetett hibát teljesen eligazitani. A hol jelentősebb viszonylatban ez fennforogna, ott helyén van megelőző tanácskozás s beleegyezés. De erre nézve nem szabad a szükségesnél tovább menni, nehogy az egyeduralom lényeges kiválósága, ugyanis a végzés s végrehajtás könnyüsége s gyorsasága, felette sürün s elegendő ok nélkül, kárba találjon veszni. *Nem tanácsos tehát,* hogy az alattvalói testületek közrejárulása a törvényhozás fontosabb esetein, az államháztartás rendjén, nevezetesen az adóügyön, végre a külfölddel való szerződéseken, melyek az alattvalók jogait s érdekeit érintik, túlterjeszkedjék. Arról is kell természetesen gondoskodni, hogy az átengedett jogokat meg ne hiusítsa a rendek törvényes tevékenysége meggátlása. Határozott időpontok szabandók tehát rendes gyüléseik számára, azonkivül a fejedelem jogában s kötelességében kell állnia, sürgős esetekben rendkivüli gyülést rendelni.

Ezen viszonyokat érintő mindezen határozmányok összeállítása *egy oklevélben* ugyan nem szükséges, de felette czélszerü. Mindenesetre biztosítva kell lenniök önkényes s könnyelmü változtatások ellen, a mit nevezetesen a változtatási módozat megnehezítése útján érhetni el.

3. **A képviseleti egyeduralom.** A biztosítás eddig tárgyalt gondolatát azonban aképen is lehet felfogni s végrehajtani, hogy nem a nép egyes alkatrészeit, hanem összességét illeti a védelmi s közrejárulási jog az államfő átellenében. Ez esetben nem a fontosabb társadalmi körök szószólói, hanem az összesség képviselői jelenkeznek. Az utóbbiak mindenesetre egyesek jogait s érdekeit is védelmezhetik, mert az egész' alkatrészei; azonban feladatuk legközelebb mégis az összesség' mint olyan' képviseletében áll. Itt tehát nem kerül figyelembe a nép társadalmi tartalma és természetes tagozása, hanem az államban jelenkező egysége; az átalános jogbátorságot s jólétet nem a részletekről való gondoskodás által kivánják helyreállítani, hanem megfordítva az egyesek állapotát az összigénynek megőrzése által kielégítőleg rendezni. A kormány mint olyan s az alattvalók mint olyanok állnak egymással szemközt, kölcsönösen korlátozva egymást és ört állva *(i)*.

A jogosult s kötelező képviselők választását különféle úton eszközölhetni, igy választás utján a lakosság száma szerint egyenszerü földirati választókerületekben, vagy örökösülő átruházás által bizonyos nemzetségekre, sőt még a fejedelem kinevezése által is; azonban logikailag helyes s egyuttal államilag czélszerü csak azon megjelölés, mely biztosítékot nyujt a megbízás tevékeny végrehajtására s a nép átalános nézeteivel való összhangzásra nézve. Ez pedig csak is időnként megujuló választás utján érethetik el. A választáson való közrejárulásnak egyrészt oly terjedelmünek kell lenni, hogy tényleg az átalános hangulatnak adjon kifejezést; másrészt azonban értelmetlen dolog a közrejárulást olyakra is kiterjeszteni, kiknek előreláthatólag nincs képességök s akaratuk derék választást eszközölni. Nem átalános polgár- vagy sőt emberjog szempontjából, hanem a képesültekre rótt fontos állami megbízásából fogandó fel itt a választás *(j)*.

Az összes nép jogosultsága egységében a kormány átellenében következetesen csak *egyetlen egy képviselő testület alkotását engedi meg;* és ha talán valamennyi felfogás s erő tökéletes kifejezése kedveért a lélekszám szerinti átalános választások mellett a képviselők egyéb uton való megjelölése mutatkoznék szükségesnek, ugy szabatos következetességgel az utóbbiaknak a közös gyülésben kell vala helyt nyerniök. Csak tulnyomó czélszerüségi okoknál fogva lehet több testületre való osztályt jóváhagyni; és ha hivatkozhatni is ily okokra, nevezetesen a többoldalu, sokszerü meghányásra s a kölcsönös

mérsékletre, ugy az intézmény mégis csak kétes jogu marad s könnyen alkalmat szolgálhat a néphangulat meghamisítására.

A rendek által korlátolt egyeduralom *sérelmi jogát s közrejárulását* illető fennebb említett megjegyzések az általános népképviseletben is alkalmazást szenvednek. Itt is csak kivételes dolog a kormánycselekedeteken való közrejárulás; elvileg a fejedelmet illeti az összes államhatalom s végrehajtása, kétségben tehát nem szorul valamely kormánycselekedet a népképviselet elöleges beleegyezésére, de igen utólag ki van téve a sérelmi jog támadásának. Tehát a képviseleti egyeduralomban is szükséges azon kormánycselekedetek pontos megjelölése, melyekben a népképviselet a közrejárulás jogát igénybe veheti; csakhogy magából értetödik, hogy eme határozmányok egész összfogalmakat felkarolhatnak, s hogy akkor a gyülés minden alája tartozó esetben illetékes.

Különös jelentöségü *a képviselők biztosítása* háborgatások ellenében megbízásaik végrehajtásában, akár egyes kiválóan tevékeny vagy gyülöletes tagja megdorgálása folytán, akár az által, hogy összejövetelöket a kormány meggátolni kisérlené meg. Az első pontra nézve mélyen gyökerező jog- s szabadságtudattal s a törvényszékek rendületlen önállóságával megáldott országban mellözhetni különös intézményeket, de kevésbé jogbiztos állapotok között a képviselök feltétlen illethetlensége rendelendö el a gyülésben tett javaslataikért s szavazataikért s elegendö ótalom nyujtandó állítólagos magánvétségek miatti álnok keresetek ellenében *(k)*. Az összes gyülés egybehivása abbanhagyása s idö elötti feloszlatása ellenében szabályszerü egybehivási idököz határozásán kivül az állambevételek s kiadások határozott idöre való megszavazása nyujt biztosítékot, tehát oly intézkedés, mely különben is annálfogva szükséges, mert hosszabb idöre lehetetlen erre nézve rendelkezni *(l)*.

Felette kivánatos volna oly intézmény, mely által a kormány s népképviselet közötti komolyabb visszavonásnak s az államügyzeteknek ebböl eredö elrekedésének belátással s részrehajlatlanul eleje vétetnék. Miután azonban legfelebb csak államszövetségben lelhetö fel ily magasabb hatalom az egyes államtagok, de nem teljesen független s magánálló államok számára: ugy nem marad egyéb hátra, mint a népképviselet feloszlatása s uj választások elrendelése' bizonytalan s elégtelen eszköze az egyetértés helyreállítása törvényes kisérlete gyanánt.

A parlamenti rendszer minden oldalu elismerése s őszinte kezelése, ugyanis a miniszterium alkotása a népképviselet többsége értelmében, tényleg meggátolja az ily megoldhatatlan zavarok beálltát. De ezen rendszert nem lehet törvény által kicsikarni, mert államilag derekasan kifejlett népek s nevezetesen nagy, szilárd s jól létszerezett pártokat tételez fel, továbbá a fejedelem megnyugvását, személyes meggyőződését a politikai szükségnek alávetni s államügyzetekre való befolyásából sokat legfelsőbb tanácsosainak átengedni. Mindkét feltevés azonban hosszú s szilárdan kivitt tusa drágán vásárlott vívmánya, melyet nem valósíthat meg puszta végzés vagy egyesek kívánsága *(m)*.

(a) Az egyeduralom irodalma: Vollgraf, System der Politik, III. k. 207. l. — Hoffmann, Die staatsbürgerlichen Garantien, 2. kiad. I. köt. 17. l. — Zachariae, Vierzig Bücher, IV. köt. 97. l. — Stahl, Staatslehre, 3. kiad. 236. l. — Bluntschli, Allgemeines Staatsrecht, I. köt. 312. — Gagern, Resultate der Sittengeschichte. Die Fürsten. — Hinrichs, Die Könige, Leipz. 1852.

(b) Az örökösödési rend különféle elvek szerint lehet szabályozva; igy péld. az elsőszülöttség, senioratus vagy maioratus, sőt az atya választása alapján is; s ha a szabványok minden kétséget kizárnak s kimerítők, ugy a jog szempontjából mitsem lehet ellenök felhozni. Politikailag ellenben nem lehet egyenlőképen ajánlani. L. alant a 95. §-et.

(c) A fejedelmi családok házassági joga szabványai rendezéséről is l. alant a 95. §-et.

(d) Bluntschli a. i. h. az egyeduralom *hat különböző alakzatát említi*, ugyanis: a hellen s ógermán királyságot; az órómai királyságot; a frank királyságot; a hübéregyeduralmat; a korlátlan egyeduralmat; és az alkotmányos egyeduralmat. Ezen felosztás helytelensége a kiindulási pontéből ered, mely az államok átalános felosztása alapjául a kormányzók számát tűzte.

(e) A korlátlan egyeduralomról l. Filmer, Patriarcha, or the naturel power of Kings. Lond. 1669. — Bossuet, Politique tirée des propres paroles de la Sainte Écriture. Par., 1774. 4. — Murhard, Die unbeschränkte Fürstenherrschaft, Kassel, 1831. — Az utóbbi elég helytelenül egyjelentésűnek veszi a korlátlan egyeduralmat a despotiával sőt a zsarnoksággal, noha világos, hogy az önkényuralom teljesen különböző államfaj, a zsarnokság ellenben valamennyi kormányalakzattal való lehetséges visszaélés. — L. továbbá: Bluntschli, Allgem. Staatsrecht, I. k. 348. — Stahl, Staatslehre, 3. kiad. 454. l.

(f) A képviselet gondolatát átalán fennebb tárgyaltuk a 32. §-ben. — Végrehajtása részleteire nézve a czélszerűség szempontjából lásd a 98. §-et.

(g) A társadalmi körök szerinti képviseletet közönségesen egyjelentésűnek veszik a középkori rendek visszaállításával. L. erre nézve

mint a félszegség tetőpontját: *Zimmermann*, die Vortrefflichkeit der constitutionellen Monarchie für England und deren Unbrauchbarkeit für die Länder des europäischen Continents. Hannov. 1853. — Helyesebben tárgyalják e rendszert: Liebe, Der Grundadel und die neuen Verfassungen. Leipz. 1844. — Stahl, Staatslehre, 3. kiad. 365. l. — *Deutsche-Vierteljahrschrift*, 1852, 3. sz.: Das Repräsentativsystem, seine Mängel und seine Heilmittel. — Winter: Die Volksvertretung in Deutschlands Zukunft. Gött. 1852.

(h) Államtörvényszékekről s alkotásokról l. alant a 97. §-et.

(i) Az alkotmányos egyeduralom irodalma felette bő, és ugyan mind alapgondolata, mind egyes részletei tárgyalására nézve. Összeállítását s derék birálatát l. Mohl, Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften. I. köt. 267—320. l.

(j) Jól megjegyzendő, hogy a népuralomban minden polgárnak része van a választásokon, a képviseleti egyeduralomban ellenben csak a képesülteknek.

(k) A képviselők különös ótalmára nézve l. Lappenberg, Die Privilegien der Parlamentsmitglieder. Hamburg, 1848.

(l) A népképviselet szakadatlan tevékenysége eszközei gyanánt említendők a *bizottmányok*.

(m) A népképviselet parlamenti s dualisticus rendszerére nézve l. Mohl, Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften. I. köt. 188. l.

49. §.

6. A kényuralom.

A kényuralom, despotia, azon államfaj, melyben az összes államhatalom egy egyes kezében összpontosul, kinek saját kényén kivül nincs egyéb feladata, a hol tehát az államfőt pusztán jogok, de nem kötelességek, az összes népet pedig csak kötelességek, de nem jogok illetik.

A kényuralmat tehát nem szabad sem a korlátlan királysággal, sem a zsarnoksággal összezavarni. — Igaz ugyan, hogy a korlátlan egyeduralkodót sem gátolják az államhatalom gyakorlásában külső gádorok; azonban e hatalmat mégis csak azon államfaj czéljai megvalósítására tartozik alkalmazni, melyhez az illető nép csatlakozik. Az utóbbit erre nézve — bárha nem elegendőképen védett — jog illeti; a kormány iránya s neme a fejedelemnek kötelessége, bárha nem léteznek előkészületek e kötelesség végrehajtása kikényszerítésére. A kényúrnak ellenben elvileg nem áll kötelességében népe életczéljairól gondoskodni; pillanatnyi akarata reá s másokra nézve egyetlen egy tárgya a létszerezett együttlétnek. — Zsarnokság pedig valamennyi igaztalan hatalomgyakorlás. Nem

szabályszerü s elvileges állapot, miként a kényuralom, hanem ellenkezőleg mindenkor az utóbbi sérelme. A kik zsarnok kormány alatt sanyarognak, azokat törvények s jogok illetnek; míglen a kényuralomban nem létezik egyéb törvény s jog, mint az uralkodóé. Zsarnokkormány a viszonyok kedvezőtlen fordulta s befolyásos személyek törvényellenes törekvései közben futólag valamennyi államfajban s államalakzatban, még a népuralomban is előfordulhat; a kényuralom az állami lét bizonyos fejleménye. A kényúr kétségkivül mindenkor sanyarúan s igaztalanul, ennélfogva zsarnokilag járhat el, azonban igazságos, söt kegyes eljárást várhatni részéről, anélkül, hogy ennek folytán állása s az államnem létege változást szenvedne *(a)*.

Kényuralmak a történet bizonysága szerint minden időben léteztek; söt mintegy ugy látszik, hogy eme, mívelt nép előtt felfoghatatlan s elviselhetlen államnem bizonyos éghajlatoknak s emberfajoknak különösen megfelel. Egyéb esetekben ismét erkölcsileg korcs s barbar népektől megigázott nemzeteket érte a kényuralom kegytelen sorsa *(b)*. De bármiben álljon is a dolog mivolta, s bármiképen magyaráztassék meg e tünemény: az állam tökéletes tudományos tárgyalása mindenesetre e faja fejtegetését is igényli; és kétségkivül nem csak a történeti szakmák feladata a tények fennálltát s fejleményét feltüntetni, hanem a dogmatikus tudományoké is a különös alakulás létegét feltüntetni s az abból folyó következményeket levonni. A legdúsabb erre nézve az államerkölcstan feladata, mert rajta áll legközelebb az ily életfelfogás észszerütlen s tiltott elemeit feltüntetni s az egész állapot eltörlését sürgetni; ugyancsak az is megeshetik, hogy alkalma nyílik felette üdvösen hatni, a kényurnak, a kényuralom fennállta idejében, lelkismerete kötelesség gyanánt ajánlván határtalan hatalma jótékony alkalmazását. Kevésbé örvendetes, a mi az országászattannak jut osztalékul. Ingerelheti ugyan a hideg éleseszüséget, az eszközöket felsorolni, melyek az egyén tisztán alanyi hatalmát szilárdul biztosítják s kül s belellenség ellenében ótalmazzák; s egy világhírü munka mutatja, hogy e tekintetben is alkothatni mestermüvet *(c)*; azonban az ily vizsgálat mégis ellenkezik az erkölcsi parancscsal s a természetes érzület előtt a tudománynyal s gondolkodással való átokterhelt visszaélés gyanánt jelenkezik. Kevésbé gyülöletes, mert kevésbé veszedelmes, de szellemileg is kevésbé ajánlkozó a kényuralom tárgyalása a bölcseleti államjog szempontjából. Az utóbbinak

ugyan nem feladata, eszményi államállapotok jogi oldalait kifejteni, hanem ellenkezőleg csak oly jogtételeket felállítani, melyek a különböző államalakzatok fogalmából s létegéből folynak, és ennyiben a kényuralom is feszegetése tárgyát képezheti. A feltétlen jogosultság egyrészről s a jogkövetelmények tökéletes hiánya másrészről azonban nemcsak meddő anyagot nyujt a tudományos tárgyalásnak; hanem főleg utálatos dolog, ily alant álló s megvetésre méltó életfeladattal foglalkozni. De magából értetődik, hogy a szabatos tárgyalás itt sem áll a logikailag folyó következtetések elhallgatásából s mesterkélt vitatásából, hanem ellenkezőleg feltárásukból.

A tan élén mindjárt azon elv áll, *hogy az államfő akaratnyilatkozata, azonnal kötelező erejű, tehát törvény,* mihelyt kinyilatkoztatta s a meddig fenntartani kivánja. Sem a közlés vagy kihirdetés bizonyos alakzata nem szükséges, sem a tartalmat, bármily igaztalan vagy veszedelmes legyen is, nem szabad érvénytelenségi ok gyanánt felhozni. Ugyan itt is maradandó törvényeknek tekinthetni s mondhatni bizonyos rendelményeket, az is lehetséges, hogy némelyiköknek mint alaptörvényeknek különös jelentőséget tulajdonítanak: azonban az utóbbiak is mindenkor ki vannak téve, hogy ujabb parancs folytán sérelmet szenvdenek, s hogy az államfő rendelete folytán visszavétetnek vagy megváltoztatnak. A míg a törvények s különböző nemei léteznek, a kényuralomban is érvényben állnak bizonyos szabályok mind a hivatalokra, mind az alattvalókra nézve kölcsönös viszonyukat, magyarázatukat s alkalmazásukat illetőleg; de fennmaradásukat mi sem biztosítja. — Az államfő önkénye ellenében egyesegyedül csak vallástörvényekre hivatkozhatni. Nemcsak hogy létök ki van önkénye alól vonva, hanem veszedelmes is reá nézve egyes alkalmakkor megvetni *(d).*

A hivatalnokok az uralkodó személyes szolgái s kegyenczei; egyéb megbízásuk nincs, mint parancsa vak végrehajtása. Törvényes feltételekről hivatal betöltésére szó sincs; a kinevezés egyesegyedül az úr önkényétől függ; ugyancsak az elbocsátás vagy más állomásra való elöléptetés. Az ügyzeti tárgyak szerinti felosztás itt is szükséges, a polgári s katonai hatalom egyesítése az engedelmesség kikényszerítése legalkalmasabb eszköze gyanánt jelenkezik. A hivatalnokok csak az államfő irányában felelősök az utóbbitól kivánt mértékben s szabott következményekkel. Ha a kényúr hatalma kezelését teljesen vagy részleg egy kegyenczére (vezirre) akarja átru-

házni, ugy ez tetszésére van hagyva, ugyancsak az átruházott jogok meghatározása is. Minél szélesebb körü eme helyettesítés, annál háborítlanabbul átengedheti magát az úr az élvezetnek s henyélésnek. De magából értetödik, hogy a hatalom eme kezelője ellenében is illeti az államföt a letéti s fenyítési jog, tehát alkalmilag maga is eljárhat a végzendökben *(e)*. — *A törvényszékek függetlensége* nem létezik, mind a büntető, mind a polgári ügyekben alaki jog gyanánt jelenkezvén az államfö végzése, ha, s a mint nyilatkozik. Alárendeltekre is ruházhatni tetszés szerinti fokozatban szükebb vagy szélesebb mértékben az önkényes jogszolgáltatás ezen jogát. Evvel különben a közönséges esetekben a jogszolgáltatás népszerü alakzata igen jól összefér. Oly ügyek ezek, melyeknél az uralkodó személyesen nincs érdekelve.

A kényuralom egyetlen egy kormány eszköze *fizikai erőhatalom,* a félelem tehát az egyetlen egy indító ok, mely az alattvalókat engedelmességre serkenti. Az államhatalom legfontosabb feladatai egyike oly fegyveres hatalmat kéznél tartani, mely elegendö mindennemü ellenkezést elfojtani s megtorolni. A sereg, az egyes állam társadalmi s történeti viszonyai szerint, a hódító törzs ivadékaiból, zsoldos hadakból vagy kényszer utján szedett katonákból állhat; mindenesetre az alattvalók dolga mind azt tételeményezni, a mi fenntartásukra s kielégítésökre megkivántatik.

Az alattvalók jogairól még fogalmilag sincs szó. Minden pillanatban rendelkezhetik az államfö, s a mennyiben fel van jogosítva, valamennyi szolgája az alattvalók életéről, vagyonáról s becsületéről. Önkény s kegyelem dolga, valjon léteznek-e intézmények sérelmek s kérelmek elöhozására. A mi az alattvalók érdekei elömozdítására történik, péld. tanczélokra, közlekedési eszközök elöállítására, nyilvános egészségi állapot érdekében, kizárólag kegyelem dolga, akár hiuság, akár természetes erkölcsi kötelemérzet legyen is forrása. — Ha az államfö czélszerünek tartja, az alattvalókat gyülésekbe hívathatja, részint fejedelmi tanácskozás végett, részint hogy helyi hivatalnokokat gyámolítsanak szóval s tettel; azonban közrejárulási önálló jogról, az igaztalannak vagy czélszerütlennek felismert dolog meggátlásáról szó sincs. E viszonylatban is a kizárólag érvényes szabály s a kizárólag érvényes jog az államfö közvetlenül vagy közvetve érvényesített akarata.

(a) A kényuralmi állam irodalma nem bő; a legkevésbé tárgyaltatott a bölcseleti államjog szempontjából.: Montesquieu, Esprit des lois, Liv. II, ch. 5; Liv. III. 8. s 9. — Welcker, Letzte Gründe von Recht, Staat und Strafe, 13. l. — Zachariae, Vierzig Bücher, III. köt. 126. l. — Stahl, Rechtslehre, 3. kiad. 457. l. — Bluntschli, Staatswörterbuch: Despotie.

(b) Ha *Welcker* a. i. h. a kényuralmat az érzékiség államának mondja s azért a népek gyermek- s aggkorának megfelelő kormányalakzatának állítja; ugy ez sem történetileg nem helyes, sem elméletileg nem védelmezhető. A népek gyermekkorának — ha e semmitmondó hasonlatot épenséggel nem akarják elhagyni, — inkább a patriarchalis s patrimonialis állam felel meg. A kormányzók s hogy a kényuralmi állapotok maradandók legyenek, az alattvalók erkölcs- s jogérzete hiánya ezen államfaj feltételei, melyek különböző míveltségi állapotok s különböző feltevések alatt előfordulhatnak.

(c) L. Machiavelli művét a fejedelemről. Hogy a nagy florenczi férfiú *végleges szándéka* nem a kényuralom fenntartása volt, hanem az utóbbit csak eszköznek nézte hazafiúi kivánsága elérésére, mitse változtat a mű, mint a kényuralom politikája, tárgyi tartalmán. Zachariae is a. i. h. helyes adalékokat nyujt a kényuralom országászatához.

(d) A kényuralom iszonyatosságát legjobban feltünteti, hogy a *„korán“*nak kell ótalmat nyujtani a mohamedan uralkodó önkénye ellen, noha nem ismeri el az emberi méltóságot.

(e) A kényuralom következményéről, a vezirségről l. Montesquieu, II. könyv. 5. fej.

b) Tételes államjog.

50. §.

1. A tételes államjog fogalma, czélja s nemei.

Nemcsak az állam létegéből s az alapgondolat különböző lehetséges felfogásaiból logikai következtetések utján leszármaztatott jogtételek igényelnek s engednek meg tudományos tárgyalást; hanem áll ez azon *szabványokra* nézve is, melyek egy *bizonyos egyes államban az illetékes tekintélytől* a közügyek rendezése végett kibocsáttatnak. A való élet rendjére nézve nem elegendők a bölcseleti államjog tételei. Részint nem mindenkor kétségtelenek; részint nem bocsátkoznak a mindennapi élet részletes eshetőségeibe; részint és legkivált csak logikai igazságuk van, de nem kényszerítő külerejök. Tehát határozottan kifejezett, részletes s külsőleg érvényes jog szükségessége jelenkezik. De az utóbbit is lehet s kell is tudományosan feldolgozni, azaz főelveit s vezérszabványait kifürkészni, az azokból folyó következtetéseket levonni, s rendszeres egészszé alakítani. Az ily tárgyalás az államtudományok egy külön osztályát alkotja, *a tételes államjogot.* A tételes államjog ennélfogva egyetlen egy, nehány vagy valamennyi tényleg létező állam bensö életét rendező, illetékes tekintélytől eredő minden jogtétel rendszeres előadása.

A tételes államjoggal való foglalkozás igen különböző mértékben történhetik; ugyanis vagy ugy, hogy *egy* állam közjoga képezi a tudományos fejtegetés tárgyát, vagy szélesebb körben az összes tételes államjog, a mennyiben róla elegendő történeti tudomásunk van. A tételes államjog tehát *átalános* s *különös;* az átalános ismét különböző terjedelemben az, amennyiben több vagy kevesebb államot karol fel. Magából értetödik, hogy azon államok között, melyek együttesen tárgyalandók, hasonszerüségnek kell uralkodni, már akár történeti s nemzeti, akár bensö, hason életfelfogáson nyugvó rokonság volna is *(a).* Nem annyira két tárgyalási modor léte-

gében, mint inkább az élet szükségletében rejlik, ha az egyes állam jogát sokkal részletesebben szokták tárgyalni, mint ha többet egyszerre vonnak viszgálat alá.

Hogy a tételes jog *valamennyi tétele* tárgyalandó, tehát nemcsak az alkotmányt illetők, hanem a közigazgatást rendezők is, a tudományos rendszer fogalma parancsolja. Ha az utóbbiak egyes osztályai külön össznév alatt fordulnak is elő, péld. mint rendészetjog, pénzügyi jog stb., ugy azért nem bomlik fel az összességgel való egybekapcsoltuk s logikai alárendeltségök *(b)*. Az ügyes feldolgozás dolga, alárendeltebb pontokra nézve kerülni a szertelen részletességet, — ha nem épen az utóbbi tárgyalása volna egy monografiai mü kitüzött czélja.

A tételes államjogban tárgyalandó jogtételek is valamennyien az államok *benső életét* illetik. A mennyiben az állam viszonyát szabályozzák más államhoz, a nemzetközi jog tárgyát alkotják. Csak ha a két körzet határán találkozik valamely szabvány, tehát ugyan idegen államokhoz való viszonyt illet, hanem határain belül kerül végrehajtás alá s ennélfogva önön államlétszeressége egy részét képezi, — péld. a nemzetközi szerződések ratificatiójára vonatkozó szabványok, vagy az ugynevezett nemzetközi magánjogról való rendelés — vonathatik az államjog körébe.

Az illetékes tekintély, melynek szabad a benső államélet számára jogtételeket kibocsátani, az egyes állam faja szerint itélendő meg. A döntő kérdés az, valjon el van-e egyes esetben a jogképzés s törvényhozás forrása gyanánt ismerve. A tételes jogra nézve egyenlő érvénynyel s tudományos feldolgozására nézve egyenlően biztos alappal magától istentől eredhetett a parancs vagy általa rendelt helytartójától; az összes néptől; saját joga s önálló hatalma alapján uralkodó fejedelemtől és igy tovább. Az alkotmány több tényező beleegyezését is igényelheti. Nem szenved különben kétséget, hogy az államjogban is érvényes tényező lehet a szokásjog, mihelyt csak az illető államfajban a jogképzéssel közönségesen felruházott tekintély valamely tétel elfogadása felőli általános meggyőződést hallgatag vagy nyilván oszt.

Valamely tételes államjog tudományos feldolgozása czélja azon intézmények fellelése s megállapítása, melyek segedelmével az összerü állam általános feladatát, tehát faját s nemét meghatározhatni, melyek egyrészt az államhatalom jogosultságait s kötelességeit, másrészt az alattvalókéit rendezik, melyek végre a hatóságok létszerességéből s alakzataiból folynak. A feladat

tehát nincs kimerítve, ha csak azon tételek idézvék s tárgyalvák, melyek nyilván benfoglalvák valamely törvényben; hanem ellenkezőleg egyrészt a talán részleteket s alárendelteket szabályozó rendelményekből levonandók a vezérlő alapelvek, másrészt kifejtendők a nyilván felállított tételekből a további következtetések. Nevezetesen homály esetében helyesen magyarázandó a törvény, bensö ellenmondás mutatkozván, szabatosan feltüntetendő s telhetőleg mellözendő. A tételes jog hézagára reá kell mutatni s betöltéseig kifejteni, hogy miképen volnának az előfordulható esetek analogia, tehát a törvényhozó vélelmezhető akarata szerint eldöntendők. A fennálló jog rostálása nem lényeges feladat; de mivel a szabatos megértést s a netaláni hibák fellelését előmozdítja, hasznos toldalék gyanánt jelenkezik, feltéve, hogy a jog tényleges fennállta nem szenved csorbát a puszta kivánságok folytán, hanem mindenek előtt híven előadatik s csak ahoz füződik azután az itélet s javítási javaslat.

Valamely tételes közjog derék tudományos tárgyalása haszna ép oly sokoldalu, mint nagykörü. Az illető ország lakosai tudomást meríthetnek belőle állami együttlétök jogairól s kötelességeiről; és ugyan valamennyi részvevője, tehát maga az államfő is, különböző alárendelt hivatalnokai s létszerei, az alattvalók egészben s az egyes osztályok, végre, adandó alkalmakkor, az alattvalói jogok képviseletére rendelt testületek s egyes személyek. Kinek-kinek tudomásul esik, hogy mit kell téteményezni s mit követelhet; még nehéz s ritkán előforduló esetek számára is feltüntetendők s készentartandók a döntő alapelvek; valamely viszonylat összes jogi következményei vizsgálat tárgyát képezhetik. Igaz ugyan, hogy a legjobb tudományos feldolgozás sem gátolhatja meg alkalmilag a törvény s jog áthágását, pusztán a tan nem levén képes a gonosz akaratnak, szenvedélynek, tévelynek s tudatlanságnak elejét venni; azonban mindenesetre neheziti a törvénytelen cselekedetek elkövetését vagy a jogi kötelességek elhanyagolását, részint felvilágosítván a legközelebb érintetteket, legkivált pedig világos jogtudatot terjesztvén a tömeg között, mely a törvényes állapot legbiztosabb támasza. Idegen államok joga ismeretétől ellenben — a közvetlen használat némely eseteitől elnézve — a saját állapotokkal való egybevetés folytán háramlik haszon; az utóbbiak szabatosabb felfogására vezetvén az idegennel való megegyezés vagy eltérés.

Igen nehéz feladat az összes államtudományoknak szánt

encyklopaediában megfelelő tárgyalásban részeltetni a tételes államjogot. Még jelentékenyebb terjedelmü munkára nézve is felette bő az anyag, ha valamennyi nevezetesebb állam joga tárgyalása szándékoltatnék. Ehez járul egy részt az elöadóra nézve azon nehézség, hogy ne mondjuk lehetetlenség, hogy valamennyi jogrendszerben elegendőképen járatos legyen, másrészt méltán habozhatni az olvasó tekintetéből ily roppant halmaz tételes jogtételt elöadni, annál is inkább, minthogy ismételgetéseket jó szerrel ki nem kerülhetni. Tömörebb encyklopaediai munkában ellenben az egyes jogrendszerek részletesebb kifejtéséről szó sem lehet, még ugy sem, hogy minden fajból s nemből csak egy egyetlen állam említettnék okitó példa gyanánt. Pusztán vázlatszerü felsorolásnak ellenben sem értelme, sem haszna nincs; csak a részletek éles s körültekintő kifejtése által háromlik a tételes államjogból a tudományra s életre dús előny; az ily tárgyalás szük téren lehetetlen.

Ily körülmények között minden egyes esetben a terjedelmes encyklopaediai mü szerzője tudományára s ügyességére kell hagyni, a tételes államjogok közül némelyeket oktató tárgyalás végett kiválasztani; rövidebb iratok számára pedig nem marad egyéb észszerü menekedés, mint az állami szakmák ezen része viszonylagos fontossága feltüntetésére, a szabatos módszer megjelölésére s irodalmi utmutatásra szorítkozni az egyes államok s jogaik teljes mellőztével. Más szóval csak a tudomány állása az összkörzetben, de nem tartalma kerülhet tárgyalás alá. A következőkben e szerint fogunk eljárni *(c)*.

(a) Az átalános tételes államjog különböző lehetséges feldolgozása módjainak példái gyanánt említendők: — Először, a nemzetileg egybekapcsolt államok összefoglalása; tehát a német területi államjog; valamennyi svájczi kanton, az „egyesült államok", a hellen államok államjoga tárgyalása. — Másodszor, az államgondolat benső egysége szerinti összefoglalás; mint péld. átalános alkotmányos államjog, a theokratiák közjoga stb. — Harmadszor, a geografiai fekvés közössége, mint az europai államok átalános tételes államjoga. — Negyedszer a kor szerinti összefoglalás; a középkor, a reformatio korszaka stb. államjoga.

(b) Teljességgel homályos gondolkodást árul el, ha az államjog vagy sőt még az igazgatási jog *mellett* összerendelt tudományszakok gyanánt említik a rendészetjogot, szegénységet s hasonlót.

(c) Épenséggel felfoghatatlan, hogy mint tárgyalja némely államtudományi encyklopaedia a tételes államjogot. Közönségesen, valószinüleg a derék fejtegetés nehézsége előérzetében, teljesen mellőzik; a hol pedig említésbe hozzák, rendszerint csak egyes államformák vétet-

nek szemügyre, melyek véghetetlen számos ismétlésben részesülnek. Igy péld alkotmányos államok jogrendszereinek hosszú sorozatai. Dicséretesen kiválik erre nézve különben *Brougham* lord — political philosophy —, a ki különböző államjogi állapotokat mesterileg tárgyal.

51. §.

2. A tárgyalás módszere.

Az egy, vagy több államban érvényes tételes államjogot háromféleképen lehet tudományosan tárgyalni, ugyanis: 1. *dogmatikailag;* 2. *történetileg* s 3. *összehasonlító módszer* szerint.

1. *A dogmatikai tárgyalás* tökéletes rendszerét nyujtja a bizonyos időben — rendszerint a jelenkorban — fennálló s érvényes jogtételeknek tartalmok s terjedelmök szerint. Legközelebb tehát felállítandók a vezérlö alapelvek, már akár nyilván volnának a törvényhozótól kinyilatkoztatva, akár a tudományos tárgyalásból folynának. Ezekhez járulnak az állami élet egyes részei fölötti közelebbi határozmányok, melyeket a történet, a törvény szövege, bebizonyítható szokásjog, végre a rendszer szelleme alapján szabatosan kifejtenek. A következtetéseket mindenütt logikailag kell leszármaztatni; a kételyeket, ellenmondásokat s hézagokat a kellö helyen telhetöleg eloszlatni. Az ekképen nyert anyag azután a tárgyak különbsége szerint felosztandó; az átalános s különös, a tételek s a következtetések szabatos egymásutánja szigorúan megfigyelendö. Az idézett helyessége bebizonyítására s a közelebbi utánnézés megkönnyítésére az egyes állítások bizonyságai pontosan megjelölendök; irodalmi segédeszközök s tekintélyek idézése legalább is hasznos. — Átalán tehát itt azon szándék uralkodik, hogy az előadás idejében jogérvényesen fennálló jog teljes terjedelmében előadassék. Az iró kötelessége s becsületbeli dolga, csak a tárgyilagos igazságot, de ezt egészen, feltüntetni, az államélet valamelyik tényezője vagy saját politikai szándéka hamisító kedvezése nélkül. Történeti tudósítások csak ott vannak helyökön, a hol s a mennyiben nélkülözhetlenek valamely legujabb jogállapot megértésére.

2. *A történeti módszer* a jelenleg érvényben álló jogrendszer lassankénti fejlödése elbeszélö tárgyalásából áll. Ha csak lehetséges, a kérdésben álló állam felöli átalán fennforgó első tudósításokkal, tehát a nép s egységes létszeressége történeti kezdeményeivel kell kezdetét vennie s szakadatlanul a jelenkorig érnie; mindenesetre s legalább is a jelenlegi állam utolsó

lényeges átalakulásából kiindulnia és eme kiindulási állapot alkatrészei kifejtése után, az imént megjelölt uton a jelenkorig érnie. Ez eljárásban nem csak az összes alkotmány kiváló alapvonásai, hanem valamennyi egyes államjogi intézmény szemügyre veendö. A szabatos történeti tárgyalás mestersége s haszna lényegileg a részletek egybefoglalásából áll egy egészszé és amazok kifejtéséből az utóbbi alapján. A hol az állam alapgondolatában vagy alkotmánya külalakjában lényeges változás történt, e fejlemény szétválasztó szakasz gyanánt veendő s a korábbi s ujabb alakulás ellentéte kifejtendő. Az ország s a nép, valamint a fejedelmek személyes történeteiből csak annyit szabad felvenni, a mennyi az államjogi cselekmények s állapotok megértésére mulhatatlanul szükséges; a födologban a történet ezen oldala ismeretét fel kell tenni. A magánjogi tárgyak közül csak azokat kisérhetni figyelemmel, melyek feloldhatlanul egybekapcsolvák a közjoggal, vagy egyes része magyarázatára szolgálnak *(a)*. Az ily jogtörténet utolsó szakasza természetesen a jelenleg fennálló jog átnézetes elöadása. — Vitakérdések felkutatása s eldöntése s a következtetések levonása csak akkor van helyén, ha ilyesmik életbe léptek s tényekre szolgáltattak alkalmat. Ellenben szükségesnek látszik, oly jogintézményeket is kifejteni, melyek később ismét teljesen eltüntek, mert a magok idején a jog kiegészítö alkatrészét képezték. Roppant tudomány s ép történetértelem a derék történeti fejtegetés föfeltételei, miglen jogtudományi képzettség s éles logika a dogmatikai tárgyalás kiváló követelményei.

3. *Összehasonlító előadás.* Kevésbé egy jogegész részletei megértése kedveért, mint átalános átnézet szerzése végett, részint valamely államintézmény viszonya felett az állami élethez átalán, részint az összerü jog egyes határozmányai viszonylagos becse felett szolgál különböző államok joga egymásmellé helyezése. Itt mind a közös érintö pontok, mind az elütö részletek kiemelendök; a megértés s megitélés pedig a kiváló elemek feltüntetése által közvetítendö. Az ilynemü összehasonlítás különben, hogy célját, ugyanis az illetö állam fennálló joga megismertetését elérje, csak rokon állapotokkal s jogrendszerekkel eszközölhetö. Teljesen idegenszerüvel való egybeállítás ugyan szembeötlö ellentéteket nyujt, de épenséggel nem fogja az innensö jog magyarázatát, hézagai kipótlását, egyes tételei s intézetei rostálását elömozdítani. Szabatos összehasonlítás különben mind egy idöbeli, mind hasonnemü államokat felka-

rolhat. Az előadás módozata vagy táblázati, vagy sorrendi lehet; nehezen érthető pontok felvilágosítása vagy a tan továbbfejlesztése nem volna helyén.

E három tárgyalási modor mindegyikének megvan a maga becse, melyet a másik kettő nem pótolhat.

Derék dogmatikai tárgyalás mind az államfőt, mind az alattvalókat felvilágosítja jogaik és kötelmeik felől az államban; a hivatalnokokat s népképviselőket feladataik szabatos felfogására vezérli s eljárásukat egyes esetekben eleve megjelöli; a törvényhozót tudósítja a jogfejlemény állásáról, hézagairól s ellenmondásairól, valamint azon következtetésekről, melyeket a tudomány leszármaztat határozmányaiból, tehát uj tevékenysége terére s irányalatára utalja. Az által, hogy a vitályos kérdéseket tudományosan meghányják s eldöntik, eleje vétetik a viszálkodásnak s az egyes előforduló eset feletti helyes végzés előkészíttetik. Alapos gáncsok s illő helyökön előadott óhajok figyelmet keltenek s utat törnek javításoknak. Ilynemü munka tehát támasza a jognak, a jobbnak előkészítője, s kényelmes kézikönyv a mindennapi élet eshetőségei számára. — Ellenben mindenkor ki vannak e tekintetben azon veszélynek téve, hogy hamis, de az igaznak szinét magán hordó tárgyalás helytelen magyarázatokra, alaptalan követelésekre ad alkalmat, az eddig bizonyosnak gondoltat kétségbe vonja s átalán a tényleg fennálló jog helyébe alanyi felfogása s szándéka szüleményét rakja. Mindenesetre több előnyt von ezen tárgyalásból a birálat, javitás, tehát a jövendő, mint a fennálló kegyelete s fenntartása.

Derék jogtörténeti előadás sajátos s tényleg felette jelentős haszna az összerü jog igaz megértése. A való fejlemény ismerete megóv ál feltevésektől, melyek a történet hiányos ismeretéből vagy az idegenszerü s magában véve hamis rendszerek alkalmazásából könnyen erednek. Korábbi kisérletek s hibák elmondása mintegy ál lépésektől int, nevezetesen elsatnyult intézmények megujítása kisérleteitől. Történeti érzet megóv ugrásoktól a változtatásokban. — Károsnak jelenkezik ellenben, hogy a jog ilyenszerü tárgyalási módszere inkább a tudománynak, semmit az élet biztos s helyes kezelésének tesz szolgálatot; hogy könnyen összetévesztik a történetileg szabatos tárgyalást az elméleti s gyakorlati derékséggel; hogy a tekintet inkább a multon nyugszik, semmint a javitáson s haladáson. A jogtörténet szükséges előismeret az államférfiú s a tudós számára; a polgárra s a közönséges hivatalnokra nézve kevés becse van.

Az összehasonlító tárgyalás végre sem a gyakorlati életre sem a tudományra nézve nem elég alapos vagy nem alkalmas közvetlen alkalmazásul; de igen anyagot nyujt a gondolkodásnak s megismertet idegen jó tulajdonságokkal. Nagyon is sürün megesik, hogy táblázati szellem nélküli mü kerül elő, vagy haszontalan, véghetetlen ismétlésekkel bővelkedő. Sohasem képezheti a közjog irodalmi feldolgozása főtörzsét, hanem csak alkalmi többé kevésbé hasznos függelékét.

(a) *Eichhorn* s iskolája ebbeli jeles munkálatai megérdemlik kinek-kinek elismerését, de méltán kétkedhetni, valjon a köz- s magánjog Németországban dívó összefoglalása előmozdítja-e a tárgyalandó jog felfogását. Franczia s angol irók legalább külön adják a két szakma történeti rajzát.

52. §.

3. Források és segédeszközök.

A tételes államjog anyagát különböző forrásokból meríti.

1. *Az irott jogból*, azaz az illetékes törvényhozó hatalomtól kibocsátott s kellő módon kihirdetett rendelményekből. Ha nem is minden államban, ugy mégis a legtöbben, bátor nem ugyanazon elnevezésekkel alap- vagy alkotmányi egyszerü törvényekre, végre

2. *A szokásjogból*, azaz azon jogtételekből, melyeket az államrészvevők összessége, vagy egy bizonyos alkatrésze, magára nézve kötelező erejünek ismer el, noha nem formailag illetékes hatalom bocsátotta s hirdette ki. A kötelezettség alapját tehát a tényleges gyakorlat által bebizonyitott s jelenkezett átalános jogtudat képezi, mely nem engedi az egyes egyént ama nézettől eltérni. A közjogban is akadnak ily jogszokások, söt itt különösen, mert nem sikerül minden időben vagy nem mutatkozik tanácsosnak irott törvényeket kibocsátani államjogi kérdésekre nézve, melyek azonban mégis szilárd feleletet igényelnek. Miután szokásjog csak valamennyi részvevő beleegyezése alapján keletkezik, nyilvánvaló, hogy az e nemü közjogi tétel érvénye az államfő világos vagy hallgatag beleegyezésétől függ. A hol ez hiányzik, ott a jogtudat lényegileg hiányos; azonfölül, ha megállhatna a szokásjog az államfő beleegyezése nélkül, ugy megeshetnék, hogy világos akarata ellenére jutnának elvek s intézmények elismerésre, talán végrehajtásra is, a mi már állása fogalmával sem fér meg. Ellenben kétség kivül mellőzhet kellő uton létesült szokásjog fennálló, tiltó vagy paran-

csoló törvényt, ugy szinte rendelkezhetik el nem döntött kérdések felöl. Mindkét esetben a határozott rendezés jogi szüksége felöl átalános meggyözödés forog fenn; az utóbbi képezi a kötelezettség alapját.

3. *Az analogiából.* Miután fel kell tenni, hogy a törvényhozó következetesen gondolkodik s önmagával ellenkezésbe kerülni nem akar, igazolva van azon következtetés is, hogy oly pontra nézve, melyet tényleg abbanhagyott rendezni, lényegileg rokon esetekben általa alkamazott elvek szerint hozott volna végzést, ha alkalma nyilt volna, a fölött nyilatkozni. Ily esetben tehát csak a törvényhozó vélelmezett akaratát ismerjük fel s alkalmazzuk, de logikai benső jogosultsággal. Az analogia különben helyén van mind irott törvény, mind a szokásjog átellenében. Az utóbbira nézve is fel kell ugyanis a megegyező gondolkodást tételezni, csakhogy itt nehezen esik azon főelvek feltüntetése, melyekből egyik másik szokásjog eredett. — Vélelmezés különben természetesen csak akkor foghat helyet, ha nyilván kifejezett tétel nem ellenkezik, és csak oly tárgyak átellenében, melyek lényeges sajátságaikra nézve megegyeznek azokkal, melyeknek joga reájok alkalmaztatik. Hisz épen logikailag szabatos gondolkodás s hasonszerü akarat vélelmezése vezet azon feltevéshez, hogy a törvényhozó lényegileg eltérő esetet lényegileg eltérő módon döntött volna el, ha alkalma nyilik nyilatkozni. Még kevésbé szorul bizonyításra, hogy az államtól idegen törvényhozó akarata, bármily közeli volna is a rokonság, nem állapít jogot az inneső államban. Az idegen államhatalom akaratáról nem lehet logikailag döntő következtetést vonni a hazai törvényhozó nézetére s akaratára. Idegen államintézmények példái gondolkodásra s utánzásra serkenthetnek, de kényszerítő erejök nincs *(b)*.

4. *A bölcseleti államjogból.* A pusztán az állam létegéből átalán folyó tételeknek ugyan nincs külsőleg kényszerítő erejök, ennyiben tehát a bölcseleti államjog nem kiegészítése, hanem inkább ellentéte a tételesnek. Azonban ha adandó esetben sem irásbeli törvény, sem szokásjog fenn nem forog, sem analogia alapján eredményhez nem juthatni, s a tényleg elöbukkant viszony jogi rendezést, a felvetett kérdés feleletet igényel: ugy nem marad egyéb út hátra, mint jogbölcseleti elemzés folytán azon jogtételt felkeresni, mely észszerüleg jogi érvénynyel bír a fennforgó állam fajánál s neménél fogva. Tehát nem azért, mert az ily tételnek külső kényszerítő ereje van, hanem mert mindennemü tételes szabvány hián értelmetlen dolog volna

egyébként cselekedni, követendő zsinórmérték gyanánt. A törvényhozó következetessége hasonló, csak szélesebb körü feltevése nyer helyet, mint az analogiánál. Ugyanis az átalános államgondolat értelmében járnak el, melyet a törvényhozó nyilván vagy hallgatag alapul vett, mig az analogiánál különös nyilvánulás képezi a vélelmezés alapját *(c)*. — Hogy csak *azon államfaj* bölcseleti jogtana szolgálhat eszközül, melyhez az illető állam tartozik, alig szorul említésre.

(a) A szokásjogról átalán l.: Puchta, Das Gewohnheitsrecht. I. II. Erlangen, 1828. 1837. — Beseler, Volksrecht und Juristenrecht, Leipz., 1843. — Thöl, Volksrecht, Juristenrecht u. s. w. Rostock, 1846. — A közjogi szokásjogról különösen l.: Mohl, Würtembergisches Staatsrecht, I. köt. 75. l.

(b) Az analogia gyakran szenved helytelen módon alkalmazást; csak a német államjogokra kell utalnunk, melyekben elég sürün átalános érvényü jogok gyanánt említvék oly tételek, melyek egyik vagy másik államban mint tételek jelenkeznek.

(c) A mily kétségtelenül helytelen ha míg tételes jogforrások léteznek, észjogi határozmányok szerepelnek: ép ugy nem szenved kétséget, hogy tételes határozmány hiányában az állam létegéhez kell folyamodni. Mely más szabvány nyerhet ez esetben helyet, mint a tisztán észszerü? Jól mondja a tréfás német szó: „Hier hört das rostocker Stadtrecht auf und fängt der gesunde Menschenverstand an".

53. §.

4. A tételes államjog irodalma.

Térbeli lehetetlenség valamennyi korszak s valamennyi nép tételes államjoga végtelen irodalmát valahol együttesen s tökéletesen felemlíteni. Egyes államok közjoga iratai felsorolása, a hol megkezdetett, egész köteteket vesznek igénybe *(a)*. Az e nemü *kiváló* iratok feltüntetése is számos nehézséggel jár a feldolgozott jogok nagy száma miatt, s mert nem ritkán már monografiák is fontos adalékokat szolgáltatnak s kitünö tudományossággal dolgozvák.

Valamennyi nép tételes államjoga feldolgozása történetét sem lehet rövidletben elöadni, mert nincs kellöképen elökészítve. A legkevesebb államnak van ily iránylatu irodalomtörténete *(b)*.

Az alább adandó figyelmeztetések egyetlen egy feladata csak az lehet, hogy legalább oly könyveket említsen fel, melyek már az átalános müveltség okainál fogva nem lehetnek ismeret-

lenek, vagy melyek tételes államjogi kérdésekkel való foglalkozás esetében nélkülözhetlenek.

I. *Több állam tételes jogát felkaroló művek.*

1. *Alaptörvények gyüjteményei.* — Az ily gyüjteményekben ugyan csak a bevezetések s jegyzetek képezik *tudományos* nyomozás tárgyait; mégsem nélkülözhető ismeretök, mert minden tételes jog alapját alkotják.

Különböző nemzetiségü s alkotmányú államok nagyobb számára kiterjeszkednek:

MARTENS, Sammlung der wichtigsten Reichsgrundsätze. I. köt. Göttingen, 1794.

A régi állapotokra nézve igen használható.

DE LA CROIX, Constitutions des princ. états de l'Europe et de l'Amerique. Paris, 1791; éd. 3. 1802. I—IV.

POELITZ, Die Constitutionen der europäischen Staaten, I—III. Leipz., 1817; 2-dik kiad. s folytatva BUELAU-tól. I—IV., 1. Leipz., 1832—1848.

Terjedelmes; jó fordítások; különben befejezetlen.

DUFAU, DUVERGIER et GUADET, Collection des constitutions. I—IV. Paris, 1821—30.

SCHUBERT, Die Verfassungsurkunden und Grundgesetze. I. II. Königsb. 1848 s 1850.

A legjelesebb dolgozat, de befejezetlen.

RAUCH, Parlamentarisches Taschenbuch. I—VII. Erlangen, 1848.

Terjedelmes, de rosz gyüjteménye az ujkori alaptörvényeknek.

Csak bizonyos államcsoportozatokra vannak figyelemmel a következő gyüjtemények:

1. *Az északamerikai* egyesült államok számos oly irattal bövelkednek, melyek az unio s az egyes tartományok alkotmányi okleveleit tartalmazzák. Igy péld. The Constitutions of the United Staates. Philad., 1791. — BIGELOW, The Americans own book, or Constitutions etc. Ed. 2. Newyork, 1848. — Öszszehasonlító munka a következő: SCHMITH, Comparative view of the Constitutions. Ed. 2. 1812.

A svájczi kantonok alkotmányait a következő müvekben találhatni fel:

USTERI, Handbuch des schweizerischen Staatsrechtes. 2-dik kiad. Aarau, 1821.

SNELL, Handbuch des schweizerischen Staatsrechtes. I. II. Zürich, 1839 s 1844.

Igen jeles történeti, irodalmi s statistikai megjegyzéseket tartalmaz.

A német alkotmányi okmányok legjobb gyüjteményeit adják: ZACHARIAE, Die deutschen Verfassungsgesetze der Gegenwart. Gött., 1855. 1858 (igen tökéletes). — Rendszeres egybeállítást eszközölt: ZANGEN, Die Verfassungsgesetze deutscher Staaten. I—III. Darmst., 1828—36.

2. *Feldolgozások.* Eddigelé hiányában vagyunk oly münek, mely csak megközelítő tökéletességgel s használhatósággal több nevezetesebb állam tételes közjogát elöadná. Legközelebb áll e feladat megoldásához BROUGHAM lord többször említett müve: political philosophy. Elégtelen táblázati elöadást ad BIRINGER, Vergleichende Darstellung der Staatsverfassungen. Wien, 1818. — Nem elég mély, de tekintélyes államokat tartalmazó mü: EISENHART, Die gegenwärtige Staatswelt. I. köt. Leipz. 1856.

II. *Egyes államok* joga tudományos feldolgozásai közöl ismét a jogtörténeti müveket kell a dogmatikai tárgyalásoktól megkülönböztetni.

1. *Jogtörténeti művek.* Az államrégiségek feldolgozása s egyes közintézmények történeti eredete felderítése minden időben tárgyát képezte a tudományos tevékenységnek. Igy említhetők a következő irók: *Pfefinger* (Vitriarius illustratus), *Datt*, (De pace publica), *Spelman* (Glossarium), *Madox* (Baronia Anglica s az Exchequer története); *Tillet* (Recueil de loi françaises), *Linnaeus*, (Notitia regni Franciae). De csak a legujabb időben írták meg a czél tudatos felismerésével, teljes tökélylyel s történeti müvészettel a legnevezetesebb népek állam- s jogintézményei összes kifejlödését. Miután ugyanis Németországban *Pütter* — historische Entwickelung der Staatsverfassungen — legalább részben megmutatta a járandó ösvényt, *Eichhorn* állam- s jogtörténetében bámulatos módon elérte a czélt. Azonkivül *Grimm* túl nem szárnyalt tudományossággal az államjogot is gazdagította adalékaival. E férfiak oskolát képeztek, mely maradandó becsü, önálló müveket alkotott; befolyása a tudományra jóval messzebb ért Németország határainál. Németországra nézve ide tartoznak: *Zöpfl*, *Walter*, *Waitz*, *Gengler* s mások müvei.

Franciaországban már a forradalom előtt sokan s nem sikertelenül, azonban ritkán tisztán tudományos szándékkal

feldolgozták volt hazájuk alkotmánya történetét; utoljára *Lazardière* kisasszony, kiváló tudományossággal. Ujabb s összehasonlítlanul magasabb lendületet adtak később e törekvésnek *Thierry* s *Guizot;* az utóbbi különösen e müve által: Histoire de la civilisation en France. Végre a németek módja szerint s német tudományossággal mívelték e tárgyat: *Klimrath, Warnkoenig* és *Stein*, továbbá *Schaeffner.*

Angliát illetőleg feldolgozták az angolszász korszakot: *Turner, Phillips, Palgrave* s igen kitünően *Kemble;* a normann korszakot *Philipps, Thierry;* az egészet különösen *Millar, Lappenberg* s *Pauli* s mindenekelőtt *Hallam* két kitünő művében a *középkor történetéről* s *Anglia alkotmánya történetéről.*

A flandriai jogtörténetet közvetlenül a forrásokból először *Warnkoenig* írta meg.

Végre a svájcziak hazájukat érdeklő állam- s jogtörténeti dolgozatai érdemelnek elismerést, igy nevezetesen *Bluntschlié* Zürich, *Blumeré* valamennyi kisebb népuralom, *Zegesseré* Luzern fölött.

Az államtudományi *monografiák* száma, jelesül a németeké végtelen.

2. *Rendszeres munkák.*

a) *Patrimonialis államok.* — Az egyes német territoriumok ugyan nem voltak teljesen függetlenek; minél fogva nevezetes szerepet játszik is közjoguk előadásában a császárhoz s a birodalomhoz való viszonyuk; mégis megemlítendők e munkák a rendi kormányzat rendszerei példái gyanánt. Igy *Moser* nagy müve az átalános német államjogról; *Weisse,* Sächsisches Staatsrecht; *Breyer,* Elementa juris publici Wirtembergici; *Hagenmeister,* Mecklenburgisches Staatsrecht. — Kiváló jelentőségüek ez iránylatban a magyar közjogot tárgyaló müvek; péld. *Rosenmann, Gustermann* s mindenek előtt *Cziráky* — Conspectus juris publici regni Hungariae — munkái.

b) *Theokratiák.* — A theokratiák joga rendszeres előadásai nagyobbára meg nem bízhatók s nem tudományos alapon épültek; azonban jó munkálatok léteznek a héber papi államról *Michaelistől* (mos. Recht) *Hüllmanntól* s másoktól; a kalifák igazgatásáról *Hammer* tudósít; a keresztény szent római birodalom elvei a közép korban sokszorosan tárgyalvák; a legtudományosabban *Puettertől;* a legszellemdúsabban *Majertól* — Die beiden höchsten Würden des heiligen Römischen Reichs.

c) *A klasszikai állam.* — A görög s római államviszonyok

feldolgozása már azért mutatkozott szükségesnek, mert miveltségünk nagyobbára ezen népek irodalmán alapszik; a rómaiakat illetőleg azonfölül magánjoguk jelenlegi jelentőségénél fogva. Igy ezen államfaj igen derék müvekkel dicsekedhetik. A görög államjogot fejtegették: *Schoemann, Herrmann, Goettling, Wachsmuth;* egyes részeit: *Mueller, Boeckh* és *Plass.* A római államjogot feldolgozták: *Heineccius, Hugo,* mindenekelőtt halhatatlanul *Niebuhr, Huschke, Hopfgarten, Mommsen, Becker* s mások.

d) *A jogállam népuralmai.* — Az ujkor egyszerü népuralmai közül csak a német szabad városok s egyes svájczi kantorok jogai dolgozvák fel, többé kevésbbé kielégítőleg s tudományosan. *Bueck,* Hamburger Staatsrecht; *Meister,* eidgenössisches Staatsrecht; *Snell,* Handbuch; *Snell,* Gemälde der Schweiz — Annál bővebb a képviseleti demokratia irodalma. Kiváló irók a svájczi államjogra nézve: *Bluntschli, Stettler;* az összes államfajra kiterjeszkednek: *Mohl, Rawle, Kent,* s mindenekelőtt *Story.* Az utóbbinak munkája az államjog összes irodalma gyöngye.

e) *Aristokratiák.* — A legjelentősebbek ezen államfajra nézve kétségkivül a velenczei állam tárgyalásai; megemlítendők: *Contarini* (de magistratibus et rep. Venetorum), *Maier* (Beschreibung von Venedig) s *Curti* (Mémoires sur la République de Venice). Ide sorolandók a lengyel államjog feldolgozásai; l. péld. *Chewalhowsky, Lengnich* s *Weisenhorst* iratait.

f) *Korlátlan egyeduralmak.* — Említendők *Perez Valiente* irata Spanyolország, *Liberatore*-é s *Bianchini*-é Nápoly s Sicilia; *Schlegel*-é Dánia; *Fleury* s *Guyzot*-éi Francziaország; *Barth-Barthenheim, Schopf, Engelmayer*-éi, úgy szinte *Stubenrauch* s *Czörnig*-éi Ausztria fölött.

g) *Népképviseleti egyeduralmak.* Az e nemü rendszeres feldolgozások száma felette bő; közöttük számos mesteri munkálat akad. *Az angol államjogot* tárgyalják *Blackstone* ugyszólván világhirü munkája (az első kiadás 1765-ból, a 21-dik 1844-ből, a roppant sok kivonatot, magyarázatot s feldolgozást Amerika számára nem említve), *Stephen, Brougham, Homersham, Cox* s *Bowyer* müvei. *Francziaországról* szólnak *Paillet* s *Laferriére;* jelesül megemlítendő a közigazgatási jog ép oly terjedelmes mint kitünő irodalma, mely összehasonlítlanul kiválik valamennyi többi ország irodalma közül. *Cormenin, Degerando, Dafour, Macarel* s mások tündökölnek e téren. — A német államok közös tételes jogát, nevezetesen tehát a nép

képviseletét sürün dolgozták fel igen sikeresen. *Klaeber, Jordan, Zoepfl, Zachariae* s *Held* nevei ismeretesek. Az egyes német államok jogát, így Poroszországét feldolgozták *Simon, Jakobson* igen kitünöen *Roenne;* Bajorországét *Cucumus, Moy* s nevezetesen *Poezl;* Szászországét *Bülau* s *Milhauser;* Würtembergét *Mohl.* — Azonkivül számos monografia létezik, nevezetesen a közigazgatási jogról.

(a) A tételes államjog irodalma átnézhetlen tömegét bizonyítják a kötetekre terjedő névjegyzékek. Csak a következő felemlítésére szorítkozunk: *Moser*, bibliotheca juris publici; 3. köt. — Neueste Geschichte der deutschen Staatsrechtslehre; — Neueste Bibliothek des deutschen Staatsrechtes. — *Hoffmann* s *Puetter*, Literatur des deutschen Staatsrechtes. 3 köt. folytatva *Kluebertől.* — *Ersch; Schletter; Walther* rechtswissenschaftliche Literatur-Verzeichnisse. — *Le Long*, Bibliotbèque historique.

(b) Az átalános, valamint Éjszakamerika, Svájcz, Anglia s Franczíaország különös államtudományi irodalomtörténetét l. Mohl, Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften.

B) NEMZETKÖZI JOG.

1. Bölcseleti nemzetközi jog.

54. §.

1. A bölcseleti nemzetközi jog fogalma.

Több állam térbeli s időbeli együttléte kölcsönös viszonylatukat megállapító jogrend szükségét keletkezteti. Több állam mindennapi egymás melletti létezésére nézve is mulhatlan a jogi rendezés, nehogy folytonos viszályokat keltsenek azon sokszerü érintkezések, melyekbe mind összességekkel, mind egyes részvevőkkel kerül, nehogy közös magasabb hatalom hiányában önsegély, tehát az erőszak átalános állapota és az erősebb uralma fogjon helyet. Azonkivül az egymás mellé rendelt államok jogi együttlétét azon szempontból is kell tekinteni, hogy békés s kölcsönös barátságos állapota az emberek magasabb átalános kimívelésének feltétele. Egyesek s egész népek számos megengedett czélját nem lehet a különös állam szük határain belül megvalósítani, hanem szabadabb mozgást igényelnek kifelé s különböző nemzetiségek ereje együttes hatását. Minél szélesebb körü s bensőbb az ily államon kivüli közlekedés, annál inkább megközelíti az emberi együttlét eszményét *(a)*. Hogy azonban az élet ily kiterjeszkedése csakis elismert s széles körü jogrend ótalma alatt lehetséges, ép oly kevéssé szorul bizonyításra, mint az, hogy e rendnek átalános, bensőleg igaz alapelveken kell nyugodnia.

Ezen követelmény teljes kielégítése akkor forogna fenn, ha az államok közötti jogrendet az egész földkerekségen átalán elismernék; el is gondolhatni, hogy a hasonszerü mívelődés mind tovább terjeszkedése s haladása folytán jövendő századokban lehetségessé és szükségessé fog válni ily átalános világjogrend. Jelenleg azonban még nem jutott annyira az emberi nem

fejlödése, minél fogva nem csak a legközelebbi gyakorlati czélnak van elégtéve, hanem egyátalán minden észszerüleg lehetséges megtörtént, ha közös jogrend állapíttatik meg külön-külön azon államcsoportok számára, melyek mívelödése lényegileg hasonszerü, melyeknek tehát ugyanazon alapnézeteik vannak a jogról s erkölcsiségről s ugyanazon külsö követelményeik. Nagyobb s további fejleményt a jövendöre kell bízni, valamint a jelen is már tökéletesebbel kinálkozik, mintsem a mult nyujtott *(b)*.

Legközelebb tehát az államok közötti jogrend vétetvén szemügyre, mindíg csak az *európai* mívelödésü népek együttléte rendezéséről lehet szó; és ugyan nem csak ott, hol tételes megállapítások forognak szönyegen, hanem ugyancsak az átalán észszerü jogtételek tárgyalásakor is. Az utóbbiak is csak akkor felelnek meg közös szükségletnek, s csak akkor igényelhetnek átalános elismerést, ha eszközül szolgálnak lényegileg egyenlö életfeladat elérésében. Teljesen elütö alapnézettel felruházott népeket illetöleg, sem nem értelemszerüek, sem eszköz gyanánt nem szolgálnak valamely czél elérésében, tehát nem is kötelezök. Az európai nemzetközi jog elterjedését szükségképen az európai mívelödés elterjedése fogja megelözni *(c)*.

Az arra alkalmas államok közötti közös jogrendet, valamint az egyes államok bensejében fennállót, kettös szempontból lehet felfogni s kettös alapon kifejteni. Elöször ugyanis akképen, a mint a követelmények az átalános értelemszerüség nézpontjából folynak, a mennyiben magokban véve igazak s bensök; azután pedig mint a nyilván megállapított vagy átalán külsö tekintélyen alapuló alapelvek rendezett összeállítását.

Az elsö alapon nyugvó tételek összessége a bölcseleti nemzetközi jog *(d)*; helye van az államtudományok között, ha logikailag szabatosan megállapítottuk s rendszeresen kifejtettük. Érvényre az életben csak annyiban tarthat igényt, a mennyiben átalán a tudománytól megállapított, de külsö tekintélytöl ki nem kényszerített tételek tehetik. Megismertet tehát az európai mívelödés terén magába véve igazzal; a való élet illetékes hatalmainak eszményi czélt tüz; a fennálló viszonyok birálatában zsinórmértékül szolgál átalános emberiségi szempontból; végre közvetlen alkalmaztatásának mi sem áll utjában, ha tételes szabványok hiányoznak.

(a) Ha talán nem is hamis, ugy mégis felette kétséges s vitályos felfogás, ha sokan — nevezetesen *Fallati* s *Laurent* — az emberi fej-

lődés végső feladatának egy átalános világbirodalom, tehát az összes emberi nemet átkaroló egységes létszerességet alapítását mondják. A harmonia törvényét lényegileg egyébként is fel lehet fogni, ugyanis mint elkülönítve maradó sokaságok léteges összhangzatát. Az ily czél elérése mindenesetre szertelenül kétséges s ugyancsak messze esik még a megvalósulástól. L. Mohl, birálatát *Laurent* művéről: Histoire du droit des gens: Zeitschrift für Rechtswissenschaft des Auslandes, XXIV. köt. 313. l.

(b) Semmi sem volt annyira ártalmára a bölcseleti nemzetközi jog tudományos kifejtésének, mint azon vélelem, hogy nem egyéb a bölcseleti magánjog tételei alkalmazásánál független jogi személyekre, a mire azonban maga Grotius adott alkalmat s a mit nevezetesen Kant oskolája nem akart elejteni. Az ily bölcseleti nemzetközi jog üres, meddő s ugyancsak hamis is. Ez az oka, hogy miért akadt el oly sokáig a bölcseleti nemzetközi jog tudományos mívelése.

(c) A nemzetközi jog eltérő s létegileg különböző alapon nyugvó, *bölcseleti* s *tételes* tanainak felvétele ugyanazon indokokon alapszik, melyek a bölcseleti államjog különböző s mégis egyenjogosított rendszerei felvételét igénylik, ugyanis a különböző jogi életfelfogások s az utóbbiakból folyó mívelődési nemek jogosultsága elismerésén. Tehát az utóbbival áll s dől. L. fennebb a 14. §-et.

(d) A közönségesen használtatni szokott kifejezés „nemzetek joga“ „Völkerrecht“ nem egészen szabatos, mert nem a nemzetek, hanem létszeres egységei, az államok, képezik a szóban forgó jogi alanyokat. Az „államok joga“ és „államjog“ kifejezéseket könnyen megeshető zavar kikerülése végett nem igen ajánlhatni. Különben a „nemzetközi jog“ (internationales Recht) elnevezése ellen is lehetne kifogást tenni.

55. §.

2. A bölcseleti nemzetközi jog története.

Az előrebocsátottakból kiviláglik, hogy minden nemzetközi jog két feltételtől függ: különböző, független, magasabb közös hatalom alatt nem álló államok lététől; és a külön lét s bizonyos életczélok jogosultsága' mindenoldalu elismerésétől. Miután e feltételekre az európai államcsoportozatokban nem akadhatunk minden időben, könnyen fölfoghatni, miért esik aránylag oly későre a bölcseleti nemzetközi jog tudományos kifejtése.

Három különböző korszakot kell megkülönböztetnünk *(a)*.

I. A klasszikai ókorban alig léteznek távol kezdemények, mert a mívelődés nem haladott annyira, hogy az idegent tökéletesen s egyenlően jogosult egyénnek nézték volna. Oly jogfelfogás, mely az idegent s az ellenséget ugyanegy szóval jelölte

(hostis), és mely a maga nemzetiségéhez nem tartozó valamennyi törzset jogtalan barbarnak tekintett, nem volt alkalmas a nemzetközi jog alapját képezni. Ha tehát, a mint nem tagadhatni, az ókor államai között bizonyos viszonylatokra nézve némely méltányos s emberi tekintetek mégis léteztek, mint péld. a hírnököket, követeket, vendégjogot stb. illetőleg; és ha némely népek között egynémely nemzetközi intézményekről is van szó, igy péld. a helleneknél az amphiktyonákról, közös szentségekről s játékokról, a rómaiaknál a papi *feciale collegiumról* s *feciale jusról:* ugy ama alapelvek csak homályos érzeteken nyugodtak, melyek nem vezetvék vissza elvekre s következményeikben nem fejtvék ki, hanem elszigetelt s elvtelen szokásból folytak. Azonfölül a nemzetközi jog ilyszerű valamennyi kezdeményei a hadakozási módozatra szorítkoztak. A nemzetközi jog tudományáról átalán s bölcseleti nemzetközi jogról különösen szó sem vala; és maga az oly mesterileg s élesen kifejlett római jogtudomány még fogalmát sem ismerte, a mint a jog ismeretes felosztásából *(ius naturale, ius gentium* s *ius civile)* kiviláglik, a ius gentium alatt korántsem a mai értelemben vett nemzetközi jog értetődvén, hanem azon jogtételek összessége, melyek esetleg különböző népek között honosak, különben pedig akárminemű, tehát nevezetesen magánjogi természetüek is voltak. Az ókorban tehát a bölcseleti nemzetközi jog tudományos feldolgozását hiába keressük *(b).*

II. De ép oly kevéssé fogjuk fellelni a *középkorban*, csakhogy természetesen teljességgel egyéb oknál fogva nem. A nemzetközi jog fogalma ugyanis e korban sem létezett, de nem azért, mert az egyik európai nemzet a másik' léte' tökéletes jogosultságát s egyátalán jogát el nem ismerte, hanem inkább, mert az e korbeli nagyszerű világnézlet szerint az összes kereszténység egyetlen egy istenbirodalmat képezett, melynek élén a pápa s a császár állott, s melyben az egyes államoknak csak alárendelt tartományok gyanánt volt helyök. Itt a keresztény erkölcstan közös szabványokat állapíthatott meg idegen keresztény államokhoz való viszonyokra nézve, a kanoni jog is adhatott egyes rendelményeket fejedelmek s egész népségek számára: azonban ez legfelebb államerkölcs vagy egyházi kötelem, de nem a nemzetközi jognak szolgálhatott alapul, melynek mulhatatlan feltevése hiányzott, ugyanis teljesen független s egymástól elválasztott államok tényleges léte. Igaz, a való életben nem igen mutatkozott a római szent birodalom szilárd alakulása, valamint az egyes államok engedelmessége

sem a közös világi fő irányában. Miután azonban az összes tudomány eme hatalmas fictión alapult, ugy gáncsa alá foghatta a tényleges eltéréseket, de tanrendszerré nem dolgozhatta fel *(c)*. Az átalános lovagi hadszokás sem képezhette a nemzetközi jog kiinduló pontját, miután nem csak állam s állam között forgott fenn, hanem az államban is, valamennyi magánviszályban, minélfogva nem tüntetett fel s nem rendezett állam s állam közötti sajátos viszonylatot. Hogy pedig a nem-keresztény, nevezetesen a muhamedán államokhoz való viszony ugyancsak nem szolgáltathatott alkalmat nemzetközi jog fogalmát s szükségét létrehozni, a pogányok jogosultsága el nem ismerésében rejlett. Az utóbbiakkal engesztelhetlen harczot folytattak, de koránsem kerestek alapot magasabb életczélokra közös erővel iparkodni *(d)*.

III. Ekképen tehát csak az ujkor hozta meg a nemzetközi jog tudományos mívelése feltételeit. A reformatio folytán az egységes keresztény birodalom még gondolatban is megszünt lenni; a független s egyenjogosult államok között azután érezhetővé vált a jogi rendezés szüksége. Legközelebb ugyan a jogbölcselet nem vergődött volt oly pontra, hogy képes lett volna a tárgyat ellenmondástalanul megállapítani és gáncstalanul kifejteni. A római jogra való támaszkodás csak homályba burkolta a feladatot s hamis módszerre vezetett *(e)*. *Hugo Grotius* volt az első, ki képes vala e nehézségeket leküzdeni. Kora elvadult nemzetközi állapotai s nevezetesen a jog s ok nélkül kezdett hadak számára jogi szabványokat áhítván felállítani, írta nagy müvét a háború s béke jogáról; hogy azonban tételeit megrendíthetlen alapokra támaszsza, a sajátlagos nemzetközi rendszer elé átalános jogbölcseletet bocsátott. Alapgondolata: a bölcseleti magánjog tételeit az államok közötti viszonyokra alkalmazni; bizonyításait tarka vegyületekben majd történeti tényekből, majd átalános jogi okadatolásokból meríti *(f)*.

Grotius óta a bölcseleti nemzetközi jog megőrzötte tudományos feldolgozását, s időről időre tökéletesedett is. Grotiustól ugyanis két különböző irányalat vette kezdetét. Az egyik inkább a tényekhez füződött s az államok közötti tételes joghoz, a mint lassanként kifejlett; a másik, melyről ez uttal szó van, azon volt, hogy a nemzetek között a jogviszony eszményének mind biztosabb alapot szerezzen s tudományilag mind tökéletesebben kifejtse. Erre nézve, Grotius közvetlen utódaitól s magyarázóitól elnézve, főleg három különböző irányalatot lehet megkülönböztetni.

Az első lépést a tökéletesedés felé a híres német bölcsész *Wolf Keresztély* tette — a mint egyátalán a bölcseleti nemzetközi jog összes további fejleményét a németeknek köszönhetni. Kiváló érdeme, hogy a nemzetek közlekedési szabadsága, azaz függetlenségök s egyenjogosultságuk elvéhez a rend követelményét csatolta, melyet önmaga civitas maxima névvel jelölt, mi által kényszerítő korlátozásnak s formának vert utat. Módszere ellenben — a mathematikai bizonyítás egy neme — ugyancsak boldogtalanul sült el.

Wolf tana sokáig uralkodó maradt a tudományban, sőt még jelenleg is sűrűn használják, nem ugyan saját müveiben, hanem *Vattel* könnyebb s ízletesebb, a franczia nyelv által is igen elterjedt feldolgozásaiban.

A XVIII. század vége felé legalább Németországra nézve háttérbe szorította Wolf oskoláját *Kant* s számos követője. A nemzetközi jog ezen ujabb feldolgozása azonban csak annyiban volt javítás, a mennyiben a jogfogalom élesebb meghatározása szolgált alapul és mindenek előtt a tárgyalás szabatosabb jogtudományi módszer szerint történt. Wolftól különben elmaradt az uj oskola azon nevezetes pontra nézve, hogy a népélet különös sajátosságát s az utóbbi igényelte különös jogi elvek felállítása szükségét el nem ismerte, hanem egyszerüen meg visszatért a bölcseleti magánjogot az állam s állam közötti viszonyra alkalmazni. Ezen felfogás benső hibája okozza, hogy ezen oskola számos irata a bölcseleti nemzetközi jog tudományát csak csekély mértékben mozdította elő.

Csak az utóbbi években történt az anyag szabatos bírálata folytán jelentékeny haladás *(g)*. *Gagern, Fallati*, nevezetesen pedig *Kaltenborn* — s kit mindenek előtt kell vala említeni — *Laurent*, feltüntették egy átalános világjogrend szükségét s megállapították s kifejtették a bölcseleti nemzetközi jog ebből eredő sajátos feladatát. Ezen uj oskola igaz még csak megindulásban van, de kétségen kivül méhében rejti a jövendő tanát.

(a) Ha a bölcseleti nemzetközi jog történetében visszanyulnak a hellenek s rómaiak előtti korszakra, nevezetesen a korábbi ázsiai népekre, ugy ez méltó feladatát képezheti tudós vizsgálatoknak, s eredménye az emberi nem mivelődése történetét nevezetes adatokkal gazdagíthatja: európai nemzetközi jogunk történetét azonban semmivel sem gyarapítja. Ezen népek összes életfeladata oly lényegileg különbözik a mienkétől, szellemi fejleményöknek oly kevés befolyása van a jelenlegi európaiakra, nevezetesen nemzetközi nézletökre, hogy az egész idegenszerü s összefüggetlen valami marad. Evvel korántsem

akartuk *Laurent, Müller-Jochmus, Haelschner* művei illető fejezetei tudós becsét csökkenteni.

(b) A hellenek s rómaiak nemzetközi jogát illetőleg l. különösen Laurent művét — *Histoire du droit des gens et des relations internationales.* II. III. — valamint Müller-Jochmus s Osenbrüggen *(de iure belli et pacis Romanorum)* iratait. — A római jogtudósok felosztásáról — ius naturale, ius gentium s ius civile — l. Dirhsen: Rheinisches Museum für Jurisprudenz. I. köt.; — Puchta, Gewohnheitsrecht, I. köt. 24. l. — Voigt, Die Lehre vom ius naturale, rectum et bonum und ius gentium der Römer. Leipz. 1856.

(c) Aegidi (Erlanger theolog. Zeitschr., XXIV. köt. 143. l.) a középkor világnézletét „a római szent birodalom nemzetközi jogának" nevezi. E szellemdus megjelölés azonban nyilvánvalóan ellenmondást tartalmaz, *egy* birodalomban nem létezhetvén *nemzetközi jog*, legalább nem tudományos szempontból.

(d) A középkor nemzetközi nézeteit illetőleg l. Ward, Enquiry into the foundation and history of the law of nation in Europa, I. II. London, 1795; — Puettler, Beiträge zur Völkerrechtsgeschichte. Leipz., 1847.

(e) Az ujkor nemzetközi jog első tökéletlen kisérletei *Oldentorptól* (1539), *Henningtől* (1550) s *Winklertől* (1615) erednek. Leginkább azonban *Albericus Gentilis* (1586, de iure belli) művét használta Grotius. — Az irodalom e részét illetőleg l.: Kaltenborn, Die Vorläufer des Hugo Grotius. Leipz. 1848.

(f) Grotius Hugo — Hugh de Groot — született Delftben 1583-ban. Világhírű művét mint száműzött írta Francziaországban 1624-ben. — Életére nézve l. Ompteda, Literatur des Völkerrechts I. köt. 179. l. — Grotius közvetlen utódai s magyarázó valának: *Pufendorf, Thomasius, Gundling, Cocceji, Achenwall.*

(g) Csodálkozni lehet, hogy *Hegel* a bölcseleti nemzetközi jogot teljességgel tekinteten kivül hagyta. *Fallati,* a mester értelmében pótolni igyekezett a mulasztást.

56. §.

3. A bölcseleti nemzetközi jog irodalma.

Sokkal nagyobb terjedelemben s jelentékenyebb eredménynyel, mint a legtöbb egyéb államtudományban, van a nemzetközi jog irodalomtörténete feldolgozva; már akár, mert a nem szertelenül meggyült anyag feldolgozásra serkentett, akár mert a szakma tudományos megállapítása a különböző felfogások szabatos átnézetét s kitisztázását igényelte. Könnyü szerrel tudomást szerezhetni ennélfogva — a tudomány rövid létéhez mérve — jelentékeny számú fennlévő iratokról.

1. A bölcseleti nemzetközi jog *történetére nézve* mindenek előtt tekintetbe veendők: *Omteda,* Literatur des Völkerrechts.

I. II. Regensburg, 1785;— *Hinrichs*, Geschichte des Natur- und Völkerrechtes. I—III. Leipz., 1848. s a köv.; — *Kaltenborn*, die Vorläufer des Hugo Grotius. Leipz. 1848; — *Wheaton*, Histoire du droit des Gens. Leipz., 1841. — *Mohl*, Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften. I. köt. 337—470. l.

2. *A nemzetközi jog legujabb fejleményei* elökészítvék s szükségeseknek feltüntetvék a következö iratokban:

Gagern, Kritik des Völkerrechtes. Leipz., 1840.
Szellemdús, de rendszer nélküli fejtegetés.

Fallati, Genesis der Völkergesellschaft: Tübinger Ztschr. für St.-W. I. köt.
Hegeli alapon, nagyszerü felfogása önálló módon nyilatkozik, végczéljára nézve különben téves.

Kaltenborn, Kritik des Völkerrechtes. Leipz., 1847.
Kétségkivül a legalaposabb s a legértelmesebb e nemü munka, a tudomány uj szaka kezdőpontja.

3. *A nemzetköri jog rendszeréről*, tehát a szakmát kimerítö összes anyag külsö s belsö rendezéséről s kikerekítéséről *Bulmerincq* (Systematik des Völkerrechts. I. köt. Dorp., 1858.) írt kiváló tárgy- s könyvismeretet tanusító terjedelmes munkát. Legközelebb ugyan a *tételes* nemzetközi jog szabatos rendszeréről van szó; mivel azonban azon kérdés, hogy mi tárgyalandó a nemzetközi jogban, mely vezérlö nézpontok szerint s mely sorozatban, mélyebb felfogása folytán mindenkor magára a feladat létegére s az összes viszony alapgondolatára vezet, ugy a vizsgálat lényegileg a nemzetközi jog *bölcseleti része* javára döl el.

4. *Rendszeres művek* a bölcseleti nemzetközi jog felett számosak léteznek; elegendö azonban, mivel nevezetesen a Kant oskolájából eredett munkáknak egymás között jelentékeny rokonságuk van, minden irányalatból csak a kiválókat említésbe hozni.

Az összes bölcseleti nemzetközi jog alapját, mint már megjegyeztük, *Grotius Hugo* müve képezi: De iure belli et pacis libri tres, elsö kiadás Paris, 1625. 4. Több kiadást élt mint akármely más ujabb mü; már Omteda 45 latin eredeti kiadást sorol fel; valamennyi élö nyelvre lefordították, legutoljára 1855-ben Whewell Cambridgeben angolra commentárral *(a)*.

Wolf nemzetközi rendszere a bölcseleti jogról írt nagy müve egy részét képezi. A czím, mely egyuttal a munka irányáról tudósít, következöképen hangzik: *Ch. de Wolf*, ius gentium, methodo scientifica pertractatum, in quo ius gentium

naturale ab eo, quod voluntarii, pacticii et consuetudinarii est, accurate distinguitur. — A későbbi feldolgozás, mely a minden tekintetben, az alakot véve, jobb alapmüvet kiszorította s meg nem érdemlett hírre tett szert, a következő czimet hordja élén: *E. de Vattel*, Droit des Gens, ou principes de la loi naturelle, appliqués etc. Az első kiadás 1778-ban jelent meg; azóta számos kiadást élt, számos nyelvre lefordították, s még jelenleg is felette el van terjedve Európában s Amerikában. V. ö. *Mohl*, Geshichte und Literatur der Staatswissenschaften. I. köt. 386. l.

Kant oskolájából nevezetesen a következő iratok említendők. A németek közül: *Zachariae*, Vierzig Bücher vom Staate, V. köt.; az olaszok közül: *Baroli*, Diritto naturale privato et publico I—V. Crem., 1837; *Tolomei* Corso di Diritto naturale. I.—III. Padua, 1848; a francziák közül: *Rayneval*, Institutions de Droit de la Nature et des Gens. Ed. 2. I. II. Paris, 1832; a portugallok közül: *Pinheiro-Ferreira*, Cours de Droit interne et externe. I. II. Par., 1830.

A tudomány uj felfogása még nem részesült eddigelé alapelvei rendszeres feldolgozásában, melyeknek átalános jogosultsága ki van mutatva.

(a) Grotius legjobb kiadásainak mondják a Bleaunál Amsterdamban, nevezetesen 1646-ban megjelenteket; jeles kiadás továbbá az amsterdami cum notis Gronovii et Barbegracii, 1720 és 1735; utánnyomat. Lipcsében, 1758.

(b) Az ujabb irodalomról bővebbet l. Mohl, Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften. I. köt.

57. §.

4. A bölcseleti nemzetközi jog alapgondolatai.

Független államok között, a mennyiben az európai művelődés körében helyük van; valamennyi jogviszony a következő három tételből foly, melyeknek szabatossága alig szorul külön bizonyításra.

1. *Az egyes állam független személyisége vagy souverainitása elve.* Valamennyi tényleg elkülönzött s létszeres egészszé tömbörült államnak sajátos léte van, mely népe átalános életnézetének kifejezése vagy legalább annak kellene lennie. Ebből a külön létéből eredő sajátos czélokat sajátos eszközeivel iparkodik elérni. Czéljai s eszközei megengedhetősége s észszerüsége fölött csak is önmaga határoz; harmadik személy, már akár egyén, akár testület, nincs feljogosítva, nézeteit reátuk-

málni, melyektől idegenkedik, vagy oly cselekedetekre kényszeríteni, melyek életfelfogásával idegenkednek *(a)*. Életalakulása jogosultsága egyesegyedül önön bensö igaz voltán s nem mások esetes helyeslésén nyugszik; ugyancsak illeti a szükségeseknek tetszö eszközök szabad alkalmazása, a míg létök s kezelésök nem ellenkezik mások hason jogaival. Más szóval, minden önálló állam valamennyi többi állam irányában, nemleges szabadság állapotában van, de kötelességében áll az utóbbiak hason szabadságát tisztelni.

2. *A közlekedési szükség elve.* Gyakran megesik, hogy mind egyes emberek és társadalmi körök, mind az államok összességökben, nem érhetik el czéljaikat területök határain belül folytatott életök által, hanem kénytelenek teljes kifejlésök kedveért idegen emberekkel s dolgokkal, és ugyan amazokra nézve egyesekkel s összes államokkal érintkezésbe lépni. — A mi ugyanis az államokat illeti, ugy rajtok áll különösen egyéb államokkal egyezkedni közös jogaik körére nézve, nehogy viszály s jogtalanság találjon keletkezni a bizonytalanságból; alkalmok nyílhatik közös hasznos intézményekről gondoskodni, melyek hatályai tulterjednek önönhatáraikon, vagy melyeket megalapítani s fenntartani az egyes állam nem képes; egyesülhetnek idegen államokkal közös védelmezés kedvéért, ha ugyanegy ellenség fenyegeti; elég sürün ótalmokba fognak fogadni hozzájuk tartozó egyéneket a másik állam átellenében, ha jogaikat vagy tiltatlan elönyöket önönerejökkel nem volnának képesek elérni s megvédeni. Azonkivül az állam olyképen jut idegen államok polgáraihoz jogi viszonylatba, ha átlépik határait vagy határain belül hatályos cselekedeteket végeznek. Áll ez oly társadalmi körökre nézve is, melyeknek a tunansó s az innenső területen is vannak részvevöi, intézményei s érdekei. — Az egyes államrészvevök s társadalmi körök pedig mind idegen államokkal, mind egyes lakósaival sokszerü érintkezésbe kerülnek. Magokkal az államokkal, a mennyiben területöket személyes czéljaik elérésére meglátogatják, a hol azután tartózkodásuk tartamában a közhatalom s a törvények alatt állnak; továbbá azon cselekményeket illetöleg, melyek bármiképen az idegen területen jelenkeznek s ott rendezést s gyámolítást igényelnek. Egyes idegenekkel vagy társadalmi körökkel pedig érintkeznek, a mennyiben valamely emberi czél elérése amazok közrejárulását igénybe veszi, vagy ha csak jogaik s érdekeik tényleg érintetnek. Alig gondolhatni emberi életczélra, már akár személyt, vagyont, szellemi s testi körülményeket illessen, mely nem szol-

gáltathatna alkalmat ily viszonylatra a külföldön. — Nyilvánvalóan gátot emelnének a megengedett életczélok elérésére nézve, ha valamely állam teljesen elzárkodnék idegenek átellenében, velök sem maga nem érintkeznék, sem ügyzeteik ellátását területén elvileg meg nem engedné. Az ilyképen elzárkozott állam nemcsak saját népétől vonná meg életczéljai lehetséges előmozdítása egy részét, hanem egyéb államoknak s polgárainak is kárára volna. A helyett hogy telhetőleg közrejárulna az emberiségi czélok elérésében, akadék mindenütt. Azért kötelességökben áll az államoknak mind önön mind részvevőik kölcsönös közlekedéseinek utat törni. Csak két feltevés alatt van kivételnek helye e kötelezettségre nézve. Először a hol s a mennyiben az állam maga vagy részvevői ily közlekedés folytán jogaikra s megengedett előnyeikre nézve csorbát szenvednének. Másodszor, a hol az idegen állam mívelődési fokánál vagy legalább összerü cselekvési eljárásánál fogva kölcsönösen hason alapon nem foghat közlekedés helyet.

3. *A közösségben való rend elve.* A térbeli s időbeli együttlét és a kölcsönös közlekedés jogi rendezést igényel. Egyrészt kölcsönösen el kell ismerve lenni a souverainitásnak az abból folyó igényekkel s következtetésekkel együtt. Másrészt mind a közösségek, mind az egyesek közlekedése feltételei s alakzatai, valamint jogi határai megállapítandók. Ily rendezés hiányában alig lehetne viszályt, önsegélyt, az életfeladatok sürü háborgatását kikerülni. Ezen rendezés eszközei: a világjogrend elismerése; különös szerződések; követségek; visszavonások kiegyenlítését czélzó eszközök, mint péld. békebiróságok; végre erőszakos eszközök, mint visszatorlás s háború. De még az utóbbi esetben is szükséges ezen tényleges védeszköz jogi rendezése, hogy a szükségtelen sanyargatásnak s barbarságnak eleje vétessék. Az állam közlekedési rendje legvégső czélja a háborítlan jogviszony, vagy más szavakkal az örök béke.

Ha pedig valamely szakma egyesegyedül szabatos rendszere kétségkivül az anyag ama felosztása s sorrendje, mely magából a dolog létegéből s a betöltendő feladatból foly: ugy a nemzetközi jog alaki rendjének megfelelőleg következetesen akként fogunk eljárni, ha az eddig érintett három főelvet mindenekelőtt külön tárgyaljuk, azután pedig összefoglaljuk *(c)*.

(a) Harmadik személyek iránti kényszer, az állam területén üdvösnek s czélszerűnek felismertet hasonlóképen elismerni s gyakorolni, az állami s jogi életben épenséggel nincs helyén. A míg önön szabad életfejlésünket nem akadályozzák s fenyegetik az idegenek,

nincs jogunkban, életfelfogásunkat reájok tukmálni. — Az állam kicsiny volta nem elegendő ok önállósága megcsonkítására. Ha az állam beelégszik czéljai elérésében gyenge eszközeivel, állami léte feltételének eleget tett, minélfogva souverainitása jogilag fennáll.

(b) Megengedett czélokat előkészítő rendezett közlekedés fenntartásának s megengedésének kötelezettsége sem Grotius, sem Kant felfogásában nincs felkarolva. Már pedig csak is az átalános közlekedési jogosultság s kötelezettség elismerése folytán leszen a nemzetközi jog az emberiségi feladat előmozdító eszköze s enyészik el a barbarság utolsó nyoma is, mely pusztán a saját államot s legfelebb a törzstársat ismerte el jogosultnak. Eme elv felállítása kétségen kivül a legfontosabb haladás, melyet a nemzetközi jog alapítása óta ért.

(c) A nemzetközi jog közönséges rendszerét, mely anyagát béke s had jogára osztja, el kell vetnünk. A nemzetközjogi tanok rendszerezése a magánjog elvei alapján, kézzelfoghatólag hamis felfogáson nyugszik. Hogy végre a tantételek rendszer nélküli felsorolása távol esik az anyag tudományos feldolgozásától, az nem szorul bizonyításra. V. ö. Kaltenborn, Kritik des Völkerrechts, 273. l.; — Bulmerincq, Systematik des Völkerrechts. Dorpat, 1858.

5. Az egyes tanok.

58. §.

a) A souverainitas.

Az állam önuralmi léte oly jogok sorát foglalja magába, melyek teljes elismerését s tiszteletét egyéb államoktól követelhetni s szükség esetében kikényszeríthetni.

1. *Azon jogot, hogy mint sajátos állam,* azaz mint külön s független állam létezzék. Idegeneknek nem szabad megakadályozni, sem hogy bizonyos számu emberek külön állammá egyesüljenek, sem hogy az eddig fennállott állami egyesületből kilépjenek, sem hogy a létezett egységes államból többet képezzenek. Az egyik mint a másik kizárólag a belügyi államjog elvei szerint itélendő meg; harmadik személyeknek nincs döntő szavok. Mihelyt állam tényleg létezik, épen *mert* létezik, teljes jogosultságában elismerendő s egyenjogunak tekintendő a többi államtól. Az uj alakulás ellen kikelő eddigi jogosultak igényei nem törlik el a többi államra nézve az önálló lét tényét s az ebből következő jogi következményeket *(a)*.

2. Azon jogot, hogy az összerü népczéloknak s a mivelödési foknak megfelelö *kormányformát választhatja.* Minden állam alkotmánya egyesegyedül a maga dolga; tehát azon kérdés is, valjon valamely változást jogi érvénynyel vettek-e esz-

közlöbe, a tételes s illetöleg az átalános államjog elvei szerint, tehát mindenesetre csak is az államrészvevöktöl itélendö meg. Valamely idegen állam bensö intézményei elleni közbeszólás jogosultsága egyetlen egy esete az, midön felismerszik rajtok, hogy harmadik személyeken jogi sérelmet szándékoznak ejteni s hogy lehetetlenné válik a rendezett együttlét. De ekkor is elsö helyen az ily társadalmat fenyegetö elvek vagy intézmények mellözését követelhetni *(b)*.

3. Azon jogot, *hogy saját területén belül s kivül háborítlanul alkalmazhassa az állam erejét,* természetesen a jog határain belül. Idegenek nem akadályozhatják az államot bensejében a neki tetszö intézményeket elrendelni a szellemi, fizikai s gazdászati erök kifejtésére, vagy védelmezése s közhatalma öregbítése kedveért. Ugyancsak minden állam szabadságában áll, a kinálkozó alkalmakat felhasználni kereskedése s hajózása kiterjesztésére s uratlan tartományokban gyarmatok alapítására. E végre szabadságában áll ipartevékenységét, ki- s bevitelét érintö törvényeit szükségletei szerint rendezni, feltéve, hogy az emberek közlekedése elömozdítása átalános kötelezettségére figyelemmel van.

4. Azon jogot, hogy *más államokkal összeköttetésbe léphessen,* akár önön biztonsága öregbítése, akár elönyei elérése kedveért; csak harmadik személyek jogán s függetlenségén ne ejtsen csorbát az egyezkedés. Államjogi s nemzetközjogi souverainitása nagyobb vagy kisebb részéröl is lemondhat mindegyik állam, hogy valamely nagyobb államszövetségben vagy szövetséges államban foglaljon helyet, minthogy senkinek sem áll jogában, hogy silány s hatalom nélküli, mert elszigetelt államok legyenek szomszédai.

5. Azon jogot, hogy *tiszteletet s külsö becsülést igényeljen.* Nemcsak hogy egyesek egyesülete képezi az államot, tehát becsülete megtámadása valamennyi részvevöje ellen irányul, tehát már ennélfogva jogtalanság, hanem egységében s önállóan gondolva is mivelödési intézet, mely czéljánál fogva elismerésre s becsülésre igényt tarthat. Ezen elismerésnek pedig nevezetesen az államfö irányában kell nyilatkoznia, mint az egésznek személyesitöje irányában. Magából értetödik természetesen, hogy az egyes állam, már akár összes léte állitólagos magasabb czéljánál, akár föje önmaga adta különös méltóságánál fogva nem igényelhet rendkivüli tiszteleti jogokat. Állama területén tetszése szerint adhat formák s anyagi szabványok által önbecsülésének kifejezést; de egyéb államok átellenében, melyeknek

czéljaikra s formáikra nézve ugyanazon joguk van, hason téren áll. Hatalmasabbak iránt nagyobb tekintettel viseltetni, az eszély s illem dolga, de nem a jogé.

6. Azon jogot, *hogy nagyobbíthatja területét,* a mennyiben mások sérelme nélkül eszközölheti. Az ennek folytán keletkező nagyobb hatalom a többi államnak okot szolgáltathat elővigyázattal lenni s ótalmazó intézkedésekhez nyulni, de koránsem jogi alapot a magában véve tiltatlant meggátlani, sem jogosultságot önönhatalmát igazságtalan módon öregbíteni *(c)*.

(a) Amint nem követelhetni államtól s a mint nem is illeti, valamely állam lázongó alkatrészét azonnal önállónak elismerni, azon eshetőségnek tevén ki magát, hogy a jogszerű hatóság íziben ismét hatalma alá fogja keríteni, ugy nem akadályozhatni meg valamely tényleg fennálló s függetlenségét előreláthatólag megőrző államot elismerni, daczára annak, hogy a korábbi kormány még nem mondott le igényeiről. Ha ily államokkal eszélyesen közlekedésbe bocsátkoznak, ugy abban sem a korábbi kormány joga tagadása, sem sérelme nem rejlik. Oly késő nemzetközjogi elismerés, minőben péld. a Svájcz a westfáli békében s Holland ugyanakkor részesült, nemcsak nevetséges, hanem jogtalan is.

(b) Az államok jogára nézve más államok belügyeibe avatkozni (Intervention) különböző nézetek uralkodnak, és ugyan nem annyira jogi, mint politikai okoknál fogva. Míglen a szent szövetség a beavatkozás jogát igénybe vette, Francziaország későbbi átalakulásaiban a be nem avatkozás volt napirenden. Az irodalomban *a beavatkozást védelmezik: Kamptz,* Erörterungen des Rechts der Mächte in die Verfassung eines einzelnen Staates sich einzumischen. Berl., 1821. — Battur, Traité de droit politique, Par., 1823. II. köt. 296. l. — *A beavatkozást határozottan roszalják:* Vattel, Droit des gens, ou principes de la loi naturelle, Liv. II. Ch. 54; — Kant, zum ewigen Frieden, 11. l.; — Martens, Précis du droit des gens, éd. 3. 77. l. — Heiberg, Das Recht der Nichtintervention. Leipz. 1842: — Rotteck, Das Recht der Einmischung. Freiburg, 1845 — Wheaton, Élémens du droit international, éd. 2. I. köt. 77. l.; — Heffter, Völkerrecht. 44. §; — Rotteck s Scheidlera Staatslexikonban: Intervention. — A tényleges államélet rendkivüli következetessége e pontra nézve példát nyujt minden lehetséges véleményre nézve, a mi azonban épenséggel nem ejt csorbát magán a tanon.

(c) Az európai politika híres középpontja, az egyensuly, hasznosságon alapulhat; *jog* azonban, más államokat terjedésökben meggátlani, csak azon esetben forog fenn, ha az öregbedés bizonyos veszély a többi állam bátorságára nézve. — Az európai egyensuly irodalma szertelenül bő; javaslatai s vizsgálatai azonban inkább a politika, semmint a nemzetközi jog szempontjából indulnak ki. L. Omteda, Literatur des Völkerrechts. II. köt. 485. l. — Kampz, neue Literatur, 97. l. — Klueber, Völkerrecht, 42. §.

59. §.

b) A közlekedés gyakorlása.

Oly közlekedés megengedése s fenntartása jogából s kötelezettségéből, melyet az állam kifejlése igényel s mely harmadik személyek jogosult követelményeivel összefér, a következő tételek folynak *(a)*:

1. Oly állam, mely egyéb államokkal folytatandó békés s rendezett közlekedéstől *teljesen* s *elvileg* elzárkozik, és e végre eltiltja vagy tényleg lehetetlenné teszi, hogy idegen államok részvevői területébe lépjenek és hogy alattvalói külföldiekkel közlekedésbe elegyedjenek, egészen elhagyja a közös jogi alapot. Tagadja az államok közös feladatát, mely az átalános mívelödés elömozdításában áll, és megakadályoz másokat, a mennyire töle telik, életczéljaikat megvalósítani. Tehát nem jogtalanság, erőszakos uton kényszeríteni ez elszigetelés megszüntetésére; épenséggel nem követelheti pedig, hogy különben a nemzetközi jog szabványai, a mennyiben előnyére s kényelmére szolgálnának, alkalmazást szenvedjenek *(b)*. — De nem ide tartozik azon eset, ha valamely állam bizonyos idegen népekkel üzött közlekedésnek kiválólag kedvez s ennélfogva tételes elöjogokat ruház reájok. A többiek csak akkor panaszkodhatnak erre nézve, ha oly jogokat tagadnak meg tőlök, melyek a közlekedés átalános elveiből folynak. Az egyenlötlen verseny nehézségeivel síkra kell szállniok. Hogy a közlekedési jogok ily különbsége megszüntetésére visszatorlással (retorsio) lehet élni, magából értetödik.

2. Nemcsak a tisztelet bizonyitéka, hanem tulajdonképeni jog gyanánt igényelhetni, hogy a kormány ne vonakodjék *hivatalos tudósitásokat* elfogadni, melyeket idegen államok tesznek, mert csak ezen uton lehetséges kivánságaik s igényeik kölcsönös elöadása; a tudósítás elutasítása azon lehetőségtől is megvonván, hogy az elkövetett jogtalanság értésére essék. Valóságos elszigetelésnek tekintendö oly közlekedési formák fennállása, melyek egyéb államok egyenjogosultságával össze nem férnek vagy reájok nézve becstelenitök *(c)*. A közlekedés kötelezettsége azonban nem zárja magába:

a) *Követség fogadását.* Szóbeli vagy irásbeli tárgyalás a hely szinén külön arra rendelt követtel nem mulhatatlanul szükséges tudomásvételül; nem forog fenn tehát jog, más egyebet követelni, mint háborítlan irásbeli közlekedést.

Legkevésbbé lehet átalános jogkötelemnek mondani egy állandó követség vagy egy bizonyos személy követnek való fogadását.

b) *Alárendelt hivatalok közlekedését idegen államokkal.* Csak is az államfö képviseli az államot kifelé, csak is hozzá vagy az általa arra rendelt egyénhez intézendö a tudósitás vagy a kérelem. Idegen államfö közlekedése egy innensö alattvalóval sulyos sérelem, minthogy a mellözött államfö el nem ismerését zárja magába. Alárendeltnek közlekedése alárendelttel pedig mindenképen haszontalan, mindkét fél azon jogosultság hiányában szenvedvén, hogy kötelmet vállaljon vagy szerezzen államát illetöleg; különben ugyancsak könnyen megesnék, hogy az idegen államrend megvetését s háborítását zárná magába.

3. Minden állam kötelezve van, *határai rendezése végett* a szomszédos államokkal egyesülni, mintán ez képezi a rendezett együttlét s a rendezett közlekedés elsö feltételét.

4. Minden állam kötelezve van, idegen államok s részvevöik, kárára nem szolgáló közlekedését területén türni, s e végre *szárazföldi s vizi utai* s *egyéb közlekedési eszközei* rendezett használatát megengedni. E végből idegenek valamennyi jogilag megengedett czéljaik megvalósítása kedveért területére bocsátandók, s kellö tartózkodásuk megengedendö. Hogy oly jogokat nem igényelhetnek, melyeket maga a bennlakos sem élvez, magából értetödik; szabadságában áll inkább az államnak, oly korlátozásokat reájok róni, minöket önönalattvalóik java s az államczélok háborítlan elérése követel. Igy péld. élelmi szerek vásárlását s kivitelét megtilthatni az idegeneknek, ha inség uralkodik az országban s az intézkedést czélszerünek tartják a szükséges életszükségletek fedezésére; vagy a hadszükségletek kivitelét is eltilthatni, ha maga az állam felszerelöfélben van. Az állam fenntarthatja továbbá polgárainak bizonyos iparok gyakorlását, ha egyátalán nem fogadja el a feltétlen foglalkozási szabadságot. Mindenesetre alá kell a külföldinek magát vetnie az ország határain belül tartózkodván a törvényeknek átalán; a magánjog s közlekedés tekintetéből idöleges alattvaló, minélfogva tisztelnie kell az ország átalános rendjét. Mentö ürügyül nem szolgálhat avatatlansága az ország törvényeiben; az ö dolga, velök megismerkedni. Teljességgel jogában áll az államnak, az egyes bebocsátást igénylö idegentöl kimutatását követelni személye becsületessége, tartózkodási czélja tiltatlansága felöl; azokat pedig teljességgel visszautasítani s

eltávolítani, kiknek megelőzött életétől ujabb jogsérelmet s egyéb hátrányokat várhatni, kik az államban nem tiltatlan czélra törekednek, vagy kik beléptök óta az ország határaiba törvénysérelmeket vittek végbe *(d)*.

5. Ugyanez áll idegen államok lakosai *keresztülutazásáról* s *áruik átalszállításáról*. Mindkettő megengedendő elvileg; de természetesen nemcsak kénytelenek az átalutazó idegenek tartózkodásuk idejében az országban magokat a helyi jog s rendészet-törvényeknek alávetni, minélfogva a területen elkövetett cselekményekre nézve az innensö törvények szerint itélendök meg, hanem árúik átalszállitását a közlekedési utak s eszközök használatát illetőleg is kötelezvék a fennálló rendelvényekre figyelemmel lenni s a követelt kárpótlást a használatért meg nem tagadni. Egyenjogosultságot az állam saját polgáraival jogilag nem igényelhetnek.

(a) A nemzetközi közlekedési jogot tárgyaló iratok közül emlitendők: Hanker, die Rechte und Freiheiten des Handels der Völker, nach dem Völkerrecht und der Moral, Hamb. 1782. — Steck, Essais sur divers sujets relatifs au commerce et a la navigation. Berl., 1794. — Reimarus, Le commerce. Amst. et Par., 1808. — Zachariae, Vierzig Bücher, V. köt. 240. l. (A „világpolgárjog" hamis alapján épiti rendszerét.) — Massé, Le droit commercial dans ses rapports avec le droit des gens. I—IV. Par., 1844.

(b) China s Japan elvileges elzárkózása minden idegen ellenében barbarsága bizonyítéka s az ujabb időben megkisérlett s részben jó sikertől kisért kényszerítése szabadabb közlekedésre, nemcsak gazdászati következményeinél fogva haszon, hanem a jog szempontjából is védelmezhető. Egy államnak sincs jogában a föld elfoglalt részét hozzáférhetlenné tenni a többi népekre nézve, kik életczéljaikat kivánnák ott megvalósítani. E gáncs különben számos gyarmati törvényhozást is ér, nevezetesen a spanyolt.

(c) Némely félbarbar ázsiai államtól az idegen követektől igényelt szertartások, péld. *a chinai kotu*, példái oly közlekedési formáknak, melyek tökéletes elzárkozással felérnek, független államok képviselőitől oly tiszteleti szertartások követeltetvén, melyek alárendeltségi viszonyra utalnának.

(d) Értelmes ember nem fogja a haszontalan s észszerűtlen útleveli faggatásokat javallani vagy csak védelmezni is. Ugyancsak az idegenek önkénytes kiutasítása az állam területéről nemcsak gyűlöletes, hanem épenséggel ellenkezik a nemzetközi joggal. Meghatározott elvek szerint kell eljárni s az elutasításnak csak pontosan meghatározott esetekben lehet helye. Az angol s amerikai törvényhozás kivétel nélkül minden idegennek megengedi országában tartózkodni. Ezen intézményt a következő három érvvel szokták megtámadni. Először lehetetlenné van ez által téve az ország önönpolgárai védelmezése

veszélyes idegenek ellenében. Másodszor lemond az állam oly védelmi eszközről, melyre maga is szorulhatna jogai védelmére. Harmadszor nem képes Amerika s Anglia a mívelt államtól méltán követelt közrejárulást a világjogrend helyreállításában tételmenyezni. Bármint álljon a dolog, mindenesetre tisztelni kell azon érzetet, melynélfogva Anglia oly ellenszenvvel viseltetik az *alienbill* ellenében. V. ö. *Mohl*, Revision der völkerrechtlichen Lehre vom Asyle: Tübinger Zeitschrift für Staatswissenschaft, 1853. 461. l.

c) A közösség rendje.

60. §.

1. Elvek.

A jogi együttlét helyreállítása az európailag polgárosult népek között a következő elvek megfigyelésétől van feltételezve:

1. Minden állam kötelezve van, egyéb mellérendelt államokhoz való viszonylatában mindenkor *jogelvek szerint eljárni,* s nem önzéssel s erőszakoskodással. Más szóval, kénytelen a nemzetközi jogot s átalán kötelező erejét elismerni.

2. Az állam kötelezve van nemcsak a közvetlenül töle eredő cselekményekben egyéb államok jogait tisztelni, hanem ugyanannak kötelességében áll, *alattvalóit* idegen államok s részvevőik sérelmezésétől távoltartani; e végből pedig részint a megfelelő törvényes szabványokat elrendelni, a mennyiben szükséges, fenyítésekkel, részint az alkalmas esetekben megakadályozni. Csak ha bebizonyíthatja, hogy mindent megtőn, a mi jogában s hatalmában áll vala az idegenek védelmére, menekszik meg a hanyagság vagy társczinkosság szemrehányásától. Kiszolgáltatni saját alattvalóit a sértett állam kezébe nem kell, hanem csak az országos törvényeket alkalmaztatni az országos törvényszékek által.

3. *Az átalános jogrend fenntartása kötelezettsége* minden államra két feladatot ró. Először meg kell szabnia azon szabványokat, a melyek szerint megitélendők s eldöntendők az idegenek s bennlakosok között keletkezett jogviszonyok. Másodszor alkalmaznia kell büntető igazságszolgáltatását, a hol sértett idegen jog helyreállítása tevékenységét igénybe találná venni. — Az első pontra nézve igazságos úton meghatározandó, hogy mely jogi hatályok tulajdonítandók a jogügyzetek külföldi formájának, valjon elismerendők s mennyiben az idegen törvény szerint keletkezett statusjogok, tárgyilag mely törvény

szerint itélendők meg a külföldön kötött ügyzetek vagy az ország területén külföldiekkel keletkezett viszonyok, mely kényszerítő hatály illet idegen törvényszéki itéletet stb. — Az állam büntető jogi tevékenységét vagy legalább idegen államot segélyző közrejárulását ellenben oly esetekben fogják igényelni, ha ugyan az innenső állam s polgárai nem szenvedtek sérülést és a kérdéses cselekményt is idegen külföldön vitte végbe, a legközelebb érdeklett államnak azonban épenséggel nem lehetséges a jogrendet helyreállítani, míglen tulnan kérdőre vonhatják a vétkest. Ennélfogva

a) Idegen szökevények kiszolgáltatandók azon állam kezébe, melynek törvényei ellen sulyosan vétkeztek, mihelyt kimutatták vagy legalább túlnyomólag valószínűvé tették vétköket, és ugyancsak igazságos és emberi bánásmódot várhatni az illető idegen állam intézményeitől. Kivételek tehát nemcsak egyátalán barbar államok ellenében forognak fenn, hanem az állítólagos politikai vétkesekre nézve, mint kiknél épenséggel nem kétségtelen a legyőzött fél vétkessége, ugyancsak szenvedély nélküli igazságszolgáltatást sem várhatni mindenkor.

b) Az állam alattvalói, kik külföldön büntettet követtek el, fenyítése elül azonban visszatérésök által hazájukba megvonták magokat, az innenső törvények szerint büntetendők, mihelyt követelik s a vádlott büntettét bebizonyították *(a)*.

4. Idegen államok közötti viszályokat, melyeknél az innenső jogok s érdekek nem érintvék, magokra az érdeklettekre kell elintézés végett hagyni; másokat nem illet beleelegyedni. Minden államot illet tehát *a semlegesség* joga s kötelessége idegen háborúkban, és ugyan mind magára, mind alattvalóira nézve. Az idegenek közötti viszály tartama alatt a semleges fél meghagyatik a két párthoz való eddigi viszonyában, nem szabad ennélfogva barátságos érintkezése miatt szemrehányással illetni, sem hátránynyal fenyegetni, neki meg kötelességében áll az egyik vagy másik fél még közvetett kedvezésétől is óvakodni. A semlegességi kötelemre nézve oly cselekményeknél forog fenn kivétel, melyek ugyan még magát az államot nem sértették, de a nemzetközi jog közveszélyü támadását zárják magokba. Igy péld. általános uralomra törekedvén, jogellenes elveket állítván fel, követ sértése esetében stb. *(b)*.

5. Valamennyi *külön jogczímen alapuló kötelmek idegen államok irányában* szigorúan megfigyelendők. Igy nevezetesen

mindenek előtt a szerződésekből erednek; azután a jogellenes cselekményekből (ex delicto) folyók, midőn kárpótlás szolgáltatandó.

6. A jogok s érdekek megvalósítására nézve egyéb államok irányában mind *békés eszközök*, mind szükség esetében *erőszakosak* is léteznek. Az utóbbiak nélkülözhetlenek a nemzetközi jogban, független államok felett nem lévén bíró, minek következtében sértés vagy támadás esetében azonnal önvédelmökre utalvák. De természetesen csak akkor szabad az erőszakos eszközöket alkalmazni, ha a békések eredménytelenek maradtak vagy tényleg alkalmazhatlanok. Alkalmazásuk esetében is azonban nemcsak az emberiség átalános követelményeire kell telhetőleg figyelemmel lenni, hanem szem előtt tartandó, hogy az ellenfél nem áll teljességgel a jog körén kivül. Ennélfogva valamennyi jogviszony a küzdők között, melyek nem tárgyai a viszálynak, épségben marad, a mennyiben nem állnak utjában az erőszakos intézkedéseknek *(c)*.

7. Valamennyi állam erkölcsi s jogi kötelessége, oly átalános rendszabályokat elfogadni, melyek a nemzetközi jogviszályok igazságos, belátó s sikeres elintézését kilátásba helyezik. Az államok egymás közötti viszonya végczélja *az örök béke*, bátor még tényleg ugyancsak távol esik *(d)*.

(a) A tudománynak, sokszerű s komoly fáradozásai daczára nem sikerült még minden kétséget s ellenmondást eloszlató módon megállapítani azon elveket, melyek a népeket egy átalános világjogrend létesítésében vezérlendők volnának. De elvárhatni, hogy a buzgó tevékenység, mely a tudomány e terén uralkodik, idővel jó sikerhez vezetend. — Az u. n. *nemzetközi magánjog* irodalma felette bő. A régiebbek közül említendő: *Boullenois, Bynkerhöck, Dumoulin* (Molinaeus), *Hertius, Huber, Rodenburg* és *Voet;* — az ujabbak közül: *Story, Burge, Waechter, Foelix* s *Massé.* — A kérdés büntetőjogi oldalát tárgyalták: *Berner, Mohl* és *Bulmerincq*. Bővebben az irodalmat l. Mohl, Gesch. und Lit. der Staatswissenschaften. I. k. 441. l.

(b) A semlegességről l. nevezetesen: Galiani, Dei doveri dei principi grezzegianti verso i neutrali. Nap., 1781. Németre fordította Caesar, 1790. — Samhaber, Ueber Rechte und Verbindlichkeiten neutraler Nationen. Würzb., 1791. — Ugyancsak az illető szakaszokat *Moser* (X. köt.), *Martens, Klüber, Wheaton, Oke Manning, Heffter* nemzetközi joga rendszereiben.

(c) Azon kérdés, valjon megszünteti-e a háború az ellenségeskedő hatalmak között valamennyi szerződést, és *ha* megszünteti, valjon teljesen vagy csak a háboru tartamában, jelentékeny véleménykülönbség tárgya. A kérdést szabatosan s könnyen megoldani csak a

szerződések különböző tárgyai helyes megkülönböztetése folytán sikerülhet.

(d) Az örök béke legtöbbnyire kegyes szándékkal, de gyakran kevés belátással feszegetett kérdése irodalmát l. Mohl, Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften. I. köt. 438. l.

2. A békés eszközök.

61. §.

aa. Követségek.

Az államok közötti jogi viszony helyreállítása s fenntartása első követelménye kölcsönös egyezkedés a követelményekre s ellenkövetelményekre, okaikra stb. nézve. Ily egyezkedéseket, ha nem is szükségképen, ugy mégis legczélszerűbben szóbeli érintkezés eszközli. Miután pedig magok az államfők csak kivételesen tarthatnak összejöveteleket s tárgyalásokat, *megbizottak, tehát követek rendelése* a legsürübb s legnélkülözhetlenebb nemzetközi esemény *(a)*.

A követ az államfőtől az államügyzetek ellátására valamely másik állam főjéhez rendelt meghatalmazott. Magából értetődik, hogy ki kell mutatnia meghatalmazását átalán s megbizását a különös ügyzet ellátására nézve, és cselekményei a küldő uralkodót személyesen és az államot illetőleg csak azon körre nézve kötelező erejüek, a meddig megbizása tényleg terjedt vagy ügyzeti ellátása utólag jóváhagyást nyert. Hogy kire akar az állam ily megbízást ruházni, a maga dolga; a bölcseleti nemzetközi jog elvei értelmében nem forog fenn különbség a követek között rangjok szerint hazai államszolgálatokban, vagy megbizásuk tárgya szerint. Tekintetbe csak az vétetik, valjon megvan-e s valjon kellőleg van-e megbízva.

Mivelhogy az államot kifelé az államfő képviseli, követet csakis az uralkodó rendelhet, követséget csakis államfő mellé utalhatni. Alárendelt államhivatalnokoknak, bármi magas volna is állásuk, sem tevőleges sem szenvedőleges követségi joguk nincs; legfelebb távol eső tartomány vagy gyarmat helytartóját illethet nyilvánvaló nyilatkozat alapján hivatalbeli tevékenységében ily jog *(b)*.

Követség elfogadása nem feltétlen jogkötelem, miután közléseket s egyezkedéseket egyéb úton is eszközölhetni; csakhogy legtöbbnyire az el nem fogadást személyes ellenszenv bizonyítékaul tekinthetni. Még kevésbbé áll a kötelezettség egy bizonyos személylyel, mint követtel érintkezni.

Követek küldése s az államügyzetek általuk eszközlött ellátása lehetősége fel van tételezve *személyök tökéletes sérthetetlenségetől.* Részint méltatlan volna valamely elküldendő követet ellenségeskedésnek kitenni a fogadó állam részéről, ugyancsak dörén cselekednék a veszélyes megbízás magáravállalója is; az államokat egybekapcsoló eme intézmény tehát könnyen alkalmazhatlanná válnék. Részint nem vehet a követtől felkeresett államfő felette birói hatalmat vagy uralkodói jogosultságot igénybe, nem levén alattvalója, nem is köteles cselekményeit akaratához vagy tetszéséhez szabni. Követ sértését tehát, mert épen oly nagy jogtalanság, mint az államok közötti jogrend kiváló megnehezítése, minden időben a nemzetközi jog legsulyosabb sérelmének s alávaló barbarság gyáva tettének tekintették s ha lehetett, megboszulták. — A mi a követről személyesen áll, ugyanaz áll a mellérendelt személyzetről, melynek jelenléte s közrejárulása reá nézve nélkülözhetlen; ugyancsak vagyonára, nevezetesen pedig irományaira is kiterjesztendő a bölcseleti nemzetközi jog követelményei értelmében a tárgyalt elv.

Kétséges, valjon meg van-e engedve az idegen ország területén büntettet elkövető vagy ugyanott keletkezett magánjogi kötelmeit nem teljesítő követet törvényszék elé állítani s az ország törvényeit reá alkalmazni. Egyrészt ugyanis kétségtelen, hogy megbízása nem jogosítja fel az idegen területen jogsértést eszközlésbe venni; másrészt azonban könnyen megesnék, hogy egy elkövetett büntett ál-ürügye alatt visszaélés fogna helyet. Sürgetős eszélyszabvány tehát, ha nem is feltétlen szükségesség, a követek felmentése mindennemü törvénykezés alól, akár a polgári, akár a büntető-jog terén; de ép oly kétségtelen a sértett állam joga az ily követet visszautasítani s ellene a hazai állam törvényszéki eljárása megindítását követelni *(c).*

Rendészeti törvényeket s egyéb átalános szabványokat csak annyiban tartozik a követ megfigyelni, a mennyiben átalános rendíthetlen megtartásuk hatályuk feltétele. Az idegen állam követének nem áll jogában a meglátogatott állam közrendjét jelenléte által megzavarni s céljai elérését meggátlani. Ha azonban valamely intézmény csak az alattvalói viszony vagy valamely állampolgári kötelem rendjét illeti, mint idegen fel van mentve megfigyelésök alól *(d).*

(a) A követségi jog irodalmát l. alant a 72. §-ben.

(b) Nem anomalia tehát, hanem szükséges kivétel, ha az ázsiai angol birtokok helytartóját az ázsiai államokra s viszonyokra szorítkozó, de ezen körben tökéletes követségi jog illeti.

(c) A tételes európai nemzetközi jog ide vágó jogtételeit az u. n. exterritorialitás fogalma alá szokták sorolni. — A követek menedékjogát mai napság nem védelmezi senki.

(d) Méltán alá van vetve a követ az egészségi-, a tűz, a vasuti rendészetnek, de nem az ujonczozási törvénynek, a gyermekek oskolakötelezettségének, az országos vallás feletti rendelményeknek stb.

62. §.

bb. Államszerződések.

Bátor az államok kölcsönös jogai alapjokban a viszonyok létegéből folynak, az ily átalános következtetések mégis sokban bizonytalanok, de megeshetik továbbá, hogy az egyik vagy másik fél vonakodnék elismerni. Jó hiszem, még inkább rosz szándék esetében fordulhatnak elő vitályok. Elhárításuk lényeges eszköze *szerződések* kötése, melyek jogokat s kötelmeket szabatosan megállapítanak, minden részletre kiterjeszkednek s melyeket minden részvevő nyilván elismer. Ha az ily egyezkedés nem is tartalmaza még becsületes megfigyelése biztosítékát, ugy mégis több mint egy tekintetben megnehezíti a jogtalanság elkövetését *(a)*.

Miután külföldi hatalmassággal kötött szerződés alapján az állam összes akarata kötve van s az államhatalom kötelezve van megfigyelni, érvényesen csak maga az államfő vagy világos meghatalmazása folytán vagy jóváhagyásával köthetni. Különben akkor is kötelező ereje van az egyezkedésnek, ha a meghatalmazás átalános természetü vala ugyan, de körén túl nem léptek; ez esetben nem szorul az államfő ujabb jóváhagyására *(b)*. — Az államfő közvetett vagy közvetlen közrejárulása követelménye természetesen kiterjed valamennyi szerződő félre. Oly szerződés, melyet egyrészt valamely államfő, másrészt egy alárendelt egyén kötött volna, nemcsak kötelező erejü nem volna az utóbbi' államára nézve, hanem azon fölül még a mellőzött államfő otromba sérelmét zárná magába. Kivétel csak ott forog fenn, a hol s a mennyiben helytartó vagy ilyes hivatalnok elismert jogosultsággal van felruházva nemzetközi önelhatározására nézve.

Két államfő közötti szerződések, melyek tisztán személyes ügyzeteiket érintik, nem tartoznak a nemzetközi jog körébe;

csakis döre összezavarás vagy a hatalom nyilvánvaló visszaélése folytán vonathatnak körébe s érvényesíttetnek eszközeivel.

Valamely államszerződés *érvényessége* ugyanazon feltételeknek van alávetve, melyek szerződésekre nézve átalán megfigyelendők. A nemzetközjogi egyezmények tárgyának tehát fizikailag és jogilag lehetségesnek kell lenni; a szerződő feleknek cselekvőképességgel kell felruházva lenniök; lényeges tévelynek nem szabad közbecsúsznia a dolgokat s személyeket illetőleg, közvetlen kényszerítésnek sem, mely a szabad elhatározást gátolja meg. Az érvényesség kellő feltételeit nélkülöző szerződéshez nincsenek a felek kötve. — Különben még a következők jegyzendők meg:

A szerződés jogi érvényét *nem* háborító *kényszer* forog azon esetben fenn, ha a szerződés megnemkötése előreláthatólag hátrányokkal járna ugyan, a beleegyezést azoban nem fizikailag kényszerítették volt ki, hanem a között s a hátrány között szabad választást engedtek *(c)*.

Államszerződés tárgya a közélet bármely pontja lehet, tehát mind a jogok mind az érdekek rendje, vonatkozhatik ugyancsak két állam összes viszonyára vagy csak egyes részletére. Nemzetközjogilag helyén van továbbá mindennemü szerződés, melynek alapján egyátalán jogi személy jogot átengedhet s szerezhet; tehát péld. a vétel-, adományozási, kölcsön- s csereszerződés. Nem forog fenn akadály két állam közötti szerződést elhalasztó vagy feloszlató feltételekkel megtoldani, valamint mellékhatározmányokkal a végrehajtási kötelesség erösbítése végett; igy péld. ünnepélyes igéretet tenni, zálogot téteményezni, egyezményi bírságokat szabni.

A szerződés szabta téteménynek magában véve *lehetségesnek kell lenni*; nevezetesen nem nyer az államfő szerződésben tett igéret alapján jogot oly cselekmény végrehajtására, mely magában véve nem illeti az állam alkotmánya értelmében. Saját egyoldalu akarata nem változtathatja meg az utóbbit, az idegen államhatalom tulajdonosának pedig sem illetösége, sem engedményi joga nincs. Ennélfogva nevezetesen a bölcseleti nemzetközi jog elvei szerint a daczszövetség jogilag érvénytelen, azaz egy harmadik közös harczias megtámadására irányuló szerződés, melynek czélja nem a maga joga védelmezése, hanem az idegen állam léte s önállósága önkénytes s önálló veszélyeztetése. Ugyancsak a közös ellenállásra irányuló szerződés is egy harmadik állam igazságos követelése ellenében. Idegen államfövel kötött szerződés folytán nem szerezhet továbbá államfő

jogot a rendek valamely alkotmányszerü közrejárulási jogát megvonni vagy az alattvalók valamely jogát mellözni.

A nemzetközjogi szerződések *tartama* nincs a szerződést kötö államfők személyéhez kapcsolva, kik nem mint egyének, hanem mint az örökös államhatalom képviselöi cselekednek és nem önönakaratukat, hanem az államét kötelezték. Sem a szerződést kötö fejedelmek egyikének halála, sem az államok valamelyikében elöfordult alkotmányváltozások nem szüntetik meg az államért kötött szerződések érvényét; mert a belölök folyó jogok s kötelezettségek az utódra vagy az uj kormányra is átalszállnak, bármiképen keletkeztek légyen. Ellenben lehetséges szerződést bizonyos időközre megállapítani, mely esetben, ha időkorai ujítás nem fog helyet, az egyezkedés az időköz lefolytával megszünik s az eredetleges viszony lép tökéletesen helyébe, a mint a szerződés elött vala. A bizonytalan időközre kötött s eredetleg jogérvényes szerződés érvénye benső okoknál fogva megszünik, ha a téteményezés tényleges vagy jogi lehetetlensége fog helyet; mire nézve a következö két pontot kell megfigyelni. Elöször a szerződö felek egyikének sincs megengedve önkénytes cselekménye által azon helyzetbe keríttetni magát, melyben további téteményezése jogilag lehetetlenné válik. Másodszor tényleges lehetetlenségnek veendö, ha a folytatólagos téteményezés össze nem fér az állam függetlenségével, átalános czéljai elérésével vagy nélkülözhetlen eszközei elötermetésével *(d)*.

(a) Az államszerződések, nevezetesen korábbi időben, sokszerüen képezék a feldolgozás tárgyát — l. Ompteda, II. k. 583. l.; Kamptz, 270. l. — fejtegetésök ugyancsak a nemzetközi jogok rendszereinek is lényeges részét alkotják: alapos s kimerítö monografiai tárgyalást mégis nélkülözünk még.

(b) Az államszerződések különös jóváhagyása (ratificatio) mindkét államfö által, a tételes európai nemzetközi jog szerint mindenesetre mulhatatlanul szükséges, még ha teljesen átalános s feltétlen meghatalmazás adatott is kötésére. A bölcseleti nemzetközi jog azonban nem ismer ily széleskörü megszorítást, miután nyilvánvalóan nem forog fenn jogszerü ok, mely a meghatalmazást az alkudozásra szorítaná, a befejezést ellenben kizárná. A megbízó dolga meghatalmazása határait a körülmények s átalános eszélyszabályok szerint szabni; azonban jogszerüen kétség kivül felhatalmazhat a végleges megkötésre is. A legkevésbé lehet feltétlenül tett igéretet a jóváhagyáskor önkénytesen visszavonni.

(c) Ama tétel alkalmazásakor, hogy a kikényszerített szerződés érvénytelen, óvatossággal s nyilt becsületességgel kell eljárni, ha nem akarjuk nevezetesen valamennyi békekötés, tehát a legfontosabb szer-

ződések érvényét kétségbe vonatni. Érvénytelennek mondhatni a békekötést, ha a legyőzött államfő személyesen fogva volt az ellenfél hatalmában és ott fizikai kényszerítéssel vagy személyes veszélye fenyegetésével kényszerítették a szerződés kötésére. A háború folytatásának lehetetlensége azonban nem szolgálhat okul a szerződést utólagosan meg nem tartani.

(d) Az államszerződések tartama sokszerű vitatkozás s felette bő irodalom tárgya. Nyolczvan külön iratnál több feszegeti e kérdést; l. Omteda s Kamptz Literatur; Dresch, Ueber die Dauer der Volksverträge. Landshut, 1808.

63. §.

cc. Biztosító intézmények.

Nemcsak szerződésbeli igéreteknél, hanem átalán valamennyi állam s állam közötti jogviszonyban foroghat fenn kétség a fennálló jog megtartása komoly akaratára nézve, már akár csak egyik részről, akár kölcsönösen mindkét fél részéről. Ennélfogva természetes s jogilag egyátalán megtámadhatlan gondolat, különös intézmények által megszilárdítani a gyenge akaratot vagy a sérelmet tényleg nehezebbé tenni. Ily intézményeket részint magok a szerződések rendelhetnek mellékhatározmányaikban, részint önállóan szabhatni. Nemcsak a legközönségesebb, hanem előreláthatólag a leghatályosabb e nemű eszközök a következők:

1. *Kezesség* (garantia) átvállalása a fődologra nézve közömbös állam részéről. Nem ugyan egyoldalúan s felszólítatlanul, de igen a legközelebb érdeklettek beleegyezésével vállalhat egy harmadik állam egy bizonyos jogviszony teljes fenntartására nézve oly módon kezességet, hogy szükség esetében összes hatalmával azon fél ellen fog fellépni akár egymaga, akár a sértett féllel egyetemben, a mely az őt terhelő kötelezettségeknek nem felel meg. Ily esetben a kezességet vállalónak jogában áll a felek kölcsönös cselekményeit megbirálni, tehát a fölött is határozni, valjon helyt foghat beleelegyése. Az illető felek egyéb viszonyai felett, mint melyek a kezesség tárgyainak nyilvánítvák, nem biráskodhatik a beleelegyedő állam. — Megjegyzendő erre nézve még, hogy kezességet valamely állam *benső* államjogi viszonyait illetőleg is vállalhatni; igy péld. az alkotmány fenntartását, közbocsánat megfigyelését, vallásszabadság engedményét stb. illetőleg. Ennek folytán tehát csak két állam jut egymáshoz oly viszonyban, mely magában véve s a különös szerződéstől elnézve nincs alávetve idegen államok

befolyásának. Ily kezesség nem állam s állam közötti jogviszonyt biztosít, hanem az államfő s alattvalók közöttit. Az átvállalásnak csak ugy lehet helye, ha az államakarat valamennyi alkotmányszerü tényezője beleegyezett.

2. *Zálogok rendelése.* Becses dolgok átadása azon jogosultsággal, hogy a téteményt igénylő mindaddig birtokában tarthassa, miglen követelésére nézve ki nem elégítették, igen alkalmas eszköz a téteményezés biztosítására s siettetésére nézve. A téteményezés kétszeresen van biztosítva, ha az igénylő féltől elfoglalt birtok hadászati elönyöket nyujt a kötelezett fél ellenében, minek következtében az utóbbit végső esetben annál könnyebben lehet fegyveres erővel kötelezettsége teljesítésére szorítani. A biztosító zálog birtoka jogi tartama a kérdésben forgó kötelezettség teljes téteményezéséig terjed; egyéb jogviszonyok kikényszerítésére nem szabad alkalmazni. A kötelezettség részleges teljesítése a zálog megfelelő részerü visszakövetelésére csak azon esetben jogosít fel, ha erre nézve nyilván egyezkedtek volt. Különben elzálogolás csak a kötelezett s a jogosult fél közötti szerződés alapján nyerhet helyt, de nem a jogosult egyoldalu fellépése folytán is; legalább nem, a míg békés eszközökről van szó és nem önsegélyről.

3. *Túszok állítása.* Ha befolyásos egyéneket vagy olyakat, a kiknek sértetlen létezésére nézve az államfő s az állam érdekkel viseltetnek, egy más államnak adnak átal egy bizonyos kötelezettség teljesítéseig, ugy ebben nevezetes erkölcsi kényszerítés rejlhetik a téteményezés minél teljesebb s sürgősebb eszközlésére nézve. Ily esetben jogában áll a szolgáltatást igénylő félnek a túszokat tetszése szerint alkalmas helyen fogva tartani és ugyan a kötelezettség teljes téteményezéseig; a túszok kivégeztetése vagy kegyetlen bánásmód azonban még akkor sincs megengedve, ha az igértet gonosz szándékból nem téteményeznék. Bizonytalanságánál fogva egy részről s szigora miatt ártatlanok ellenében másrészt kevéssé szokták különben ezt az eszközt használni a békés nemzetközi közlekedésben; inkább még a kitört háború után bizonyos követelések biztosítására vagy álnokság elhárítására.

64. §.

dd. Békebirák és közbenjárók.

Ha két állam közötti viszályt maguk között folytatott alkudozások által nem lehet kiegyenlíteni: ugy még mindig lehet-

séges harmadik államok békés beleelegyedése, mely barátságos érzettel birálgatná mindkét félt s az erőszakos állapotnak utját állná. Az ily lehetőség felhasználása pedig nemcsak erkölcsi kötelme a viszálykodó feleknek, hogy telhetőleg eleje vétessék a bajnak; hanem a jog követelménye, miután csak azon esetben szabad az önsegélyhez folyamodni, ha valamennyi békés jogeszköz hasztalannak mutatkozott. — Különben kétféle lehet az államok ilyszerü beleelegyedése.

Közbenjárás ott fog helyet, midön egy harmadik a viszályba bele nem elegyedett állam ajánlkozik a vitapontokra nézve mindkét fél irányában jóvoltu érzülettel értekezni s kiegyenlítő ajánlatot javaslatba hozni. Miután idegen ügyekbe való beleelegyedés önálló jogáról szó sem lehet, ugy az összes eljárást csak valamennyi fél önkénytes megnyugvása alapján eszközölhetni; és ha a *kiegyenlitési kisérlet* nem sikerül, ugy a közbenjáró ismét korábbi állását foglalja el. Fegyveres közbenjárás csak azon esetben van igazolva, ha a közbenjáró a viszály további folyamatában akaratja ellenére belevonatnék vagy egyébként csorbát szenvedne *(a)*.

Nemzetközi viszályok kiegyenlítése leghatályosabb eszköze *békebiró* választása, a ki mindkét fél meghallgatása után formaszerü itélet által eldönti a jogkérdést. Az ily itéletet kétféleképen eszközölhetni. — Vagy ugy egyezkedtek némely államok, hogy viszályok beállta esetében egyátalán békebirói döntvénynek fogják magokat alávetni. Ezen esetben a békebiró felszólítása, az ügy vezetése színe előtt és döntvénye megfigyelése egyszerü szerződési kötelezettség; és legfelebb arra nézve foroghat fenn kétség s vita, valjon a viszály esete azon nemüekhez tartozik, melyekre nézve, ha nem valamennyi eset képezi a békebirói egyezkedés tárgyát, békebirói eljárás szabatott. — Vagy előleges átalános egyezkedés nélkül, tehát csak egy bizonyos, fennforgó vitára nézve határozzák a jogpontot békebiró elé terjeszteni, a hol az utóbbi illetősége és itélete kötelező elismerése az egyes meghatározott esetre szorítkozik. — Miután a békebirói hivatal átvállalása a felkért államnak nehézséget szerez és miután megeshetik, hogy általa önmaga is viszályba bonyolódik: a békebiróság átvállalása a felkért szabad akaratjára hagyandó. Csakhogy természetesen kötelemmé válik az egyes esetben e tevékenység, ha e hivatalt bizonyos nemü viszályokat illetőleg egyszer mindenkorra átvállalták.

Kiegyenlítési kisérletekkor az eljárás nincs bizonyos formákhoz kötve; söt inkább egyesegyedül a közbenjáró eszélyére

van hagyva, hogy mely úton módon teheti leginkább ajánlatossá mindként fél előtt kiegyenlítő indítványát. Ellenben a békebirói eljáráshoz lényeges jogi követelmények füzvék. Mindkét fél meghallgatandó az itélet előtt előadásaikkal; a békebiró orvosolhatlan, péld. önön érdekeltségéből folyó képtelensége megsemmisíti illetékességét; bebizonyíthatólag ámításon alapuló itéletnek nincs kötelező ereje a károsultra nézve; ugyancsak a megvesztegetett vagy különben becstelen biróénak sem; végre a békebiróság kiszabott illetékességi körén túllépő eljárása nem bír a felekre nézve kötelező erővel. A békebirónak jogában áll a biráskodás folyamában mind azt eszközlőbe vétetni az eljárásra nézve, a mi birói belátását gyarapíthatná; de természetesen a nélkül, hogy hatósági hatalmat igényelhetne s a nélkül, hogy meg nem figyelése az egyik fél részéről egyéb következménytől volna kisérve, mint hogy az összes eljárás félbeszakasztatnék. A hozott itélet tényleges végrehajtásáról gondoskodni a békebirónak sem jogában sem kötelességében nem áll, ha ugyan nyilván nem egyezkedtek volna a végrehajtásra nézve. Magában véve a békebirói itélet egyesegyedül a viszálykodó felek közötti kiegyenlítésnek jogi jelentőségével bír; minélfogva végleges érvényü s nem lehet további felebbezés elé bocsátani, de nem a pártok felett álló hatalom parancsa *(b)*.

A békebiróságok mind tovább menő és lassanként átalános kényszerszokássá váló alkalmazása kétségkivül a legközelebbi nagy haladás a nemzetközi viszonyok jogi rendezése felé. Az utóbbit azonban csak az átalános polgárosodás elterjedése, de nem kényszereszközök létesíthetik.

(a) A közbenjárásról l. nevezetesen: Bielefeld, institutions politiques, II. köt. 152. l. — Heinichen, Ueber Vermittlungen: Minerva, 1813. okt. 1. l. — Stech, Essais sur plusières matières. 3. lap.

(b) V. ö. Haldimand, de modo componendi controversias inter aequales. Ludg. Bat., 1738. 4.

3. Az erőszakos eszközök.

65. §.

aa. Visszatorlás.

Az állam jogosítva van jogai védelmére; ha tehát hasztalan kisértett meg valamennyi békés eszközt, ugy egy magasabb közös hatalom hiányában, az önvédelmezés állapotába kerül. Ezen esetben erőszakos eszközökkel is élhet joga védelmében,

mikre nézve csak az követelendő, hogy túl ne csapjanak megengedett czéljaikon és ujabban önálló s felesleges, minélfogva meg nem engedett jogsérelmet ne ejtsenek.

Ezen tényleges védelmi eszközök legenyhébbje *a visszatorlás (retorsio)* alkalmazása, mely abból áll, hogy az állam egy másik, jogát háborgató állam ellenében, ellenséges s érdekeit károsító intézkedésekhez nyul. Eme eljárás czélja kétféle. Részint méltatlan vagy épenséggel igazságtalan viselete káros következményeire figyelmeztetik az ellenfél, minélfogva sérelmes cselekménye visszavonására indíttatik. Részint annyiban tesznek kisérletet elönyös állást foglalni átellenében, a mennyiben az uj intézkedés visszavonását helyezik kilátásba ellentétemény gyanánt a töle eredő sérelem megszüntetéseért. A visszatorlás igazolva van, a mennyiben csakugyan alkalmas a háborgatott viszonyok helyreállítását eszközölni; a *biztos* eszköz dicséretével nem tetézhetni, mert ugy eshetik, hogy egy makacs ellenség általa még inkább felizgatva ujabb ellenséges cselekményekre indíttatik.

A visszatorlás tárgyát valamennyi nemzetközi viszony képezheti; az ellenféltől megkezdett sérelemmel nem kell tárgyi összefüggésben állnia. Az államnak jogában áll tehát a visszatorlást teljesen más térre átterelni, mint melyen megtámadták volt *(a)*. Semmi esetre sem szabad azonban a visszatorlásnak magában véve alaki jogtalanságot magába zárnia az ellenfél ellenében, hanem csak ellenséges s hátrányos intézkedésből állani. Jogtalanság szenvedése feljogosítja ugyan az államot boszuságának kifejezést adni, eddig gyakorlott kegyelmét visszavonni és a sértett jog védelmében közvetlen kényszert gyakorolni, de nem önálló jogtalansággal illetni. — Valjon saját teljhatalmában elrendelhet-e a kormány visszatorlási intézményeket vagy valljon az államakarat egyéb tényezöi, péld. a rendi gyülés közrejárulására szorul-e, az a rendelmény tárgyi tartalmától függ, mire nézve egyesegyedül az államjogot illeti biráskodni *(b)*.

A visszatorlástól (retorsio) lényegesen különbözik *az ellenséges boszú (repressalia)*, mely lényegileg jogtalanság elkövetéséből áll boszú fejében a szenvedett csorbítás miatt *(c)*. Bárha ezen intézkedés czélja s hatálya a visszatorláséival összeesik, az imént elöadott okoknál fogva nem helyeselhetni a bölcseleti nemzetközi jog alapján tudatos s önálló jogtalanság elkövetését. Azon körülmény, hogy az európai nemzetközi jog helyt ad repressáliáknak, mit se változtat felfogásunkon; hanem ellen-

kezőleg követelnünk kell eme gyakorlás eltörlését mint a zord boszúvágy maradékát.

(a) Visszatorlás példái: terhes vám rovása az ellenfél árúira, ha előbb az inneni iparérdekeket támadta volt meg; az idegen állam lakósainak önkényt adott, szerződés által nem biztosított jogosultságok visszavonása az innenső területen; előnyök közös előteremtésére irányuló szerződések felmondása stb.

(b) Csak is törvény útján, tehát a rendek beleegyezésével lehet többi között visszatorló vámfelemelést vagy az idegenek perbeli kedvezménye megszüntetését eszközölni; ellenben még alkotmányos országokban is egyoldalulag járhat el a kormány, midőn a consuloktól az exequaturát vonja meg, midőn oly előnyöket szüntet meg, melyeket kizárólag idegenek élveznek, kiknek az innenső rendek nem jogőrei.

(c) Visszatorló boszút állnak, midőn valamely innenső lakos kivégeztetése miatt az idegen állam ártatlan polgárait hurczolják a vérpadra; midőn az innenső állam tulajdona igazolatlan elsajátítása ellenében az idegen állam lakósainak tulajdona feldulatik; midőn diplomatikai viszonyokban szenvedett vereség miatt jogilag fennálló szerződés egyoldalúan megszegetik.

66. §.

bb. A közlekedés megszakasztása.

Két állam folytonos egybekapcsolása követségek s egyéb rendszeres közlekedés által részint a jó egyetértés jele, részint mindkét állam előnyére válik sok tekintetben. Eme egybekapcsolás teljes megszakasztása tehát megengedett eszköz a sértő félt, kire egyéb csekélyebb intézmények nincsenek hatállyal, eszméletre téríteni. Egyrészt kifejezést nyer ezáltal a sérelem belterjü érzése s azon határozat, hogy további jogtalanságot nem fog eltürni, minek következtében az ellenséges viselet javulása idéztethetik elő. Másrészt a rendezett barátságos közlekedés megszünéséből fejlő hátrány oly cselekménymódra indíthatja az ellenfélt, mely a korábbi előnyös állapotokat helyreütné *(a)*.

A közlekedés megszakasztását, hogy önmaga ne fajuljon jogsérelemmé, nem szabad oly tételeményezések megtagadására kiterjeszteni, melyek vagy átalános jogkötelen vagy bizonyos szerződések tárgyai; hanem e tekintetben csak annyiban ejthetni az ellenfelen csorbát, a mennyiben mindazon könnyitések megszünnek, melyek a rendszeres közlekedésnél fogva a tételeményezésre kötelezettnek javára szolgálnak. Ellenben valamennyi jogilag nem követelhető szivesség megtagadása, akár az államtól, akár egyesektől, megengedett s szükséges követke-

zése az ily barátságtalan helyzetnek. Hogy mindennél az elforduló állam is szenved hátrányokat, a dolog természetében rejlik, de nem döntő ok az intézkedés abbanhagyására nézve, ha nagyobb előnyöket várhatni valószínűséggel az eszköz alkalmazása folytán.

A szóban forgó intézkedés elrendelése egyesegyedül az államfő dolga; nem is szorul még népképviseleti államokban sem egyéb tényezők közrejárulására, miután a külfölddel való közlekedés megkezdése s fenntartása az államfőt illeti, és az államakarat egyéb elemei még azon államokban is, melyeknek alkotmányai erre nézve a népjogoknak széles tért engednek, csak ott kezdenek közremüködni, a hol az állam vagy lakosai valamely kötelezettsége megállapításáról van szó, tehát szerződések elfogadásában vagy az idegenekkel kötött egyezkedés által szükségessé vált törvények kibocsátásában.

(a) Eme erőszakos védeszköz elfogadását a tételes európai nemzetközi jogban a haladó polgárosodás jele gyanánt üdvözölhetni, miután azon esetekben, melyek korábban az ellenségeskedések közvetlen megindítására vezettek volna, jelenleg utolsó kisérlet tétetik a felekre nézve előnyös állapotot meg helyre ütni. A tudomány különben még nem fordította figyelmét e viszonylatra. Még a nemzetközi jogok rendszereiben sem tárgyaltatik az országászati viszonyok megszakasztása, mint egy bizonyos nemzetközjogi állapot.

67. §.

cc. Háboru.

Ha hasztalan alkalmazták valamennyi békés valamint a kevésbbé mélyen ható erőszakos eszközöket, vagy ha az államot közvetlenül erőhatalom támadja meg: ugy misem marad végre a jog védelmére egyéb fenn, mint *a háború*, azaz a jogtalanság visszaverése fegyveres kézzel. Az állam ily esetben önvédelemre s a legvégsőbb eszközök alkalmazására kényszerített egyén állapotában van *(a)*. A háború eszköze kétség kivül bizonytalan, mert a győzelem nem jár mindenkor szükségképen a jog kiséretében; veszedelmes eszköz, mert a legyőzetés esetében nemcsak a jogtalanság szándékolt visszaverése nem sikerül, hanem könnyen ugy eshetik, hogy a jogok s érdekek még konokabb csorbát szenvednek; végre oly eszköz, mely a legjobb esetben is a legkeservesebb áldozatok fejében vásároltatik s elháríthatlanúl végtelen emberi nyomort von maga után: de csakugyan tényleg az „ultima ratio regum“, elkerülhetlen, hogy végre

valamennyi jog ne legyen a hatalmaskodás vas karjának kitéve *(b)*.

Hogy háborút csak a jog védelmére s csak is valamennyi egyéb eszköz kimerítése után lehet viselni; hogy továbbá csak a védendő jog megfelelő nagysága esetében indítandó észszerűen s erkölcsszerűen; hogy végre az összes állam erejével s a polgárok gyanítható nyomorával viseltetvén, szintén csak általános állami jogok miatt s nem az államfők személyes indokainál fogva támasztandó: mindez az összes intézmény természetében s sulyos következményeiben rejlik. Szükség nélkül megkezdett had ép oly nagy jogtalanság a saját mint az ellenséges nép ellen. Csak a védelmi háboru — jogi s nem strategiai értelemben véve — van jogilag megengedve.

A szándékolt háború formaszerű *tudósítása* jogkötelem, mert ugy fordulhat, hogy az ellenfél a komoly akarat nyilvánuló bizonyításakor még az utolsó perczben visszaléphet jogtalanságából, ez által pedig az egész háborút s a hozandó áldozatokat megkimélheti *(c)*.

Miután a háború egyetlen egy *megengedett* s észszerű czélja a fenyegetett jog védelme: a háború *megengedett* tartama eme czél elérésétől van feltételezve. Ha tehát a jogbiztosság teljesen eléretett, béke kötendő; a háború folytatása, már akár bosszúból, akár előnyök szerzése kedveért, melyekre nézve nem léteznek jogi igények, önálló s sulyos jogsérelmet állapítana meg. Csakhogy a jogvédelmezés nemcsak a támadás jelenlegi visszaveretését zárja magába, hanem megengedi, hogy a jogtalan eljárás ismétlése ellen biztonság szereztessék, valamint, hogy az ellenfél jogtalansága által előidézett háború költségeiért s bajaiért tökéletes kárpótlás szereztessék. — Azon háború folytatása is jogtalanság, melynek sikeres bevégzését tapasztalatilag nem várhatni, tehát le kell mondani az ellenfél hatályos legyőzetése reményéről. Hogy ezen esetben a vitapont nincs eldöntve, annyiban nem tesz különbséget, a mennyiben ez úton módon el nem dönthető.

A háború létege az ellenfél védeszközei megtámadásából s megsemmisitéséből áll. A mi ezt előmozdítja, az tiltatlan; a béke minden károsítása tehát, mely ellenszegülése megtörését elő nem mozdítja, igazolatlan s bizonyos körülmények között, nevezetesen védtelenek s ártatlanok ellenében, barbarság. A bölcseleti nemzetközi jog annyiban nem ismer jogtalan hadviselést, a mennyiben mindennemü fegyver alkalmazását s mindennemü támadást megenged, mely az ellenség ellenszegülését

ártalmatlanná képes tenni. Szokás s lovagias eljárás nem jogkötelem, midön ily végletekre került a dolog. Ellenben tiltja a természetes jog az oly harczmodorok alkalmazását vagy átalán az ellenséggel való velebánást, mely ugyan egyesekre terhes nyomort zúdít, de a folytatólagos ellenszegülés megbírására s az engedést ajánló akaratra nincs befolyással.

Az ellenséges állam egyes polgárai tulajdonának elsajátítása vagy feldulása csak akkor van megengedve, ha ez a hadviselés czéljaira nézve hasznot hajt, ha tehát általa vagy csorbát szenved az ellenség fegyverképessége vagy önön hadviselése könnyíttetik meg s biztosíttatik. Kétségkivül elpusztíthani ennélfogva épületeket hadi czélokra, elsajátíthatni vagy megsemmisíthetni az ellenséges sereg fenntartására szolgáló élelmi szereket, felhasználhatni s szükség esetében elsajátíthatni a saját hadi ereje fenntartására szükségeltető tárgyakat *(d)*. Legvégsőbb esetben egy egész tartományrész feldulásától sem kell visszaijedni, ha ezen eljárás az egyetlen eszköz jelentékeny hadi czélt elérni, péld. visszavonulást biztonságban eszközölni vagy az ellenséget kiverni erös helyzetéből, az élelmi szerektől fosztván meg. De teljességgel nincs megengedve, mert semmi befolyással nem bír a had folyamatára, nyilvános, békés használatra emelt épületek, emlékek, gyüjtemények stb. feldulása vagy megcsonkítása; ugyancsak a magántulajdon elsajátítása vagy elpusztítása, mely nem szolgálhat a háború folytatásában, vagy melynek feldulása nem csökkenti az ellenség' ellenszegülési erejét *(e)*.

Fegyveres ellenségek felkonczolása elkerülhetlen, amig ellenszegülő félben vannak. Azonban a jog s emberiesség okainál fogva az elkerülhetlen esetekre kell szorítkoznia. Ennek következtében nemcsak azon ellenségek meggyilkolása tilos, kik készek a fegyvereket lerakni s a háború minden további részvételétől elállani; hanem mindazon esetekben, melyekben megfelelő felszólítás után a fegyverek lerakását remélhetni, az ellenségeskedést ilynemü megadási felszólításnak kell megelőznie. Igy péld. valamely vár megostromlása, nevezetesen pedig a roham előtt; továbbá ha nyilt téren körülfogatott egy csapat. Ugyancsak telhetöleg gondoskodni kell a foglyok s megsebesült ellenségek élete fenntatársáról. A foglyokat nevezetesen biztonságba hozhatni s az összes háború teljes befejezéséig fogva tarhatni, de faggatni s egészségellenes nélkülözéseknek kitenni nem szabad *(f)*.

Két állam közötti ellenségeskedés állapota a kölcsönös

jogképességet s a jog kölcsönös megfigyelése kötelezettségét nem szünteti meg, a mennyiben nem magáról a megtámadásról s az ahoz szükségeltető eszközökről van szó. Ennélfogva még a háború tartamában is lehetséges az ellenséggel kötelező szerződéseket kötni, melyeknek megtartását kötelem gyanánt igényelhetni. Söt az ily egyezkedéseket különös szigorral kell megfigyelni, mert csak ezen feltétel alatt lehet feltenni, hogy hajlandó leszen az ellenség alkudozásokba bocsátkozni, a háború tartamában megállapitott szerződések pedig különösképen arra szolgálnak, hogy nyomorai kevesbüljenek s a béke elökészíttessék. Igy nevezetesen a fegyvernyugvási szerződések, foglyok kiváltását czélzó egyezkedések stb. Az ily szerződés kötése jogosultságára nézve a szerződés neme dönt. Az államakarat azon tényezője, mely a szerződés által rendezendö cselekmények eszközlésére jogosítva van, eme szerződéseket is megállapítja. Igy önálló hadvezér az átellenében álló ellenséggel köthet oly szerződéseket, melyek a különös hadi cselekményekre, péld. kapitulatiókra, helyi fegyvernyugvásokra vonatkoznak; de nem szabad illetékessége körén túlmennie, akár térbeli tekintetben vagy oly személyekre nézve, kik nincsenek neki alá rendelve, akár jogi tekintetben, oly ügyeket rendezvén, melyek nem állanak összefüggésben a hadviseléssel, vagy egyátalán az államfö megbizása nélkül a háború további folytatására nézve határozván. Az ellenséggel kötött szerződés tartalma szerint leszen tehát egy magasabb hatóság vagy az államfö utólagos jóváhagyása szükséges. A becsület s eszély követelik, az ellenségnek értésére adni egyik vagy másik hadvezér szerződésjoga netaláni korlátozását.

A háború végczélja a jog, tehát a béke helyreállítása. A hadviselö államoknak nem szabad e czél elérése lehetöségét magoktól elzárniok. Minélfogva nem szabad azt határozni, hogy az ellenséggel semminemü egybekapcsolás nem nyerhet helyt, hogy semminemü tudósítást töle el nem fogadnak, vagy hogy a háború, a netaláni békejavaslatokra tekintet nélkül, az ellenség tökéletes megsemmisítéseig fog folytattatni. Nemzetközjogi kötelesség a kibékülés eszközeit fenntartani s az ellenség tudósításait meghallgatni; természetesen visszaélés vagy csel elleni biztosító intézkedések fenntartása mellett.

(a) A had joga feletti értekezések a nemzetközi jog irodalma nagy részét alkotják, sőt az utóbbi mívelése egyátalán ezen tárgygyal kezdődött, innen eredt helytelen felosztása béke s hadjogra. L. Omteda, II. k.

641. l. s Kamptz, 317. l. — Albericus Gentilis, De iure belli, Oxon, 1588, 4. — Koch, Europäisches Land- und Seekriegsrecht. Erl. 1778.

(b) A mig lehetetlenné nem tétetik az állam joga sérelmezése egy másik által, vagy a mig egy magasabb birói hatalom nem rendeltetik az államok fölé, mindaddig mellőzhetlen, bárha keserves része marad a hadjog a bölcseleti nemzetközi jognak, bármit irjanak is a háború jogtalansága s értelmetlensége felől.

(c) A háború megizenése gyakran becsületbeli dolognak tekintetik, nehogy az ellenség panaszt emelhessen hogy váratlanul rohanták meg.

(d) Talán eszély parancsolta figyelem, ha az ellenséges sereg a megrohant tartományban életszükségleteit a lakosoktól nem szedi el erőhatalommal, hanem vásárolja; jogkötelemnek nem állíthatni.

(e) Megbocsáthatlan s egyuttal a hadszerencse változandóságánál fogva megfoghatatlan nyerseség a hadi foglyokkal való oly gyakori rosz bánás. Az emberséges, egészséget nem veszélyeztető eljárás elve mindkét fél előnyére válnék.

2. Tételes európai nemzetközi jog.

68. §.

1. A tételes európai nemközi jog létele és forrása.

Valamint a bensö államéletben a jogtételek pusztán bölcseleti kifejtése nem elegendö, ugy ugyancsak azon okoknál fogva az állam s állam közötti jog biztos rendje számára sem elegendö. Itt is beáll az átalán elismert, illetékes tekintélytöl eredö s fenntartott tételek szükségessége *(a)*. Csak annyiban uralkodik mégis a tételes közjog ezen két neme között lényeges különbség, a mennyiben az államjog kétségkivül illetékes, pontosan körülhatárolt s a kellö végrehajtási eszközökkel elegendöképen felszerelt magasabb hatalomból indul ki; a tételes nemzetközi jog ellenben, a független államok felett álló törvényhozó hatalom hiányában, csakis az államok önkénytes elismerésén alapulhat, elegendö hatalom pedig a sérelem esetében szükségessé vált végrehajtásra nem forog fenn mindenkor.

Ebböl következik, hogy nevezetesen a pusztán hallgatag megnyugvás esetében, valamely tételes nemzetközi jog tényleges létele vagy legalább érvényének terjedelme kétséges lehet. Azt is megmagyarázhatni, hogy a tételes döntvények nem terjeszkednek ki egyenszerüen a külsö államviszonyok valamennyi részei felett, hanem nyilvánvaló s érezhetö ürt engednek, melynek betöltése kedvezöbb alkalomtól vagy az átalános polgárosodás haladásától függ. Minélfogva nemcsak tudományos hiba, hanem a polgári életre nézve aggályos vállalat, ha a tételes nemzetközi jog rendszere nem szorítkozik a bebizonyíthatólag fennforgó tényekre, hanem egy gondolati eszmény szerint kiegészíttetik, hiányzó részei önkényü állítmányokkal s pusztán bölcseleti jogtételekkel pótoltatik.

Az európai polgárosodású államokra nézve jelenleg érvényben álló tételes nemzetközi jog is tökéletesen ez alapokon nyugszik. A szükséglet szerint nagyobb terjedelemben léteznek

ezen államok kölcsönös jogi magatartásukra nézve tételes szabványok; azonban egyikök sem nyugszik törvényhozó hatalmon, hanem csak több vagy kevesebb állam nyilván vagy hallgatag megegyezésén, minélfogva lételöket s terjedelmöket egyenként be kell bizonyítani, mert koránsem tökéletesen kimerítők. Határozott balfogás valamely tételt jogosult körén túl átalánossá bélyegezni, tehát nevezetesen egy bizonyos egyes esetre nézve hozott egyezkedést átalánosnak s maradandónak, némely kevés állam elismerése folytán átalános érvényünek hirdetni.

A tételes európai nemzetközi jog *forrásai* ennek következtében kétfélék:

1. *Európai államok közötti nyilvánszerződések.* Ezek ismét a jogra nézve lényegileg különböző jelentőségü két fajra szakadnak; és ugyan *átalánosakra*, melyek valamennyi európai államot kötelesznek, mert valamennyiöknek volt közvetve vagy közvetlenül bennök részök s mindnyájan elismerték; s *különösekre*, melyek kevesebb vagy több állam között létesültek volt. Az elsőbbek száma nem igen jelentékeny *(c)*; annál dúsabb, söt megszámlálhatlan az utóbbi szerződések tömege. Jelentőségök az átalános európai nemzetközi jogot illetőleg föleg azon körülményen nyugszik, hogy bátor egymástól teljesen függetlenül létesültek, mégis számos pontra nézve egyenszerü szabványokat hoznak, mely megegyezés a nemzetközi jogról táplált közös, tények által bebizonyítható alapnézetre utal.

2. *Szokásjog.* Elnézve a szerződésekben nyilván megállapított tételektől jelentékeny számú jogtételek vannak az európai államokban gyakorlatban, és ugyan nem pusztán mint önkénytes kölcsönös engedmények s nemzetközi udvariasságok, hanem mint minden polgárosult állam elismert jogkötelme. A szokásjog létele természetesen minden egyes esetben bebizonyítandó, a mi részint tényleges folytatólagos megfigyelése feltüntetése által, részint mérvadó államok részéről való nyilván állítása alapján eszközöltethetik. Magok közötti egybekapcsolásuk s összefüggésök a szerződésileg megállapított tételekkel egy egészszé ugyan nehéz, de nem lehetetlen feladat.

(a) A tételes európai nemzetközi jog lételét gyakran kétségbe vonták; a felhozott okok azonban valóban igen gyengék. Majd az elegendő irásbeli szabványok hiányát, majd a fennlevő források elégtelenségét, majd a tétek kikényszeríthetősége hiányát iparkodtak érvényesíteni. L. nevezetesen: Martens, Von der Existenz eines positiven europäischen Völkerrechts. Göttingen, 1784. — Puetter, Beiträge zur

Völkerrechtsgeschichte, Leipz., 1843. — KALTENBORN, Kritik des Völkerrechts, 169. l.

(b) Az európai polgárosodású államok alatt a nemzetközi jogot illetőleg az amerikai államok is értendők, és ugyan nemcsak hasonszerű jellem- s mívelődés-fejleményöknél fogva, hanem mert keletkeztökkor nyilván kötelező erejünek vallották magokra nézve az europai nemzetközi jogot.

(c) Az európai népeket átalános alaki kötelezettséggel felkarolja az 1815. bécsi kongressus irományai s az aacheni egyezkedések a diplomatikai megbizottak rangosztályaira nézve. Tárgyilag kötelező erejüek valának a westfali s az utrechti béke. Legalább számos államra kiterjeszkedett a szent szövetség. Végre a rabszolgakereskedést ugyan nem egy átalános nemzetközjogi tétel kárhoztatja, hanem számos ugyanegy alapon nyugvó szerződés.

69. §.

2. Történet s irodalom.

A nemzetközi jog első tudományos mívelésekor *Grotius Hugo* által a bölcseleti s tételes nemzetközi jog nem vált el azonnal, és az utóbbi bárha helytelenül föleg bizonyítékúl szolgált a jogbölcseleti tételek szabatosság felöl. Grotiuson kezdve azonban mégis számos írót említhetni, kik többé kevéssbé tudatosan s kizárólag tárgyalták a tételes nemzetközi jogot, igy péld. *Zouch*-t (Zuchaeus) 1650, *Rachel*-t, 1676, *Textor*-t 1680. Ugyancsak *egyes* tárgyakat ezen álláspontón különösen mívelék, igy nevezetesen péld. *Wicquefort* a követjogot. A tételes szabványokon nyugvó jog különválasztása, valamint terjedelmes rendszeres feldolgozása érdeme *Moserê*. Még mint ifjú szerzett nehány, csekély figyelemre méltatott kézikönyvet; később pedig aggkorábban két terjedelmes müvet bocsátott közre; ezen müvek: „Versuch eines neuesten europäischen Völkerrechtes". 12. köt. 1777—1780; „Beiträge zum neuesten europäischen Völkerrecht," 8. köt. 1778—1780 *(a)*.

Eme alap tudományos tekintetben számos kivánalomnak nem tett eleget, és ugyan mind a tények magasabb tudományos összefüggését, mind a belölök leszármaztatott tételek szabatos formulázását illetöleg; mindazonáltal szakadatlanul tovább építettek rajta s a felállított igények idövel figyelembe vétettek. Legközelebb a német államtudósok szereztek magoknak érdemeket a tételes nemzetközi jog körül, igy különösen *Martens* s *Klueber*; később a többi népek is élénk részvéttel közrejárultak további kifejlesztésén, ugy hogy a németek korunkban

teljesen elmaradtak. A rendszerek s egyes részek s kérdések feldolgozásai száma felette jelentékenynyé növekedett, és a jogtudomány épen ezen ága öregbedett inkább, mint akármely másik világirodalommá, mert csak a tételes nemzetközi jog bír valamennyi polgárosult népekre nézve közvetlen közös érvénynyel. A korunkig nyuló tevékenységtől bizton várhatni, hogy még továbbra is mindinkább fejlödni s tökéletesedni fog *(b)*.

Az anyag lényegileg különböző feldolgozását s ennélfogva oskolák sorozatát még eddig nem kell megkülönböztetni. Az egyes müvek különbsége a szerzők sajátosságából ered s alárendelt jelentöségü. Átnézet nyerése kedveért legalkalmasabb a feldolgozás tárgya s alkalmilag a szerzők nemzetisége szerinti felosztás.

A tételes nemzetközi jog *története* sokféleképen van feldolgozva, és ugyan mind a külsö jelenkezések mind a feldolgozás története. Talán czélszerü volna a politikai s az irodalomtörténet élesebb szétválasztása, bátor nem tagadhatni, hogy tények és tanok itt sokféleképen hatnak kölcsönösen egymásra. Fömunkák gyanánt említjük a következöket. Az angol *Ward* müvében — Enquiry into the history of the law of nations in Europe, I. II. Lond., 1795. — az ókor rövid, a középkor terjedelmes történetét tárja fel. Az amerikai *Wheaton* — Histoire du progrès du droit des gens en Europe. Lipcse, 1841. — a westfali békétöl a bécsi kongresszus közé eső nemzetközjogi eseményeket rajzolja. Legkivált pedig a belga tudós LAURENT — Histoire du droit des gens, Gent, 1850-töl kezdve, a legutóljára kiadott X. és XI. köt. 1865-ben. II. kiad. 1861—1865. — bámulatos tudományosságu s tökéletességü müvel gazdagította az irodalmat. Egy-egy kötetben bölcseletileg s történetileg világot derít a *keletre, Görögországra, Rómára, a kereszténységre és a pápaságra s a középkori császárságra, a (germán) barbarokra és a katholicismusra, a hübérrendszerre s az egyházra, a reformatióra s vallásháborúkra, végre a nemzetiségekre.*

A rendszerek száma felette jelentékeny minden nyelven s a legkülönfélébb népek iróitól. — A németek között *Martens* — Précis du droit de gens, 1788 — érdemel elvei szabatosságánál s helyes rendszerénél fogva dicséretet; müve két emberkoron átal uralkodó maradt Európa határain túl is. *Klueber* később — Droit des gens moderne, 1819, németül: Europäisches Völkerrecht, 1821 — e téren is bebizonyította széleskörü irodalmi ismeretét; nevezetesen pedig *Heffter* — Das europäische Völkerrecht der Gegenwart, 1844, — nyujtott jogtudományi

él s alapos meghányás által kiváló kézikönyvet. — *Az angolok* közül ujabb időben többen tüntek ki, igy nevezetesen *Oke Manning* — Commentaries, 1839 — a kereskedelmi jogkérdések jeles tárgyalása által; *Wildmann* — Institutes, 1850, — számos jelentékeny jogi eset felhozása s angol jogfelfogás szerinti megitélése által; *Phillimore* — Commentaries, 1854 — derék jogászi rendszere, valódi tudomány, értelem s rendkivüli tudományosság által. — *Amerika* két derék rendszeres müvet mutathat fel, *Kent*-ét s az említett *Wheaton*-ét — Elements 1836. — Francziaországnak nincs megemlítésre méltó rendszeres nemzetközjogi müve.

A tételes nemzetközi jog *monographiákban* tárgyalt részei közül a következők válnak ki:

A diplomatikai ügynökök jogviszonyai számos fejtégetésnek képezik tárgyát; nevezetesen a konsulokról nagy számmal léteznek iratok. A követek jogáról s ügyzeteiről szólnak kiválóan: *Wicquefort*, L'ambassadeur et ses functions. A la Haye, 1860; *Moser*, Versuch, III. s IV. köt. s *Martens*, Guide diplomatique, 4. kiad. 1857; *Garden* gróf, Traité de diplomatie, 1833, s *Miruss*, Gesandtschaftsrecht, 1847. A konsulokról szóló iratok közül kitünnek nevezetesen *Miltitz*, Manuel des Consuls, 1837 bámulatos tökélye s tudományossága által; *Oppenheim*, Lehrbuch, 1854, egy átalános tételes consuljog kisérlete által.

A tengeri kereskedelem rendkivül fontos jogviszonyait hadban s békében számos irat s részben kitünően fejtegeti. *A* francziák közül említendők nevezetesen: *Ortolan* — régles internationales, először 1848. — s *Massé* — Droit commercial, 1844 —; a németek közül: *Miruss* — Seerecht, 1838 — s *Kaltenborn* — Seerecht, 1851. — *A semleges felek kereskedelmének* kérdése háború idején, a XVIII. század óta nemcsak elméletileg, hanem a gyakorlati életre mélyen ható fontos tárgy, egy egész könyvtárrá szaporodott irodalommal dicsekedhetik.

Végre *a nemzetközi magánjog* gazdag irodalmáról kell megemlékeznünk, mely nagyobbára az államok tételes szabványaival foglalkodik. L. erről fenn a 60. §-et.

Magából értetődik, hogy a *nemzetközi szerződések gyüjteménye* nemcsak tárgyi alapja a tételes nemzetközi jog tudományos fejtegetésének, hanem nélkülözhetlen segédeszköze a gyakorlati életben müködő államférfiunak. Ennélfogva igen jelentékeny ezen gyüjtemények száma s felette terjedelmes müvek

is találkoznak közöttük. — Ezen iratok közül megkülönböztetendők *az általános s különös gyüjtemények;* amazok felkarolják több állam nemzetközi szerződéseit hoszabb időköz tartama alatt; az utóbbiak csak az egyes államtól vagy egy bizonyos tárgyra nézve megállapított egyezményekre terjeszkednek ki. Az általános gyüjtemények közül említendők: Du Mont, Corps universel diplomatique, folytatva *Barbeyrac*-tól s *Roussel*-től. XIII. köt. fol. A legujabb időkig terjedő kiegészítést nyujtanak *Wenk* — Codex iuris gentium. — *Martens* — Recueil du traites, először 1790. — Különböző iróktól az ujkorig folytatva. Kisebb gyüjteményt eszközöltek: Mortens, Cussy — Recueil Manuel —, Ghillany — Diplomatisches Handbuch 1851. — A különös gyüjtemények közül említendők: *Rimer* s *Hertslet* angol államszerződések gyüjteménye; *Hauterive* s *Cussy* franczia kereskedelmi s hajózási szerződései; *Abreu, Capmany* s *Del Cantillo* spanyol gyüjteményei; *Datta* hivatalos gyüjteménye a savoyai ház szerződéseinek; *Elliot* s *Minot* igen tökéletes gyüjteménye az északamerikai egyesült-államok szerződéseinek; végre *Neumann* gyüjteménye az osztrák szerződéseknek.

(a) Moser érdemeiről l. *Mohl,* Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften. II. köt. 412. l.

(b) A nemzetközi jog irodalomtörténete s bibliographiája dúsabb mint bármely más ága az államtudományoknak. L. Omteda, Literatur des Völkerrechts. I. II. Regensburg, 1785. — Kamptz, Neue Literatur des Völkerrechts. Berl., 1817. — Mohl, Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften. I. köt. 335—470. l.: Die neue Literatur des Völkerrechts. — Twiss, Two introductory lectures on international Law. Lond., 1856.

3. Egyes tanok.

70. §.

a) Az államok területe s tulajdonjoga.

Az európai nemzetközi jog számos alapelvet állapít meg *az államok területéről,* melyeket általános jogfogalmakból nem lehet leszármaztatni, de melyek határozott szokáson nyugosznak.

Mindenek előtt megjegyzendő, hogy valamely állam területe nem pusztán szárazföldi, hanem vízi területből is állhat. Az utóbbi határfolyamokon s tavakon való tulajdon és suverainitási jogra s a tenger részein való tulajdonra szakad. — Határfolyamokon s tavakra a határos parti államok felségjoga a

víz közepeig terjed, ha ugyan nyilván más vonal nincs megállapítva, a mi folyamoknál felette sürün megesik, a mennyiben az ugynevezett völgyút, azaz a folyam természetileg legmélyebb folyása, melyet a vízmentében lefelé vitorlázó hajók követnek, szokott határ gyanánt felvétetni. — A tengert nyilt részeiben ugyan nem képes egyes állam birtokába venni, és a korábban e tekintetben felhozott igények jelenleg átalán alaptalanoknak tartatnak. A következő tengervidékek azonban az illető állam területéhez számítvák: 1. a part hosszában elterülő tengerszalag *(a)*; 2. az állam területétől körülzárt azon tenger, melyet a parton emelt erödítvényi munkálatok által védelmezhetni; 3. oly tengerszorosok, melyeknek mindkét partja azonegy államhoz tartoznak s mely fölött a part felöl uralkodhatni *(b)*. — Ily vízterületen a birtokló államot a föségi jogok azon telje illeti, mint a szárazföldi területen. Nevezetesen tehát: kizárólagos törvénykezés polgári s fenyítő ügyekben; adószedés idegenektöl s áruiktól; idegen hadihajók kizárása és tökéletes semlegességi igény más államok tengeri háborújakor; halászat az idegenek kizárásával; az uralom elismerési joga a hajóköszöntés symbolikus eljárásakor stb.

Nemzetközi jelentöségben *államtulajdon*, tehát az államtól minden idegen csorbítás ellenében képviselhető mindaz, a mi határain belül fekszik. Minélfogva 1. az államjószágokból; 2. a magánföldbirtok összegéből; 3. a határon belül fekvő uratlan jószágból áll. Quidquid est in territorio est de territorio.

Az államterület szerzése felöli tujajdonképeni szabványok közül nevezetesen az uratlan vidékek *elfoglalására* (occupatio) feletti elvek említendök. Ily birtokfoglalás átalán elismerendő szerzési czím gyanánt, melyet nemcsak ujonnan felfedezett országokra, hanem régóta ismeretes, de nemzetközjogilag el nem ismert hatalomtól bírt területre nézve is helyén van. Az ugynevezett vad és barbar néptörzsek, — a mi az európai polgárosodásnak nem válik becsületére — csak magánjogosult de nem nemzetközjogilag elismerendö tulajdonosoknak tekintetnek *(c)*. A nemzetközjogi igényt megállapító birtokelfoglalás azonban azt követeli, hogy maga a szerzendö birtok valamely felségi cselekedet példa. a czímer vagy a lobogó kitüzése által foglaltassék el, a mit a birtokfoglalás formaszerü kijelentése kisérjen.

Elévülés általi birtokfoglalásnak az európai nemzetközi jog szerint nincs helye.

(a) Azon elv, hogy a part hosszában elhuzódó tenger az államterülethez tartozik, átalán elismertetik, csak terjedelme vitályos ezen területrésznek. Jelenleg azon vidékre szoritkoznak, melyet a part felől ágyúval elérhetni, csak Anglia igényel nagyobbat.

(b) Vitályosabbak az államterülettől környezett tengerek és tengerszorosok tulajdonjoga feletti elvek. Rendszerint szerződések szabályozzák; különben el van ismerve, hogy két tengert összekötő tengerszoroson való átalkelést nem lehet eltiltani vagy feltételekkel nehezíteni. Sajátságos kivételt képez a dán jog a sundvámra nézve.

(c) A vadak tulajdonjogának el nem ismerése saját országukon — a mi oly sürün jelenkezett szigetek stb. elfoglalásában s az eredeti lakosok nélküli határszabályozásban — kétségkivül forrása volt a gyengébb őslakosok elleni jogtalanságnak s biztos kiirtásuknak. Hogy mennyire öregbedett ezen erőszakoskodások folytán külterjre nézve az európai polgárosodás, a fölött eltérő nézetek uralkodnak; a hatalommal való visszaélés teljes igazolását e körülmény alapján aligha eszközölhetni.

71. §.

b) Az államok függetlensége.

Az európai nemzetközi jog értelmében nem elegendő az önálló létel puszta ténye, hogy valamely országnak s lakosainak a független állam helyzete és joga megszereztessék. Söt inkább *el kell ismertetnie* az uj államnak az eddig fennállottaktól, ha igényt akar emelni egyenjogosultságra, nevezetesen cselekvőleges s szenvedőleges követségi jogra, szerződési jogra és jogszerü háborúskodásra. Ezen elismerést sürün megvonják oly államok, melyek jogi vagy elönyokoknál fogva nem kedvesen veszik az uj állam keletkeztét, és ezen elismerés megtagadása ugyan elegendő ok a közlekedés megszakasztására és az elégedetlenség feltüntetésére kelletlen intézkedések által, de nem háború indítására. Fellázadt tartományok és gyarmatok átellenében az elismerés a legtöbb állam részéről csak akkor fog helyet, ha a korábbi kormány beleegyezését adta az elszakadásra és önálló alakulásra. A korábbi elismerést az igényét fenntartó régi kormány nem ritkán okul érvényesítette háború indítására *(a)*.

Épen ily eltérök a bölcseleti nemzetközi jog elveitől a tételes európai jog állitmányai *az állam területe és hatalma kiterjedését illetőleg*. Az egyensuly rendszere ennélfogva nemcsak politikai óhajtás és elönyös állapot, hanem formaszerü jogviszony, melynek fenntartását valamennyi többi állam kivánhatja és szükség esetében kikényszerítheti, és melynek megsértése jogi okul szolgálhat a többi állam átalános egyesülésére az egyolda-

lulag eljáró hatalom ellenében. — Ezen rendszerre nézve korábban csak az európai birtokok vétettek tekintetbe, egyéb világrészekben ellenben a szerzeményeket kinek-kinek belátására s kedvére bizták. Hasonló, de mindenesetre első fejleményében levő rendszer képződött Amerikában, hol legalább az egyesült államok ujabb birtokok szerzését európai államok által tilosnak mondják *(b)*.

A szertartásokra és tiszteleti jogokra nézve a tételes nemzetközi jog nem ismer el egyenlőséget valamennyi állam között, sőt inkább bizonyos rangkülönbség forog fenn, mely ugyan lényegileg a hatalom tényére van állapítva, de mégis sokban az államfők különböző czímeitől és az utóbbi korától függ. A főfelosztás királyi rangu államokat különböztet meg és olyakat, melyeket e czím nem illet. Amazokhoz tartoznak valamennyi egyeduralmak a császárságoktól a nagyherczegségekig; ugyancsak hatalmas köztársaságoktól sem vonták meg soha az egyenjogosultságot. — Össze nem tévesztendő ezen ranghatározmányokkal a nagyhatalmakra és másod, harmad stb. rangú államokra való felosztás, mely csak tényleges hatalmi viszonyt, de nem bizonyos rangot és evvel járó formaszerü jogot jelent. — A rang feletti viszályok már igen komolyan fenyegették Európa békéjét, és ha ujabb időben telhetőleg kikerültetnek is, ugy még sem mondottak le jogilag az igényekről, hanem kölcsönös egyezkedés és jogi következmény nélkül mellőztetnek *(c)*. — Ezen rangviszonyok következménye az is, hogy valamely államnak ugyan szabadságában áll tetszés szerint czimeket igénybe venni belügyeiben, a külfölddel való közlekedésében azonban csak beleegyezésével tehet változásokat *(d)*.

A beavatkozás joga elvei más állam belügyeibe, nevezetesen alkotmányába, az európai államéletben a leghatalmasabb hullámzásokon ment átal, és koránsem tekinthetők végleg megállapítottaknak. A beavatkozási igényeket legszélesebbre terjesztette a szent szövetség. Hogy azonban egyéb alapon és egyéb iránylatban is messzeható igényeket emelhetni valamely állam bizonyos alakulására nézve, a nagy keresztény hatalmasságok közös követelményei (1856-ban) bizonyitják a török állam alkotmánya teljes átalakitását illetőleg. — Idegen állam igazgatásába való avatkozást feltétlenül jogtalannak tekintenek, és csak egyes esetben lehet az idegen állam hatóságai általi állítólagos jogsérelem miatt elégtételt s talán kármentesítést követelni.

(a) Csak az éjszakamerikai egyesült államok veszik az uj államok elismerésére nézve feltétlenül az önálló létel tényét tekintetbe s nyilván elállanak a jogi alap mindennemü vizsgálatától.

(b) Az egyensuly amerikai rendszere alapja rejlik az ugynevezett Monroe tanban (Monroe doctrine). Az államszövetség öregbedtével kétségkivül elv gyanánt fog kimondatni, hogy Amerikában az uj szerzeményeket sőt gyarmatok szerzését és birását is meg fogják akadályozni. *America for the Americans.*

(c) Azon nagy fontosság, melyet korábban az európai államok közötti rangviszonyoknak tulajdonitottak, lélektanilag felette csodálatos. A bő és részletekbe bocsátkozó irodalom mutatja, hogy mely terjedelemben foglalkoztak a tárgygyal s mely jelentőséget tulajdonitottak neki az életben. L. Omteda és Kamptz. — A lényeges kérdések átnézetét adja: Günther, Völkerrecht in Friedenszeiten. Altenb., 1787, I. köt. 199. l. — A legujabb állapotot tárgyalja: Mosheim, Ueber den Rang der europäischen Mächte. Sulzbach, 1819.

(d) Igy Anglia belügyeiben gyakran használja hivatalos irataiban az „imperial" kifejezést, a nélkül, hogy a külföldtől a császári méltóságot igénybe venné vagy attól önkényt megnyerné.

72. §.

c) A követségi jog.

A tételes nemzetközi jog *a követek* viszonyait s igényeit bő terjedelmességgel dolgozta fel s sok olyast határozott, a mit átalános észjogi elvekből nem lehet leszármaztatni *(a)*.

Mindenek előtt a diplomatikai ügyvivők következő három lényegileg különböző *faja* különböztetendő meg.

1. *Követek*, azaz oly hivatalnokok, kik állam s állam közötti a politikai s jogi ügyzetek ellátására rendelvék valamely kormányhoz, akár meghatározott egyes ügy, akár a két kormány között fennforgó valamennyi ügy elintézése végett. Ezek ismét négy különböző *rangosztályra* szakadnak, melyek azonban csak a tiszteleti jogokra nézve, de nem a sajátlagos nemzetközi állást illetőleg különböznek egymástól. Ezek ugyanis:

a) *Követek* vagy *ambassadeure-ök (Botschafter).* Korábbi felfogás szerint nemcsak az államügyek ellátására rendelvék, hanem az államfő személye képviseletére is; jelenleg azonban csak különös mind követségi udvarától, mind egyéb követektől igényelhető tiszteleti jogok által kitüntetve.

b) *Rendkivüli követek és felhatalmazott ministerek;* nagyobb államok követségeinek rendszerinti főnökei legalább is hasonrangu kormányoknál. A „rendkivüli" jelző régen megszünt egyebet jelenteni puszta címnél. Tiszteleti

jogaik még eléggé jelentékenyek, bárha határozottan a követek mögött állnak.

c) Még hátrább állnak e tekintetben a *székelő ügyészek (Ministerresidenten)*, kiket az aacheni congressus rendelt 1818-ban kisebb államok kevésbbé költséges képviseltetésére.

d) *Ügyérek (Geschäftsträger)*, ugyan feljogosítvák valamennyi hivatalos ügyek ellátására, de kevés tiszteleti jogok igénylésére; nagy államokban nem az államfőnél, hanem a külügyi ministernél hitelesítvék. Az állás maradandó is lehet, de mulékony megbizásból is állhat, melyet egy követség megüresedése vagy a követ személyes távolléte esetében egy alárendelt hivatalnokra ruháztak volt.

A nemzetközi ótalom, mindennemü ügyek ellátása jogosultsága, a küldő kormány és alattvalói képviselete mindennemü követnél ugyanaz; ugyancsak jogilag egyjelentésüek a különböző nemü követek cselekményei, akár igények szerzéséről vagy kötelmek átvállalásáról legyen szó. De nem áll valamennyi államnak jogában, tetszése szerinti követeket küldeni, hanem a kisebb államoknak az alsóbb ranguakkal kell beelégedniök; de mindenkor szükséges, hogy a kölcsönös követek egyrangúak legyenek.

A követségek mellé adott személyek, kiknek ugyan nincs jogukban kormányuk ügyeit önállóan vezetni, de kik nemzetközi személyes ótalmat igényelhetnek, a következők: követségi tanácsosok, titkárok, tisztek, attachék, tolmácsok stb.

2. *Consulok*, azaz a kereskedelmi és hajózási jogok és érdekek épentartására rendelt hivatalnokok idegen országban. Általános politikai vagy egyátalán az egyes alattvaló közlekedésén túlmenő ügyzetek ellátásával elvileg nincsenek megbizva; kivételek mégis fordulnak elő, részint minden másnemü követek hiányában, részint a muhamedán államok és magasabb helyi hivatalnokai irányában. Nevezetesen akkor alkalmazvák a consulok, midőn a teljesen még nem rendezett nemzetközi viszonyok, péld. egy uj állam még formaszerüleg nem eszközlött elismerése, követségek rendelését meg nem engedik. Különben a követség mellett is rendelhet állam consulokat, még pedig többet is az idegen ország különböző helyein; gyakran megesik, hogy nem is sajátlagos hivatalnokai vagy alattvalói a rendelő államnak, hanem kereskedők azon országban, a hol consuli ügyzetek végzendők. Az idegen államfőnél nem hitelesítvék, de el kell általa ismerve lenniök — az exequaturát kapván; — az országos kormány egyoldalúlag megvonhatja jogosultságát,

ha van oka vele elégedetlen lenni. Ahol követek helyét nem pótolják, ott jogukban sem áll a nemzetközjogi függetlenséget igénybe venni. — Különben három nemü consul létezik:

a) *Főkonsulok (Generalconsulen)*, az összes konsulság vezetői valamely nagyobb kerületben; különben mint puszta czím is előfordul.

b) *Konsulok*, egy bizonyos kereskedelmi helyre rendelvék az ügyzetek ellátására: a hol főkonsulság létezik, annak alá vannak rendelve.

c) *Konsuli ügyvivők* és *alkonsulok*, (Consularagenten, Viceconsulen), a konsulok mellé vagy kevésbbé fontos helyre rendelt egyének *(b)*.

3. *Rendkivüli diplomatikai ügyvivők*, azaz oly személyek, kik az ügyzetek ellátására nézve hatalmazvák fel idegen állam irányában, a nélkül azonban, hogy formaszerü követek vagy konsulok volnának. Akár azért, hogy valamely küldöttség titokban tartassék, akár azért, mert csak egy bizonyos ügyet akarnak egy arra különösen alkalmas egyéniség által elvégeztetni, akár talán azért, mert fölöslegesnek tartanak formaszerü követséget rendelni; röviden különböző okoknál fogva lehet oly megbizással felruházni valakit, melynek átalvétele sem teljes nemzetközi ótalmat, sem tiszteleti jogokra való igényt, sem végre valamely egyéb ügyzet ellátására való jogosultságot nem kölcsönöz. Ide tartoznak.

a) Az ugynevezett *czimnélküli ügykezelők* (negociateurs sans qualité), azaz titokban s formaszerü meghatalmazás nélkül politikai tárgyak kezelésére kiküldött személyek; nem kell hivatalnokának, söt alattvalójának sem lenni a kiküldő kormánynak, néha asszonyszemélyek is lehetnek.

b) *A biztosok* (Commissarien), egyes, különösen technikai ismereteket igénylő ügyzetek kezelésére idegen államban rendelt hivatalnokok. Kötelesek megbizásukat (commisorium) bemutatni, melyből jogosultságuk terjedelme, péld. vajon kölhetnek-e szerződést és viszonyuk államuk követségéhez kiviláglik stb.

c) *Ügyvivők* (Agenten) legközelebb az államfö magánügyei ellátására hivatvák idegen helyen, de szabályszerü képviselet hiányában alkalmilag államügyek is bizatnak reájok. Az utóbbi esetben ajánló-levéllel (lettre de provision) vannak felruházva.

A tételes nemzetközi jog elismeri valamennyi állam azon jogát, hogy mindennemü diplomatikai ügyért *fogadhasson* vagy

visszautasítson, nem különben egész terjedelmében azon jogot is, hogy küldetésöket akaratjok ellenére is megsemmisítse. Ezen jog óvatos használása azonban az eszély dolga, hanem ugyancsak szokás is; idegen követség elutasítása majdnem ellenséges lépés, mely közönségesen meg is szokta előzni a háború megindultát.

A szokásjog szerint mind a követség kezdetekor, mind barátságos megszüntekor mulhatlanul szükségesek bizonyos *formák* és *oklevelek.* Az uj követ, nevezetesen ha az ügyzetek átalános ellátásával van megbízva, átalános hitelesítvényi iratot (Creditiv) kap, melyet többé kevésbbé ünnepélyes fogadtatáson tartozik átaladni; kongressusra, szövetségi gyülésre, vagy egyes ügy elintésézére küldött követeket meghatalmazványokkal látják el. Szigorúan véve csak eme okiratok átadásával veszi kezdetét a követség és a követségi jogok teljes élvezése. — A követségi jogok megszüntekor elszólítási oklevelét adja át a követ s idegen államától ugyancsak vesz hitelesítvényi okiratot (Recreditiv). — A konsuloknál csak kinevezési rendeletek dívnak, a biztosoknál csak meghatalmazások *(c).*

A széles értelemben vett követekhez tartozó valamennyi személy — de nem a követségi jellem nélküli ügyérek és konsulok is — teljes mértékben igénybe vehetik idegen kormányuk részéről személyök illetlenségét s tökéletes függetlenségét. — A követ *személye sérthetetlensége* nemcsak oly cselekményekre nézve áll, melyek az idegen államtól erednek, hanem valamennyi egyes alattvalója átellenében is, kik követ sértése miatt szigorúan megfenyítendök. Ugyancsak a követ valamennyi alárendeltjére, családjára és cselédségére is kiterjed e nemzetközi átalom. Kevésbbé lelkiismeretes, szégyenére legyen mondva, az európai szokás, a követek irásbeli közlekedésére nézve. — Az idegen állam minden alárendeltsége alóli felmentése a követeknek *(Exterritorialität),* a tételes nemzetközi jog szerint széles körre terjed és nevezetesen a következő jogokat zárja magába:

a) Minden *törvénykezés* alóli felmentést, mind polgári, mind államügyekben. Még a követség tartamában elkövetett cselekmény miatt is csak a hazai törvényszékek előtt lehet a követ ellen keresetet indítani, legfeljebb elszólitását szabad sürgetni.

b) *Istentiszteleti szabadságot* a követségi lakáson belül;

c) *Minden adó alóli* felmentést, ugyancsak a rendészeti szabványok megfigyelése alóli felmentést is, ha kivétel nélküli

megtartása a dolog természetében nem rejlik, igy péld. némely egészségi, tüzvészi és tisztasági szabványoknál;

d) Menekvési jogot, azaz a követ lakása illetlensége elfogatás vagy egyéb birósági s rendészeti cselekedetek eszközlésére, a mi legfeljebb a követ beleegyeztével történhetik. Az idegen állam alattvalói is ótalomban részesülnek ezen jog által a követ területén *(d)*.

(a) A követségi jog irodalmáról l. fenn a 69. §-et. — MOHL, Geschichte und Literatur der Staatswissenschaft. I. köt. 408. l.

(b) A konsulságok számára és a konsulok alkalmazására nézve sajátlagos diplomatikai ügyzetek ellátására, nevezetesen korunkban történt jelentősebb változás. Ennek természetes következése, hogy e tárgy jogi tana is átmeneti állapotban van.

(c) A követségi közlekedés legaprólékosabb kicsinységig kifejlett formaságáról l. MARTENS művét. Sok tanulságost nyujt még KÖLKE, Betrachtungen über Diplomatie. Stuttg. s Tüb., 1838.

(d) Az exterritorialitas jogai korábban még nagyobb terjedelmüek valának. Ujabb időben a menedékjogra, az adómentességre nézve szükebb korlátok húzattak.

73. §.

d) A hadjog.

Aránylag kevesek és nem jelentékenyek az európai nemzetközi jog sajátságos határozmányai a hadviselési jog s a háborúban megfigyelendő magatartás felett *(a)*.

Itt is áll azon elv, hogy csak *jogszerü kormánynak* áll jogában hadat viselni. El nem ismert hatalmaktól elrendelt ellenségeskedéseket büntetteknek tekintik, melyek miatt a részvevők megfenyíttetnek. Ugyancsak áll átalán azon elv is, hogy csak az állam törvényei értelmében fegyverviselésre szólítottak vehetnek részt a harczias cselekményekben. Azonban erre nézve két kivétel áll fenn, melynek egyike dicséretes, másika gáncsolandó.

Elsöben ugyanis szokásjogilag el van ismerve, hogy ellenszegülő, fegyveres sereg szabályszerü s nemzetközjogilag elismert ellenségnek tekintendő, mihelyt formaszerüen katonás rendet vett fel s maga is szokásos módon viseli a háborút. De a fegyveresek eme elismerésében tisztes ellenségek gyanánt nem rejlik ügyök jogi elismerése vagy az erőszakas állapotot előidéző személyek büntetlensége is *(b)*.

Ellenben mindenképen gáncsolandó a magánszemélyek legujabban ugyan az európai harczokban nem gyakorolt, de

elvileg még meg nem szüntetett részvéte tengeri háborúban, melyet magánvállalat gyanánt saját kezökre szoktak volt folytatni. *A kalózság* gyakorlása mindenesetre feltételeztetik *a kalózlevél* kiállitásától, melyet minden egyes hajó szükségel egyik jogszerü hatalom részéről; de az ily levelek nemcsak olyaknak is adatnak, kiknek semmi közök az ügyhöz, hanem a tiltalan hadviselés összes gondolatának, ugyanis az ellenséges *államhatalom* általi legyözetésének hátat fordítanak, a mennyiben itt a hadviselö egyesegyedül az ejtendö zsákmány fejében jelenkezik önkénytesen. Azonfölül elég gyakran hatalmaskodásokká s kegyetlenkedésekké fajul a magán tengeri háború, mely azért nem igen különbözik *a tengeri rablástól (c).*

Háboru *kitörésekor* oly intézkedések szokásosak a tételes nemzetközi jog értelmében, melyek nem folynak önkényt az állapot létegéböl. Igy nevezetesen valamennyi alattvaló visszahivatása az ellenségessé vált állam katonai s polgári szolgálatából, és ugyan sulyos büntetés terhe alatt; az ellenséges kormánynyal semminemü összeköttetésben nem álló, területén tartózkodó innensö polgárok visszahivatása; mindenféle közlekedés, ügyzet, söt még levélváltás megszakasztása is az ellenséges határokon belül tartózkodó személyekkel. ugyancsak könnyebb vagy sulyosabb fenyítések terhe alatt; végre az ellenséges hatalom alattvalóinak az innensö területen levö magánbirtoka, nagyobb vagy csekélyebb szigorral eszközlendö, rendszerint legalább a hajókra és terheikre kiterjeszkedö elkobzása. Az elnézést mindezekre nézve szelid érzület önkénytes bizonyitásának, de koránsem kötelességnek tekintik.

A fegyveres ellenségek elleni eljárást illetöleg a tételes nemzetközi jog ama elvet, hogy csel vagy erőszak által fegyverképtelenekké tétethetnek, tehát fogságba ejtethetnek, megsebesíttethetnek és éltöktöl megfosztathatnak, csak szelíditö korlátozással engedi alkalmazni. Szokásjogilag tilos ugyanis dijt tüzni a jogszerü ellenség fejére; orgyilkolást gyakorolni; kutakat és élelmi szereket megmérgezni, vagy hadi foglyokat ragadós betegséggel visszaküldeni; megmérgezett vagy czél nélkül fájdalmat okozó fegyvereket használni. Mindezen esetekben nemcsak visszatorlásokat *(Repressalien)* szabad gyakorolni, hanem nevezetesen halálbüntetést rendelhetni az ily tiltott módon háboruskodó félre. — Az ellenség megöletése tilos, ha kész a fegyvereket lerakni és életeért esedezik, feltéve ha korábban nem terhelte nemzetközjogellenes cselekmény és a hadifoglyok örzése önönbiztonságával nem ellenkezik. E végből

ostrom alá fogott várak felszólítandók megadásra, és a feltétlen megadás foglyok gyanánt elfogadandó.

Az ellenség *fegyvertelen alattvalói* személyét nem szabad, még a seregben tartózkodókét sem szándékosan megsérteni; nevezetesen a védtelenek megsebesítése vagy megöletése s asszonyokon történt erőszakoskodás sérti a nemzetközi jogot. Szomorú kivételt képez természetesen a rohammal elfoglalt vár nem harczias lakossága is.

Az ellenség *birtokát* illetőleg a következő különös elvek vannak érvényben:

Magának az ellenséges *államnak ingó javait* szigorú jog szerint a győző zsákmányul ejtheti. Ha e jogot nem gyakorolják a hadviseléshez nem tartozó tárgyakat illetőleg teljes szigorában, ugy ez önkénytes kimélet. A pajkos rombolást azonban, névszerint ha a mivelödés müveire terjeszkedik ki, a hatalom nyers visszaélésének tekintik, miglen elszállítása a győzelem jele gyanánt meg van engedve. — Békés *magánszemélyek* ingó javait elvileg nem szabad sérteni vagy elszedni; de az ellenség területén levő sereg jogában áll, szükségleteit ingyenes tételemények kivetése által fedezni. Ugyancsak meg van az ellenség területén álló győztes félnek engedve, az elfoglalt részeket egyelöre a maga elönyére igazgattatni, és névszerint az adókat a hadi pénztárba gyüjteni. — *Ellenséges katonai személyek* ingó jószágai elfogatásuk esetében a győztes zsákmánya, ha csak nyilván egyébként nem rendelkeztek szerződés alapján. Megjegyzendő, hogy az ily zsákmány egynapi birtoklás folytán jogilag tulajdonná válik, minélfogva ha ez időköz után visszafoglaltatnék; a korábbi tulajdonos nem követelheti a legujabb birtoklótól.

Az ellenség *ingatlan tulajdona* az időiglenes foglalás puszta ténye folytán nem megy veszendőbe. Az e nemü *magán*birtokot jogczímére nézve sértetlen hagyja az ellenséges betörés; s csak a mennyiben hadi intézkedések igényelnének pillanatnyi elfoglalást vagy felhasználást, szenvedhet időiglenesen csorbát; ez esetben teljesen átalakíthatni, söt feldúlhatni; kárpótlás ez esetben nem szokásos. Ugyanez áll a szükebb értelemben vett *államjavakról*. Az állam *nemzetközjogi* tulajdona ellenben, azaz a területre való kizárólagos igény, veszendőbe mehet háború folytán, jogilag azonban csak a formaszerü átengedés által a békekötésben. Addig a birtok csak tényleges birtok.

Sajátos elvek vannak érvényben a *hajókat* s *terhöket* illetöleg. Nem csak az állam hadihajóit, hanem ellenséges magán-

személyek kereskedelmi hajóit is szabad zsákmányul ejteni, és pedig közönbös akár állam-, akár kalózhajók, akár a part felöl eszközlik az elfoglalást. Az elfoglaló tulajdonába azonban csak akkor megy által, ha a hajó vagy terhe biztonságba hozatott. A hajó visszafoglalása esetében a következő módosítások alatt kapja meg a korábbi tulajdonos: ha a visszafoglalás az állam hadihajója által az első huszonnégy órában történik, ingyenesen; ezen időköz lefolyta után becsértéke egy része megtérítése mellett; ha kalózhajó eszközli a visszafoglalást, az első huszonnégy órában a becsérték felének megtérítése mellett, ezen időköz után épen nem. — Egyébként a tulajdon megszerzésére nem elegendő a magánhajókra nézve az elfoglalás puszta ténye, hanem szükséges, hogy az ily hajó osztaléktörvényszék elé hozassék, mely azután az elfoglalónak itéli oda *(d)*.

A háború tartamában előforduló *szerződések* a hadviselő felek között a tételes nemzetközi jog szerint a következő sajátosságokkal bírnak:

Az ellenséghez *tudósítás* végett küldött követ nyiltan nappal és álöltözet nélkül tartozik közeledni, ellenkező esetben kém gyanánt tekintetvén. Fegyverek általi sérelmezéstől a szükséges jelek, tengeren névszerint a küldötti lobogó felhuzása, által tartozik magát megóvni. A kellő elővigyázati intézkedések daczára rajta esett sérelem a nemzetközi jogot támadja meg; különben mindegyik fél szabadságában áll az ellenséges közeledés helyét, idejét s alakját tetszése szerint meghatározni és figyelembe vételét követelni. Az átalános vagy különös szabályok áthágása esetében jogszerű módon alkalmazhatni a fegyvereket.

Fegyvernyugvások majd egészen *helyiek* lehetnek, majd nagyobb harcz térre terjednek ki, majd végre a háborúskodó felek összes hadviselésének gátat vethetnek. A két első nemü fegyvernyugvást az illető helyen tartózkodó legfelsöbb katonai parancsnok kötheti. Az e nemü czélszerütlen szerződés kötése miatt a maga kormánya felelösségre vonhatja a hibázót; az ellenség minden esetre igényelheti az egyezkedés megtartását. Átalános megszüntetése az ellenségeskedésnek, mert nevezetes politikai hatálylyal jár, a két államfő beleegyezésétől függ.

Kapitulátiók kötésére rendszerint az illető helyre rendelt legfelsöbb kormányzók jogosítvák; kötelező erejök nem függ az államkormány elfogadásától, ha a feltételek pusztán csak a katonai viszonyokra és talán az ostromlott vár lakosságával

való közvetlen bánásmódra szorítkozik. A kormányzó rendkivüli korlátozása e jogában s az ebből folyó ratificatio szüksége miheztartás végett közlendő az ellenséggel a szerződés megkötése előtt *(e)*.

(a) Ha az európai népek nem is haladtak még annyira a polgárosodásban, hogy teljesen távolmaradhatnának a harcz épen oly bizonytalan mint nyers eszközétől: ugy az ókor, sőt még a középkor szokásai átellenében is sok tekintetben közelebb értek a szelidebb s emberségesebb bánásmódhoz. Nevezetesen határozottan oda törekednek, hogy a sereghez nem tartozó polgárok kevésbbé hátrányosan érintessenek a harcz zajától. Az elfoglalt terület lakossága' szabadsága s vagyona vesztéről, vagy teljes kiirtásáról szó sincs. Az ellenséges terület elpusztítása is csak katonai czéloknál fogva nyer helyet s minden ilynemű pajkos dúlás nemzetközjogi barbarságnak tekintetik. A régi eljárás egyedüli maradéka az ellenséges hajók s terheik elszedése. — Még váltságdíjat sem követelnek napjainkban fogságba ejtett ellenségért, és vagy kölcsönösen kicserélik a foglyokat a had folyamában vagy ingyenesen szabadon bocsátják valamennyi foglyot a békekötés alkalmával. Vajha a hadviselés ezen szelid iránya mind tovább vezetne az emberi haladás pályáján!

(b) A korábban felállított elvtől, hogy csak az *egyenruhások* tekintendők szabályszerű ellenségnek, a franczia s amerikai forradalmi harczok óta eltértek, ezen államok nem bírván hadakozó tömegeiket egyenruházni, melyek mindazonáltal a törvényes hadi hatalom alkatrészét képezék. Különben teljes szigorral szabad azok ellen eljárni, kik az országba rontó ellenség ellen fegyverhez nyulnak, a nélkül hogy a törvényesen elrendelt s az államtól elismert hadi erőhöz tartoznának.

(c) Örvendetes, hogy nemcsak az utóbbi európai háborúkban nem állíttattak ki *kalózlevelek*, hanem hogy e hadi eszközről való kölcsönös lemondás egy részét képezi az 1856-diki párisi békének. Mivel azonban az egyesült államok ellenkezése miatt ez ármányos eszköz teljességgel még sem mellőztetett, irodalmát nem szabad tekinteten kivül hagynunk. Martens, Essai conc. les armateurs. Götting. 1795. — Berg van Middelburgh, Verhandeling over de afschaffing van de kap vahrt. Utr. 1828. Wurm, Rottek és Welker Staatslexikonjában, *Prise* czikk alatt.

(d) Közelebbit a hajók elszedéséről, visszafoglalásáról s birói odaitéléséről l. a tengeri jog feletti művekben.

(e) Világos, hogy a kapitulatiókor netalán előfordult áthágását a jogosultságnak ne a bizó ellenség lakolja meg, hanem a hibázó kormányzó.

74. §.

e) Szövetségesek.

Nem igen dicsérendő, hogy a fennálló szokásjog szerint közös hadviselés eszközlésére kötendő *szövetségeknél* sok olyas van megengedve, a mi a dolog természetének nem felel meg.

Igy tételes nemzetközi jog szerint meg van engedve, hogy oly államok, melyek valamely vitályos ügyre nézve közvetlenül *nem érintetnek*, mégis csatlakozhassanak a hadakozó felek egyikéhez vagy másikához és a harczba elegyedhessenek.

Ugyancsak ezen jog értelmében nem tilos, *támadó szövetségeket* is kötni, és pedig mind átalánosokat, azaz a szövetségestől elhatározott támadó háború valamennyi esetében; mind különöseket, csak egy bizonyos állam részéről való közös megtámadás esetére. Ily támadás egyéb államok beleavatkozását vonhatja maga után a másik fél részéről; még sem tekintetik a nemzetközi jog elvbeli megsértésének.

Ellenben meg könnyen megbarátkozhatni azon sajátossággal, hogy az uralkodó nézetek szerint az ellenség szövetségese nem tekintetik minden körülmény között *hadban levőnek* és ennélfogva minden tekintetben ellenségnek. Ha ugyanis valamely állam átalános, nem a fennforgó esetre vonatkozó szövetség értelmében csatlakozik a haddal megtámadott szövetségeshez, közrejárulását pedig a kiszabott seregszámra s pénzbeli téteményre szorítja, a nélkül, hogy egyéb ellenséges lépésekhez fogna: ugy az ellenség szabadságában áll, valjon az ily szövetségesnek csakis ellene síkra kelt seregével bánjék ellenségesen; vagy valjon a háborúban való közrejárulást átalános ellenségeskedések okának tekintse, a mire mindenképen joga van. Az első esetben a hadakozási bajok a legszükebb térre szoríttatnak *(a)*.

(a) Szövetségesek elleni ily részszerű hadakozás példáit többi között Oroszország nyujtá 1812-ben, a midőn Poroszországot s Austriát csak annyiban tekintette háboruskodó feleknek, a mennyiben ezen államok Francziaországgal kötött korábbi átalános szerződések értelmében seregeik bizonyos száma egy részét képezé az Oroszországra rontó franczia seregnek. Ellenben teljes joggal háborút izent ugyanezen hatalmasság Sardiniának, midőn ez 1855-ben szövetségre lépett Franczia- s Angolországgal a háború megindulta után.

75. §.

f) A semlegesek joga.

Sokszerüek azon *sajátosságok*, melyeket a tételes nemzetközi jog az államok *semlegessége* tanában nyujt; és épenséggel nem magasztalhatjuk igazságosaknak s méltányosaknak a bölcseleti jog egyszerü tételeitől való valamennyi eltéréseit. Mert sok időig kirívóan mutatkozott e téren a hatalommal való visszaélés s az önzés.

Már *a semlegesség joga* s *a semlegességre szorító kötelesség* átalán nincs akként meghatározva, a mint kellene lennie. Ugyan a tételes európai nemzetközi jog értelmében is jogában áll minden független s különös szövetség által nem kötött államnak háború alkalmával semlegességét megőrzeni; azonban jogi kötelezettség elvileg nem szorítja távol maradni idegen viszálkodástól. Erre nézve pusztán az egyes állam előnye és eszélye határoz. A ki arra határozza el magát, hogy részt vesz oly háborúban, mely a viszály eredeti tárgya szerint nem illeti, annak természetesen a tényleges következményeket is türnie kell; beleavatkozása által azonban nem cselekszik olyast, a mit az európai nemzetközi jog tiltana. — Említésre méltó kivétel erre nézve az, hogy egynémely államok általános európai határozmányok értelmében feltétlenül és szakadatlan semlegességre utalvák; igy névszerint a Svajcz és Belgium, korábban Krakó. Sajátságos továbbá az is, hogy a hadakozó felek egyes tartományai, természetesen a háborúskodó felek közötti egyezkedések alapján, semlegesek maradhatnak; ez az eset történt péld. az 1733-diki háborúban a semlegesnek nyilatkoztatott osztrák Németalfölddel.

A mi már *a semlegesek egyes jogait és kötelmeit* illeti, átalán nem léteznek oly határozmányok, melyek önkényt ne folynának a dolog természetéből. Tételes jog szerint is mulhatatlan, hogy a semleges állam a hadakozó feleket semmiben se gyámolítsa harczias vállalataikban és hogy barátságos viszonylata mindegyik félhez sértetlen maradjon *(a)*. Semminemü körülmény között sem szabad területén az egyik vagy másik fél részéről harczias intézkedéseket eltürnie; ha ilynemü cselekményt akaratja ellenére hajtanának végbe, ezzel jogai oly sulyos sérülést szenvednének, hogy azonnal háborút izenhet a függetlenségét ilyképen sértő államnak, mely lépésre, ha csak egyátalán megengedik viszonyai, becsülete is kényszeríti *(b)*. —

Ellenben nagy nehézségeket nyujt *a semlegesek tengeri kereskedése* összes viszonya. Itt ugyanis a nagy hadakozó tengeri hatalmasságok érdekei homlokegyenest ellentétben vannak a közönségesen semleges kereskedelmi államokéival *(c)*; a nemzetközi szabványok igen különfélék, amihez még alkalmazásuk különfélesége járul. Örvendetes különben, hogy ujabb időben a tételes nemzetközi jog e téren is szemlátomást közeledik a humanitás követelményeihez; a mint az 1854-diki orosz háborúban történt eljárás is mutatja, a midőn maga Angolország is, habár nem is elvileg s mindenkorra, legalább tényleg s ama esetben, a főpontokra nézve engedett a semlegesek, korábban általa vitatott, követelményeinek *(d)*.

A lényeges pontok pedig, melyekről itt szó van, a következők:

Kétséget sem szenved, hogy semleges hajók a tengeri háború folyamatában is meglátogathatják a hadakozó hatalmasságok kikötöit s árukat ki- s beszállíthatnak; egyébiránt általán s elvileg el van ismerve, hogy *hadi szükségletek (Kriegscontrebande)* nem képezhetik a bevitel tárgyait. Ez elnevezés alatt mindazon tárgyak értetvén, melyek a szárazföldi vagy tengeri hadakozásra szolgálnak; határozottan ellenben még nincs eldöntve, hogy mely árúk sorolandók ide? Ha ugyan az ugynevezett közvetlen hadiszükségleteket, mint fegyvereket, hadi hajókat, lovakat, puskaport s lövegeket illetőleg nem is forog fenn vita: ugy annál inkább eltérnek a nézetek a közvetett hadi szükségletekre nézve, minők a hajóépítkezési anyagok, egyéb nyers anyagok fegyverek s puskapor készítésére, köszén, végre élelmi szerek; és még a legutóbbi esetben sem ismertettek el tökéletesen a semlegesek ide szóló követelményei.

Ép oly kétségtelen elvileg azon tétel, hogy semlegesek nem látogathatnak meg *zár (Blokade) alá fogott kikötőt vagy partot*. Vita tárgyát hosszú időig csak azt képezte, hogy mely feltevések alatt forog fenn tengeri zár; mire nézve névszerint három eltérő elvet iparkodtak érvényre juttatni. A zár legszükebb, jelenleg általán elhagyott fogalma szerint akkor forogna fenn zár, ha a kikötőbe sietö hajót a kikötö elött levö tengeri hajók vagy a part felöl lövegekkel fogadják. A másik felfogás szerint már akkor is zárról szólnak, ha a hajó nyilvánvalóan ki van téve a veszélynek, hogy czirkáló hadihajók utját állják. Legtovább ment a Franczia- s Angolországtól sokáig papiroson gyakorlott zár, mely abból állott, hogy a hadviselő hatalmasság kinyilatkoztatta, miképen valamely békés part

zárállapotba helyeztetett, és ugyan tekintet nélkül arra, valjon tényleg létezik-e a zár valósítására szükséges tengeri hatalom vagy sem. Az utóbbi tengeri háború előzményei szerint azonban ugy látszik, hogy a nagy tengeri hatalmasságok is készek a zárat ugyan rendelmény utján helyreállítani, de csak ott s addig, a hol s a mig a valósításra szükséges tengeri erő tényleg kiküldetett.

A harmadik vitapontot, nevezetesen a gyarmati kereskedelmet illetőleg azon kérdés képezi, valjon szabad-e a semlegeseknek a háború tartamában a hadviselő felek egyikével *kereskedelmet űzni*, a mit béke idejében ezen állam törvényei tiltanak? Erre nézve ugy látszik teljes joggal tagadó választ adnak a tengeri hatalmasságok.

Még fontosabb mint az előbbiek, ama kérdés, valjon el szabad-e szedni az ellensegnek semleges hajóra rakott árúit, vagy valjon inkább mint semleges területen levő árú sértetlenül hagyandó? továbbá: valjon a semleges fél árúját, melyre ellenséges hajón bukkantak, zsákmányul ejthetni, vagy valjon mint a semleges fél tulajdonát vissza kelljen szolgáltatni? Habár az utóbbi kérdés csekély gyakorlati jelentőséggel bír, mert semleges állam nem szállítja áruit háborút viselő nemzet hajóin, ugy annál mélyebb hatásu az első kérdés. Elsőben már azért, mert igenlése esetében a gyengébb tengeri hatalmasság legalább részben háború idejében is folytathatja kiviteli kereskedelmét; de továbbá azért is, mert a semleges államoknak kilátásba helyezett szállítási kereskedelme jó hasznot igér. A legrégibb tengeri törvények, igy nevezetesen a *consolato del mar*, tagadják, hogy a semleges hajón biztos az árú (frei Schiff macht frei Gut); később hatalmasan kikeltek ezen elv ellen a semleges államok, a nagyhatalmasságok, névszerint Anglia, nem törődtek ellenkezésökkel és elszedték a semleges hajón talált ellenséges szállítmányt. A nyugati hatalmasságok Oroszországgal vitt legujabb háborújában az utóbbiak is elismerték a szabadság elvét; ekként legközelebb ezen háború tartamára, később elvileg elismertetett, *hogy semleges hajón ment az ellenséges árú.*

Az utolsó vitapont végre az, valjon a hadakozó hatalmasságok hadihajói szabadságában áll-e oly kereskedelmi hajókat tartalmuk tekintetéből vizsgálat alá vonni, melyek államuk hadihajója ótalma — *convoi* — alatt vitorláznak, vagy valjon a mellérendelt parancsnok szava elegendö bizonyíték gyanánt szolgáljon a hajó jogilag tiltatlan tartalmát illetőleg? E kérdés, mely véres összeütközésekre szolgáltatott alkalmat a semlegesek

között, nagyrészt elveszti jelentőségét, ha érvényben marad azon elv, hogy a semleges hajón ment az ellenséges árú.

Azon elvek megsértése, mely a semlegeseket illető kereskedelmi jogot paczkázná, az ez által rövidséget szenvedő, háborúskodó hatalmasság részéről a hajó s a szállítmány elkobzásával toroltatik meg, ha a bünös tetten kapatik. Ezen büntetés azonban csak az admiráli törvényszék itélete alapján foghat helyet, melynek eljárását legalább lényegileg, hasonszerü európai szokás határozza meg *(e)*.

(a) Ha a semlegesek joga és kötelme a hadatviselő hatalmak átellenében akként formuláztatik, hogy a semleges fél minden hadakozó államot hasonló kedvezményben tartozik részeltetni: ugy ez annyiban nem szabatos, a mennyiben a semleges állam elvileg semminemű kedvezményt ne gyakoroljon, tényleg pedig részint a geografiai fekvésnél, részint a különböző szükségletnél fogva egyenlő kedvezményt nem is gyakorolhat.

(b) Világtörténeti példája a semleges fél tekintet nélküli megsértésének a franczia sereg átvonulta porosz vidéken az osztrák háború alkalmával 1805-ben; önbecsülése menthetlen hiánya s gonosz politikai hiba gyanánt tekinthetni mindenkor, hogy Poroszország a sérelmet nem torolta íziben meg, és nem izent háborút Francziaországnak.

(c) A semlegesek tengeri kereskedelmét tárgyaló irodalom felette terjedelmes. Nemcsak a rendszeres nemzetközi művek jelentékeny részét képezi e tárgy, hanem számos monografia is létezik. Az utóbbiak közül legalaposabban tárgyalja Anglia szigoru nézeteit Jenkinson (utóbb lord *Liverpool*) Discourse on the conduct of Great Britain in respect to neutral nations during the present war. Lond. 1757. — A semlegesek joga mellett nyilatkoznak: Huebner, De la saisie des bâtimens neutres etc. à la Hàye, 1795. — Totze, La liberté de la navigation. Lond. et Amst. 1780. — Büsch, Ueber das Bestreb ender Völker einander in ihrem Seehandel recht weh zu thun. Hamburg, 1800. — Jouffroy, Le droit des gens maritime. Par., 1806. — Biedermann, Manuel diplomatique sur le dernier état de la controverse concernant les droits des neutres. Leipz., 1814. — Hautefeuille, Des droits et des devoires de nations neutres en temps de guerre maritime. I—IV. Par., 1848. — Az összes viszony történetét pedig megirta: Reddie, Researches in maritime international law. I. II. Edinb. 1844.

(d) Ezen tan legujabb állapotát tárgyalja számos irat, melyek az angol-orosz háború alkalmával jelentek meg, nevezetesen *Lock, Hosack, Thomson, Hazlitt* és *Roche* iratai. L. bővebbet Mohl, Gesch. ü. Lit. der Staatswissenschaften. I. k. 424. l.

(e) Az osztaléktörvényszék eljárásáról s az általuk alkalmazandó elvekről tanulságosan értekezik: Jakobsen, Seerecht des Kriegs und Friedens. Altona, 1815. — U. a., Handbuch über das praktische Seerecht der Engländer und Franzosen. I. II. Hamburg, 1803.

III.

Állam-erkölcstan.

---

76. §.

1. Az államerkölcstan fogalma és szükségessége.

A mulhatatlan követelmények, melyeknek valamennyi államrészvevő megfelelni tartozik, hogy az államintézmények elvileges felállítása s keresztülvitele sikeres legyen, — mint fennebb a 9. §-ben megjegyeztük — két fogalomkör alá sorolandók. Az eddig tárgyalt első osztály a külső rend helyreállítására vonatkozik, melyet külső eszközök segedelmével ki is kényszeríthetni; a második ellenben elvárja, hogy kinek-kinek észszerű akarata legyen az együttes élet viszonylatában, minek teljesítése egyesegyedül az illető befolyásától függ. Az első osztályú követelmények *a jog* követelményei, és ugyan a *bölcseletié*, a mennyiben pusztán logikai szükség folyományai, vagy *a tételesei*, ha parancsok gyanánt bocsáttatnak ki az illetékes tekintélytől; a második osztályú követelmények *az erkölcsiség követelményei*, melyek kizárólag az emberek lelkiismeretén nyugodnak.

A követelmények e két osztályának viszonya egymáshoz felette világos. — *Tárgyukra*, valamint a szándékolt hatály *terjedelmére* vonatkozólag összeesnek körük. Mindkettő az emberek egységesen redezett összéletére vonatkozik az államban és ugyan az állam valamennyi viszonyában s alkatában. Ennélfogva az állam mind belső mind külső élete, az alkotmány szintugy mint a közigazgatás a jog *és* az erkösiség követelményei értelmében rendezendő s kezelendő; ugyancsak mind a jog mind az erkölcsiség valamennyi államfajban és nemben egyenlőképen alkalmazást nyer. Ha egyszer megalakult az összélet bizonyos alkata valamely nép átalános polgárosodása körében, ugy

nemcsak külső rendezése, logikai kifejlesztése s minden viszonylatban való fenntartása válandik szükségessé, hanem valamennyi részvevő erkölcsi kötelességében áll, az adott körülmények közötti *észszerűt* akaratja és cselekedete tárgyává tüzni. A lelkiismeret követeli, hogy az együttes élet' természetszerű, tehát jogosult, sőt szükséges alakulása minden rendelkezés alatti erők szabad akaratja s alkalmazása mellett teljesen becsületesen és telhetőleg hasznosan létesíttessék. — Azonban lényeges különbség forog fenn az államjog és az államerkölcs között, a mennyiben amaz kizárólag a *külső* rendet tartozik fenntartani, melyet érzéki, szükség esetében kikényszeríthető eszköz által létesít; az erkölcsiség ellenben tovább megy ezen alapnál, mely ugyan mindenek előtt szükséges, de az emberi erők tökéletlenségénél fogva szükebb körre szoríttatik. Az erkölcsiség ugyanis részint a tételményekre vonatkozólag a részvevők önszántából eredő jó akaratát kívánja; részint oly cselekmények végeztét követeli, melyek pusztán észszerük, de ki nem kényszeríthetők, már akár, mert bekövetkezésök vagy legalább mértékök lényegileg az egyén alanyi itéletétől függ, minél fogva átalános és egyenlően kezelendő szabályt nem képezhetni, akár mert a cselekmény oly megerőltetéseket s áldozatokat tételez fel, melyek a közönséges, kire-kire alkalmazható szabálynál tovább mennek és melyeknek felrovását az államhatalom részéről a jogegyenlőség tiltja. És ugyan a következőket igényli az erkölcstörvény az államtársaktól:

a) Először, hogy önmaga a teljesen észszerűt törekedjék megvalósítani és hogy erre nézve érzéki természetétől se meg ne akasztassa se a kellő határokon túl el ne kapassa magát;

b) Másodszor, hogy mások czéljait azonképen tisztelje, mint a magáéit, alkalmilag erejéhez képest s a mennyiben saját, legalább is szint oly fontos czéljai megengedik, előmozdítsa *(a)*.

A jog s az erkölcsiség követelményei *elvileges ellentétéről* ily körülmények között tehát szó se lehet; és ha a jog kétségen kivül rendel is oly szabványokat, melyek logikai szükséggel nem folynak a tiszta észszerüség törvényeiből, hanem bizonyos önkénynyel határoznak kétséges kérdések felett, ugy a jogrend ezen része sem ellenkezik az erkölcsiséggel, mely ellenkezőleg mint a nélkülözhetlen külső rend részét tisztelni s gyarapítani tartozik. — *Egy* esetben mégis lehetséges az összeütközés. Ha ugyanis a tételes jog, parancsolólag vagy tiltólag, oly szabályt állít fel vagy oly intézményt rendel el, mely össze nem fér a tisztán észszerű akarattal s cselekménynyel: ugy *egyrészt* kinek-

kinek lelkiismerete átalni fogja végrehajtani, *másrészt* a jog az engedetlenséget büntetéssel vagy egyéb hátránynyal fenyegeti. Annak meggondolása, hogy a jog itt ál utra tereltetett, nem szabadít ki a zavarból. Először ugyanis mégis csak jog forog fenn, mely szabványát kényszer utján is kész megvalósítani; de a *jog*rend fenntartása továbbá oly szükséges feltétele a polgárosult életnek, hogy elismerése mindenkor lényeges erkölcsi kötelem gyanánt is jelenkezik. Ez az utólsó ok dönt. Az eset, mint *erkölcsi* kötelmek összeütközése fogandó fel, minélfogva a teljesítéskor a *lényegesebb* veendö figyelembe. Hogy melyiknek tulajdonítandó nagyobb becs, azt csak az elöforduló egyes esetben lehet eldönteni. Kétségben a jogszabvány megfigyelése teendö elsö helyre, mert az összes jogrend fenntartása ugy a mint fennáll, felette nagy jelentöségü az emberek észszerü együttes életére nézve. Ha ellenben egyes esetekben a lelkiismeret követelményét nem lehet mellözni, ugy azt kell az illetönek követnie, és az abból eredö hátrányokat, nevezetesen a kiszabott fenyítéseket, kikerülhetlen bajok gyanánt eltürni. Az államhatalomnak meg erkölcsi kötelessége az ily ármányos ellenmondás elöfordultát a tételes jog azonnali megváltoztatása által lehetetlenné tenni; illetöleg a körülményekhez képest a lelkiismereti hüség fennforgó esetét megkegyelmezés által kiegyenlíteni.

Az erkölcsösség s az államerkölcstan viszonyára nézve a *politikához* l. alant a 84. §-et.

Alig szabadna bizonyitásra szorulnia, hogy az államról tárgyaló *tudománynak* nem szabad az erkölcsiség álláspontját elhanyagolni. Az erkölcsi államkötelmek szabályszerü kifejlesztése nemcsak azok tudatát gyarapítja, tartalmát felderíti, és ennek folytán sürübb és üdvösebb gyakorlására alkalmat nyujt *(b);* hanem ezen figyelembevétel elméletileg is szükséges. Csak akkor tárgyaltatott ugyanis az emberek államélete *minden* oldala, és csak akkor világosittatott fel ezen különböző felfogások törvényei összessége, ha a tisztán *észszerü* felfogás is elöadatott és a *kikényszerithető* mellett a kivánatos is felemlíttetett. A mily bizonyos, hogy államtudományok teljes rendszeréhez a rideg jogén kivül *az eszély s a politika* tana is tartozik: ép oly bizonyosan meghallgatandók az erkölcsiség követelményei is *(e)*. Nem szolgál tehát sem a tudománybeli gondosság, sem az átalános emberi mivelödés bizonyitására, hogy az *állam-erkölcstant*, mely már az életben is csekélyebb figyelemre akad, semmint a jog s az eszély, az elmélet teljesen el szokta hanyagolni. Az se szolgálhat mentségül vagy elegendö kárpótlásul, hogy a

tisztán bölcseleti s theologiai erkölcsrendszerek az emberek *állami* kötelmeit is feszegetik *(d)*.

(a) A következő példák a jog- s erkölcsiség államéletre vonatkozó különbségét tüntessék fel. Kétségkivül illeti az alkotmányos monarchát a törvények inditványozási joga, ugy szinte élhet a rendek kezdeményezései ellenében a veto jogával; a jog szempontjából mit se lehet felhozni, ha a kezdeményezéssel akár sűrűn és kelletlenül, akár felette gyéren élnek, miglen a *veto* gyakorlása — szigoru jogra nem támaszkodó — kérelmezések átellenében nem is ismer jogi határt. Az erkölcstan ellenben eme fejedelmi jogosítványok lelkiismeretes gyakorlását sürgeti; tehát a kezdeményezés készséges s körültekintő alkalmazását mindazon esetekben, melyekben uj törvény jót eredményezhet, és a veto joga félretevését, a hol a kérelem észszerű és méltányos. Az ellenkező eljárás, melynél makacsság, önzés, tunyaság, bosszuvágy stb. volna a jog gyakorlása indító oka, ugyan nem jogtalan, de felette erkölcstelen. — A jognak továbbá a polgár átellenében nincs egyéb követelménye, mint hogy a törvényes tilalmakat megfigyelje és a törvényes tételeket teljesítse; az erkölcsiség ellenben a körülményekhez képest még azt is elvárja tőle, hogy jószántából előmozdítsa a közállomány javát, hogy ne bátortalankodjék, midőn veszélyek elháritásáról s visszaélések megszüntetéséről van szó, hogy önkénytes áldozatokat tegyen veszély és inség idejében a haza oltárára. — Azon államhivatalnok végre, a ki szerződésileg megállapított teendőit elvégzi, a ki az államot meg nem csalja és az alattvalóktól magát meg nem vesztegetteti, mindenesetre megfelel *jog*kötelmének, de mindemellett alávaló bérencz, ha minden erejét meg nem erőlteti, hogy annyit végezzen és ugy végezzen mindent, a mennyit s a mint egyátalán képes. — Sorolhatnánk még számos példát fel, melyeknél a természetes érzet meg nem nyugszik a puszta jogkötelmek teljesítésekor, mert ugy tartja, hogy nem váltatott be a teljes tartozás, a mit csak ugy okadatolhat, ha a jog s erkölcsiség különbsége tudatára vergődött.

(b) Csekély emberismeretet tanusítana, ha az államerkölcstan gyakoribb s sikeresebb feldolgozásától szertelen nagy befolyást várnánk az emberek cselekedeteire az államban; azonban kétségen kivül növeli az önző eljárást azon körülmény, hogy a polgár, hivatalnok, népképviselő, fejedelem csak azon tételeit említvék, melyeket szigorú jog szerint kikényszeríthetni. A *jog*állam csaknem félreértett s hamisan alkalmazott fogalma ujabb indító ok, soha többet nem végezni, mint mennyit a külső törvény igényel, noha az csak a legcsekélyebbre szorítkozik.

(c) Az állam-erkölcstan saját irodalmáról eddigelé szó sincs. Az államtudományok rendszerei kivétel nélkül mellőzik az államerkölcsöt. Monografiában sem tárgyaltatott. Az ethika bölcseleti s theologiai rendszerei szólnak ugyan az emberek államban s állam iránt teljesitendő kötelmeiről; ez iratokra nézve azonban egyrészt az államhoz való viszonylat mégis csak csekély jelentőségü, minélfogva tartalmilag felette soványan szoktak elsülni; másrészt rendszerint olyan a feldolgozás,

hogy nem igen felel meg az államtudós követelményeinek. — Inkább épületesek, semmint tudományosak a következő iratok: Mosheim, Sittenlehre der h. Schrift, IX. köt. Gött. 1770. 1—343. l., Reinhard, System der christlichen Moral, 4. kiad. III. köt. 541—604. l.; Hirscher, Christliche Moral, 5. kiad. III. köt. 693—743. l. — Kizárólag a bölcseleti államjog rendszerét tárgyalja: Wirth, System der speculativen Ethik. Heilbr., 1841, II. köt. 167—390. l. — Tulságosan bölcseletileg tárgyaltatik az illető fejezet Kartenstein művében, Grundbegriffe der ethischen Wissenschaften. Leipzig. 1844. 234—294. l. és 487—574. l. — Elismerendő, de igen rövid, részben töredékes megjegyzéseket tartalmaz Fichte, System der Sittenlehre, 1798. 305—335. l. Schleiermacher, Entwurf eines Systems der Sittenlehre, 274—290. l.; Marheinecke, System der theologischen Moral, 530—555. l. — Igy a feladatot csak is Rothe, Theologische Ethik, III. k. 840—1009. l., oldja meg, mely műben csakugyan derék egésszé fejlődik az anyag telje, a tárgyalás tudományossága s az óvatos szabadelvűség. Hiánya gyanánt említendő, hogy az erkölcs s politika különbsége nincs szem előtt tartva.

77. §.

2. Az állam-erkölcstan legfelsőbb elvei.

Az erkölcsi élet is tudatos elvek, nem pedig puszta érzetek szerint rendezendő el. Kétszeresen áll ez az államban, a hol a joggal s az eszélylyel kerül érintkezésbe, mely utóbbiak is határozott törvényeket követnek, bizonytalan érzületekre épen nincsenek tekintettel, és nincsenek zavaró befolyásoknak kitéve. Ugyancsak a tudományos tárgyalás is csak akkor lehetséges, ha határozott elvek állapíttatnak meg.

Létezik pedig két lényegesen különböző viszonylat, melyek erkölcsi állománya számára elvek állapítandók meg. — Először is maga az *állam*, mint összesség és intézmény számára. Ugyan félszeg felfogás az államot kizárólag erkölcsi intézetnek tekinteni, és ennélfogva valamennyi jelenkező államczéljául ugyanazon egy erkölcsi feladatot tüzni, és pedig következetesen nem mást, mint az ember által átalán elérhető *legfelsőbb benső észszerűség* megközelítését. Az állam ellenkezőleg az emberek' többi egyszerűbb egyesületei elégtelensége által elöidézett szükséges magasabb fejlemény, — létege tehát, valamint feladata logikai szükséggel a miveltség' különböző időkben s különböző népeknél lényegileg különböző állapotaiból foly. Ebből az erkölcsiség szempontjából minden állam*faj*, sőt minden alneme számára *sajátos* feladat jelenkezik, mely épen abból áll, hogy a sajátosságában felfogott különös államczél szabad akarattal s teljes megeröltetéssel létesíttessék s eszményi tökélyeig emel-

tessék. Tiszta észszerüségről szó se lehet ott, a hol olyas valamire törekednek, a mi a fennforgó körülmények között létesíthetlen s a hol az illetők is ellenkeznek; hanem csak ott, a hol a tiltatlan létezőt őszintén és érzéki s önző előnyök feláldozásával akarják. A mint tehát az államok különbsége a legfelsőbb jogelvek különbségét vonja maga után, azonképen az erkölcsi követelményekben is megfelelő sajátosságot szül. — A második állami viszonylat, a mely számára erkölcsi elvek állapítandók meg, *az egyes államrészvevő* viselete a közös életben és viszonyában az államhoz és annak szerveihez s intézményeihez. Az átalános kötelezettség, hogy kiki csak az észszerüt akarja és cselekedje és hogy jó szántából előmozdítsa a közállomány javát, nem szenvedhet kétséget; tárgyi tekintetben azonban ezek a követelmények szertelenül szétágaznak, egy részt az egyes' személyes viszonyához képest az államhoz, másrészt magában az államban a faj s nem szerint.

A viszonylatok ezen különbsége daczára legalább nehány teljesen átalános tételt lehet felállítani, melyek az államélettől igényelt erkölcsi követelményekre nézve legfelsőbb támpontok gyanánt szolgálnak. Mert bármely különös czélt kövessen is valamely állam, minden körülmény között egységes intézmény marad a nép közös életczéljai előmozdítására; és bármily eltérők legyenek is — a különböző államfajok és nemek feladataihoz és formáihoz képest — az egyes részvevők viszonyai, tagjai mindenkor már akár befolyásos s uralkodó, akár szolgáló tagjai az egységnek.

I. A mi már pedig legközelebb *magok az államok* erkölcsi viseletére nézve felállítandó alapelveket illeti, ugy nyilvánvaló

1. Alapja a közállomány észszerü alakitásának ama tétele tántoríthatlan megfigyelése, hogy az állam nem rendeltetett pusztán egyesek kivánságai s érdekei kielégitésére, *hanem az összes nép concret művelődéséből folyó életczéljai' előmozdítására,* a mennyiben azok az egységes hatalom s rend gyámolítására szorulnak. A szükséges vagy a szabadon választott államalkathoz képest egyes személyek vagy egész rendek kitünő állást foglalhatnak; e kivételes állapotokat azonban nem szabad födologgá tenni, hanem az összesség czélja mindenek fölé emelendő s kizárólag szem előtt tartandó. Eme állítás: „l'état, c'est moi" nemcsak logikai s tényleges valótlanság, hanem ugyancsak otromba erkölcstelenség, bárkitől s bármikor állíttatnék is fel.

2. Nemcsak megegyezik a mondottakkal, hanem ugyanazon alapelv további fejleménye azon követelmény, hogy *minden államfaj s államalakzat sajátos gondolatai* legbensöbb létegökben fogassanak fel s létesíttessenek. Egyes intézmények ellenmondása az elvvel, akár szellemi léhaság, akár önzés legyen forrása, szükségképen megzavar több vagy kevesebb fennálló és jogosult életczélokat, csorbát ejt az államtól reájuk háromló hasznon, ennélfogva nem méltányos irányukban s erkölcstelen.

3. Amily bizonyos, hogy erkölcsi kötelem, a fennálló államintézményt minden tiltatlan eszköz segedelmével és jószántából fenntartani, a míg egészben véve megfelel a nép életirányának: ép ugy az erkölcsiség követelménye az e végből nyujtott eszközök alkalmazásával felhagyni, ha a megváltozott mívelödés más államfeladatot találna maga elé tüzni. Az érintett esetben *az alkotmány megváltoztatása* az egyedül észszerü eljárás, minélfogva lelkiismeretbeli kötelem. De természetesen minden értelmes, névszerint pedig befolyásos egyénnek erkölcsi kötelme, a dolgok mibenlétéről a lehető legjobb tudomást szerezni és a netalán belopódzott személyes érdekektől a tért elzárni.

4. Mások észszerü czéljai elismerése és önkénytes s öszinte elömozdítása, a hol kivánatos volna s a maga egyenlöen fontos czéljai rövidsége nélkül történhetik, kétségkivüli követelménye az erkölcstörvénynek. *Helye van annak az állam s állam közötti viszonyban is.*

II. *Egyesek* tisztán észszerü viseletére nézve pedig az államban, a következö átalános, a netaláni különös helyzetektől s viszonyoktól elnéző tételek állapítandók meg:

1. Minden ember nemcsak elismerni tartozik és sértetlenül hagyni az államot, melyben concret észszerü életczélját lényegében elérheti s a közállomány segedelmével öregbítheti, hanem köteles *tételesen* tisztelni, s a hol szükségesnek tartja szóval s tettel *elömozditani* s *védelmezni.* Ellenben senki se csatlakozhatik oly államhoz, melyben észszerü életczélját nem képes elérni. Vagy megváltoztatni igyekezik tiltatlan eszközök segedelmével az ily, legalább viszonylag erkölcstelen államot; vagy elhagyni köteles. Csak az utóbbihoz folyamodhatik, ha a polgárok túlnyomó többsége meg van gyözödve, hogy észszerü czéljait az államban, ugy a mint letézik, elérheti.

2. Kinek-kinek kötelességében s jogában áll, jogait oly terjedelemben érvényesíteni, a minőben észszerű céljai elérésére szükséges. Mások czéljait nem kell a magáéi fölé helyezni, ha tulnyomóan nem nagyobb jelentőségűek; sőt erkölcsileg nincs is arra jogosítva. Ellenben *a közállomány,* vagy legalább *sokak* észszerű czéljainak elsőséget tartozik adni; a hol pedig valamely igény végrehajtása a jogosultra nézve nem szükséges, mások számára pedig hátrányos, ott mindenesetre abbahagyandó *(a).*

3. Mások iránti jogkötelezettségnek a legpontosabban azaz *önkénytesen, a kellő időben és a jogosult terhelése nélkül* megfelelni. A szilárd jogrend alapfeltétele valamennyi életczél elérésének; tisztelése s előmozdítása ennélfogva fontos erkölcsi kötelem. Ha valamely jog által nem is létesíttetnék az összes észszerű követelmény, mindaddig tiszteletben tartandó, a mig fennáll, és csak is tiltatlan eszközök segedelmével szabad javítását sürgetni. Kivételesen megengedtetik valamely jogkövetelmény megsértése, ha teljesítése összeegyezhetlen volna valamely szellemileg vagy anyagilag sokkal magasabban álló emberi czéllal; csakhogy természetesen elviselendő a törvényszegőtől a vétség következménye, péld. büntetés *(b).*

4. *Az átalán hasznos a különös elé, a fontos a jelentéktelen* elé teendő, a hol csak helye lehet választásnak. Kétség esetében ahoz kell nyulni, a mihez kinek-kinek legalaposabb képessége vagyon, s a mi által ennélfogva a legbizonyosabban lehet hasznos dolgot létesíteni; de nem ám a kéjelmesebbhez vagy tündöklőbbhez.

5. Végre az erkölcstörvény parancsai nemcsak a cselekedetek *tartalmát,* hanem *végrehajtása módját* illetőleg is figyelembe veendő. Az utóbbira vonatkozólag is rövidséget szenvedhetnek mások szükségtelen, ennélfogva erkölcstelen eljárás folytán, péld. halasztás, barátságtalanság stb. által.

(a) A saját és idegenek czéljai összeütközésekor kinek-kinek őszinte, az öszszerű viszonyok mindenoldalu meghányásából folyó meggyőződése határoz, valjon a csekélyebb személyes czél elé tegye-e a túlnyomólag fontosabb idegent. Nagy befolyással van a dolgok külső állása is. Ha péld. család fenntartása, valamely tudományszak vagy művészet ápolása valakit teljesen igénybe vesz, jogában áll közönséges időben távol maradni a közügyektől. Ha azonban a közállomány sulyos

időkben minden erőt vagy valakinek különösen alkalmas tehetségét találná igénybe venni, erkölcsi vétek volna ellenkezni.

(b) Szabad-e s mikor az állam jogi szabványát *erkölcsi* okoknál fogva megszegni s mikor kell is? oly kérdés, melyet méltán mondunk igen nehéznek. Ott, hol a végrehajtás ténylegesen észszerűtlen következményeket vagy közvetlen kárt vonna maga után; e felelet azonban még korántsem oszlatja szét a jogi s erkölcsi kötelmek összeütközéséből támadó kételyeket.

78. §.

3. A módszer.

Következetesen a bölcseleti államjog tárgyalásával s megegyezőleg a fennebb a (76. s 77. §§-ben) előadott nézetekkel minden állam*faj* és *nem* sajátos erkölcsi alapelveit illetőleg, az államerkölcstan előadása annyi egyes külön részre volna szakasztandó, a hány ily sajátosság létezik. Mivel azonban a tudomány egyrészt az anyag ilyszerű feldolgozását eddigelé nem volt képes eszközölni *(a)*, másrészt az államok különbsége támasztotta tanok' egymás mellé való helyezése kétségen kivül számos előnynyel jár: ugy vagyunk meggyőződve, hogy az encyklopaedia által szándékolt átnézetnek eleget teszünk, ha feltüntetjük az erkölcstörvény alkalmazását a legfőbb állami viszonylatokra s a mellett pedig a különböző államalkatokra vonatkozó sajátosságokat külön megemlítjük.

Helyén leszen megjegyezni, hogy kétséges s az elmélet által talán még ki nem tisztázott államerkölcstani kérdésekben nevezetesen a következő két szabály tartandó szem előtt:

1. Mindenek előtt az összerű állam különleges létege, tehát faja és alkata, élesen felfogandó, hogy az eljárás erkölcsileg összhangzásban legyen az állam általános feladataival. Mert nemcsak idegenszerű *jog*tétel csempészkedhetik az államalkatba, hanem ugyanez történhetik az erkölcsi szabványokra nézve, a mi azután nem kevésbbé félszeg dolog *(b)*.

2. Még ha a cselekvőségre hivott egyén saját személyét illetőleg más mívelődési fokon áll is, mint a többi nép, és ennélfogva az utóbbinak megfelelő s az utóbbitól fenntartott államnem nem is elégíti ki: ugy minden előforduló esetben mégis a fennálló intézmények legsikeresebb létesítésére alkalmas eljárást tartozik figyelembe venni és azt szabad akaratból s minden ereje megfeszítésével elömozdítani. Egyrészt csakis ezen az úton érhetni el azon előnyöket, melyek az együttes élet, talán tökéletlen alakulásánál fogva lehetségesek. Másrészt csak is ugy

lehet bebizonyítani, hogy a nép az államczélról más nézetet szerzett s hogy tehát a kellő változatások eszközlendők, ha a létező a legszorgosabban hajtatott végbe s az eredmények még sem voltak elegendők. — A tényleges állapot ilyszerű elismerésével azonban igen jól összefér azon jog s erkölcsi kötelem, hogy elméletileg a jobbról iparkodjunk másokat meggyőzni s a teljesen észszerűtlen, tehát feltétlenül erkölcstelen cselekményeket magunktól határozottan visszautasítsuk.

(a) Az államok különbsége s az erkölcsi eljárás abból eredő sokszerűsége, sehol figyelembe nem vétetik az erkölcstanok rendszereiben. A mulasztás mindenesetre alig menthető.

(b) Ezen felfogás ellenvetésre fog talán akadni, „mert a lelkiismeret — fogják mondani — mindenkor s mindenütt ugyanaz, minélfogva követelményei is azonosak.“ Áll ez kétségkivül hasonszerű külső feltevések alatt; de az is bizonyos, hogy különböző feltételek között s különböző czélok tekintetéből más-más leszen a lelkiismereti kötelem. Igy péld. a modern jogállamban kétségkivül erkölcsi kötelem a *gondolat* s *lelkiismereti* szabadságot előmozdítani; de bizonyára nem az a theokratiában. Patriarchiában erkölcsi követelmény, hogy a polgárok gyermeki tisztelettel tekintsenek fel az államfőhöz; patrimonialis államban nincs erre ok, tehát kötelem sem. A klasszikai állam egyes polgáraitól ezt oly mértékben kivánja, hogy személyiségökről mondjanak le a közállomány javára, a minőben semminemü más állam nem követeli. A korlátlan monarchiában nemcsak a választó' s követ' erkölcsi kötelmeiről való tan nincs helyén, hanem az államhatalom parancsa iránti viszony is egészen más a népképviseleti egyeduralomban, semmint a korlátlan fejedelemségben.

4. Az erkölcstörvény a bensö államéletben.

79. §.

a) Az alkotmány erkölcsi feladata.

Az állam alkotmánya sem régiségek' tárháza, sem nevelési eszköz, hanem az összélet alapja, a mint az a nép jelenkori öszszerű míveltségi állapotából következik. Ha tehát kétséget sem szenved, hogy a népek különböző míveltségi fokot érnek el, ugy észszerű követelmény, hogy az alkotmány a koronként elért fokkal összhangzásba hozassék; névszerint pedig nem szabad egy más életnézet kitünőbb voltáról táplált vélemény folytán azt követelni, hogy eme életnézetnek megfelelő intézmény ama nem alkalmas állapotokra erőszakoltassék. Egy szóval, nemcsak a jog s az eszély követelménye, hanem a tiszta erkölcsé is, az

alkotmánynak viszonylagos, nem absolut jó voltára törekedni *(a)*.

Ennélfogva erkölcsi szempontból a következő követelményeket igényelhetni az állam alkotmányától:

1. Az alkotmánynak ugy kell rendezve lenni, hogy a fennálló életczél összes erkölcsi tartalma kifejlődhessék az államban, sőt a mennyiben szükséges, az államtól gyámolíttassék is és elömozdíttassék. Oly kivételek, melyek egyes néposztályok vagy tiltatlan életirányok rövidségére hozvák, erkölcstelenek *(b)*.

2. Az *észszerűtlen* egyes intézmények tiltottak; részint magokban véve, részint mert az észszerü, ennélfogva az egyedül erkölcsös államczél teljes kifejlődését gátolják *(c)*.

3. Jogokat a *kellő szükségen túl* átengedni, akár átalános életczélokat, akár magokban véve tiltatlan életintézményeket fölösen gyámolítván, erkölcstelen dolog, mert ez által másokra szükségtelen korlátozást és kötelezettséget tukmálnak, minélfogva személyiségök kifejlődése szükségtelenül gátoltatik *(d)*.

4. Oly alkotmány, mely a népnek *semminemü észszerü* életczélját el nem ismeri, mint péld. a kényuralom, hanem egyedül eszköz gyanánt használja fel a népet idegen czélok létesítésére, orvosolhatlanul erkölcstelen.

5. Minden alkotmánynak szabad akadálytalanul oly intézkedéseket szabni, melyek alkalmatosak fenntartását s fejlődését biztosítani; de felednie se szabad oly törvényes és szükségtelenül meg nem nehezített utat rendelni, *melyen a nép* — életczélja korábban vagy később beálló — *kiterjedését*, tehát az alkotmányváltoztatást eszközölje *(e)*.

(a) Rothe állitását — *Ethik, III. k. 900. l.* — hogy az állam alkotmánya czélja „a tökéletes erkölcsi közösség megvalósítása," nem tehetjük magunkévá, miután az erkölcsiség feladata nem abból áll, hogy arra törekedjünk, a mi az adott körülmények között *elérhetetlen*, hanem a mi a fennforgó viszonyokhoz képest a *legészszerübb*. Hogy mennyiben mutatja a történet folyamatja, mikép a népek határozott törekvése az erkölcsi czél megvalósítására irányul, azt nem vitatjuk; annyi bizonyos, hogy még e czélt nem érték el; a kellő intézmények pedig, melyeket összéletök igényel, jelen szükségleteik szerint határozandók meg.

(b) Csorbát szenvedne azon követelmény, hogy a népélet *összes* erkölcsi tartalma az alkotmányban kifejezést leljen, ha péld. patriarchalis államban tekintetbe vétetnének ugyan a fejedelem atyai jogai, de nem az alattvalók gyermeki igényei; vagy ha jogállam kizárólagos államegyházat ismerne el, eltürné a rabszolgaságot, és a megfelelő esetek számára nem rendelne erkölcsi rendészetet; vagy végre ha patri-

monialis állam, mely kizárólag a nagy birtokosok igényeit mozdítja elő, a kisebbektől megvonná figyelmét.

(c) Megkülönböztetendő a *feltétlenül* észszerűtlen és a csak *feltételesen* gáncsolandó; *feltétlenül észszerűtlenek péld. a következő intézmények:* egyes tételnyképes rendek felmentése az államterhek viselésétől; illethetlen menedékhelyek vétkesek számára; oldhatlan dualismus az államakaratban; egyes alattvaló vagy kormányzó-testület tagja „*liberum veto*"-ja. — Csak feltételesen észszerűtlen ellenben: az igazságszolgáltatás átengedése egy bizonyos vallás papjainak, mely intézkedés következetes ugyan a theokratiában, de minden egyéb állam létegével ellenkezik. Ugyancsak a gyermekek nyilvános együttes nevelése, a mi csak a klasszikai államban van helyén, egyebütt azonban az egyéni szabadsággal s a szülék jogaival ellenkezik. Azonképen az államjogi kérdések feszegetésével foglalkozó gyülések betiltása, a mi a demokratiában s képviseleti monarchiában lehetetlen, a korlátlan fejedelemségben s theokratiában ellenben helye van.

(d) A kellő szükségleten túl menő, ennélfogva erkölcstelen jogok: a szertelen nagy udvarköltség; a felségsértési vétség fogalma kiterjesztése ártatlan cselekményekre; oly jogok átengedése a hivatalnokok számára, melyek sem arra nem szükségesek, hogy derék férfiak nyeressenek a hivataloskodásra, sem arra nem, hogy a hivatal kellően kezeltessék. — Különben alig kell megjegyeznünk, hogy az államok különbsége e tekintetben is befolyással bir.

(e) A legnagyobb nehézséggel jár ezen elv alkalmazása a theokratiai államban, mert alig követelhetni tőle, hogy kételyt keltsen az istentől rendelt intézmények örök tartama iránt. L. Fichte, System der Sittenlehre 468. l.

80. §.

b) Az államfő erkölcsi kötelmei.

Kétségkivül mindenkinek, kinek a közállomány ügyei kezelésében része van, erkölcsi kötelmei vannak e tekintetben; áll ez kiválóképen azokra nézve, kik az összerü álladalmi intézmények következtében mint egyesek bízvák meg az államhatalom kezelésével.

Minél nagyobb befolyással van személyes eljárásuk az átalános czélok elérésére, tehát az összes nép jólétére s balsorsára, annál nagyobb erkölcsi feladatuk is minden kitelhetőt megtenni, hogy helyöket minél tökéletesebben kitöltsék s hasznosítsák. A jog öregbedése közvetlen viszonyban áll a kötelmek szaporodtával. És ugyancsak nincs különbség, akár választás, akár a születés esetlegessége folytán jutott az államfő befolyásos s a népre nézve oly fontos helyzetébe. Az első esetben lelkiismereti dolog, a tett igéreteket megtartani s az elnyert bizal-

mat igazolni. A születés által meghivottra nézve pedig parancs, a számos más ép oly alkalmas, sőt még alkalmasabb egyén előtt elnyert előnyt utólagosan kiérdemelni az összes feladat teljesítése által. — Azt sem vonhatja senki se kétségbe, hogy a lemondási jog erkölcsi kötelemmé változik, ha tapasztalat s önismeret az államhatalom tulajdonosát képtelensége felöl állásának kellően megfelelni meggyözték, vagy ha utóbb beállott szerencsétlenség folytán csorbát szenvedne ereje. A mily kevéssé dicséretes s megengedhető, puszta veszélyek s nehézségek miatt vagy kényelmességből visszalépni, ép oly gáncsolandó a kormányhoz való ragaszkodás, a mi csak veszélyt hozhat az álladalomra s népre *(a)*.

Az államnemek különbsége természetesen nagy befolyással van a különös követelményekre, melyek az álladalmi ügyek vezetésével meghivottak erkölcsi, a kikényszeríthető jog körén túlmenő eljárását illetőleg valósítandók volnának. Az álladalom czéljához képest változik a vezérlők s a végrehajtók feladata. — Patriarchalis államban az államfő kötelessége, hogy valósággal át legyen hatva törzse tagjai irányában atyai s rokoni érzülettel és hogy az összes viszonylatot átalán tisztán emberinek fogja föl. — Patrimonialis állam mindenesetre szigorúan *jogszerű* gondolkodásmódot igényel, mely nem ragaszkodik a szerződések s törvények betüjéhez, még kevésbbé iparkodik álokok s ravasz kifogások segedelmével igéretét kijátszani vagy kellettlent követelni; de méltán elvárhatni még azt is a hatalmastól, hogy a jogon túl méltányosságot is gyakoroljon, önkéntes jóakaratot tanúsítson s illő alkalomkor többet tegyen, semmint szigorúan véve kénytelen volna. Nevezetesen kötelem e viszonylatban az alattvalók idöiglenes zavarát ki nem zsákmányolni, aránytalanul olcsón vásárolván meg marandandó tételményezést. — A theokratiában mindenesetre lelkiismereti kötelem az isteni kegyelem alázatos elismerése, szigorúan a vallásos rendelményekhez szabott élet, tulnyomó törekvés a magasabb, a szellemi felé; ide járul még a dualistikus theokratiában mind a világi, mind az egyházi före nézve azon nehéz föladat, hogy a társuralkodó állása kinek-kinek jogának legszélsöbb kifejtése által szükségtelenül lehetetlenné ne tétessék, hogy a béke megengedett ügyekben gyakorlott engedékenység folytán ne háboríttassék, az alkotmányszerü állás s méltóság ellenben bátran s rendületlenül megöriztessék. — Ha, a mint a tapasztalat tanítja, a népuralom erkölcsi veszélye — és ugyan mind a klasszikai államban, mind az ujkori jogállamban — abban áll, hogy érdemes

férfiak irigységgel s háladatlansággal hálláltatnak meg, külügyekben hatalmaskodás kap lábra, a határozatokban könnyelműség s elhamarkodottság jelenkezik: ugy ki-ki be fogja látni, hogy mely kötelezettségek terhelik ezen államforma kormányzó hatalmát mindenek felett különösen. — Az aristokratia ellenben minden egyes uralomra hivatott-tól kiválóképen mérsékletet, személyes képességet a közállománynak szolgálni, szükség esetében feláldozást s elökelö gondolkodásmódot igényel. — A jogállam fejedelmétöl — ezen államnem feladatai nagy s még növekedö terjedelménél fogva — igénylendö követelmények oly jelentékenyek, hogy az emberi természet tökéletlen voltáról kell megemlékeznünk, nehogy lehetetlent várjunk. Korlátlan egyeduralkodóra nézve nevezetesen elsö sorban áll, hogy önzö czéljait s hajlamait megtörje s hogy az általa vezérlett államélet minden részletében megeröltetett tevékenységgel s figyelemmel müködjék. Oly fejedelmeknek, kiknek oldala mellett népképviselet szerepel, fontos, nem könnyü feladatuk: öszinte megadás személyes hatalmuk korlátozásába s jóvoltu akarat tanusítása a közrejárulásra hivatottak irányában *(b)*.

Különben nevezetesen a következö *egyes* követelmények, alárendelt változatokkal az államhatalom egyes tulajdonosaitól valamennyi államnemben s fajban igényelhetök:

1. Az államfö kötelességében áll *való állami feladatát* felfogni; tehát sem oly állásra, méltóságra vagy jogosultságra nem tarthat igényt, melyek nem alkotmányszerüek s szükségesek, sem oly foglalatosságra *kizárólag* nem terelheti figyelmét, melyeket egyénileg kedvel, a kéjelmetleneket, de szükségeseket elhanyagolván *(c)*.

2. Az államfö az államnak *teljes erejével s minden idejével* tartozik adózni. A legmegeröltetettebb tevékenység daczára, nevezetesen nagyobb államban, mindig elérhetetlen marad a teméntelen feladat egyes részlete; annál erkölcstelenebb tehát a léhaság, a pusztán gépszerü ügykezelés, kéjvadászat stb.

3. Az ügyek élén állónak, kinek személyes határozatától s irányától oly sok függ, erkölcsi kötelme, *az igazságot* s *a közállomány tényálladékát* felderíteni. Szándékos vagy legalább szívesen táplált önámítás kielégítlen szükségletek s alapos elégedetlenség vagy alárendelt hatóságok képtelensége s rosz akarata felöl nemcsak döre vakság, hanem erkölcsileg teljességgel gáncsolandó akadály a fejedelmi kötelmek teljesítésére nézve. Minélfogva méltán igényelhetni, hogy a fejedelem minden kérelmezöre nézve hozzáférhetö legyen, hogy önönmaga szerezzen

magának tudomást fontosabb értekezletekről s az államintézmények s a különféle országrészek tényleges állapotáról; hogy feltétlen bizalmával ne ruházza fel kegyenczeit; hogy személyes ismeretségét kiterjeszsze s ne csak elzárt körével tanácskozzék *(d)*; hogy az ámítást s hivatalos hazugságot szigorúan megfenyítse; végre hogy sajtószabadságot engedjen, a hol csak nem ellenkezik az állam alkotmányával. Ugyancsak kötelme, titkos fülbesúgást visszautasítani, névtelen vádak irányában bizalmatlansággal viseltetni, kémrendszert magától távol tartani.

4. *Őszinteség s becsületesség* az összes fejedelmi életben. A törvények képmutató s szinleges megfigyelése, nyilvános czélok ürügye alatt önző szándékok hajhászása, személyek s pártok álnok elhasználása, őszinteség hiánya önön hivatalnokai irányában a nép s az államigazgatás szellemét megrontják s sok üdvösnek utját állják; minélfogva erkölcstelenek.

5. Miután a hivatalnokok hasznavehetőségétől s becsületességétől függ nagyobbrészt az államintézmények hatálya, ugy *a hivatalok lehető legjobb betöltése egyike a fejedelem legfontosabb feladatainak.* Ha jogilag nem is, ugy erkölcsileg bizonyára azon baj teljes sulya, melyet alkalmatlan államhivatalnokok okoztak, a kinevező államfőt terheli. Jogilag követelni kell tehát, hogy az államfő ne csak őszintén akarjon jó hivatalnokokat szerezni s hogy fellelésökben buzgóan járjon el, hanem hogy oly intézményeket szabjon, melyek alkalmasak legyenek, miszerint minden egyes esetben tudomást szerezhessen a legtehetségesebbről s eltávolíthassa a hasznavehetetleneket. Ezt még azon esetben is követelhetni, ha a fejedelem szabad akarata általa érzékeny csorbát szenvedne. Minden körülmény között mellőzendők jelesül a következő félszegségek: egyes rendek *kizárólagos* kegyelése bizonyos hivatalokat illetőleg, mert ezáltal egyrészt képesítettek távol tartatnak, másrészt hivatlanok alkalmaztatnak; személyes kedvenczek meg nem érdemlett előléptetése; derék, de a fejedelem előtt nem kedves férfiak mellőzése; államhivatallal való felruházás jutalmazásképen erkölcstelenségekért, péld. politikai árulásért, becstelen természetű szolgálattételért stb.

6. *A jutalmazás* s *büntetés* helyes rendszere egyik legjobb emeltyüje a jó igazgatásnak s azonfölül az összes népéletre üdvösen hat. A fejedelem erkölcsi kötelme a fenyitésnél sem satnya könyörületet, sem szenvedélyes szigort gyakorolni, a jutalmazásra nézve pedig a való érdemet tekintetbe venni *(e)*. Személyes viszonyt sem a jutalmazáskor, sem a fenyitéskor nem

szabad figyelembe venni; nevezetesen tehát csak akkor szabad a kegyelmezési jogot gyakorolni, ha a fennforgó egyes eset körülményei igénylik, de nem családi ünnepek vagy személyes örvendetes események dicsöitésére.

7. Az államfö állása sok kiadással jár; szükséges tehát a megfelelö bevétel, melyet követelni ennélfogva nem erkölcstelen dolog. De igen is megszegése az erkölcstörvénynek, *többet követelni az államtól személyes kiadások fejében,* semmint a valódi szükséglet igényli. Megjegyzendö pedig erre nézve, hogy nem pompa s tékozlás, hanem ellenkezöleg a külsö jelenés egyszerüsége képezi a való nagyságot s méltóságot, s hogy a nép élén gyakorlott fényüzés az egész társadalomban elharapózik s a nép elszegényedését s elkorcsosodását vonja maga után. Nemcsak kisszerü gondolkodásmódról s való míveltség hiányáról tanuskodik, hanem valósággal erkölcstelen dolog, ha az államfö személyes rendelkezése alá helyezett jelentékeny eszközök hivságokra pazaroltatnak, s nem a míveltség jelentös s maradandó müveire fordíttatnak.

8. *Jóvoltú akarat s jótékonyság* az elökelök s gazdagok kötelme, annál inkább az államföé. De e tekintetben nemcsak a szigor s zsugoriság, hanem a satnya lágyság s a megkülönböztetés s gondolkodás hiánya is — jelentékeny hibák.

9. *Példás magánélet* az államföre nézve nemcsak magában véve kötelem, hanem elhanyagolása a messzireható kártékony példánál fogva nagy mértékben gáncsolandó. Minél könnyebb szerrel járhat gonosz életúton, annál nagyobb érdeme, ha mérsékletet s lemondást gyakorol.

10. Végre az állam külügyeiben *békés* s *méltányos* eljárást igényelhetni, nehogy hiábavaló okoknál fogva keletkezzék idegenekkel ellenségeskedés. Minden háború kiséretében annyi nyomor s szerencsétlenség jár, hogy pajkos elöidézése rendkivül sulyos erkölcsi vétség. Ellenben meg az állam jogait s elönyeit se hozza az államfö külügyi viszonylataiban személyes érdekeknél fogva áldozatul, hanem itt is törekvést, önzéstelenséget s bátorságot tanusítson.

(a) Teljességgel félszeg dolog, a lemondási kötelmet az ügyzetek kezelésére képtelenné vált egyén részéről az által mellözni akarni, hogy az államhatalom átruházását a gondviseléstől eredö feladatnak nyilvánitják, melynek visszautasítása engedelmetlenség s vétek. Épen e vallásos szempontból ismerendö el, hogy a nélkülözhetlen képességek megvonása ugyancsak figyelembe veendö isteni végzemény.

(b) Méltán utal Rothe — *Ethik,* III. k. 922. l. — az alkotmányos

elv őszinte elismerése különös nehézségére az átmeneti korszakban, midőn ugyanis a korlátlan egyeduralomból korlátozott válik. Persze hogy az alattvalók ekkor különösen kötelezvék bizalommal viseltetni s alárendelt kérdésekben engedékenyek lenni.

(c) Nemcsak izetlenség s vallásbeli tévedés, hanem ugyancsak sulyos erkölcsi vétség is, ha az államfő ellentétben a történettel s az állam jogi jellemével állásának s személyének szentséget s isteni sérthetlenséget tulajdonít. A gondviselés különös kegyelésének tudata alázatosságra s megerőltetett kötelességteljesitésre serkentsen, de ne önistenitésre s a feladat mellőzésére.

(d) A fejedelem személyes környezete elzárkozása s közlekedése szorítkozása egy bizonyos osztályra, nemcsak a szellemi életre hat nyomasztólag, hanem lehetlenné teszi a fejedelemnek a tényekről s emberekről kellő tudomást szerezni. Tehát nemcsak nevetséges s unalmas, hanem sérti a fejedelem erkölcsi kötelmét is. — Az elzárkozott udvari élet elkorcsosodására nézve igaz, habár kemény nyilatkozatot mondanak: Fichte, Beiträge zur Berichtigung der Urtheile über die französische Revolution, Munkái VI. k. 241. l. — Schleiermacher, Politik, 168. l. — Rothe, Ethik, III. k 934.

81. §.

c) A polgárok erkölcsi kötelmei az állam irányában.

Három lényegileg különböző állapot különböztetendő meg:

1. Ha az állam kétségkivül megfelel a nép életnézetének s intézményei is lényegileg következetesek.

2. Ha egészben véve nem is forog fenn ellenmondás a fennálló állam gondolata s a nép miveltsége között, egyes részletekre nézve ellenben jelentékeny változtatások mutatkoznak szükségeseknek.

3. Ha a népnek életczélja s a fennálló államintézmények határozott ellenmondásban állanak.

Az első pontot illetőleg. A teljesen kielégitő államhoz teljesen tartozik a polgár ragaszkodni. Tehát ne csak meg ne sértse, hanem, a mennyiben mint egyes teheti, munkálkodjék haladásán s iparkodjék kül- s beltámadások ellenében megvédeni. Ennélfogva ha az által hasznot hajt s az államrend eltüri, önkénytes szolgálatot is tartozik tenni, életkörében szóval s tettel a káros ellen müködni, mások törvénytelen s ármányos törekvése ellen kikelni, ha semleges magaviselete elömozditaná a gonosz iparkodást, vagy ha csak általános helyeslést látszanék abból következtetni, nevezetesen pedig ha a rendszeres polgári erő nem volna elegendő *(a)*. Magából értetödik, hogy a közönséges élet minden esetében a jogszerüleg fennálló állam törvényeit s

intézményeit a polgárok nemcsak pontosan s teljesen, hanem önkényt s örömest tartoznak teljesíteni. Még ha a nyilvános hatalom ereje nem is volna elegendő, vagy ha a vétség felfedezésétől nem is kellene tartani, teljesítendő minden átalános vagy különös kötelezettség; igy nevezetesen az adók s a személyes szolgálattétel lelkiismeretes lerovása. A hatóságtól alapos okoknál fogva kivánt felvilágositás esetében a rendületlen s tekintet nélküli igazság polgárkötelesség. A törvényesen elrendelt fenyités az elkövetett jogtalanság elismerésével s azon fogadalommal viselendő, hogy jövendőre minden törvénytelen ballépéstől óvakodni fog. Ha ellenben az állam valakin anyagi, vagy alaki jogtalanságot ejt, ugy nemcsak jogában áll, hanem a közvetve megtámadott közönség tekinteténél fogva — kötelessége is, minden törvényes eszközt felhasználni a törvénytelenség elháritására. Ha ez nem találna sikerülni, egyszerü engedelmetlenségre, u. n. passiv ellenállásra van jogositva. Ha pedig azt merészlenék tőle követelni, hogy egy törvénytelen vagy erkölcstelen cselekményt jóváhagyjon és ellentállás esetében pótolhatlan veszteséggel fenyegetni, ugy erkölcsileg tényleges ellenállását sem lehet gáncsolni *(b)*. S a mi itt az egyéni jogaiban fenyegetett s megsértett egyesekről áll, jogos s kötelemszerü valamennyire nézve, ha az összesség az államhatalom alkotmánysértése folytán azon veszélynek tétetnék ki, hogy az összélet életczéljaiknak megfelelő intézménye veszendőbe menend *(c)*. — Ezen követelmények valamennyien akkor is fennállnak, ha az állam nem is felel meg egy-egy polgár alanyi nézetének, de kétségtelenül egészben véve a nép szükségletei kifejezése.

A második pontot illetőleg. A hol az álladalmi állapotok *részszerü javitása* valódi szükséggé vált, ott az egyes polgár kötelességében áll, álláspontjából s a rendelkezése alatt levő eszközök segedelmével törvényes uton előkészíteni s megkönnyíteni a változást. Miután itt lényegileg megfelelő államrend tételeztetik fel, ugy a változási eszközöknek nem szabad a fennállót létegében veszélynek kitenni vagy megrenditeni; azonban a javitás eszközeit az ellenállás erejéhez kell mérni. Legközelebb kötelem, önön meggyőződését átalánossá tenni; az üdvösebb állapot ellenségei makacs megátalkodottsága esetében kisérletekhez folyamodhatni, hogy a közvélemény élénkíttessék s összetartás által fokoztassék erejében; végre a zárt ellenmondás ellenében a javitók szilárd organisatiója s határozott pártcselekménye léphet fel. Azonban nemcsak az eszély, hanem az erkölcsi kötelem is szertelen nagy elővigyázatot parancsol.

Mindenekelőtt arra kell figyelemmel lenni, hogy a mozgalom át ne lépje kellő határát s az államrend oly részeire ki ne terjeszkedjék, melyeknek megváltoztatása nem szükséges s kívánatos. Tehát sem oly egyénekkel nem szabad a mozgalom előidézésekor szövetkezni, kik előreláthatólag messzebb nyuló s veszélyes terveket forralnak, hacsak biztossággal nem tudjuk, hogy mindenkor kénytelenek, hatalmunknak engedni; sem oly időben meg ne indittassék, midőn különben is nagy a forrongás, nehogy az államhatalom ezen támadások által megtöressék. Ugyancsak magukban véve erkölcstelen pártcszközökhez sem szabad folyamodni, tehát péld. az ellenségek rágalmazásához, megvesztegetéshez, másként gondolkodók erőszakos elnémításához, gonosz párthivek ótalmazásához. Kerülendők továbbá a titkos szövetkezések, mert az ilyek könnyen tiltott czélok elömozditására s ármányos eszközök alkalmazására vetemednek. Legfeljebb akkor lehetne titkos megállapodást kimenteni, ha a jog nyilt gyakorlását igaztalan hatalmaskodás nem engedné meg. — Nem szorul megemlitésre, miszerint az is erkölcsi kötelem, hogy minden törekvést, mely az államban változást akar előidézni, a szándékolt intézmény helyessége s lehetősége vizsgálata előzzön meg, és hogy valamely uj gondolatot nem szabad már csak azért is gyámolitani, mert rendszerint az üdvöst akaró párttól ered, vagy mert szabadelvűnek mondja magát. Létezik beteges s kártékony humanitas is; és értelmetlen dolog a kellő államhatalom gyengitésében nyereséget látni a jog s szabadság érdekében. Azokra nézve tehát, kik részt akarnak venni az államváltoztatását előidéző törekvésekben, önálló itélet feltevéseinek megszerzése mulhatatlan feladat. — Hogy az egyes alattvaló átalános erkölcsi kötelmei a még jogszerüleg fennálló államrend irányában a javitási törekvések folyamata közben változást nem szenvednek, nem szorul bizonyitásra *(d)*.

A harmadik pontot illetőleg. Oly álladalmi állapot ellenében, mely a nép fejlődési fokának *egyátalán nem felel meg,* komoly közrejárulás a lényeges változtatásokban nem csak meg van engedve, hanem határozott kötelem. Itt se szabad a törekvések szabatos rendjét elhagyni; csakhogy a tiltatlan követelmények létesitésére megkivántató eszközök szükség esetében a ténylegesség terére léphetnek. Hogy mely feltevések s feltételek alatt nem gáncsolható jogilag ezen legvégső s sok tekintetben felette veszedelmes lépés, azt egy izben már megérintettük (l. fenn a 22. §-et); hogy szigoru megfigyelésök az erkölcsi szempontból is kötelem, magából értetődik *(e)*.

Miután a forradalom a tényleges jogtalanság ellenében alkalmazott tényleges ellenállás állapota, és miután erkölcsileg s jogilag csak akkor védelmezhető, ha jobb jogra s magasabb emberi míveltségre törekedik: következik, hogy az ily végső lépésre szoritottak koránsem mentvék fel az átalános jog s az erkölcstörvény követelményei alól. A forradalom nincs a fennálló tételes jog formáihoz kötve, mert hisz épen azon akar változást eszközölni; de nem is szabadságlevél mindennemü hatalmaskodás s gyalázat elkövetésére *(f.)*

(a) Teljesen félszeg felfogás, ha *a polgári kötelem teljesitése s erkölcsi becsület csak is* és *minden körülmény között* csak az ellenzéki pártnak tulajdoníttatik. Ha az álladalmi állapotok kielégitők, s a kormány igazságos s üdvösen tevékeny, ugy nem megtámadása, hanem hü gyámolítása erkölcsi kötelem, mert az ész követelménye. Ily esetben még semleges elnézése is a fennálló állapot megtámadásának nemcsak dőre s gyáva, hanem egyenesen erkölcstelen dolog. Ezen egyszerű igazsággal homlokegyenest ellentálló nézetek nagy terjedelme persze átalán kelletlen állapotokról tanúskodik, mert csak befolyása alatt lehetséges ily félszegség.

(b) Az utóbbi tételt gyakran az erkölcstan legnevezetesebb tekintélyei vitatják, igy péld. *Marheinecke* (theologische Moral, 303. l.), *Kant* (zum ewigen Frieden, Munkái V. k. 411. l.), *Rothe* (Moral, 978. l.); felfogásuk azonban helytelen elven nyugszik. Ugyanis vagy onnan indulnak ki, mint péld. Kant, hogy az államhatalom *feltétlenül ellentállhatlan;* miglen pedig csak az államczél, de nem a jogtalanság létesitése kedveért áll fenn, tehát csak *feltétes* joga van; vagy, mint Rothe, azt állitják, hogy az engedelmesség megvonása a törvénytelenül eljáró hatóságtól engedelmetlenséget zár magába a tényleges s jogosult hatóság ellenében is, noha hiszen épen e kettő között tétetett különbség, s szabad is, kell is különbséget tenni. A ténylegesen ellentálló polgár jelentékeny veszélynek teszi ki magát s alig találkoznak majd oly bátrak, kik erkölcsi kötelem következtében síkra szállnának; de ez nemcsak nem változtat a kötelmen, hanem még emeli teljesitése érdemét. Arról, hogy az ellentállás elismerése az állam romlását vonja maga után, szó sem lehet, miután annak tudata, hogy törvénytelen s erkölcstelen parancsok esetében az ellentállás átalánossá leszen, azok mellőzésére serkentene, a mi tehát még üdvére s erősbitésére szolgálna az államnak.

(c) Ezen elvet valamennyi erkölcstudós elismeri, igy péld. *Schleiermacher* (christl. Sitte, 268. l.), *Harless* (242. l.), *Rothe* (III. k. 979. l.). De nem nyilvánvaló ellentmondás-e ez azon állitással, hogy az egyes nincs erkölcsileg jogosítva az elkerülhetlenné tett ellentállással élni?

(d) Ki fogja állítani, hogy ha valamely országban, péld. a választási rend javitását vagy népképviselet teremtését ohajtanák, vagy az igazságszolgáltatás s a szegényrendészet stb. átalakítását kivánnák,

a részvevő egyén a kivántak kivívásaig adókat sikkaszthat el, hazugságokat terjeszthet az államfő felől, vagy a katonaszolgálattól vonhatja meg magát?

(e) Nem szenved kétséget, hogy a franczia conventi alkotmány hirhedt tétele, hogy: „*a lázadás a kötelmek legszentebbike*“, ezen általánosságban kiejtve, badar s barbar mondás, de másrészt arról se lehet soha ép erkölcsi érzetet meggyőzni, hogy a lelkiismereti kötelem ellen történik, ha szükség esetében erőhatalommal vettetik oly állapotnak vége, mely az emberi életczélok teljesitését meg nem engedi. Az önvédelem nem erkölcstelen, csakhogy alaposnak kell lenni. — A forradalmak mindenesetre feltétes erkölcsi jogosultságára nézve v. ö. Fichte, Naturrecht, munkái III. k. 182. l. — Ammon, Christl. Sittenlehre, III. k. 2. 91. l. — Rothe, III. k. 982. l. — Más nézetűek: *Marheineke*, Theologische Moral, 550. l. — Hartenstein, Ethische Wissenschaften, 528. l.

(f) Nem lehet elég határozottsággal *Thiers* állítása ellen kikelni, hogy forradalomban elkövetett valamennyi vétség az összes állapot elkerülhetlen következménye, minélfogva az erkölcsi felelősség törvényeinek alá nem vetvék. A forradalmi hatalom cselekményét a megnyilt harcz után nevetséges volna a magánjogi perrendtartás mértékéhez mérni; de a forradalmár korántsem jogosult önző gazságokat s kegyetlenséget mívelni. Az emberek minden viszony között az erkölcsiség parancsának alávetvék.

82. §.

d) Az államügyzetekkel megbizottak különös erkölcsi kötelmei.

Az államhatalom hatóságainak is, melyek az államfőnek *alárendelvék*, erkölcsi kötelmök a kikényszeríthető jogszerü kötelezettség körén túl is az állam jólétén fáradozni. A törvény s alkotmányszerü kötelezettség a legkevesebb, ami teljesítendő szemrehányás s büntetés elkerülése végett, de a ki többet képes téteményezni, erkölcsileg köteles azt tenni, mert az ember minden körülmény között annyi jót míveljen, a mennyit csak képes. Némely magában véve fontos tétemény nem is formulázható jogi kötelezettségképen, mert benső s önkénytes elhatározáson nyugszik, minélfogva ki nem kényszeríthető.

I. **A hivatalnokok** erkölcsi kötelmei:

A mennyiségileg s minőségileg meghatározott munka teljesitésén, a pénzügyi szeplőtlenségen, hivatalbeli titoktartáson, az álladalom s az államfő iránti engedelmességen s különös hűségen kivül tisztán erkölcsi álláspontból még a következő követelmények igényelhetők mindazoktól, kik a közállomány szolgálatában vannak:

1. *Buzgalom kifejtése* azon czél lehető legüdvösebb eléré-

sére, a mely számára a hivatal rendeltetett. Pusztán alaki büntetlenség nem elégíti ki a lelkiismeretet, mely ugyancsak azon fölül megkiván: czélok s eszközök feletti gondolkodást, kellő alkalomkor s a hol hasznos a meghatározott mértéken túl menő munkálkodást, a társak s alárendeltek serkentését, személyes befolyás alkalmazását hivatalbeli haszon eszközlésére. Mindezeket pedig még kellemetlen ügyzetek átellenében is; kedvencz dolgok buzgó ellátása még nem erkölcsiség.

2. *Őszinteség s igazság a felsőség irányában;* szükség esetében tehát bátorság is s előnyökről való lemondás, ha ezen kötelem teljesítése kegyvesztéssel találna járni.

3. *Jóvoltú akarat, nyájasság s rokonérzet lefelé.*

4. *Derék alárendeltek* igazságos méltatása s megfelelő előléptetése. Közömbösség az alárendeltnek érdemei irányában vagy irígy s önző eltitkolása nemcsak a szenvedő tekintetéből gáncsolandó, hanem kárral jár az államra nézve, mely ennek folytán nem alkalmazhat képesített egyént befolyásosabb állomásra. Ugyancsak gonosz hivatalnok kimélése eredménytelen intés s otromba vétségek után épenséggel erkölcstelen, már akár léha elnézésből, akár önön rosz szándékából venné is a kimélet eredetét.

5. *Lelkiismeretesség önön előnyei szerzésében.* Nemcsak a hol *jogilag* tiltott cselekmény által lehetne nyereségre szert tenni, hanem a hol elfogadása a polgárok vagy az állam kárára történnék, erkölcsileg tilos keresése s elfogadása.

6. A hivatal igényelte értelmi *képesültség fejlesztése.* Megmaradni azon álláspontón, melyet az ifjú elfoglalt, midőn közszolgálati képességét felmutatta, annál kevésbé lehet üdvös a közállományra, minthogy egyrészt sokat a megtanultakból elelfelednek, másrészt pedig a magasabb s fontosabb működési kör igényelte ismeretek s gondolatok mások, mint melyeket a kezdőtől követelnek. A hivatalnok nem felel még kötelességének, ha léhaságból nézeteiben s terveiben egy emberkorral hátramarad.

II. A népképviselők erkölcsi kötelmei:

Annál inkább jogos eljárás azoktól határozott erkölcsi követelményeket igényelni, kik a kormány ellenében magokra vállalták a népjogok képviseletét, minthogy legalább a tulnyomó többség, ugyanis valamennyi választott önkényt vállalta mágára a feladatot, s minthogy valamennyi átvállaló ismeri a nagy felelősséget. A különös követelmények pedig a következők:

1. *Bátorság felfelé s lefelé.* Az utóbbi épen nem a könnyebb fele a követelménynek, minthogy az igazság lelkiismeretes kimondása gyakran kegyvesztéssel vásároltatik meg a nép részéről, a mi sokszerü kellemetlenséggel járhat, nevezetesen az állomás elvesztését vonja maga után ujabb választás esetében. Azonban a népképviselök nem rendelvék a közvélemény vak védelmezésére, hanem a jog s a közállomány üdve védelmezésére.

2. *Önző czélok mellőzése,* ha a közjóval ellentétben állnak. Jogilag ugyan tehát meg nem fenyíthetök, de erkölcsileg gáncsolandók ennélfogva többek között: egy derék ministerium megbuktatására czélzó ármányok, hogy helyébe üljenek; a hiuság kielégitése botrányos vagy káros fellépés által; alaptalan ellenkezés kormány intézmények ellen hiú népszerüséghajhászásból; a kormány gyámolítása jobb meggyözödése ellenére, hogy önmaguknak vagy övéiknek elönyt szerezzenek.

3. *A párt irányában való hüség,* a míg iránya lényegileg megegyezik az illetö meggyözödésével. Csak jól rendezett pártorganisatio mellett lehetséges népképviseleti államban hatályosan fellépni; ennélfogva kinek-kinek alá kell magát rendelni, a míg nem meggyözödése, hanem önbecsülése s hiúsága találna kérdésbe jöni *(b).*

III. **Az esküdtek erkölcsi kötelmei:**

1. *Részrehajlatlanság s igazság* minden vádlott irányában. Sem politikai pártja, sem vallása, sem társadalmi állása a vádlottnak, sem a büntett minemüsége nem lehet befolyással kárára vagy hasznára.

2. *Bátorságot* tanusítani és pedig nemcsak a kormány alaptalan követelménye, hanem felizgatott s elöitéletes közvélemény vagy egy párt vagy a bünrészesek fenyegetései átellenében is.

3. Megeröltetett *figyelemmel* kisérni a tárgyalásokat, a tényálladékot s a két féltöl elöadott bizonyítékokat megvizsgálni. Minél kevésbé kötelezi a törvény az esküdteket határozott bizonyítási rendszerhez ragaszkodni, annál fontosabb *lelkiismereti* kötelességök, összes szellemi erejök segedelmével kifürkészni az igazságot, nehogy könnyelmüen és gondatlanul ártatlan polgártárst itéljenek el, vagy az állam jog rendjén csorbát ejtsenek.

4. Végre *állhatatosságot* tartozik az esküdt tanusítani a lelkiismeretes vizsgálat után helyesnek talált itélet fenntartásában. Gyengeségböl, közömbösségböl vagy kényelemböl történt engedékenység arra vezeti, hogy vagy a vádlott, vagy az állami jogrend ellen vétkezzék *(c).*

(a) De persze az meg az állam feladata, hogy a hivatalnokot ezen szellemi fejlődés igényelte anyagi eszközökkel lássa el. A ki önmagának s családjának alig szerezheti meg a nélkülözhetlen szükségleteket, mitse fordíthat további mívelődésére.

(b) A tényekkel s lehetőségekkel való teljes ismeretlenséget árulja el, ha a népképviselőtől azt követelik, hogy a pártélettől tartsa magát távol. Ez irányban mitse lehet határozott tervek s egyezkedések nélkül eszközölni; minélfogva a párthoz való ragaszkodás erkölcsi szempontból is követelendő. Evvel nincs kizárva az önálló cselekmény azon esetre, ha a párt rosz utra tért; hiszen ez a népképviselő legszebb, habár legnehezebb kötelme.

(c) Alig volna felesleges az esküdtek erkölcsi feladatait tárgyaló népszerű felvilágositás szerkesztése s terjesztése.

83. §.

5. Az erkölcstörvény a külügyi viszonyokban.

Az európai polgárosodás rút oldala, hogy az erkölcstörvény oly kevéssé vétetik figyelembe az államok közötti viszonylatokban, és hogy megszegésével nyilván kérhednek mint az állameszély bizonyítékával. Szertelenül sürün egyaránt gonoszak erre nézve eszközök s célok, és ugyan azoknál is, kik magánéletökben soha becstelen cselekményre nem vetemednének s kik még a belügyi államéletben is visszalépnének nyilvánvaló erkölcstelenség elül. Annál határozottabb a tudomány feladata; idövel nem fog rajta mulni a jobb gondolkodásmódnak utat nyitni *(a)*.

A nemzetközi jog közönséges erkölcstelenségei gyanánt föleg a következő cselekmények jelenkeznek:

1. *A gyengébbek elnyomása;* vagy hódítás általi teljes megsemmisítésök, vagy legalább meghódoltatásuk idegen czélokra, igazságos követelményeik megvetése s több ilyesek. — Az erkölcsiség követelménye pedig nemcsak a hatalmasok s gyengék jogainak egyenlö tisztelete, hanem még gyámolítása s segélyezése a gyengébbeknek s szükség esetében támadások elleni védelmezésök.

2. *Más államok belügyi fejlödése irígy s féltékeny meggátlása,* nevezetesen az alkotmányt, egyházi s állami viszályok elintézését, kereskedelmet s ipart illetöleg. A hiba annál nagyobb, minthogy az eszközök nem kevésbé gonoszak, mint maga a czél, elég sürün fordulván a nyilt s nyers erőhatalmon kivül, hivatalnokok megvesztegetéséhez, pártfönökökkel szött ármányokhoz, a vezérek serkentéséhez s gyámolításához. — Az erkölcsiség

követelménye pedig: mindenesetre mindennemü háborgatástól való tartózkodás; de a tételes gyámolítás se vonandó meg, a hol ez saját kára nélkül történhetik.

3. Azon kötelem szem elül tévesztése, mely azt tartja, hogy *a népek közötti közlekedés* a lehető legnagyobb mértékben gyámolítandó, miszerint anyagi jólét s miveltség kapjon mindenütt lábra. Már akár saját önállósága félszeg felfogásából, akár közömbösségből, akár a szabad mozgás hasznával fel sem érő előnyök megőrzése tekintetéből utját állják annak, hogy idegenek az országba jöjenek, hogy kereskedelmet üzzenek, hogy önön polgáraik külföldre menjenek, visszautasítanak ajánlatokat, melyek a közlekedést könnyítenék, és átallanak közrejárulni a magasabb miveltség létesítésében. Hogy épen az ellenkező eljárás a polgárosodás s az erkölcstörvény követelménye, nem szorul bizonyitásra.

4. *Erkölcstelen eszközök alkalmazása más államok czéljai felől tudomást szerezni,* tehát péld. levelek alattomos felbontása, vesztegetések, mindennemü, péld. elökelő férfiak ágyasaival szött ármányok s hasonlók. — Ezekre nézve nyiltság, becsületesség s tisztesség az erkölcstörvény szabványa.

5. *Hadviselés* a fennforgó viszályok igazságos elintézésére szolgáló békés eszközök *megelőzött kimerítése nélkül,* vagy *jelentéktelen, talán igaztalan okoknál* fogva. Minden háború végtelen bajt hoz mindkét félre: emberveszteséget, családi nyomort, erkölcstelenséget, tökék veszteségét, javitások mulasztását. A háború tehát erkölcsileg csak a legvégsőbb esetben s akkor is csak jelentős jogok védelmében van megengedve. Méltatlan követelések tehát elejtendők, a külföldi viszonyokban átalán békesség legyen a jelszó. Háborút puszta dicsvágyból, hóditás s birvágyból vagy jelentéktelen bajok miatt kezdeni, a legfertelmesebb erkölcsi vétség, melyet ember mívelhet, mert egyetlen egy más cselekmény sincs oly messzeterjedő és ritkán oly sulyos szenvedésekkel egybekapcsolva embertársaira nézve és ha háborút alapos okoknál fogva tehát jelentős jogok védelmére kell viselni, még akkor is mulhatatlan kötelesség előbb minden hatályos s becsületes eszközt alkalmazni az ügy békés elintézésére. Ennélfogva nem csak a keletkező viszály egyes esetében alkalmazandók alkudozások a panaszos ok méltányos elmellőzésére; hanem egyátalán kiváló erkölcsi kötelme a mívelt államoknak oly kékés s igazságos intézményeket — talán békebiróságokat — teremteni, melyek a nemzetközi viszályokat volnának békés uton eldöntendők *(b).*

6. *Eltürése szükségtelen bajok okozásának háborúban,* péld. békés lakosok irányában, a tulajdon pajkos feldulása, ellenséges tartományok kiszívása. — E tekintetben szigorú fegyelem, humanitas s mérséklet az erkölcsi kötelem.

(a) A nemzetközi viszonyok erkölcstani felvilágositása ritkán szokott helyt nyerni a közjogi iróknál; kivételt képeznek az örök béke s a béke-kongresszus szószólói, kik meg nagyobbára önhibájuk következtében nevetséges szerepet játszanak. Több figyelemre méltatják e tárgyat az erkölcstani általános rendszerek. L. péld. Hirscher, Moral, III. k. 706. l. — Marheineke, Theolog. Moral, 551. l. — Schleiermacher, Christl. Sitte, 274. l. — Rothe, Moral. III. k. 951. l.

(b) Ez nem áll ellentétben azzal, a mi fennebb a *67. §. (b) jegyzetében* a háború jogi tiltatlanságáról mondatott. Ott a háboru ugy van feltüntetve, mint nélkülözhetlen önvédelmi eszköz független államok számára. Igen jól összefér evvel azon kötelem felemlitése, mely azt parancsolja, miszerint a míveltség addig fokoztassék, miglen nemzetközi békebiróságok teremtése általános szükséggé válandik.

IV.

Országászattan.

(Politika.)

---

84. §.

1. Az országászattan fogalma s terjedelme.

Az eddig tárgyalt államtudományok az állam létegét tüntetik fel és megmutatják, hogy minek *kell* a jog álláspontjából a belső s külső államéletben lenni s hogy minek kellene az erkölcsiség követelményei alapján lenni. E tanok mindenesetre alapját képezik a rendszeres elméleti államtudományoknak, de még koránsem merítik ki. Még ugyanis azon *célirányos eszközöket* kell felkutatni s rendezni, melyek az állam különböző feladatai megoldására szükségesek.

Minél magosabban áll valamely czél s minél különbözőbb egyes alkatrészekből áll valamely egész, annál számosabbak a lehetséges utak, melyek czélhoz vezetnek. De mivel azok koránsem egyaránt ajánlatosak, a roszul választott eszköz pedig legkedvezőbb esetben hasztalanul fecsérel el időt s erőt, azonfölül pedig könnyen *csak egy részét* szerzi meg az ohajtott előnynek, sőt az is megeshetik, hogy az egész iparkodás kudarczot vall: az emberi bölcseség feladata, a legjobb eszközt felkeresni a legjobb czél számára. De mivel e választás *a legbiztosabban* nem az alanyi s pillanatnyi esetben s az egyéni tehetség s tapasztalás sugalmai alapján eszközöltetik, hanem ellenkezőleg átalános elvek állíthatók fel a czél s eszköz szabatos viszonya felett s a különös emberi feladatokra nézve: itt is gondolható s tanácsos is tudományos tárgyalás s rendszeres tan. Eszélytant az emberi cselekvőség legkülönbözőbb

ágai számára lehet szerkeszteni; sokra nézve létezik is már. Igy péld. az egyház, az oskola, a családélet hatályára nézve stb.

Az állam, sokszerü intézmények egységének gondolva s fennséges feladatok elérésére rendelve, a czélszerü eszközök szabatos megválasztására inkább szorul mint az emberi viszonyok akármely más alakulása. A legfelsöbb elvek megállapítása s a czél világos tudata mindenesetre megelözni tartozik, mert mérvadó az eszközök választásában; azonban az utóbbiak helyes kiválasztása a siker feltétele, tehát az erre utaló szabályok fellelése sem nem felesleges, sem nem könnyü. — Nem felesleges, mert az emberi ép értelem ugyan elég könnyen ráakad az emberi cselekmény czélszerüsége némely átalános szabályaira s sok tudományos fejtegetés vagy tudós készlet nélkül helyeseknek bizonyítja, azonban ezzel semmi sincs nyerve az egyes esetben hozandó határozatra nézve. A legjobb esetben ugyanis teljesen átalánosságban maradnak ezen szabályok s még mindig tárgyi közvetítésre szorulnak; igen gyakran pedig átalán csak akkor lehet választásról szó, ha a különböző lehetséges eszközök elöbb egyenként megvizsgáltattak s azon különböző feltevések alatt tárgyaltattak, melyeket az öszszerü állam neme s faja, nagyobb vagy csekélyebb gazdagsága, a nép száma s sajátsága, vagy melyeket a háború vagy béke átalános állapota magával hoz. Egy szóval átalános czélszerüségi vagy eszélytan nem elegendö; *álladalmi* eszélytan a különös követelmény *(a)*. — Az ilyennek kidolgozása nem is könnyü, *részint* azon nagyszámú feladatoknál fogva, melyek az állam, nevezetesen a jogállam által megoldandók, azon sokszerü akadályok következtében, melyeket az emberi természet tökéletlensége s némely államintézet igényelte teméntelen anyagi s szellemi erö elvonása utjába gördítenek; *részint* azon szükségességnél fogva, hogy az egymás mellett létezö intézetek megóvassanak, nehogy kölcsönösen rövidséget s csorbát szenvedjenek. A nehézségek még öregbednek a nép míveltsége fokozásával, a mennyiben az ilyen annál többet s sokszerübbet követel az államtól, mennél szabadabban fejlödik saját természete s mennél többoldaluak s uralkodóbbak viszonyai a külvilághoz.

Ha tehát *az állameszközökről szóló eme tan* tudományosan dolgoztatik fel, azaz ha felismertetnek legfelsöbb elvei s kifejtetnek rendszeresen következményei, akkor mint *országászattan vagy politika (állameszélytan, Staatskunst)* a dogmatikus tanszakok sorába lép. *Az országászattant tehát azon állameszkö-*

zökről szóló tudamányszaknak fogjuk mondani, melyek segedelmével az államok czéljai tényleg a lehető legtökéletesseben eléretnek (b).

Miután az állam semminemü viszonyában nem állhat fenn s nem müködhetik eszközök hiányában, ezen eszközökről való tudomány az egységes összélet egész körére kiterjeszkedik. Minélfogva van *alkotmányi* s *igazgatási, belügyi* s *külügyi politika;* amannál ismét meg van különböztetve a czélszerü alaki organismusról való tan az egyes feladatok anyagilag helyes ellátását szabályozó alapelvektől, külön szakok képződnek az igazságszolgáltatás, a rendészet, az államháztartás, a fegyveres erő, a külföldhöz való békés viszonyok stb. legjobb berendezése számára. — Némelyek ezen szakok közül külön elnevezés alatt külön tudománynyá fejlödtek, igy péld. a pénzügytan, a rendészettan, a diplomatia, a megelőző igazságszolgáltatás (Praeventivjustiz) stb. tana. Azonban ezen körülmény sem arra nem fog indítani, hogy e tanszakokat az országászattan rendszerében mellőzzük, sem arra, hogy talán tán bövebben tárgyaljuk mint egyéb egyenrangú szakaszait, melyek eddigelé esetleg nem nyertek külön elnevezést s nem részesültek külön feldolgozásban *(c).*

(a) Semmi sem könnyebb, mint átalános eszélyszabályokat felállítani; péld. hogy az eszköznek nem szabad a czéllal ellentétben állania; hogy csak hatályos eszközök alkalmazandók; hogy a hatályosak közül a legbiztosabb érdemel elsőséget; hogy egyenlő biztosság esetében az olcsóság dönt stb. stb. Azonban kiki át fogja látni, hogy az államférfiú részletesebb tanokra szorul, hogy ahoz szabhassa állását a különféle államczélok átellenében s a különféle álladalmi intézmények sajátságait s kölcsönös viszonyát egymáshoz felfogja. *Zachariae* — vierzig Bücher, II. k. 240. l. — szellemdús s mély emberismeretről tanuskodó tételeit például gyakorlati esetre alkalmazni lehetetlen. — Az itt-ott jelenkező teljes megvetése az elméleti politikának szintén dőre dolog. A tudományos feszegetés ugyan soha sem pótolja az értelmes itélet s a gyakorlati ész hiányát; azonban a pusztán természetes eszély nehezen akad átalános elvekre, ennélfogva következetes eljárásra, és soha sem teheti a tételes tudást az egyes esetben szükségtelenné. Hogy az álladalmi ügyek vezérlői gyakran egészen távol állnak a tudománytól, igaz; de a kérdés épen az, valjon nem jelenkezik-e épen ennek következménye cselekedeteikben.

(b) A politika fogalommeghatározásai ugyan szóbelileg nagyon eltérnek egymástól, a fődologra nézve azonban megegyeznek. Schlözer, (Staatsgelahrtheit, 15. l.) péld. akként határozza meg a politika fogalmát, hogy az államügyzetekről rendszeres ismeretet nyujtson s legczélszerübb ellátásuk eszközeit kiválaszsza. Spittler, (Politik. 3. l.)

az álladalom legjobb intézményei tudományának mondja. Luden, (Politik. 36. l,) azt várja tőle, hogy az állambölcseség elveit kifejtse. Zachariae (Vierzig Bücher, I. k. 170. l.) feladatának azt tűzi, hogy a czélhoz vezető különféle utak közül a legjobbat válaszsza. Buelau (Encyklopaedie. 2. kiad. 767. l.) azon eszközök tanának mondja, melyek az álladalom czéljai elérésére szolgálnak. Kézzelfoghatólag helytelen dolog, ha némelyek *az államtudományok összes ágait politikának* nevezik el, vagy ha az állami élet csak egyes alkatrészét, péld. a külföldhöz való viszonyt emlegetik tárgyaképen.

(c) Ha elismerjük, hogy a politika az állameszközökről szóló tan, s hogy a rendészeti tudomány vagy a népgazdaságtan csak egyes szakaszai az igazgatási politikának, ugy önként következik azon rendszerek helytelensége, melyek az igazgatási politika mellett ama tanszakokat *coordináltak* gyanánt emlegetik. A hiba oly szembeötlő, mint ha a magánjog mellett a zálogjog vagy a kötelmi tan egy fokon állónak mondatnék.

85. §.

2. Az országászattan viszonya a joghoz s az erkölcshöz.

Nem tagadhatni, hogy az államügyek ellátásakor gyakran oly intézkedésekhez folyamodnak, melyek ugyan előnyösek, de épenséggel össze nem férnek a jog s az erkölcsiség követelményeivel. Ugyancsak igen elterjedt vélemény, hogy a tudományos politika adhat oly tanácsokat, melyeket nem lehet a többi dogmatikai államtudományok elveivel összeegyeztetni, sőt hogy létege épen a felfogás ezen különféleségében rejlik.

Ezen vélelem kézzelfogható tévedés, és ama tényleges cselekedeti mód gáncsolást érdemel, de nem ajánlást. — Már logikailag sem lehet a politika, a jog s az erkölcs elvei között ellenmondás. Ha ugyanis amaz az állameszközökről szóló tan, azaz ha azt tartozik felvilágositani, hogy mely uton érhetni el az állam megszabott feladatait a legczélszerűebben, ha továbbá e feladatot minden kétséget kizárva a jog s az erkölcstörvény állapították volt meg: ugy valóban döre ellenmondás, oly végrehajtási módozatokat ajánlani legczélszerűebbek gyanánt, melyek megrontják azon feladatokat, a melyeknek megoldására rendelvék. — Ellenmondást azon további oknál fogva sem türhetni el, mert oly bonyodalmas intézmény, minő az állam vezetése csak akkor lehetséges zavar nélkül, ha a különböző részek között benső megegyezés s a végrehajtási módra nézve hasonszerüség forog fenn. Nemcsak az államorganismus tételeményei volnának összeegyezhetlen ellenkezésben, ha egy esetben a jog s az erkölcsiség ismertetnék el vezérelv gyanánt, a

másikban pedig valamely előny elérése kedveért e kettő hozatnék áldozatul; hanem a hivatalnokok is, valamint a polgárok megoldhatlan zavarba kerülnének arra nézve, hogy mit tételményezzenek s mit mozdítsanak elő. Hogyan támaszkodhatnék az állam jogára s hogy merészlené szükség esetében erőhatalommal megőrzeni, ha önnönmaga lábbal tiporná kedvező előnyökért? Ezen ellenmondás eljárásában csak jogosultságát rendítené meg alapjában és átalános rablást s csalásrendszert tukmálna az örök rend helyébe. — Végre nem szorul bizonyítgatásra, hogy az emberi cselekedetek átalános törvényei az emberek összéletére nézve is érvényesek, s hogy a mit az egyesnek nem szabad önmagáért tenni, többeknek se szabad többek kedveért cselekedni. Hanem ellenkezőleg ezen kérdésre nézve is szem előtt kell tartani azon nézetet, hogy az emberek létszerezett együttléte őket erejök s céljok fejlődése magasabb fokára emeli; s hogyha csakugyan különbség forog fenn a jog — s erkölcstörvény érvényére nézve az egyes élete s az állam összélete között, ez csak abból állhat, hogy az emberi lét magasabb fokától magasabb erkölcsi s jogi követelmények igényeltetnek.

Megeshetik tehát mindenesetre, hogy határozott egyes esetben a jog s az erkölcsiség megsértése által nagyobb tárgyi előny éretik el, mint megfigyelésök folytán; de az ily eljárás feltétlenül tilos, minélfogva nem ajánlható legczélszerűbb eszköz gyanánt. A megeröltetés s a végleges haszon közötti különbség mitse változtat a dolgon; azért legfelebb alárendelt érv gyanánt említendő, hogy jogtalan s erkölcstelen politika legalább hosszabb tartamában s közvetett következményeiben rosz politika, oly hátrányokat vonván maga után, melyek a gonoszság közvetlen hasznát meghaladják. Az utóbbi körülmény helyes belátása persze messzeterjedőbb átnézetet s hosszasabb történeti folyamatot igényel.

A különböző dogmatikai tudományszakok felállította tanok egymáshoz való viszonyára nézve ennélfogva a következő tételek bírnak érvénynyel *(a)*:

1. Ha jog, államerkölcs s politika egymással megegyeznek, ugy a kérdésben levő intézmény minden körülmény között teljesítendő, mert az ily különböző szempontokból eredő helyeslés feltétlenül szabatossága, söt szükségessége mellett szól.

2. Ha a politika javasolta eljárást a jog s az erkölcsiség nem követelné ugyan, de nem is roszalná, ugy misem áll vég-

rehajtása utjában, ha közelebbi vizsgálat után csakugyan előnynyel kinálkozik.

3. Ha a politika ajánlotta lépés ellenkezésbe kerül a jogi törvénynyel, abbanhagyandó; és pedig közömbös, akár a tételes akár az észjogból eredne az ellenmondás. Az első esetben ugyan könnyebben bebizonyítható az ellenmondás, melyet közönséges értelem is felfog; de mivel a jog sértetlensége az összélet alapját képezi, a jog létege ellen se szabad az államnak véteni. — Kivételnek csak a következő esetekben van helye:

a) Ha valakinek pénzben megbecsülhető joga ellenkeznék valamely átalános feladat czélszerü megoldásával, ugy teljes kárpótlás mellett mellőzhető (kisajátítás, expropriatio utján). Miután kárpótoltatik, nem szenved az illető rövidséget, de ugyanaz oknál fogva visszaéléstől se lehet tartani; végre az egyesek kivánságai ellenében az összlét czéljai elérése nyomatékosabb ok.

b) Szükség esetében, azaz megmentése érdekében az állam, az egyesek jogán túlteheti magát, még ha nem is szolgáltathat kárpótlást *(b)*. Az együttlét lehetősége átalán feltétele a jognak; itt azután csak az erő dönt, mely az állam részén van. Nagylelküséget s feláldozást egyesek gyakorolhatnak; az állam, mely feladatát az egész nép érdekében tartozik megoldani, nincs arra felhatalmazva. Az ily jogsérelemnek azonban természetesen arra kell szorítkoznia, a mi épen a megmentés eszközlésére szükséges; és a rendes s törvényes állapot azonnal helyreállítandó, mihelyt elegendő a fenyegető veszélyek megbirására.

4. A politika s erkölcstan összeütközésére vonatkozólag igaz ugyan, hogy az erkölcstan nyilván még egyetlen egy államtól sem ismertetett el zsinórmérték gyanánt; de mivel valamennyi állam kétségtelen emberi kötelme azt megfigyelni, jelesül pedig erkölcs nélkül társadalom nem gondolható, a társadalom pedig az állam legközelebbi tartalma; és mivel mint észszerütlent el kell vetnünk azon gondolatot, hogy az államférfiúban a magánember az erkölcstörvény alatt álljon, a közügyekkel foglalkozó pedig az alól fel legyen oldva *(c)*: átalános elv gyanánt következik, hogy a politikai tanács kénytelen az erkölcsi kötelmeknek engedni. A pillanatnyi nyereség nagysága, melyet erkölcsi kötelem megszegése által el lehetne érni, oly kevéssé szolgálhat az ilyszerü eljárás mentsége gyanánt, hogy ellenkezőleg annál határozottabban kell a kisértés vissza-

utasítását követelnünk. Nem is kell tehát ama különben helyes okot felemlítenünk, hogy a becsületes eljárás, legalább hosszabb tartamban, a legjobb politika *(d)*. — Félreértések kikerülése kedveért még a következő két megjegyzésre utalunk:

a) Objectiv tények felhasználása valamely magában véve tiltatlan czél elérésére nem ellenkezik törvénynyel. Valjon azok, kik a kérdésben forgó tényeket előidézték, erkölcsileg jártak volt-e el vagy nem, nem tesz az innenső cselekvőségre nézve különbséget. Az államférfiú, valamint minden más ember kötelme, nem abból áll, hogy a külvilág valamennyi s jelesül a kezelése alá nem is helyezett viszonyát előbb az erkölcstörvény értelmében rendezze, mielőtt létezőknek elismerné; hanem csak abból, hogy önmaga s a maga kezdeményeire nézve tisztelje az erkölcstörvényt. Idegen cselekedetekért mások felelősek; és ha mások erkölcsisége hiánya gyámolítana bennünket tiltatlan czéljaink elérésében, ugy döre dolog volna, s a magunk életczéljai tekintetében gáncsolandó is, ennek hasznát nem venni vagy az ily tényt számításba nem venni. Csak ott veszi kezdetét a magunk erkölcstelensége, ahol az idegen hibát nem tekintjük puszta ténynek, hanem előidézni s előmozdítani akarnók *(e)*.

b) Azon kötelezettség, hogy az erkölcstörvény ne áldoztassék fel az előny kedveért, nem semmisíti meg az erkölcsi törvények u. n. összeütközése fölötti elveket. Ha tehát egyrészt még a legnagyobb előnyt se szabad erkölcstörvény megszegése által szerezni; másrészt az erkölcsi kötelmek magokban véve teljességgel egy fokon állnak, sajátlag ugyanazon törvény különböző kifejezései: ugy választanunk kell a több között, ha több erkölcsi követelmény egyidőbeli s hasonszerü végrehajtása lehetetlenség. Ezen választáskor immár az erkölcsi kötelmek teljes egyenlőségénél fogva egyesegyedül a tárgy fontossága szolgálhat zsinórmérték gyanánt. Ebből következik: hogy azon cselekménynek adandó az elsőség, mely legtöbb ember észszerü életczélját mozdítja elő; hogy a maradandó haszon előbbvaló a mulékonynál; hogy a fenntartásról kell előbb gondoskodni, mielőtt az előmozdításról szó lehet; hogy a lakosság szellemi erejének mívelése magosabban áll, semmint az anyagié — hacsak az utóbbi nem képezi minden míveltség lehetősége feltevését —, hogy a szellemi míveltségre nézve az erkölcsiség s vallás a puszta észképzést

megelőzze, az utóbbi meg a szépészeti finomodást. Azt se lehet kétségbe vonni, hogy a maga állama irányában teljesítendő kötelmek előbbvalók az idegen számára létesítendő tételeknél *(f)*.

(a) A politika viszonya az államjoghoz s erkölcshöz sokszerű irói fejtegetés tárgyát képezte. Ide tartozik azon roppant irodalom, melyet MACHIAVELLI műve a fejedelemről idézett elő. Említendők még a következő munkák: GARVE, Verbindung der Moral und Politik. Breslau, 1788. — BERG, Versuch über das Verhältniss der Moral zur Politik. I. II. Heilbron, 1790. — DROZ, Application de la morale à la politique. Paris, 1815. — LIEBER, Political ethics. I. II. Boston, 1839.

(b) Czélszerű jogtalanságok példái szükség esetében: a diktátorság, még a hol az alkotmány nem is ismeri az intézményt; caveant consortes, ne respublica detrimentum capiat; az alkotmányi törvények felfüggesztése polgárháborúkban; ostromállapot kihirdetése a nyugtalan tartományban stb. — V. ö. Grundsätze der Realpolitik. Stuttg., 1853.

(c) *Luden* megkisértette igazolni, hogy a magánéletben más erkölcstörvény birjon érvénynyel mint az álladalmi viszonyban s igy okoskodott: a közállomány üdvös állapota helyreállítása a fejedelem legfelsőbb erkölcsi kötelme, ennélfogva az is kötelme, hogy azt bárminemű eszköz segedelmével eszközölje, a kötelem pedig soha se lehet tilos, bármiképen itéljünk is különben felette. Nyilvánvaló, hogy itt otromba petitio principii forog fenn. Kétséget sem szenved, hogy a fejedelem feladata a közállományról gondoskodni, de evvel még koránt sem akarták azt mondani, hogy minden, még erkölcstelen eszközökkel is élhet. Hisz épen arról van szó, szentesíti-e a czél az eszközt? S valamint a magánélet minden viszonyában *nem*mel kell ezen kérdésre felelnünk, ugy a közállományt illetőleg nem ismerünk okot, mely a kérdés más eldöntésére vezetne.

(d) Nevezetes jelenség, hogy nem csak gyakorlati államférfiak, hanem elméleti tudósok közül is oly sokan akadnak, kik nem akarják elismerni, hogy az erkölcstörvényt nem szabad politikai okok s előnyök kedveért megszegni. *Berg* legalább azt állítja, hogy erkölcstelen fenyegetés ellen szabad erkölcstelen eszközökkel élni; *Garve* pedig nem is itéli erkölcstelennek azt, a mi az összességre oly jelentékeny hasznot hoz, mert az erkölcs szabványai szerinte csak az emberek boldog összélete végett advák. Mindkét állítás hibás volta kézzelfogható.

(e) Ki fogja péld. követelni, hogy háborúban ne zsákmányoltassék ki az ellenséges hadvezér gyávasága vagy bűnös figyelmetlensége, hogy idegen kormánynyal folytatott alkudozáskor ne használtassék fel eszélyesen a követ vagy fejedelem hiusága, hogy az árulótól önkényt ajánlott tudosítás visszautasíttassék? Az erkölcsileg megengedett s a tiltott közötti határvonal igaz néha felette finom; de kellő figyelem mellett felismerhető. Míglen péld. idegen hivatalnok megvesztegetése, *hogy kötelességét megszegje*, tilosnak jelenkezik, a megajándékozás jogunk érdekében nem gáncsolható.

(f) Az erkölcsi kötelmek összeütközése kiegyenlitésére külső objectiv mérték keresendő, tehát ne engedtessék át az alanyi vélekedésnek. Noha ez utóbbi nézet is pártolókra akad, nem szenved kétséget, hogy a mi követelményünk a helyesebb.

86. §.

3. A politikai tanok különfélesége.

Már az átalános álladalomtan mutatja, hogy az államgondolatot létegileg különféle módon lehet felfogni és fogják is fel; más szavakkal, hogy emberek rendezett összéletöknek különböző czélokat tüzhetnek s azt a szerint rendezhetik. Az államjogban, ugy szinte az államerkölcstanban közelebbről kifejtetett s élesebben meghatároztatott ezen különbség, melyből a közjogban a különféle államnemeket s államfajokat származtattuk le. Ezen különböző államnemek mindegyike számára külön jogok jelenkeztek, melyek ha nem is minden, mégis lényeges pontokra nézve térnek el egymástól.

Ritka esetben ismerte fel a tudomány az államok ezen különféleségét az országászattanra vonatkozólag. A legtöbb feldolgozás ezt teljesen mellőzi és csak egyféle elveket s tanácsokat emleget, melyek ennélfogva minden államra alkalmazandók volnának *(a)*.

Ezen eljárást tényleg alig lehet felfogni. Ha ugyanis valamely intézkedés jósága mindenek előtt attól függ, hogy az elömozdítandó intézet czéljával megegyezzék s annak kedvezzen; és ha továbbá a legritkább esetben fog ugyanegy eljárás egyaránt alkalmas lenni különféle czélok számára: világos, hogy az államgondolat s államjog különfélesége ugyanoly nagy különféleséget von maga után az eszközöket illetőleg, melyek haladásukat s öregbítésöket volnának eszközlendők. És ha meg is engedjük, hogy egyes feszegetések s szabályok mindenütt beillenek, vagy mert átalán azt tanítják, hogy miként kell az emberekkel bánni, kiknek természetök mindenha ugyanaz, vagy mert oly állapotokra vonatkoznak, melyekben az államczél különfélesége kevésbé mutatkozik, mint péld. az idegen államokhoz való viszonyban, vagy végre, de ez igen ritka eset, mert ugyanegy intézmény valamennyi államforma számára alkalmatos: ugy mindig szem előtt tartsuk, hogy ezek *kivételes* körülmények. Minél pontosabban behatolunk az államélet részleteibe s felkutatjuk a mindegyike számára alkalmatos cselekvésmódot, annál élesebben s visszautasíthatlanabbul

jelenkeznek az eredetleges különféleség következményei és annál kevésbé ringathatjuk magunkat azon balhiedelemben, hogy egyetlen egy rendszer segedelmével kielégíthetjük a valóság követelményeit, a melyek megoldását szabatos országászattantól várják. Valóban inkább gondolható valamennyi államnemmel közös *jog*, semmint oly politika, mely egyaránt jó volna mindnyájok számára.

Ennélfogva mulhatatlanul szükségesnek jelenkezik, hogy az *országászattan* terjedelmes tudományos tárgyalása annyi tanszakra oszoljon, a mennyi államnem és faj megkülönböztetendö. Kétségkivül meg fognak egyezni ugyanegy nem alfajai számos s talán a legfontosabb tekintetekben, sőt nehány átalános alaptételre is fogunk akadni, melyek az államgondolat valamennyi alakulásának megfelelnek. A tárgyalás módja itt is kétféle lehet; vagy külön adatnak elő az egyes államnemek és fajok, vagy együttesen, mely esetben minden egyes pontra nézve felemlitendök az eltérések.

E két tárgyalási mód tulajdonságai körülbelül ugy viszonylanak egymáshoz, mint az államjog és államerkölcstan analog kétszeres tárgyalása (v. ö. fenn a 14. 27. s 78. §§-et). A politikában is tehát, mint az államerkölcstanban, de nem az államjogtanban megfelelöbb leszen az encyklopaedia szükségleteinek, ha a tanok kifejtése csak egyszer történik, de mindenkor figyelemmel kisérjük a különböző államnemek különleges követelményeit. Magából értetödik, hogy ezen rendszeres tárgyalás alapját a legközelebbi államnem, ugyanis az ujkori jogállam képezi, s hogy az utóbbira nézve a képviseleti egyeduralom van szem előtt tartva. A mi teljesen közös, péld. az államélet vagy egyes intézményeknek s viszonylatoknak is tárgyi alapjai, könnyen megjelölhetök.

(a) Azon iratok száma, melyek az egyes államnemek politikáját külön tárgyalták, szertelenül csekély. *Macchiavelli* ugyan különbséget tesz a köztársaság s a despota számára illő politika között, de kevés utánzóra akadt. Nem kell azért gondolnunk, miszerint ezen irók azon dőre hiedelemben voltak, hogy tanaik egyaránt alkalmazhatók valamennyi államban. Azon téves nézetből indulván ki, hogy az államnak csak egyetlen egy fogalma védelmezhető, azt tartották, hogy csak az is szorul tudományos politikára.

87. §.

4. A politika irodalma.

Az országászattan tárgyai felett irott munkák száma rendkivül nagy; és pedig a rendszeres munkáknál összehasonlithatlanul több monografia létezik, melyek egyes részletekkel s kérdésekkel foglalkodnak. Terjedelmes irodalomtörténeti s könyvészeti segédeszközök hiányában vagyunk *(a)*.

A következö elöadásnak czélja a legkitünöbb dolgozatokat felemlíteni, de csakis azokat, melyek a politika összes körére kiterjeszkednek. Az országászattan egyes szakaszai feldolgozásait a kellö helyen fogjuk idézni.

I. Rendszerek.

1. Az antik államnézet alapján. Bárha távolról sem szállt valamennyi irat reánk, melyeket a görögök s rómaiak az országászattanról szerzettek; mégis jó fogalmat szereztünk magunknak *Plátó* s *Aristoteles* iratai alapján a tudomány antik tárgyalási modora felöl, és jelesül Aristoteles politikájában minden idöben becsülendö remekmü maradt reánk. Fennebb (a 24. §-ben) elöadtuk ezen munkák jelentöségét s viszonyát egymáshoz; elég legyen tehát itt megjegyeznünk, hogy az antik állam *politikájára* nézve sem kevésbé jelentösek, mint jogára nézve. Megértésöket századokon által elnyuló commentárok sora könnyiti. — Az ujabbak közül, kik az antik állam álláspontjából osztogatnak politikai tanokat, jelesül kettö válik ki: Bodinus, De republica libri VI. elöször 1577-ben; és Vollgraff, Antike Politik, Giessen, 1828. — Bodinus mélytudományu müve a középkori aristotelesi elmaradt bölcselet szüleménye, noha már az ujkori államfelfogás is meglátszik rajta, a mint ezt oly jelesen kimutatta *Baudrillart*, Jean Bodin et son temps (Par., 1853) czimü müvében. A német tudós munkája tárgyismerettel s mélyen fogja fel az antik állam létegét. Különben *Zachariae* munkája Cicero értekezése fölött az államról (Heidelb. 1823.) sem fog haszon nélkül olvastatni.

2. *A vallásos világnézet alapján. Vallásos* alapon nyugvó teljes rendszerét a politikának, tehát más szavakkal a theokratiaénak jelesül *Müller* (Elemente der Staatskunst I—IV. Berlin, 1809.) s *Haller* (Makrobiotik der geistlichen oder Priesterstaaten. V. k.) szolgáltattak. Amaz szellemdus, fantastikus, ki játszi hasonlatokkal él; az utóbbi mély eszü s tudományu iró. Emlí-

tésre méltók még *Schlegel* (Vorlesungen über die Philosophie des Lebens; über die Philosophie der Geschichte) és *De Maistre* (souvenirs de St. Pétersbourg); az utóbbi kiváló politikai tehetségről tanuskodik; nemkülönben *Bossuet* (Politique tirée des propres paroles de la sainte écriture) s egy *Névtelen* (Die Staatsweisheit der Bibel, 2. kiad. Lipcse, 1849). Amaz rövid aphorismákat terjedelmes bibliai idézetekkel erősit s leplezetlenül a korlátlan egyeduralom mellett emel szót; az utóbbi az alkotmányos állam politikája teljes rendszerét alkotja bibliai idézetekből, gyakran meglepő, habár itt-ott erőltetett elmeéllel.

3. *A modern jogállam alapján.* Valamint a bölcseleti államjogban, ugy az országászattanban is *Montesquieu* nagy műve a törvények szelleméről képezi az alapot; habár nem is mond mindig igazat s nem tanitja mindenkor a teljes állambölcseséget, és inkább a tündöklő fényt semmint a való s nyugodt igazságot keresi. — Nem igen mélyenható, s felette bő, de nemes buzgalommal eltelve a jog s közjóért, valamint bámulatos a szerző hazája tekintetbevételénél fogva a nápolyi *Filangieri* műve (La scienza della legislazione, elöször 1780-ban); le van minden európai nyelvre forditva. — Radikál álláspontot foglal el, némely tekintetben alkalmazhatlan, de az angol alapnézeteknél fogva jelentős a skót *Craig* műve (Elements of polit. science, Edinburgh, 1814; a német, tökéletlen forditás Hegewischtől). — A németek közül *Luden* s *Dahlmann* emlitendők, bátor műveik befejezetlenek. — Az elsőnek nemes buzgalmat tanusitó műve különösen feltünteti, hogy mennyire haladott a műveltség a középkor óta, mely Machiavelli művét hozta létre a fejedelemről; Dahlmann irata alkalmilag s terjedelmére nézve elégtelen, de mély kutatás s gondolkodás tiszteletreméltó eredménye. — Szellemdús s tanulságos az amerikai *Lieber* nagyobb műve (Political ethics), mely két világrész nézeteit s európai tudományosságot egyesít amerikai szabadságszeretettel.

4. **Terjedelmes rendszerek.**

Csak a német irodalom mutathat fel oly munkákat, melyek czéljokul tüzték, a különféle államnemek politikáját egyaránt feldolgozni; e czélt azonban egyik se érte el tökéletesen. VOLLGRAFF műve (Systeme der praktischen Politik im Abendlande; 4. k. 1828) távolról sincs befejezve; a megjelent részből azonban eléggé kitünik, hogy a szerző felfogta a *különböző* államok sajátos feladatait. *Zachariae* munkája (Vierzig Bücher vom Staate) szinte teljes terjedelmében tárgyalja az országá-

szattant. A mü illető rész, valamint az egész szellem- s gondolatdús, tudományos s ösztönző; de el-eltévedező s gyakran játszadozó, a feltünő s paradoxon gondolatot az igazság elé tevén.

II. **Töredékes munkák.**

Igen jelentékeny azon könyvek száma, melyek ugyan az országászattan valamennyi részére kiterjeszkednek, de az egyes tárgyakra nézve sem rendszeres rendet, sem szabályszerü kivitelt nem követnek, hanem csak tetszés szerint emelnek ki egy-egy pontot, melyet a szerző gondolatai s élettapasztalatai alapján feszegetnek. Jelesül államférfiak azok, kik a közügyektől visszavonultan vagy azokba belefáradván s üdülést keresve, irogatnak ily töredékeket és iparkodnak általuk szabatos eljárást vagy gondolkodást elöidézni. Az e nemü iratok természetesen nem alkalmatosak rendszeres tanulmányul, s egyátalán nem kezdök számára valók, de felette tanulságosak a szakértö férfiakra nézve, már akár elméleti, akár a gyakorlati téren müködjenek. Itt csak példaként mutathatunk egynehányt be. — Első helyen állnak mind korra mind jelentöségre nézve MACCHIAVELLI NICOLO halhatatlan müvei és pedig mind a *„fejedelemről való könyve,“* mind *„megjegyzései Livius X. első könyve felett.“* Amabban felkutatja, a legundokabb vétektől se borzadva vissza, valamennyi eszközt, melyek szerinte alkalmatosak szilárd kormányhatalmat tenni a fejedelem kezébe, hogy azután azt nagyszerü hazai czélokra fordithassa. A másik munkájában szabad nép s szabad állam politikáját tanitja. Mindkettöben fényesen jelenkezik a legélesebb ész s a legfinomabb figyelö tehetség, mely valaha romlott korszakban s szerencsétlen országban embernek adatott, a ki személyesen maga sem volt szeplötlen. — Talán erkölcsileg nem volt jobb, mindenesetre nem nagyobb, de miveltebb, a hatalmaskodásoktól elforduló s ujkori nézetek légkörében élö skót HUME, ki történeti munkáján kivül, politikai értekezések egy gyüjteményét hagyta az utókorra. (Essays and treatises). Alapgondolata az, hogy a a sajátos népsajátságnak kell minden állam politikája alapját képeznie. — Feddhetlen jellemü s a törvényes szabadságért, nevezetesen a parlamenti alakban jelenkezöért lelkesedik *Hume,* szinte mint történetiró hírneves honfitársa *Maculay.* Értekezései (Historical and critical essays) nagyobbára valamely nagy történeti alakhoz vagy jelentös történeti mühöz simulnak, és ekként müvészi alakban s államférfiui belátással tárgyalják az országászattan legkülönbözöbb kérdéseit. — A németek közül

emlitendők: *Moeser* (Patriotische Phantasien, először 1774.), kinek egyszerü, jelentéktelen körben mozgó értekezleteit a legderekabb érzület, s mély életbölcseség hatja átal; — *Moser* (Moralische und politische Schriften, 1763; Politische Wahrheiten, 1796) müveiben daczos s elökelő szelleme keserü élettapasztalásai nyilatkoznak; ismeri a XVIII. századbeli német udvarok korcs voltát s orvoslatra serkent; — *Gagern* (Resultate der Sittengeschichte, 1808), szellemdús, sokat olvasott s gondolkozó államférfiu, ki azonban nincs különcz-gondolatok hiányában sem; — *Radowitz* (Gespräche aus der Gegenwart, először 1846-ban) jelesen jellemzi az ujkori pártok törekvéseit s sajátságait.

III. **Államregények.**

Kevesebb figyelemre méltatta a komoly s szakbeli tudomány, mintsem tényleg megérdemelték, azon könyveket, melyek költött képét adják az oly államnak, mely valóságban nem létezik, de a mely a való élet felvilágosítására volna szolgálandó. — Kétségkivül elég gyakran játszi s döre tanácsadásra használtatott fel ezen alak; azonban magában véve épen alkalmas valamely ajánlott intézmény következményeit feltüntetni. S minthogy rendszerint radikál ujítóktól választatik, kik a fennforgó viszonyok között nem állhatnak elő indítványaikkal: ugy az e nemü iratok mindenkor jelentősek s komolyabb mozgalmak hírnökei. Némely intézmény jelenleg mindenütt be van fogadva, melyet nehány század előtt alig mertek volt egy-egy költeményben megpendíteni. — Különben az államregények két lényegileg különböző nemre szakadnak:

Az első magába foglalja azon iratokat, melyek fennálló államformákat eszményitenek és ez által a való élet hiányaira utalnak. Ide tartoznak péld. *Xenophon* kyropaidiája, *Fénélon* Telemakja, *Haller* több irata. Hogy ezen nem kevésbé tanulságos s érdekes, a dolog természetében rejlik.

A másik, szabadabb nem kizárólag a képzelet teremtette álladalmakat s intézményeket rajzolja. Számuk elég nagy, híres s bámulatra méltó müvekkel dicsekedhetik. Igy nevezetesen az angol államkanczellár *Morus „utopiája“* (először 1516-ban), mely az e nemü iratoknak nevet kölcsönze; a calabriai barát *Companella „Solis civitasa“*; a franczia communista *Cabet „ikariai utazása“* (1842) *(b)*.

(a) A politika külön irodalomtörténete nem létezik; még a könyvészeti közlemények is töredékesek. *Ersch* müve: Literatur der Juris-

prudenz und Politik, 2. kiad. 1823., részint csak német iratokra szorítkozik, részint rövid korszakot karol fel. L. *Mohl* ide vágó értekezését: Allgemeine Literatur der Politik (Gesch. und Literatur der Staatswissenschaften. III. köt.), bárha csak az átalános müvekről szól.

(b) Az államregények terjedelmes jellemzését l. *Mohl*, Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften I. köt. 167. l.

I. Az államélet alapjai.

88. §.

1. Az ország.

Már az átalános államtanban (l. a 18. §-et) utaltunk elölegesen ama nagy jelentőségre, mely *az államterületnek* nagyságához s sajátságához képest az emberi együttlét legkülönbözőbb oldalait illetőleg tulajdonítandó. A szó sajátlagos értelmében alapját képezi, és ha a politika feladata az államczélok igényelte kellő eszközök tanát előadni, ugy mindenek előtt megvizsgálandó, hogy mely viszonylata van az ország különböző sajátságainak s tulajdonságainak az államhoz. Az utóbbiak szolgáltatják nagyobbrészt az érintett eszközöket, minélfogva a közjóról csak ugy lehet gondoskodni, ha azokat részletesen ismerjük *(a)*. A vezérlő tételek felállitásakor üdvös lesz egyelőre az államok különféleségétől elnézni.

1. Mindenek előtt az államterület *nagysága* jő tekintetbe. Tagadhatlanul *szabályellenes* befolyással lehet a termékenységre s közlekedésre nézve különösen kedvező vagy kedvezőtlen fekvés, a nép kiváló szellemi képesültsége, végre a szomszédokhoz való viszony; azonban átalánosságban a következő tételek *mérvadóknak* tekinthetők:

a) Nagy terület azon lehetőségbe helyezi az államot, hogy nagyszámú lakosságát is öntermesztette élelmi szerekkel lássa el. A földmívelés tehát itt a népgazdászat alapjául választathatik, ipar s kereskedelem pedig természetes fejleményöknek engedhetők átal; a mi részint a jólét biztosságára, részint az állam rendészeti tevékenységére s az állambevételek megállapítására rendkivül nagy befolyással van.

b) A nagy terület sokszerü előnyöket nyujt a védelemre nézve a betörő ellenség ellenében, még győzelem után sem rohanhatván meg s foglalhatván el az egészet.

c) Nagy területen, nevezetesen ha különböző éghajlat alatt fekszik, nem egy könnyen hatnak káros elemi csapások az egészre.

d) A terület kellő nagysága nemcsak a közvetlen szükséglethez mérendő, hanem egyéb, jelesül szomszédos államok hatalmához s nagyságához. Ha annak lehetősége, hogy az állami czélok eléressenek, nem is függ a kellő hatalomtól, a külső biztonság bizonyosan attól függ; már pedig annak egyik lényeges eleme az elegendő terület. Ha tehát valamely állam területre nézve növekedik, jelesül ha dicsvágyó s hóditási terveket forral, ez a többé kevésbé fenyegetett többi államokat is arra fogja serkenteni, hogy területöket öregbítsék, vagy hogy az ellenség területét az eredetleges mértékre szállítsák le.

e) Különben nem szabad az államterület nagyságának azon mértéket meghaladni, melyet az emberi erő s ész megbir, nehogy ismét hátrányok foglaljanak helyet. A szertelen nagy terület felette sok erőt fecsérel el, hogy az államintézmények összevágó müködése meg ne szakadjon, némely államkiadás aránytalanul fokozódik, a messzebb fekvő tartományok átnézete megnehezíttetik, végre a nagy országnak sok a szomszédja, kikkel nem mindig lehet a viszonyokat előnyösen s békésen rendezni.

2. Nagy jelentőségüek továbbá állami tekintetben a terület *határai*. — Az első követelmény e tekintetben az, hogy pontosan meg legyenek határozva s ennélfogva kétségtelenek, nehogy vita támadjon s hogy átalán tudva legyen, hogy meddig terjednek térileg az állam jogai s kötelmei. — A második s felette pontos követelmény az, hogy a határok a nép természetes tevékenységi köre végpontjaival összeessenek. Ily terület rendszerint egy nagy folyamvidék valamennyi mellékágaival egészen a hegységig, vagy több ily folyamvidék; tenger vagy hegyláncok általi körülhatárolás szinte képezhet összetartozó egészet *(b)*. — Miután továbbá alig remélhetni örökös békét a szomszédokkal, kivánatos, hogy a határ könnyen védelmezhető katonai helyzetet képezzen; különösen óhajtandó ez, ha a szomszédos tartomány folytonos ellenségeskedést forral vagy barbar vidék. — Végre nagy előnynyel jár, ha a terület határai a nép nemzetiségéivel özszeesnek; s e körülmény megengedhetövé is teheti a természetes határ követelményeitől eltérni.

3. Nem közömbös az államterület képezte *mértani alak*. Csakhogy erre nézve olynemüek a viszonyok, hogy valamennyi

előnyt egy időben lehetetlen egyesíteni, mert egymást kölcsönösen kizárják.

a) Minél hasonlatosabb valamely ország alakja a körhöz, annál közelebb esik még a legtávolabb eső pontokhoz is a felügyelet s a vezérlő hatalom; annál sebesebben összepontosíthatni az állam összes erejét egy bizonyos helyen; annál kevesebb érintkezési pont jelenkezik a külfölddel; végre annál csekélyebb befolyással van az idegenszerü népsajátság az összetömörült lakosságra. — E szabályra nézve azonban számos kivétel forog fenn. Igy péld. hosszúra nyult, jó kikötőkkel ellátott part birtoka mindenkor nagy előny, habár a hátsó vidék idegen államé is. Oly országnak birtoka is hasznos továbbá, mely ipar s szükséglet számára megkivántató nyersterményeket szolgáltat, bátor az alak szabályszerüsége meg is volna háborítva. Végre előnyös a meridián irányában kiterjedő hosszas terület, ha ezen körülmény a termesztmények különféleségét vonná maga után, a mi mind a bel mind a külközlekedésre élénkítő hatással van.

b) Rendszerint hátrányos, ha az államterület különféle teljesen elszakadt részekből áll. Nemcsak a kerekdedség előnyeit kell nélkülözni, hanem könnyen kelletlen viszonylatok keletkezhetnek a külföldhez. Ha ugyanis idegen tartomány fekszik a különböző részek között, az állam sok tekintetben idegenektől függ összeköttetésére nézve saját országával, a mi háborús időkben veszedelmes színt ölthet. Ha ellenben tenger, ugy teljesen megszakadhat összeköttetése, ha erősebb féllel elegyedik tengeri háborúba, a ki azonfölül a gyengébb pontot könnyen zsákmányul ejtheti. Azt se szabad figyelmen kivül hagyni, hogy szétszakadt területi részeken a népsajátság nem fejlődik egyenlő mértékben. — Különben e szabályra nézve is sok s jelentős a kivétel. Mindenek előtt a gyarmatok viszonya teljesen sajátságos. Ezek természetesen különválvák az anyaországtól s rendszerint távol fekszenek; mégis rendkivüli jelentős s üdvös befolyást gyakorolhatnak az ipar s kereskedelem kifejlésére, az állam s a pénzügyek hatalmi állására, a tengeri hatalom terjedelmére s gyakorlására, az anyaországban felesleges népesség átültetésére *(c)*. Elszigetelten fekvő s sem kereskedelemre sem nyerstermékek létrehozására befolyást nem gyakorló pontok továbbá hadászati, tehát politikai előnyökkel kinálkozhatnak, ha ugyanis könnyen hozzájuk lehet férni s védelmezni, és alkalmasak az ellenség figyelemmel tartására vagy hajóhad s sereg számára támpontokul szolgálnak *(d)*.

c) Végre természetellenes s sokszerüen ártalmas alakulása a területnek, ha a szomszédos ország mélyen benyuló szegletet képez az innensö területen. Ez nemcsak az összefüggést szakítja meg, s számos pénzügyi s biztonsági intézményt nehezít meg, hanem hadászati tekintetben is aggályos lehet.

4. Oly állam, mely földirati fekvése miatt gátolva van a világközlekedésen résztvenni, szükségképen szegényebb s jelentéktelenebb marad, semmint egyéb segédforrásainál fogva következnék. Az ily részvevés azonban világtenger melletti fekvéstől van feltételezve, melyet sem a tengerhez vezetö folyamhajózás használata, sem alkalmas szárazföldi közlekedési eszközök, tehát jelesül messzeterjedö vasuti hálózat nem képes pótolni. Nagy államra nézve tehát mulhatatlan szükséglet, hogy területe legalább egy pontra nézve a tengert érintse *(e)*. Kivételt legfelebb csak míveletlen s kizárólag saját szükségletei létrehozására szorítkozó népek képeznek, a melyeknek nincs jelentékenyebb külközlekedésök; azután meg a theokratiák, melyeknek egyátalán érdekökben áll, hogy más hitüekkel ne legyenek érintkezésben *(f)*.

5. Mind a népgazdagságra, mind a lakosság számára, nem különben a közvetlen állameszközök nagyságára nézve lényeges jelentöségü a terület *termékenysége*. Szabad választásról, vagy nagyobbszerü változtatásról természetesen csak ott lehet szó, a hol ujonnan alapitandó államok vagy gyarmatok jönek tekintet alá; és itt a természetes termékenység tekintetbevétele elsö szabvány, melyek elhanyagolása utólagos áldozatok s csekélyebb tenyészet által boszulja meg magát. Azonban már létezö államokban is sok történhetik a természetes termékenység öregbítésére; s az államnak fontos feladata kellö alkalmakkor az öszeröt alkalmazni. Megfelel pedig ezen feladatának részint magánvállalatok elömozditása által, részint az állameszközök közvetlen alkalmazása folytán nagyobbszerü intézmények létesitésére, a melyek az egyes polgárok vagy egyesületek erejét meghaladják. E nagyobbszerü intézmények pedig következök: lecsapolások akár elvezetö csatornák, akár töltések, akár a talaj emelése által; öntözések és ugyan, vagy állam épitette csatornák, vagy a vizjogot rendezö czélszerü átalános törvényhozás segedelmével; végre a nedvességi viszonyok szabályozása az erdöségek kellö ápolása által *(g)*.

Nem szorul különben megjegyzésre, hogy az elösorolt természetes elönyök birtoka csak ideiglenes haszonnal kecsegtet, minélfogva a terület eme tulajdonságai elérése nagyobbára haszontalannak bizonyulna, ha a fennlevöt fenn nem lehetne

tartani s összehalmozottat együtt nem tartani. Az államnak nincs hatalmára s jólétére nézve biztos alapja, ha területe természetes előnyeihez *az elidegenithetlenség és oszthatlanság elvét nem fűzi.* Osztály által szétforgácsoltatik a hatalom, az átalános czélok elérése képessége hanyatlik, az alattvalók terhei öregbednek. Politikai öngyilkosság, mely szerencsére nem csak az alattvalók, hanem az uralkodók érdekét is sérti. Csak a legritkább esetben lehet czélszerűségi okoknál fogva az eddig egységes állam felosztásáról szó több egymástól független országra jelesül, ha valamely birodalom oly annyira megnövekedett, hogy átnézete s egységes vezérlete lehetetlen volna; ha továbbá a gyarmat népességre, jólétre s önállósági érzületre nézve annyira haladott volna, hogy élénken óhajtaná az anyaországtól való elszakadást; végre talán, ha valamennyi kisérlet dugába dölt, mely több egy országban lakó nemzetiséget egységes egészszé akarta olvasztani, vagy legalább békés összetartásra bírni. Arról természetesen gondoskodni kell, hogy a terület-elidegenítés feltétlen tilalma jogilag lehetetlenné ne tegye a határok czélszerü rendezését, vagy egyéb kisebbszerü előnyös cseréket.

(a) Az államok területviszonyait tárgyaló irodalom, a kérdés jelentős fontossága daczára sem nem igen bő, sem nem jelentékeny. Figyelemre méltók: Die Erdbeziehung der Staaten. München, 1821. — Études de géographie, appliquées à la politique. Par., 1826. — Ueber das physische Element der Bildung u. der Wechselverhältnisse der Staaten. Stuttg. 1833. — Cotta, Deutschlands Boden und dessen Einwirkungen auf das Leben der Menschen. Leipz., 1854. — Zachariae, Vierzig Bücher vom Staate, II. k. 43. l. — Igen tanulságos a földisme tanulmánya, a mint az különösen *Ritter* érdemei folytán korunkban fejlődött.

(b) A félszegség legmagasabb foka jelenkezik e tekintetben az észak-amerikai ujonnan alapított államok körülhatározásában, mely egyes-egyedül a térképen rendszerint derékszegben metsző vonalak által eszközöltetik, a legcsekélyebb figyelem sem fordíttatván a természetes határokra.

(c) A gyarmatok mind az államok életében s kereskedelmében, mind az államtudományokban mindenkor nagy szerepet játszottak. Az ázsiai kényuralmat, Róma, Anglias Spanyolország hódításaik biztosítására használták fel, a phoenicziek s karthagóiak kereskedelmök kiterjesztésére s biztositására, nagyobbszerü mértékben követték e tekintetben az ujkori tengeri hatalmasságok; a görögögnek a tulnépesedés meggátlására s a legyőzött politikai párt eltávolitására szolgáltak; fenyitéshelyek is voltak a gyarmatok s vétkesek elleni biztositásul is szolgáltak. — A czél elérésére s a befolyás megőrzésére majd szoros baráti köteléket találtak alkalmasnak, majd tökéletes elnyomást, majd

a termesztményeket zsákmányolták ki, majd az állami s ipari életet hajtották nyüg alá, végre ujabb időben Anglia önállóságra neveli gyarmatait, a mi legigazságosabb s legbölcsebb eljárás. — Kiváló érdemet szerzett magának a gyarmatok tana felvilágositása körül: *Roscher*, Kolonieen, Kolonialpolitik und Auswanderung. 2. kiad. Leipz. 1856. R. azonban a gyarmatokat kizárólag nemzetgazdászati szempontból veszi szemügyre, s a tisztán politikaiakat tekinteten kivül hagyja; ő ugyanis négy szempontból fogja fel a gyarmatokat, és pedig 1. mint hóditási gyarmatokat, melyekben az ország kizsákmányolása a czél; 2. mint kereskedelmi gyarmatokat, melyek a termesztmények vásárlása s iparczikkek eladása kedveért szereztetnek; 3. mint földmívelési gyarmatokat, melyek kivándorlásokra használtatnak fel s a melyektől az anyaország iparczikkei fogyasztását várja; végre 4. mint ültetvényi gyarmatokat, tropikai növényzetek rendszerint rabszolgák általi mívelésére. E felosztás azonban nem meríti ki a gyarmatok minden nemét, így léteznek még katonai és fenyitő gyarmatok, és akadtak már vallásbeli gyarmatok; ujabb időben pedig a nemzetiség terjesztése volt az indítók, mely gyarmatok alapitására serkentett, a mihez természetesen eleinte kereskedelmi, kivándorlási s hatalmi érdekek füződtek volt. Ezen sokszerű különféleség a tárgyat fölötte bonyodalmassá teszi, melynek igazságait nem is lehet tehát néhány kevés tétel segedelmével felvilágositani. — A gyarmatügy irodalma felette bő; a következő munkákra tehát csak példaképen utalunk: Heeren, Ideen über die Politik der Alten; Raynal, Histoire philosophique des Etablissement dans les deux Indes; Malo de tuque, Hist. de los establecimientos ultra-marinos; Brougham, Colonial polity of the european powers. Az egyes gyarmatokat kitünően rajzolják: Ulloa, a spanyol Délamerikát; Depon a „terra firma"-t, Humboldt Mexikót s Kubát, Bryan-edvard Keletindiát; — történetet irt Bankroft (az északamerikai gyarmatositás történetét). — Az idetartozó politikai tárgyalások a következők: Talleyrand, Essai sur les avantages à retirer des colonies nouvelles; Wakefield, England und Amerika; Merivale, Lectures on colonies and colonisation; Cornwall lewis, Government of dependencies; Lechvalier, Rapport sur les questiones coloniales; Mac culloch, Literatur of polit. economy, 87. l. — Dict. de l'écon. polit., art. „Colonies." — Hogy nem minden nép van a gyarmatok szerzésére szükséges erkölcsi, gazdászati s állami tulajdonságokkal felruházva, a tapasztalat tanusitja, igy péld. a közmondás szerint a franczia nem.

(d) Kedvezően fekvő észlelési s támpontokat valamennyi világrészen az angol nemzet tudott magának szerezni, melyekkel mintegy körülövezve tartja a földkerekséget.

(e) Egyike a legnevezetesebb példáknak, hogy a tengerparti szerzemény legyőzhetlen kívánság: a cobijai kikötő elfoglalása a nagy oczeán partján a boliviai állam által. — Igen jelentős Oroszország törekvése Nagy Péter óta a tengerhez jutni. — Hogy mely hiba volt Poroszország részéről a keleti frisi tartományt átengedni, azt ma kiki tudja.

(f) Egész vidékek termékenyítéséről jelesül a következő iratok értekeznek: Joubert de passa, Voyage en Espagne, ou recherches sur les arrosages, sur les lois et coutumes, qui les régissent, I. II. Par., 1824. — Burger, Landwirth. Reise durch Oberitalien. II. köt. 49. l. — Nadault de buffon, Les canaux d'arrosage. I. II. Par., 1841. — Mauny de mornay, Pratique et législation des irrigations. I. II. Paris, 1844. — Kasthofer, Betrachtungen über die Veränderungen im Klima des Bernischen Hochlandes. Bern. 1822. — Moreau de jonnés, Ueber die Veränderungen in dem physischen Zustande der Länder durch Ausrottung der Wälder. Tüb., 1828. — Grebe, Die Beaufsichtigung der Privatwaldungen. Eisenach, 1845.

89. §.

2. A lakosság.

Az állam élő alkatrésze a nép, és a nép számára létezik az állam. Ezen kölcsönös viszonyosságra nézve is elmondtuk az átalános bevezető tudományban a legközelebb megérintendőket (l. fenn a 17. §-et). Mivel azonban az országászattanban a lakosság minemüsége nagy és sokszerü jelentőséggel bír és mivel az állameszközöknek legfőbb forrása és ugyancsak leglényegesebb tárgya is: közelebbről s részletesen e helyt kell vizsgálat alá fognunk.

1. Mindenekelőtt a lakosság száma nagy jelentőségü; megkülönböztetendő pedig az *absolut* s a *relativ* nagyság, azaz az országban lakozók összes száma s ezen szám viszonya az ország térbeli nagyságához.

a) A lakosság absolut nagysága mindenekelőtt nagy fontosságu az állam hatalmi állására nézve, tehát biztonságára s hatalmi befolyására nézve kifelé. Jelesül egyes hatalmasságok mind öregbedőbb nagyságuknál, valamint a seregek száma szaporodásánál fogva igen csekély mértékben van a csekély számu lakosságnak hatalmában önbiztossága eszközeit előteremteni; legfelebb igen kedvező földirati fekvés pótolhatja a hiányzó sokaságot. Az állam neme s faja e tekintetben nem tesz különbséget *(a)*. — De a belső államéletet illetőleg is nagy jelentőséggel bir a szám; és ugyan részint kedvező, részint kedvezőtlen jelentőséggel. Kedvezővel, a mennyiben nagy számu lakosság között arányos sokaságban akadnak mindennemü derék férfiak, a mi legkivált oly kormányformánál jö tekintetbe, mely különösen sok tehetséges erőt igényel, mint valamennyi szabadabb alkotmány, mint nevezetesen a népuralmak s a rendi álla-

mok. Ama jelentös nyomaték is elönynek tekintendö, melylyel nagy számu népesség közvéleménye bir. Hátrányos azonban a nagyszámu lakosság, mert a sok államtag szükségletei s követelményei a legfelsöbb hatóság müködéskörét felette kiterjesztik, s mert a törvényhozás sem képes a keletkezö sokszerü viszonyoknak megfelelni. Egy bizonyos államformával pedig, ugyanis a tiszta demokratiával, jelentékeny lakosság teljességgel meg nem fér. Mivel azonban ezen hátrányokon rendszerint az alsóbb területrészeknek engedett terjedelmes önkormányzat s a sajtószabadság által nagyobbrészt segiteni lehet; a tiszta demokratia befogadását pedig gyéren óhajtják, befogadása pedig még gyérebben szokott üdvös eredményeket szülni: az absolut nagy lakosság lényegileg mindenkor elönynek tekintendö.

b) A lakosság relativ nagyságának különféle következményei vannak, a szerint a mint túlnépesedés, csekély népesség, vagy végre a biztos fenntartási forrásokkal szabatos arányban levö lakosság forog fenn. Gyér s nagy területen szétszórt lakosság, ha felette kedvezötlen viszonyok nem uralkodnak, igen könnyen szerezheti meg megkivántató szükségleteit valamint földbirtokot is. Másrészt azonban az iparra nézve a hiányzó munkafelosztásnál, a rosz s messze közlekedési eszközöknél, a vásárlók távolságánál, tehát a csekélyebb s lassúbb tökeképzésnél fogva sok a nehézség; a szétszórt egyesek ritkább közlekedése következtében a míveltség is alantabb fokon áll; végre nehézkesség áll be az államügyezetek ellátására s jelentékenyebb hatalom központosítására nézve *(b)*. Épen az ellenkezö következmények fognak helyet túlnépesedett országban. Itt nagy s sokszerü munkafelosztást, a legkülönfélébb közlekedést, mindennemü munkásságra való készséget, fokozott míveltséget fogunk találni: de ugyancsak igen magasra fokozódik a földbirtok ára, ellenben csekély lesz az ajánlott munkásságé, talán a megkivántató életszükségletekben való nélkülözésre, ezen viszonyok következtében pedig inségre, proletariatusra, sokszerü elvadultságra s sok vétkesekre akadunk *(c)*. — Azért követelendö tehát, hogy a népesség sürüsége épen arányos viszonyban álljon a terület nagyságához s a biztos s maradandó jövedelmi forrásokhoz. Csak ez esetben lehet jelentékeny gazdászati s szellemi tevékenységet, ugyszinte eröt s könnyüséget a kormány részéröl várni, csak ez esetben nem foghat tunya-

ság s barbárság, s sikertelen munkakeresés helyet. E viszonyok valamennyi államformában ugyanazok.

Nagy jelentőséggel bír tehát az államviszonyok biztos ismeretére s a köztevékenységnek adandó irányzatára nézve mind azon tények s természettörvények pontos s időszerü ismerete, melyek a népesség absolut s relativ nagyságára vonatkoznak, és a melyekből nemcsak a jelenkori állapotot, hanem valószinü jövendő fejlődését is felismerhetni. Ezen ismeret külön tudománynyá, *a népesedés tudományává* fejlődött, mely ugyan nem tartozik az államtudományok sorába, de mint a nemzetgazdászat, legnélkülözhetlenebb feltevéseihez sorolandó *(d)*.

2. Nem kevésbé jelentékeny politikai fontosságuak a lakosság *származási viszonyai*. — Már maga a faj s a törzs, melyhez a nép tartozik, legkevésbé sem közömbös. Ha helytelen is azon állitás, hogy az emberi nemzedék egyes részei nélkülözik azon természetes képességeket, melyek magasabb mivelődésre s ügyeik önálló ellátására szükségesek: ugy mégis tagadhatlan a fajok, törzsek szellemi ereje s hajlamai sokszerü különfélesége. Ennélfogva az országászattan feladata, az egyes népek veleszületett sajátságait felismerni s azoknak megfelelő állami intézményeket létesíteni. Ezen elv szem elől tévesztése maradandó kéjelmetlenséget, hosszabb tartamban pedig a nép elsatnyulását vonja maga után *(e)*. — Még azonban a következő két tekintet is igen nyomatékos. Először, valjon *egy* törzshöz tartozik-e valamely ország összes lakossága, vagy valjon több nemzetiségből áll-e. Másodszor, valjon az állam valamennyi törzstagot felkarol-e magába, vagy élnek egyes részei más országokban is.

Nagy előnye van a lakosság törzsegységének, a mennyiben hason képességek, ugyanazon rokon- s ellenszenvek, hason történet s nyelv egyenszerü mívéltséget fejlesztenek, mely a követendő államczélra s a létesítésére alkalmas intézményekre nézve minden kétséget kizáró világot derít, a gondolkodás egységénél fogva az állami tevékenységben is összhangzást szül, és egyátalán azt eredményezi, hogy a mintegy egy öntetből való népet könnyü szerrel lehessen kormányozni. Keverék lakosság nem kinálkozik ily előnyökkel, söt itt az is lehetséges, hogy vagy a természetes képességek s hajlamok nagy különféleségénél, s az evvel járó mívéltségi foknál s nemnél fogva, Prokrusteságygyá leszen az egységes törvényhozás, vagy az összekényszerített törzsek kölcsönös ellenszenve folytán visszavonás s gyülölség, s ennek következtében nagy veszélyek fognak támadni. A nyelvek különfélesége, majdnem mindenkor különböző származással le-

vén egybekapcsolva, kölcsönös elválás oka, felette nehèzíti ezenfölül a kormány s az alattvalók kölcsönös megértését és közönségesen arra vezet, hogy erőszakosan fogadtassék el az egyik országos nyelv gyanánt, a mit a más nyelven szóló törzsek ismét ellenkezéssel s az elnyomatás keserü érzetével fognak fogadni *(f)*. A legkedvezőtlenebb az állapot, ha a lakosság nemcsak különféle törzsekből, hanem még különféle fajokból is áll. S mindenkor még azt se lehet remélni, hogy korcs lakosság keletkezése fogja az ellentétet kiegyenlíteni; mert az könnyen ujabb elkülönzött alkatrészévé válhat a lakosságnak *(g)*. Különböző nemzetiségek egybeolvadása ugyan lehetséges bizonyos körülmények között, ugyanis ha a törzsek nincsenek felette nagy számmal, ha igen ügyes a bánásmód s végre hosszú időközben; azonban a hol túlnyomó törzs nem létezik középpont gyanánt, a hol nagy törzsek laknak egymás mellett elkülönzött tartományokban, a hol az átalakítandó törzs a míveltség magas fokát érte vala el s arra büszke is, végre a hol nemcsak a törzsek, hanem a fajok is különbözők, még ezen messzeségben derengő reménynyel is fel kell hagyni *(h)*. Az egyetlen egy államforma, mely ezen magán az ember természetén alapuló viszonyokhoz másként viszonylik, az melyben örökös kasztok léteznek, tehát kétség esetében a theokratia. Itt ugyanis a törzs, sőt fajkülönbség oly kevéssé legyőzhetetlen akadály, hogy ellenkezőleg természetes s fenntartandó alakulásnak kell mondani.

Valamely nép szétforgácsolása különböző államok között magában véve természetellenes állapot, mely sok keserves következményt von maga után. Megsínli a szellemi fejlődés ereje s magassága; hasonszerü erkölcs fejlődése nem igen lehetséges; főleg pedig az sajnos, hogy a nemzetiség tudata s az állampolgáré össze nem esik. Könnyen ugy fordulhat, hogy az ily nép hevesebben s bensőbben ragaszkodik a nemzetiséghez, semmint az államhoz, s hogy az egyes részek élén álló kormányok indulatos s olthatlan gyülölség tárgyai, mert legközelebb azok állnak az egyesülés útjában. Ebből ismét mind a bel- mind a külviszonyokban átnézhetlen s a politika által orvosolhatlan veszélyek s egyéb sajnos viszonyok keletkeznek *(i)*. Egyike a legfontosabb s legnehezebb feladatoknak tehát az ily felosztás mellőzése; a hol pedig az egyesület lehetetlen, ott az orvoslat legbiztosabb eszköze szövetséges állam létesítése, mely legalább némely s a legfőbb ügyekre nézve helyreállítja az egységet.

3. A lakosság *szellemi míveltsége'* neme s magassága két tekintetből jelentős az országászattanra nézve. — Egyrészt azon

befolyásnál fogva, melyet az összes államléteg alakítását illető követelményekre gyakorol. Valamely nép életczéljai ha nem is kizárólag, ugy lényegileg míveltsége által határozvák meg; ennél fogva nemcsak a jog követelménye az államintézmény nemét s faját a szerint rendezni, hanem ugyancsak az államesély feladata, ezen követelménynek a kellő időben s a legigazságosabban eleget tenni. A népesség míveltségével össze nem egyező államlétszerességg keserü elégedetlenség apadhatlan forrása, akár tételeményeire nézve maradjon el az állam a szükségletek megett, akár lényegileg különböző államgondolatból induljon ki s akarjon valósítani. A félszeghez való szilárd ragaszkodás s az igazolt kivánságok teljesítése reménytelensége könnyen nyilt ellenszegüléssé s erőszakos felforgatássá fokozhatja az elégedetlenséget. Mindenesetre felemészti a feleröszakolt állapot fenntartása a legjobb eröket a kelletlen harczban, mely a legszükségesebb s leghasznosabb tételmények rövidségére folytattatik. — A fennlevő szellemi erök s képességek továbbá nélkülözhetlen eszközök az államczélok elérésére nézve. Az erkölcsi míveltség az ép családélet legszilárdabb alapja s a társadalomra, ennélfogva az államra nézve is nagy jelentőséggel bir. De minél magasabbra tüzvék az államczélok s minél fejlettebb az államlétszerességg, annál több szellemi erőt vesz is igénybe. A népmíveltség öregbedése s az állami gyarapodás ennélfogva kölcsönös viszonyban állnak egymáshoz; ennélfogva haszontalan s döre dolog, oly alkotmányt vagy közigazgatást létesíteni törekedni, melyeknek feltevéseinek a nép míveltsége s elegendő ereje nem tud megfelelni.

4. Lényeges jelentőségü továbbá a lakosság *testi* sajátsága, tehát ereje s épsége. Nem a lélekszám, hanem a rendelkezhető erő összege a siker feltétele, mind az egyesek czéljai elérésére, nevezetesen jólétére, mind közvetve vagy közvetlenül magára az államra nézve is. Beteg vagy különben hasznavehetlen ember; nemcsak hogy nem öregbíti a nép s állam anyagi s szellemi vagyonát, hanem tétlenségében fogyasztja is; elért tételmányezési képessége előtt ifjuságában elhaló egyén csak tehernek volt; a fegyverviselésre képtelen védelemre szorúl, tehát segedelem helyett nehézségeket nyujt. Mindazon eszközök tehát, melyek a lakosság testi erejét gyarapítják, szilárdul felhasználandók s buzgalommal s nyomatékosan alkalmazandók; jelesül tehát gondos gyógyrendészet, erősítő néperkölcsök, a fegyverviselés kötelesség kiterjesztése.

5. Végre felette nagy politikai jelentőségü a lakosság *tár-*

sadalmi alakulása s tagozása. Az mutatja fel, hogy hol fekszik az állami élet sulypontja; az szabja meg az államtevékenység által létesitendő követelmények nagy részét; ahhoz, mint a nép természetes létszerességéhez kell az állam jövendő organisatiójának is sok tekintetben tartani magát. Közelebbről az emberi együtélét ezen oldalát fennebb derítettük fel (2—5. §§.).

(a) Az állam biztosságára s önállóságára megkivántató száma a lakosságnak teljességgel megváltozott, mióta az ujabb hadtan, jelesül az összeirás rendszerének alkalmazása által, oly roppant seregeket alkalmaz. Ez által oly államok, melyek korábban uralkodó állást foglaltak volt el, a nagyhatalmasságokhoz gyámoltalan függés viszonyába kerültek.

(b) Az ország nagyságához képest gyér lakosságnak kedvező és gonosz következményeit legjobban az északamerikai egyesült államokban észlelhetjük. Szegénységgel s reménytelenséggel persze nem küzdenek a kivándorlók, de szellemi, társadalmi s gazdászati tekintetben oly annyira elmaradnak, hogy a polgárosodás legalantabb fokán sínlődnek. Nem terheli őket Európa sanyarusága, de előnyeit sem éldelik. — További tanulságos példáját a relativ kis lakosság hátrányainak Oroszország mutatja, melynek szerencsétlenségét a közmondássá vált „távolságok“ képezik.

(c) Megfoghatatlan fogalomzavarral a túlnépesedés létét sőt lehetőségét akarják némelyek tagadni. — Csak Németország, a Svajcz s Irland némely részeire kell utalnunk, hol bárha különböző okoknál fogva, de tényleg több a munkaajánlat, mint a gyümölcsöző alkalmazás; ki tagadhatja, hogy ez esetben túlnépesedés forog fenn, midőn az ország nem szorul a munkára, a munkás számára pedig nincs élelmiszere. Hol a földbirtok túlságos felosztása földmivelő proletariatust, a kézmű elhanyatlása s a gyári ipar hiányos organisatioja iparos proletariatust szült, s a hol a többi országok versenyzése folytán nem lehet kivánatos mértékben külföldön vásárt nyitni az ipartermesztményekkel: ott maradandó s nagy nyomor fog helyet.

(d) A népesedési tudomány irodalmát l. fenn a 17. §. *(d)* jegyzetében.

(e) Az emberi nemzedék törzs-különbsége irodalmát l. a 17. §. *(c)* jegyzetében. Politikai tekintetben jelesül Courtet de Lisle, Comte, Gobineau ott nevezett munkái veendők figyelembe.

(f) Ki nem ismeri azon komoly nehézségeket, melyeket a nyelv különbsége Ausztriában okoz? Vagy azon bajokat, melyeket britt Indiában az ország nyelve hiányos ismeretéből az európai hivatalnokok előidéznek? Még a Svajczban is sok kelletlen dolog oka a négy különböző nyelv. — V. ö. Morgenstern, Der Mensch, I. köt. 246. l. s különösen Roessler, System der Staatslehre, 527. l.

(g) Ezen különböző tényleges viszonyok esetei nagy számmal vannak; közelebbi vizsgálatuk kétségkivül az érintett politikai következményekre utalnak. Igy Francziaország, Spanyolország, Anglia és Schottland, China a lakosság kiváló egysége példáit mutatják. Austria, Németalföld (1815—1830), Törökország különféle törzsü s azért nehe-

zen egybeolvasztható lakosságot zár magába. A korábbi európai gyarmatok pedig eléggé mutatják, hogy mily legyőzhetlen gyűlölség uralkodik a fehér, indus s néger lakosság között; valamint azt is, hogy ez esetben hiábavaló remény keverékfajtól várni a kiegyenlítést.

(h) Teljesen sikerült a brittek, angolszászok s normannok egybeolvadása az angol néppé; a németek s szlávoké az Elba jobb partján; a bretagnok, baskok s lotharingok egyesülése a franczíákkal; az egyesült államok európai lakosságáé. — Szó sem lehet azonban, hogy egy nemzetiségbe olvadjanak a különböző népek péld. Ausztriában; a lengyelek s oroszok; a németek, franczíák s olaszok a Svajczban; a törökök s görögök.

(i) Németország, Olaszország!

90. §.

3. A tulajdon.

Javak azaz oly dolgok birtoka, melyek az emberi czélok elérésére alkalmazvák, nem kevésbé feltétele az államnak, mint a külön terület s a lakosság. Javakra az egyes nem kevésbé szorul, hogy czéljait elérhesse, mint az állam, hogy kitüzött feladatait megoldhassa; és minél számosabbak s jelentékenyebbek ezen czélok, annál jelentékenyebbeknek kell a javaknak is lenniök. Az utóbbiaknak pedig két faja szükségeltetik, először a közvetlen használatra nélkülözhetlenek, azután az uj dolgok létesítésére megkivántatók, a melyek megfelelő száma s neme hiányában az összes készlet csakhamar felemésztetnék.

A javak ezen az államczélok tekintetéből nélkülözhetlen mivoltukból pedig a következő vezérelvek folynak:

1. A javak tekintetéből azon egyesektől eredő intézmények kegyelendők, melyek az emberi használatra szükséges tárgyak legkönnyebb, legdúsabb s legtartósabb termesztését helyezik kilátásba.

2. Az állam kötelességében áll oly intézményekről gondoskodni, melyek a javak megőrzését s észszerű szaporítását biztosítják.

3. Egyes egyén nem vehet oly jogot igénybe, mely összeegyezhetlen volna a nép- s államélet szükségelte javak előteremtésével, megőrzésével s teljes kifejtésével.

4. Az állam, tehát az összesség számára szükséges javak oly módon szedendők be, mely az egyesek megfelelő jószágviszonyait a legkevésbé háborgatja.

Ezekből eléggé kiviláglik, mikép a következő két kérdés elintézése, hogy ugyanis a javak termesztését s felosztását

illetőleg melyik a szabatosan rendszerezett alapgondolat? és hogy a nemzetvagyon mely nagysága jelenkezik államilag kívánatosnak? minden országászat előfeltétele.

I. A tapasztalat s történet szerint két lényegileg különböző javadalmi rendszer létezik: *a szabadalmazottság rendszere,* azaz a javak forrásai átruházása kizárólag jogosultakra; *s a közönséges jog rendszere,* azaz minden ember személyisége elismerése a birtokvilág viszonyában. Mindkét rendszer változik a különféle felfogások szerint *(a).*

1. A *szabadalmazottság rendszere* a következő módosítványoknak van alávetve:

a) *A földbirtok átruházása valamely kizárólagosan jogosult rendre;* következménye, hogy a többség kénytelen jószágot nélkülözni s vagy iparos tevékenységre vagy idegen jószágon való munkálkodásra van utalva. — Itt annyiban foroghat fenn különbség, a mennyiben ezen esetben néha az iparágak is egyes kiváltságos osztályok egyedárúi lehetnek, vagy kinek-kinek tárva állnak *(b).*

b) Az összes nép felosztása *örökösödő kasztokra,* melyeknek kötelmei s jogai bizonyos foglalatosságokra vonatkozólag változhatlanok s kizárólagosak s mindegyik tagjára átszállnak *(c).*

c) Az állam kizárólagos joga *mindennemű javadalmi forrásra.* Itt ennélfogva egyrészt valamennyi tőke, készlet, földbirtok stb. álladalmi tulajdon, másrészt mindennemű uj termesztményt is legközelebb önmaga számára vesz az állam igénybe; az egyesek azután egyrészt megbizatnak uj javak termesztésével, másrészt szükségleteiknek megfelelő részt kapnak a nyilvános készletekből *(d).*

2. *A közönséges jog rendszere.*

a) A szabad versenyzés rendszerében — természetesen mindig a jogszabványok megfigyelése feltétele alatt — elismertetik mindenkinek joga, mindennemű magántulajdont tetszés szerinti alakban s nagyságban szerezni; mindennemű értéket az egyesnek előnyös uton létesíteni; a szerzett tulajdon felől tetszés szerint rendelkezni, jelesül elidegeníteni vagy egyéb áruk helyébe kicserélni. Másért akarata ellenére s ingyenesen munkálkodni senki se kötelezteti, az egyetlen egy kivételt az átalános szükségletek kielégitésére az államnak szolgáltatandó tétemények képezik. A magántulajdon örökösödhetése szükséges következmény.

b) *A socialismus* azon nézetből indul ki, hogy a töke uralma a munka felett elvégre mulhatatlan következménye a szabad versenyzés rendszerének, a miből függetegség, nyomor s vétkesség következnek; elötte tehát a munka az egyetlen egy igazságos viszony, melyben az ember az értékvilághoz állhat; állam által nyujtandó segedelmezés pedig ezen irányban igazságos követelmény. — E gondolat ismét különféle módosítások alatt lép fel:

α) *Saint-Simon (St. Simonismus)* azt kivánja, hogy az állam minden földbirtokot s tökét magához vonjon, hogy a munkaforrásokat az egyesek között tehetség s érdem szerint a kormány oszsza fel; hogy végre a jövedék az egyeseknek engedtessék át személyes élvezete kedveért. Magántulajdon tehát itt még létezik, de csak a saját szerzeményen s átörökíthetés nélkül.

β) *Fourier* tana *(Fourierismus)* szerint szinte összeszedendő minden földbirtok s töke, de az eddigi birtokosok részvényjegyeket kapnak helyébe s azonkivül oly intézmények szabatnak, melyeknél fogva az ekként összehalmozott összvagyon nagyszerű gazdálkodásnak vetettnék alá. Az egyesnek ekképen kétszeres bevétele nyílik: részint ugyanis mint részvénytulajdonosnak, s részint mint munkásnak. Az élvezet különbsége pedig részint a nagyobb vagy csekélyebb részvénybirtok következménye, tehát esetleges s személyesen meg nem érdemlett, részint munka utján szerzett, tehát észszerű *(c)*.

c) *A communismus* az emberek feltétlen egyenlőségéből indul ki és ebből valamennyi javak szintoly feltétlen egyenjogosultságát következteti. Ennélfogva nem tür személyes tulajdont, melyet a többieken elkövetett tolvajságnak bélyegez; nem kereskedelmet, melyet csalásnak nyilvánít, nem pénzt, mint a legbiztosabb rabszolgasági eszközt; nem családot s nem házasságot, mint az önző elkülönzés eredeti forrásait. — A kivitelre nézve eltérnek a nézetek. Némelyek egyszerüen az összes népvagyon egyenlő szétosztása mellett emelnek szót s azután az egyesnek szabad rendelkezési jogot engednek osztalékára nézve, következetesen mindenkor megújulna az osztály, mihelyt az egyesek egyenetlen kezelése folytán a birtok különböző nagysága állna ismét be. Mások ellenben átalános kényszert akarnak alkalmazni, hogy kiki munkára szorittassék, az ekként szerzett azután természetesen egyenlően osztatnék fel.

Ezen különböző vagyonrendszerek megitélése mindenekelőtt a jog, de ugyancsak a czélszerüség szempontjából is eszközlendő. De bármilyen legyen is az eredmény, a vizsgálatot semmi esetre sem szabad abbanhagyni. Az egyik vagy másik rendszerhez való csatlakozás következményei átnézhetlen fontosságuak; és hogy az ujkori társadalomban vagy államban épen fennálló intézmény egyszersmind jobbíthatlan s kizárólag helyes volna, azt nem lehet egyszer mindenkorra feltenni *(f)*.

A szabadalmazottság (Bevorrechtung) rendszere, bármely alakban lépjen is fel, sem az egyik sem a másik álláspontból nem igazolható. — Jogilag nem, mert az ember életfeladatai megoldására, ugyanis személyisége kifejlődése elérésére a külső tárgyak használhatása jogát kénytelen igénybe venni, és ugyan mind életfenntartása mind különös czéljai elérése tekintetéből. Minden esetre korlátozva van ezen jog mások hasonló joga, valamint a javak fenntartására s szerzésére szükséges intézmények által; azonban annak jogi lehetőségét el nem vonhatni, hogy mindennemü javak szereztessenek s használtassanak s hogy bárminemü erőgyakorlás fejlesztessék ki. — Gazdászatilag elvetendő a szabadalmazottság rendszere, mert a szabad tevékenység korlátozása által egyrészt és a kényszerfoglalatosság következtében másrészt az egyesek meggátoltatnak, hogy tőkét s vállalkozást önmagukra nézve legalkalmasabb s az összesség számára legsikeresebb módon hasznosítsanak, a mi vagy tökéletes tétlenséget vagy ezen vagyonforrások kevésbé előnyös alkalmazását vonja maga után. Azonkivül a verseny serkentését is nélkülözi a kizárólag jogosult, ennélfogva kétségkivül silányabbul s drágábban és e két ok folytán kevesebbet is fog dolgozni. E mellett tekintetbe sem jöhet a törvényes munkafelosztás talántán mutatkozó előnye, miután ez az önkénytest, tehát a szükségletnek inkább megfelelőt s ennek folytán czélszerübbet is meggátolja. — A szabadalmazottság egyes nemei ellen ujabb és részben igen nyomós kifogásokat említhetni.

A közönséges jog rendszerei igen elütők maguk között, jelesül pedig a szabad verseny rendszere a socialismus s communismus határozott ellentéte.

A korlátlan személyes tulajdon s a szabad verseny alapjai a polgárosult népek jelenlegi állapotainak csodáival, de rút gazdászati s erkölcsi foltjaival és nagy veszélyeivel. E rendszer igen hamar kifejlődött, de nehány kevés országot kivéve még nem lépett mindenütt teljesen életbe; de átalán érezhetővé válnak már a tömeges elszegényedés hátrányai s veszé-

lyei s a tulságos s erkölcstelen verseny bajai. A társadalmi viszonyok ebből keletkezett feszültsége ép oly kellemetlen, mint fenyegető. Sajnos, hogy alig remélhetünk egyhamar az orvoslás eszközeire nézve egyetértést. — Az ujkori nemzetgazdászat feltétlen hívei a baj okát — melyet azonban csak részben ismernek el — egyesegyedül a „szabadság rendszere“ hiányos kivitelében keresik. Minden korlátozás eltörlésétől a legkifejlettebb egyéni tevékenységet s a lehető legbőségesebb vagyonszerzést remélnek. Az egyesek sanyarúságai ellenében csak elővigyázatra s lemondásra serkentenek; a társadalom egyes részei romlását a tulságos versenyzés következtében részint kikerülhetlennek, részint mulékony bajnak mondják, mert önönmaguk okozták, kik elmulasztották a munka időszerü megváltoztatását. Erre nézve mindenesetre igaz, hogy az uj szabadságkövetelmények összegfoglalása a korábbi szabadalmazottság maradékaival ellentmondó bajok tömkelegét eredményezte; azonban három pontra nézve tévelybe estek a dolgok uj alakulása barátai. Először, hogy a földbirtok feltétlen elidegeníthetése s oszthatósága eredetleges előnyeit maradandóknak tartják, noha azok csak kevés nemzedéken által jelenkeznek zavartalanul, utóbb pedig a földbirtok káros szétforgácsálása áll be. Másodszor pedig nyers gondatlanság a verseny által elnyomottak könnyelmü mellőzése, gyakran igaztalan is a szerencsétlenek gáncsolása ragaszkodásuk miatt az állítólag avulthoz. Végre rövidlátó vagy szándékos önámítás, ha a szabad verseny rendszerében sokszerüen jelenkező szívtelenség s erkölcstelenség tekinteten kivül hagyatik. A tőke ebből keletkező túlhatalma mindenesetre nagy tömegben létesít javakat; de ennek, emberileg véve, szerencsétlen következményei is vannak. Az ember pusztán gép gyanánt vétetik, de nem érzetekkel, szellemi s erkölcsi szükségletekkel bíró, élvezetképes lénynek. Csekély erő vagy szellemi tehetség vétek, vagy legalább annak következményeit mutatja fel; s a nép összes boldogsága az általa létesített javak mennyisége szerint méretik. Teljesen fonák tehát azon gondolat, hogy a fennálló rendszer hátrányai még szabadabb fejlemény által szüntessenek meg. — A bajokat s segédeszközöket egészen másként fogják fel az ugynevezett *humanitariusok*. Ezek elismerik a szabad verseny gonosz következményeit s fájlalják az abból keletkező sanyarúságot; azonban megtámadhatlanoknak tartják a nemzetgazdászat tanait a vagyonvilág körében, minélfogva ellenzik a legszabadabb mozgás minden elvileges korlátozását. Azon vannak

tehát, hogy az egyesek sorsa jobbításán fáradozván, mindkét álláspontot kiegyenlítsék; e végből majd az egyeseket iparkodnak nevelés, erkölcsiség, vallásosság, takarékosság stb. által a kikerülhetlen harczra a lehető legjobban felszerelni; majd gyámolítás s értelmiség által törekednek a tömeges elszegényedés bizonyos jelenségeinek mint rosz lakásoknak, ártalmas műhelyeknek, az élelmi szerek hamisításának, a betegség s aggkor gyámoltalanságának elejét venni. Kétségkivül igen jelesek s erkölcsileg igen dicséretesek e törekvések valamennyien, azonban reménytelen feladatot tüznek maguknak. Ha a baj maga nem vétetik orvoslat alá, hanem csak következményei, elhárításáról szó se lehet. A feladat nem a következő: dúsan s czélszerüen osztogatni alamizsnát, hanem arról gondoskodni, hogy ne legyenek olyanok, kik alamizsnára szorulnak *(g)*. — A socialisták s communisták csak is a fennlevő vagyon- s gazdasági rendszer tökéletes felforgatása útján remélnek a bajon segíthetni. Az eddigi intézmények helyébe sokszerü s egymástól különböző állapotokat tesznek javaslatba. De valamint a jelenleg létező rendszer elleni fennebb említett támadásaik a viszonyok s az emberi természet félreértésén alapúlnak, és valamint jelesül a személyes tulajdon mellözése közvetlenül barbarságra s átalános elszegényedésre vezetne: ugy a javaslott eszközök is teljesen tarthatlanok, vagy nevetséges agyrémek, vagy a legkiméletlenebb s legátalánosabb kényszermunkát ajánló tervezetek. Ez oldalról tehát nem várhatni jobbulást, hanem ellenkezőleg minden polgárosodás s minden jog elenyésztét.

Mivel ennélfogva egyrészt a szabadalmazottság valamennyi rendszerei tilosak s alkalmatlanok, másrészt a socialismus s communismus kérdésbe se jöhet: ugy mindenesetre a szabad verseny képezendi az alapot az állam czélszerü eljárását illetőleg. De evvel nincs az mondva, hogy tagadhatlan s jelentékeny árnyoldalaira nézve ne kisértsünk javítást vagy legfelebb a jótékonyság elégtelen s külső intézményeivel iparkodjunk azokat kiegyenlíteni. Hanem ellenkezőleg három követelmény igénylendő: 1. a munkások méltányos tekintetbevétele a haszon felosztásakor; 2. tőkék megkönnyített átengedése oly személyesen derék iparosok számára, kik nem is bírnak tárgyi biztosítékkal ellőállani; 3. az összesség gondoskodása a munkaképtelenek felől. Ezen czélok elérhetése megfelelő eszközei még nincsenek felmutatva; ennélfogva üdvösebb felfedezésöket bevárni, semmint félszeg s fonák intézkedések által a bajokat s veszélyeket meghagyni, vagy söt öregbíteni.

II. Nemcsak *rendszere* a vagyonnak, hanem *nagysága* is bír politikai jelentőséggel; és ugyan mind az államvagyon nagysága, mind az egyesek birtokáé.

Hogy az állam kiadásainak megfelelő *bevételre* szorul, nem igényel bizonyítást. A szerint a mint amazok alakulnak, kell tehát a megfelelő eszközök előteremtéséről gondoskodni. Különben e tekintetben mindenesetre nagy a különbség a különböző államfajok között. Azok közülök, melyek alanti művelődési fokoknak felelnek meg, jelesül tehát a patriarchia s a patrimonialis állam, csak keveset tartoznak tételeményezni, ennélfogva nem szorulnak jelentékeny államvagyonra *(h)*. A kényuralom létege sem igényel szükségképen nagyobbszerű eszközöket; a fejedelem tékozlása azonban vagy egyetlen egy támasza, a fegyveres hatalom felette dús fizetése oly követelményeket vonhatnak maguk után, melyek valamennyi segédforrás teljes kimerítését eredményezik. Jelentékenyek ellenben már a theokratia szükségletei, mert egyrészt az istentisztelet s a papok uralkodó állása nagy összegeket nyel el, másrészt az állam alapgondolata nem ellenkezik némely magasabb életczél, kielégítésével, péld. a művészet ápolásával. A klasszikai állam gondolatában nem rejlik a közköltségek mértéke, azért a kiadások nagyságát, ennélfogva a szükségeltető bevételeket is a közösen élő nép különszerű iránya s művelődési foka határoztatták meg. Költséges, jelesen művészi öregbedése esetében igen magasra rughattak a kiadások, míglen egyszerűebben élő s nyersebb népek kevesebbel is beelégedtek. Minden esetre a legmagasabbak az államjövedelmek az ujkori jogállamban tételményei sokfélesége következtében; és itt elismerendő azon tétel igaz volta, hogy az államvagyon alig lehet elég nagy. Különben biztonsággal elvárhatni, hogy itt a követelmények még inkább gyarapodni fognak. A nép, jelesül állambefolyás által növekvő miveltsége az államvagyon megfelelő gyarapodtát igényli, mert az ember további mivelődése az állam részéről ujabb követelményeket igényel *(i)*. Csakhogy a következő két félreértéstől kell óvakodnunk. — Először nehogy az államfő személye számára határozott jövedelmet az államvagyonnal összezavarjuk vagy legalább egy vonalba helyezzük. Amannak van határa, a melyen túl a szaporítás nemcsak nem szükséges s czélszerű, hanem veszedelmes is. — Másodszor nehogy tiltott eszközök segedelmével szerezzünk államvagyont, mely eszközökhez nemcsak a jogtalanok s erkölcstelenek, hanem az eszélytelenek is sorolandók. Jelesül az egyesek tevékenységét s

szerzési jogát csak annyiban szabad az államkincs javára korlátozni, a mennyiben ez feltétlenül szükséges. — Az államjövedelmek nagysága különben mitse határoz az államot illető vagyon nemére nézve, hanem inkább fontos kérdés, valjon az állam jövedelme saját, mint összességet illető vagyontörzsből foly-e, vagy pedig az egyes polgárok vagyonából szedett közrejárulások által képződik. A sajátos vagyon s nagysága czélszerűsége egyrészt a nép gazdászati képzettségétől, másrészt minden esetre legalább némely viszony között, az állam nemétől is függ. A patrimonialis államban az együttlét összes létszeressége a fejedelem házi hatalmán nyugszik; itt tehát nélkülözhetlen, hogy önmaga bírjon sajátos vagyonnal. A theokratiában is öregbítendi a kormányzó papság hatalmát, ha az egyháznak magának is nagy vagyona van. A jogállamban ellenben, és ugyan minden alakzatában a vagyoni állapotra nézve kizárólag a gazdászati tekintet határoz.

Másként állnak az *egyéni* gazdagság politikai viszonyai. Ugyan átalán könnyen felfoghatni az egyes államtagok jelentékeny s elterjedt jóléte előnyeit, minélfogva az utóbbinak rendszerint nem is szabnak határokat; mégis sokféle más felfogás is fel-felbukkant már, részben törvényhozók részéről is, kik a legfelsöbb bölcseség hirében állnak. Ugyanis azon voltak, legalább egyes esetekben, hogy a magánosok tulajdona alsó fokon maradjon, részint némely dolgok birtoka vagy bizonyos kereseti nemek egyenes eltiltása, részint némely iparágak közvetett megnehezítése vagy meggátlása folytán. Az életczélok elérésére szükséges eszközök ilyes önkénytes megszorítása okai gyanánt említvék: a gazdaság általi elpuhultság s elkorcsosodás; a polgárok birtokból folyó egyenlötlensége, mely bensö visszavonásra, a gazdagok általi elnyomásra, vagy a proletáriusok aljas gyülöletére vezethet; végre az idegen birvágy hódításra s megtámadásra ingerlö felkeltése. Ezen okok azonban legfelebb a népuralmakban oly nyomósak, hogy átalán szerény s lehetöleg egyenlö vagyonviszonyokat lehessen követelni. Minden más államban a polgárok jelentékeny birtoka előnyei jóval tulnyomóak; minélfogva ne korlátozását s megszorítását, hanem ellenkezöleg öregbítését s gyarapítását tekintse az állam feladatának.

(a) A különböző vagyonrendszerek tana távolról sincs oly alaposan feldolgozva, mint a tárgy fontossága igénylené. Még a nemzetgazdászati munkában is hallgatag feltételeztetik a személyes tulajdon s

egyenjogosultság rendszere; tudományos megállapításáról tehát még itt sincs szó. Csak időről időre zavarja fel e léha nyugalmat egyegy államregény vagy a fennálló rendszer ellenébe intézett kikelés. Oly munkának még hiányában vagyunk, mely a birtokviszonyokat teljes terjedelmében, azaz mind a történet, mind a tudomány tekintetbevételével s fegyelemmel a különböző államnemekre adná elő s tárgyalná. A legtöbb még az utóbbi két évtizedben történt, a socialismus s communismus tanai gondolkodásra híván fel a tudósokat. — Az ide vágó iratok három osztályt képeznek. Az elsőt a socialisták s communisták iratai: l. Mohl, Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften I. k. 8. l. — A másodikat ezen törekvések birálatai, jelesül Reybaud, Soudre, Hennel, Stein munkái; l. Mohl id. munkáját. I. köt. 81. l. — Végre egy átalános tudományos tárgyalás kezdeményei: Hildebrand, Die Nationaloekonomie in Gegenwart und Zukunft. I. k. Frankf. 1848. — Thiers, Du droit de la propriété. Par., 1849. — Roscher, System der Nationaloekonomie, 5. kiad. I. köt. 139. l.

(b) Ingatlan fekvőségek birtoka kizárólagos jogosultsága esetei főleg patrimonialis államokban akadnak; különben egyéb államokban is felmutatható ezen igazságtalan s gazdaságilag káros intézmény, nevezetesen mint egy hódító törzs berohanása vagy túlhatalmas aristokratia következménye. A középkori városok czéhrendszere az ipar egyedárusága tanulságos példája.

(c) A braminok s az egyptusi papok theokratiáiban mindennemü foglalatosság kizárólagos s örökösödő kezelése bizonyos kasztokra volt hagyva. De hogy eme első tekintetre kiállhatlannak tetsző intézmény mily szilárd lábon áll, ha valamely nép beleélte magát, Keletindia állapota mutatja.

(d) Mindenesetre igen gyérek az állam egyedárusága esetei a tulajdon s ipar minden nemét illetőleg. De legalább egy igen nevezetes ilynemü példát említhetünk, ugyanis az *Inkák intézményét* Peruban. L. Prescott, Conquest of Peru. S legalább igen közel állott ezen mintához *Francia* diktátorsága Paraguayban. Tudvalevő, hogy államregényekben ezen állapot az emberi viszonyok eszményének festetik.

(e) Fourier tanában megkülönböztetendők a rendszer alapgondolata, a phalansteri élet részletei s végre a munkaváltoztatás dőre tana. Persze a rendszer sem állja ki a próbát, de távolról sincs a fonák melléklethez füzve s komoly gondolkodásra nyujt alkalmat.

(f) E tekintetben sokáig és számos hiba történt s még jelenleg sem oldja meg a tudomány elegendőleg s átalán feladatát. Tagadhatatlan, hogy csak a socialistikus s communistikus támadások figyelmeztették a legtöbbeket arra, hogy összes életünk ipara s találmányai minden csodáival oly vagyonrendszeren nyugszik, mely koránsem a kizárólag lehetséges, sőt mely ellen nyomós kifogásokat lehet felhozni. Jelesül a nemzetgazdászat eddigelé távolról sem ismerte el, hogy csak feltétes igazságokat nyujt s nyujthat; s még jelenleg is annyira meg van győződve csalhatlansága felől, hogy egyéb gazdászati felfogások létét teljességgel figyelembe se veszi; ezt sem a tudomány, sem az eszély szempontjából nem lehet igazolni.

(g) Nemcsak észszerü, hanem tényleg erkölcsi s állami kötelesség nyiltan bevallani, hogy a szabad verseny rendszereinek hátrányait jobbító intézményekre még nem akadtak.

(h) Félreértések kikerülése végett megjegyezzük, hogy a patriarchalis s patrimonialis államról csak annyiban állítottuk, hogy csekélyebb államvagyonnal is beelégedhetik, a mennyiben tételményei jőnek figyelembe az államczélok előmozdítása érdekében. Evvel igen jól összefér a törzsfő s a patrimonialis fejedelem jelentékeny sajátos vagyona, mely felől személyes czéljai érdekében rendelkezik. A patrimonialis államban még az állam feltétele jelentékeny vagyona, mely azonban elvileg az átalános ótalmon kivül semmi előnynyel sem kecsegteti az alattvalókat.

(i) Az ok s okozat teljes félreismeréséből származott, hogy e század elején a népképviselet intézményétől részint a népek jogosult érdekei erőteljes előmozdítását, részint a kormány olcsóságát remélték. Magától értetődik, hogy az első körülmény beállta kizárta a másikat. Tagadhatlanul rendet hoz a derék népképviselet az államháztartásba, a mi szinte nagy előny; az is igaz, hogy némely korlátlan fejedelemségben előforduló esztelen s lelkiismeretlen tékozlást elfojt: de mindkettő összeegyeztethető a rendszeres és szükséges állambevételek folytonos növekedtével. Absolut olcsó csak a patriarchia, a patrimonialis állam vagy kényuralom lehet; de azután tételményeit is ahoz mérték.

II. Belügyi politika.

---

1. ALKOTMÁNYI POLITIKA.

91. §.

a) Az összerü államnem szellemi s anyagi feltételei tekintetbevétele.

Elnézve attól, hogy valamely alkotmány jogi megállapítása átalán bizonyos míveltség fennforgásától s a nép abból eredő életczéljaitól van feltételezve: bizonyos államintézmény fennállása s gyarapodása számos egyéb szellemi s anyagi állapotot igényel. Az alkotmány választása tehát e tekintetben sem feltétlenül szabad; s a fonák eljárást legalább is a rend korcs élete boszulja meg, ha nem formaszerü bukás vagy számos szerencsétlenség *(a)*.

Ha egy bizonyos alkotmány szellemi feltételei hiányoznak: vagy oly feladat megoldását vállalják magukra, melyre nincs elegendő erejök, a mi csak elégedetlenséget vagy károsodást szülhet; vagy oly állapot erőszakoltatik fel, mely a nép hajlamával és irányával ellenkezik, a mi szinte maradandó elé-

gedetlenség forrása s erőteljes s független népeknél kora megváltoztatásra, ha nem felforgatásra vezet. Az alkotmány megállapításakor vagy megváltoztatásakor a népfejlemény akkori állapotát meghaladhatja, azonban a haladás csiráinak s a további fejlődés eszközeinek mindenesetre eleitől fogva meg kell benne lenniök.

Ha ellenben az *anyayi* feltételeken múlik, akkor elméletileg helyes, azaz a nép számára alkalmas államrendet tényleg nem lehet alapítani, vagy legalább hosszabb időre fenntartani.

Igy a *patrimonialis állam* alapitására s fennmaradására nézve egyrészt az összes lakosság tényleges törzsrokonsága kivántatik anyagi feltevés gyanánt; másrészt fenntartása *szellemi* feltételei a csekély szükségletek, tehát az alantfoku míveltség, továbbá a törzs uralkodó elöszeretete (Clan-sajátosság). — A *patriarchalis állam* egyrészt az államfőt illető önnálló, főleg földbirtokon nyugvó hatalmat, másrészt ugyancsak csekély míveltséget, de erőteljesen kifejlett jogérzetet követel. A rangviszonyok s a történeti szokás tisztelete ugyan nem feltétlenül szükségesek, de felette hasznos. — *A theokratiában* a feltétlen vallásos hit minden; a közömbösség, vagy a kétely teljesen lehetetlenné teszi ezt az államnemet. Bizonyos tényleges állapotok ellenben itt nem szükségesek; legfelebb talán a nagy világforgalomtól elzárt helyzet. — *A jogállam valamennyi neme* az életről értelemszerü nézetet tételez fel. Magasfoku erkölcsösség kevésbé szükséges, mint a fennálló jog tisztelete. A míveltségi állapot egyébiránt különböző lehet, mert ezen államfaj a szükséglethez s kivánsághoz képest mennyiségileg s minőségileg különbözőt tételeményezhet. Tényleges alap gyanánt — némely alfaja kivételével — nagyobb terjedelem és jelentékeny népvagyon kivánatos teljes virágzására. A jogállamtól igényelt követelmények oly sokak s részben oly költségesek, azonfölül annyi számos s jelentékeny szellemi erőre szorul, hogy kis területen s csekély s szegény lakosság esetében nem telnek a kivánatos eszközök. — *A demokratia* nevezetesen élénk részvétet követel a közügyek számára s az egyenlőség kiváló tiszteletét. A tiszta népuralom alakzatában pedig különösen s kivételesen csak korlátozott területen lehetséges, valamint csak tulnyomó birtokegyenlőség esetében, miglen a képviseleti demokratia jelentékeny gazdászati tevékenységgel s ennélfogva vagyonbeli egyenlőtlenséggel is igen jól megfér, hacsak a kitüntetett állás elleni ellenszenv nem vesz ki. — *Az aristokratia* az uralkodó törzsektől erőt, erkölcsszigort, államférfiúi képzettséget, függet-

len vagyont követel; az alattvalóktól mindenesetre függeteg gondolkodásmódot s vagy nagy hajlamot gazdászati tevékenységre, vagy erkölcsi elhanyatlást. — *A monarchia* végre kegyeletet igényel a fejdelem állása, ha ugyan nem személye irányában és a nép hiusága s fény s kitüntés keltette öröme legalább is elönyös. Kifejlett jogérzet jól megfér vele, ellenben nem egyenlőségre törekvő iparkodás. Ezen államnem képviseleti formája szerencsés megvalósitására szükséges még különösen: az összes nép felsőbb politikai miveltsége; nagyszámu lakosság, nehogy a szükséges férfiak hiányán szenvedjen hajótörést; elterjedt jólét független állások alapítására; mérsékletes s becsületes gondolkodásmód. — *Kényuralom* csak oly népnél lehetséges, mely vagy igen míveletlen, vagy erkölcsileg teljesen korcs; persze, hogy sajnos kölcsönhatása folytán maga is ily állapotot szül, minélfogva hosszú tartama feltételeit — a mint a tapasztalat eléggé bizonyitja, — önönmagában rejti, bármi lealázó is ez az emberi méltóságra nézve.

(a) Minden korban akadtak egyes esetek, melyekben kelletlen alkotmányok felerőszakoltattak vagy balul sültek el; azonban a nagy franczia forradalom óta e hiba Európában s Amerikában különösen sürün követtetett el. A következményeket kiki láthatja. Nemcsak hogy felette számos alkotmány jutott tönkre a legrövidebb idő alatt, ha ugyan mindjárt kezdetben nem volt holt betü, mert az életképesség kedvező feltételei hiányán sinlődött; hanem megmérhetlen nyomor is terjedt el ezen az uton az országokban, mert nem tudtak az uj alakulásokba beleélődni s azokat megszilárditani. Némelyikére nézve alig lehet remélni, hogy a feldúlt s szétzilált viszonyok valaha rendeztetni fognak. Igy péld. a közép- s délamerikai államokéi, melyekre valamely szerencsétlen gondtalanság a képviseleti demokratiát tukmálta fel, bárha az utóbbi szellemi feltételeinek még árnya sem találkozik. Hisz még azon is lehet kételkedni, valjon a román faju *európai* népek birnak-e elegendő szilárd akarattal a jogszerű szabadság alapitására, sőt még hogy képesek-e az egyeduralomban is a népképviseletet eltürni.

92. §.

b) Az alkotmány alapgondolata megvalósitása.

Ha ama magukban véve világos két tételből indulunk ki, hogy valamely létszeresség egyes részeinek maguk között s az egészszel nem szabad ellenmondásban lenniök, ha zavart s ziláltságot kerülni akarunk; továbbá, hogy valamely alapelv való becsét s hasznát csak akkor képes bebizonyitani, ha valamennyi következményében ki van fejtve s alkalmazva: ugy

ebből az alkotmányi politikára nézve a következő követelmények folynak:

1. *Valamely idegenszerű* államgondolatból leszármaztatott minden következtetés távol tartandó. Sem az alakzat hasonlatossága, sem az intézmény haszna által, mely az egységes egybefüggésben jelenkezik, ne engedjük magunkat tévutra tereltetni. A külső alak mit se bizonyít a benső összhangzásra nézve; a hason haszon elérése pedig más-más feltevések között felette kétséges *(a)*.

2. Még ha valamely *más forma berendezése ugyanazon* államfajból következnék is, befogadása előtt jól megvizsgálandó, vajjon nem függ-e egybe a két forma épen specificus különbségével. Csak ha mindkét alnemmel közös alapgondolat következménye, lehet aggodalom nélkül utánozni; és még akkor is vizsgálatot érdemel, vajjon a két nem közötti különbség nem javasol legalább módosítást *(b)*.

3. Ha az államnem különös létegével összeesö előny más idegenszerű államban is kivánatosnak jelenkeznék, oly eszközök keresendök, melyek vele összhangzásban állanak s legalább lényegileg a kivánt eredményekhez vezetnek. Természetesen számitásba vonandók az uj intézmény előfordulható mellékhatályai is, a netalán megkivántató költségek stb. *(c)*.

4. A legfelsöbb gondolat *átalános megvalósítása* különösen két esetben sürgetendő. Először, ha teljességgel uj államjogi állapot állott be. Könnyen megmaradnak ugyanis ez esetben a korábbi alkotmány háborgató s be nem illő maradványai; jelesül az igazgatásban, ha az alkotmány változtatott meg. Az ily keverék az uj intézmény mind kellő méltánylását, mind megszilárdulását is háborítja. Másodszor pedig, ha lassanként alakult tényleges szükségletek vagy tovább fejlett elméleti alapelvek az államintézmény addig meg nem kisérlett betetözését teszik szükségessé. Itt is mulhatatlanul szükséges a jókori tevékenység s az alapgondolathoz való szilárd ragaszkodás *(d)*.

5. Mihelyt valamely alapelv alkotmányszerüen elismertetett, íziben oly megfelelő intézményekről kell gondoskodni, *melyek azonnal tökéletes megvalósítását* eszközlik az életben, részint mert csak is ez uton használhat tényleg, részint hogy félszegül ne alkalmaztassék, részint nehogy a késedelmezés folytán bizalmatlanság s kedvetlenség keltessék *(e)*.

Ezen tételekkel mindenesetre ellentétben áll a sürün emlegetett s nagy tekintélyektől magasztalt tan, hogy a különböző kormányzati alapelvek és formák *keveréke* a legüdvösebb poli-

tika, mert ez által a különös hátrányok mellőztetnek, ellenben valamennyi forma előnyei egyesittetnek. Igy péld. a monarchia, aristokratia s demokratia keveréke a legbiztosabb eszköznek mondatik a szilárd erő teremtésére, a dicsvágy lecsitítására s a tömeg kielégítésére, és eme egyesítés példája gyanánt a képviseleti monarchiára utalnak. Itt azonban téves az elv s hamis a példa. Össze nem tévesztendő ugyanis az erő eszélyes korlátozásával, melylyel talán visszaélhetnének, két különböző alapelv keveréke ugyanegy intézményben. Ama intézmény hasznos lehet, az utóbbi szükségképen zavart idéz elő. A képviseleti monarchiát pedig ama három államalakzat vegyületének mondani csak az képes, ki létegét félreismeri s szójátékot üz. Csak egy esetben ajánlható a különböző hatalmak tényleges vegyülete, ha nem is elvileg s hosszú tartamra, mégis mint legközelebbi segédeszköz, ugyanis egyezkedésképen a pártok kemény s eldöntetlen tusája után *(f)*.

(a) Bármily czélszerünek jelenkeznék is az udvarköltség (Civilliste) megállapitása: sohasem fog patriarchalis államban befogadtatni, mert épenséggel ellenkezik alapgondolatával. A theokrátiában az átalános tan- s lelkiismereti szabadság előnyeit nem élvezhetik. A jogállamban meg a kasztok lehetetlenek.

(b) A korlátlan monarchia s a rendek által korlátozott monarchia ugyanegy államforma alnemei; mégsem tanácsos ez utóbbinak tartományi képviseletét amabba befogadni, mert sokszerü hasznot hajt. Sérti a különbség alapgondolatát, ugyanis a fejdelmi hatalom korlátlanságát. — A képviseleti demokratia választott elnökét nem lehet a „veto“ jogával felruházni, mert a nép nyilvánított közvetett vagy közvetlen akarata ellenében nincs joga. — Minden esetre módositást szenved az ily elnök kezére bizandó fejedelmi kegyelmezési jog, hogy visszaélés ne történjék vele pártczélok érdekében.

(c) A korlátlan monarchiában nem pótolhatni a törvényjavaslatok okszerü meghányása hasznát pusztán tanácskozó rendek teremtése által. E hasznot csak is a számos tagból álló államtanács tevékenysége vagy szakavatottak birálata ütheti helyre. — Aristokratiában nem lehet minden képesitett egyént az államhivatalokhoz bocsátani, mint a monarchiában, nehogy árulók ki ne ragadják kezéből az uralmat.

(d) A korábbi alkotmányok háboritó maradványai különösen korunk közjogát zavarják. Igy péld. az isteni tekintély felvétele a jogállamban átalán; a katholika egyház kizárólagos uralma az alkotmányos Spanyolországban; a würtembergi rendeket illető kezelése az államadósságot lerovó pénztárnak; a főurak előjogosultsága a német államokban, melyek a törvény előtti egyenlőséget elvképen vallják.

(e) Azon szabály elhanyagolása, hogy a megengedett elv következményei is gyorsan, becsületesen s tökéletesen megvalósitandók, kétségkivül egyike azon főokoknak, melyek az európai népeket még mindig

nyugtalanítják. Felette rosz politika félelemből vagy a fennforgó viszonyok kényszerénél fogva elismerni oly elveket, melyeknek megvalósitását később megakadályozni reménylik. Ezen eljárás a kormányt szükségképen kétszinüség, megbizhatlanság s gyávaság hirébe keríti. Ennek következménye pedig, hogy elveszti erkölcsi befolyását s hogy oly követelményekkel lépnek utóbb ellenében fel, melyek tényleg megvalósithatlanok s észszerütlenek. Hogy ezen eljárás esetében szó se lehet a nép politikai neveléséről, nevezetesen a törvényes szabadság érzete kifejtéséről, alig kell emlitenünk.

(f) A különböző államalapgondolat vegyületének rendszerét Aristoteles s Cicero is ajánlják, nem csoda ha utánzói axiommá emelték. A történet bizonysága szerint minden ilyszerü megkisérlett vegyület konok belharczokat idézett elő és vagy rövid idő mulva mellőztetett vagy enyészetét okozta az államoknak. Igy a patriciusok s plébéjusok harcza Rómában; a középkori olaszországi városok polgárháborúi; a lengyel és a svéd viszonyok XII. Károly halála után. — Más véleményt vall Lord Brougham, Political philosophy, III. köt. 142. l. — Helyesen nyilatkozik Bluntschli, Allgemeines Staatsrecht, I. k. 240. l. Már *Tacitus* is belátta az elegy alkotmány nehézségeit s elkerülhetlen romlását, l. annaleseit, IV. 33.

93. §.

c) Az államhatalom helyes fölszerelése.

Hogy az államhatalom képes legyen minden körülmény közötts még a lehető legnagyobb ellenállás esetében is elérniczélját, ugyanis az államgondolat megvalósítását minden tekintetben: *a megfelelő hatalomra, egységre* s végre *általános jogosultságra* szorul.

1. Az államhatalom *hatalmának* mindenesetre oly nagynak kell lennie, hogy a concret viszonyok között előfordulható törvénytelen háborgatásoknak gyorsan s határozottan utját állhassa. Kivánatos, hogy a támadási hajlam észszerüen ne is remélhessen sikerre, mert ez esetben meg sem kisértendik az elérhetlent, miglen a lehetőség esetében a dolog nehézsége csak növeli s fokozza az ellenségek készületeit s elszántságát. A megfelelő hatalomhoz tartozik pedig részint elegendő jog *(a)*, részint a kellő anyagi erő *(b)*. Hogy azonban rendkivüli veszélyekkel is megbirjon, a nélkül, hogy különben hatalmi eszközöket fecsérelne el, törvényesen rendelkezni kell, hogy a kellő esetekben az államhatalom is rendkivüli módon gyarapíttassék. Megfontolandó, hogy a jognak a hatalom s a hatalomnak a jog mellett kell lennie *(c)*. S magából értetődik, hogy a lakosság s a terület gyarapodtával az államhatalom nagyságának is öregbednie

kell; miglen a nép növekvő jóléte s tevékenysége növekedtével a szaporítás kevésbé szükséges, mert ezen esetben a magánerők nagyobb jelentősége lehetségessé teszi, hogy némely eddig a kormánytól intézett ügykezelés a polgárokra bizassék. — A mi az *eszközöket* illeti, melyek segedelmével elegendő kényszerítő hatalmat lehetséges szerezni, erre nézve számos megjegyzésünk van, sőt minden kérdésre nincs is általános érvényü feleletünk. Mindenesetre kétféléknek kell ezen eszközöknek lenniök: *büntetésnek* s közvetlen *meggátlásnak*. Rendszerint elegendő a büntetéssel való fenyegetés s végrehajtása; azonban ez s a hatalom közvetlen alkalmazása nem zárja egymást kölcsönösen ki. És ugyan, az eset mivolta szerint, majd a fenyítés állhat első helyen s siker hiányában tényleges közbevetéssel lehet előállani; vagy mindenek előtt az állam akarata valósítandó meg s csak ezután szabandó ki a büntetés a gonosz szándék s a kezdeményezett büntett miatt. — A politika álláspontjáról legközelebb a büntető rendszer hatálya veendő figyelembe. A büntetésnek czélja visszaijeszteni az államrend háborításától s e czélból rendelendő el. Tehát a hol nem is sértetett meg valamely szükebb értelemben vett jog, meg van engedve a megfelelő hátrány okozása, ha ugyan alkalmas az állami tevékenységet tényleg biztosítani *(d)*. De e mellett magából értetődik, hogy *a jog* által igénylett követelmények sem tévesztendők szem elől, melyeket büntető rendszertől átalán várhat, mindenkor főfeladata maradván az államnak a jogrend fenntartásáról gondoskodni, minélfogva önmaga nem ejthet rajta csorbát. A büntetésnek ennélfogva mindenesetre arányosnak kell lenni, nem szabad erkölcstelenítőleg hatnia, és csak akkor rendelhető el, ha a vétkesség elegendőképen bebizonyult. Hogy csak törvényszékek rendelhetnek el büntetéseket az elhárítandó jogsérelmek tekintetéből, nem szenved kétséget; ellenben vita tárgyát képezi a joghatóságok illetősége, ha az állam egyéb feladatai megoldásáról van szó. Megeshető visszaélések s a törvényszékek nagyobb gyakorlottsága a büntető jog kezelésében persze tanácsossá teendik a büntető jog átruházását minden sulyosabb esetben. — A közvetlen kényszer alkalmazására szolgáló hatalomnak a szükséglethez képest tagozottnak s különbözőnek kell lennie s külön arra rendelt, testileg s szellemileg alkalmas megbizottak által kezelendő. Mindenképen gondoskodandó arról, hogy a netalán ellene felkelő engedetlenséggel megbírjon. Ez azonban háromféle intézkedést teszen szükségessé: bizonyos minden egyes községben állandóan tartózkodó hatalmat az ott előforduló esetek

számára; mozogható s folyton tevékenységben levö hatalmat az összes államterület felvigyázatára; végre jelentékeny tartalékot rendkivüli körülmények számára. A rendes helyi hatalmat a községek rendöri személyzete képezi, a dolog természetéhez képest a legkülönbözöbb fokozatban az egyes községszolgától egész egy kis seregig *(e)*. A polgárok belevonása e szolgálatba jogilag kétségkivül védelmezhető s némely esetben kikerülhetlen is; azonban ezen intézkedés csak ugy lehet sikeres, ha a nép oly állami míveltségre tett szert, hogy a törvényeknek jószántából engedelmeskedik. Az állam mozogható hatalmát az engedelmesség kikényszerítésére a lovas biztosok (Gensdarmerie) képezik, kik azon elönynyel bírnak, hogy mindent könnyen keresztülkutathatnak, hogy hatályosan léphetnek fel és szükség esetében könnyü szerrel erösítést nyerhetnek. Ellenben meg arról is kell gondoskodni, hogy kellö szigor s pontos hivatalbeli utasítások által meggátoltassék a hatalommal való visszaélés *(f)*. Tartalék gyanánt különösen komoly esetek számára vagy jelentékeny polgárörsereg vagy az állandó sorkatonaság alkalmazandó. Amannak alkalmazását ajánlja a könnyen elöteremthető nagy szám, fellépésök erkölcsi hatálya, az intézmény lehetséges elterjedése az egész országon, végre az állampénztár csekély terhelése; ellenben a kötelezettek tulságos terhelése, gazdászati tekintetben jelentékeny háborításuk, végre a fegyveres néppel való visszaélés lehetösége oly nyomós okok, hogy csak felette nagy szükséglet esetében fogunk valamely concret államban s bizonyos korban a polgári örsereg felállítása mellett szavazni *(g)*. Az állandó katonaság alkalmazása esetében a törvények s kormányrendeletek kikényszerítésére mindenesetre kell arról gondoskodni, hogy csak a polgári hatóságot illesse e tekintetben az intézkedés joga, és hogy a fegyveres erö használata sem a kellö határt meg ne haladja, sem igazságtalan ne legyen; azonban szó sem lehet arról, hogy a sorkatonaság e szolgálattételre elvileg nem volna alkalmas. Söt inkább, ha már e végletekig került a dolog, teljes erövel s elszántsággal kell eljárni, nehogy az állam végsö eszköze hatálytalannak találjon bizonyúlni, a mi az engedelmetlenséget legszélsöbb fokozatában gyözedelemhez juttaná, azaz az államhatalmat megsemmisültnek, avval pedig az államot felbomlottnak nyilvánítaná.

2. Az államhatalom *egységét* illetöleg nem szükséges még magát az elvet bebizonyítani (l. erre nézve a 15. §-et), mint inkább csak azokra az esetekre utalni, melyekben véteni szoktak ellene. Történik pedig ez:

a) Néha *uralkodótárs* rendelése által *teljes kormányhatalommal.* Vagy alkalmas még maga az államfő a kormányt kezelni, vagy nem. Az első feltéves esetében az ügyzetek s a hatalom felosztása felesleges, de ugyancsak aggályt gerjesztő is, a lehetséges visszavonás, féltékenység s ármányok miatt. Ha valamely kormányképes fejedelmet ellenállhatlan ellenszenv szállotta meg az államügyzetek további ellátására nézve, ugy jogilag semmi se gátolja visszaléptét, erkölcsileg pedig kötelezve van arra. De semmiképen se bízza akként a kormányhatalmat másra, hogy egyes esetekben szeszélyét követve meg beleártsa magát a kormányügyekbe, a mi által az uralkodótárs terveit meghiusítja s tekintélyét aláássa. Ha pedig képtelenné vált, ugy teljes visszalépte az egyedül természetszerü, kormánytárs rendelése ellenben számos nehézség s ármánykodás forrása.

b) A kormányjogok elvtelen s értelmetlen megosztása az államfő s az alattvalók kitüntetett egyik osztálya között a *földesúri hatóság* átengedésében jelenkezik. Eme intézmény következményei különben: a földesurak s jobbágyaik hamis államjogi helyzete; a hatóságok felesleges, tehát káros szaporítása; a földesuri hivatalnokok átalagos hiányosabb képesültsége; kétséges részrehajlatlanságuk s függetlenségök; hasznos javítások megnehezítése a törvényhozás s igazgatás körében.

c) Az államhatalom felosztása hatályával azonos eredményt szül, ha *helytartók,* alkirályok stb. teljes kormányzati jogokkal ruháztatnak fel. Ha ehez azután még az örökösödés joga is járul, ugy könnyen megeshetik, hogy az egész tartomány veszendőbe megy bitorlás folytán. Kimenthető kivétel csak ott forog fenn, a hol a törzsországtól messze fekvő valamely birtok került sulyos körülmények közé, melyek gyors határozatot igényelnek a hely szinén. De még itt is akként kell a bajnak elejét venni, hogy kellő időközökben változás alá vetik az illető állomást s a helytartót felelősségre vonják *(h).*

3. Az államhatalom *teljes jogosultsága* mulhatatlanul szükséges az állam feladata megoldására. Ha bizonyos személyek vagy viszonyok az állam területében ki volnának véve hatalma alól, ugy nem volna számukra az államlétszerességben hely engedve, de egyéb alkalmatlan háborításnak sem lehetne utját szegni. Az ily felmentés esetei: menedékhelyek léte, a hol még magának az államnak sem szabad a vétkeseket elfogni; az alatt-

valók felruházása bizonyos szabadalmakkal valamely idegen hatalom részéről, jelesül ha az utóbbi maradandó védelmezési jogot vesz igénybe *(i)*; a törvényszékek illetősége s függetlensége túlhajtása, nevezetesen az illetőségi perlekedések elintézésre rendelt hatóság hiányában, valamint a közigazgatási jogszolgáltatás hiányában.

(a) Az államhatalom jogának hátrányos megszorítása számos oly alkotmányi oklevélbe beletévedt, melyek a legszélsőbb demokratikai követelmények rohama közben létesültek. Igy péld. a népgyülés feltétlen jogosultsága; az állam befolyása alól kivett társulati törvény; az ostromállapot feltétlen alkotmányellenessége; sajtószabadság, mégha áruló nyilatkozatokra használtatik is fel az ellenség előtt.

(b) Fizikai hatalom hiányában sinlődnek péld. az amerikai egyesült államok egyes tagjai, mióta népesebbek s nagy városokat foglalnak magukba. Ezen hiány indító oka a tömeg sürün előforduló hatalmaskodásának, de ugyancsak a lynchtörvény alkalmazásának is; ez a hiány oka annak is, hogy a szövetséges kormány kénytelen kinyilatkoztatni, mikép a nemzetközi jogot sértő forradalmi csapatok barangolását nem képes meggátolni. Hatalom hiányában átalán gyakran sinlődnek szövetséges kormányok; valamint a félig forradalmi országok kormányai is. Hatalom hiánya juttatta tönkre a német császár kezében a birodalmat is.

(c) A fizikai hatalmon kivül az államfő erkölcsi hatalommal is birhat, melynek alkalmazása a magában véve nem elegendő külső hatalmat kiegészíti. Igy péld. a theokrata papi büntetést, egyházi átkot, interdictumot rendelhet el, a mi által elégtelen katonai hatalmát pótolja. Meg nem vetendő hatalmi elem rejlik az államfő iránt táplált rendületlen s átalános kegyeletben. Az ily szellemi s fizikai hatalom kiegészíti egymást, ugy hogy jelentékeny szellemi, de csekély anyagi hatalma alapján a fejedelem teljesen megoldja államfeladatát, miglen minden erkölcsi befolyástól megfosztott uralkodó csak anyagi hatalma segedelmével tudja magát fenntartani.

(d) A fenyítés létege s czélja, valamint az állam büntető joga feletti számos s éleseszü vizsgálatok, melyek Beccaria óta minden mivelt nép irodalmában sürün előfordulnak, azon hibába estek, hogy csak a büntetésnek a jogsérelemhez való viszonyát feszegetik és tekinteten kivül hagyják, hogy mennyiben alkalmas és mennyiben szabad is a fenyítést az államrend fenntartására alkalmazni.

(e) A mily egyszerü a rendőrség szervezete kisebb községekben, oly nehéz ezen feladat megoldása igen nagy városokban. Csak katonai rend fog ezen irányban kielégíteni, de evvel nincs az mondva, hogy a helyi ellenszenv daczára katonai külalakja is legyen. Példás e tekintetben, mint sok másban is, az angol rendőrség, melyet Peel rendezett előbb Londonban s mely azután az egész országban elterjedt.

(f) A közbátorság fenntartására rendelt mozgó katonai hatalom utánzásra méltó intézményére nézve a franczia rend (gensdarmarie)

említendő. Hogy mily hasznot hajt az ily mozgó legénység s hogy mennyire növeli az államhatalom gyarapodtát, a jelenlegi német viszonyok összevetése mutatja a XVIII. századéival, vagy az angol visszaélések rajza a jelenlegi rendőrség szervezése előtt. Az utóbbira nézve l. Report on the Police of the Metropolis, 1819; Report on the establishment of an efficient Constabulary Force in the caunties of England and Wales, 1839.

(g) A polgári őrsereg felállításának czélszerüségét még sokan vitatják. Ez idő szerint talán áll a szabály: in dubiis abstine.

(h) Hogy mily következményei vannak valamely ország fennállására nézve a nyilvános hatalom tulságos felosztásának, a német birodalom felbomlása mutatja; vagy Egyiptom, Szerbia, a dunafejedelemségek elszakadása; vagy a keletindiai Mogul birodalma feloszlása.

(i) Az államhatalom kiváltságos megszorítása esetei: a szövetséges törvényhozás által az országos törvényhozások ellenében a birodalmi rendeknek biztosított ótalom; az európai követségek közbevetése Törökországban földieik javára; a honi kormányok megrövidítése Keletindiában az angolok beleavatkozása folytán az alattvalók érdekében. — Hogy mennyiben igazolja erkölcsileg ezen állapotot azon törekvés, hogy a barbarságnak eleje vétessék, és hogy átalán mily haszonnal kinálkozik az ily beavatkozás, az más kérdés. Itt legközelebb az illető állam megrövidítése politikai hatályáról volt szó.

d) Az államfő.

94. §.

1. Az államfő személye s a rendelés módozata.

Az államhatalom kezelése valamint átruházása egy bizonyos személyre felette különböző módon történhetik és ugyan mind a jogosultak számát, mind megjelölése módozatát illetőleg. Lehetséges ugyanis, hogy egyes egyén legyen az államhatalom birtokában, vagy hogy többen — nagyobb vagy kisebb számmal — osztakozzanak benne; és gondolható, hogy ezen állás megszerzése örökösödés alapján, az arra jogosultak általi kinevezés folytán, vagy bizonyos meghatározott sajátságok törvényes következménye gyanánt eszközöltessék. Az ebbeli szabványok felette nagy jelentőségüek, mert minden módozatnak meg van sajátos előnye és hátránya; ennélfogva a tudományos országászattan legfontosabb feladatainak egyike minden intézmény természetszerü sajátságát pontosan körülírni.

De evvel természetesen nincs az mondva, hogy ezen vizsgálat eredményéhez képest szabadon lehetend választani valamennyi magában véve lehetséges módozat közül. Az államfő száma s az átruházás módozata rendszerint egyszermindenkorra

meg van az összerü állam neme s faja által határozva és aránylag kevés esetben van egyik vagy másik tekintetben a választás több lehetőség között fenntartva *(a)*. Azonban részint elősegíti ezen viszonyok szabatos felfogása a különböző emberi állapotok körültekintő felfogását az államban; részint döntő befolyást gyakorolhat az egyes lehetséges intézmények előnyei vagy hátrányai számbavétele, a mikor egyátalán a fennálló államnem vagy államfaj megváltoztatása van szóban.

Ha a czélszerüség álláspontjáról akarunk határozni, ugy mindenekelőtt a következő két kérdésre kell felelnünk. Egyes személy vagy többeknek kormánya jár-e több előnynyel? Ha az egyes kormánya mellett nyilatkoztunk, örökösödés vagy választás által történjék-e az illető megjelölése?

A kormánykezelők *számát* illetőleg nem tagadhatni, hogy épenséggel nem igen sok ember akad, kik a test, elme, érzület, erély ama sokszerü és jelentékeny tulajdonaival legyenek felruházva, melyeknek egyesitése teszen egyes egyedül képessé az államügyek derék ellátására. Világos továbbá, hogy e tulajdonságok előfordultának valószinüsége annál csekélyebb, minél kevesebb azoknak száma, kik egyátalán jogilag tekintetbe jönnek. Végre magából értetődik, hogy a szükséges sajátságok hiánya felette veszedelmes következményeket hárit az álladalomra s népre, mert épen nem lehet biztossággal feltenni, hogy a fennforgó hiányt kiegészitő tanácsosok s segédek belevonása által fogják jószántából s tudatosan helyreütni. De másrészt ép oly bizonyos, hogy azon módozatnak is megvannak sajátos hátrányai, mely nagyobb számmal jelöl ki személyeket közös kormányra. Ugyan feltehetni, hogy többek között a különböző szükséges sajátságok az egyiknél vagy másiknál elő fognak fordulni. Azonban evvel még nincs az mondva, hogy az ezen sajátságokkal felruházott egyén társai között meg fogja magának szerezni a megkivántató befolyást; irigység, pártoskodás, személyes ellenszenv többé kevésbé ellenszegülhetnek. Részint az is lehetséges, hogy teljesen ellentmondó sajátságok kerüljenek össze a kormányzó-testületben, melyek képesek volnának minden eredmény létesültét megakadályozni. Részint végre sajátos hátrányai vannak az oly tanácskozásnak s határozatnak, melyen többen vesznek részt. Nagy és uj gondolatokat alig fog valamely testület jóváhagyni, mert a középszerüség vagyon rendszerint többségben. Bonyolódott tervezet kidolgozása többek által jelentékeny nehézséggel jár, és mindenkor a következetesség s egység rovására fog történni. Valamely rendszer-

hez vagy csak egyes feltevéshez szilárdul ragaszkodni, gyakran a vélemények különbsége s azon szükségesség teszi lehetetlenné, hogy bizonyos egyezkedést kell létesiteni. Titkot megörzeni sokkal nehezebb; ha a szám felette nagy, épenséggel lehetetlen. Többek tanácskozása s határozata sok időt vesz igénybe; mindenkor nem is lehetséges, a mi a csekélyebb ügyekre nézve nehézkes, a fontosabbakat illetöleg veszélyes eljárást szül. A többek közül az egyiket vagy másikat idegenek, vagy pártok maguk részére nyerhetik, hogy árulásra vagy legalább késleltetésre használják fel. Végre valamely gyülekezt, jelesül ha számos tagja van, nem napolhat minden helyen, ahol az államfö személyes jelenléte kivánatosnak mutatkoznék; mint személyiség meg van minden hatálytól fosztva; az államfö némely feladatát, péld. a katonaerök feletti parancsot, nem is vállalhatja át közvetlenül. — Egyrészt tehát *az egyes* tökéletlensége valószinüsége s teljes hasznavehetetlensége lehetösége – másrészt *a többek* ügykezelése számos és sulyos hátrányai feltétlen bizonyossága forog fenn. A hol tehát szabadon van hagyva e két módozat közül választani, könnyen megeshetik, hogy habozni fognak és hogy az egyes esetben nem annyira átalános okok, mint inkább mellékkörülmények fogják a dolgot eldönteni. Oly népnél péld., melynek nagy száma, magasabb míveltségi állapota, terjedelmes ipartevékenysége, a külföldhöz való sokszerü és sulyos viszonyai tevékeny gyors s önmagával megegyezö kormányt igényel, ott nagyobb valószinüséggel várhatni, hogy az egyes átalános megelégedéssel fogja a kormányt kezelni. Ugyanez áll valamely pártoktól szétszaggatott országra nézve és oly országról, melyben bármi oknál fogva felette nagy közömbösség uralkodik a közügyek irányában, vagy felette nagy romlottság honos. Ellenben egyszerü viszonylatok között, államilag érdekelt népnél, és talán az egyes kormánya szomorú tapasztalásai után helyesebb lesz az államhatalmat többekre ruházni (*b*).

De a hol többek kormánya létezik, már akár az összerü állam alapgondolata szükségképeni folyományaképen, mint jelesül aristokratiában vagy tiszta demokratiában, akár több lehetöség közötti szabad választás folytán, ott mindenesetre oly elökészületek szabandók, melyek eme alakzat valamennyi lehetséges elönyei élvezetét eszközlik, sajátos hátrányait pedig telhetöleg megszoritják. — Erre nézve megkülönböztetendök azon gyülekezetek, melyeknek száma már az alkotmány és fogalmuk szerint korlátozott, és azon felette látogatott gyülekezetek, melyeken résztvenni minél többeknek kell megengedve lenni.

A kisebb gyülekezetekre nézve a következő két pont veendő szemügyre. Először valamennyi közrejárulásra hivottnak derék képzettsége, a mint ez jó kormány eszközlésére nélkülözhetlen s a jogosultak különös viszonyainál fogva lehetséges. Másodszor gondoskodandó arról, hogy az összkormányra jogosultak száma lassan-lassan meg ne fogyjon, a mi erő s képesség vesztét vonzaná maga után. Az első követelményt elérhetni az összkormányra hivatottak valamennyi tagja czélszerü nevelése által, valamint az államügyzetekben való kora és sokoldalu gyakorlás folytán. A szám szertelen megfogyása ellen az örökösödő aristokratiában uj tagok befogadása lehetősége szolgál orvoslatul, erre nézve azonban természetesen minden túlzás kerülendő; ha pedig a kormányt illetőleg a vagyon a mérvadó, tanácsos időnkint a censust leszállitani, a mikor az összeg fenntartása akadályul szolgálhatna a teljes kiegészités ellen.

Tiszta *népuralmakban* természetesen nem lehet arról szó, hogy a polgárok rendszeresen kormányképességre neveltessenek, de meg attól sem kell tartani, hogy a kormányra jogosultak száma felette meg találna csökkeni; hanem inkább a feladat itt az lesz, hogy a viszonyaiknál fogva valószinüleg képtelenek kizárása által a népgyülés felette nagy terjedelme meggátoltassék és hogy legalább nemlegesen biztosittassék a kormányképesség. Nagyobbára el lehet majd ezt vagyonszabványok által érni; azonban egyéb uton is lehet segiteni, igy péld. a külföldön szülöttek, sulyos büntettek miatt elitéltek s azoknak kizárása által, kik az összességtől megvonták az átalános szolgálattételeket.

Csekélyebb kételyek forognak fenn azon kérdésre nézve, valjon az egyeduralmakban az *örökjog* vagy a *választás* a czélszerübb rendelési módozat. Némely kétségbevonhatlan kellemetlensége daczára az örökösödő behelyezésnek adandó feltétlenül az elsőség. Igaz, ezen módozat esetében a természetes képesség minden eshetőségének ki van az állam téve; az is igaz, hogy a kormány reménye s a trónörökös önző s aljas gondolkodásu környezete átalán nagyobb hátrányokat szül, semmint a legdusabb miveltségi eszközök létele s a kivételes állásba való kora beleélés előnyökkel kinálkoznak. Azonban, ha a történetből valamely pontra nézve megegyező tanulságot merithetünk, ugy ez bizonyára a választó ország romlására nézve áll. Valamennyi államnak, melyek e kormányformát elfogadták, romlását okozta; és ezt könnyen felfoghatni. Mindenekelőtt a választás épen nem nyujt nagyobb valószinüséget, hogy a kormány tökéletesen

képesitett egyéniségre fog ruháztatni, mint a születés esélye, mert rendszerint nem erényei jönek tekintetbe a választottnak, hanem közönségesen egészen más körülmények szoktak a választásra befolyással lenni. Ide járulnak továbbá, mint tételes hátrányok: a megkivántató államhatalom gyengítése a választási egyezkedések folytán; a kormányür (interregnum) veszélye és rendetlensége, a vitatott választások s ezek folytán támadó polgárháborúk, az álladalom szétszakadása, idegenek beavatkozása lehetősége; magasállásu családok mind ujabb keletkezése, melyek az összesség rövidségére meggazdagodnak s kegyeltetnek, factiók képződése, melyek kegyenczeik kinevezése miatt visszálkodnak. Bármily kevéssé látszék is észszerünek a népek s országok uralmát a születés esélyére bizni, s bármennyire méltatlannak itélnék is ezen eljárást: a tapasztalás s nyugodt gondolkodás arra kényszerítenek, hogy inkább ez uton lássuk el a trónt (*c*).

(*a*) Az államhatalommal felruházottak *számát* illetőleg szabadon csak a patriarchiában választhatni, a hol a következő eshetőségek lehetségesek: a kormány vagy a törzsfőre lehet bizva, vagy a vének tanácsára, vagy végre egy átalános gyülésre; továbbá a theokratiában, ha a dogma papokból álló legfelsőbb collegiumot rendel a kormányra; végre a képviseleti demokratiában — a mennyiben a végrehajtó hatalomról van szó — melyet egy személy és nagyobb vagy kisebb gyülekezet kezelhet. A rendelés módozatára nézve többféle intézmény közül a theokratiában, a monarchiában — és ugyan mind a klasszikaiban, mind a modern államban — és a kényuralomban szabad a választás.

(*b*) Az egyeduralom s a többek uralma sajátosságait gyakran hasonlítgatták egybe; persze igen sürün elfogultsággal s előitélettel. L. péld. Godwin, Political justice, II. Köt. 1. l. — Lord Brougham, Political philosophy, III. köt. 109. l. — Rotteck, Vernunftrecht und Staatswissenschaft, II. köt. 177. l. — Welcker, Staatslexikon, 2 kiad. IX. köt. „Monarchia“ czikk alatt.

(*c*) Az örökösödésről s választásról egyeduralmakban l. Zachariae, Vierzig Bücher, 14. l. — Stahl, Rechts- und Staatslehre, II. köt. 210. l.

95. §.

2. Az örökösödő fejedelemség rendje különösen.

A fejedelmi hatalom átruházása az örökjog alapján kétségkivül a helyes rendszer; azonban még némely közelebbi határozmányra szorul kiváló jelességei biztosítására s hogy lehetőleg eltávolíttassanak veszélyes tulajdonságai. Eme intézmények közül a legjelentékenyebbek a következők:

1. Az uralkodó családok házasságai rendezése. — Hogy csak törvényes házasságból sarjadzott gyermekek juthatnak uralkodásra, az nemcsak erkölcsi követelmények folyománya, hanem az igények kétségbevonhatlan biztosítására is szükséges. Soha sem lehet kétséges, hogy az egy házasságból származók közül ki legyen a fennforgó elvek alapján a legközelebbi jogosult; már pedig mindennemü csalásnak, ennélfogva bizonytalanságnak engedtetnék tér, ha állítólag törvénytelen házasságból származó gyermekek is igényt emelhetnének a trónra. Ezen követelménynek szükségképeni következménye nevezetesen, hogy valamennyi törvényes szabványok, melyek a házasságkötése ténye s időpontja bizonyítására rendelvék, az uralkodó családok által kiválóképen megtartassanak. Ennélfogva nemcsak a tételes jog, hanem még inkább a czélszerüség szempontjából komolyan roszalni kell az uralkodó családokban előforduló u. n. lelkiismereti házasságokat s hasonlókat. A kormányra jogosultak kétségbevonhatlanságával az örökösödő egyeduralom egyik legfőbb előnye megy veszendőbe, mely pedig némely árnyoldalát volt pótolandó. — Az állameszély azonban még azt igényli, hogy a fejedelmi családok házasságai számos sajátos szabványnak legyenek alárendelve, melyek a magánszemélyeket illetőleg nem szükségesek, s melyeknek ennélfogva az ország magánjogában nincs helyök, sőt nem is szabad helyöknek lenni. Nevezetesen ide tartozik ama két rendelmény, hogy a fejedelmi házasulók hasoneredetüek (ebenbürtig) legyenek és hogy érvényességök a család és államfő megegyezését igényli. Az első szabvány szükséges, nehogy szegényebb s alantabb álló családokkal való egybekelés folytán mind megujuló alkalom nyujtassék kegyeltetésökre s meggazdagításukra *(a)*. A különös megegyesés pedig szükséges, mert a trónra hívott örökös házassága közvetlen állami hatálylyal bír a szerint, a mint vagy emez vagy amaz idegen fejedelmi családdal lép összeköttetésbe. A fejedelmi családok tagjainak eme két szabvány alapján fennforgó kivételes korlátozottsága azonban tekintetbe se jöhet az átalános előnyök átellenében; és annyiban nem is méltatlan követelmények, a mennyiben ugyanazon személyekre kiváló haszon is hárul helyzetökből. Különben a tapasztalat bizonyítja, hogy épen nem biztosítéka a házassági boldogságnak azon könnyüség, melylyel valaki hajlamát követheti a házasság kötésében.

2. *A férfiak kizárólagos örökösödési joga.*— Számosok egyesül, hogy az örökjog fejedelemségekben a férfiakra szoríttassék. Az

asszony összes szellemi létege nem igen alkalmas kormányügyek ellátására, a mi következetes gondolkodást, a feltevésben szilárdságot s nem ritkán személyes bátorságot követel. Neveltetésök nem adja meg nekik a megkivántató ismereteket; gyengébb testalkatuk sszámos sajátos beteges állapotuk tevékenységöket sürün megszakasztják és képtelenekké teszik megeröltetések elviselésére. Asszony nem állhat sereg élére és átalán alig vezetheti személyes belátással s hatálylyal az állam védeszközeit. Nagy fejedelemasszonyok egyes példái ez ellen mitse bizonyítanak, miután államintézményeket a rendes szabályra, nem kivételekre kell fektetni *(b)*. — Az egyetlen egy megengedett kivételnek akkor lehet helyt adni, ha a férfi sarj tökéletes kihalásával vagy egy egészen uj uralkodó házat kell vala választani, vagy az uralmat egy ízben asszonykézre bízni. Ez esetben az utóbbinak választása átalán kevésbé aggályos; azonban szükséges, hogy a férfiak kizárólagos örökjoga az ujonnan alapitandó családban is csakhamar elismertessék.

3. A trón örökjog alapján eszközlött betöltésekor sokféle eset lehetséges, melyekben az örökösödésre legközelebb hivott az uralkodás betöltésére vagy csak futólag vagy elöreláthatólag sok időre *személyére nézve nincs képesítve*. Világos, hogy ezen esetek számára határozott s jól meghányt szabványok szükségesek; de ugyancsak az is, hogy csak az átalános haszon, de nem a legközelebb érintett kéjelme és haszna fog ez ügyben dönteni. Eme kérdés közelebbi feszegetése azonban itt felesleges, miután az ide tartozandókat fennebb a 28. §-ben elmondtuk volt.

4. Az *örökösödési rend*, azaz azon szabvány czélszerüsége, hogy az átalán jogosultak közül melyik a legközelebb jogosult, legkivált határozottságától van feltételezve, minélfogva arra különös gond fordítandó. Különben eme szabvány tárgyi rendelései sem közömbösek. Ha valamely örökösödési rend, a mint péld. ez a senioratus s majoratus esetében történik, rendszerint vén embereket hí uralomra, ugy ez hiba, részint mert gyenge kormánytól kell tartani, részint mert a sürü trónváltozás is hátrányos. Az sem tanácsos, hogy majd ezen, majd amaz ág emeltessék a trónra, a mint ez péld. majoratusban könnyen megesik, mert ez a ház egyes tagjai állását bizonytalanná teszi és felette nagy költekezést is igényel. A legtanácsosabb marad tehát még mindíg az elsöszülöttség joga (primogenitur), habár itt meg sürün megeshetik, hogy a trónörökös kiskorú.

5. Igen könnyen felfoghatni azon óhajtást egyeduralmak-

ban, hogy a jövendő fejedelem neveltetése — tehát a ház minden herczegéé, miután mindegyikére nézve nyitva áll azon lehetőség, hogy a trónra jutand — gondos s czélszerű legyen. Ha azt akarják, hogy a nép s állam rövidségére kikerülhető tehetetlenség ne kapjon lábra, ugy a fejedelemnek trónra léptekor sokféle elméleti ismeretekkel, gyakorlottsággal az ügyzetek ellátásában, ember- s országismerettel kell felruházva lennie. Sajnos, hogy e tekintetben csak tanácsokat adhatni, de nem szabhatni teljesítésöket kikényszerítő intézményeket, miután az atyai nevelésjog törvényes megszorítása könnyen mellőzhető, és azonfölül hazugság s elkeseredettség által kárt vallhatni *(c)*. A tanácsok közül a legfontosabbak talán a következők: tulságos szigor s tanítással való tulhalmozás által meg ne töressék az önállóság s ellenszenv ne keltessék a szellemi míveltség ellenében *(d)*; azon haszon, mely kortársakkal való együttes nevelésből a tanulmányra s jellemre háramlik, dölyfös gög s ál illemszabályok miatt meg ne vonassék a fejedelem gyermekeitől; a fejedelmi ifjak komolyan gyakoroltassanak állami ügyzetekben s ne szorítassanak arra, hogy kizárólag a katonásdi szellemölő játékaival foglalkodjanak s henyélés által korcsokká ne fajuljanak.

6. Nagy fontosságu továbba, nem pusztán az erkölcstörvény, hanem a politikai czélszerüség szempontjából is végre a fejedelem s a fejedelmi család tagjai *magánélete*. Mivoltához képest vagy ragaszkodást és tiszteletet, vagy ellenkezőjét fogja kelteni, a mi azután állami dolgokban is nyomatékkal bírhat. Azonfölül az ily magas állású személyek példája mindenkor nagy befolyást gyakorolt a nép erkölcseire s szokásaira; a gonosz példa minden esetre ármányosan hat. Hatályos s megvalósítható törvényes intézmények itt sem javasolhatók, a házrendi szabvány egyetlen egy kivételével, mely által az uralkodó fejedelemnek a ház valamennyi tagja felett messzeható felügyeleti jog engedtetik; azonban ez mitse változtat az országászat ebbeli követelményén.

(a) Klüber s Zachariae kikelnek azon elv ellen, hogy a fejedelmi házasságok érvényére az illetők egyenrangusága volna szükséges. Igen alaposan, minden előitélet nélkül s valódi államférfiuhoz méltóan tárgyalja e kérdést maga Mohl: Staatsrecht, Politik, Völkerrecht czimü müvében.

(b) Alig kellene megjegyezni, hogy a nőágra csak akkor száll átal az uralom, ha a ház valamennyi férfisarja kihalt. Az angol örökösödési rend példája azonban eléggé mutatja, hogy ebbeli intésünk helyén van.

Azon szabványa által ugyanis, hogy a nők csak az egyenes ágban zárvák ki, de nem ha a korona mellékágra száll, Angolország elvesztette Hannovert. Ezen elv helytelensége szembeötlő.

(c) Semmi sem lehet félszegebb, mint az 1791-diki franczia alkotmány s az 1812-diki cortesalkotmány szabványai, melyek a trónörökös neveltetését a népképviselet kezére bizzák. Minő következménye volna ezen intézkedésnek, midőn a gyülölt rész rendelné ki a tanárokat s tantárgyakat, de a család s környezet meghiusitaná törekvéseit. Ide járul még az is, hogy soha előre biztossággal nem lehet a tényleges trónörököst meghatározni.

(d) Ha korábban méltán lehetett arról panaszkodni, hogy a fejedelmi gyermekek mitse tanulnak, ugy korunkban meg az ellenkező hibába estek. Nem csoda, ha a tantárgyak tulságos megszaporítása elöli a szabad önelhatározást s a miveltség iránt táplált örömet Különben a következmények amabban mint ebben az esetben azonosok.

96. §.

3. A kormányjogok czélszerű gyakorlása.

Könnyebben felderíti az államjog azt, hogy mely kormányjogosultságok illetik az államfőt, semmint az országászat azon eszközökre bukkan, melyek megvalósításukra legalkalmasabbak. Csak is az utóbbiakról leszen a következőkben szó.

1. *A főfelügyelet.* — Kiváló jelentőséggel bír, hogy az államfő valamennyi álladalmi viszony s ügyzet tényleges állapotáról kellő, szorgos s pontos ismeretet szerezhessen magának. Csak is ekkor leszen tudomása az ország szellemi s anyagi viszonyai s szükségletei, az igazgatás folyama, a hivatalnokok személyisége felől. Többé kevésbé helye lehet valamennyi államalakzatban az ily felügyeletnek; bátor nem tagadhatni, hogy egyesek kormánya alkalmasabb gyakorlására, részint az egyes ügyzet vizsgálata s elintézése igényelte csekélyebb idővesztés következtében, részint a könnyebben eszközlött vizsgálatnál fogva. Különben a szabatos eszközök a következők:

a) Részint rendes, részint rendkivüli *tudosítványok* követelése valamennyi ügyzetágat illetőleg; és ugyan mindenképen arra kell szorítani, hogy az egyes tárgyak alaposan s az igazságnak híven megfelelve adassanak elő. De természetesen lelkiismeretesen tekintetbe veendő tartalmuk is, az előadott panaszok azonnal megvizsgálandók s a javaslatok telhetőleg megvalósítandók; különben az egész intézmény semmitmondó formasággá s időtöltéssé aljasul. A tudósítvány alapossága s tartalma tekintetbevétele azonban csak

akkor várható s tényleg csak akkor lehetséges, ha a tudósítványok csak is valóban jelentékeny viszonyok felöl, tehát nem teméntelen számmal kéretnek *(a)*.

b) Váratlan s nem felette gyér *személyes vizsgálatok* maga az államfö által, tehát alkalmilag személyes meggyözödés a hatóságok állapota felöl, jelenlét ügyzetkezelésökkor, a közintézetek meglátogatása, utazások a különféle országrészekbe, de pompa s szükségtelen fényüzés nélkül és a heyi viszonyok komoly vizsgálatával. Oly államokban, melyeknek élén jogi személyek állnak, az ily vizsgálatok kiküldetések által eszközlendök.

c) Közvetlen érintkezés az *egyes polgárral*, akár rendes fogadtatási órákban akár alkalmi találkozáskor *(b)*.

d) *Statistikai hivatal* nyitása s az általa szedett ismeretek felhasználása. Jól rendezett s terjedelmes hivatalos statistika az egyetlen egy biztos eszköz azon feladatok köréröl tudomást szerezni, melyet az állam tartozik betölteni, a létezö eszközöket, ugyanis az ország erejét, melyet az emberek s javak száma képvisel, fellelni, végre némely törvény s állapot tényleges következményeit felismerni.

e) Titkos rendörség felállítását ellenben nem javasolhatni, mert közönségesen több kárt s bajt okoz mint hasznot. A titkos rendörség segedelmével vett hírek gyakran hamisak, néha szándékosan hamisítottak; a vádlottaknak nem adatik alkalom védelmezésökre s a dolog felvilágosítására; a lakosság söpredéke ezen bizalmas szolgálatra kikerülhetlen alkalmazása erkölcstelenítöleg hat és magát az alkalmazót is rosz világba helyezi; a költségek jelentékenyek; föleg pedig megmérgeztetik a nép összes élete, az ily vizsga intézet puszta létele folytán átalános bizalmatlanság s méltatlan gyanusítások keltetvén. Csak két esetben foghat kivétel helyet. Elöször ugyanis nagy városokban a számos s veszélyes rabló s lator csöcseléknek titkos felügyelését alig lehet kikerülni. Másodszor pedig szükségesnek jelenkezhetnék, hogy igen elterjedt összeesküvésekkor a titkos tervek felderítése látszólagos czinkosok által eszközöltessék. Az utóbbi eshetöség minden esetre az állam felette kóros állapotát tételezi fel, minélfogva a födolog alapos javítása leend minden alkalmas eszköz segedelmével; a tartós orvoslat sikerüléseig azonban a fennforgó állapot jogilag ótalomra tarthat igényt *(c)*.

2. *A törvényhozás.* Parancsoló szabvány — a tudatosan

gonosz szándék eseteitől elnézve — négy oknál fogva sülhet balul el. A parancsoló szenvedélye, megfontoló itélet hiánya, a tényleges állapotok s szükségletek hiányos ismerete, végre helytelen alakja miatt. — Az első három s legfőbb hibán, a mennyiben az államfő kerül kérdésbe, ugyanegy módon lehet segíteni, ugyanis oly intézmények által, melyek az utóbbit kényszerítik, előbb mások nézeteit meghallgatni, mielőtt végleges döntvényét kiadná. Ezen esetben elvárhatni, hogy mások nem lesznek hasonló szenvedélytől megvakítva; mindenesetre fontolgató meghányás nyer helyet; és legalább valószinü, hogy többek közrejárulása folytán a tárgyismeret is alaposabb leend, természetesen az illető személyek kellő megválasztása feltevése alatt. Az ebbeli eljárás lényegileg különböző, a szerint a mint az államhatalom egyestől vagy igen kevesektől vagy nagyobb gyülekezettől kezeltetik. Az első esetben számos, az államfőtől telhetőleg független férfiak ruházandók fel azon joggal, hogy a szándékolt tövényt kibocsátása előtt testületileg megbeszéljék s kellő javaslatokat hozzanak indítványba. Az állam neméhez s fajához képest különbözők leendenek eme tanácsosok, valamint különbözőleg alakuland az eredmény is közbeszólási joguk terjedelme szerint; azonban magában véve alkalmazható s többé kevésbé hasznos is ez intézkedés minden egyeduralomban. Patriarchalis államban a törzsfők természetszerüen hivatvák; a patrimonialis államban a legjelentékenyebb hübéresek; a korlátlan fejedelem államtanácsot rendelhet; az alkotmányos egyeduralomban a közrejáruló tanácskozók a néptől választvák. Még despota is gyüjthet maga köré tanácsot, mely legfelsőbb szolgáiból fog állani. Ama államformák ellenben, melyeknél a legfőbb hatalom nagyobb gyülekezet kezére bizatott, arról tartoznak gondoskodni, hogy a sokak tanácskozását s végzését nyugodt meghányás, következetes tervezet készítése s a szétágazó nézetek egyesítése előzze meg. Itt tehát kevés, de jelentékeny férfiú előleges tanácskozása jelenkezik szükségesnek és ugyan zárt ajtók megett. És épen ez a tiszta népuralomban a senatus feladata, az aristokratiában a szükebb tanácsé; a képviseleti demokratiában a gyüléstől választott bizottmányokra háramlik az előleges meghányás kötelessége, magára a gyülésre pedig a nép átellenében, a hol az utóbbi a „veto“ jogával van felruházva. — A mi pedig a törvények hiányos alaki szerkezetét illeti, részint az eddig érintett intézmények segedelmével, részint tökéletes alaki szerkesztéssel megbízott hatóság rendelése által lehet a nehézségeket elhárítani, részint megkivánhatni bárkitől, ki vál-

toztatási javaslatot tesz, hogy alakilag is tökéletesen dolgozza fel vagy ugy terjeszsze elő, hogy közvetlenül a törvénybe igtattathassék.

3. *Az igazságszolgáltatás.* — Azon okokat, melyeknél fogva az államfőt a háborított jogviszonyok helyreállításakor csak korlátozott tevékenység illeti, fennebb a 35. §-ben bővebben előadtuk. Oly intézkedésekről, melyek a czélszerűség álláspontjáról volnának tárgyalandók, csak is a megkegyelmezési jogot illetőleg lehet szó. Épen oly világos, hogy kell ily jognak léteznie a logikai törvényalkalmazás túlságos szigora mellőzésére, minthogy ezen jog csak is az államfőt illetheti. Ezen jog alkalmazásakor az alanyi felfogás elkerülhetlenül döntő befolyást fog gyakorolni, mert épen a méltányos biráskodás s a szigorú jog ellentétéről van szó; mégis kivánatos, hogy oly intézmények szabassanak, melyek telhetőleg biztosságot nyujtsanak, hogy a kegyelmezési jog nem fog méltatlanokra alkalmaztatni. Ez irányban az államok különbsége szerint három eset különböztetendő meg. Ha az államhatalom nagyobb, aristokrata vagy demokrata gyüléstől gyakoroltatik, szükséges leszen, hogy egy szükebb hatóság előlegesen megvizsgálja az ügyet s javaslatot tegyen. Ha ellenben a kegyelmezési jog a végrehajtó hatalom választott főjét illeti, mint jelesül képviseleti demokratiákban, helyén lesz az államtanács vagy egy hasonló hatóság közrejárulása, részint nehogy személyes s pártczélokra használtassék fel ez az előjog, részint hogy a kormány élén álló tolakodásoktól s talán erőszakoskodásoktól megóvassék. Fejedelemségekben végre tanácsos, hogy a kegyelmezési jog gyakorlása épen ugy tekintessék, mint minden más kormánycselekmény, tehát csak is a korona tanácsosai felelőssége alatt eszközöltessék. — Tömeges s az egyes eset vizsgálata nélkül beálló megkegyelmezések, amnestiák adását, csak kivételesen lehet eröteljes jogszolgáltatással s a kormány tekintélyével összeegyeztetni; mindenekelőtt soha viszonyba nem hozandó az államfő személyes sorsával *(d)*. Legkivált akkor lesznek ily átalános megkegyelmezések czélszerüek, ha általa belmozgalmak kedvező bevégzése után a pártokat lehetne kibékíteni. De ekkor elengedhetlen feltétel, hogy az ellenfelek teljesen legyőzessenek s feltétlen hódolásra hajlandók legyenek. Daczos ellenségek megkegyelmezése vagy a gyengeség jelének fog tekintetni vagy gúnynyal s háladatlansággal fogadtatni, minélfogva az idétlenül kegyesnek bajt okozand.

4. *A törvények végrehajtására nézve a belügyekben* egyike a legfőbb feladatoknak, a szabatos mértéket fellelni az államfő-

höz személyesen utalandó parancsokat illetöleg. Ha ugyanis rendszeresen távol tartaná magát az államfö, könnyen rendetlenség s az alárendeltek részéröl önkény kapna lábra, másrészt ellenben az ügyzetek túlságos szaporítása esetében az átnézetet vesztené el. Míglen csekély ügyek foglalnák el, könnyen megeshetnék, hogy a fontosak bizatnának az illetéktelen alárendeltek önkényére. Az állam nagysága s az ügyzetek száma szerint kell tehát azon eseteket megjelölni, melyek az államfö sajátos végzésének tartandók fenn. Hogy testületileg rendezett föhatóság csak kisebb számú ügyzeteket képes ellátni, nem szorul bizonyításra.

5. A közállomány javának elömozdítása egyik sikeres eszköze a *nyilvános jutalmazások szabatos rendszere*. Az uralkodó ebbeli erkölcsi kötelmeiröl már volt szó (l. fenn a 80. §-et); azonban az országászat is nyomós okokat emleget, melyek ez irányban értelmes cselekedetre serkentenek. Ha ugyanis egyrészt a kiváló fáradozás s érdem biztosan várhatja, hogy jutalmát veendi, másrészt az állam nyujtotta jutalom valóban megfelelö haszonnal kinálkozik: ugy ez sokakra inkább fog serkentöleg hatni, mint a kikényszeríthetö kötelem. Az indítóok kétségkivül nem a legnemesebb s legszeplötlenebb; azonban a fokozódott megeröltetés folytán nyert haszon mindenesetre az államra hárul. Hogy köztársasági államokban miért nem alkalmazhatók nyilvános jutalmazások vagy miért csak jelentéktelen alakban s felette csekély értékben, a mint sürün állítani szokták, épen nem lehet felfogni; magából értetödvén mindenesetre, hogy a jogegyenlöséget s a közállomány szabadságát illetöleg a jutalmazások mivolta nem kerít veszélyt az államra. — Jutalmazási eszköz gyanánt mindennemü tárgy alkalmazható, mely az avval felruházottnak tényleg örömet szerez, s mely felöl az állam jogilag s erkölcsileg rendelkezhetik. A népek különbözö mívéltségi fokai s szokásai igen eltérö kitüntetések s élveszközök alkalmazását fogják ajánlani: a pénz azonban majdnem mindenütt besorolható ezen eszközök közé, mert azon lehetöséget nyujtja, hogy a legtöbb alanyi kivánalom kielégíttessék. Valjon egyes esetekben a megjutalmazandó állása irányában és felette nagy érdemei esetében a költség nem leszen-e elérhetlen, az persze más kérdés. — De bár mi adományoztassék is, az eszközlendö kellö hatály feltétele, hogy az állam jutalmazásai sem el ne tékozoltassanak, sem elérhetlenek gyanánt ne tüntessenek fel. Az elsö esetben veszendöbe megy épen a kitüntetés s vele a jutalom s ingere nagy része; a közönséges emberi erök által el nem

érhető jutalmazás pedig oly kevéssé hat, mintha nem is igértetett volna.

6. *A fegyveres hatalom feletti parancs* lényegesen különböző intézményeket igényel, a szerint a mint több vagy egyetlen egy személy van az államhatalom birtokában. — Az első esetben alárendeltre való átruházása elkerülhetlen; de erre nézve egyrészt arról kell gondoskodni, hogy kellő hatalom bizassék reá, másrészt pedig kellő intézkedések szabassanak, nehogy a reábizott hatalommal dicsvágyó tervezetek érdekében visszaéljen. Az utóbbi vagy a főparancsnokság sürü változtatása által eszközölhető, a minek persze némely aggályos oldala van; vagy egy idegen kinevezése folytán, a ki összeköttetések s támpontok hiányában nem képes áruló terveket forralni; vagy végre, s ez a legalkalmasabb, a kinevezett szigorú ellenőrzése s felelőssége által. — Egyeduralmakban ellenben az államfő maga a fegyveres hatalom természetszerü főparancsnoka; személyes idegenkedés vagy képtelenség esetében alárendeltet hatalmazhat fel. Még theokratiában sem feltétlenül lehetetlen az állam- s vallásföre nézve a fegyveres hatalom kezelése, az illető vallásos szellemétől függvén ennek eldöntése. — Minden körülmény s minden államfajban félszeg s veszélyes intézkedés a polgári államfő mellé az utóbbitól független főparancsnokot rendelni.

(a) A következő két pontra kell a tudósitványok követelésekor különös figyelemmel lenni. Először, hogy a hivatalnok azon időben, melyet a jelentés szerkesztése igénybe vesz, hivatala sajátképeni feladatától elvonatik. Másodszor, hogy a jelentések kötelezettsége azon hivatalnokokra nézve, kiknek sem szokásuk, sem kedvök éltöket az iróasztal mellett tölteni, oly elviselhetlen teherré válhatnék, hogy teljesen elijesztetnének hivatalt vállalni. És ez az ingyenesen vagy a majdnem ingyenesen szolgáló tisztviselőkre nézve nagy hiba volna. Épen a legderekabb férfiak akadályoztatnának ez által meg a közállomány javának ajánlani szolgálataikat, kik különben készek volnának az áldozatra; és könnyen ugy eshetnék, hogy kevésbé képesültekhez kell folyamodni. Igy péld. felette sok helyt az igen számos s azonfölül haszontalan, rendszeres jelentések ijesztenek derék parasztokat vissza a községelüljáróságot átvállalni, mely tisztség azután jöttment irnokok kezére kerül mind a közállomány, mind a község nagy kárára. Ha Angliában a békebirákat számos jelentés kötelezettsége faggatná, alig tolakodnának eme fontos állomás jelenlegi tulajdonosai e tisztség betöltéséhez.

(b) V. ö. erre nézve a 80. §. *(d)* jegyzetét.

(c) A titkos rendőrség hatályairól nem csak mind azon országokban, melyekben ez intézmény találkozik, könnyen tudomást szerezhetni, hanem még azok is, kik ezen intézmények élén állottak, egyenesen elismernek némely hátrányokat. Csak *Bourienne, Rovigo* s *Gisquet* emlé-

keit kell kézhez vennünk. A titkos politikai rendőrség aljas működéséről leginkább alkalmilag közzétett tudósitványaik tanuskodnak, igy jelesül az u. n. fekete könyvek, melyek 1829-ben Parisban, 1855-ben Dresdában jelentek meg. — Az összes intézmény rendszeres feldolgozása még nem létezik. A legterjedelmesebbek s a leghasználhatóbbak, bátor nem mindenkor megbizhatók, Vidocq *emlékezései.*

(d) Épen nem mutat álladalmi belátásra, ha a napisajtó az uralkodó család körében előforduló valamely örvendetes esemény alkalmakor amnestiák adását sürgeti. A szabatos állameszély oda fog törekedni, hogy az összes jogszolgáltatás valamennyi iszonylatában távol tartassék az államfő személyes érzületeitől s érdekeitől. És egyátalán mi köze van a menyegzővel vagy kereszteléssel azon kérdésnek, valjon alábbszállitható-e valamely törvényszékileg kimondott büntetés?

(e) A nyilvános jutalmazások nagyobbára elhanyagolt tanát jelesen dolgozta fel Bentham, Théorie des peines et des recompenses. — Bámulatos jelenség az európai álladalmakban a XIX század eleje óta elharapózott alkalmazása a rendjeleknek, melyet, ha egyszer eltünendettek, alig fogunk érteni. A legkülönbözőbb elemek: tényleges érdemek jutalmazása, magas állás külső kitüntetése, kölcsönös udvariasság, számitó takarékosság tarkán váltakoznak. Hogy mind ennél csak csekély diszről s egy darabka selyem szalagról van szó, mit se változtat a dolgon. A mig az európai szokás eme értéktelen csecsebecséket állami jutalmazásnak tartja, mindaddig épen nem eszélyes dolog ezen felette olcsó s egyéb tekintetben is, péld. a könnyen alkalmazható fokozás folytán igen alkalmas jutalmazási eszközt tulságos s ésszerütlen használat által laslanként minden becsétől megfosztani.

97. §.

4. Az alattvalói jogok biztosításáról.

Még ha a legszabatosabban meghatároztatnának is az alattvalókat törvényesen illető jogok, akkor sem volnának teljesen mentek azon veszélytől, hogy maga a kormány szegendi meg. Ugyanis számos körülmény egyesül, melyek folyton e veszélylyel fenyegetik. Nem ritkán meg van gátolva az ily jog szigorú megfigyelése által az államfő olyast létesiteni, a mit üdvösnek ismert fel. Egyéb esetekben alig lehet majd tagadni, hogy ama jogok birtokosa a közállomány kárára vissza fog velök élni. Ugyancsak összeütközésbe kerülhet az államfő az alattvalók jogaival, midön önző hajlamait s szenvedélyeit követi, vagy átalán midön hatalmával visszaél. Végre s főleg minden hatalomban megvan ama inger, telhetőleg fokozódni s kiterjeszkedni, ennélfogva az ellentálló gádorokat lerontani. Igaz, valamennyi némileg rendezett államban rendelvék jog s kereseti eszközök, melyek az alatvalót sértő államhatalom

ellenében is alkalmazhatók. De nemcsak az utóbbiak igénybevétele számos háborítás s költségeskedés forrása, hanem gyakran még elegendők sem lesznek eme hatalmas sérelmek ellenében a közönséges kereseti eszközök. Már pedig mindent a pusztán alkotmányszerü engedelmesség veszedelmes jogára, tehát a törvénytelenül eljáró kormány elleni ellenállásra támasztani, épen oly észszerütlen, mint veszélyes volna az államra nézve. Sajátos intézmények szükségeltetnek tehát a kormány ellenében az alattvalói jogok védelmezése végett; és ugyan mindennemü államban, legkevésbé magának a népuralomnak kivételével.

Ama számos intézményeket, melyekre a történet s államesély figyelmeztetnek, a következő három nézpont alá sorolhatni: erkölcsi s vallásbeli hatás az államfö akaratára; némely, különösen veszedelmes kormánycselekedetekben azoknak közrejárulása, kiknek érdekökben rejlik a polgárjogok védelmezése; fenyítési intézkedések a sérelmet keltök s társaik ellenében.

1. *Erkölcsi s vallásbeli hatást* gyakorolni két uton kisérelhetni meg. Elöször különös szentséget tulajdonítván az illető törvényeknek, jelesül isteni parancsokra s vallásbeli dogmákra vezetvén vissza. Másodszor ünnepélyes eskütételt követelvén az államfötöl akár kormányra léptekor, akár egyéb alkalommal. Az első eszköz természetesen nem minden államnem számára alkalmatos, jelesül nem illik be a patrimonialis állam száraz s önző jogalapjába s a jogállam józan értelmi felfogása keretjébe; azonban legalább egyes törvényekre s intézményekre nézve még itt se állíthatni teljes alkalmazhatlanságát. Eskütétel azonban mindenütt helyt nyerhet. — Különben nem igen nagy bölcseséget árul el, ha az egyik vagy másik eszközbe szertelen nagy bizalmat találnának fektetni. A történet eléggé mutatja s az emberismeret böségesen magyarázza, hogy eme igéretek vagy szent rendeletek nem nyujtanak feltétlen ótalmat a kormányhatalommal való visszaélés ellen. Szenvedély, könnyelmüség, nyers vadság és önámítás nem igen törödnek velök. Erőteljesebb eszköz után kell tehát látnunk.

2. *Az alattvalók biztosságot nyujtó közrejárulása kormánycselekedetekben* ama gondolaton alapszik, hogy senki egykönnyen nem fog önön joga sérelmezésében megnyugodni; és hogy a legtöbb s a legfontosabb jogsérelmek a kormány bizonyos egyes cselekményeinél fordulnak elö. Ha pedig erre nézve, legalább a legszámosabb esetben megelégednek egyesek közrejárulásával s azokra bizzák a többiek jogának védelmét, ugy ez

azért történik, mert valamennyi állampolgár beleegyezése eszközlése felette nehézkes eljárást követelne. — Itt is kétségkivül szabatos az alapgondolat; de legalább közvetlenül alig lehet tökélyről szó. Ugyanis kétségkivül azon bökkenője van egyrészt a dolognak, hogy nem lehet mindenkor az illetők belátására s bátorságára számítani, másrészt szükségképen olyszerü viszony fog a kormány s nép közt keletkezni, mely jelentékeny visszavonásra s akadályokra vezetend. Mindenesetre oly intézmények létesítésére kell tehát törekedni, melyek a biztonság eszközlését csakugyan valószínüvé teszik s melyek az államhatalmat nem sértik létegében *(a)*. Erre nézve pedig tapasztalatilag a következők szükségesek, melyek az értelem próbáját is megállják:

Hogy az összesség nevében közrejárulók kiszemelése oly módon történjék, mely a *szükséges szellemi tulajdonságok* lételét valószinüvé teszi;

Hogy a kormány meggátoltatása jogtalan cselekményeket végezni *a szükséges s hasznos esetekre* szorítkozzék s jelesül oly terjedelmet ne nyerjen, mely az államot jogai s kötelmei teljesítésétől vonja meg;

Hogy az államhatalom több egymástól független hatalomra *ne forgácsoltassék fel,* melyek ellenségesen álljanak szemközt s az államot bensejében szétdúlják; végre

Hogy oly esetekben, melyek gyors kormánycselekményt tesznek szükségessé, kivétel engedtessék meg a közönséges marasztó jogkorlátozásoktól eltérhetni.

Ezen gondolat közelebbi kifejtése eme kötelezettségek megfigyelése feltétele alatt különféleképen létesíthető; természetesen a siker különböző fokozata szerint.

a) Valamint a kormányhatalom egy férfiúra van ruházva, ugy a népjogok képviselete is *egy* egyénre vagy igen kevesekre lehet bízva. Az utóbbi tehát a kormányhatalom bizonyos meghatározott cselekményeibe belevonandó, ugy hogy csakis megnyugvása folytán nyerhessen jogi érvényt; azon joggal is felruházhatni, hogy megtörtént sérelmek ellenében keresettel lépjen fel. Önön biztonsága kedveért sérthetetlensége biztosítandó hivatalos cselekményeiért s feltételül szabassék, hogy felelősségre nem vonathatik; időről időre eszközlendő választása buzgalmat keltsen benne s arra indítsa, hogy a nép vélekedését érvényesítse. — Eme intézmény hatályát magában véve alig lehetne kétségbe vonni, azonban egyesegyedül a személyiségre

támaszkodik, minélfogva nem ment minden veszélytől. Dicsvágyó vagy gyülöletes szenvedélyektől ostorozott egyéniségre találnák eme nagy hataimat ruházni, melylyel azután a közállomány kárára s az államhatalom veszedelmes megszorítására visszaélni napirenden volna. Az összes intézmény tehát, ha nem is feltétlenül gáncsolandó, minden esetre igen nyomós kételyeknek van kitéve *(b)*.

b) Ha azon nézetből indulunk ki, hogy a polgárok érdekei s jogai lényegileg társadalmi helyzetök által határozvák meg, továbbá, hogy kiki azon viszonyokat ismeri a legpontosabban s védelmezi a legjobban, melyek legközelebb érintik, végre pedig, hogy a közállomány java valamennyi egyesek igényei kielégítése folytán létesül: önkényt azon gondolat fog magának érvényt szerezni, hogy legközelebb *az alattvalók különböző osztályai* hivassanak meg különleges jogaik védelmezésére és hogy csak a valamennyivel közös ügyek tárgyaltassanak közösen. — Itt is sikeres eredmény fog jelenkezni s nevezetesen attól nem kellend tartani, hogy a kisebbszerü társadalmi s állami körök a többség gondatlansága vagy ellenszenve folytán rövidséget szenvedjen. De továbbá azon előnye van ennek az intézménynek, hogy a társaik védelmezésére kiszemeltek választása a személy pontosabb ismeretével s a képesültség könnyebb megítélésével eszközöltethetik. Azonban árnyoldalai is vannak ez intézménynek. Ily különszerü s talán felette számos jogosultakkal szükségképen nehézkes lészen a tárgyalás s egyezkedés; gyakran nem lehet majd a különböző képviseletek véleményeit összeegyeztetni, ennek folytán azonban egyenlötlenség fog lábra kapni az állampolgári viszonyokban vagy számos szükséges intézmény teljességgel abbanhagyatni; legkivált azonban az állam egységes gondolata szenvedhet általa csorbát, ha a polgárok merőben kizárólagos ügyeik képviseletében elakadnak és azután legfontosabb ügyeikben nem mint egységes összesség vélekednek s cselekednek *(c)*.

c) Részint az imént érintett fontolgatások, részint az ujkori míveltségből folyó törvény előtti egyenlőség, végre azon felfogáshoz vezettek, mely szerint *az alattvalók összessége* közös jogaikat a kormány átellenében kebeléből választott felhatalmazottak által képviselteti. Itt első vonalban a közös jog áll és egyes jogállapotok sérelmezése csak annyiban képezi kereset tárgyát, a mennyiben az is az állam

átalános feladatán ejt csorbát. A képviselők választása az összes lakosság dolga; kerületekre való felosztása az eljárás könnyítésére szolgáljon. Ha a képviselő gyülés ennek daczára is több részre szakad, ugy ez nem a különböző jogkörök különleges védelmezése végett történik, hanem elhamarkodások kikerülése és józanabb s meghánytabb tanácskozás eszközlése érdekében.

Eme különböző eszközöket az alattvalóknak védő közrejárulást engedni a kormánycselekedetekben nem minden államnemben lehet egyenlőképen alkalmazni. Egyes néptribun rendelése magában véve mind egyeduralmakban, mind aristokratiákban helyt nyerhet; és ha főleg a klasszikai államban volt szokásos, azért épen nem lehetetlen teljességgel az ujkori jogállamban. Az egyes rendek képviselete legközelebb a patrimonialis államnak felel meg, melyben történetileg is alakult; azonban ha a társadalom létszerességét az ujkori jogállamban több figyelemre fogják méltatni, ugy — természetesen lényeges változásokkal — ismét alkalmazást nyerhet a képviselet ezen alakja. Legközelebb az összeségből eredő képviselet felel meg leginkább korunk felfogásának, és ugyan nemcsak fejedelemségekben, hanem népuralmakban is meghonosult az ilyszerü képviselet a szintén választott hatóság átellenében. Hogy ellenben sem a kényuralomban, sem a korlátlan monarchiában helyt nem nyerhet ezen intézmény, mely az államfő korlátozását czélozza, magában eme államok fogalmában rejlik. Ugyancsak azt is könnyen beláthatni, hogy theokratiában az alattvalók rostáló birálgatása az isteni parancscsal, ámbátor emberi ajkak által közvetíttetik, nem igen fér össze, de nem is igen szükséges a hívők számára. Tiszta népuralmakban végre saját szenvedélyeitől kell a népnek tartania, de nem alaki jogtalanság elkövetésétől; nem szorul tehát az utóbbi ellen ótalomra.

3. Mint valamennyi emberi viszonyban, ugy az állampolgári jogok védelmezését illetőleg is jó hatálylyal lesz a *fenyítések szabatosan körülirt rendszere.* Hogy azonban, a fenyítések megfelelő fokozatán kivül, kiválólag értelmes s rendíthetlen felperesek és önálló s a kellő hatalommal fölruházott birák szükségeltetnek, az nem szorul bizonyításra; sajnos, hogy nevezetesen az utóbbi követelmény törvénytelen kormánycselekedetekre való alkalmazásában igen nehezen teljesíthető. — A felperesre nézve mindenelőtt kétségtelenül áll, hogy nem illethet bárkit a nép közül törvényszékileg megindítható kereset. A kereseti jog ilyszerü kiterjesztése kiáltó visszaéléseket szülne

és a magasabb államhivatalok betöltését teljesen lehetetlenné tenné, miután még a legderekabb férfiút is mindennemü gonosz okokból kiállhatatlan idövesztegetéssel és boszantással üldözne. Az egyesek állitólagos sérelmét elöbb illetékes hatóságnak kell megvizsgálnia s jóváhagynia, hogy hatálya legyen. Ilyszerü hatóság külön rendelhető, vagy a népjogok védelmezésére hivott gyülésre vagy egyénre ruházható az ebbeli jog is. — Hogy oly birákra tegyenek szert, kik jogi ismereteket, állami megfontoltságot, függetlenséget s hatályt keltő állást egyesítsenek, számos kisérletek tétettek, a nélkül hogy egyike is minden tekintetben kiállhatná a próbát. A felsöház péld., a hol ugyan létezik, nem elfogulatlan egészen és nem áll elég távol az ügyektől; közönséges legfelsöbb törvényszék nem nyujt az állami belátást illetőleg biztosságot; külön kirendelt államtörvényszék nehéz elvkérdések feszegetésekor könnyen egyes alkatrészeire fog oszladozni a helyett, hogy egy egészszé összesülne; jogtudó birák szertelenül a formához tapadnak, az esküdtek igen is a közvélemény pillanatnyi hullamzatához simulnak. Erre nézve tehát az aránylag legkevésbé tökéletlen intézménynyel kell megelégednünk. Ilyennek jelenkezik pedig, ha létezik ily alakulás, egy soktagu felsöház, mely magas állású jogtudósok által egészíttetnék ki; vagy egy külön kirendelt államtörvényszék; tagjai bizonyos számát a kormány nevezné ki, ugyanannyi jelölt közvetett vagy közvetlen népválasztásból kerülne ki, mely elemek egybekapcsolása s kiegyeztetése oly tagok által kiséreltetnék még, kik vagy közösen választatnának, vagy sors utján jelöltetnének meg. — Vád alá pedig mind azokat szabadna helyezni, kik önállóan képesek a kormányhatalmat a népjogok csorbítására alkalmazni; egyeduralmakban azonban a fejedelem ki van véve, kinek megtámadása az összes épületet megrendítené és azonfölül oly kétségbeesett támadásra ingerelné, mely az összes fennálló jogállapotot veszélylyel fenyegetné. — Különben az összes intézmény mind a népképviselettel lehet kapcsolatban, mind magában önállóan is megállhat. Az első esetben azonban természetesen nem indíthat a népképviselet oly kormánycselekedetek miatt keresetet, melyeket korábban maga javallott (*d*).

(a) A népképviseleti gyülés jogi viszonyait illetőleg l. fenn a 32 s 48. §-ket.

(b) A római néptribunusok, az aragon justiza major és lényegében az ephori intézmény Spartában példái annak, hogy egyesek bízattak meg a jogképviselettel a kormány átellenében. A „*justiza major*"-ra

nézve l. Breyer, De justitia Aragonum. Jen., 1800. — A spartai ephorokról l. Wachsmuth, hellenische Alterthumskunde. I. köt. 222. l. — Schoemann, antiquitates juris publici Graecorum. 127. l. — A római tribunatust illetőleg: Becker, Handbuch der röm. Alterthümer. II. köt. 244. l. — Lange, Römische Alterthümer. I. köt. 592. l.

(c) Össze nem tévesztendő a rég elhalt rendek s képviselőik történetileg s politikailag dőre s félszeg felelevenítése és a népjogok felfogása társadalmi álláspontból. Miglen amaz a mult ködébe merülend, az utóbbi talán a jövendő életteli alakja, ha sikerülend az egyes társadalmi körök képviseletét oly egészszé egyesíteni, mely az egész népet s államot összetömbíti és mely a valamennyiökkel közös ügyeket tartozand ellátni. Közelebb kifejti e gondolatot a D. Viertelj.-Schrift, 1852. évi 3. sz. következő czikke: Das Repraesentativ-System, seine Mängel und die Heilmittel és Winter műve: Die Volksvertretung in Deutschlands Zukunft. Gött., 1852.

(d) A vád alá helyezés összes rendszerét, nevezetesen az államtörvényszék alakítása különböző lehetőségeit l. Mohl, Verantwortlichkeit der Minister in Einherrschaften mit Volksvertretung. Tüb., 1837. V. ö. Laboulaye, Essai sur les lois criminelles des Romaines conc. la responsabilité des magistrats. Par., 1845.

---

2. KORMÁNYZATI POLITIKA.

98. §.

a) A kormányzat főrendszerei.

Bármily feladatot tüzzön is magának az állam, kormányzatának kellőképen gondoskodnia kell a parancsok megfelelő végrehajtása, az ügyzetek értelmes terv szerinti felosztása és az egyes hatóságok képesültsége felől feladatát szabatosan megoldani. E végből szükséges tudomást szerezni *a kormányzati létszerességek különböző főrendszereiről.*

Már pedig három viszonylat vonandó e tekintetben vizsgálat alá; az egyes hatóságok alakulása s egybekapcsolásuk az államterülettel összeesö egészszé; az egyes hatóságoknak adandó bensö berendezés; az államhivatalnokok személyes viszonyai az államhoz.

1. *Valamennyi állam hatóságai létszeressége* észszerüen két alapgondolat szerint lehet berendezve. — Ugyanis az állam által elintézendő összes ügyzettömeg logikai szabályok, tehát tárgyaik szerint osztatnak fel s minden osztály számára a szükségletnek megfelelő számú s nemü hatóságok rendeltetnek. Ez az ugy nevezett *tárgyi rendszer* (*Realsystem*), melyet

azonban inkább *a logikai* név illet meg. — Vagy a jelenkori állam minden egyes részében megtartatik ama kormányzati intézmény, melyet régi idők óta megszokott, tekintet nélkül arra, valjon megegyeznek-e a különböző tartományok tiszti létszerességei. Csak azok az intézmények és államtisztségek, melyeknek egyformasága hiányában nem lehet államegységről szó és melyek nélkül az állam ellenkezőleg *több* ugyanazon államfő alatt álló államra szakadna, közösek ezen esetben. Igy nevezetesen a sereg igazgatása, a külügyi, talán, bárha nem ugyanazon szükségességgel, a legfelsőbb pénzügyi igazgatás, az államtanács, a törvényhozói hatóság. Eme a megszokott megőrzésére irányuló létszerességet *tartományi rendszernek* neveztetik, szabatosabban a *történeti* megnevezés illetné *(a)*.

A tárgyi rendszerben az összes államterület összefüggő egység gyanánt jelenkezik, mely minden részében teljesen egyformán ugyanazon hatóságokkal és ugyanazon tárgyi s alaki kormányzati intézményekkel van ellátva. E végből az ügyzetek mindenekelőtt nehány nagy tömegekre osztatnak és ugyan benső rokonságuk, tehát az állam főtevékenységei szerint; a logikailag legszabatosabb felosztás pedig öt tömeget különböztet meg, ugyanis a belügyi feladatokat illetőleg kettőt: az igazságszolgáltatást s a rendészetet; a külügyi viszonyok ellátását illetőleg szinte kettőt: a diplomaciát s a hadügyet; végre az állam czéljai igényelte tárgyi eszközök előteremtését, a pénzügyet. Igen nagy államokban, vagy a hol helyi vagy időleges okoknál fogva egy bizonyos tevékenységre kiváló figyelmet kell fordítani, eme nagy, lényegileg különböző tömegek egyes részeit el is lehet a törzstől különíteni s külön főosztály gyanánt a többiekhez mellérendelni. Igy péld. a hajóhadat a szárazföldi sereg mellé; a köz-építkezéseket, a kereskedelmi s ipar előmozdítását a rendészeti ministerium mellé; az államjavadalmak különszerü igazgatását az államháztartás mellé.

De akárhány ilyszerü osztály képeztessék is, ezen egyes ügyzetágak valamennyie felett közös főfelügyelettel s legfelsőbb rendelkezési joggal az államfő áll, ugy hogy végre is az összes hálózat valamennyi fonala kezében összesül. Közvetlenül alatta áll minden egyes főosztály, departements vagy miniszterium élén egy kormányzó hatóság. Ez utóbbinak alárendelvék a végrehajtással megbízott államtisztségek, melyek ismét különböző fokozatok szerint oszthatók fel; megjegyzendő az utóbbiakra nézve, hogy a hasonszerü hatóságok száma lefelé öregbedik, azaz a kormányzati kerületek terjedelme mind kisebbé válik,

minél alantabb állnak s minél több részletekkel van dolguk. Miután a nagy főosztályokban az egyes előforduló ügyzetek között még lényeges különbség fog jelenkezni, úgy a munkafelosztás elvét követve az egyes főosztályokban rendszerint ujabb felosztás eszközöltetik a közelebbi rokonság szerint, minélfogva mindegyike nagyobb vagy kisebb számu szolgálati ágakra is szakad. Igy péld. a pénzügyi osztály az államjavadalmak — talán külön az erdőségek, bányák — az adók, az építkezés, a pénztárkezelés és a számadolás igazgatására, a belügyi főosztály a közegészség, a kultusz, a tanügy, az országutak s vízépítkezések, a községügyek stb. igazgatására. Mind a külső berendezés és az ügykezelés módozata, mind a sajátos földrajzi kerületek utalása az alsóbb hatóságok számára telhetőleg hasonszerüen történik, és ugyan nemcsak ugyanazon főosztály alszakaszait, hanem a különböző főosztályok hatóságait illetőleg is.

Ilyképen rendszeresen felosztott s valamennyi részében megegyező egész keletkezik, melyet többoldalú csúcsba kifutó gúlához lehet hasonlítani. Egyes kivételeket a rendszer alól különös viszonyok igényelnek, melyek azonban az egésznek rendíthetlen rendje átellenében alig jönek tekintetbe.

Egészen másképen áll a dolog oly államokban, melyeknek a tartományi rendszer szerint rendezett kormányzatuk van. Itt sem a hatóságok neménck s berendezésének egyformaságát, sem az egyes földrajzi kormánykerületek hason nagyságát nem czélozzák; hanem a mint az állam egyes részeiben az ügyzetek ellátása szokásos vala, ugy meghagyatik korábbi állapotában. Az egyes tartományok összes törvényhozása különböző, a hatóságok elnevezése s illetősége egyenlőtlen, a felebbezések száma eltérő lehet; és ha valaha megegyezés vagy a munkafelosztás törvénye szerint logikai felosztás fog helyet, ugy ez csak esetleges, nem lényeges s nem átható. Rendszeres egészről tehát itt szó se lehet, hanem csak történeti hagyományról.

Eme két rendszer között választani nem oly igen könnyü, a mint az talán a tárgyi rendszer alaki s elméleti előnyei átellenében első tekintetre látszhatnék. Kétségkivül megkönnyíti a tárgyi rendszer az állam legfelsőbb kormányát egyenszerüsége s áttekintése könnyüsége folytán; ugyanezen okoknál fogva előmozdítja a népképviselet tevékenységét; öregbíti a végrehajtás egyöntetüsége s gyorsasága által a kormány erejét; egyszerüsíti a törvényhozást; hivatalnokok alkalmazását az állam minden részében lehetségessé teszi; hatálya átalánossága által fokozza végre a nemzeti öntudatot s a közvéleményt. Ellenben

régi szokásokat törölvén el, legalább kezdetben gyülöletes, sértő; nem veszi a helyi szükségleteket és a különböző néptörzsek sajátosságait figyelembe; elkeseríti ennélfogva az utóbbiakat s megsemmisíti lassanként; a magasabb hatóság netaláni balfogását az egész országba becsempészi; a legfelsöbb hatóságok keblében, nevezetesen a miniszteriumoknál majdnem elintézhetlen ügyzettömeget halmoz össze; az utóbbiak ennélfogva nem szerezhetnek az egyes esetekben kellő személyismeretet. Az igy berendezett kormányzat erőteljes, könnyen kezelhető s szabályszerüen ható hatalom, de méltán kell azon veszélytöl tartani, hogy formasággá s gépiességgé fajuland. Megindítása s létszerezése életteli szellemet igényel, de azután elsatnyulhat s ugy tengödhetik *(b)*.

A tartományi rendszernek majdnem az ellenkező sajátos tulajdonságai vannak. A helyett, hogy egy uj nemzetiséget teremtsen vagy egy létezőt öregbítsen, megőrzi az erőteljes hagyományos törzséletet s szellemet; a könnyü és egyöntetü intézkedés helyébe megelégedettséget kelt, figyelembe véve a megszokott intézményeket és mindenképen, még a legfelsöbb állomásokon is ismervén az egyes elöforduló esetek szükségleteit; az ügyzetkezelés könnyítése helyébe logikai munkafelosztás folytán czélszerüségét eszközli helyi megszokás által; a becsempészkedő hiba kisebb körre szorítkozik, azonban a haszon is helyi marad; ragaszkodást szül a létezőhöz, de nem tudatos hazaszeretetet.

Ily körülmények között a legtöbb esetben a tárgyi rendszer leszen tanácsos; azonban oly államokban, melyeknek lakossága lényegileg különböző nemzetiségekből áll, azok pedig egyenlötlen miveltségi álláspontot foglalnak el, tehát eltérő életnézetek s szükségletek forognak fenn, vagy ott, a hol az egyik területi rész iként, és ugyan nem teljes megelégedésére szereztetett meg, ott a kormányzat tartományi különfélesége megtartása legalább legközelebb a legczélszerübbnek jelenkezik.

3. Minden államügyzet ellátása, a tényleges végrehajtás kivételével, majd *egy tisztviselőre*, majd *többekre* bizathatik *(c)*. A két ellátási módozat átalagos következményei a következők:

a) *Többek,* tehát *testület, collegium* általi ellátás esetében *bizonyos,* hogy érettebb tapasztalat fog helyt nyerni; hogy egyesek túlhajtott nézetei és különös hajlamai vagy ellenszenvei nem fognak lábra kapni; hogy a vesztegetés megnehezíttetik; de az is, hogy több időt fog igénybe venni, tehát nehézkesebb eljárást tanusítani. *Igen valószínű,* hogy az ügyek pontosan meghányatnak; hogy a következtetések-

ben jelenkező hibák s hanyagságok fel fognak fedeztetni; de az is, hogy kevesebb részvét fog a feladatok irányában jelenkezni, csekélyebb tetterő s következetesség; végre, hogy a rendkivül szellemdús gondolatok s merész vállalatok visszautasíttatnak. *Lehetséges végre*, hogy a tapasztalás idővel derék s tanulságos tételekre vezetend, melyek azután következetesen alkalmaztatnak; de az is, hogy makacs s léha ragaszkodás kap lábra a megszokott irányában.

b) A tisztség átruházásakor egyes személyre ellenben *bizonyos*, hogy sok idő fog megtakaríttatni; hogy könnyü mozgékonyság, a magára hagyottság üdvös s káros következményei, az egyes egyének személyisége, tehetségei, hajlamai s hibái jelentékeny befolyást fognak az ügyekre gyakorolni; hogy tiltott eszközök által könnyebben helyt nyerhet a vesztegetés; igen *valószínű*, hogy a személy változtakor érezhető változás eszközöltetik a kormányzatban; hogy az alantabb álló tisztviselők személyes ragaszkodással viseltetnek a derék férfiak irányában, de az is, hogy oly ügyek silányabbul fognak elintéztetni, melyek iránt a hivatalnok ellenszenvvel viseltetik; végre *lehetséges*, hogy az összes feladat teljességgel elhanyagoltatik.

Miután mindkét rendszer egyesítése ugyanazon ügyzetkör ellátására alig létesíthető, miután továbbá legalább a legfontosabb ügyek számára az egyik vagy másik rendszerhez kell folyamodni; ugy a legtanácsosabb leend, az állami tisztségek lényeges feladataihoz képest határozni betöltésökre nézve. Ahol tehát telhetőleg érett meghányásról, minél dúsabb tapasztalat hasznosításáról, egyoldalúságok s merények kikerüléséről van szó, ott az illető hatóság testületileg rendezendő. Ha ellenben személyes felügyelet, gyors eljárás, közvetlen fellépés a siker feltétele, ott egy egyes tisztviselő inkább helyén leend. Az utóbbi intézmény veszélyes volta, különösen gondos kiszemelés és szigorú felelősség folytán mellőzendő némileg. — A tisztségek első neméhez tartoznak nevezetesen a törvényszékek *(d)*; a legfelsőbb tanácskozó hatóság; a technikai ügyzetágak vezérlő állomásai; az egy hivatalnok által betöltendő tisztségekhez ellenben a végrehajtó hatóságok, nevezetesen tehát, a törvényszékek kivételével, valamennyi első foku hatóságok.

3. Átható fontosságú végre, *hogy mi módon nyeretnek a tisztviselők a közállomány szolgálatára (e)*. E tekintetben négyféle lehetőség jelenkezik: sorszolgálat, mely bizonyos rendben valamennyi polgárt igénybe vesz; egyesek kényszerkiszemelése;

ingyenesen szolgáló önkénytesek nyerése; végre fizetéses, bárha önkényt jelenkező, de csak bizonyos feltételek alatt elfogadott egyénekre való átruházás. Eme különböző módon nyertek átalagos képesültsége igen különféleképen jelenkezik. — Ha a sorszolgálat esetében ki is záratnának a legképtelenebbek, ugy mégis csak a szellemi képességek legközönségesebb mértékére, tehát csak első foku elemi míveltségre lehet számítani, felette sürün kell a személyekkel változgatni, hogy az intézmény el ne veszítse eredetleges jellemét, másrészt azonban igen nagy az alkalmazandó egyének száma, az állami költségeskedés felette csekély, ha ugyan egyátalán szükséges volna, végre lehetséges, hogy átalános iparkodás is öregbítendi az intézmény sikerét *(f)*. — A kényszerkiszemelés esetében választani lehet a legképesültebbek közül; nem igen mulhatik a számon sem; azonban a közügyek ilyszerü átruházása szertelenül nagy terhet ró az illetőkre, kik ekként sajátképeni élethivatásuktól vonattak el. Világos, hogy nem minden szolgálattevő fog jószántából müködni. Szükséges különben szertelen nagy méltatlanság kikerülése végett időnként változást eszközölni, a minek folytán azután a szolgálatban járatlanokkal kell beelégedni, kik eleinte hiányosan töltik be kötelességöket *(g)*. — Oly férfiakról, kik önkényt ajánlkoznak az államnak ingyenes szolgálatokat tenni, méltán vélelmezhetni, hogy szilárdabb kötelességérzetet, határozottabb iparkodást s megfelelő ismereteket fognak tanusítani; ajánlkozásuk az államnak lehetővé teszi jelentékeny megtakarításokat eszközölni; erkölcsi s állami tekintélye pedig az ily tisztviselőknek a nép előtt jelentékeny leend. Másrészt sem azt nem várhatni, hogy az ily önkénytesek egyátalán kéjelmetlen, alárendelt s gépies ügyzeteket fognak magukra vállalni, sem azt, hogy összes idejöket a közállomány szolgálatának szentelendik. Szigoru formaságok és nagy felelősség egészen visszaijesztené őket. Vagy sürün kell tehát majd változgatni, vagy számos egyidöbeli kinevezéseket eszközölni; egyátalán csak befolyásos s mégis könnyen kezelhető tisztségekkel szemközt lehet ily önkényt vállalkozókról szó. Hogy azonban az összes intézmény csak gazdag s közállapotával megelégedett nép között gondolható, nem szorul külön bizonyításra *(h)*. — Ha önkényt, de fizetésért ajánlkozók közül lesznek a tisztségek betöltendők, nem egy könnyen nem leszen bő választás, ha csak a fizetések megfelelők; az állam a képesültségre nézve oly feltételeket szabhat, melyeket szükségeseknek tart; ezeknek szigorú megtartását minden tekintetben követelheti. Ily feltétel gyanánt nevezetesen tökéletes elméleti s gya-

korlati készültséget igényelhet. A belszolgálatot egyesegyedül a czélszerüség szempontjából rendezheti be s nem a tisztviselők kivánságai szerint. Ilyformán az alaki ügyzetellátásban jelentékeny ügyesség, a hosszú szolgálat folyamában tökéletes ügyismeret s dús tapasztalás fog szereztetni. Végre a hivatalnokok, kik a közügyek ellátását éltök feladatává tüzték, a társadalom egy külön osztályát képezik, mely szorosan a kormányhoz füződik s melyet könnyüséggel alkalmazhatni minden tekintetben. Másrészt azonban felette drága ezen intézmény; a munkálkodáson meglátszik, hogy bérenczek végezik; a hivatalnokok összessége többé kevésbé távol esik a nép szükségleteitől s nézeteitől.

Nem szenved kétséget, hogy a hivatalbetöltés eme négy neme közül csak a fizetéses önkénytesek befogadását lehet teljesen az államszolgálat valamennyi részében alkalmazni, miután az emberi hajlamok, erök s külső viszonyok nagy különféleségénél fogva tapasztalatilag minden ügyzetnem számára akadnak vállalkozók. A sorszolgálatról ellenben csak teljesen egyszerü s minden értelmes ember által könnyen elintézhető ügyzetek átellenében lehet szó; a kényszerkiszemelés rendszeréről csak oly szolgálatokat illetöleg, melyeknek ellátását szükség esetében erőszak által is kikényszeríthetni s melyeknek begyakorlása nem sok időt igényel. Fennebb érintettük már, hogy mely ügyzetek alkalmasak egyedül az ingyenesen s önként tisztségeket betöltő férfiak számára. Szabatosnak tehát a következő intézkedést lehet mondani: annyi ügyzetet sorszolgálat által elintéztetni, a mennyi csak az összerü államban lehetséges, ha az ország gazdászati s állami viszonyai megengedik s a mennyiben ily tisztviselők egyátalán alkalmazhatók önkénytesek szolgálatai fogadandók el, a maradék fizetéses hivatalnokok által látandó el. A kényszerkiszemelés ellenben a mennyire csak lehetséges kerülendő. Persze hogy a teméntelen állandó seregek e nyomasztó terhet kikerülhetlenné tették, részint a toborzás roppant költsége, részint a legénység szabályos beszedése szüksége folytán.

Az államalakzat különfélesége csak csekély befolyást gyakorol a kormányzat átalános létszeresítése tanára. Bármily végső czélokat tart is az állam szem előtt, az előforduló ügyzetek mindenkor sikeresen intézendők el. E tekintetben tehát, az alkalmilag tett megjegyzéseken kivül, csak a következőre szorítkozhatunk. Ha valamely államnem a kiosztott parancsok különösen gyors végrehajtását igényli és az államhatalom érezhető jelenlétét követeli, akkor egyes hivatalnokok inkább helyökön lesznek, mint testületek. A kényuralom péld. nem tür meg más

intézményt. A hol ellenben a hatalom mérsékléséről van szó, ott a testületi ügykezelés megfontoltabb eljárása jobb szolgálatot fog tenni. Azért ajánlatos ez intézmény nevezetesen az ujkori korlátlan egyeduralom számára, hogy erőszakos uralommá ne fajuljon. Minél számosabb és bonyolódottabb célokra tartozik az állam törekedni, annál szükségesebb logikai osztályozásuk, míglen szükség esetében ugyanegy hatóság több egyszerűbb, bárha különböző nemü feladatokat is megoldhat. Azért vette a tárgyi rendszer eredetét az ujkor államában, míglen a patrimonialis állam az állomások sokkal csekélyebb osztályozása s száma mellett is fennállhatott. Az önkénytes szolgálatok végre oly államot tételeznek fel, melyben hazaszeretet, megelégedettség s szabad mozgalom fejlődhetnek; hasztalanul várják tehát majd szigorú egyeduralmakban. A theokratiákban pedig önkénytesek ajánlkozása a parancsolatok végrehajtására össze nem egyeztethető az ember viszonyával az istenséghez.

(a) A tárgyi s tartományi rendszer fogalmáról s különböző sajátságairól l. kiválóan: Malchus, Politik der innern Staatsverwaltung. Heidelb., 1823, I. köt. A tárgyi rendszer különben aránylag egészen uj intézmény. Francziaország volt az első állam, mely logikailag rendezett kormányzati rendszert kapott. Az alkotmányozó gyülés vetette meg alapját, a consulság alatt azután alaki kifejlését nyerte. Ausztriában a mult tized ebbeli kisérlete gyalázatos kudarczot vallott. Angliát s Magyarországot, mely országok a kormányzatban is telhetőleg a történeti fejleményhez símulnak, említhetjük a tartományi kormányzat élő példái gyanánt.

(b) A tárgyi rendszer bővebb tárgyalását, jelesül pedig központosító túlhajtásairól l. Mohl, Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften. III. 197. A központosítás ellen síkra keltek: Raudot, De la décadence de la France. 2. kiad. Par., 1850; — U. a. De la grandeur possible de la France. Par., 1850; — Richard, De l'administration intérieure de la France. I. II. Par., 1851.

(c) A testületi rendszer különböző sajátságairól l. Malchus, Politik der innern Staatsverwaltung. II. köt. 1. l. Megjegyzendő azonban, hogy ez államférfiú buzgóbban ajánlja az egyéni rendszert, semmint igazolni lehet. E fontos kérdés elhanyagolása az irodalomban igen sajnos.

(d) Alig nevezetesebb Anglia intézményei közül egyik is, mint az, hogy nem igen törekednek a törvényszékeket testületileg rendezni, hanem legnagyobb részét, és ugyan a legfontosabbakat, egyetlen egy bíró által töltik be. Igy a lordkorlátnok, az alkorlátnok, az admiralitási bíró stb. egyéni bírák. A jogszolgáltatást a jogtudósok legkiválóbb egyénei megnyerése által iparkodnak biztosítani, kiket azután rangra, tekintélyre s jövedelemre nézve telhetőleg kitüntetnek; a többit a kötelességérzetre s a nyilvánosságra bízzák. Semmi sem bizonytalanabb, mint az, hogy e merész intézmény hiányosabb a szárazföldi felfogásnál,

mely a testületi berendezésben keres a képtelenség s romlottság ellen ótalmat, minélfogva csekélyebb fizetést szolgáltat s középszerü tehetségekkel is kénytelen beelégedni.

(e) L. fenn a 34. §. 174. l.

(f) A sorszolgálat ujkori államunkból egészen eltünt, a mit nem lehet eléggé sajnálni. Az esküdtszéki szolgálat bizonyítja, hogy a közvéleménynek és az egyesek érdekének megfelelő megbízás kitünően fogna teljesíttetni. Minél magasabb valamely nép állami míveltsége, s minél inkább meggyőződésévé válik, hogy a kormány a közállomány javára törekszik, annál több s annál fontosabb ügyeket bízhatni a polgárokra sorszolgálat által végzendőt.

(g) A kényszerkötelem legnevezetesebb példáit, ugyanis a magasabb hivatalokra való erőszakolást, Anglia s Hamburg városa mutatja. Angolországban ugyanis a sheriftisztség átruházása az illető akarata ellenére is eszközöltethetik, sulyos pénzbirság rovatván különben fenyítés gyanánt reá. Hamburgban még az állam kormányában való részvét, ugyanis a senatori méltóság elfogadása is kikényszeríttethetik, és pedig a számüzés sulyos büntetése alatt.

(h) Az önkényt s ingyenesen szolgálók rendszerét szabatosan tünteti fel Vincke Angolország belkormányzatáról irt művében. Talán annyiban mégis hiányosnak mondhatnók, a mennyiben jó oldalait igen is kiemeli.

99. §.

b) A jogszolgáltatási politika.

Azon követelményeket, melyeket a derék igazságszolgáltatás a jog szempontjából tartozik céljául tüzni, már fennebb (35. §. 183. l.) előadtuk; tökéletes megvalósításuk azonban sokszerüen czélszerü s megfelelő eszközök kiszemelésétől függ. E tekintetben pedig kiválóan a következő szabályok veendők figyelembe *(a)*:

1. A jogszolgáltatás jó rendjének első feltétele *köre szabatos meghatározása*, hogy az egyes ágai ellátásával megbízott hatóságok egy egésszé füződjenek s belőlök minden idegenszerü elmaradjon. Szükséges pedig ez nemcsak oly államokban, melyeknek kormányzata a tárgyi rendszer alapján van rendezve, hanem egyátalán a kormányzat minden létszerezésében, mert csak ez esetben intéztetnek el a jogi ügyzetek kizárólag jogi elvek szerint és gyámolítják s egészítik ki egymást a különböző jogintézmények. E végből

a) Az összes *megelőző jogszolgáltatás*, tehát a *jogrendészet* (Praeventivjustiz) mint a jogszolgáltatás egyik alkatrésze veendő figyelembe és látandó el a megkivántató, kizárólag számára rendelt hatóságokkal. Hogy eme hatóságok nem

törvényszékek, nem törvényszéki formák szerint tartoznak eljárni, és hogy az illető hivatalnokok nem igényelhetnek birói tisztet, mindenesetre a dolog fogalmában rejlik; mindazonáltal azt se lehet kétségbe vonni, hogy a szükebb értelemben vett kormányzattól teljesen eltérő hatáskörük van, minélfogva kizárólag az utóbbival terhelendők. Csak a legalárendeltebb figyelmezés s végrehajtás végett rendelt ügynökökre nézve lehet e tekintetben kivételt megengedni, tehát egyéb államczélokra való alkalmaztatásukat eltürni.

b) *Elkövetett bűntettek felfedezése* is a jogszolgáltatás, nem a rendészet dolga; minélfogva hatásköre alá helyezendők a megfelelő jogosultságok s eszközök.

c) Miután a jogszolgáltatás nemcsak nézeteket tartozik kifejezni, hanem inkább a törvénynek hatályt szerezni; miután továbbá a hivatal méltósága csorbát szenved, ha a végzemény végrehajtása egyéb hatóságoktól függ: következik, *hogy a törvényszéki ítéletek is* a jogszolgáltatás dolga és ugyan mind a polgári, mind a fenyítő ügyekben. A közvetlen végrehajtás különös hivatalnokokra bizathatik, a felügyelet azonban s az igazgatás a jogrend hatóságait fogja illetni.

d) Ellenben legalább a következő egy pontra nézve tanácsos lesz az elv következetes alkalmazásától eltérni. Tudva levő, hogy igen elterjedt azon intézkedés, melynél fogva a *büntettek* (Verbrechen und Vergehen, schwere Polizeiübertretungen, crimes, delits) *a törvényszékek* illetősége alá, ellenben a *vétségek* (Uebertretungen, contraveition) a *rendészeti hatóságok* illetősége alá helyezvék. Semmi sem volna könnyebb, mint eme határozmányok következetlenségét feltüntetni; azonban mivel egyrészt a törvényszékek nagyobb jártassága a jogótalmazó formák alkalmazásában kétséget sem szenved, és mivel másrészt szemlátomást nagy hátránynyal s nehézséggel járna a törvényszékeket csekély ügyekkel túlterhelni: csakugyan igazoltnak látszik, ha e tekintetben a czélszerüség érdekében eltérnek a szigorú rendszertől.

2. *A törvényszékek jó rendje* mindenekelőtt a következő követelmények teljesítésétől feltételeztetik:

a) *Az állomások derék egyénekkel töltendők be.* Hogy az átalános intézmények, melyek tanult s becsületes hivatalnokok képzését és kiszemelését eszközlik, itt is és pedig különös gonddal alkalmazandók, magából értetődik. Azonfölül

még a következő pontok veendők figyelembe. — Azon férfiak száma, kik a tökéletes bíróban megkivántató tulajdonságokat magukban egyesítik, nem igen nagy. Minél csekélyebb tehát az állomások száma, annál nagyobb valószínüséggel várhatni, hogy jól fognak betöltetni. Magában véve tehát szabatosan fog történni, ha mind a törvényszékek, mind az alkalmazandó hivatalnokok száma a lehető legcsekélyebb mértékre szoríttatik. Csakhogy persze a jogvédelem ilyszerü átruházása kevesekre és egyes egyénekre erőteljes közvéleményt és az utóbbi általi ellenőrzést tételez fel, tehát oly államokat, melyekben sajtószabadság uralkodik s a polgárok önkényt is résztvesznek a közügyekben, a kormány pedig jogtalan s törvénytelen beleavatkozástól tartózkodni kötelességének ismeri. Egyéb államokra nézve üdvösebbek lesznek a testületileg s minél több tag által felszerelt törvényszékek. — Fontos továbbá a tiszti jelöltek gyakorlati kiképeztetése rendszere. E tekintetben az ügyvédi rendből való kiszemelés jobb eredményt mutat fel, mint ha alsóbb állomások betöltése által képeztetnek, hacsak már annál fogva is, hogy a jövendő bíró érzületét s szellemi erejét jobban lehetend ismerni.

b) Hogy mennyire szükséges a birókat minden tiltatlan eszköz segedelmével törvénytelen befolyástól *függetlenekké* tenni, a hivatalban önállókká s kisértések ellenében biztosakká, nem szorul bizonyításra. Legközelebb szükséges e tekintetben a hivatalban való biztosítás, azonban ez nem elegendő. Mulhatatlanul szükséges még ugyanis elegendő jövedelem, nehogy a családi inség megvesztegetésre vagy a kormány irányában engedékenységre serkentsen. Továbbá az előléptetés s a kegyosztás szabatosan meghatározott rendszere, mely az önkénynek telhetőleg csekély tért engedjen. Végre s főleg a nyilvánosság oly kezességet nyujt a hivatalbeli becsületes s ügyes eljárásra néve, hogy már ez oknál fogva is befogadandó. Ha pedig polgári ügyekben a felek tekintetéből a teljes nyilvánosság nem is volna megengedhető, ugy haszna nagyobb részt korlátolt alkalmazása által is eléretik.

c) A perrendtartás két nem igen könnyen összefoglalható követelménynek tartozik megfelelni: a tények s a bizonyítékok helyreállításában az *alaposságának;* az elintézésben a *gyorsaságának.* Minden haszontalan formaság számüzése s oly észszerü bizonyítási rendszer által, mely alkalmas

esetekben, nevezetesen fenyítő ügyekben, erkölcsi meggyőződés szerinti végzést enged meg, továbbá túlságosan számos, inkább halasztásra, semmint az igazság felderítésére szolgáló jogeszközök kizárása, végre a felebbezések korlátozása folytán a szükséges mértékre mindkét követelménynek eleget lehet tenni.

d) *A nyomozási fogság* (Untersuchungshaft) megrövidítése vagy, a hol csak lehetséges teljes mellőzése mind a vádlott, mind az állam s a jogczél megvalósítása érdekében fekszik. Kezességvállalásnak helyt engedvén mindazon esetekben, melyek előreláthatólag nem fognak fejben járó fenyítésekkel végződni s nem tartván minden zugban czímboráskodástól, lehetségessé teszi e követelmény figyelembe vételét.

e) Jó *ügyvédi rendtartás* (Advokatenordnung) csak egy fokkal kevésbé üdvös, mint maguknak a törvényszékeknek szabatos berendezése, mert a legtöbb perlekedő fél ügyvédje kezére van hagyva. A födolog az, hogy a hozzáférhetés jelentékeny tudományos feltételei, tisztes, jövedelmező s független állás, végre magasabb hivatalos pályafutás lehetősége által a legkitünöbb erök nyeressenek meg e foglalatosság számára, és ne pusztán csak olyak, kiknek nincs kilátásuk államszolgálatra szert tenni. Igen kétes becsü, mert a szabad mozgást akadályozza s az ügyvédek függetlenségét fenyegeti, számuk korlátozása, vagy a mi még károsabb, tetszés szerint bekövetkező vagy megtagadható kinevezésök a kormány által. Mindenesetre teljesen félszeg ama törvényhozások szándéka, melyek a jogtudós ügyvédek használatát teljesen megakadályozni vagy alkalmazásukat az illetmények telhetöleg szük kiszabása által olcsóvá tenni iparkodnak. Magának az államnak ebbeli joga akár az ótalomkeresök, akár az ótalomnyujtók feltételeit korlátozni, felette kétséges; kétségbevonhatlanul bizonyos azonban az, hogy az ily intézkedés az ügyvédi rend becsületén csorbát ejt, a mi által összességének, politikai tekintetben is kimondhatlan kárt okoz.

3. Miután a *törvényszékek függetlensége* túlhajtásától óvakodni kell, a polgári s fenyítő ügyek vezetésére és az itélet kimondására, továbbá a bíráknak engedett hivatalbeli elöjogaikra szorítván; minden egyéb tekintetben ugyanazon illetőségköre van az igazságügyministernek, mint a kormányzat egyéb főosztályai elüljáróinak. Ennélfogva jogosítva van a jogszol-

gáltatás minden ága felett a főfelügyeletet igénybe venni, oly intézkedéseket szabhat, melyek osztályában a birói s egyéb állomások sikeres s elegendő betöltését eszközlik, végre a jogrend elömozdítására általános tárgyi s alaki rendelményeket hozhat, de természetesen illetősége s a törvény körét át nem lépve. Sőt még a sajátlagos birói ügyzetekre nézve is helyén van a felügyelet s olyas intézkedés, mely a birákat a törvényhez való ragaszkodásra serkenti. Jól tagozott s derék hivatalnokokkal betöltött államügyészség, melynek távollétében semmi nemü bírói cselekmény nem foghat helyet és a mely meg van bízva, a törvényszékeket a fennálló törvényhozásra figyelmeztetni, sőt szükség esetében a felsőbb hatóság segélyéhez folyamodni, ennélfogva felette hasznos intézmény.

(a) A jogtudományi irodalom egyéb ágaiban mutatkozó teméntelen gazdagságánál fogva alig lehet felfogni, hogy miért nem mutat egyetlen egy munkát se fel, mely az összes jogszolgáltatási politikát némileg kielégítően tárgyalná. Felette elégtelen Gerstaecker műve: Darstellung der Gesetzgebungskunst. I.—IV. Frankf., 1837. Sok jeles gondolat van lerakva Bentham számos munkáiban az angol igazságügy javításáról, azonban részint a helyi concret viszonyok adnak alkalmat elmélkedésére, mely rendszerré sincs feldolgozva, részint félszeg s paradox indítványok s eszmék is bőségben akadnak. — Egyes kérdések persze derekasan dolgozvák fel. Igy péld. Feuerbach műve *„Oeffentlichkeit und Mündlichkeit* egyes hiányai daczára minden korban mestermű marad. — Kitka, *Verfahren bei der Abfassung von Gesetzbüchern* és Rousset, *Reduction de lois,* az életből merített szabályokat közlenek. — Savigny és Thibaut hírneves vitairatai a codificatióról szellemdúsan védik ellentétes nézeteiket, Geib pedig *(Reform des deutschen Rechtslebens)* a tudományos vizsgálatot eredményében betetőzi. — Az államügyészségről irtak: Schenk, Traité sur le ministère public; — Ortolan és Ledeau, Le ministère public en France; — Frei, Die Staatsanwaltschaft. — Az ügyvédekről: Steinacker, Die Aufgabe des Advocaten.

100. §.

c) A rendészeti politika.

Az észszerü és átalános emberi életczélok államerö általi gyámolítása tárgyilag csak akkor tökéletes, ha a polgároknak fizikai személyisége nem kevésbé figyelembe vétetett, mint szellemi érdekeik és végre viszonyuk a javak világához. A rendészeti tevékenység köre ennélfogva szertelen nagy és minél fejlettebb leszen a nép míveltsége, minél szélesebb körüek s jelentékenyebbek ennek folytán életviszonylatai, annál

dúsabb lesz azon igények száma, melyeknek megvalósítása az államtól követeltetik. Ha ugyanis a polgárok fokozódó szellemi és gazdászati fejlődöttségével képesültségök is öregbedik szükségleteiket önön eszközeikkel fedezni, evvel pedig az állami gyámolítás szüksége megszünik: ugy az államtól követelt intézmények száma s jelentősége még nagyobb mértékben növekedik. Nem valamennyi államfaj kötelezi magát persze ily messzeható vagy átalán a polgárok puszta érdekeinek gyámolítására, mint péld. a patrimonialis állam vagy a kényuralom; azonban legtöbbjénél jogilag s tényleg nagy szerepet játszik. Czélszerü végrehajtása ennélfogva mélyen érzett szükség. — Miután az európai míveltségü népeknél az itt szóba kerülö követelmények a legmagasabb mértékre csigáztatnak, az e tekintetben illö s szükséges intézmények megjelölése egyéb állapotokat s álladalmakat illetöleg is utmutatásul szolgálhat. Valamivel kevesebbet tételeményezni mindig igen könnyü; a maradékra nézve állnak a teljes tételeményezés igényelte szabályok.

1. *Az ország viszonyainak megfelelő népességi szám helyreállítása.* — Sem igen is gyér lakosság, sem a fenntartási képességgel aránytalanságban álló fölös szám nem kivánatos akár az egyesekre, akár az összességre nézve; hanem a rendes és sikeres viszonyok fejlödésének kedvezö állapot gyanánt jelentékeny s ennélfogva komoly munkálkodásra serkentö és kényszerítö, de a biztos fenntartási eszközökön túl nem haladó lakossági szám jelenkezik. V. ö. fennebb a 89. §-et. Mivel pedig valamennyi fokozódó fejlödésü mívelt népnél méltán kell a túlnépesedés veszélyeitöl tartani: ugy — csekély kivételektöl elnézve — a rendészetet fogja ama nehéz s háládatlan feladat terhelni, az emberek természetes szaporodási hajlamának akadályokat utjába gördíteni. Az erre szolgáló eszközök: a házasságok megnehezítése, kivándorlások elömozdítása. Az utóbbira nézve különböző lesz az állam intézkedése a szerint a mint vagy egy gyarmatába vagy idegen államba telepíti a fölös lakosságot.

2. Bárminö legyen is a lakosság száma, valamennyi lakosnak észszerü kivánsága s az összesség elönye, hogy mindenki *egészséges* legyen s telhetöleg *hosszú életet éljen.* Mindenesetre a födolog lesz e tekintetben minden egyesnek észszerü magatartása, gondos családi ápolás egészséges s beteges idöben, végre elterjedt megelégedettség; mégis szükséges leszen némely esetben az állam utólagos gyámolítása. Az utóbbi pedig kétféle intézkedést zár magába:

a) *Az orvosi rendészetet.* Ennek ismét kettős feladat jutott megoldásul, egyrész ugyanis az átalános betegségi okokat, melyeknek eltávolítása az egyesek erejét meghaladja, telhetőleg távoltartani, másrészt a mégis beállott betegségek számára a kellő orvosszereket hozzáférhetőkké tenni. Az első pontra nézve ótalmazó intézményekről ragadós nyavalyák ellen; kóros befolyás eltávolításáról, mely a gyermeknevelést mérgezhetné meg; az élelmi szerek meghamisítása ellen intézett szabványokról; a lakházak egészséges tartásáról kell kellőképen gondoskodni. A másik czél eléretik oly intézetek alapítása s fenntartása által, melyek mindennemü orvosi személyzet kiképzését eszközlik; a gyógyszertárak s a gyógyvizek kellő rendezése; intézetek alapítása folytán oly bajok számára, melyekre nézve a házi ápolás nem elegendő (péld. elmebetegek számára); végre átalános ragályok elleni óvszerek által.

b) Intézkedéseket *egyes külső életveszélyek eltávolitására;* péld. biztonsági korlátok, a lakházak éjjeli megvilágitása, omladozó épületek lerontása, veszélyes iparágak vagy készletek távoltartása.

3. Segélyezés a *megkivántató életszükségletek nehéz kielégitése esetében.* — Ezen követelmény jogosultsága nem szenved kétséget; valamint az államsegély szükségessége sem sok esetben, bárha bizonyos, hogy kinek-kinek legközelebbi kötelme, önmagának s övéinek fenntartásáról munkálkodása által gondoskodni. E tekintetben is két oldalról vétetik az állam igénybe.

a) A nélkülözhetlen élelmi-szerek *eldrágulása* mind egyesekre, mind az összességre nézve jelentékeny bajok forrása. Legközelebbi oka természetesen a vásárra bocsátott készletek s a szükséglet aránytalansága, ide járul ama gonoszabb körülmény, hogy a fenyegető drágaság esetében nem szoritkozik a baj a tényleges kedvezőtlen állapotra, hanem részint annak lehetetlensége, hogy az élelmi-szerek a legrövidebb időre is nélkülöztessenek, részint a beálló ijedtség aránytalanul felrugasztja az árakat. A korábban az állam részéről alkalmazott óvszerek, mint kiviteli tilalmak, készletek, az árak megszabása, elméletileg s tapasztalatilag nemcsak haszontalanoknak bizonyultak, hanem még károsaknak is; mégis egyéb teendője is van az államnak, mint a termesztés elömozditása, az élelmi szerekkel való feltétlen kereskedés fenntartása s telhetőleg jó közlekedési eszközök helyreállitása. És ugyanis: a nyilvános fogyasztás telhető

megszoritása, az élelmi szerekkel kereskedő iparágak kettőzött felügyelete, nyilvános étintézetek felállitása, kölcsönök nyujtása, talán nagy mennyiségü élelmi szerek külföldről való behozatala elömozdítása.

b) Még rendesebben s nagyobb mértékben vétetik az állami gyámolitás olyak által igénybe, kik még a rendes s kedvező időkben sem képesek önmagukat s övéiket a szükségesekkel ellátni; tehát *a szegények rendészete által.* Hogy joggal követelhetni-e eme gyámolitást, az vitályos lehet; mindenesetre épen ugy emberi kötelesség, mint eszélyes intézkedés e gyámolitást meg nem tagadni. Sajnos, hogy a czél elérésére majdnem lehetetlen a kellő eszközöket előteremteni és részben még a szükséges eljárás sem fedeztetett fel. Egyébiránt megkülönböztetendők az *egyesek szegénysége* s *a tömeges inség* (pauperismus) ellen alkalmazandó szabványok s intézkedések.

Az egyesek szegénysége, azaz oly szükölködés ellenében, mely az egyes eset alanyi okaiból veszi keletkeztét, észszerüen természetesen az okok elháritásáról kell legközelebb gondoskodni. Ez okok ismét vagy olyak lehetnek, melyeket az illetők maguk okoztak, tehát henyélés, korhelykedés, mindenekelőtt pedig megfontolatlan házasságok; vagy esetes okok, nevezetesen időiglenes munkahiány, munkaképtelenség, balesetek. Hogy mily különbözőnek kell e tekintetben a fáradozásnak lenni, eme szükölködés okainak elejét venni, nem szorul bővebb tárgyalásra; de époly kevéssé az se, hogy soha sem sikerülend tökéletesen az államnak, ezen egyes szegénység valamennyi forrását elapasztani. Azért mégis mindenkor fennmarad annak szükségessége, hogy egyes tényleg elszegényültek gyámolitásban részeltessenek. Részint ugyanis a házi szegények, azaz a még nem teljesen szükölködésre jutottak, az egyes eset kivánalma szerint a hiányzóval látandók el, részint a teljesen gyámoltalanok egészen ápolásban részesitendők, mely czélra a viszonyok szerint árvaházak, kórodák, ápoló intézetek alapitandók. Alárendelt, bárha felette fontos ama kérdés, valjon az állam vállalja-e magára eme különböző feladatokat, vagy valjon, egészen vagy részleg, az egyes községre rovandó-e azon kötelem, hogy szükölködő tagjairól gondoskodjék? Az átalános tartományi s helyi segélyezés észszerü egybekapcsolása a legüdvösebb megoldása e kérdésnek.

Tömeges inség forog fenn, ha a nélkülözhetlen élet-

szükségletek hiánya nem egyéni viszonyok következtében, hanem nagyobb néposztályok átalán kedvezőtlen állapota vagy a társadalom vagy ipartevékenység létszeressége által áll be. Eme állapotok különböző nemei fordulhatnak elö. Igy a földmivelö lakosság tömeges insége, melyet ismét kétféle teljesen ellenkező állapot szülhet, ugyanis vagy a földbirtok olyas elforgácsolása, miszerint a tulajdonosok nem képesek már osztalékok által életszükségleteiket fedezni, vagy pedig számos terjedelmes földbirtok (latifundium) alakulása, melyen azonban szertelen sok napszámos s kedvezötlen helyzetü kis bérlö él. Másodszor az iparosok tömeges insége, melynek szülö oka vagy a kézmives-üzlet elnyomása tulságos verseny által, vagy pedig a gyári forgalom, ha az utóbbi vagy nyugszik, vagy csekély munkabér mellett kénytelen dolgoztatni. Hogy eme átalános s messze terjedt okokból keletkezett inség eseteiben csak igen mélyenható államintézményektöl lehet jobbulást várni, bizonyos. Ez utóbbiakat azonban, ha egyszer a baj elterjedt, nehezen lehet alkalmazni, legjobb esetben pedig igen lassu hatályuak, mint péld. a földbirtok szabatos nagysága helyreállítása. Nagyobbrészt azonban nem is ismerjük a segélyezés szabatos módját, mint péld. az iparos proletariatust illetöleg. Erre nézve tehát nemcsak az államtevékenységnek áll még mérhetetlen tér nyitva, hanem mindenekelött a tudományos vizsgálatnak is.

4. Az ember valamennyi *szellemi ereje* kimivelése külső eszközöket igényel, melyek csak részben állnak az egyesek hatalmában, vagy létesittetnek önkénytes egyesületek s társadalmi körök által. Azért az államsegély nélkülözhetlen. Ennélfogva figyelembe veendö, hogy

a) *Az értelmi képesültség s ismeretek terjesztését illetőleg* mindenekelött nagyszámu tanintézetek szükségessége jelenkezik és ugyan a falusi iskolától a tudományos akademiáig; fi- s leánytanodák; átalános miveltséget terjesztö intézetek s szakoskolák. A miveltség iránya szerint, majd az egyik, majd a másik irány lép elötérbe; teljesen uj tanintézetek szükségessége is mutatkozhatik, mint legujabb idöben az ipariskoák egész rendszere keletkezett. Szükséges pedig tanépületekről, tanárokról s taneszközökről kellöképen gondoskodni. Sokat az egyes községekre lehet e tekintetben hagyni; de gyakran s a fontosabb ágakra nézve államtevékenység van helyén, mindenesetre pedig az állam köte-

lessége az egészet rendezni, vezérelni s felügyelni. — További feladata azon eszközök előteremtése, melyeket a felnőtt nemzedék végleges kiképzése igényel, tehát nyilvános gyüjtemények, oktató felolvasások, utazási ösztöndijak stb.

b) *Az erkölcsiség* kimivelése legközelebb, kinek-kinek magándolga s az egyház kötelessége; egyes igényeknek mégis köteles az állam megfelelni. Egyrészt ugyanis csak neki áll hatalmában a büntető törvény által mind egyes cselekményeket mind egész intézményeket elfojtani, melyeknek czéljok erkölcstelenség elkövetésére nógatni, mint péld. az üzleti fajtalanságot, a játékházakat; másrészt az államhatalom kötelessége gaz erkölcstelenségek botrányos példáit a polgárok szemei elül eltávolítani, mert szemlélésök erkölcsileg eltompit s kevésbé erőseket elszédit.

c) *A vallásos képzésről* a jogállamnak, valamint az államok legtöbbjének rendes viszonyok között és ha álláspontjára szoritkozik, nem igen kell gondoskodnia, miután az egyházak nagy társadalmi körei e kötelességet magukra vállalják s rendszerint elégséges eszközökkel is birnak e feladatnak megfelelni. Némely igényt mégis teljesíteni tartozik. Egyrészt ugyanis, legalább az egyházak legtöbbjére nézve, a magasabb tanintézeteknél a lelkészek tudományos kiképzéséről kell gondoskodni. Másrészt szükölködő és kis vallásos községek néha pénzbeli gyámolitásra szorulnak, mely még akkor sem tagadandó meg, ha nem is osztják a nép többsége, vagy az államfő vallásos meggyőződését.

d) *A szépérzet kifejtése* a míveltség leggyengédebb virága, melyet, hogy ép és harmonikus legyen — minden egyéb nemü szellemi míveltségnek kell megelőznie. Az állam részéről tehát mindenesetre csak akkor gyámolitandó, ha az eddig tárgyalt valamennyi szellemi czélok elegendő segélyezésben s öregbitésben részesültek. De továbbá figyelembe veendő minden egyes nép természetes hajlama, hogy különösen az képezze a segélyezés czélját, különben mind a gondoskodás, mind a pénzbeli gyámolitás dugába fog dölni. E tekintetben gondoskodandó tanintézetekről, melyekben a festészet, szobrászat, zene stb. ápoltassék; ugyszinte mügyüjtemények alapitásáról, melyek a nagy közönség számára tárva legyenek; nem különben nagy művészek foglalkodtatásáról jelentékeny müvekkel; végre jelentékeny müvek kiállitásáról vagy előadásáról.

5. Az állam segélyezési feladata polgárai *birtokára* nézve három lényegesen különböző osztályra szakad. *Először* ugyanis telhetőleg megkönnyitendő mindennemű birtok szerzése, nehogy az egyesek tevékenysége s takarékossága legyőzhetlen akadályokkal küzködjék. *Másodszor* arról gondoskodandó, hogy a szerzett vagyon minden további esetleges háboritás ellenében biztositva legyen. Végre *harmadszor* eltávolitandók ama hatalmas nehézségek, melyek az egyes gazdászati ágaknak, tehát a nyers anyag termesztésének, az iparoknak és a kereskedelemnek utjában állhatnának. Az e tekintetben az állam által szabandó intézkedések oly sokszerüek, a népek fejlödési fokai szerint oly különbözök, részben oly terjedelmesek s költségesek, hogy e helyt nem is kisértjük meg ez intézmények tökéletes felsorolását s megállapitását, hanem példák gyanánt a következök megemlitésére szoritkozunk.

a) *A birtokszerzés megkönnyitése* átalán kétféle lehet. — Egyrészt ugyanis történeti fejlemények s törvények a földbirtok szabad szerzését megnehezitették, söt a lakosság némely osztályaira nézve egészen lehetetlenné tették. Miután pedig a földbirtok szerzése erkölcsi, politikai s gazdászati okoknál fogva nem képezheti egyesek egyedáruságát, oda kell törekedni, hogy a tulságosan nagy birtok a kiváltságosak kezéből kivétessék, tehát, hogy az államjavak eladassanak, hogy a holt kéz birtoka megakadályoztassék, hogy a hübérek s hitbizományok feloszlattassanak. Ép oly fontos s nehéz, még koránt sem kétségtelenül megoldott kérdés e tekintetben, valjon a földbirtok elidegenitése s feldarabolása teljesen az illetök önkényére bizassék, vagy valjon bizonyos korlátok alá helyeztessék, arányos számu nagy, közép s kis jószágok rendeltetvén. Miután mindezekre nézve törvények s jogállapotok megszüntetéséről s ujonnani alapitásáról van szó, nyilvánvaló, hogy az államtevékenység közrejárulása mulhatatlanul szükséges. — A birtokszerzés könnyitése második neme a *tőkegyüjtés* elömozditásából áll. Igaz, hogy tőkét, mely nem egyéb, mint a termesztmények egy része megtakaritása, csak egyesek gyüjthetnek: mégis léteznek oly intézmények, melyek a tőkegyüjtést elömozditják, részint a legkisebb összegeket is könnyen s biztosan elhelyezvén, részint a kamatot s a kamatok kamatját összetartogatván. Ezen intézményeket is nagyobbrészt magánszemélyeknek kell berendezni s igazgatni; azonban az államnak részint felügyelet gyakorlása áll kötelességé-

ben, nehogy tudatlanság vagy szándékos csalás alattomoskodjanak; részint a kezdeményezés is öt terhelheti, ha bátorság s eszközök hiánya forogna fenn; részint eme tőkepénzes társulatok viszonya a közpénztárakhoz is rendezésre szorul. Ennélfogva a különféle takarékpénztárak, életbiztositások, részvénytársulatok stbiek a rendészeti tevékenység körébe vágnak.

b) Csak ha a szerzemény *hasztalan pusztulástól* megóvatik, marad a népvagyon egyenlő magasságban; és csak ha az, a ki elháríthatlan veszteséget szenvedett, némi kárpótlásban részesül, tarthatja fenn magát eddigi gazdálkodásában s termeszthet továbbra is javakat. — A vagyon megóvása tüz s vízveszély, marhavész ellenében legközelebb persze a tuljadonosok dolga, és semminemü államintézkedés nem pótolhatná a magánosok tevékenységét; azonban némely veszélyek ellenében csak terjedelmes s nagyrészt igen költséges intézkedések szolgálhatnak mentőszerül. Ezeknek helyreállítását az egyes nem képes eszközölni; s tapasztalatilag önkénytes egyesületre sem igen lehet építeni. E végből ismét az államhoz folyamodnak tehát; a követelmények ime a következők: terjedelmes tüzrendészet alapítása, mely a tüveszélyt elhárítsa s a kitört égést elfojtsa; gádorok s egyéb épitmények felállítása vizáradások ellen; marhavész távoltartása s orvoslata. — Szenvedett vagyonveszteségekért csak akkor adathatik természetesen kárpótlás, ha a tulajdonos ment minden hibától. E tekintetben is szükséges az állami felügyelet, csalás s egyéb büntettek elnyomására; egyes esetekben némely mintaintézet felállítását is követelhetni az államtól az egyesek felbátorítására. Tüz, jég s hajózási károk elleni biztosító intézetek, ezek s számos egyebek azon intézmények, melyekről e tekintetben gondoskodni kell. Minél inkább megismerkednek a polgárok ezen intézményekkel, annál szükebb körre szoríthatja az állam tevékenységét.

c) *A nyersanyagok termesztéséről*, tehát födologban a mezei gazdaságról való gondoskodás magába foglalja *azon jogi s törvényes akadályok eltávolítását*, melyek a földbirtok szabad s értelmes használatának utjában állanak, tehát a tized s egyéb földterhek, a legelői szolgalmak, a robot stb. eltörlését; *továbbá a különböző szükséglethez, eszközökhöz s felfogáshoz mért általános oktatást*, akár tanintézetek, akár iratok, akár egyesületek, akár kiállítások s gyüjte-

mények által; *végre segélyezést olyas esetekben*, melyekben az egyesek eszközei nem képesek valamely javítási eszközt megszerezni, péld. nemes tenyészállatok vásárlása, kisérletek eszközlése közköltségen, uj növényzetek gyors elterjesztése. Hogy mily tevékenységet fejtsen erre nézve a rendészet ki, az egyes czél létege által határoztatik meg; a részletekre nézve persze számos kétely forog fenn mind az elméletlen, mind a gyakorlatban, részben felette terjedelmesek, fáradságosak s költségesek a megkivántató vállalatok. Kivételt képez a közönséges elvek alól az államot illető tevékenység az erdőségeket illetöleg. Itt nem a tulajdonos folyamodik segélyezésért gazdálkodásában, hanem az összesség érdeke óvszereket követel az erdöpusztítások ellen. – *Az iparoknak* nyujtandó segélyezés nagyobbrészt nem szenved elvileges kétséget. Igy mindenelött a mi az iparosok tanítását, különös érdemeik kitüntetését, törekvésre való serkentését illeti. Egyéb intézkedések ellenben a legvitályosabb állami cselekményekhez tartoznak, melyeknek végrehajtására vagy abbanhagyására nézve az elméletben a legkonokabb harcz uralkodik s a melyekre nézve a különböző törvényhozások is eltérnek. Ide tartoznak: *az iparszabadság kérdése*, a honi iparok védelmezését illetöleg idegenek tulhatalmas versenye ellenében *a védvám s a szabad kereskedelem* kérdése. Meg kell elégednünk e kérdésekre utalhatni. Megoldásuk e mü körén kivül fekszik.

Hogy *a kereskedelem* mindenesetre azon mértékben kedvezöbben fejlödik, a milyenben az egyesek korlátlan belátására, tevékenységére s eszközeire hagyatik, az nem vonathatik kérdésbe. Azonban ezzel nincs az mondva, hogy az állam ne részesitse sokszerü, részben felette terjedelmes s költséges gyámolításban. Számos intézmények szükségeltetnek az áruk s hírek szállítása, valamint a személyek utazása megkönnyítésére, biztosítására, olcsóságára. Igy legközelebb országutak s hidak épitése, folyók szabályozasa, csatornák ásatása, kikötök, világitó-tornyok épitése stbiek.; továbbá vasutak épitése, végre pósták, távirdák alkotása. Nem különben szükséges a sokadalmak kellö rendezése, a mértékek s súlyok megállapítása, mindenekelött pedig a pénzügy, és ugyan mind az ércz- mind a papirospénz, mind a hitelpapirosok szabályozása. Szabály gyanánt állhat, hogy az egyesek tevékenysége éleseszübb, gyorsabb s ügyesebb

mint az államé; ellenben a kormány intézményei inkább szem előtt tartják az összesség érdekeit és oly követelményeknek is eleget tesznek, melyeknél közvetlenül nem lehet pénzre szert tenni. De természetesen ama kedvezőtlen körülmény se hagyandó tekinteten kivül, hogy ily vállalatok, péld. vasutak kezelése, az államra igen nehézkes igazgatást és teméntelen, bárha jól kamatozó államadósságot rónak.

(a) Az állam rendészeti tevékenységéről az előadott felfogásban értekezik: Mohl, Polizeiwissenschaft nach den Grundsätzen des Rechtsstaates. 2. kiad. I. II. köt. Tübing, 1844. Ugyanott l. az egyes rendészeti intézmények közelebbi tárgyalását, valamint a jelenkező vitapontok felderitését; ugy szinte a teméntelen irodalmat is. E pontok közelebbi tárgyalása meghaladja az encyklopaedia körét.

101. §.

d) Az államháztartás politikája.

Az állam pénzügyi tevékenysége lényegileg különbözik a kormányzat egyéb ágaiban jelenkezőétől, a mennyiben nem tüz magának önálló czélt, hanem arra van rendelve, hogy az államczélok követelte eszközöket előteremtse. Ebből a következők folynak. *Először,* hogy a pénzügyi kezelés által előteremtendő eszközök nagysága a többi kormányzati ágak által határoztatik meg; azaz hogy legalább a mulhatatlanul szükségesekre nézve, a kiadások nem a bevételek, hanem megfordítva a bevételek a kiadások szerint határoztatnak meg. *Másodszor* pedig, hogy a pénzügyi kormányzat a téteményezendő eszközök megszerzésében nem élhet olyas intézkedésekkel, melyek az állam czéljaival, tehát nevezetesen a jogrend fenntartásával s a nép életczéljai rendészeti elömozdításával össze nem férnek. Nemcsak a benső ellenmondás logikai hibájába esnék az ilyes eljárás, hanem a mi még félszegebb volna, az eszköz által megsemmisítené a czélt. — Az államfajok különfélesége csak alárendelt dolgokra nézve van befolyással a háztartás rendezésére, miután az emberek viszonya a javak világához mindenütt ugyanaz.

Jól rendezett pénzügyi kormányzat ennélfogva a következő feladatokat tartozik megoldani:

1. Az államtevékenység többi ágainak vezetőitől igényelt pénzkövetelményeket, valamint a megszerzésére talán tán készen álló eszközökről való tudósítást összegyüjteni s átnézetes, összhangzó s következetes egészszé füzni;

2. Eme szükséglet födözésére megkivántató, eszközöket felkutatni s megszerezni;

3. A kiadásokat tényleg tételenyezni, akár követlenül s egyenként, akár csak nagyban az illető kormányzati hatóságoknak szolgáltatván át a követelt nagyobb összegeket;

4. Végre az összes háztartásban rendről, átnézetről s a létező vagyon biztonságáról, ugy szinte kellő számadolásokról gondoskodni.

Az 1. pontot illetőleg. Az összes államháztartás *tökéletes összeállitása* szabatos, világos, logikailag rendezett s következetesen végrehajtott átnézetté kétségkivül sok haszonnal kinálkozik. Hiányában mindenesetre bizonytalanság uralkodik arra nézve, hogy mennyit veszen az államháztartás átalán s egyes ágaiban igénybe, minélfogva következtetés sem vonathatik az áldozat viszonyára nézve a tételenyhez, továbbá lehetetlen a különböző államintézmények költségeit egymással összehasonlítani. Megeshetik, hogy az állam gazdászati s politikai enyészete elé siet, a nélkül, hogy idejekorán megintethetnének az illetők, vagy a tények megrázkodtató bizonyítékára lehetne utalni. — Tökéletes s megbízható átnézet szerzésére azonban különféle szükséges.

a) A közvetlen államtevékenység összes körében s czéljára mindenekelőtt semminemü kiadás nem létezhetik, melyről a legfelsőbb pénzügyi hatóság nem vett vala tudomást s melyet az illető rovatba kellően be nem jegyzett volna. Áll ez nevezetesen ott, hol valamely jövedelem alkalmával vagy épen annak megszerzésére kiadás is történt (péld. beszedési költség). Ha ugyan valamely azonnal kiadott jövedelem felsorolása nem is öregbíti az állam eszközeit, ugy mégis csak tételenyezni kellett volt az alattvalóknak, ennélfogva szükséges, ha az utóbbiak összes terheitől átnézetet akarnak nyujtani. A viszonyok hamis felfogására vezet, ha az adóknak csak tiszta jövedéke vétetik számításba, nem a nyers jövedelem is. Továbbá akkor is szükséges a kiadás feljegyzése, midőn külön vagyon vagy sajátos jövedelemforrás rendeltetett valamely államintézet költségei fedezésére, midőn tehát sem a jövedelem, sem a kiadás tényleg nem a közpénztárak közvetítése mellett eszközöltetik. Mert a különleges alak daczára, e kiadás is államköltség. Végre akkor is szükséges, midőn az állam talántán valamely iparüzletet folytat.

b) Szükséges továbbá a pusztán tartományi vagy helyi kia-

dások feljegyzése az átalános átnézetbe, ha az utóbbiak állami költségre fordítvák, vagy állami eszközök által fedezvék. A legkönnyebben eszközölhető az utóbbi, ha eme kiadások az egész országban hasonló elvek s hasonló formák szerint történnek; azonban ott is szükséges ezen átnézetes feljegyzés, a hol az intézmények különbözők.

c) Ugyancsak felveendők nemcsak a rendes tételmányezések, hanem a rendkivüliek is, melyek elegendő biztossággal előreláthatók. Czélszerü leszen egyébiránt az utóbbiakat különválasztani.

d) Valamennyi közigazgatási ágnak kötelességében kell állnia, a legfelsőbb pénzügyi hatóság kivánalmának minden általa ellátott pénzügy alaki tárgyalását s számitását illetöleg eleget tenni, habár különben tárgyi tekintetben önállóak is volnának.

A 2. pontot illetőleg. Az állam eszközei között, melyekkel kiadásait fedezi, első sorban *a maga vagyona* jövedelme áll. Ily vagyon az állam minden fajában s alakzatában létezhetik. Nagysága — a patrimonialis állam egyetlen egy kivételével, melyben az államfö jelentékeny birtoka a fennállás alapja — nem annyira a létesítendö közczélokkal, mint inkább történeti alakulással függ egybe. Ugyancsak változásnak is lehet e birtok alávetve, a nélkül hogy ez által az összerü állam létege s tételmányei neme a legkevésbé is háborgattatnék. Átalán azon kérdésre, valjon előnyös-e, hogy az államnak sajátos vagyona legyen s hogy milynemü legyen e vagyon, a nép-gazdászati mívéltsége s száma szerint különböző válasz adandó és épen nem tekintendö hanyatlás vagy hanyag kormányzat bizonyítékának, ha eme birtok lassanként fogy. A míglen azonban létezik ily birtok, a pénzügyi hatóság feladata, telhetöleg jól kezelni, azaz a legmagasabb tiszta jövedelmet eszközölni, melyet tartósan s egyéb állami kiadások rövidsége nélkül belöle vonhatni. — Ugyanez áll a második vonalban tekintetbe jövö jövedelemre nézve a *felségjogokból,* melyek ugyan nem az államjövedelem gyarapitására rendelvék, hanem mert s a míg egyéb okokból szedetnek, gondosan s lehetöleg hasznosítva kezelendök. — Ha pedig harmadszor *adók szedésére* kerül a dolog — és ezt semminemü államban nem lehet kikerülni, melynek csak némileg elágazott czéljai, tehát kiadásai vannak — a két főfaj, az egyenes s a közvetett adók között szabad a választás és a körültekintö államgazda feladata leszen azon nemet választani, mely egyrészt a legnagyobb s legbiztosabb jövedelemmel

kinálkozik, másrészt a polgárra a legcsekélyebb terhet s áldozatot rója. A míveltség s nemzetgazdászat átalagos állapota fogja minden egyes országban a közelebbit meghatározni. Annyi bizonyos, hogy semminemü körülmény között nem szabad az egyenes adóknak a megadóztatás tárgyából folyó tiszta jövedelmet tartósan meghaladni, ha a kötelezettek mulhatatlan romlását nem ohajtják; és ha a közvetett adókra nézve nem is lehet a legmagasabb határt átalános tétel segedelmével megjelölni, annyi nem szenved kétséget, hogy tulságos fokozása vagy a polgárok életczéljai az állam összes létegével ellenkező rövidségére szolgál, vagy pedig sajátlagos szándékát eltéveszti, a mennyiben a polgárok az adóköteles cselekményektől telhetőleg tartózkodni fognak. Nem ritkán mindkét eshetőség be fog állani. Egyébiránt az adók minden neménél a következő czélszerüségi szabályok tartandók szem előtt:

a) Semminemü adó nem szedethetik egyéb uton be és egyéb időben, semmint a törvény előirta, hogy kiki kellő intézkedéseket szabhasson.

b) Soha adó előbb fel ne vétessék, mint midőn szüksége van rá a kormánynak, hogy haszontalanul ne heverjen a pénz a pénztárakban.

c) Minden adó kisebb részletekre osztandó, melyek csak akkor szedendők be, midőn a kötelezettek képesek fizetni.

d) A beszedési módozatok közül, feltéve egyenlő biztosságukat, az olcsóbbnak adandó az elsőség, miután csak a tiszta jövedelemről rendelkezhetik az államháztartás.

e) Az adórendszereknél is kerülendő mindaz, a mi a nép jogs erkölcsi érzetét feldulhatná; ugyancsak a faggatás és a magánviszonyokba való betolakodás is, különösen ha az utóbbinak eredménye fel nem érne az ízetlen botránynyal.

Az államtól szükségelt s a nép károsítása nélkül beszedhető jövedelmek absolut nagyságát nem lehet meghatározni; a következő elvek fontosságát azonban kiki be fogja látni. Az államjövedelmek összes összegének nem szabad a nemzetgazdaság összes tiszta jövedelmét meghaladnia, mert az államkiadások nagy része gazdaságilag parlagon hever, minélfogva a népvagyon annyival kisebbedik; de rendesen még egyenlő magasnak sem szabad lennie, mert akkor a népvagyon esetleges, soha egészen el nem maradó hézagai be nem töltetnének, minélfogva lassanként szinte elszegényedés kapna lábra. Minél inkább meghaladja ellenben a tiszta jövedelem az államkiadásokat, annál üdvösebb leszen ez a nép jólétére s az állam

jövendő fokozódott szükségleteire nézve. Ha tehát e feltétel alatt a szükséges kiadások számára megkivantató eszközök még a leglelkiismeretesebb kezelés esetében sem szereztethetnek meg, mi sem marad egyéb hátra, mint vagy lényegileg megváltoztatni s alábbfokozni az államczélokat, vagy nagyobb s gazdagabb állammal egyesülni. Mulékony rendkivüli esetekben ellenben ha egyrészt egyátalán szükséges valamely kiadás, másrészt pedig a rendes fedezési eszközök elégtelenek, *kölcsön felvétele* leszen szükséges. A mennyiben az utóbbi által legalább a kamatokkal egyenértékü jövedelem szereztetett, közvetlenül keveset lehet ez intézmény ellen felhozni; de itt sem szabad feledni, hogy megeshetik, miszerint a jövedelem fogy, míglen a kamatok s a töke visszafizetése kötelezettsége maradandó, és hogy jelentékeny adóssági teher felette megnehezíti az állam kormányzatát s hitelén jövendő esetekben csorbát ejt. Ha pedig még, a mint közönségesen történik, a felvett összeg ugy alkalmaztatik, hogy nemzetgazdászatilag épen nem jövedelmező, ugy a kár nyilvánvaló, söt az is lehetséges, hogy az átvállalt fizetési kötelezettség az egész államot megrázkódtatja s elsatnyítja. Államkölcsönöket felvenni, ha nem forog fenn kényszeritő szükségesség, ennélfogva ép oly jogtalanság az adózó alattvalók irányában, mint eszélytelen az állam s a kormány érdekében. Alig kellene megjegyeznünk, hogy a kölcsönfelvétel csak oly módon történhetik, mely az állampénztárnak a fennforgó körülmények között a legdúsabb jövedelemmel kinálkozik. Ugyancsak természetesen ezen pénzügyi intézkedésre nézve is alkalmazást szenved ama elv, hogy az állam soha olyasmibe nem foghat, a mi a jogot vagy az erkölcsiséget sérti. Ennélfogva uzsorás vállalkozók elkerülhető meggazdagítása és az államadóssági jegyek oly alaki kiállitása, mely széditő tözsdejáték tárgyává lenni alkalmassá teszi, sajnos balfogások.

A 3. pontot illetőleg. A kiadásokra nézve szigoru rendről gondoskodandó, nehogy jogosulatlanok kezébe való fizetés, törvényesen meg nem határozott kiadások födözése, a potosan megszabott költségek áthágása által az állampénztár kárt szenvedjen s az államháztartásban zavar kapjon lábra. Bárminő legyen az állam alkotmánya, a kiadási törvény nagyjában s részleteiben szigoruan megtartandó, nevezetesen azon összegektől, melyeket az államfő jóváhagyott, soha beleegyezése nélkül eltérni nem szabad. Hogy a rendi s képviseleti államokban a felelősség is helyt nyer a népképviselet átellenében, minden-

esetre nyomós ok az illetőkre nézve, hogy lelkiismeretes pontossággal járjanak el, egyébiránt nem szül sajátos anyagi kötelmet. Egyéb államokban is becsületesnek s pontosnak kell a gazdálkodásnak lenni. — Hogy különben a kötelesség nem abban áll, hogy bajmóczosan a formához tapadjanak, és hogy ha a czél elérése vagy jelentékeny nyereség eltéréseket is szükségessé tesz, az utóbbiak fennakadás nélkül eszközlendők valamennyi államfajban, magából értetődik.

A 4. pontot illetőleg. Mind a szándokolt államczélok elérése tekintete, mind az adóköteles polgár telhető kimélésének kötelezettsége arra szorítja az államot, hogy az államvagyon kezelésében a legpontosabb *rendet* s a legkiméletlenebb *szigort* alkalmazza tisztviselői ellenében. Az összes ügyzetrend által gondoskodni kell arról, hogy az állampénzek beszedői annyit hajtsanak be, a mennyit behajtani felhatalmazvák, és hogy a beszedett összegeket tényleg át is szolgáltassák. Gondoskodni kell továbbá arról is, hogy valamennyi pénzbeli s pénzértékü államvagyon a legóvatosabb őrizet alá kerüljön; megfelelő intézmények, péld. váratlan vizsgálatok által ellenőrizet gyako roltassék, hogy az államvagyon soha károsodást ne szenvedjen. Igy czélszerü leszen az államjószág minden kezelőjétől megfelelő jótállást követelni. Meghatározott, nem igen távol időközökben számadolni tartozik az államjószág valamennyi kezelője. E számlák külön erre rendelt hatóságok által ellenőrzendők s megvizsgálandók, a talált hibák a legszigorúbban figyelembe veendők, míglen vagy felderítvék s eloszlatvák vagy az illetők a fenyítő törvényszékeknek kézbesítvék. Hütlen vagy hanyag tisztviselők elnézése által rövidséget szenved maga az állam rövidséget a polgárok, kiktől az állampénzek elsikkasztása vagy az állam köteles téteményezése egy részét vonják meg, vagy kik ugyanegy czél elérésére kétszeresen tartoznak téteményezni.

(a) A pénzügytan legderekabb feldolgozását Rau eszközölte: Grundsätze der Finanzwissenschaft. 5. kiad. Heidelb. A részletes kérdések dús s választékos irodalmára nézve is ugyane műre utalunk.

III. Külügyi politika.

1. AZ ÁLLAM BIZTOSÍTÁSA.

102. §.

a) Saját fegyveres készülete által.

Ellenséges támadások elleni védelmezés sok ideig, ha ugyan nem mindenkorra, minden államra nézve szükséges leszen, és ha kétségtelenül felette sajnos, hogy az ez irányban felhasznált jelentékeny eszközök az emberi életczélok közvetlen gyarapításától megvonatnak, ugy mégis csak rövidlátó félszegség s döre túlzottság tagadhatja meg teljesen az utóbbiakat az államtól. Minél magasabbá fejlödött ellenkezöleg az együttlét intézményei által a míveltség s minél határozottabban ohajtják fenntartani s még inkább öregbíteni: annál mulhatatlanabb azon áldozatokkal nem késni, melyek a feltételezö intézmények védelmére szükségesek *(a)*.

Az e végből alkalmazandó eszközök ugyan különbözök, de két fönemből állanak, ugyanis sajátos fegyeres készületből s más államokkal való egyesülésből közös védelem végett.

A sajátos fegyveres készületre nézve ismét különbség teendö az állam azon védelmezési képessége között, melyre a terület s a határok czélszerü rendezése által teszen szert, s a fegyveres hatalom alkotása között.

1. Az államterület védelmezése képessége részint nagyságától, részint mértani alakjától, részint határai minemüségétöl függ. V. ö. e tekintetben a 88. §-ben mondottakat. Megjegyzendö egyébiránt, hogy az államnak minden jogilag s erkölcsileg megengedett alkalmat fel kell használnia, hogy területének oly alakot adjon, melyet biztonságára követel; és hogy félszeg dolog a természetes viszonyokat figyelembe nem venni, tehát

dicsvágytól üzetve oly országrészekre kiterjeszkedni, melyek a természetes határokon túl fekszenek s a védelmezési erőt inkább gyengítik, semhogy gyarapítanák. — A hol ily természetes határokra nem lehet szert tenni, melyek a hadtan követelményeinek megfelelnek, ott erődítmények segedelmével pótolandó a hiányzó.

2. *A fegyveres erő* három különböző rendszer szerint lehet rendezve, melyek közül mindegyiknek ismét alosztályai vannak; az utóbbiak értéke különböző, elfogadásuk vagy elvetésök ennélfogva az összerü viszonyok szerint eszközlendő.

Az általános népfelfegyverzés rendszere lényegileg három alapelven nyugszik: az ellenség visszanyomásán az elébe állított harczosok tömege által; a hazájokért s családjukért küzdők vélelmezhető buzgalmán; végre a költségek telhető megtakarításán béke idején. Ellenben eme rendszer hátrányai is szembetünök és ugyan a következők: az egyes harczosok hiányosabb fegyvergyakorlottsága, a hadvezérek kevésbé biztos vezérlete, végre a polgári s családi élet felverése s zavarása. Az itéletek e rendszer felől igen eltérők a szerint, a mint vagy az egyik vagy a másik lehetséges formája, ugyanis az *országos felkelés*, (Landsturm) *a nemzeti őrsereg* (Nationalgarde), végre a *honvédi intézmény* (Landwehre) vétetik tekintetbe. Az első esetben az összes fegyverképes lakosság fegyverekkel s vezérekkel elláttatván, alig említésre méltó gyakorlatok után az ellenség elé vezettetik. Ha a nemzeti őrsereg intézménye fogadtatott el, akkor ugyan szinte minden fegyverképes férfiú köteles szolgálni; azonban részint már béke idején begyakoroltatnak s vezérekkel ellátatnak, részint alkalmazásukat s szolgálati kötelmöket illetőleg a kor, családviszonyok s önkénytes ajánlkozás szerint különbség tétetik. A honvédi intézmény végre az összes ifjabb legénység tökéletes kiképzését czélozza a lehető legrövidebb idő alatt, az elegendően begyakorlottakat elbocsátja polgári üzletei folytatására s csak szükség esetében szólítja ismét zászló alá. — Átalán megjegyzendő, hogy az országos felkelés sem hosszú időre igénybe nem vétethetik, sem rendes viszonyok között gyakorlott ellenségnek győztesen ellen nem állhat. Eme védelmezési eszközzel tehát csak fél barbar, kizárólag vadászattal s baromtenyésztéssel foglalkozó nép élhet, vagy pedig oly vidéken alkalmazható, mely a természettől igen kedvező fekvést nyert, végre midőn erőszakos, de kétségbeesett lépésről van szó *(b)*. — Már alkalmasabb hosszabb s mesterségesebb hadviselésre egy jól rendezett nemzeti őrsereg, ám-

bátor itt is elég hátrány forog még fenn. Ugyanis a fegyvergyakorlatok vagy szakadatlanul s komolyan s a megkivántató időben folytattatnak, de ez esetben a munkafelosztás oly fontos elve, melynek alkalmazását a miveltség s a nemzetgazdászat egyaránt követelik, jelentékeny csorbát szenved és azonfölül minden felnőtt polgárra tartós, többé kevésbé terhes kiadás rovatik. Vagy pedig csak léhán folytattatnak a gyakorlatok az alkalmazás pillanatáig; de ez esetben meg a nemzeti örsereg nem sokkal többet ér az országos felkelésnél. A családapáknak hosszabb időre való alkalmazásáról lakhelyökön kivül nem igen lehet szó; a vezérek is csak csekély mértékben fognak feladatuknak megfelelhetni. Ha számba veszszük azonkivül, hogy eme külellenség ellenében kevés biztonságot nyujtó intézmény a belügyi viszonyokat illetőleg felette veszélyes lehet: ugy nem igen lehet a nemzeti örsereg intézményét honvédelmezési eszköz gyanánt ajánlani. Mindenesetre oda kellene törekedni, hogy az ifjabb s nem-házas legénység összevonassék, vagy önkényt ajánlkozókból külön szakaszok képeztessenek s azután csak is az utóbbiak alkalmaztassanak a táborban. — A legjobb katonai eredményekkel kinálkozik *a honvédelmi intézmény*, minél fogva a különben létező haderő rendes vagy rendkivüli gyarapítására igen ajánlatos. Azonban figyelembe veendő itt is a polgári viszonyok mellőzhetlen háborítása s a számos éven által tartó szolgálati kötelesség terhes volta; azonkivül magából értetődik, hogy még a jól rendezett honvédelmi intézmény is csak az állandó sereggel egyetemben felelhet meg a hadtan valamennyi követelményének *(d)*.

Az állandó sereg teljesen megfelel a munkafelosztás elvének; lehetővé teszi, hogy minden egyes alkatrésze teljesen kiképeztessék; megengedi, hogy külön vezéri rend létezzék, mely a fegyverforgatással minden tekintetben megismerkedett és kizárólag annak él; nem kiván az ily teljesen begyakorlottak közül szertelen nagy számu legénységet, tehát kiméli a polgári érdekeket s a haladást; az ily nemü fegyveres erő minden perczben, minden szolgálattételre s bárhol alkalmazható. Másrészt nem tagadható, hogy eme sok, minden munkától megvont férfiak fenntartása felette költséges, söt elviselhetlen teherré válhatik; hogy a vak engedelmességre szoktatott mindig készen álló sereg az államfő által a törvények megszegésére s a szabadság elnyomására fordíttathatik; hogy az állandó seregek dicsvágyó kormányoknak lehetővé teszik haszontalan háborúkat viselni s igazságtalan hódításokra indulni; hogy egy

ily foglalkozás nélküli, dicsöséget s kitüntetést s hasznot áhító fegyveres hatalom vészthozó a belbékére s az államfő elhatározása szabadságára nézve. Noha tehát kétségkivül igen czélszerű honvédelmi intézmény, mégis a népek legsulyosabb terhévé vált az állandó sereg; és ha nem is nélkülözhető, ugy legalább igazolt ama óhajtás s tanács, hogy a fegyverkészület egyéb nemeivel ügyesen egybefüzetvén, a lehető legszükebb korlátok közé szoríttassék. — Egyébiránt az állandó sereg alkotása módozata igen különböző lehet. Állhat ugyanis *idegen zsoldosseregekből,* melyek elkülönített katonai egész gyanánt az államtól bizonyos feltételek alatt felvétetnek s bizonyos időig tetszése szerint alkalmaztatnak. Az állandó sereg továbbá egyenként toborzott *önkénytes polgárokból* lehet egybeállítva, ugy hogy senki sincs akaratja ellenére a seregnél. Végre *kényszerkiszemelés, összeirás,* conscriptio utján lehet az állandó sereg alkotva, melyben, legalább rendszerint, csak a vezérek kezelik önkényt s maradandólag a fegyvert, a többiek a törvény által szoríttatnak egy bizonyos időig a seregben szolgálatot tenni. Az ilyen zsoldosseregek, igaz, megkimélik a népet béke idején idös munkaveszteségtől, háború esetében véres áldozattól; a tapasztalat bizonyítja továbbá, hogy ezen intézmény szabatos kezelése derék seregeket szerez az országnak: azonban az ily sereg felette költséges, mert csak dús toborzási pénzért s bő zsoldért ajánlja fel szolgálatát; megeshetik továbbá, hogy hütlenül cserben hagyja az államot; végre mint bérencz-sereg egy könnyen minden erőszakos uralom s alkotmányszegés gaz védője gyanánt sem átall szolgálni. Méltán megvetik tehát a szabadságszerető népek az idegen zsoldosseregeket; kizárólagos alkalmazásuk mindenesetre igen merész dolog; különben az állam vagy a kormányrendszer kóros állapotát árulja el, ha hozzájuk kell folyamodni *(e).* — Egyes önkénytesek toborzása által mindenesetre kiméltetnek az egyéb foglalkozást óhajtó polgárok; a történet bizonyítja továbbá, hogy az ily önkénytesekből igen derék harczosok képeztethetnek. Azonban itt is igen nagy az ösztönzésre szükséges költség; a sereg továbbá a szükségletnek megfelelő gyorsasággal s biztonsággal nem egészíttethetik mindenkor ki; az ajánlkozók, legalább nagyobbára, a lakosság sepredékéből válnak ki, csak vas szigor tarthatja rendben; vezéreik külön rendet képeznek, mely a legénységtől teljesen különbözik, minélfogva nem is képezi az utóbbi kiegészítő részét. Gazdag nép azért ez uton alkothatja serege tömbét, de kénytelen leszen mindenkor a fegyverkezés egyik

más nemét is alkalmazásba hozni *(f)*. — Az állandó sereg kényszerkiszemelés általi képzése azon előnyöket nyujta, hogy a sereg majdnem tetszés szerint gyarapíttathatik, hogy a nemzet virágából áll és hogy a derék képzettség, rendes s értelmes magatartása minden feltevéseit magában egyesíti s hogy végre aránylag a legkevésbé költséges. Azonban persze sulyos teher e kényszerü állapot az illetőkre nézve, néha összes életczéljuk felbomlását vonja maga után; annyi számos eröteljes ifju mivelödése s munkája félbeszakasztása nemzetgazdászatilag roppant kárt okoz; mindenek felett pedig a seregszám kiegészítése s gyarapítása könnyüsége a védelmezési készület tulzására fog vezetni, a mi a népek legjobb erejét emészti fel béke idejében. Ha semminemü kivételt nem engednek a belépésre nézve, ugy roppant terhes következményei vannak a rendszernek a mivelt osztályokra nézve; ha ellenben helye van a mentességnek, ugy vagy a jogegyenlőség elve szenved sérülést, vagy a gazdagok részesülnek kedvezményben. A seregképzés ezen neme tehát hadászatilag igen nagy becsü, de egyuttal a legtöbb európai népre nézve elviselhetlen teher *(g)*.

Végre még, persze igen gyér esetekben, *katonai gyarmatokat* is lehet alapítani, melyeknek összes férfilakossága fegyverköteles és azért ifjú korától fogva a fegyverforgatásban gyakoroltatik. Ezen védelmi rendszer elengedhetlen feltételei: terjedelmes, összefüggő s termékeny államterületek birtoka, melyek még nincsenek megnépesítve; továbbá oly önkénytesek elegendő száma, kik mind magukat mind utódaikat ily katonás életre adják. Jelesül az első követelmény nem igen találkozik mivelt államokban, minélfogva katonai gyarmatok alapítása legtöbbnyire szóba sem kerül. Azonban még a hol lehetséges is, érett megfontolással kell a dologhoz fogni, nevezetesen minden tulzástól óvakodni. Részint roppant költséget veszen az első alapítás igénybe; részint igen veszélyes elem létesíttetik eme örökösödő katonai kasztában, mely éles fegyverét épen ugy fordítja a kormány mint a nép jogai ellen, részint elszoknék az összes sereg gyarmatosítása esetében a többi lakosság a fegyverektől, a minek folytán azután szükség esetében sem volna képes magát védelmezni, mely körülmény a katonai gyarmatok hatalmát annál inkább gyarapítaná. Kizárólagos védelmi intézmény gyanánt nem ajánlható tehát a katonai gyarmatosítás, de helyén lesz, ha a határok védelmezendők meg egy nyugtalan szomszéd ellen, ha imént meghódoltatott s daczosan engedelmeskedő ország felett biztosítandó az ura-

lom, végre mint az állam fegyveres ereje egyik alkatrésze *(h)*.

Tengeri államoknak eme szárazföldi védelmi eszközök megszerzésén kivül *hadi hajókról* is kell gondoskodniok, részint kereskedelmök védelmezésére a nyilt tengeren s idegen kikötökben, részint az ország védelmezésére a tenger oldaláról intézhető támadás ellen, végre részint, hogy talántán tenger által elválasztott ellenségéhez férhessen s igazságos békére kényszerítse. Teméntelen azon költség nagysága, melyet a hajók s felszerelésök, mindennemü készlet, a biztos s az erödített kikötök, végre a gyakorlott legénység helyreállítása igényel. Azért, ha egyátalán, csak hatalmas s nagy országok képesek szárazföldi s tengeri hatalomra egyaránt szert tenni. Fegyveres hajók hiánya persze az illető állam tengeri kereskedelmét nyilvános veszélynek teszi ki, az állam tekintélyén s hatalmán jelentékeny csorbát ejt, és egy némely megaláztatásnak s zavarnak indító oka.

(a) A hadügy rendezését tárgyalják: Xylander, Untersuchungen über das Heerwesen. München, 1831. — Ansichten über Volksbewaffnung und Volkskrieg. Glogau, 1835. — Beecht, Das Kriegswesen in Monarchieen. Frankf., 1841.

(b) Az országos felkelés többé kevésbé kedvező alkalmazása legujabb példái: Tyrol védelmezése 1809-ben, a királypárti háboru a Vendée-ban, az arabsok harczai Algeriában. Azonban valamennyien a rendszer benső gyengeségére is utalnak, miután a legdicsőbb bátorság s feláldozás daczára s ámbár az ország helyi sajátsága is kedvezett, nem valának képesek czéljokat elérni.

(c) A nemzeti őrsereg előnyeit s hátrányait, sőt veszélyeit is a legtanulságosabban Francziaország története tünteti fel, és ugyan 1789-től 1852-ig terjedő korszaka. Tisztán katonai szempontból nevezetesen az első forradalmi hadjárat épen nem kedvező tapasztalatai vendők figyelembe. Az északamerikai szabadságharcz is oly adatokat nyujt, melyek nem igen fognak eme védelmezési rendszer befogadására nógatni.

(d) A legerőteljesebb *honvédelmi intézménynyel* Poroszország dicsekedhetik; kevésbé alkalmas hadi czélokra az angol katonaság *(Miliz)*; kiegészités gyanánt alkalmaztatik ez intézmény Oroszországban.

(e) A condottierik, landsknechtek, mamelukok, svájczerek, braunschweigiak stbiek idegen zsoldosseregek példái. Hogy mily általános zavart kelt kiárólagos alkalmazásuk, az olasz állapotok mutatják a condottierik korában. Hisz Macchiavelli csak azért irta művét a hadtanról, hogy a seregek polgárok általi képezését hozza javaslatba.

(f) Egész Európában csak maga Anglia oly gazdag, hogy állandó seregét egyes önkénytesekből toborozza; azonban ismételten mutatkozott itt is, hogy adandó alkalmakkor lehetetlen a sereget a megkivántató mértékben kiegésziteni. Ekkor vagy a honvédség vagy külföldi zsoldos seregek belevonása által iparkodnak segiteni, vagy roppant összegekért kell külhatalmasságoktól elégtelen, megnembizható s mégis költséges segedelmezést vásárolni.

(g) Az összeirási rendszer rosz oldalait előadta: Schulz-Bodmer, Die Rettung der Gesellschaft aus der Militärherrschaft. Leipzig, 1859.

(h) A katonai gyarmatokra nézve l. Hietzinger, Statistik der Militärgrenze des österreichischen Kaiserthums. I—III. Wien, 1820. — Lyall, Die russischen Militär-Kolonieen.

103. §.

b) Egyéb államokkal való szövetkezés által.

Kétségkivül biztosabb s előnyösebb kizárólag saját erejével valamely vállalathoz fogni, mintsem másokkal szövetkezni; mert bizonytalan, valjon megegyezhetni-e a szövetségessel a legsikeresebb vezetésre nézve, valjon szavának áll-e, valjon kitartást fog-e tanusítani, valjon nem fog-e egyebekre nézve visszavonás keletkezni stb. Ha tehát valamely állam elég hatalmas, hogy saját erejével megvédje magát, ugy átalán helyesen fog cselekedni, ha egymaga száll a sikra *(a)*. Másként áll a dolog, ha az ellenség jóval hatalmasabb vagy legalább nem gyengébb mint önmaga. Ez esetben ugy kivánja az eszélyesség, hogy a csekélyebb baj választassék, tehát hogy szövetségesek után lásson az állam, kikkel egyetemben sikerülhet a veszélyt elhárítania.

Idegen állam kettős oknál fogva lehet hajlandó közös vállalatba fogni. Vagy azért, mert a bennünket fenyegető ellenségtől saját létére s jogára nézve kell tartania, nevezetesen ha romlásunk megtámadását könnyítené. Másodszor pedig ha képesek vagyunk segélyezéseért előnyöket kilátásba helyezni, melyek a reá nézve nem szükséges háború hátrányait s veszélyeit elfeledtetik vele. Nem szorul bizonyításra, hogy a tulnansó szövetséges részint megbízhatóbb, részint megnyerése is kevesebb áldozatot igényel. — Mielőtt azonban szövetség köttetnék és az abba helyezett bizalom alapján valamely merész vállalat megindíttatnék, megvizsgálandó a szövetkezésre hajlandó hatalom terjedelme s megbízhatósága. Figyelembe veendő

továbbá az is, valjon nem köti-e szövetségesünket valamely különös érdek a közös ellenséghez, melynek megadása által az ellenség kielégítené s reánk nézve talán veszedelmes időben elvonná szövetségünkből. Ez esetben hatalmunkban kell állnia szövetségesünk ebbeli kívánságát is kielégíteni, ha megbízhatóságára számítani akarunk.

Mindenesetre az eszélyesség parancsa, hogy szövetség kötésekor mind a kölcsönösen szolgáltatandó segélyezés esete, az u. n. casus foederis, mind az elérendő czél a lehető legpontosabban meghatároztassék. Részletesen megszabandó továbbá a szolgáltatandó legénység, pénzbeli erő s készlet kölcsönös mértéke, ugy szinte az utóbbiak kiegészítése s szükség esetében megkivántató öregbítése. Végre eldöntendő a fővezérség kezelése a közös ellenség ellenében. Az utóbbi pontra nézve veszélyes volna, ha két egymástól független vezérség hagyatnék meg egymás mellett, mert könnyen véleménykülönbség fogna helyet a hadviselésre nézve, vagy egyéb visszavonás, a mi a hadi müködés egységén, gyorsaságán és erején jelentékeny csorbát ejtene. Még határozottabban elvetendő azonban, történeti tapasztalások alapján, ellenörző s korlátozó meghatalmazottak rendelése a legfelsöbb parancsnokok mellé, ha a vezérség kizárólag az egyik hatalmasságra leszen ruházandó. Ily intézkedés esetében biztossággal lehet várni, hogy a legjobb tervezetek meg fognak akadályoztatni s a sereg bensö visszavonásban fog élni *(b)*. Az egyetlen egy helyes intézkedés tehát a teljes s korlátlan fövezérség átruházása a szövetségesek leghatalmasbikjára, vagy arra, a ki kétségbevonhatlanul a legderekabb fövezér felöl rendelkezhetik. Ha a nép vagy a sereg idegenkedése ez intézkedést nem teszi ajánlatossá, ugy a legczélszerübb leszen közösen megállapított terv szerint külön-külön viselni háborút. — Segélyezési pénzek szolgáltatása a szövetséges kezébe akkor szükséges s előnyös, ha ugyan sem seregén sem kedvén nem mulik háborut indítani, de pénz hiányában van. Csakhogy persze ugy szabandók az egyezkedések, hogy necsak az ellentétemények pontosan meg legyenek határozva, hanem a fizető félnek jogában álljon magának az igéret teljesítése felöl meggyözödést szerezni.

A szövetség tartamára nézve az egyezkedések csekély jelentésüek. A mig a veszély vagy az előny közös, addig biztos alapon nyugszik a szövetség; ha ellenben az érdekek különbözök, ugy az igéretek csak csekély mértékben lesznek képesek a

lazuló szövetséget összetartani. Különben két eszközzel jó sikerrel élhetni a szövetség biztosítására. Először jelentékeny előnyöket helyezvén kilátásba és ugyan olyakat, melyeknek elérését a szövetséges maga felette óhajtja. A szövetséges felhasználását puszta eszköz gyanánt vagy a szerzett haszon felosztásában mutatkozó méltánytalanságot az észszerű államelv megvetendi. Másodszor jelentékeny hátrány fenyegetésével szabad a szövetség megszegését megakadályozni. A hiányzó akaratot s bátorságot azonban ez sem igen fogja pótolni.

A legbiztosabb ótalmat nyujtja a szövetség, ha különböző közös viszonylatokra kiterjeszkedő organikus közösséggé fejlödött. Ily szükebb szövetkezést mind *az államszövetség*, mind *a szövetséges államok* (Bundesstaat) képezhetnek; a szerint a mint a szövetkezők államfőségöket mind bel- mind külügyi viszonylataikban fenntartják maguknak s csak nemzetközi közös védelmezés végett egyesülnek, vagy hatalmuk absolut elégtelensége érzetében államjogi alárendeltségökbe egyeznek egy egységes egészbe. (L. fenn a 7. §. 23. l.) Mint hadi intézmény a szövetkezések utóbbi neme kétségen kivül az eröteljesebb, a biztosabb; a védelmezésen kivül számos egyéb szükségletnek is eleget tehet, melyekre nézve az egyes tagok ereje elégtelen: azonban az önállóság jelentékeny része feláldozását hozza magával még a belügyekben is. Szövetséges államot tehát még a köztársaságok is csak akkor fognak alapítani, ha az eldaraboltság bel s külügyi roppant hátrányaira nézve elegendő számos felette szomorú tapasztalásokat gyüjtendettek; fejedelemségeket csak a legszélsöbb benső vagy külső veszély fog e lépésre inditani, mert itt a többi körülményhez az uralkodó család ellenkezése csatlakozik, mely szabatkozni fog az állami engedelmesség nyügét magára vállalni *(c)*.

(a) A világtörténet telve van példákkal, melyek a szövetségesi megbízhatlanságát s hűtlenségét mutatják. Nagyszámu szövetségeket összetartani még akkor is nagy nehézségekkel járt, midőn a legszélsőbb veszély jelenkezett egy tulhatalmas ellenség személyében. Mily tanulságosak péld. a XVI. Lajos, Nagy Frigyes s franczia forradalom s Napoleon elleni szövetségesek éleményei, vagy legujabb időben az Oroszország elleni szövetséges háboru története!

(b) Ha bizonyításra szorulna, hogy mily kelletlen akadályozást gördítenek utjába, ha meghatalmazottakat rendelnek a fővezér mellé, ugy Marlborough ellenőrzésére utalnának hollandi commissariusok által. Nem mondunk sokat, ha az utóbbiak dőreségének, irigységének

s makacsságának tulajdonítjuk XIV. Lajos megmentését. — A német szövetség hadi rendje ebbeli határozmányát tehát alig lehet szerencsés gondolatnak mondani.

(c) Hogy a köztársaságok inkább hajlandók önállóságuk feláldozásával szövetséges államot alkotni, mint az egyeduralmak, az ebbeli kisérletek sikere mutatja Északamerikában s a Svájczban s bukása Németországban. Hogy mennyire elégtelen pedig az államszövetség oly hatalmat létesíteni, mely a külügyi viszonyokban tiszteletet tudjon magának kivívni, annak szomoru példája szinte Németország.

---

2. ELŐNYÖK SZERZÉSE.

104. §.

a) A tárgyak.

Minden önálló államnak kétségkivül azon feladat jutott megoldásul, hogy alapgondolatának megfelelőleg az együttlét czéljait önön erejével iparkodjék öregbíteni s gyarapítani. Mégis számos esetben szükséges leszen *a külföld közrejárulása* a czél tökéletes elérésére. Részint nem képes némely kisebb állam mindenkor valamennyi szükségletnek megfelelni, már akár mert a megkivántató szellemi erőkön, akár az anyagi eszközökön mulik, akár mert oly intézményről vagyon szó, mely szélesebb alapra s nagyobb körre szorúl; részint átalán a dolog természeténél fogva nem képes *egy* állam az áhított állapotot egyoldalúlag helyreállítani, mert egyéb független államok beleegyezése s közrejárulása szükséges. Mind ezen esetekben tartozik az állam, ha nem akar sem magának, sem övéinek kárt okozni, az illető idegen kormányokkal egyességre lépni majd egy közös vállalatot illetőleg, majd azért, hogy egy idegen állam intézményei használhatását kinyerje, majd végre legalább megegyező elvek megállapítására oly cselekmények számára, melyeket különben önállóan végez *(a)*.

Azon tárgyak kimerítő felsorolása, melyekre nézve az ily békés közlekedés kivánatos s szükséges, alig lehetséges, miután mind a szükséglet, mind az alkalmazás lehetősége igen különböző s helyi viszonyoktól van feltételezve: de helyén lesz némely kiváló eset feltüntetése, melyekre nézve az államok egyesülése különösen sürün fordul elő és szükséges is.

1. *A jogrend köréből* nevezetesen a következő mozzanatok szolgáltatnak alkalmat közös intézkedésekre:

a) *A törvénykönyvek közös alkotása.* Magától értetődik, hogy az ide vágó közös munkálkodás s a nyert anyag megegyező alkalmazása jelesül a kisebb államokra nézve jelenkezik mulhatatlanul szükségesnek, azonban megegyező törvényhozás némely esetben nagyobb államokra nézve is felette üdvös lehet, ugyanis ha vagy jelentékeny közlekedésben állnak az államok polgárai, vagy ha a közös nemzetiségnek óhajtanak benne támpontot szerezni. Szükséges egyébiránt, ha nem akarják hogy a közösség csakhamar lazává váljék, miszerint a további közös javításokról s s authentikus magyarazásról is kellön gondoskodva legyen.

b) *Közös legfelsőbb törvényszékek.* E tekintetben is föleg kisebb államok fognak arra indíttatni ily közös intézmények által kielégíteni szükségleteiket jól rendezett, teljesen független, elegendő tagokkal ellátott legfelsöbb törvényszékeket alkotván. Az is megeshetik, hogy közös semmítési szék (Cassationshof) alkotása fog czélszerünek jelenkezni valamely közös törvénykönyv összhangzó alkalmazása végett vagy nemzetközi egyezkedések megegyező és közös létesítésére.

c) *Közös fenyítő intézetek.* Ezeknek alkotására nézve természetesen csak kisebb államok egyezkedhetnek.

d) *Törvényszéki megkeresések* (requisitio) kölcsönös teljesítése; erre nézve a legczélszerübb ama elv alkalmazása, mely szerint a külföldi törvényszék megkeresése ép ugy tiszteletben tartassék, mint a hazaié, tehát egyrészt sem nagyobb nehézségek ne gördíttessenek utjába, sem különös feltételektől függővé ne tétessék; másrészt azonban oly kivánalomnak se szabadjon eleget tenni, mely egy hazai törvényszéktől is megtagadtatnék.

e) *A törvényszéki itéletek kölcsönös érvényessége polgári jogperlekedésekben.* Az idegen államok birói végzésére nézve háromféle magatartás lehetséges: elvileges el nem ismerése szertelen nagy szigorral sujtja a magánosokat, azonfölül a nemzetközi viszonyok tagadása rejlik benne, mely nem akar a világjogrend létesítésén közrejárulni; megelözött tárgyi vizsgálata utáni elismerése elégtelen intézmény s majdnem megsértése az idegen államnak; a teljes kölcsö-

nös elismerés nagy jótékonyság sokakra nézve és az államok közötti szabatos viszony alapja. De természetesen az utóbbi esetben is csak az innenső formák szerint fog az idegen itélet végrehajtatni s az innenső anyagi jog körén belül.

f) *Szökevény bűntettesek kiszolgáltatása,* de természetesen kivételt képeznek a politikai vétség miatt üldözöttek. Végre

g) *Közös gyámságok* s egyéb vagyonkezelések, midőn valamely hatósági ótalom alatt álló vagyon több államban van elszórva, tehát egyezkedések hiányában különböző hatóságtól, különböző törvények szerint eltéröleg, talán ellenkezöleg is kezeltetnék *(d)*.

2. Még dúsabbak s következményeiben érezhetöbbek azon esetek, melyek *rendészeti ügyek* közös ellátása felett fognak egyezkedésekre alkalmat szolgáltatni. Igy nevezetesen a következök:

a) *Rendes s jelentékeny kivándorlás* esetében az állam még utoljára bucsuzó polgárainak jó szolgálatot tehet, azonfölül a tulnépesedés meggátlására kivánatos kivándorlást elömozdítja, ha azon államokkal iparkodik egyezkedést kötni, melyek felé a kivándorlók todulnak, biztos utazást s befogadást s a letelepedés kezdetleges kedvezését biztosítván számukra.

b) *Vesztegintézetekre* (Quarantäneanstalt) nézve történhetnek egyezkedések az emberek s áruk biztos s hasonszerü kezelését illetöleg, nehogy az egészségi czélok eltévesztessenek és veszélyes könnyitések engedményezése folytán a kereskedelmi utak mesterségesen megváltoztassanak.

c) *Az élelmi szerekkel való szabad kereskedés* a rendészet avult nézetei s félszeg intézkedései ellenében mindenképen biztosítandó.

d) Kisebb államok csak ugy képesek *a biztosító intézeteknek* megbizható alapot adni, ha a kölcsönös hozzáférhetöségre nézve egyezkedtek.

e) *A népnevelés* nemcsak kisebb országokban, melyek csak csekélyebb eszközökről rendelkeznek, fog sokat nyerni, magasabb tanintézetek közös alapitására s fenntartására nézve egyezkedvén egyéb államokkal *(e)*; hanem átalán valamennyi államban az irodalmi termékek kölcsönös kicserélése fölötti szerződések, az utánnyomat kölcsönös eltiltása,

nagyobb jutalmak kitüzése által átalán fontos találmányokra.

f) Az erkölcsi rendészet sokat nyer *a szerencsejátékok* kölcsönös eltiltása által.

g) Az államnak viszonya az egyházhoz két tekintetben követeli, hogy a kormányok elég sürün egyezkedésre lépjenek. Először magasabb egyházi intézmények közös alapítására s fenntartására, ha a világi hatalom közrejárulása szükséges péld. püspökségek, seminariumok stb. alapításakor. Másodszor pedig, hogy összhangzó magatartásukra nézve egyezkedjenek hatalmas s dicsvágyó egyházi hatóságok ellenében *(f)*.

h) Sokszerü alkalmat szolgáltat közös határozmányokra a különböző országok alattvalóinak *iparos tevékenysége*. Igy péld. egyezkedésekre a találmányi patensek hasonszerü tárgyalását iletőleg; szerződések kötésére a vámügyet illetőleg. A mindinkább érezhetőbbé váló szükségesség, az összes gyárügyet közös elvek szerint kezelni, később talán igen terjedelmes s mélyen ható szerződésekre fog serkenteni a nemzetgazdászat eme fontos ágát illetőleg.

i) Végre *a kereskedelem* minduntalan alkalmat ad hasznos egyezkedésekre lépni idegen államokkal. Igy mindjárt a be s kivitel telhetőleg korlátlan szabadsága, a kereskedők, hajók stb. kölcsönös igazságos bánása, a közlekedési eszközök czélszerü intézménye s egybekapcsolása, jó s olcsó posták, közös mértékek s súlyok, talán pénzek, végre a bankok, hitelpapirosok hasonszerü tárgyalása s elvei stb.

3. *Még a pénzügyi tárgyakra* nézve is sok előnnyel járhatnak a külfölddel kötött szerződések. Elnézve a vámokra s kereskedelemre vonatkozó egyezkedésektől, melyeknek ugyancsak jelentékeny pénzügyi fontosságuk is van, hasznosak péld. azon szerződések, melyek némely adók s államegyedárúságból eredő jövedelmek hasonszerü kezelését czélozzák, részint az elégedetlenség elháritására a magasabb adóval terhelt országban, részint a csempüzés elnyomására *(g)*. Akadtak továbbá már sürün egyezkedések az államadóságokat illetőleg, és ugyan vagy átvállalásukra, vagy biztosításukra.

(a) Nem épen dicső jele míveltségi állapotunknak, hogy az államok külügyi politikája ugyan sokszerü vizsgálat tárgyát képezi, de

tudományos feldolgozása mégis nagyobbára csak a terület s hatalom szerzését, tehát a dicsvágyat, hiuságot s birvágyat veszi szemügyre, és csak ritkán ama dús lehetőséget, mely az alattvalók érdekeinek értelmes felfogása által oly előnyöket létesít, melyekre a magános állam nem képes. Valamint a nemzetközi jog a háboru s a véres kényszer jogát összehasonlíthatlanul tökéletesebben kifejtette, mint a békés közlekedés jogát, ugy a tudományos politika is inkább az állami közlekedés erőszakos s cseles oldalaira adta magát. Azért az élet már jóval megelőzte az elméletet s ha nem is állíthatni, hogy az az államok valamennyi követelményeinek eleget tett, melyeket a nemzetközi érdekek alapján igényelhetni, egészben véve tagadhatatlan, hogy tevékenyebb, mint az elmélet. Tehát nem annyira a tudományos rendszerekből, mint inkább az államok szerződései gyüjteményéből szedendők a vezérelvek.

(b) A közösen létesített törvényhozás példái a német váltójog s kereskedelmi jog; jelenleg egy bizottmány a kötelmi jog szerkesztésén fáradozik.

(c) Közös törvényszékek nem gyérek. A szövetségi aktában egyenesen szabvány gyanánt fordul elő a németországi kisebb államok számára. Azonkivül léteznek vegyes törvényszékek némely ügyek, péld. a rabszolga-kereskedés miatti vádak számára.

(d) A nemzetközi magánjog bonyolódott viszonyait csak ujabb állami szerződések fogják rendezhetni: addig persze mint az egyesek, mind a kormányok érdekei jelentékeny csorbát szenvednek.

(e) Örvendetes példája az ebbeli törekvésnek a jenai egyetem.

(f) Igy, bárha sikertelenül, egyességre léptek a felsőrajnai egyházi kerületek, hogy a római szentszék irányában közös elvek szerint fognak eljárni.

(g) Szomszédos tartományokban igen gyakran szerződések alapján igyekeznek a só árára s némely italoktól szedett adókra nézve közös megállapodásra jutni.

105. §.

b) Az eszközök.

Közvetlen kényszerítésről valamely idegen állam ellenében, hogy az innenső alattvalóknak egynémely előnynyel kedveskedjék, természetesen szó sem lehet. Bármennyire ajánlja is az erkölcsiség és kinek-kinek előnye ily jótékony viszonyok megállapítását: alaki jog nem létezik ez intézmény kikényszerítésére. Csak a szomszéd szabad akaratjával létesítendő ily egyezkedés, és az államelmélet feladata, benne ily készséget kelteni. Az erre alkalmas eszközök a személyek s viszonyok különbsége szerint változnak, de épen abban áll az eszélyesség, az

egyes esetben a leghatalmasabb indító okot felismerni és hasznosítani. Némely itt szóban forgó eszközökre nézve mégis a következő általános tételek állnak érvényben:

1. Hogy valamely javaslott egyezkedés hasznosságára nézve meggyőződjék az illető állam, *diplomatikai alkudozások* indítandók. Az utóbbiak vezetése rendesen sajátos tisztviselőket, a követeket illetik különböző fokozataikban; oly tárgyakat illetőleg, melyek pontos szakismeretet igényelnek, különös biztosok rendeltetnek. A követ kötelessége egyrészt saját kormányát figyelmeztetni azon tárgyakra, melyek előnyös egyezkedésre alkalmasaknak látszanak, másrészt személyes helyi ismerete alapján azon időpontot megjelölni, melyben az alkudozást előreláthatólag sikeres eredmény fogja koronázni s azon eszközöket is kiszemelni, melyek czélhoz vezetnek *(a)*. A jogi, rendészeti s pénzügyi szakmák megkivántató ismerete persze egyéb érdekeket, egyéb szokásokat s egyéb készültséget követel, mint minők udvari s aristokratiai követeinkben találkoznak; azért ez irányban mindaddig nem lehet rendes s jelentékeny eredményekre számítani, a míg az e szakmában alkalmazott államhivatalnokok összes míveltsége s pályafutása feladatuk tökéletes megoldásának jobban meg nem felel, mint ez idő szerint történik. Azon nehézségek, melyek a mélyenható javítások utjában állanak, kétségkivül igen nagyok, mert az államfők személye s személyes érdekei s kedvtelései összezavarása az állam feladataival sehol oly kiváló mértékben fenn nem tudta magát tartani, mint a külügyi politikában, tehát a követségi ügyben is. Azonban a feladatok nagyobbszerü felfogása és eröteljes becsületes akarat a közszolgálat ezen ágában is meghonosítandja azon javításokat, melyek egyebütt már fennállnak *(b)*.

2. Nemzetközi előnyöket különböző *anyagi eszközök* segedelmével is létesíthetni. Ezek közül első helyen említendő *a kárpotlás adása*. Ha a javaslatba hozott ajánlat tiszta hasznot látszik hajtani, ugy az egyezkedésnek kevés akadály leszen utjában. Természetesen nem lehet s nem szabad többet ajánlani, mint a mennyit a szerzendő előny megér; azonban gyakran ugy esik, hogy valaminek átengedése csekélyebb áldozatot igényel az eddigi birtokos részéről, mint a minőnek jelenkezik a másik félnek a szerzendő előny s haszon. Természetesen figyelmesen szemügyre veendők az átengedés nemcsak közvetett, hanem közvetlen következményei; ugyancsak magából értetődik, hogy a másik félnek azonképen számítandó fel valamely előny, a mely

mértékben hasznot hajt neki és nem azon körülmény szerint, hogy mily kevésbe kerül az innensö államnak az átengedés. Azonban mi sem félszegebb s károsabb, mint ha kisszerü irigységgel megvonunk a másik féltől minden hasznot, még ha az innensö rész nem is károsul. Soha sem felejtendö el, hogy az idegen állam a kivánt engedményeket nem minmagunk, hanem saját elönye végett eszközli, és hogy mindenesetre csak ama szerzödés biztos s állandó, mely mindkét félnek haszonnal kinálkozik.

3. Néha mindenesetre czélhoz vezetö, de felette veszedelmes eszköz *a visszatorlás* (retorsio) *(c)*. Az idegen állam barátságtalan s hátrányos cselekménye az innensö állam hasonló, talán még mélyebben ható magatartása folytán megtoroltatván, talán eszméletre hozatik vagy megijesztetik az illetö állam és annyiban nem utasítandó vissza feltétlenül ezen eszköz; azonban ép ugy lehetséges, söt valószinü, hogy az ellenségesen hangolt szomszéd az ily lépés által elkeseríttetik és további hátrányos intézkedésekre indíttatik. Ez esetben a kár kétszeres. Egyrészt ugyanis azon áldozat, melybe a visszatorlás rendszerint kerülni fog, hiába hozatott, másrészt az utólagosan szenvedett károsulásra önmagunk adtunk alkalmat. Puszta boszankodás miatt s megelözö vizsgálat nélkül alkalmazni a visszatorlást, félszeg s döre dolog, azonfölül igazságtalan az alattvalók irányában, kik ez intézkedés által kárt szenvednek. — Azért a visszatorlás alkalmazása valamely elöny elnyerése végett csak két feltevés alatt tanácsos. Elöször azon esetben, ha a legnagyobb valószínüséggel lehet elvárni, hogy az ellenfél engedni fog, a mi mindenesetre be fog állani, ha az inneni intézkedés által valamely egyátalán nélkülözhetlen dolog vonatott meg töle, vagy ha általa az ország hatalmas érdeke szenved. Másodszor, ha a visszatorlás oly áldozat terhétől szabadít meg, mely egyesegyedül a békés viszonyosságnak hozatott. Ez esetben mindenesetre elönynyel jár az intézkedés, már akár engedékenynyé leszen a tulsó állam, akár nem.

(*a*) Az alkudozás mesterségéről tárgyaló iratok közül említendök: *Vera e Cuniga*, El embaxador. Hisp., 1621. 4. számos forditásban s kiadásban. — Callières, De la manière de negocier avec les souverains. Par., 1716.; szinte számos forditásban s kiadásban. — Pecquet, De l'art de negocier. Par., 1737. — Mably, Les principes de négociation à la Haye, 1757., számos kiadásban. — Die politische Unterhandlungskunst. Lpz., 1811. — Martens, Guide diplomatique. Par. et Lpz.,

éd. 3., 1851. — Traité complet de diplomatie. I—III. Par., 1853. — KOELLE, Betrachtungen über Diplomatie. Stuttg. u. Tüb. 1838. — Hirneves alkudozók emlékiratai közül választani a roppant számnál s a különböző jelentőségnél fogva nem könnyű dolog. Leginkább használtatnak: *d'Ossat* bibornok (1627.), *d'Avaux* gróf (1648. s 1752.), *Jeannis* elnök (1651.), *Brienne* gr. (1719.), *de Witt* (1735.) és lord *Malmesbury* (1845.) emlékezései. — Ide tartoznak: FLASSAN, SCHOEL és KLUEBER nemzetközjogi viszonyokat tárgyaló történeti müvei.

(b) A diplomata megkivántató tulajdonságairól s ismereteiről szólnak: DRESCH, Kleine Schriften. München, 1827. REHFUES, Entwurf einer allgemeinen Instruktion für die preussischen Gesandten. Stuttg. 1845.

(c) V. ö. fenn a 65. §. 299. l.

II.

TÖRTÉNETI ÁLLAMTUDOMÁNYOK.

106. §.

A történeti államtudományok fogalma s haszna.

Az állami élet tökéletes felfogására az elméleti okuláson kivül a tények ismerete is szükséges, és ugyan mind fejlödésök, mind végső állapotuk ismerete. Az átalános államtan megállapítja az állam fogalmát és vizsgálat alá fogja létegét legkiválóbb viszonylataiban. A többi dogmatikai államtudományok meghatározzák, hogy a jog, az erkölcs s az eszélyesség szempontjából mi történjék az állammal s az államban. Azonban mind ezek nem vetnek világot arra, hogy milyen *jelenleg* s milyen *volt* tényleg az állami élet. Ez utóbbit csak a két történeti államtudomány, ugyanis *az államtörténet* s *az államisme* deríti fel, amaz az összes állami élet genetikai fejlödését, az utóbbi az állami viszonyok rendszeres s tökéletes rajzát egy bizonyos korban, tehát ama fejlödés tényleges eredményét közölvén *(a)*.

A tényekilyes ismeretének szükségességes haszna kétségbevonhatlan és pedig több tekintetben.

Elöször *tisztán emberi* tekintetben is szükséges tudni, hogy mely sors érte nemünket rendezett együttléte föfontosságu viszonylatában, és hogy ennélfogva jelenleg mely állapotban van. Eme ismeret a legbiztosabban feltárja az emberi élet czélját s összes nemünk történetei s állapotai valószinü további folyamatát. Ha pedig képesek vagyunk az okot s okozatot felismerni s egybefüzni, ugy a leghathatósb okulást meríthetünk belöle a jog, az erkölcsiség, az eszély és viszonyos erejök jelentöségét illetöleg. Az állami élet kétségkivül nem egyetlen egy jelentös oldala az emberek földi lételének; de a legfontosabbak egyike, melynek tökéletes tekintetbevétele nélkül lételünk talánya megoldására nem is gondolhatunk.

A történet és statistika továbbá másodszor az elméleti tudósnak nemcsak nézetei s gondolatai kiterjesztésére s tökéletesítésére szolgálnak, hanem tantételei megvizsgálására is. — A való élet mindenkor dúsabb, mint a legtevékenyebb képzelöte-

hetség vagy a legélesebb elemző gondolkodás. A tények tehát, melyek a történettel vagy a fennforgó állapotok rajzával megismertetnek, sokszerüen oly kérdésekre terelik a gondolkodást, melyek ama ismeret hiányában fel sem vettettek volna, és az együttlét oly szükségleteire s alakulásaira figyelmeztetnek, melyekre a puszta elméleti éleseszűség nem bukkant volna. Azon elméleti államtudományosság, mely anyagára nézve nem gyarapodott a történet s államisme forrásaiból, szükségképen tökéletlen fog lenni s nem fogja az emberi állapotok összes teljét felkarolni. — De azonfölül a tényleges állapotokat tekintetbe nem vevő tudományosság azon veszélynek van kitéve, hogy tárgyilag helytelen alapelveket állít fel. Az elméleti tan ugyanis könnyen oly magasabb elvből indúl ki, mely nem egészen szabatos, vagy pedig a következtetésben ejt hibát. Mindkét esetben szükségképen helytelen tételekhez fog jutni, és ha az utóbbiak felfedezése s helytelenségök feltüntetése tisztán elméleti eljárás alapján nem épen lehetetlen, ugy feltárásuk ez úton sem könnyü, sem nem biztos, nevezetesen a helytelenség bizonyitása elméleti uton eszközöltetvén, az utóbbi lehetséges tévedéseinek van kitéve. Nagy fontosságu tehát a szabatosság azon próbája, mely a történeti tényekből meríthető. Ezek elvitázhatlanul kimutatják, valjon az átalános feltevések, melyekből az elmélet kiindul, megfelelnek-e a tényleges valónak, vagy valjon az emberek s a dolgok tényleg másként jelenkeznek, semmint az elméleti tudományosság előtt; megmutatják, hogy egy bizonyos tétel alkalmazásának tényleg mely következményei vannak, akár átalán, akár bizonyos feltevés alatt. Ha már a tételes eredmény, a mint ez elég sürün elő fog fordulni, nem lesz azonos az elméleti tételekből leszármaztatott eredménynyel, ugy arra fogunk indíttatni, hogy a különbség okait felkeressük és ez által az elméletet kiegészítsük. Az elméleti államtanok megsínlik annak lehetetlenségét, hogy a tudomány utján szerzett tételek helyessége felöl gyakorlati kisérletek segedelmével nem lehet meggyőződni, a legritkább esetben levén az államtudós azon helyzetben, hogy az általa igazaknak ismert elveket közvetlenül valamely államban alkalmazhatná. A dolog természetében rejlő ezen hiányt a mult s a jelen oly tényei feltüntetése pótolhatja, melyek a kérdésben forgó, vagy legalább egy igen hasonló tétel alkalmazása befolyása alatt keletkeztek. Saját kisérletei hiányában azon tényekre van a politikai tudós utalva, melyek mások önkénytelen kisérletei eredménye gyanánt jelenkeznek *(b)*.

Végre *a gyakorlati államférfiúra* nézve is szükséges a tör-

téneti államtudományok ismerete. Belölök meríti azt, a mire leginkább szorul, ugyanis a tapasztalást; megismerkedik azon térrel, melyen tevékenységét kifejteni tartozik, valamint az erő s az ellenállás elemeivel, melyeket fel kell használnia vagy legyőznie. Ha igaz is, hogy a saját cselekvőségből merített tapasztalat világosabb s belterjübb hatást gyakorol, mint a másoktól s idegen viszonyokon gyüjtött tapasztalat képes gyakorolni; és ha kétségkivül élettelibb is azon ismeret, melyet a tényleges állami állapotok vizsgálatából merítünk: ugy a dolog természetében rejlik, hogy soha senki önmaga annyi tapasztalatot nem szedhet, annyi vizsgálatot nem eszközölhet, mint a mennyit államférfiú képzettsége igényel. Csak két eshetőség között lehet választani, az államférfiú vagy felveszi a történetből folyó tanulságokat, az idegen éleményeket s nézeteket, vagy eltaszítja magától e dús kincset. A választásra nézve nem foroghat fenn kétség. Hogy pedig oly sürün hallatszik a panasz, hogy a történet oly kevéssé szolgál okító tapasztalásul, annak oka nem a mások tapasztalásai hasznavehetlenségében áll, hanem az illető egyének hiányos míveltségében. Jelentékeny történeti s statistikai ismeretek nem alkotják az államférfiút, azonban a tudatlanság még kevésbé alapja az állami nagyságnak s derékségnek. Az utóbbi csak ott találkozik, a hol érzület s szellem, elméleti s gyakorlati ismeretek egyesülnek.

(a) Alig lehet felfogni, hogy az államtudományi encyklopaediák nagyobb része a történeti szakmákat egészen mellőzi. Fölösleges megjegyeznünk, hogy ez nyilvánvaló hiba.

(b) Jeles jegyzeteket tartalmaz a kisérletek alkalmazásáról az igazság felderitésére Cornwall Lewis műve: Treatise on the methods of observation and reasoning in politics. Lond., 1852. I. k. 160. l.

I.

Államtörténet.

107. §.

1. Az államtörténet terjedelme s felosztása.

Az emberek állami életének történeti rajza két főrészre szakad: a különböző népek *benső* államélete történetére, és az egyidöben létező államok kölcsönös egymásrahatása történetére, az-az *az államrendszerek* történetére *(a)*.

1. A benső államtörténetet különböző terjedelemben lehet felfogni s előadni. — Mindenek előtt *világtörténeti* felfogásban, a mely ismét kétféle tárgyalásnak enged helyet. A tárgyalás ugyanis, és az mintegy a kitüzött eszményt képezheti, felkarolhatja a hiteles történet első kezdetlegességétől fogva valamennyi mivelt nép állami élete fejlödését, tehát az összes emberiség történetének ezen oldala tökéletes rajzát nyujtandja. Vagy a történet egy rövidebb része is képezheti a vizsgálódás tárgyát, de ugy hogy az e korszakba eső valamennyi államra, intézményekre s eseményekre kiterjed a figyelem. Mindkét esetben a történeti müvészet és az államgondolat különböző fő- s alnemei szabatos felfogásának feladata, a teméntelen anyagot természetes csoportokba s alosztályokba besorolni. — Rendszerint azonban mind a szerző, mind az olvasó sokkal csekélyebb terjedelemmel is megelégszik, *egyetlen egy* nép, vagy legfelebb rokon törzsek egy csoportozatának államtörténete képezvén az előadás tárgyát. Ez esetben feltünteti az iró az illető nép állama külső, azaz térbeli alakulása eseményeit, ugy szinte egyes intézményei s alkotmányi s kormányzati alapelvei fejlödését és ugyan a nép megjelenésétől a történetben a jelenkorig. A feladat az, hogy ne csak az egésznek szelleme, hanem minden fontosabb intézmény

fejlödése kellö világba helyeztessék; de természetesen az államélet azon alakulásai sem mellözhetök teljességgel, melyek utóbb kihaltak, ha csak a maguk korában életteljes s hatályos mozzanatot jelöltek *(b)*. — A bensö államtörténet továbbá *monografiák* segedelmével is míveltethetik. Az utóbbiak kizárólag egy egyes intézmény vagy egy egyes elv történetét adják elö s az államélet egyéb alkatrészeire csak annyiban vannak tekintettel, a mennyiben a tárgyalt részlet tökéletes felfogására szükségesek. Ily monografiák péld. a fejedelemség, vagy a népképviselet vagy a pusztán alkotmányszerü engedelmesség története. Különben a monografia tárgyalása ismét kétféle lehet; ugyanis vagy felkarol mint a kérdéses intézmény átalános története valamennyi népet, melyeknél csak elöfordul, vagy csak azon mozzanatokra szorítkozik, melyek egy államban jelenkeztek *(c)*. — Végre elöadathatik a bensö államtörténet még az életrajz, *biographia* alakjában is, ha t. i. az állami események fejlödése egy befolyásos, s nevezetesen hazájában lényeges változásokat elöidézö államférfiúhoz füzödik *(d)*.

Eme különböző tárgyalási módok különbsége itt ugyanaz, mint magában a történetben. A történeti felfogás hatalmas átnézetet nyujt az események eddigi összes folyama fölött, feltünteti minden egyes állam s minden egyes államnem viszonylagos jelentöségét, és lehetövé teszi, hogy a további folyamot illetöleg következtetést vonjunk. A szükebb kör tárgyalása mélyebben a részletekbe bocsátkozhatik, ez által alaposabb tudósítást adhat, s nevezetesen, ha a hazai intézmények története adatik elö, a böngészett anyag követlenül az életben is alkalmaztathatik. A keletkezés s fejlödés történetéböl megismerhetni a különböző államintézmények létegét s becsét s a vezérlö elvek helyességét vagy félszegségét; nevezetesen belátván, hogy tényleg mit szándékoztak volt s mi létesült, megóvatunk az egésznek oly döre felfogásától, melyet idegen államintézmények analogiájából meríthetnénk. Még nagyobb mértékben, bárha igen korlátolt körben, mutatkozik ez eredmény a monografiákat illetöleg. Az utóbbiak természetesen nem alkalmasak az összes államépületet helyes világba helyezni; de csak is általuk sikerülhet valamely egyes tárgyat minden viszonylatában és az élet s tudomány követelte részeteiben megismerni. Kétséges lehet, valjon a kezdö iró tevékenysége ily egyes iratokra irányuljon; a tanulmánynak mindenesetre velök kell betetöztetnie. Hogy végre egy egyes férfiú élettörténete s élettevékenysége csak ritkán szolgálhat alapul államtörténeti

közlemények eszközlésére, az világos; a hol azonban helye lehet, ott az okulás határozottabb s élesebb alakban jelenkezik, nevezetesen alkalmazása egyéb viszonyokra annál könnyebb, mert a nehézségek s segédeszközök személyiségre vonatkoztatnak, minélfogva más egyénektől könnyebben felfogatnak s feldolgoztatnak *(e)*.

2. *Az államrendszerek* története sem ily terjedelmes s az emberi nem összes életét felkaroló előadásnak sem a tárgyalás ily jelentékeny különbségének nem enged tért.

Terjedelmére nézve ugyanis sokkal korlátoltabb sőt lényegileg hézagos, mert nem minden mivelődési fokon van alkalma rendes s tudatos együttlétről s az államok egymásra hatásáról hírt adni. Nemcsak hogy évezredek multak el, mielőtt a különböző világrészekben fekvő államok csak tudomást is vettek egymástól és bizonyos viszonylatokba léptek egymáshoz; hanem a történet mutatja, hogy közelfekvő államok s még azok is, melyek alkalmilag barátságosan vagy ellenséges viszonyban állottak volt, hosszú időközökön átal távol maradtak egymástól és nem képeztek közös nagyobb egészet. A valónak megfelelő történet feladata leszen tehát, csak ott utalni államrendszerekre s ott tárgyalni közös életök folyamatát, a hol tényleg létezett rendes összélet s kölcsönös egymásrahatás. Ha azért felette szük is a felfogás, midőn csak az európai államok rendszere hozatik szóba, s az utóbbi is csak a XV. század közepe óta; s ha nevezetesen eme külső államviszonyok átalános történetében a hellen államok közös élete, Róma viszonya az idővel meghódoltatott népekhez, végre a keresztény középkori világbirodalom rendszere nem is mellőzhető: ugy terjedelmes, tudatos, elvek szerint intézett állami összéletére csak az utolsó négy században akadunk Európában, minélfogva csak is e korszak képezheti a fejtegetés főtárgyát. Ezen összélet kiterjedése a legujabb korban a többi világrészekre is eme viszonyok uj szakának kezdete, mely terjedelemre s tárgyi jelentőségre valamennyi korábbit meg fog haladni; azonban ez ujabb mozzanat még csak most indult meg fejleményében *(f)*.

Az államélet külső története alkalmas tárgyalására két ut kinálkozik. Ugyanis vagy *átalános* lehet a tárgyalás azaz kiterjeszkedhetik egy egész államrendszer történetére; vagy pedig egy *határozott egyes állam* vétethetik középpontul, melyre azután a többi állam kölcsönös hatása viszonyittatik, természetesen a mennyiben átalán érintetik általuk. Igy tárgyaltathatik péld. egyrészt az európai államrendszer története, akár összességében,

akár egyes korszakaiban vagy másrészt Francziaország, Anglia stb. viszonylatai egyéb államokhoz. Jó általános munkák átnézetet nyujtanak az összes eddigi folyamat fölött, itéletet meríthetni belölök minden egyes állam jelentőségére nézve, kiinduló pontot szolgáltatnak a jövendő valószínü alakulását illetöleg; a különös, részletes tárgyalás megismertet azon okokkal, melyek egy meghatározott fontos államnak irányára s jelenlegi helyzetére befolytak, megtanít hibákat kerülni s kiváló, jeles intézményeket utánozni, végre valószinü vélelem meríthető belöle jövendő hatályukat illetöleg. A két tárgyalási mód tehát ugy viszonylik egymáshoz, mint az átalános világ- s a különös emberismeret.

(a) Poelitz s Buelau encyklopaediai müveikben csak az államrendszerek történetéről emlékeznek meg, hibásan azon véleményt osztván, hogy az utóbbi az államok benső történetét is magába zárja.

(b) A benső államtörténet hét tárgyalási módjára nézve l. alant a 109. §-et.

(c) Az államtörténeti monografiák száma oly nagy, hogy felsorolásuk e helyt teljességgel lehetetlen; egyes müvek felemlítése pedig czéltalan volna. Anglia, Francziaország s Németország irodalmi termékeit Mohl munkája sorolja fel: Gesch. und Lit. der St. W. II. s III. köt.

(d) Az állami állapotok jeles rajzait kisértik meg egyes személyiségek életében: *Robertson* V. Károly, *Prescott* II. Fülöp, *Pertz*, Stein, *Thiers* Napoleon történetében.

(e) A történet becséről a gyakorlati államférfiúra nézve értekezik: *Cornwall Lewis* müve, I. köt. 151. l., melyet fenn a 106. §. *(b)* jegyzetében idéztünk.

(f) Az idevágó irodalmat l. alant a 109. §-ben.

108. §.

2. A módszer.

De bármily terjedelemben adassék is elő a benső vagy a nemzetközi államtörténet, mindenesetre számos meghatározott feladatot tartozik megoldani s bizonyos követelményeket el nem hanyagolhat.

Mindenekelött az illető nép eredetleges törzssajátossága, ebből keletkező mivelődése, s ismét az utóbbiból folyó államfaj, valamint eredeti feladata s alakja tárgyalandó. Eme sajátosságok képezik alakját az összes jövendő fejleménynek s rendszerint valamennyi utóbbi változáson keresztül huzódnak. Természetesen főfeladat, a későbbi átalakulásokat, akár a miveltség

folyamatja s tartalma folytán létesültek, akár külső események követelmenyei, gondosan feltüntetni s befolyásukat az állami életre kinyomozni.

Másodszor ki kell a rajzolatnak terjeszkednie *az állam alkotmánya s kormányzata fejlődésére,* természetesen egyrészt a fontos s jelentős oldalakat kiválóan feltüntetvén; másodszor az okokra s hatályokra utalván, valamint a külseményekkel való egybefüggésre. Különös fontosságú, bárha igen nehéz is, az idegen intézmények s gondolatok befolyásának kiemelése, akár külső kényszer, akár önkényt, jelességök felől való meggyőződés folytán jelenkezett *(a).* Nem ritkán az irodalom is nagy szerepet fog az állam fejlődésében játszani s bárha az államtörténetnek átalán nincs köze az irodalom felsorolásához s megitéléséhez, ez esetben mégis kivétel nyer helyet *(b).*

Harmadszor mindenesetre kiváló figyelemmel kisérendő a *társadalom* története. Igaz, nem esik össze az állam történetével, alakjával, éleményeivel; azonban minthogy a társadalom a népben tényleg élő érdekek s viszonylatok természetes fejleménye, minthogy továbbá mint tárgyi tartalom betölti az állam formáit: szabatos s pontos ismerete az államtól igényelt követelmények megértésére szolgál. Az oly állam, melynek formái vagy cselekvési módja ellentétben áll a társadalom hatalmas alkatrészeivel, teljességgel természetellenes állapotba került, mely talán egymaga leszen a roppant, talán erőszakos *változtasások,* vagy a rendkivüli, kedvező vagy kedvezötlen erőltetések nyitja, melyek a fenyegetett intézmények *fenntartására s megőrzésére* irányulnak.

Negyedszer szükséges, hogy egyes *események vagy emberek* legyenek részletes előadás tárgyai, ha vagy döntő befolyást gyakorolnak az állami állapotok kifejlődésére, vagy pedig különösen kiváló módon feltüntetik valamely intézmény vagy korszak szellemét.

Végre, *ötödször,* ne csak az állami irányok s intézmények keletkezése s virágzása, hanem *elhanyatlása s kihalása* is a történeti fejtegetés körébe vonandó és ugyan okai s következményei feltütentésével *(c).*

A külső viszonyok történetében *a kormánytól* eredő cselekmények s a szükebb értelemben vett állami intézmények feltüntetésén kivül figyelemre méltatandó *a népek* viszonya egymáshoz. Igy nevezetesen összes szellemi irányukban, tehát vallásban, erkösi világnézletben, szokásban, a miveltség nagyobb vagy csekélyebb fokában mutatkozó hasonszerüsége

vagy különbsége; továbbá gazdászati tevékenységök létege s érdekeik ebből eredő barátságos vagy ellenséges fordulta. A népélet valamennyi ilyszerü törvény alakjában ki nem fejezett alkatrészei gyakran a legnagyobb befolyást gyakorolnak az alkotmányos államlétszerekre még ott is, a hol a néptömeget közvetlen közrejárulás a közügyeken nem illet, minthogy magok az uralkodók is részint a nép szellemi légkörében élnek, részint legalább figyelemmel tartoznak lenni a népesség hajlamára s képességeire, melyekre támaszkodnak s melyek segedelmével hatnak *(d)*.

Lehetetlen az államtörténet tárgyalásában előfordulható valamennyi hibát egyenként felsorolni; egyes, különösen sürün mutatkozó hibák azonban hadd legyenek itt felemlítve. Mindenekelőtt megjegyzendő, hogy az egyes fejedelmek személyes története nem képezi az államtörténet tárgyát, melyben csak annyiban van azoknak helyök, a mennyiben maradandó s lényeges változásokat eszközlöttek az államéletben. Még kevésbé lehet helyt adni a háboruk részletes történetének, melyeknek csak eredménye kerülhet figyelembe, ha ugyan van állami jelentőségök. Egyes események továbbá, bármily kiválók s nevezetesek legyenek is különben, csak akkor képezik a történeti fejtegetés alkalmas tárgyát, ha vagy alkalmat szolgáltattak az állami élet valamely ujabb fejleményére, vagy ha különösen jelentősek volnának az összerü állami viszonyok szellemére nézve. Végre idegen jogrészek, igy nevezetesen a magánjog története nem az államtörténet alkatrésze, kivévén ha a közjogi állapotokra is befolyást gyakorolnak. Nem lehet tagadni, hogy valamely nép összes jogélete történeti kifejtése a tudomány szempontjából fontos s termékeny feladat: azonban tulmegy az itt legközelebb szem előtt tartandó czélon; átalán a magánjog s a közjog egybekapcsolása dusabb következményü amarra, mint az utóbb nevezettre nézve *(e)*.

(a) Idegen államintézmények befogadásakor főfeladata a történetnek a szenvedett, többé kevésbé lényeges változtatásokra figyelemmel lenni s azon okokat feltüntetni, melyekből az elütő hatály foly. Nevezetes példát nyujt e tekintetben a képviseleti rendszer átültetése Angliából Francziaországba s a szárazföld többi tartományaiba.

(b) Hogy mily befolyást gyakorolhat az irodalom az állami viszonyokra s alakulásra, azt a XVIII. századbeli franczia irók, vagy Delolme, Blachstone s Burke mutatják.

(c) A ki *Pütter* müvét olvassa, azt vélhetné, hogy a XVIII. század vége felé valamennyi állami intézmény Németországban erőteljes s ép

alakulásnak örvendett, mert elfeledé vala a nyomoru hanyatlásról hirt adni. *Hausser, Biedermann* s valamennyi ujabb iró helyes rajzát adják a gyalázatos romlásnak.

(d) A nemzetiségek megfelelő rajza hiányában számos állami jelenség okát hiába fogjuk nyomozni; mennyit nem fejt meg péld. a francziák dicsvágya, hiusága, katonás szelleme, önhittsége, az angolok lassu szivóssága, személyes becsületessége, a közügyekben mutatkozó önzése, az északamerikaiak hiányzó lelkiismeretessége s lovagias öntudata, s tulságos önbizalma s nyerészkedési vágya?!

(e) Ha az ujabb állam- s jogtörténetek becse felett akarunk itéletet mondani, tekintetbe kell vennünk a használó fél álláspontját. A jogélet valamennyi része kifejtését örömmel fogja a tudós olvasni, az államférfiu ellenben csak idegenkedéssel vehet kezébe oly müvet, mely nemcsak a magánjogot hanem a perrendtartásokat is egyenlő terjedelemben tárgyalja, a mi nemhogy hasznára nincs, hanem ellenkezőleg eltereli sajátképeni czéljától.

109. §.

Az államtörténet irodalma.

Minden átalános történeti mü többé kevésbé tekintetbe veszi természetesen az államot is és intézményeit, valamint viszonyát a külföldhöz s számos münek a nevezett tárgyak képezik, ha nem is kizárólagos, ugy legfőbb tartalmát. Nem volna tehát könnyü dolog az államtörténetnek szentelt munkákat a történeti dolgozatok töméntelen tömegéből kiböngészgetni; az alább nevezendő müvek által távolról sem szándékozunk azért tökéletes felsorolásuk által hü rajzát adni a tudomány ez ága irodalmának, inkább csak példák gyanánt szolgáljanak s utmutatásul.

Mindenesetre czélszerü leszen a külső viszonyok, azaz az államrendszerek történetét megkülönböztetni azoktól, melyek egy bizonyos állam vagy államcsoport történetét fejtegetik.

Az európai államrendszerek története a különös czél tudatával, azaz az emberi élet minden egyéb oldala mellöztével a XVIII. század közepe óta mívéltetik. Már 1741-ben írta meg *Schmauss* munkáját, *Einleitung zu der Staatswissenschaft*, mely az európai államok kölcsönös viszonyát a XV. század közepe óta teljesen kielégítöleg feltünteti. Csakhamar követője akadt *Achenwallban, Geschichte der europäischen Staatshändel*, Lpz. 1756, mely rövid tankönyvben az egyetemi tanulmány tárgyává avatja a történet e felfogását. Nagy hírnevet szerzett magának e téren *Heeren, Geschichte des europäischen Staatensystems*, először 1809-ben, számos kiadást ért, az anyag szabatos felosztásá-

nál s a dus olvasottságnál fogva méltán megérdemlé jó hírnevét. *Pölitz* művei *(Geschichte des europäischen Staatensystems, Staatensysteme Europa's u. Amerika's*, 3. köt. 1826.) gyarapították a művek számát, de nem a tudományt. Jelesebb *Bülau* műve, *Geschichte des europäischen Staatssystems;* 3. köt. 1853; jelentékenyek *Koch,* tableau des révolutions de l'Europe, 3. kiad. 1832. .2 köt. és *Ancillon* (tableau des revolutions du système politique, 1823. 4. köt.) dolgozatai; mindenelőtt dicsérendő a belga *Laurent* nagyszerű műve a nemzetközi jog történetéről (l. fenn a 69. §-et), a történet s az események előadása is mesteri. Kiváló s jeles művekkel álltak elő *Schlosser,* a XVIII. századot, *Thiers* a franczia államforadalmat s császárságot, *Allison* a franczia-angol háborút, végre *Häusser* a német történetet s *Gervinus* a XIX. század történetét rajzolván mesteri kézzel, az utóbb nevezett művek külön csak szükebb korra szorítkoznak s nem foglalkoznak kizárólag külügyi dolgokkal.

Régiebbek s számosabbak a bensö államtörténet rajzolatai. Igaz ugyan, hogy alig létezik oly egyetemes történeti munka, melynek kizárólagos tárgyát valamennyi, vagy csak a legkiválóbb mívelt államok bensö fejlödése képezné, nagyobbára oly eseményeket is tekintetbe vevén, melyek egyes férfiak sorsára vagy a míveltség egyéb ágaira befolytak. Azonban létezik mégis számos oly munka, mely a bensö államélet történetét, ha nem is kizárólagosan, ugy mégis kielégítöleg tárgyalás alá fogja, részint nagyobb kiterjedésben, részint egyes országokra szorítkozván.

Az e nemü terjedelmes művek közül említendök nevezetesen; *Müller* átalános történetének huszonnégy könyve, *Schlosser* világtörténete (XIX. köt.); a világtörténet egyes korszakaira szorítkoznak: *Duncker* ókor története; *Spittler* európai államok története; *Eichhorn* az utolsó három század története; *Guizot* míveltség története (histoire de la civilisation); *Raumer* Európa története a XV. század óta.

Sokkal dúsabb még az egyes államok s országok államtörténetének irodalma *(b).*

Görögország államtörténetét számos jeles munka tárgyalja; említendök az angol *Grote* kitünö dolgozata; a németek közül *Hermann, Wachsmuth* s legujabban *Curtius* vizsgálódásai.

Róma állami fejlödése majdnem szertelenül bö irodalmat létesített, mint különösen kiválók említendök *Niebuhr* nagyszerü müve Róma elejéről, *Mommsen* szellemdús rajzolatai fejlödéséről, *Gibbon* életteli feltüntetése hanyatlásának.

Francziaországot illetőleg a történeti irodalom megindulása a XVI. századba esik, azóta a legujabb időkig szakadatlanul mind ujabb terményeket hoz napvilágra. Az ide tartozó művek nagy számából kiemelendők: *Limnaeus*, Notitia regni Franciae, 1655; *Mlle de Lezardière*, Theorie des lois politiques de la monarchie francaise, 1792, uj kiadás 1844-ben; *Laferrière*, Histoire du droit francais, 5 köt.; *Warnkönig* és *Stein* franczia állam s jogtörténetei, 1846; *Schäffner*, Geschichte der Rechtsverfassung Frankreichs, 1850.

Az *angol* államélet története ugyan nincs összes tartamát átkaroló műben letéve, azonban egyes korszakai kitünően dolgozvák fel, melyekből könnyen az egészet egybe lehet állítani. Az angolszász korszakot tárgyalták: *Turner, Palgrave s Kemble*, a norman korszakot: *Madott s Philpps;* a parlamenti alkotmány keletkeztét az 1688-diki forradalomig: *Hallam*, a XVIII. század történetét *lord Mahon* és nagyszerüen irta meg *Macaulay* a polgári szabadság megerősödése történetét Angliában III. Vilmos korában.

Németországban, Moeser osnabrüki történetében mesterileg megmutatta, hogy az állam benső fejlődése az első kezdetek s a népjellem alapján kísérlendő meg. *Pütter* a korában még tengődő német állami intézmények nem igen kielégítő történetét adja. *Eichhorn* nagy munkája által a német állam s jogtörténet felett külön oskolát alapított, mely áldásosan müveli az állami élet minden mozzanatát.

Ez alapokon állva gazdagították dús adatokkal a Svájcz alkotmánya történetét: *Bluntschli, Blumer, Segesser s Stettler; Warnkönig* Flandria jogtörténetet mívelte, *Maciezowski* pedig a szláv jogtörténetet. *Curtis, Reimann s Laboulage* az északamerikai egyesült államok álladalmi intézményei történetét írták meg igen jelesen.

(a) A külső államtörténet, bárha nem teljes irodalmát l. *Klüber* morstadti kiadás, 438. l.

(b) A benső államtörténet irodalmát l. Mohl, Gesch. u. Lit. der Staatswissenschaften. I. köt. 476. 536.; II. köt. 8. s 253 l. III. köt. 24. l.

II.

Statistika.

110. §.

1. A statistika fogalma s terjedelme.

Nemcsak a fejlemény, a történet ismerete, hanem — és ugyan még nagyobb mértékben — az államéletben létesült alakulások ismerete is felette hasznos és szükséges. A legujabb állapot valamennyi megelözöttnek következménye, valamennyi ok eredménye; csak a létező állapotokra lehet befolyást gyakorolni és csak akkor lehet czélszerü hatást alkalmazni, ha a létezöt szabatosan s teljesen felfogtuk.

Azon tudomány, mely a létező állapotokat megfejti s azokkal megismertet, a *statistika.* — Fogalma meghatározása felett sok vita folyt, ugy hogy az államtudományok ezen legifjabb ágának létegét s czélját külön és pedig számos irodalom igyekszik napfényre deriteni *(a).* Ha azonban tudákosság által tévútra nem vezettetjük magunkat, ugy a dolog igen egyszerü. *A statistika az állami s társadalmi állapotok tudománya,* mert rendszerint a jelent rajzolja, azonban képes mult állapotokra is világot vetni; ahol ismerete kivánatosnak jelenkeznék *(b).*

Tehát csak is *tényeket* tartozik a statistika figyelembe venni, keletkezésök s fennállásuk okait vagy a történet vagy a dogmatikai államtudományok fogják felderiteni. Minél szorosabban tényekre szorítkozik a statistika, annál kevésbé van kitéve azon veszélynek, hogy tévutra tereltetik és annál dúsabb s biztosabb mértékben lehet adatait felhasználni. A statistika az anyagot hordja össze, melyet a bizonyitások s a kritika igényelnek; de önmaga semmit se igyekezzék bizonyitani. Legfe-

lebb valamely tény közvetlen egybefüggését mutathatja fel egy másikkal, ha ugyan ez utóbbi teljesen világos s az ok s okozatra nézve nem forog fenn kétely *(c)*. — Hogy miképen nyilatkozik a tény, és hogy mely alakban fejezendő ki a legvilágosabban, az nem igen nagy fontosságu. Néha a legalkalmasabb leszen számok által, egyéb esetekben fejtegetések derítendik fel az állapotokat. A tények feljegyzésének ezen módjai egyenlőképen helyt nyerhetnek, ha kellő alkalomkor alkalmaztatnak; teljességgel nincs megengedve azon tényekből, melyek a legrövidebben számok segedelmével jegyezhetők fel, külön szakaszt képezni „politikai számtan“ neve alatt, a többit pedig „leiró statistika“ megnevezés alá fogni. Mindkétféle ugyan egy tudomány elválaszthatlan, váltakozó s kölcsönösen kiegészitő alkatrésze *(d)*.

A statistikai tárgyalás *terjedelme* igen különböző lehet. Gondolható, habár nehezen létesithető, hogy egy egyetemes statistika valamennyi ismert állam összes állapotát minden viszonylatában felkarolja. Azonban ép ugy lehetséges, hogy egy egyes államnak sőt még az állami vagy társadalmi élet egyes ágának is birjuk tökéletes statistikai rajzolatát; szó lehet tehát péld. ép ugy Európa statistikájáról, mint Francziaországéról, de nem különben Francziaország jogszolgáltatása, tanügye, földmivelése, iparai vagy az utóbbi egy ágának, a bányászatnak stb. statistikájáról. Minél korlátoltabb a terjedelem, annál inkább lehet zavar s fárasztás nélkül részletekbe bocsátkozni. Természetesen az egyes esettől függ, valjon az egyetemes, vagy a különös statistikának tulajdonitandó nagyobb becs.

Szigorúan véve csak *állami tényekkel* szabad a statistikának foglalkoznia, azonban a *társadalmi* tények tekintetbe vétele nemcsak az előadás élénkitésére s az ismeretek gyarapitására szolgál, hanem alig nélkülözhető a legközelebbi czél teljes elérésében, miután a társadalom az államnak legközelebbi alapja és közvetlen tárgyi tartalma, minélfogva az utóbbi intézményeinek felfogása amannak megértésétől függ. Csakhogy nem szabad a nem közvetlen állami állapotok tekintetbevételét a népélet oly oldalaira kiterjeszteni, melyeknek szabályozása nem az állam feladata s melyeknek nincs jelentőségök az állam szellemi s anyagi ereje becslésére. Politikai tekintetben közömbös erkölcsök, természeti s műtárgyak rajzolatai által a geografia, ethnografia s statistika határai összezavartatnak *(e)*.

Tévelyes azonban, ha a statistika az állam tényleges állapota feltüntetésére szorítkozik. A népélet szellemi viszonyai is

kiváló jelentőségüek az államra nézve s az állam szempontjából, Hogy feljegyzésökben könnyebben ejthetni hibákat, mint azon tárgyakat illetőleg, melyeket megszámlálni vagy megmérni lehet, nem igazolja elhanyagolásukat, hanem az adatgyüjtés szabatos módszerét követeli.

(a) A statistika fogalmát és létegét tárgyaló munkáknak nincs tudományos értékök. L. Különben e furcsa irodalom egybevetését Mohl müvében: Gesch. u. Literatur der Staatswissenschaften. III. köt. 648. l. Különösen emlitendők: Schlözer, Theorie der Statistik, Gött., 1804. — Butte, Statistik als Wissenschaft. Landshut, 1808. — Cagnazzi, Elementi dell'arte statistica. I. II. Nap. 1808. — Mone, Theorie der Statistik. Heidelb. 1824. — Gioja, Filosofia della Statistica. I. II. Mil., 1826. — Dufau, Traité de Statistique. Par., 1840. — Fallati, Einleitung in die Wissenschaft der Statistik. Tüb., 1843. — Knies, Die Statistik als selbständige Wissenschaft. Kassel, 1850. — Jonak, Theorie der Statistik. Wien, 1856.

(b) Nem rejlik a statistika fogalmában, hogy csak a jelenkor, tehát az állam legujabb összállapota képezze a rajz tárgyát; a tudomány szempontjából a mult akármely szakának statistikáját megirhatni, péld. a római birodalom statistikáját Augustus, Francziaország statistikáját XIV. Lajos korában. A felmerülő nehézség a források hiányából ered.

(c) A statistika mindenekelőtt azért vesztette el hitelét, mert tényeit gyakran hibásan ok s okozat gyanánt összefüzte. De ez nem a tudomány, hanem egyes tárgyalói s használói hibája.

(d) Hogy a számokba vetett bizalom tulhajtásától s azon törekvéstől, mely a statistika minden tényét számokra iparkodik visszavezetni, óvakodni kell, Mohl mutatja meg: Geschichte und Literatur der St. W. III. köt. 668. l.

(e) Régente a társadalmi viszonyokat elhanyagolták a statistikában, most tulságosan kiváló helyt adnak nekik. E hibába esik maga a szellemdús *Riehl* is.

111. §.

2. Források.

Hogy valamely statistikai rajzolat tévútra ne vezessen és kárt ne okozzon, hanem tanítson s az államcselekmények alapjául szolgáljon: adatainak *valóknak s tökéleteseknek* kell lenniök.

A tények ilyszerü kitudakolásának nehézségei azonban igen nagyok; részint gyakran igen nagy terjedelménél és szertelen sokaságánál fogva, részint mert nem ritkán nem férhet a nyomozó a tökéletes s pontos valósághoz; részint végre,

mert sok munkába s fáradságba kerül s jelentékeny ügyességet igényel, a kivánt tényeket környezetöktől s egybefüggésöktől különválasztani. Ennek következménye pedig a következő. *Először* megkülönböztetendök azon különböző források, melyekből statistikai adatok meríttetnek; nem valamennyiök állnak a megbízhatóság ugyanazon fokán akár terjedelmökre, akár benső valóságukra nézve. *Másodszor* pedig, a mi az államtudományok egyéb szakmáit illetőleg nem történt, maga az állam intézkedett a statistikai adatok feljegyzéséről.

A statistika *forrásai* ennélfogva vagy *hivatalosak* vagy *magánosak*. — Amazok ismét vagy külön arra rendelt hatóságok, statistikai irodák által szedetnek s dolgoztatnak fel, vagy egyéb kormánylétszereknél gyüjtetnek egybe, rendszerint közvetlen alkalmazás vagy miheztartás végett. Szükségképen sem emezeknek, sem amazoknak nem kell a nyilvánosságra szánva lenniök, s ha a közlés a statistikai iroda munkálatait illetőleg nagyobb mértékben helyet nyer, ugy annál ritkábban fordul elő a többi hatóságok statistikai gyüjteményei átellenében. A politikai képzettség e tekintetben jelentékeny különbséget tesz, a mennyiben a szabadelvü s jóakaratú kormány nemcsak átalán hajlandóbb a statistikai gyüjtemények közzétételére, hanem nevezetesen mert az alkotmányos államforma egyenesen követel ily közrebocsátást az álladalmi állapotok felderítésére. Minél jelentékenyebb részök van a polgároknak a közügyeken, és minél nagyobb befolyása van a felvilágosodott közvéleménynek valamely országban, annál tökéletesebbek s önkénytesebbek a statistikai közlemények a kormány részéről. Tapasztaljuk ezt Angliában, Belgiumban, Északamerikában. De nem lehet tagadni, hogy Francziaország, Ausztria, Orosz s Bajorország és Báden is jelentékeny adatokkal léptek nyilvánosságra *(a)*. — A magánosoktól gyüjtött s feldolgozott statistikai tények természetesen igen különböző terjedelmüek s becsüek. — Az észleletek csak alkalmilag eszközöltetnek, egyéb czélokra szándékozván használni, vagy szándékosan s rendszeresen. Eme gyüjtést ismét vagy egy férfiú maga vezeti, vagy több magánszemélyekből álló társulat egyesül statistikai adatok felderítésére. Ily társulatok jelentékeny szolgálatot tettek a tudománynak *(b)*.

Igen ritkán lehet valamely állam valamennyi statistikai adatát egy forrásból meríteni, miután a hivatalos vagy magános dolgozatok nagyobbára csak egyes tárgyakat vesznek szemügyre, minélfogva a részszerü statistika mind terjedelmére

mind megbizhatóságára jóval felülmulja a rendszeres s átalánost.

A tudomány dolga a különböző forrásokat fellelni s telhetőleg kielégítő s egyenszerü egészszé feldolgozni. Éles elme s tárgyavatottság elegendöen képesek az egyes források s adatok megbizhatóságára nézve itéletet mondani. A tudományos igazság kötelessége semmit túl nem becsülni, hézagokat önkényesen be nem tölteni s az adatok forrásaira utalni. Hivatalos munkálatoktól méltán lehet pontosabb teljességet s részletességet várni; a magános dolgozatoktól meg elfogulatlanságot s a valóság leplezetlen federítését.

Összehasonlító statistika keletkezik, ha a különböző államok statistikai közleményei egymás mellé helyeztetnek, hogy általuk azután a különbségek s megegyezések feltüntessenek. Az ily egybeállítás természetesen nem szükebb értelemben vett forrás, mégis sok olyasra figyelmeztethet, a mit az egyes előadásban hiába keresnénk s a mit ily külsö figyelmeztetés hijában tekinteten kivül hagynánk. A szabatos összehasonlítás lehetősége természetesen attól függ, hogy az egyes államok felöli közlemények hitelességre s megbizhatóságra nézve egy fokon álljanak, tehát hogy megegyező módszer szerint legyenek gyüjtve. Itt is nem a tudomány, hanem a könnyelmüség, a tudatlanság, a használó elöitélete oka annak, hogy hasonszerütlen dolgok vettetnek egybe, vagy különböző feltevéseken alapuló adatok ugyanazon bizonyítási erövel ruháztatnak fel.

(a) A hivatalos statistikai irodák száma s közleményeik terjedelme lassankint igen jelentékenynyé vált. Alig létezik már mivelt állam, mely többé kevésbé dús adatokat nem adott volna a nyilvánosságnak át. Az 1853-diki, Brüsselben tartott nagy statistikai kongresszus alkalmával *Fallati* az összes európai s amerikai hivatalos statistikáról tudomást iparkodott szerezni; vizsgálódása jelentékeny eredményét azután közzétette; l. Tübinger Zeitschrift für Staatswissenschaften, az 1853-diki folyam 633. l. — Valamennyi hivatalos statistikai dolgozatok felsorolását megkisérti Mohl, Geschichte und Literatur der Staatswissenshaften. III. köt. 691. l.

(b) A statistikai társulatok teljes átnézetével még nem birunk. L. különben Fallati, Die statistischen Vereine der Engländer. Tübingen, 1840.

112. §.

3. A statistika története s irodalma.

A statistika az államtudományok legifjabb ága, miután tudatos léttel s meghatározott elnevezéssel csak a XVIII. század közepe óta dicsekedhetik. Származatilag hibás volta daczára valamennyi európai nyelven meghonosított nevét ugyanis *Achenwall*-tól nyerte Göttingában.

Ezt természetesen nem ugy kell érteni, hogy korábban egyes hivatalos statistikai dolgozatok épenséggel nem fordultak elö. Igy péld. vannak tudósításaink a perzsa birodalom állapotairól az achämenidák idejében; a *Schuking*ben Chináról akadnak számos statistikai közlések; Egyiptomban, ugy látszik, létezett már telekkönyv is. Augustus császár felmérette a római birodalmat, népszámlálást eszközlött s számos egyéb tudósítást hordatott egybe; az utóbbi *dignitatum notitia* reánk szállott. A középkorban korán feljegyeztettek a hübérek, telekkönyvek s urbariumok keletkeztek; hóditó Vilmos *domesday book*jának még mai napság gyakorlati értéke van. A velenczei követek tudósítványai számos európai országról sok évszázadon átal dus közléseket tartalmaznak.

Ugyanigy nem hiányzottak magánosok munkálatai sem, melyeket többé kevésbé jogosan statistikaiaknak nevezhetni. Már a görögöknél jelentékeny irók az állami s társadalmi állapotok rajzolataival foglalkodtak, a nélkül természetesen, hogy az államjog, politika s földleirás határaira figyelemmel lettek volna, igy nevezetesen *Aristoteles, Herakleides* s mindenekelött pedig *Dikaiarchos;* sajnos, hogy valamennyiök iratai elvesztek. A rómaiak s byzantinok alatt legalább a birodalom közigazgatási intézményei feljegyezvék; mint iró *Constantinos Porphyrogenetes* említendö. Nevezetesen pedig az arabok foglalkodtak sürün földleirással s az állami állapotok feljegyzésével; ismeretesebbek; *Abul-Feda, El-Massudi, Edrisi, Ibu-Haukal* s *Ibn-Batuta (a).* Végre a középkor vége felé az olaszok már tudatosabb munkálatokkal álltak elö; igy jelesül: *Aeneas Sylvius Piccolomini* (II. Pius pápa), *Macchiavelli,* utóbb pedig *Contarini, Sansovino, Botero.* Francziaországban kitüntek azután *d'Avity Péter* s utódai, Hollandiában *az elzeviri köztársaságok,* Németországban *Münster Sebestyén.*

Azonban, mint megjegyeztük, csak a XVIII. században veszik a sajátlagos tudományos tudatos törekvések kezdetöket.

Miután már bonring Herman az államismét az egyetemi tanulmány tárgyává avatta, *Achenwall* s *Gatterer* megvetették a statistika alapját, *Baumann* s *Büsching* pedig terjedelmes statistikai munkákkal léptek fel. Miután pedig a XVII. század vége felé a politikai számtan mindinkább kifejlödött és ez által a népességtan biztos alapot nyert: mind az államok állapotával való hivatalos foglalkozás, mind a statistikai magántörekvések mindinkább nagyobb lendületet nyertek. Jelenleg nem létezik mívelt ország, melynek irodalma, részben számos s jelentékeny statistikai munkát ne mutathatna fel *(b)*.

Sajnos, hogy a statistikának nem létezik tökéletes s a legujabb termékeket s jelenségeket felkaroló bibliografiája *(c)*. A jelesebb müveket e helyt felsorolni egyrészt nem volna elegendö, másrészt annyiban volna hasztalan törekvés, a mennyiben a statistikai munkálatoknak azon a dolog létegében rejlö sajátságuk van, hogy csakhamar elavulnak. Jeles statistikai munka ennélfogva sok ideig minta gyanánt szolgálhat, utóbb kétségkivül történeti forrássá válik *(c)*: de bármily jeles legyen is, egy ujabb termék kiszorítja a tudós s az államférfiú kezéből. — Egyes férfiak nevei azonban örökké élni fognak, a mennyiben azt létesítették, a mi a fennlevö forrásokhoz képest lehetséges vala s a szükségletnek megfelelt. Igy a németek közül: *Humboldt, Meusel, Malchus, Schubert, Hoffmann, Diterici, Hermann, Memminger, Engel, Becher, Czörnig, Rheden;* az angolok közül: *Sinclair, Mac-Culloch, Bawring, Mac-Gregor, Porter;* az olaszok közül: *Balbi, Romagnosi;* a francziák közül: *Peuchet, Dupin, Schnitzler, Legoyt;* a belgák közül: *Quetelet, Henschling*; a svájcziak közül: *Frangini;* az északamerikaiak közül: *Warden, Seibert, Morse.*

(a) Lütte, Zeitschrift für Erdkunde. I. füz.: *Wüstenfeld,* die Literatur der Erdbeschreibung bei den Arabern.

(b) A statistika történetéről l. Fallati, Einleitung in die Wissenschaft der Statistik. Tüb., 1843. 107. l.

(c) Bibliografiai müvek: Mensel, Literatur der Statistik. 2. köt. 1806. s 1807. avult. — Ersch, Literatur der Geschichte und ihrer Hilfswissenschaften. Leipz., 1827. — Heuschling a franczia s német statistikai irodalom átnézete a belga comission central bulletinjében. — Fallati fenn idézett müve.

(d) Alig képzelhető, hogy mily kitünő hatással lesznek jó statistikai müvek a későbbi történetirásra, miután ezek képezik majd a háttért, melyen az egyes emberek s cselekvények feltünendenek. Mennyivel részletesebben ismernök Athén, Sparta, Karthago, Róma, Nagy Károly stb. történeteit, ha egyidöbeli statistikai tudósításaink volnának!

Név- s tárgymutató.

(A szám a lapot jelöli.)

A.

Adók, 200.
Adómegtagadás, 161, 164.
Adómentesség, 202; a követek adómentessége, 319.
Alapjogok, a polgárok alapjogai, 156—165.
Alattvaló, fogalma 80, ezen viszony maradandósága s kizárólagossága 81, az alattvalók kötelmei 155, állampolgári jogai 156, politikai jogai 159; jogi helyzetök a patrimonialis államban 209, a tiszta demokratiában 233, a képviseleti demokratiában 235, a kényuralomban 254; az alattvalók jogai biztosítására szolgáló intézmények 415.
Alkotmány, állam alkotmánya, fogalma 91, nem pusztán a jogrend alkatrésze 92; jogi keletkezése s megváltoztatása 93; az államalkotmányának viszonya közigazgatásához 93; az alkotmány erkölcsi feladata 339—341.
Alkotmányi oklevelek, jelentőségök s hasznuk 92, 95, 97, a korlátlan monarchiában 244, a korlátolt monarchiában 245; alaptörvények gyüjteményei 266.
Alkotmányi törvények, fogalmuk 97; l. különben *törvény* alatt.
Állam, mint az emberi együttlét egyik neme 3, 21; az állam fogalma s czélja 47—52; egyéb felfogások rostálása 52—60; az állam keletkezése 60—69; az államok különfélesége 69—75; az államok megváltoztatása s enyészete, indító okok s a létesítés különfélesége, a forradalom tiltatlanságáról 111—118; az államviszonya az egyházhoz a jogállamban 227; az állam erkölcsi feladatai 335.
Állam, a klasszikai, ezen államnem alapgondolata 219; a polgárok helyzete, átalános hadkötelezettség 220; az idegenek jogtalansága, rabszolgaság 220; ezen államnem fajai 220—222, *tiszta demokratia, aristokratia, egyeduralom.* Irodalom, 222, 268.
Államadósságok, 203, 205.
Államerkölcstan, fogalma s szükségessége 330—334, alapelvei 333—338; tudományos feldolgozásának módszere 338—339.
Államfő, fogalma 139, személyes képesültség 140; bizonyos családokból való származás 140; testi s szellemi képességek 141, határozott valláshoz való tartozás 143; az államhatalom jogszerü szerzése, birtokának tartama 143; az elődök kormánycselekményeinek elismerése 144; fölségi jogai a benső államéletet illetőleg 146; a külügyeket illetőleg 148; a jogok teljesítésére megkivántató eszközök 149; az államfő nem felelős 152; sérthetlensége 153; kinevezési joga a hivatalnokokat illetőleg, kivételek 173; a hivatalnokok felelőssége az államfő irányában 178, 420; rangja szerinti fenntartása az állam által 200; parancsnoki joga a fegyvereshatalom felett 414; az államjószágok legfelsőbb igazgatása 201, a patrimonialis államban 208, a patriarchalis államban 206; követségi jog 291;

közrejárulása államszerződések kötésekor 293; az államfő erkölcsi kötelmei 341—346; az államfők száma 402; a rendelés módozata 404; felügyeleti joga 409; a törvényhozás joga 410; megkegyelmezési jog 412; nyilvános jutalmazások 413.

Államhatalom, jogi alapja s terjedelme 47—52, 76—80; sajátságai 77, 79; jogszerü szerzése 140; birtokának tartama 143; a birtoklás megszünése 144; az államhatalom megszünése a jogállamban 224; hatalma 396; egysége 398; jogosultsága politikai tekintetben 399.

Államháztartás, czélja 199; a kiadások szükségelte eszközök előteremtése 199, 200; kezelésének elvei 202; a patriarchiában 207; a patrimonialis államban 199, 212; az államháztartás politikája 442.

Államhivatalnokok, a kormányjogok megvalósítása létszerei 149, 173. A hivatalnokok alkalmazása: sorszolgálat alapján 174, 175, 425, kényszerválasztás alapján 174, 176, 425, örökösödés alapján 175; az állammal kötött szerződés által 174, 181, 425; a tulajdonossal kötött szerződés folytán 175; a sikeres betöltésre szolgáló intézmények 176, 425; az államszolgálati viszony jogi természete 177; a szolgálat tökéletes ellátása kötelezettsége 177; a felsőbbek iránti engedelmesség 178; a hivatalnokok felelőssége az államfő és az alattvalók képviselőivel szemben 178; hivatalbeli titoktartás 179; az államhivatalnokok jogai, fizetése, ótalmazása és képviseltetése 179; az államhivatalnokok kinevezési joga 173; az államszolgálati viszony tartama 179; a hivatalnokok elbocsátása jogszerü végzemény alapján 180, 182; az államhivatalnokok helyzete a patrimonialis államban 180, a korlátlan egyeduralomban 245, az aristokratiában 240; az államhivatalnokok erkölcsi kötelmei 350; hatósági szervezet 421.

Államjog, bölcseleti, fogalma s terjedelme 119; története a klasszikai ókorban, Plato, Aristoteles, Cicero 122, a középkorban 123, ujkori története Németországban, Franciaországban, Angliában, Hollandiában, Olaszországban, Egyesült államokban 125—129; jelentősége s befolyása az életre s tudományosságra 129; határa a szellemi tevékenység egyéb körei, jelesül a magánjog 133, a büntető s a perrendtartás 136 s a társadalmi jog ellenében 135; jelentősége a tételes államjogra nézve 264; felosztása 137.

Államjog, tételes, fogalma s nemei 256; tudományos feldolgozásának czélja 257; helye az államtudományok encyklopaediájában 258; feldolgozása nemei: dogmatikai 260, 262, történeti 260, 262, összehasonlitó 261, 263; forrásai 263; irodalom 265.

Államjószág, fogalma s keletkezése 200, 204; előnyei s hátrányai, legfelsőbb igazgatásuk az államfő által 201, 204; jövedelme az államkiadások fedezésére szolgál 442.

Állampolgár, fogalma 80; az állampolgár jogosultságai különfélesége 82; az állampolgár helyzete a klasszikai államban 219; jogai a tiszta demokratiában 231, 233, a képviseleti demokratiában 235, az aristokratiában 241, a korlátlan monarchiában 245, a rendek által korlátolt monarchiában 246, a népképviseleti monarchiában 248, a jogállamban átalán 226, a theokratiában 216, a patrimonialis államban 210, a kényuralomban 254; az állampolgárok erkölcsi kötelmei az állam irányában 346.

Állampolgári jogai az alattvalóknak 156.
Államregények 369.
Államrendszerek, történetök, terjedelmök s előadási módszerök 719.
Államszerződések, l. *szerződések* alatt.
Államszövetség, államegyesület, fogalma s terjedelme 23, mint hadi intézmény 454; nemei: államszövetség, szövetséges államok 26.
Államtan, átalános, helye az államtudományok encyklopaediájának rendszerében 36, 39.
Államterület, szükségessége az államra nézve 47, 50, 88—91, 370; határozottságának befolyása 88, 371; nagyságáé 99, 370; földgömbi viszonyáé 89; mértani alakjáé 89; földtani sajátosságáé, jelesül a források, a tenyészet, ásványok stb. befolyása 90; az államterület megállapítása, ha folyók, szárazföldi tavak s tengerek képezik a határt tételes nemzetközi jog szerint 312; az államterület elidegeníthetlensége s oszthatlansága 374; védelmezési képessége 448.
Államtörténet, terjedelme s felosztása 470, benső államtörténet, felfogása s előadási módszere, államrendszerek története 470—473; módszer 473—476; az államtörténet irodalma 476—478; helye az államtudományok encyklopaediájában 37.
Államtörvényszékek 247, összeállításuk 420.
Államtudományok, viszonyuk a többi tudománykörökhöz 29; az államtudományok szabatos rendszerének követelményei 30; az államtudományok encyklopaediájának terjedelmes feladata s módszere 32—40; irodalma 40—44; az erkölcstan jelentősége az államtudományokra nézve 332; a történeti államtudományok fogalma s haszna az emberi viszonylatokban az elméleti s gyakorlati tudósra nézve 467—469.
Államtulajdon, tételes európai nemzetközi jog szerint 313.
Államügyészség 433.
Államvizsgálatok 177, 182.
Ambassadeur, l. *követek* alatt.
Analogia, jelentősége a tételes államjogot illetőleg 264.
Anglia, az ujabbkori bölcseleti államjog kifejlése ugyanott 126.
Aristokratia, államalakzat az antik felfogás szerint 71, 221, a jogállam felfogása szerint 237, 72; vagyonaristokratia 239; születésaristokratia 239; az aristokratia elvei s kormánylétszeressége 239—241; az állampolgárok jogviszonya 241, 226; irodalom 241, 269; kormányzati politika 392.
Aristoteles, álladalmi felfogása 122, 123.
Árúk, átszállítások megengedése nemzetközjogi kötelesség 287.

B.

Beavatkozás, a beavatkozás joga 282, 284, 298, 315.
Befogatás 158.
Békebirák, nemzetközi viszályok elintézésére 297—299.
Birtok, a birtok közös viszonyai nagysága s neme tekintetében mint társadalmi kör középpontja 16—17.
Bitorlás 143, 144, 145.

Biztosok 318.
Blokade 327.
Budget, állami 204, 442.
Büntetések, rendszerei 344, 397, 414.
Büntető jog, tudományos viszonya az államjoghoz 136.
Büntető jogszolgáltatás, feladata s követelményei 186; illetőség s az itélet végrehajtása 430.
Büntető perrendtartás, viszonya az államjoghoz 136.

C.

Család, mint első és szükséges emberi egyesület 3, 8; czélja s tartama 8, 9; a szabályozó törvények 10.
Cicero álladalmi felfogása 122, 133.
Codificatio 103.
Collisio, l. *Összeütközés* alatt.
Communismus 384.
Conscriptio 450.
Consulok, l. *konsulok* alatt.

D.

Demokratia, mint államforma az antik felfogás szerint 71, 74, 220; a jogállam államfaja alakzata 230; a polgárjog megszerzése 230, 231; a demokratia nemei 231; a demokratia irodalma 236, 269; kormányzati politika 392.
Demokratia, képviseleti. A képviseleti demokratia fogalma s alapgondolata 233, 234; a kormány szervezete 235; a népképviselők választása 234; néptribun 417, 419; a képviselőtestület állása 234; az egyesek állampolgári jogai 235; kormányzati politika 392; irodalom 236.
Demokratia, tiszta, autokrata. A tiszta demokratia lételének feltevései 231; a közügyek szervezete, népgyülés, bizottmány 232; állampolgári jogok 233; államfő 404; kormányzati politika 392; irodalom 236.
Despotia, l. *Kényuralom* alatt.
Dualismus, a dualismus rendszere a népképviseleti monarchiában 250, 251.

E.

Egyedárúság, az állam egyedárúsága 199, 383, 439.
Egyéniség, az egyéniség saját életkörében 3, 5; sajátos életczéljai s elérésökre szolgáló eszközei 5—7; az egyének életköreit szabályozó törvények fajai 7; az egyén állása a családban, a törzsben, a társadalomban, az államban 8, 11, 13, 21.
Egyház, viszonya az államhoz 227; az államok egyezkedései ügyeit illetőleg 460.
Elévülés, kizárása ezen szerzési módnak az államterületet s tulajdont illetőleg 313.
Elfogatás 158.
Elismerés, az állam elismerése az európai tételes nemzetközi jog szerint 314.
Ellentállás, szenvedőleges, a polgárok ebbeli jogosultsága 346.
Ember, l. *Egyéniség.*

Encyklopaedia, a tudományos encyklopaedia fogalma, feladata, terjedelmes módszere 32; eme tételek alkalmazása az államtudományok encyklopaediájára 33: irodalma 40.
Erkölcsrendészet 438.
Erkölcstörvény, jelentősége az államra nézve 330; az államalkotmány erkölcsi feladata 339-341; az államfő erkölcsi kötelmei 341-346; a polgárok erkölcsi kötelmei 346-350; a hivatalnokok erkölcsi kötelmei 350; a népképviselőké 351; az esküdteké 352; a külügyi viszonyokban 353-355; az országászattanhoz való viszonya 359-364.
Esküdtek erkölcsi kötelmei 352.
Északamerika, az újkori bölcseleti államjog kifejlése ugyanott 128.
Exequatur, a konsulok exequaturája 317.
Expropriatio, l. *Kisajátítás.*
Exterritorialitas 292, 293; tételes európai nemzetközi jog szerint, terjedelme 319.

F.

Factio, fogalma 105.
Fegyvernyugvás, háború esetében, nemei 323.
Fejedelemség, örökösödő, a hatalom átalszállásának rendje 450; az uralkodó családok házassága 406; örökjog s örökösödési rend 406—407; a fejedelem neveltetése s magánélete 408—409.
Felségárulás 153.
Felségjogok, l. *Kormányjogok.*
Felségsértés 153.
Fenyítések, l. *Büntetések* alatt.
Fenyítő-intézetek, közösek 458.
Francziaország, az ujabb bölcseleti államjog kifejlése ugyanott 126.
Frei Schiff, frei Gut 328.
Foglalatosság, hasonfoglalatosság társadalmi kör középpontja 15.
Forradalom, létezik jog az állam kényszerü megváltoztatására? 113—118.
Fourierismus 384.
Függetegség, az alattvaló jogosan kivánhatja megszüntetését 158, 163.

G.

Gyámság, tárgya az állami egyezkedéseknek 459.
Gyarmatügy 372, 374; katonai gyarmatok 452.
Gondolatszabadság, l. *lelkiismereti szabadság.*
Grotius, érdemei a nemzetközi jog körül 275, 277.

H.

Háboru, fogalma s létege 149, 302—306; védelmi háború jogszerüsége, háborúizenés 303; a háború megengedett tartama 304; a háború hatálya a viszálkodó felek jogképességére 305.
Háborúizenés 303, 304.
Hadjog, tételes európai nemzetközi jog alapján 320; a hadviselő kormányok jogszerüsége, az ellenség nemzetközi értelemben, kalózság, fegyveres s fegyvertelen ellenség elleni eljárás, az ellenség állam- s magántulajdona, hajók s terjeik 320—324.
Hadügy, szükségessége az államczél megvalósitására, a polgárok köz-

rejárulási kötelezettsége a hadban személyes tétemény s a pénzbeli erő előteremtése által 194—196.
Hajók, háború idején a tételes európai nemzetközi jog szerint 322.
Határ, az állam határa, szükségessége 88, szabályozási nemzetközjogi kötelem 286, politikai jelentősége 371, hadászati jelentősége 448.
Hatósági létszerességi, tárgyi s tartományi rendszer 421.
Házasság, rendje az örökösödő egyeduralomban 406.
Házmotozás 158.
Hivatalbeli titoktartás 179.
Hivatalnokok, l. *államhivatalnokok.*
Hollandia, az újkori bölcseleti államjog kifejlődése ugyanott 126.
Honvédelmi intézmény 449—454.
Humanitariusok 386.

I.

Igazgatás, l. *közigazgatás* alatt.
Igazságszolgáltatás, célja s kormányzata 183; az igazságszolgáltatás által megoldandó feladatok 186; az államfő kegyelmezési joga s korlátozása 412.
Igazságügyi miniszter, helyzete a törvényszékek átellenében 432.
Interventio, 282, 284, 298, 315.
Intézkedések 97.
Iparrendészet 406, 441.
Iroda, statistikai 482.
Itéletek, törvényszéki, végrehajtásuk 430; külföldön 458.

J.

Jelentőség, közös személyes jelentőség, társadalmi kör középpontja 15.
Jog, had s béke joga 148.
Jogállam, ezen államfaj alapgondolata 223; viszonya a theokratiához, s a klasszikai államhoz 71; az államhatalom jogai 224; az államrészvevők átalános jogai 226; a jogállam nemei: aristokratia 237, demokratia 230, monarchia 242; az országászattan rendszerei a modern jogállam alapján 367.
Jogrend, az állam gondoskodása fenntartásáról 146.
Jövedelmi adó 202.
Jutalmazások, rendszere 344, 413.

K.

Kegyelmezési jog, az államfő kegyelmezési joga s korlátozása 412.
Kényszerkiszemelés, állandó seregek képzése kényszerkiszemelés által 452.
Kényuralom, fogalma 251, 72, 73, 75. Elvei 253; a hivatalnokok az uralkodó személyes szolgái 253; az alattvalók helyzete 254; kormányeszköz 254; irodalom 255; kormányzati politika 392.
Kereskedelem, a kereskedelem igényelte rendészeti intézmények 441; egyezkedések államok között a kereskedelmet illetőleg 460; élelmi szerekkel való szabad kereskedés 459.
Kezesség, állam részéről valamely nemzetközi ügyet illetőleg 296.
Kihirdetése, törvények 99.

Kiköltözés, az alattvalók kiköltözési joga 157; államok egyezkedése a kiköltöző alattvalók érdekében 701.
Kisajátitás, az állam kisajátitási joga 99, 195.
Kiszolgáltatása a szökevény büntetteseknek 289, 459.
Konsulok, főkonsulok, konsuli ügyvivők 318. Exequatur 317.
Kormánycselekmények, az elődök kormánycselekményei elismerése 144.
Kormányjogok, az államfő kormányjogai 146, a benső államéletet illetőleg 146—148; a külügyi viszonyokat illetők 148—149; a kormányjogok gyakorlására megkivántató eszközök 149—150.
Kormányzati jogszolgáltatás, 189. (e) jegyzet.
Követség, fogalma 291; nemei: követek, rendkivüli követek, székelő ügyészek, ügyérek 316, konsulok 317; megbizási s elhivatási oklevelek 319; a követek sérthetlensége 292, 319; exterritorialitas 319—320.
Követségi joga az államfőnek 148, irodalom 311, 324.
Közbeeső uralkodó 143, 145.
Közbenjárók nemzetközi ügyekben 297—299.
Középkor, állami felfogása, a keresztény vallás, az antik bölcselet s a hierarchiai nézlet befolyása az álladalmi felfogásra 123—125; a népképviselet kifejlődése az államban 165; a bölcseleti nemzetközi jog hiánya 274.
Közigazgatás, az állam közigazgatása, fogalma s terjedelme 92; feladata s viszonya az alkotmányhoz 93; megkivántató eszközei 169; a kormányzat igazolatlan beavatkozása vagy abbanhagyása miatt kárpótlás nyujtandó az alattvalóknak 171; a közigazgatás a patrimonialis államban 209; a közigazgatási létszerességek rendszerei 421; a közigazgatás, mivolta politikai szempontból 421—429.
Közlekedés, diplomatikai l. *követ, követségi jog,* alatt; a közlekedés megszakasztása 301.
Közlekedés, nemzetközi 196, 353.
Közlekedési eszközök, használásuk idegen államok által 283.
Közlekedés szükségessége 280—283.
Központosítás, irodalma 428.

L.

Lelkiismereti szabadság 158, 163, a jogállamban 226.
Levelek elkobzása 158.

M.

Macchiavelli 368.
Magánjog, a — s az államjog közötti különbség 133.
Magánjog, nemzetközi 186, 288, 461; irodalma 290, 311.
Magyarázat, törvények hiteles magyarázata 98; a bölcseleti államjog befolyása a törvények magyarázatára 131.
Megelőző igazságszolgáltatás, feladata s czélja 146, 183, 429.
Megkeresés, törvényszéki 458.
Menedékjog 288, 293, 320.
Miniszteri felelősség 153, 419.
Monarchia, mint az antik felfogás egyik államalakzata 71, 222; mint a jogállam alakulása 242; a fejedelmi méltóság elnyerése, válasz-

tás, örökösödés utján 243; a monarchia fajai 244; irodalma 250; közigazgatási politika 392; l. még *Fejedelem* alatt.
— **korlátlan monarchia,** fogalma, czélja s feladata, törvényhozás, hivatalnokai, alattvalói jogok 244, 245; irodalma 250; közigazgatási politika 392.
— **népképviseletí monarchia,** czélja s alapgondolata 248; a nép közrejárulási módozata, sérelmi joga 248, 249; a népképviselők biztositása parlamenti rendszer 249, 250; irodalom 250, 269; kormányzati politika 392.
— **rendek által korlátolt monarchia,** fogalma, a jogosult rendek megjelölése, sérelmi jog, a rendek közrejárulása a kormány cselekményein, alkotmányi oklevelek 245—247; irodalma 250.
Monopolium 149, 383, 439.

N.

Négociateurs sans qualité 318.
Nemesség, társadalmi kör középpontja 15, l. **Aristokratia.**
Németország, az ujabb bölcseleti államjog mivelése ugyanott 127; politikai jogok gyakorlása képviselők által a középkori germán államokban 165.
Nemzeti örsereg 449—454.
Nemzetközi jog, bölcseleti, fogalma 271; története 273; kifejlődése Grotius által 275; irodalma 277-279; alapgondolatai: souverainitas 279, 282-284; közlekedés 280, 285-288; a közösségrendje 281, 288-306.
Nemzetközi jog, tételes, európai, fogalma s terjedelme 307—309; története s irodalma 309—312; forrásai: szerződések, szokásjog 308.
Nép, fogalma 50, 84, 87; a népesség jelentősége az államra nézve száma 84, 376; a származás 84, 378; az emberi élet törvényei 85, 87; miveltségi foka 86, 379; végre társadalmi tagozása szerint 381.
Népképviselet, az ókor ismeretlensége ez intézménynyel, kifejlődése a középkorban a germán államokban 165; a képviselet jogi viszonya 165; cselekvőleges s szenvedőleges választási jog 166, 167; a képviselet helye a képviseleti demokratiában 234; képviseleti egyeduralom 248; politikai jelentősége s létszeressége 416; a népképviselők erkölcsi kötelmei 351.
Népnevelés, a rendészet feladata ez irányban 437; gyarapitása az államok közötti szerződések által 459.
Népsouverainitas 76, 78.
Néptribun 417, 419.
Népuralom, l. *Demokratia* alatt.

O.

Ókor, klasszikai, az ókor államnemei 71, 219; az ókor, jelesül Plato, Aristoteles s Cicero álladalmi felfogása 122; a népképviselet hiánya az ókorban 165; a bölcseleti nemzetközi jog kezdeményei 273; az országászattan rendszerei az antik államfelfogás alapján 366.
Országászattan, fogalma s terjedelme 356—359; viszonya a tételes joghoz s az erkölcshöz 359—364; rendszerei az antik államnézet alapján 366; a vallásos világnézet alapján 366; a modern jogállam alapján 367; terjedelmes rendszerei 367; töredékes feldolgozásai 368; államregények 369.

Országos felkelés 449—454.
Örökösödési jog 140, 141, 243, 406—407.
Örökösödési rend 140, 141, 243, 250, 406—407.
Összeirás 450.
Összesereglés, fogalma 106.
Összeütközés, kötelmek összeütközése 331, 337, a politika összeütközése a joggal, az erkölcstörvénynyel 359—364.

P.

Panasz joga, nem teljesitett jogszerü igények vagy tételes jogtalanság szenvedése miatt 159; a rendek sérelmi joga a korlátolt egyeduralomban 247; a népképviselők sérelmi joga 249. 416.
Parlamentarismus, parlamenti rendszer a népképviseleti egyeduralomban 249, 250.
Pártok az államban, fogalmuk, hasznuk s hátrányuk az államra nézve, nemei 105—111; különböznek a társadalmi alakulásoktól 20.
Patriarchia, törzsatyai állam, fogalma s alapja 70, 206; az egységes államfő rendelési módozata, az államfő uralkodói feladata, pénzügy s törvényhozás, irodalom 206—208; közigazg. politika 392.
Patrimonialis uralom, fogalma, alapja s keletkezése 70, 74, 208; fajai, az államfő állása, az alattvalók jogi állapota, közigazgatás, törvényhozás, rendészet, államháztartás, irodalom 208—213; közigazgatási politika 392.
Pauperismus 436.
Plato, álladalmi felfogása 122, 123.
Polgári jogszolgáltatás, a helyreállitó jogszolgáltatás feladata 186; nemzetközi ügyekben s az alattvaló s állam között folyó perlekedések esetében 186; a jogszolgáltatás követelte igények 187; a polgári jogszolgáltatás igényelte szabványok 186, 430; az itélet végrehajtása 430.
Polgárjogok 161, birálatuk 165.
Politika, l. *Országászattan.*
Politikai jogai az alattvalóknak, nemei s jogi következményei 159.

R.

Rabszolgaság, az alattvalók joga eltávolitását követelni 158, 163.
Ratificatio, államszerződések utólagos jóváhagyása bölcseleti nemzetközi jog szerint 294, 295.
Regaliák 200, 201.
Rendek, helyzetök az általok korlátolt monarchiában, közrejárulásuk terjedelme 245—247; az alattvalók képviseltetésének alapgondolata 430.
Rendeletek 97.
Rendészet fogalma s feladata, szabatos igazgatása feltevései 190; az állam jogosultsága rendészeti teendőiben kényszerrel is eljárni 192; a rendészet a patrimonialis államban 211.
Rendészet, titkos 410.
Repressalia 149, 299—301.
Requisitio, l. *megkeresés* alatt.
Restauratio 143, 145.

Retorsio, fogalma s célja 149, 299—301, 463.
Revolutio, l. forradalom alatt.

S.

Semlegesség, a — elve bölcseleti nemzetközi jog szerint 289; tételes európai nemzetközi jog szerint 326-329; jelesül a semlegesek jogai s kötelmei 326; a semlegesek tengeri kereskedelme 327; zár, blokade 327; szabad-e a semlegeseknek a háboru tartamában a hadviselő felek egyikével kereskedelmet űzni? szabad-e a semleges fél árúját, melyre ellenséges hajón bukkantak zsákmányul ejteni? a convoi alatt vitorlázó kereskedelmi hajókat szabad-e tartalmuk tekintetéből vizsgálat alá fogni? 328; a semleges sértett jogai megfenyitése 329; a tengeri kereskedelem irodalma 329, háboru idején 311.
Sereg, állandó, segédeszköz a kormányjogok kényszerü gyakorlására 398; segédeszköz az állam biztositására kifelé 450; a sereg alkotása idegen zsoldosokból, önkénytes polgárokból összeirás által 450.
Sérthetlensége a követeknek 292, 319.
Sérelmi jog l. *panaszjog* alatt.
Simonismus St. 384.
Socialismus 384.
Souverainitas, az állam joga függetlenségét érvényesiteni 279, 282, ezen elv következményei, az állam önállósága, a kormányforma választása, szövetkezési szabadság, külső tiszteletre való igény, a terület nagyobbithatási joga 282—284.
Statistika, fogalma s terjedelme 479—481, forrásai, forrásai különféleségе 481—483; statistikai irodák 482; története s irodalma 484—485; helye az államtudományok encyklopädiájában 37.
Szabadalmazottság, a — rendszere 385.
Szerződések, érvényességök feltevései 294; az államszerződések tárgyai, a tételményezés jogszerü lehetősége 294; államszerződések mint a tételes európai nemzetközi jog forrásai 308; nemei 308; gyüjteményei 311; az államszerződések politikai jelentősége a külföld közrejárulása eszközlésére 457; nevezetesen a törvénykönyvek közös alkotása, közös legfelsőbb törvényszékek, fenyitőintézetek, törvényszéki megkeresések polgári ügyekben hozott itéletek kölcsönös végrehajtása, szökevények kiszolgáltatása s közös gyámságok ügyében 458—459; kivándorlások vesztegintézetek, élelmi szerekkel való szabad kereskedés, biztositó intézetek, népnevelés, szerencsejátékok, ipar- s kereskedelem ügyében 459—460.
Szokás jog, fogalma s jelentősége a tételes államjogra nézve 96, 263; mint forrása az európai tételes nemzetközi jognak 308.
Szövetségek, közös háboru esetében, nemei s terjedelmök 294, 325, 454.
Szövetséges állam, *államszövetségek,* fogalmuk s létszerességök 23—28; mint védintézmény 454—457.

T.

Tartományi rendszere a hatósági létszerességnek 423.
Tárgyi vagy logikai rendszere a hatósági létszerességnek 421.
Társadalom, fogalma s alapja 3, 13; a társadalmi körök középpontjai, a nemzetiség s nyelv közössége 14, 381; történetileg kiváló s jogi-

lag kitüntetett családokból való származás, közös személyes jelentőség, hason foglalatosság, a birtok közös viszonyai, nagysága s neme szerint 16—17; a vallás közössége 17; a szorosabb térbeli együttlakás 18; a társadalmi körök szellemi és anyagi eredménye az emberek életére s céljaik elérésére nézve 18; a társadalom törvénye 19; az alattvalók jogai társadalmi viszonyaik háboritlan kifejlődését illetőleg 157; a társadalom mint alapja a közrejárulási jogosultság létszerezésének a korlátolt egyeduralomban 247.

Társadalmi jog, tudományos viszonya az államjoghoz 135, 137.

Társadalmi tudományok, átnézetes kifejtésök tudományos szempontból 31.

Tengeri hatalmasság, védeszközei 453.

Tengeri kereskedelem, jogviszonyainak irodalma 311.

Theokratia fogalma s jogi megállapitása 70, 74, 213—218; alapelvei 215; nemei 216, 217, 218; irodalma 217, 268.

Tiszteletbeli jogok, tételes európai nemzetközi jog szerint 315.

Törvény, az államok törvényei, fogalmuk s terjedelmök 96; alkotmányi törvények, egyszerü törvények, rendeletek vagy intézkedések 97; átalános érvényök 97; az államfő joga törvényeket kibocsátani s hitelesen magyarázni 98; a törvényhozás terjedelmének korlátozása 98—99; a törvények kihirdetése 99; a törvények külalakja 102, 412; codificatio 103; a törvények végrehajtása 412; a törvények nemei az egyes emberek, a családok, a társadalom életkörei szabályozására 7, 10, 19.

Törvényhozás álladalmi, 96—105; több állam egyesülése közös törvényhozás eszközlésére 458.

Törzs, keletkezése s hatálya 11, különbözik a családtól 12, törvényei 12—13.

Tulajdon, az ellenség tulajdona háboru idején 322; a tulajdon ótalmazása 158, álladalmi jelentősége 591.

U.

Udvarköltség 200.

Ügyvédi rendtartás 432.

V.

Vallás, a vallás közössége mint társadalmi kör középpontja 17; az államfő vallása megjelölése, kivétel erre nézve a jogállamban 143; az országászattan rendszerei vallásos világnézet alapján 366.

Vallásszabadság, az alattvalók ebbeli jogai 158, 163, a jogállamban 227.

Választási jog, cselekvőleges 166, szenvedőleges 167.

Vesztegintézetek, Quarantänek, 459.

Visszaható ereje a törvényeknek 99.

Visszatorlás fogalma s célja 149, 299—301, 463.

Z.

Zár, tengeri 327.

Az Államtudományi Klasszikusok sorozatszerkesztőjeként szívből ajánlom a kötetet mindenkinek, aki az államtudomány iránt érdeklődik. A kötethez Koi Gyula készített rendkívül színvonalas, államtudományi és tudománytörténeti adalékokban gazdag, a kötet keletkezési körülményeit, korabeli tudományos megítélését és tartalmi vonásait ismertető, bevezető életrajzi tanulmányt, amely nagyban segíti a majd' százötven éve elhunyt nagy tudós munkájának megértését, az abban való eligazodást. A tanulmány záró gondolatával köszöntöm az Olvasót:

„A Berlinben 1875-ben elhunyt tudós államtudományi és közjogi munkássága rendkívül jelentős, és a legnagyobb német államtudósok és közjogtudósok panteonjában a helye Julius Stahllal, Karl von Gerberrel, Rudolf von Gneisttel, Lorenz von Steinnel és többekkel együtt."

– Patyi András sorozatszerkesztő –